ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ.

ΘΕΜΑ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ: 1985 – 2005.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ:

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΝΕΟΚΛΗΣ ΣΑΡΡΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ.

ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑΣ:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ.

ΑΘΗΝΑ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2007.

Αφιερωμένο
στη σύζυγό μου,
στους γονείς μας και
στην αδερφή μου,

Η έγκριση της Διδακτορικής Διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν υποδηλοί αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα, Νόμος 5343, Αριθμ. 202, Παρ. 2.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.

Θα επιθυμούσα να ευχαριστήσω τον αξιότιμο και αγαπητό καθηγητή μου κ. Νεοκλή Σαρρή, του οποίου η γενικότερη καθοδήγηση, οι παρατηρήσεις και οι διορθώσεις – επισημάνσεις κατά τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της διδακτορικής διατριβής, υπήρξαν καθοριστικές για τη συγγραφή και το τελικό της αποτέλεσμα. Ένα θερμό ευχαριστώ ακόμα στους αξιότιμους καθηγητές μου κ. Σταύρο Θεοφανίδη, κ. Θεόδωρο Σακελλαρόπουλο, κ. Γεράσιμο Καραμπελιά και κ. Κωνσταντίνο Φωτιάδη, οι οποίοι με τα σχόλια και τις συμβουλές τους συνέβαλαν στην περάτωση αυτής της μελέτης. Η συνεργασία μου και με τους τρεις ήταν άψογη από κάθε άποψη. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω για τη βοήθεια που μου πρόσφεραν όποτε τη χρειάστηκα τους καθηγητές κ. Μάριο Ευρυβιάδη και κ. Γεώργιο Μούρτο. Ευχαριστώ ακόμη την κ. Μάρω Μαυροπούλου και τον κ. Νικόλαο Ραπτόπουλο για τις χρήσιμες οδηγίες, επισημάνσεις και τη συνεργασία τους κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας διατριβής.

Οφείλω να ευχαριστήσω επίσης τους υπευθύνους όλων των Πανεπιστημιακών και λοιπών Βιβλιοθηκών, των Κέντρων Έρευνας και των Ινστιτούτων που επισκέφθηκα για τη συγκέντρωση των απαραίτητων στοιχείων για την περάτωση της διατριβής μου. Η βοήθεια που μου παρείχαν στη συλλογή των δεδομένων και όλου του σχετικού αρχειοθετημένου υλικού ήταν αποφασιστικής σημασίας. Ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ σε όλους τους υπαλλήλους του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και ιδιαίτερα στον κ. Παναγιώτη Σχίζα (υπεύθυνος Τμήματος Διδακτορικών Διατριβών), στους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης της Αμερικανικής Πρεσβείας στην Αθήνα και ιδιαίτερα στην κ. Μαρκέλλα Καράγιωργα, που υπήρξε πάντοτε πρόθυμη να με βοηθήσει σε οτιδήποτε χρειάστηκα καθώς και στην κ. Γεωργία Βελλιότη, υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου της Ινδιανάπολης στην Αθήνα.

Τέλος θα ήταν παράλειψή μου, αν δεν αναφερόμουν στην αμέριστη ηθική και οικονομική συμπαράσταση που μου έδειξε η οικογένειά μου κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτής της μελέτης. Την επιμέλεια ορισμένων μεταφράσεων από την τουρκική στην ελληνική γλώσσα της παρούσας διδακτορικής διατριβής ανέλαβε ο πατέρας μου και φιλόλογος καθηγητής κ. Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης, τον οποίο ευχαριστώ πολύ για την πολύτιμη βοήθειά του. Τέλος, ένα θερμό ευχαριστώ στη σύζυγό μου Ασημίνα και στους γονείς της για την ηθική τους συμπαράσταση στην περάτωση της διατριβής μου. Τους ευχαριστώ όλους θερμά για τη στήριξη που μου προσέφεραν σε όλο το χρονικό διάστημα που αφιέρωσα στην εκπόνηση του έργου αυτού.

Η ευθύνη για τυχόν εναπομείναντα λάθη ή παραλείψεις βαρύνει αποκλειστικά τον ίδιο το συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ..... σελ. 7 – 9
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ..... σελ. 10 - 14
2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (2ο ΜΙΣΟ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ) ΚΑΙ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ..... σελ. 14 – 30
3. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ 1908 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ ..... σελ. 30 – 42
4. Η ΑΝΑΓΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ (1908 – 1918) ..... σελ. 43 – 45
5. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΒΙΑΙΗΣ ΕΔΡΑΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ (1918 – 1922) ..... σελ. 45 – 46
6. ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΕΔΡΑΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΣΜΟΥ (1923 – 1929) ..... σελ. 46 – 48
7. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΣΜΟΥ (1930 – 1939) ..... σελ. 49 – 50
8. Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΓΡΗΓΟΡΗ ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (1940 – 1945) ..... σελ. 50 – 51
9. ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ..... σελ. 52 – 69
10. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ ..... σελ. 69 – 75
11. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ (1980 – 2005) – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ..... σελ. 76 – 111
12. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ..... σελ. 111 – 132
13. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1945
13.1. ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ..... σελ. 132 – 141
13.2. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ Α.Ε.Π. ..... σελ. 141 – 152
13.3. Ο ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ..... σελ. 153 - 159
13.4. Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ..... σελ. 160 – 162
13.5. Ο ΤΟΜΕΑΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ..... σελ. 163 – 170
13.6. ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ..... σελ. 170 – 173
14. ΙΔΙΩΤΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ: ΠΟΡΕΙΑ, ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ..... σελ. 174 – 178
15. Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΣΗΜΕΡΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ «ΘΑΥΜΑ» Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ; ..... σελ. 178 – 188
16. ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ (Ε.Ε.) – ΔΑΝΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ, ΑΠΟ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ Η.Π.Α. ..... σελ. 189 – 190

16.1 ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ..... σελ. 191
16.2 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
16.2.Α. ΣΤΟΧΟΣ ..... σελ. 191 - 192
16.2.Β. ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ..... σελ. 192
16.2.Γ. ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ
16.2.Γ.α. ΠΡΟΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ..... σελ. 193
16.2.Γ.β. ΒΡΑΧΥΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ..... σελ. 193 - 194
16.2.Γ.γ. ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ..... σελ. 194
16.3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
16.3.Α. ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ..... σελ. 194 – 212
17. ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ 2001 ..... σελ. 213 – 218
18. ΑΜΕΣΕΣ ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ (Α.Ξ.Ε.) ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
..... σελ. 218 - 230
19. ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
..... σελ. 230 – 236
20. ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
..... σελ. 237 – 249
21. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ..... σελ. 250 – 257
22. Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α ..... σελ. 258 – 274
23. Α Ρ Θ Ρ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α ..... σελ. 274 – 278
24. Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α ..... σελ. 279 – 283

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.

Στην παρούσα διδακτορική διατριβή πραγματοποιείται μια μελέτη της τουρκικής οικονομίας, κάτω από το πρίσμα της ιδεολογίας και της πρακτικής της παγκοσμιοποίησης. **Το κυρίως θέμα είναι η συσσώρευση κεφαλαίου στην Τουρκία** μέσα στα πλαίσια της απελευθέρωσης του εμπορίου και των υπηρεσιών, της συνένωσης των οικονομιών και των κρατών σε μία, ενιαία, παγκόσμια οικονομία και κοινωνία αντίστοιχα καθώς και οι συνέπειες - παρενέργειες που έχει αυτή η συσσώρευση στους διάφορους τομείς και κλάδους της τουρκικής οικονομικής ζωής αλλά και στην οικονομική ανάπτυξη και μεγέθυνση. Κατά την έρευνα – ανάλυση – ανάπτυξη του θέματος χρησιμοποιείται **η μικτή επιστημονική μέθοδος**. Συνδυάζονται ιστορικά γεγονότα, δεδομένα, στατιστικά στοιχεία, εμπειρικά δεδομένα, παρατηρήσεις, πραγματικές καταστάσεις, προσωπικές μαρτυρίες, έγκυρες πληροφορίες, αρχεία, βάσεις δεδομένων κτλ. καθώς και ένα οικονομικό μοντέλο – υπόδειγμα, το οποίο τεκμηριώνει επιστημονικά όσα έχουν αναλυθεί και περιγραφεί σε θεωρητικό επίπεδο. **Το οικονομικό αυτό μοντέλο αναδεικνύεται ως η σημαντικότερη συμβολή και προαγωγή της διδακτορικής διατριβής,** αφού συνιστά την πρωτοτυπία της και την επιστημονική θεμελίωση με χρήση θεωρίας οικονομικής ανάπτυξης όλων των επιμέρους θεμάτων που έχει διαπραγματευθεί ο συγγραφέας. Επιπρόσθετα, επιτυγχάνεται η προσφορά καινούριας, η συμπλήρωση της υφιστάμενης (με την τεκμηριωμένη αποκάλυψη νέων γεγονότων, στοιχείων και πληροφοριών) και η συστηματοποίηση της διάσπαρτης γνώσης για τη συσσώρευση κεφαλαίου της τουρκικής οικονομίας, αλλά και για την επίδραση που ασκεί το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης στην εξέλιξη της συσσώρευσης του τουρκικού κεφαλαίου. Αυτό αποτελεί κρίσιμης μάζας ζήτημα για όποιον δημόσιο, ιδιωτικό φορέα, επιστημονική ομάδα ή μεμονωμένο επιστήμονα - μελετητή επιθυμεί να εντρυφήσει στο συγκεκριμένο θέμα, μελετώντας το παρελθόν, ερμηνεύοντας το παρόν και προβλέποντας στο μέτρο του δυνατού το μέλλον της οικονομίας της Τουρκίας, με κριτήριο την αντικειμενικότητα και τη σφαιρική θεώρηση των αλληλένδετων γεγονότων και των πολυποίκιλων παραμέτρων που διαμορφώνουν την πορεία της συσσώρευσης του κεφαλαίου της Τουρκίας.

Σε πρώτο στάδιο πραγματοποιείται μια γενική αναδρομή της εξέλιξης της τουρκικής οικονομίας από την εποχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας έως τη σημερινή εποχή, με κριτήριο τη διαδικασία της συσσώρευσης του κεφαλαίου και την πορεία προς τη φιλελευθεροποίηση και τον εκσυγχρονισμό της τουρκικής οικονομίας. Δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στις ιδιομορφίες της ανάπτυξης του τουρκικού καπιταλισμού και στη συσσώρευση του κεφαλαίου στην Τουρκία κυρίως κατά τα τελευταία 25 χρόνια. Θίγονται συγκεκριμένοι τομείς της τουρκικής οικονομίας που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην οικονομική της ανάπτυξη και συνδράμουν αποφασιστικά στο Α.Ε.Π. της (εξελίξεις στην ανάπτυξη του στρατιωτικού – αμυντικού τομέα, του τουρκικού Α.Ε.Π., του χρηματοπιστωτικού, γεωργικού και τουριστικού τομέα και της πορείας των τουρκικών συμβαλλόμενων δραστηριοτήτων σε χώρες του εξωτερικού). Ειδική μνεία γίνεται στις ολοκληρωμένες και δρομολογημένες ιδιωτικοποιήσεις –

αποκρατικοποιήσεις των τουρκικών δημόσιων εταιρειών. Γίνεται προσπάθεια να απαντηθεί το ερώτημα εάν η σημερινή Τουρκία αποτελεί ένα οικονομικό «θαύμα» ή εάν πρόκειται για μια πρόσκαιρη θετική συγκυρία, η οποία θα καταλήξει για μια ακόμη φορά σε οικονομική κρίση. Κατόπιν αναφέρονται διεξοδικά οι σχέσεις της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και με τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, οι οποίοι την ενισχύουν οικονομικά κυρίως σε εποχές οικονομικών κρίσεων. Ύστερα, αναφέρονται συνοπτικά τα γεγονότα που σημάδεψαν την οικονομική κρίση του 2001 και οι συνέπειές τους. Στη συνέχεια οι άμεσες ξένες επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) και τα επενδυτικά προγράμματα στην Τουρκία αναλύονται σε βάθος. Η ενσωμάτωση της τουρκικής οικονομίας στο διεθνές οικονομικό σύστημα αλλά και οι μελλοντικές προοπτικές της συνιστούν κρίσιμης σημασίας ζητήματα, ιδίως αν εξεταστούν υπό το πρίσμα της δυνατότητας της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης των οικονομιών και των κρατών.

Η σταδιακή δημιουργία και η ισχυροποίηση της κεφαλαιοκρατικής τάξης και του τεχνοκρατικού κεφαλαίου αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο πάνω στον οποίο στηρίζεται η δομή και η διάρθρωση της παρούσας μελέτης. Βέβαια η επιστημονική ανάλυση που γίνεται αποτελεί ένα συγκερασμό του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου στην Τουρκία. Η σύζευξη που επιτυγχάνεται μεταξύ των δύο αυτών εννοιών, ως θεωρία και πράξη, οδηγεί σε ενδιαφέροντα τεκμηριωμένα συμπεράσματα για την τουρκική οικονομία και τις μελλοντικές της προοπτικές. Διαπιστώνεται πως η Τουρκία στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στις αρμονικές σχέσεις που διατηρεί με το Ισραήλ και ειδικότερα με το πανίσχυρο εβραϊκό λόμπυ των Η.Π.Α. αλλά και με τους εκάστοτε κυβερνώντες των Η.Π.Α., οι οποίοι τη βοηθούν να ορθοποδήσει ακόμη και σε πολύ αντίξοες συνθήκες (οικονομικές, πολιτικές κ.ά.). Η γενικότερη προσπάθεια που καταβάλλει η Τουρκία για να ενταχθεί στην Ε.Ε. καθώς και για την οικονομική της ανάπτυξη και πρόοδο τροφοδοτείται αδιάκοπα από τις προαναφερθείσες δύο δυνάμεις, που δρουν περισσότερο παρασκηνιακά και με τις ποικίλες ραδιουργίες τους επιδιώκουν να στηρίξουν οικονομικά και πολιτικά την Τουρκία, εξυπηρετώντας παράλληλα και τα γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντά τους στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, της Μεσογείου και της Ευρώπης. Η Τουρκία «επικοινωνεί» με το Ισραήλ και τις Η.Π.Α. σύμφωνα με τη θεωρία των «συγκοινωνούντων δοχείων». Οι σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών κρατών κρίνονται άρρηκτες, διότι σε αρκετά θέματα τα συμφέροντά τους συγκλίνουν. Η αντιπαράθεση βέβαια μεταξύ του ισλαμικού κεφαλαίου και του δυτικού, εκσυγχρονιστικού, τεχνοκρατικού κεφαλαίου υφίσταται και τορπιλίζει τις επίπονες προσπάθειες των Τούρκων ιθυνόντων και κυριότατα της νέας επιχειρηματικής αστικής τάξης που έχει τα ηνία της οικονομικής ανάπτυξης της Τουρκίας.

Οι νόμοι - κανόνες της αγοράς (ζήτησης και προσφοράς) με βάση τη νεοκεϋνσιανή ή τη νεοκλασική θεωρία (εξαρτάται από την οικονομική σχολή σκέψης που υποστηρίζει ο κάθε μελετητής) καθορίζουν το ρου των οικονομικών ζητημάτων σε παγκόσμιο επίπεδο, επομένως και στην Τουρκία. Πάντως οι

επιρροές από εξωτερικούς παράγοντες και δυνάμεις που τα κέντρα της εξουσίας τους βρίσκονται πέραν του Ατλαντικού Ωκεανού κρίνονται σημαντικότατες για την εξέλιξη της τουρκικής οικονομίας και κοινωνίας και επαναπροσδιορίζουν το ρόλο της Τουρκίας, με γνώμονα φυσικά τα γεωστρατηγικά συμφέροντα που συγκρούονται στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Σε αυτά τα πλαίσια παρατίθεται ένα οικονομικό μοντέλο το οποίο περιγράφει τη συνεισφορά των διαφόρων παραγόντων – μεταβλητών στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας. Το μοντέλο αυτό επεξηγεί με οικονομικούς όρους την τουρκική οικονομική ανάπτυξη και λειτουργεί ως η επιστημονική τεκμηρίωση της θεωρίας των «συγκοινωνούντων δοχείων» που προαναφέρθηκε. Η οικονομική υποστήριξη των Η.Π.Α. και του Ισραήλ μέσω διαφόρων τρόπων χρηματοδότησης της τουρκικής ανάπτυξης αποδεικνύεται επιστημονικά με το συγκεκριμένο οικονομικό υπόδειγμα και παρέχει το υπόβαθρο για μια αναλυτική παρουσίαση της τουρκικής οικονομίας κατά τομείς - κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Η παρούσα μελέτη επιδιώκει μια αντικειμενική και σφαιρική παρουσίαση της τουρκικής οικονομίας και κοινωνίας και ειδικότερα της διαδικασίας συσσώρευσης του τουρκικού εθνικού κεφαλαίου (turkish national capital) κατά την περίοδο 1985 - 2005. Πρόκειται για ένα διάστημα έντονων και πολυσύνθετων οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων, που δέχονται επιρροές, αφενός από το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης (globalization)[1] της οικονομίας ή του διεθνούς καπιταλισμού[2], αφετέρου από τη σθεναρή προσπάθεια της Τουρκίας να πρωταγωνιστήσει στα πολιτικά και οικονομικά δρώμενα της ευρύτερης Βαλκανικής περιοχής, επιδιώκοντας παράλληλα τον ευρωπαϊκό της προσανατολισμό, που θα εκπληρωθεί με την πλήρη εισχώρησή της στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), όταν και με όποιους όρους αυτή πραγματοποιηθεί στο μέλλον.

Με τον όρο παγκοσμιοποίηση εννοούμε «την επέκταση του Δυτικού συστήματος, το οποίο μεταφέρεται με την υποδομή του, τον καπιταλισμό και την υπερδομή του, τον ορθολογισμό, το σεκουλαρισμό, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα δικαιώματα των μειονοτήτων, τη δημοκρατία κ.ά.».[3] Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης διακρίνεται σε τρεις μορφές:

α.) οικονομική παγκοσμιοποίηση
β.) πολιτική παγκοσμιοποίηση και
γ.) πολιτισμική παγκοσμιοποίηση.

Και οι τρεις αυτές μορφές – παραλλαγές του ίδιου φαινομένου αλληλοσυνδέονται και αλληλοεξαρτώνται καθώς η οικονομική παγκοσμιοποίηση συσχετίζεται άμεσα με την πολιτική, διότι η πρώτη διαμορφώνει τη δεύτερη, αλλά και διαμορφώνεται από αυτήν. Τέλος, η πολιτισμική παγκοσμιοποίηση αποτελεί τη μορφή εκείνη η οποία επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό και παράγεται από τις δύο προαναφερθείσες, ασκώντας τους όμως και επιρροή περιορισμένης εμβέλειας. Κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης

[1] Η εξήγηση του πολυσύνθετου φαινομένου της παγκοσμιοποίησης παρατίθεται στο Isiksal H. (2003). «Security, Globalization and Problems within the Euro-Mediterranean Partnership in the Post Cold War Era». *Journal of Economic and Social Research,* 4 (2), σελ. 143. Ο φιλελεύθερος ακαδημαϊκός Fukuyama θεωρεί, υπό τρεις βασικές προϋποθέσεις, την παγκοσμιοποίηση ως «το τέλος της ιστορίας» («the end of the history»). Βλ. Isiksal H. (2003). «Security, Globalization and Problems within the Euro-Mediterranean Partnership in the Post Cold War Era». *Journal of Economic and Social Research,* 4 (2), σελ. 143. Επιπλέον, για μια εκτενή περιγραφή του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης βλ. και στο Rugman A. The End of Globalization: Why Global Strategy is a Myth & How to Profit from the Realities of Regional Markets. American Management Association, 2001a, καθώς και στο Rugman A. The End of Globalization: What it means for Business. Gardners Books, 2001b.

[2] Oran B. (2001). «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey». *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 1, No. 3, σελ. 20-22.

[3] Στο ίδιο, σελ. 42. Για το ίδιο ζήτημα βλ. και στο Keyman E. F. «Globalization, Civil Society and Islam: The Question of Democracy in Turkey», στο Jenson J., De Sousa Santos, B., Eds, Globalizing Institutions. Case Studies in Regulation and Innovation, Aldershot, Ashgate, 2002.

τείνει να λάβει τεράστιες διαστάσεις και επιδρά καταλυτικά πάνω σε κάθε έκφανση της καθημερινότητας του σύγχρονου ανθρώπου. Διαφορετικές κοινωνίες, οικονομίες και πολιτισμοί - κουλτούρες με ποικίλες καταβολές, κοινωνικές αναπαραστάσεις και παραδοσιακές αξίες - αρχές, πρότυπα, ήθη και έθιμα συνενώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο και δημιουργούν με επιταχυνόμενους ρυθμούς μια κοινή, πολύ διευρυμένη και δυναμική παγκόσμια κοινωνία και οικονομία, η οποία συνιστά ένα ψηφιδωτό - αμάλγαμα ολόκληρων πολιτισμών και πολυποίκιλων πολιτισμικών στοιχείων.

Η μελέτη διαπιστώνει την αδυναμία της Τουρκίας να συγκλίνει με τις οικονομίες των 15 χωρών – μελών παρά τη θετική πορεία που επιδεικνύει η επιχειρηματική κίνηση και η επενδυτική πρωτοβουλία. Το έδαφος για προσχώρηση στην Ε.Ε. δεν είναι ακόμη πρόσφορο και απαιτείται επίπονη και αέναη προσπάθεια για να αποβεί το τελικό αποτέλεσμα της οικονομικής πολιτικής που εφαρμόζεται τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια και πλέον θετικό. Βασικές συνιστώσες του εγχειρήματος για την έκβαση των όποιων πρωτοβουλιών που αναλαμβάνονται από τους Τούρκους ιθύνοντες αποτελούν η πολιτική και οικονομική σταθερότητα, η επίλυση των διαφορών με τα γειτονικά κράτη στα πλαίσια διμερών συνομιλιών και επίτευξης συμφωνιών και η εποικοδόμηση κλίματος εμπιστοσύνης ότι τα μέτρα που λαμβάνονται από τις τουρκικές κυβερνήσεις θα ευοδώσουν, ώστε να προσελκυθεί το ξένο επενδυτικό ενδιαφέρον και να απαγκιστρωθεί το τουρκικό κράτος από τους σκοπέλους που ονομάζονται στρατογραφειοκρατία, στρατιωτικό κατεστημένο και στείρες πολιτικές αντιπαλότητες και εμπάθειες, που εκπορεύονται από μικροκομματικά και αντικρουόμενα συμφέροντα.

Κατά την Ψυχροπολεμική εποχή ο ρόλος της Τουρκίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περιορισμένος ή ακόμα και υποβαθμισμένος σε ορισμένες κρίσιμες πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες. Η πολιτική που εισήγαγε τη δεκαετία του ΄80 ο Τ. Οζάλ διαφοροποίησε σε μεγάλο βαθμό την επικρατούσα κατάσταση, αφού για πρώτη φορά παρατηρήθηκε η ιδεολογική καινοτομία της σύγκλισης του εθνικισμού και του ισλαμισμού, το «οθωμανικό όραμα» («ottoman vision») επανήλθε στο προσκήνιο, οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Δύση και ειδικά με τις Η.Π.Α. ομαλοποιήθηκαν όσο ποτέ, με συνέπεια η Τουρκία να καταστεί το «δεξί χέρι» των Η.Π.Α. για την προώθηση των διαφόρων συμφερόντων τους στην ευρύτερη περιοχή της Βαλκανικής, της Μέσης Ανατολής και της Κεντρικής Ασίας. Η Τουρκία βέβαια, είχε το πρόσθετο πλεονέκτημα να χαίρει ειδικής και ευνοϊκής μεταχείρισης από τις Η.Π.Α. (οικονομική και αμυντική βοήθεια, κοινοπραξίες σε προγράμματα βιομηχανικού και στρατιωτικού – αμυντικού χαρακτήρα, δάνεια με ευνοϊκούς όρους αποπληρωμής κ.ά.), γεγονός που άρχισε να δυσχεραίνει την ισορροπία της ισχύος στη Βαλκανική περιοχή σε βάρος της Ελλάδας και να αποτελεί πρόκληση για την ελληνική εθνική ασφάλεια.

Κάτω από αυτό το πρίσμα των σύνθετων σχέσεων και συγκρουόμενων γεωπολιτικών και οικονομικών συμφερόντων στην ευαίσθητη περιοχή της Βαλκανικής, της Μέσης Ανατολής αλλά και στην Ευρώπη θα επιχειρηθεί μια λεπτομερής ανασκόπηση και επισκόπηση της δημιουργίας και της εξέλιξης του

τουρκικού εθνικού κεφαλαίου, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης των σύγχρονων οικονομιών και των χρηματοπιστωτικών αγορών. Θα αναζητηθούν οι αιτίες και θα αποτυπωθούν τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας, ενώ τέλος, στα συμπεράσματα της διατριβής θα αναφερθούν κάποιες προσωπικές σκέψεις του συγγραφέα για τις μελλοντικές προοπτικές της Τουρκίας, της οικονομίας της και του τουρκικού καπιταλισμού (turkish capitalism), στα πλαίσια βέβαια της παγκοσμιοποιημένης (globalised) διεθνούς οικονομίας.

Ειδικότερα, θα γίνει αρχικά μια περιεκτική αλλά ουσιώδης ιστορική αναδρομή στις οικονομικές συνθήκες κατά την ακμή και την παρακμή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας (Ottoman Empire), στη συνέχεια θα διερευνηθούν οι συνθήκες δημιουργίας και συσσώρευσης του κεφαλαίου στην Τουρκία από τις αρχές του 20ου αιώνα έως τις μέρες μας και ύστερα θα αναφερθούμε στο ρόλο που διαδραματίζει ο στρατός στις τουρκικές εσωτερικές εξελίξεις. Ακολουθεί σε άλλο κεφάλαιο της εργασίας μια λεπτομερής ανάλυση των οικονομικών γεγονότων (οικονομική ανάπτυξη, εξελίξεις στο Α.Ε.Π., στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, στον κλάδο του τουρισμού, της γεωργίας και στις συμβαλλόμενες δραστηριότητες της Τουρκίας στο εξωτερικό, στις ιδιωτικοποιήσεις – αποκρατικοποιήσεις κ.ά.) κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια. Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται μια επισκόπηση των σχέσεων (απαραίτητες μεταρρυθμίσεις, προτεραιότητες κτλ.) της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και με τις Η.Π.Α. καθώς και της οικονομικής βοήθειας που παρέχουν αυτές στην Τουρκία (π.χ. δάνεια, οικονομικοί πόροι, εγγυήσεις κ.ά.). Ειδική μνεία γίνεται για τις άμεσες ξένες επενδύσεις (foreign direct investments, F.D.I.) και το βαρύνοντα ρόλο που αυτές (Α.Ξ.Ε.) επιτελούν στην Τουρκία, ενώ τέλος επιχειρείται να σκιαγραφηθούν οι μελλοντικές προοπτικές από την ενσωμάτωσή της στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία και στα διακρατικά επενδυτικά προγράμματα, να διερευνηθούν οι δυνατότητές της Τουρκίας να πρωταγωνιστήσει στην ευρύτερη περιοχή και να ενταχθεί στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Η παρούσα διατριβή ολοκληρώνεται με την παράθεση των τελικών συμπερασμάτων, τη βιβλιογραφία και αρθογραφία που χρησιμοποιήθηκε και το παράρτημα των αναλυτικών πινάκων και άλλων στοιχείων που κρίνονται χρήσιμα για την πλήρη κατανόηση του θέματος.

Η χρησιμότητα αυτής της διδακτορικής διατριβής έγκειται στο γεγονός ότι αναλύει διαχρονικά και διεξοδικά, χρησιμοποιώντας τόσο στατιστικά - αριθμητικά όσο και επιστημονικά δεδομένα, την τουρκική οικονομία, από τις απαρχές της δημιουργίας του τουρκικού εθνικού κεφαλαίου (οσμανική περίοδος), την προκαπιταλιστική περίοδο, την εποχή της ταχείας συσσώρευσης του τουρκικού κεφαλαίου (δεκαετίες του 1950, 1960, 1970, 1980), έως και τη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποιημένης πλέον οικονομίας. Η πολυεπίπεδη αυτή ανάλυση προσφέρει το κατάλληλο επιστημονικό υπόβαθρο για να αντληθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τη διασύνδεση της οικονομικής πολιτικής που εφαρμόζει η Τουρκία και τις οικονομικές «τονωτικές ενέσεις» που δέχεται διαρκώς για να ορθοποδήσει με πολιτικές εξελίξεις και ευρύτερους στρατηγικούς σχεδιασμούς και γενικότερους στόχους πολιτικής που θέτονται από τις Η.Π.Α., το Ισραήλ και τη

Μεγάλη Βρετανία για την περιοχή της νοτιοανατολικής Μεσογείου αλλά και τη Μέση Ανατολή και την Υπερκαυκασία.

Το οικονομικό υπόδειγμα που χρησιμοποιείται μπορεί να ερμηνεύσει τη διαδικασία συσσώρευσης του τουρκικού κεφαλαίου, την οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας και να διαχωρίσει τους ποικίλους παραγωγικούς συντελεστές (π.χ. εγχώριο και ξένο κεφάλαιο, εργατικό δυναμικό και ειδικότερα εξειδικευμένη και ανειδίκευτη εργασία, τεχνολογική πρόοδος κτλ.) με βάση το βαθμό της συνεισφοράς τους στην οικονομική ανάπτυξη που συντελείται στην Τουρκία. Πρόκειται για το «Οικονομικό Υπόδειγμα - Μοντέλο της Τουρκικής Οικονομικής Ανάπτυξης», το οποίο αποτελεί την επιστημονική απόδειξη όσων αναγράφονται σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά στηρίζονται και με την παράθεση των απαραίτητων στατιστικών στοιχείων στην παρούσα μελέτη. Στο μοντέλο περιλαμβάνονται και οι διάφοροι εξωγενείς (exogenous) ή τυχαίοι (random) παράγοντες που επηρεάζουν την τουρκική ανάπτυξη και μεγέθυνση.

Τα προαναφερθέντα οδηγούν το συγγραφέα της μελέτης στην ανάπτυξη μιας επιστημονικής θεωρίας για τους ισχυρούς οικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ λόγω κοινών συμφερόντων και σκοπών, αλλά και για την αμέριστη στήριξη – οικονομική και πολιτική – των Η.Π.Α. προς την Τουρκία, η οποία υποβοηθείται και από το πανίσχυρο εβραϊκό λόμπυ των Η.Π.Α. Επιπλέον αναλύεται σε όλες τις πτυχές του το φλέγον ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. και διαπιστώνεται ότι η Τουρκία υποστηρίζεται εν θερμώ από τις Η.Π.Α. και τη Μεγάλη Βρετανία για να εισέλθει στην Ε.Ε. Μια πιθανή αποδοχή της Τουρκίας στους κόλπους της ευρωπαϊκής οικογένειας ίσως και να σηματοδοτήσει την αρχή του τέλους της Ε.Ε. με τη μορφή, τη δομή και την οργάνωση που τη γνωρίζουμε στις μέρες μας και να δρομολογήσει σημαντικές εξελίξεις σε πολιτικοοικονομικό επίπεδο, που να επιφέρουν διχογνωμίες και προστριβές ικανές να δυναμιτίσουν το μέλλον και την πορεία της Ε.Ε.

Η μελέτη αυτή δύναται να αποτελέσει το κρηπίδωμα πάνω στο οποίο μπορεί να αναπτυχθεί μια περαιτέρω εμβάθυνση σε ένα ή και σε περισσότερα από τα επιμέρους θέματα που συνιστούν αντικείμενο επεξεργασίας της παρούσας διατριβής.

Ο συγγραφεας της επιστημονικής αυτής εργασίας είναι ο αποκλειστικός υπεύθυνος για τυχόν λάθη ή και παραλείψεις που υπάρχουν στο κυρίως κείμενο και στο παράρτημα. Οι απόψεις που εκφράζονται συνιστούν απόψεις, γνώμες και αντιλήψεις του ίδιου του συγγραφέα, οι οποίες έχουν αποκρυσταλλωθεί μέσα από το μακρόχρονο ενδιαφέρον, τη μελέτη και την ενασχόλησή του με τα ζητήματα που σχετίζονται με την τουρκική οικονομία, την τουρκική οικονομική πολιτική καθώς και με τους διάφορους εξωγενείς (exogenous) παράγοντες που επηρεάζουν και διαμορφώνουν από κοινού τις εξελίξεις στην τουρκική κοινωνία και οικονομία και γενικότερα στην κρίσιμη - από γεωπολιτικής, γεωστρατηγικής και οικονομικής άποψης - ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (2ο ΜΙΣΟ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ) ΚΑΙ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ.

Προτού αναφερθούμε στη διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου στην Τουρκία κρίνεται αναγκαία μια ιστορική αναδρομή στο οικονομικό σύστημα που επικρατούσε στην Οσμανική Αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης παρουσίας της. Στην κεντρική διοίκηση του οσμανικού κράτους μετά το Σουλτάνο δεύτερος στην ιεραρχία ήταν ο Μέγας Βεζύρης, ο οποίος, ως ο απόλυτος αντιπρόσωπος του Σουλτάνου, διαχειρίζονταν την κρατική εξουσία. Μέλος του αυτοκρατορικού συμβουλίου ήταν και ο Δεφτερδάρης, που είχε υπό την ευθύνη του τα οικονομικά θέματα του κράτους. Οι υπόλοιποι που συμμετείχαν στο αυτοκρατορικό συμβούλιο όπως ήταν οι 2 Καζασκέρηδες, δηλαδή οι στρατιωτικοί δικαστικοί λειτουργοί, ο διοικητής των Γενίτσαρων, ο πασάς του στόλου και οι λοιποί βεζύρηδες, δε διέθεταν παρά ελάχιστες οικονομικές αρμοδιότητες.[4] Σύμφωνα με το κλασικό κοινωνικοπολιτικό σύστημα της οθωμανικής αυτοκρατορίας τρεις ομάδες τοποθετούνταν κάτω από την απόλυτη εξουσία του Σουλτάνου: α.) οι γραφειοκράτες (βεζύρηδες κτλ.) β.) οι στρατιωτικοί (γενίτσαροι) και γ.) οι θρησκετικοί άρχοντες (ουλεμάδες). Ακολουθούσε η κοινωνία που απαρτίζονταν από την αστική τάξη (μπουρζουαζία) και τους ραγιάδες αγρότες, γεωργούς ή χωρικούς.[5] Διαπιστώνεται πως στο οθωμανικό μόρφωμα και ειδικότερα στον τρόπο δόμησης της διοικητικής ιεραρχίας πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει ο στρατός. Ο αστικός μετασχηματισμός του οσμανικού κράτους παρακωλύθηκε εξαιτίας της στυγνής παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής που εφάρμοσαν οι Σουλτάνοι και οι εκτελεστές των σουλτανικών διαταγμάτων τους. Ο κρατικός παρεμβατισμός ως τον 18ο αιώνα απομυζούσε με ληστρικό τρόπο τις παραγωγικές τάξεις του οσμανικού κόσμου, οι οποίες από τη μια πλευρά καταδυναστεύονταν εσωτερικά και από την άλλη βρίσκονταν στο έλεος του ανταγωνισμού των ευρωπαϊκών κρατών, έχοντας να ανταπεξέλθουν και στις εξωτερικές απειλές του ανεπτυγμένου δυτικού εμπορίου.

Στην Οσμανική Αυτοκρατορία βασικό συστατικό στοιχείο του οθωμανικού κράτους υπήρξε ο παραδοσιακά ισλαμικός χαρακτήρας του. Τα δημόσια οικονομικά αποτέλεσαν πρόβλημα έντονο ιδιαίτερα κατά την αρχή της παρακμής της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.[6] Επιπλέον, κύριο χαρακτηριστικό ήταν και η

[4] Βερέμης Θ. Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., σελ. 25.

[5] Raptopoulos N. Politique étrangère et intérêt national. La Turquie et le sud-est européen, entre Islam et Europe occidentale. La quête du rôle national turc (1991-2001). Université catholique de Louvain. Faculté des sciences économiques, sociales et politiques. Département des sciences politiques et sociales. Louvain – la – Neuve, 2006. (travail présenté en vue de l' obtention du grade de Docteur en sciences politiques. Orientation: Relations Internationales), σελ. 154-157.

[6] Οι ενδιαφερόμενοι προτρέπονται να μελετήσουν το Kongar E. Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, 1999. Πιο συγκεκριμένα παραπέμπονται στο ίδιο βιβλίο στο Κεφάλαιο Πρώτο, «Οι βάσεις της κοινωνικής δομής στην Τουρκία», το οποίο αναφέρεται στην περίοδο της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, σελ. 47-69. (Οθωμανοί – Ιστορική Περίληψη – Δυτικοποίηση (Εξευρωπαϊσμός) – Περίληψη και αποτελέσματα).

οικονομική διείσδυση της Δύσης, που εκφράστηκε κυρίως με τις διομολογήσεις, οι οποίες συνιστούσαν διμερείς συμβάσεις μεταξύ της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και των Μεγάλων Δυνάμεων εκείνης της εποχής (Γαλλία, Αγγλία, Κάτω Χώρες, Αυστρία, Ρωσία). Στην ουσία οι διομολογήσεις ήταν μονομερείς πράξεις σε βάρος της Οσμανικής Αυτοκρατορίας γεγονός που επιβεβαιώνει τον αποικιακό χαρακτήρα τους. Έτσι η εκμετάλλευση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας λάμβανε τη μορφή κανόνα του διεθνούς δικαίου. Οι διομολογήσεις αρχίζουν το 1535 και παρατηρείται έκδηλη η αλληλοσυσχέτιση της διπλωματικής δραστηριότητας με τη διεξαγωγή του εξωτερικού εμπορίου γεγονός που υφίσταται και στις μέρες μας.[7] Ο συγγραφέας Ντογάν Αβτζίογλου[8], διαπιστώνοντας ότι η οσμανική πραγματικότητα δεν είναι φεουδαρχική αλλά «προκεφαλαιοκρατική», παρατηρεί ότι «η καθυστέρησή της ανήκει στην κατηγορία η οποία σημειώνεται σε ύστερους αιώνες και αντιφάσκει προς τον μέχρι τότε υψηλής στάθμης τεχνικό και πνευματικό πολιτισμό που διέκρινε την οσμανική πολιτεία. Αυτό οφείλεται στις ενέργειες του δυτικού ιμπεριαλισμού (imperialism), δεδομένου ότι οι διομολογήσεις κονιορτοποίησαν τις δυνατότητες εκβιομηχάνισης (industrialization) της οικονομίας». Κατά τον Μπερκές «το οσμανικό σύστημα συνιστά μια μορφή προκεφαλαιοκρατικής οικονομίας παραγωγής με έντονο στρατογραφειοκρατικό χαρακτήρα και διαλύθηκε από τη στιγμή που εμφιλοχώρησε ο δυναμικός δυτικός κεφαλαιοκρατισμός».[9] Το καθεστώς αυτό καταργήθηκε οριστικά πολύ αργότερα με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης το 1923. Όσον αφορά στην κεντρική διοίκηση παρατηρείται σταδιακά μείωση της εξουσίας του σουλτάνου και αύξηση της δύναμης της Αυλής («Κουλ της Αυλής»), ενώ ολοένα και αποδυναμώνονταν η επαρχιακή διοίκηση ενισχύοντας την αποδιοργάνωση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.[10]

Η κατάργηση του σώματος των γενίτσαρων το 1826 είχε επιπτώσεις τόσο στη στρατιωτική οργάνωση όσο και στην οικονομία του οσμανικού κράτους, αφού επηρέασε το σύστημα των συντεχνιών αποδυναμώνοντάς το σημαντικά, αλλά και στην απώλεια του κρατικού ελέγχου στην παραγωγή και θα αποτελέσει τελικά των απαρχή του οικονομικού φιλελευθερισμού στην Οσμανική Αυτοκρατορία. Η εμπορική συνθήκη του Μπαλταλιμάν (Baltaliman) το 1836 μεταξύ της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και της Αγγλίας συνιστά ορόσημο στη φιλελευθεροποίηση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και στο άνοιγμα της εσωτερικής της αγοράς, ενώ παράλληλα αρχίζει πλέον να διαφαίνεται η οικονομική διείσδυση της Δύσης στην Οσμανική Αυτοκρατορία, που θα ενταθεί κατόπιν και θα οδηγήσει σε μαζική εισροή του ευρωπαϊκού κεφαλαίου και σε σχέσεις οικονομικής εξάρτησης (economic dependence) της Οσμανικής

[7] Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της καθημερινής ζωής) (14ος – 19ος αιώνας), Μέρος Πρώτο, Αθήνα, 1997, σελ. 190.
[8] Στο ίδιο, σελ. 261.
[9] Στο ίδιο, σελ. 262.
[10] Για το θέμα αυτό βλ. Inalcik H., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300 – 1914, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1994, αλλά και στο Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της καθημερινής ζωής) (14ος – 19ος αιώνας), Μέρος Δεύτερο, Αθήνα, 1997.

Αυτοκρατορίας με τη Δύση. Η εμπορική συνθήκη του 1838 επέφερε την άρση της απαγόρευσης εξαγωγής κάποιων αγροτικών προϊόντων πρώτων υλών και κρατικών μονοπωλίων στην οσμανική επικράτεια γεγονός που οδήγησε στην απώλεια του κρατικού ελέγχου στη διεξαγωγή του εμπορίου. Επίσης οι χαμηλοί τελωνειακοί δασμοί για τα προϊόντα που εισάγονται μειώνουν τα κρατικά έσοδα και αυξάνουν τις εισαγωγές.

Με το αυτοκρατορικό διάταγμα του 1839 και αργότερα του 1856 εγκαθιδρύεται ένα ευνοϊκό οικονομικό πλαίσιο για τη διείσδυση της Δύσης στην οσμανική πραγματικότητα και θέτονται σε ισχύ μεταρρυθμίσεις οι οποίες οδηγούν σε μεταβολές στο οικονομικό και κοινωνικοπολιτικό επίπεδο, με συνέπεια η εκδυτικοποίηση (westernization) να αλλάζει αισθητά τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά στα μεγάλα αστικά κέντρα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Ειδικότερα, η εισαγωγή καινούριων καταναλωτικών συνηθειών, τις οποίες δε μπορούν να ικανοποιήσουν τα ντόπια παραγώμενα προϊόντα, αλλά καλύπτονται από τις εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων, έχουν ως αποτέλεσμα να διαδίδονται ευρύτατα τα εισαγόμενα δυτικά προϊόντα στην οσμανική αγορά. Έτσι τα εγχώρια παραγόμενα μάλλινα και μεταξωτά υφάσματα παραχωρούν τη θέση τους στα ευρωπαϊκά βαμβακερά και κυρίως στα αγγλικά: κατά τα έτη 1820-1822 συνιστούσαν το 4% της ντόπιας κατανάλωσης, μεταξύ 1840-1842 αποτελούσαν το 30% και στη δεκαετία 1870-1880 άγγιξαν το 80%. Σταδιακά λοιπόν διαπιστώνεται ότι εντάσσεται ο οσμανικός χώρος στη δυτική σφαίρα επιρροής, ενσωματώνεται στις διεθνείς αγορές, αποδέχεται τις ευρωπαϊκές κατευθύνσεις στην οικονομία και γενικότερα τον δυτικό καπιταλισμό, με συνέπεια να δημιουργούνται νέες οικονομικές δυνάμεις μεταξύ των μη μουσουλμανικών πληθυσμών του οσμανικού κόσμου οι οποίες είναι συνδεδεμένες με τη Δύση. Τα αυτοκρατορικά διατάγματα (Τανζιμάτ) του 1839 (Χάτι Σερίφ) και του 1856 (Χάτι Χουμαγιούν) που αφορούσαν στην ισοτιμία και την ισοπολιτεία για τους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς (Έλληνες, Εβραίοι, Αρμένιοι κτλ.) θα διαμορφώσουν θετικές συνθήκες για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία τους. Οι φορείς του αστικού μετασχηματισμού ήταν τα μη μουσουλμανικά μιλλέτ. Όπως αναφέρει και ο Todorov (στο Βερέμης Θ., 1999)[11] οι Έλληνες, οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι κάτω από αντίξοες συνθήκες εθνικής καταπίεσης κατάφεραν να μεγαλουργήσουν επιχειρηματικά και εμπορικά αντιμετωπίζοντας πλείστα δεινά.[12] Η αύξηση των εξαγωγών συντελεί στην αύξηση των εισαγωγών δυτικών βιομηχανικών προϊόντων, με συνέπεια την επιπρόσθετη παρακμή των ντόπιων βιοτεχνιών κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα τα οποία συναλλάσονταν με τη Δύση.[13] Το οσμανικό κράτος ίδρυσε κατά τη δεκαετία του 1860 την «Επιτροπή Βιομηχανικής Βελτίωσης» (Islah-i Sanayi

[11] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998. ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., σελ. 31-32.

[12] Για μια εμβάθυνση στο θέμα της μετάβασης από τον τιμαριωτισμό – φεουδαρχισμό στον καπιταλισμό στην Οσμανική Αυτοκρατορία βλ. και Todorov N. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος – 19ος αιώνας), Ασδραχάς Σ., Αθήνα, 1979.

[13] Για μια εις βάθος ανάλυση των οθωμανικών βιομηχανιών κατά την περίοδο του Τανζιμάτ βλ. Omer Celal Sarc. Tanzimat ve Sanayiimiz. Tanzimat, σελ. 423-440, στο Lewis B. The Emergence of Modern Turkey. Oxford University Press, Second Edition, 1961, σελ. 150.

Komisy-onu), η οποία ανέλαβε τη δημιουργία κρατικών βιοτεχνιών στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 1880 και 1890 διαφαίνεται το δεύτερο στάδιο της οικονομικής διείσδυσης της Δύσης στον οσμανικό χώρο με τη μαζική εισροή του δυτικού κεφαλαίου στους πρωταρχικούς τομείς της οικονομίας π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία κτλ. Όσα δάνεια είχε συνάψει το οθωμανικό κράτος κατά την περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπως π.χ. το δάνειο του 1858 για την απόσυρση των επισφαλών ομολόγων (treasury bonds) που είχαν εκδοθεί πρωτύτερα, θα συμβάλλουν στην επίσημη χρεοκοπία και στην κατάρρευσή του το 1875.[14] Κάτω από αυτές τις δυσμενείς συνθήκες και επειδή τα χρηματοοικονομικά υπήρξαν ανέκαθεν η «αχίλλειος πτέρνα» των Τούρκων μεταρρυθμιστών, θα δημιουργηθεί το 1881 η «Εταιρεία Διαχείρισης του Οθωμανικού Χρέους», στην οποία συμμετείχαν Γερμανοί, Γάλλοι και Άγγλοι εκπρόσωποι. Οι Βρεττανοί και οι Γάλλοι βοήθησαν την οθωμανική κυβέρνηση να μετατρέψει τα τοπικά της δάνεια και να δημιουργήσει ένα νέο χρηματοοικονομικό «όχημα», την Αυτοκρατορική Οθωμανική Τράπεζα (Imperial Ottoman Bank), ενέργεια που επέφερε μια περιορισμένη βελτίωση, αλλά δεν ανέκοψε την μακροχρόνια τάση της Τουρκίας για χρεοκοπία και εξωτερικό χρηματοδοτικό έλεγχο.[15]

Η αγροτική ανάπτυξη και η βελτίωση της αγροτικής παραγωγής η οποία πραγματοποιείται από το 1840 εντείνεται κατά τις δύο επόμενες δεκαετίες του 1850 και 1860. Η αγροτική παραγωγή προσαρμόζεται στην εξωτερική ζήτηση και η εμπορευματοποίησή της αποτελεί σημάδι ότι η οικονομική ζωή της οσμανικής κοινωνίας προσδένεται σταδιακά με τις δυτικές αγορές. Η κρατική βούληση για τον έλεγχο της αγροτικής παραγωγής και όλων των εσόδων από τη φορολογία θα επιφέρει την κατάργηση του θεσμού της εκμίσθωσης της γης (iltizam) και της αναγκαστικής εργασίας (αγγαρείας) που επιβάλλονταν στους καλλιεργητές και σε αλλαγές του ιδιοκτησιακού συστήματος της γης. Μέχρι το 1857 δεν παρέχεται το δικαίωμα της ιδιοκτησίας σε ιδιώτες στην τουρκική επικράτεια. Ο περίφημος «κώδικας περί γαιών» ή «νόμος περί γαιών» του 1858 («arazi kanunnamesi») καθορίζει το νομικό πλαίσιο για τη μετάβαση από την κρατική στην ατομική γαιοκτησία. Ο νόμος αυτός όριζε ότι, αν η χώρα της οποίας ο υπήκοος αγόραζε γη στην Τουρκία, δεν τηρούσε φιλικές σχέσεις με την Τουρκία τότε θα υφαρπάζονταν οι γαίες από το τουρκικό κράτος (!).

Τα σουλτανικά νομοθετήματα (βεράτια, κανονισμοί κτλ.) καθόριζαν τα παρεχόμενα προνόμια και τις αρχές που λειτουργούσε ο οσμανικός κρατικός μηχανισμός. Στην ισοπολιτεία που καθιέρωναν αυτά τα νομοθετήματα ενυπάρχουν δύο δικαιοδοσίες, η σουλτανική και η πατριαρχική με αλληλεξάρτηση παροχών, οι οποίες εκπροσωπούσαν η μεν πρώτη τα συμφέροντα των οσμανικών και η δε δεύτερη των χριστιανικών πληθυσμών. Με το Τανζιμάτ (1839) ισχυσαν πιο ευνοϊκοί όροι και κανόνες ανάμεσα στην οσμανική εξουσία και στις χριστιανικές κοινότητες. Η σύμπραξη δε των ελληνικών και των οσμανικών

[14] Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σελ. 110-111.
[15] Στο ίδιο, σελ. 150.

συντεχνιών συνέβαλε καθοριστικά στην αύξηση της παραγωγής και στην καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας και συμφιλίωσης μεταξύ των δύο λαών. Η έντονη επιρροή από τη Δύση, η εισροή δυτικών κεφαλαίων, η δημιουργία ενός πρώιμου καπιταλισμού συνέτειναν στον ανταγωνισμό ανάμεσα στις διάφορες εθνότητες του οσμανικού χώρου, στον οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξαν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης, που είχαν διακριθεί στον εμπορικό και στον επιχειρηματικό τομέα καθώς ακόμη και στο τραπεζικό πεδίο και αποτελούσαν τους μεσάζοντες ανάμεσα στην οσμανική οικονομία και το ξένο, δυτικό κεφάλαιο. Οι μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν με το Τανζιμάτ (1839) προκάλεσαν τη δυσφορία των επικεφαλής των συντεχνιών, των αποκαλούμενων πρωτομαστόρων, διότι με τη νέα αυτή διοικητική οργάνωση – δομή στερούνταν πολλά από τα παραδοσιακά τους προνόμια, διευκολύνσεις οικονομικού χαρακτήρα αλλά και τη μονοπωλιακή τους θέση στην οσμανική αγορά. Ο θεσμός των συντεχνιών και η αυτοδιοίκησή τους δέχεται βαρύτατο πλήγμα και με την ψήφιση του νόμου των βιλαετίων το 1865, με τον οποίο αναγνωρίζονταν η κοινότητα ως ο θεμέλιος λίθος της καινούριας διοικητικής διάρθρωσης – δομής της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ συνάμα οι περισσότεροι φόροι σχεδιάζονταν και καθορίζονταν από τους αζάδες και τους μουχτάρηδες και εισπράττονταν κατά συνοικίες, με συνέπεια να αμφιταλαντεύεται, όπως ήταν φυσικό, η αυτοτέλεια των συντεχνιών. Η αποσύνθεση και η οριστική παρακμή των ήδη διαβρωμένων συντεχνιακών δομών συντελείται με τον ανελέητο και αδυσώπητο, για τα μέτρα εκείνης της εποχής, ανταγωνισμό που προέρχεται από τις ευρωπαϊκές βιομηχανίες και από τον κατακλυσμό των βιομηχανικών προϊόντων που είχαν ξενική προέλευση.

Συμπερασματικά, μπορούμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι ο θεσμός των συντεχνιών βρέθηκε σε ολομέτωπη σύγκρουση με τις αυξημένες ανάγκες της οσμανικής οικονομίας και κοινωνίας για ταχύτατη καπιταλιστική ανάπτυξη και τελικά, όπως ήταν αναμενόμενο, κατέρρευσε ολοσχερώς, αφού διαβρώθηκε τόσο από εσωτερικούς όσο και από εξωτερικούς παράγοντες, από προβλεπόμενα και μη γεγονότα που μετέβαλαν ριζικά τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στον οσμανικό χώρο. Στις αρχές του 20ου αιώνα η πλειοψηφία των συντεχνιών διαμελίστηκε σε δύο ομάδες με διαμετρικά αντίθετα συμφέροντα και επιδιώξεις: στους εργοδότες - κεφαλαιούχους και στους εργάτες - υπαλλήλους, των οποίων η θέση γίνεται ολοένα και πιο ανυπόφορη, καθώς οι εργοδότες τους εκμεταλλεύονταν στυγνά με τη θέσπιση και εφαρμογή ποικίλων καταπιεστικών μέτρων καταπατώντας έτσι τα συμφέροντά τους, οδηγώντας όμως και στη συσπείρωσή τους σε εργατικές συντεχνιακές οργανώσεις με στόχο την αμοιβαία υποστήριξη και συμπαράσταση των μελών τους.

Οι προαναφερθείσες εξελίξεις και ιδιαίτερα ο θεσμός της εκμίσθωσης των δημόσιων προσόδων προκάλεσαν την κατάρρευση του στρατιωτικού τιμαριωτικού συστήματος, που αποτελούσε στοιχείο συνυφασμένο δομικά και εξελικτικά με τις παραδοσιακές κρατικές μεθόδους εκμετάλλευσης, την επαρχιακή διοίκηση καθώς και τη στρατιωτική οργάνωση. Σύμφωνα με το τιμαριωτικό σύστημα όλες οι γαίες της επικράτειας άνηκαν στο Σουλτάνο (εκπρόσωπος του

κράτους), που τις εκχωρούσε κατά βούληση σε αντιπροσώπους του με τη μορφή τιμαρίου (timar), ζιαμετίου (ziamet) ή χασίου (hass). Τα ζιαμέτια και τα χάσια είναι ουσιαστικά ανώτερες κατηγορίες τιμαρίων και έτσι οι έννοιες αυτές αποδίδονται ως τιμάρια. Το κράτος παραχωρούσε την ισόβια επικαρπία – κατοχή - ιδιοκτησία των τιμαρίων (δικαίωμα είσπραξης ορισμένων φόρων) στους δικαιούχους με τον όρο ότι θα ανταποκρίνονταν σε συγκεκριμένες διοικητικές ή στρατιωτικές υποχρεώσεις. Αν αυτές δεν εκπληρώνονταν, τότε το κράτος είχε το δικαίωμα να αφαιρέσει το τιμάριο. Πάνω στο σύστημα αυτό στηρίζονταν η αποτελεσματικότητα της οσμανικής διοίκησης κατά την περίοδο της ακμής της. Τα χάσια παραχωρούνταν σε ανώτατους αξιωματούχους της Αυλής και σε πασάδες, ενώ τα τιμάρια και τα ζιαμέτια στους σπαχήδες (sipahi). Οι τελευταίοι είχαν ως κύριο καθήκον τους να εντάσσονται κατά τις εκστρατείες στις τάξεις των ιππέων υπό την ηγεσία του σαντζάκμπεη (διοικητής ευρύτερης περιφέρειας).[16] Σε πολλές περιπτώσεις, όταν συνέτρεχαν οι απαραίτητες συνθήκες, η παραχώρηση της ιδιοκτησίας των χασιών, των τιμαρίων και των ζιαμετιών γίνονταν με κριτήριο μόνο την τυχούσα γνωριμία και μακρόχρονη σχέση του αξιωματούχου, του πασά ή του σπαχή με τον εκπρόσωπο του κράτους, τον Σουλτάνο. Το «ρουσφέτι» ως πρακτική της κοινωνικής ζωής έχει τις ρίζες του σε αυτήν την ιστορική περίοδο και διατηρήθηκε κατόπιν μέσα στο πέρασμα των αιώνων, ενισχύοντας τη θέση του στην οσμανική πραγματικότητα αλλά και μετά τη διάλυση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, αφού είχε ήδη αποτελέσει χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής κοινωνικής ζωής λόγω της συνύπαρξης Ελλήνων και Τούρκων κατά τους αιώνες της τουρκικής σκλαβιάς και του δυσβάσταχτου, για όλους τους Έλληνες, τουρκικού ζυγού.[17] Δυστυχώς όμως το «ρουσφέτι» το οικειοποιήθηκαν πολλοί Έλληνες και Τούρκοι υπήκοοι του οσμανικού κόσμου και τελικά επεκτάθηκε και εφαρμόστηκε και σε περισσότερες καταστάσεις της κοινωνικής πρακτικής (π.χ. καθημερινές δοσοληψίες, σε αγορές αγαθών, σε διεκπεραιώσεις εργασιών και σε συναλλαγές με τοκογλύφους, δανειολήπτες και δανειοδότες αλλά και σε συναλλαγές με το οργανωμένο οσμανικό κράτος και τις διάφορες υπηρεσίες για τους υπηκόους του).

Δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής του κάθε ενδιαφερόμενου για τη συγκεκριμένη περίοδο της οσμανικής ιστορίας το γεγονός ότι η διασάλευση του γαιοκτητικού καθεστώτος είναι αποτέλεσμα της αλλοίωσης των συνθηκών παραγωγής, των παραγωγικών σχέσεων γενικά, με τη διείσδυση ιδιαίτερα του δυτικού Μερκαντιλισμού και του πρώιμου δυτικού καπιταλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο.[18] Το εμποροβιομηχανικό κεφάλαιο εμφανίζεται από τον 17ο αιώνα στις πόλεις, όπου οι οικονομικές κρίσεις διαδέχονται η μία την άλλη και η δραστηριότητα αυτή βασίζεται στις συναλλαγές με τη Δύση. Η προσκόλληση στο

[16] Βλ. για περισσότερες πληροφορίες Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας), Αθήνα, 1997.

[17] Για το θέμα αυτό βλ. Inalcik H., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300 – 1914, 1994.

[18] Για περισσότερη ανάλυση του θέματος βλ. Σαρρής Ν. Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία και Σκέψη του Οσμανοκρατούμενου Ελληνισμού. Αθήνα, 1991.

άρμα της δυτικής οικονομίας θα ξεκινήσει διαμέσου αυτών των συναλλαγών και θα μετατρέψει όχι λίγους σε μεταπράτες της. Παράλληλα, «η κερδοσκοπία των μικροεπαγγελματιών, που μετατρέπονται σε τοκογλύφους – αργυραμοιβούς, συμβαδίζει με την κατάρρευση του κλασικού τιμαριωτισμού».[19]

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στο οικονομικό σύστημα του Μερκαντιλισμού. Ο Μερκαντιλισμός ήταν η οικονομική πρακτική παρά η θεωρία που είχε επικρατήσει στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες κατά το 16ο, 17ο έως και το 18ο αιώνα. Η μερκαντιλική οικονομική πολιτική διέφερε από χώρα σε χώρα, αλλά παρουσίαζε ορισμένα κοινά γνωρίσματα:

α.) Πλούτος μιας χώρας θεωρούνταν το συνολικό της απόθεμα σε πολύτιμα μέταλλα, κυρίως χρυσό και άργυρο.

β.) Επιδιώκονταν θετικό, ενεργητικό εμπορικό ισοζύγιο (εξαγωγές προϊόντων > εισαγωγές προϊόντων), ώστε να εισάγουν πολύτιμα μέταλλα από το πλεόνασμα του εμπορικού ισοζυγίου.

γ.) Για να επιτευχθεί αυτό εφάρμοζαν έντονο κρατικό παρεμβατισμό προς δύο κατευθύνσεις:

1.) Ενθάρρυνση παραγωγής και εξαγωγής ορισμένων προϊόντων και

2.) Αποθάρρυνση εισαγωγής άλλων προϊόντων είτε με προστατευτικούς δασμούς είτε με ενίσχυση της εγχώριας παραγωγής των ίδιων προϊόντων.

Ο παρεμβατισμός λοιπόν ανάγεται σε πρωταρχικό γνώρισμα του Μερκαντιλισμού και εμποδίζει την ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα. Αυτή η οικονομική πρακτική διάβρωσε τα θεμέλια και οδήγησε σταδιακά με την πάροδο του χρόνου στην κατάρρευση των οικονομικών δομών που επικρατούσαν στην οσμανική κοινωνία.

«Το τοκογλυφικό κεφάλαιο αποτέλεσε βασικό συστατικό στοιχείο του οσμανικού κράτους και το έσχατο καταφύγιο από την κοινωνική αποστέρηση στην οποία ήταν καταδικασμένες οι μη μουσουλμανικές εθνότητες. Πρόκειται για ένα σωσίβιο της αυθυπαρξίας τους».[20] Οι λόγοι για τους οποίους το κεφάλαιο αυτό δε συνετέλεσε στην κεφαλαιοκρατική μετάβαση της οσμανικής

[19] Περισσότερα στοιχεία για τον πρώιμο δυτικό καπιταλισμό στην Οσμανική Αυτοκρατορία καθώς και για τις κερδοσκοπικές επιδιώξεις που αυτός δημιούργησε στην επικράτειά της βλ. Inalcik H., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300 – 1914, 1994, αλλά και στο Σαρρής Ν. Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία και Σκέψη του Οσμανοκρατούμενου Ελληνισμού, Αθήνα, 1991.

[20] Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας). Μέρος Δεύτερο. Αρσενίδη & Σία, Αθήνα, 1997, σελ. 157.

πραγματικότητας υπήρξαν συνυφασμένοι με τη δομή και τη λειτουργία της πολιτικής εξουσίας και της κυρίαρχης υπερτάξης που την οργάνωσε. Ειδικότερα, μέσα στα δεδομένα θεσμικά πλαίσια, το συσσωρευμένο από τους αργυραμοιβούς κεφάλαιο, λειτουργούσε τοκογλυφικά ως υποστύλωση των παραδοσιακών μορφών παραγωγής π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία κ.ά. και κατ΄ επέκταση φθείροντας διαρκώς την πολιτική εξουσία.[21] Ο μετασχηματισμός του οσμανικού κράτους και η μετεξέλιξή του στη σύγχρονη Τουρκία, με όσες συνταραχτικές αλλαγές αυτός δημιούργησε στη μακρόχρονη πορεία που διέγραψε μέσα στους αιώνες, σε όρους διαφοροποίησης του κοινωνικού μορφώματος αλλά και των ραγδαίων οικονομικών εξελίξεων που επακολούθησαν και διαμόρφωσαν τελικά μια καθεστηκυία κοινωνική τάξη με ισχυρά ερείσματα (π.χ. στενές οικονομικές σχέσεις, διαπλεκόμενα συμφέροντα κ.ά.) στο στρατογραφειοκρατικό και διπλωματικό κατεστημένο, περιγράφονται αναλυτικά και γλαφυρά στο βιβλίο του Karpat Kemal (2002) με τίτλο σε ελληνική μετάφραση «Σπουδές στην Οσμανική Κοινωνική και Πολιτική Ιστορία» («Studies on Ottoman Social and Political History»), το οποίο περιλαμβάνει μια ενδιαφέρουσα σειρά από άρθρα και δοκίμια που σχετίζονται με ζητήματα όπως ο κοινωνικός και οικονομικός μετασχηματισμός της Κωνσταντινούπολης κατά το 19ο αιώνα, οι κινήσεις του Εβραϊκού πληθυσμού στην Οσμανική Αυτοκρατορία, οι οσμανικές σχέσεις με τα Βαλκανικά κράτη μετά το 1683 κ.ά.[22]

Η τοκογλυφία στην οσμανική πραγματικότητα ενήργησε με τρεις τρόπους:

1.) Αποδυνάμωσε το εμπράγματο δικαίωμα του κράτους επί των γαιών με ό,τι αυτό συνεπάγονταν για την ευρύτερη κοινωνία π.χ. «ρουσφέτια», καχεξία και κοινωνική απομόνωση – αποτελμάτωση των κατώτερων οικονομικά και κοινωνικά τάξεων.

2.) Έθεσε σε ίση μοίρα τους αργυραμοιβούς προς τον κρατικό θησαυρό – κρατικό ταμείο ή, ακριβέστερα, κατέστησε το δεύτερο οφειλέτη των πρώτων και

3.) Διατάραξε την κοινωνική διαστρωμάτωση του οσμανικού κόσμου καθώς εξευτελίστηκαν οι συνθήκες διαβίωσης και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ενώ συνάμα παρατηρήθηκαν λαϊκές εξεγέρσεις και ανταρσίες που συνιστούσαν την αρχή του τέλους της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.

Δεν μπορεί να στραφεί το τοκογλυφικό κεφάλαιο προς την κεφαλαιοκρατική παραγωγή και την εκβιομηχάνιση και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι η εργασία απαγορεύονταν να εκμισθωθεί με ελεύθερο τρόπο. Ούτε η κατάσταση της οικονομίας το επέτρεπε (οι συντεχνίες δέσμευαν σε μεγάλο βαθμό τη βιοτεχνία και το εμπόριο τόσο το εσωτερικό όσο και το εξωτερικό), ούτε και η

[21] Στο ίδιο, σελ. 158-159.
[22] Βλ. Karpat K. H. Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays. Brill Academic Publishers Inc., 2002.

δημοσιονομική πολιτική και η κατάσταση που επικρατούσε στη γεωργία ήταν πρόσφορες. Η παρασιτική λειτουργία του τοκογλυφικού κεφαλαίου, εξάλλου, δεν έβρισκε αντιμέτωπο το εμποροβιοτεχνικό κεφάλαιο υπό τη μορφή των μεγάλων, οργανωμένων πιστωτικών ιδρυμάτων, των τραπεζικών. Οι τράπεζες με την πιστωτική τους πολιτική, με την παροχή δανείων με τόκους πιο χαμηλούς από τους τοκογλυφικούς ασφαλώς αποτελούσαν το μεγαλύτερο πλήγμα για τους αργυραμοιβούς. Συνάμα το υψηλό επιτόκιο αντικατόπτριζε την τοκογλυφική μορφή που θα προσελάμβανε το κεφάλαιο.[23] «Η εικόνα που εμφανίζει η οσμανική πραγματικότητα κατά την αποσύνθεσή της δε γίνεται να χαρακτηρισθεί ούτε καν φεουδαρχική. Πρόκειται για μια αδιέξοδη κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η οσμανική κοινωνία, που απλά ανατροφοδοτεί με τη μορφή μιας σπείρας – φαύλου κύκλου την αποσύνθεσή της ως την τελική της κατάρρευση και οριστική διάλυση».[24]

Η οσμανική κοσμοβιοθεωρία απηχούσε τις θέσεις του ισλαμισμού και της ισχυρής στρατογραφειοκρατίας και αντιμετώπιζε υποπτικά και από θέση «ανώτερη» - ισχύος την Ευρώπη και ολόκληρο τον τότε χριστιανικό κόσμο.[25] Υπάρχουν πολλά παραδείγματα από την οσμανική ιστορία και εποποιία που καταδεικνύουν ότι είχε δημιουργηθεί ένας απόλυτα ασφυκτικός κλοιός, ο οποίος περιόριζε ολοκληρωτικά την ελεύθερη βούληση και την ελευθερία της σκέψης. Η απόσταση τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πεδίο ήταν αγεφύρωτη μεταξύ της Ευρώπης και της οσμανικής πραγματικότητας. Όπως αναφέρει ο καθηγητής Νεοκλής Σαρρής «η στρατιωτική ισχύς είχε συνδεθεί με τον τιμαριωτισμό, ο οποίος προσδίδει δύναμη, μεταγγίζει πόρους σημαντικούς και παρέχει αξιόμαχους στρατιώτες – άντρες. Η κατάργηση λοιπόν του τιμαριωτισμού προέρχεται από τη στρατιωτική φύση της οσμανικής πραγματικότητας».[26] Υποστηρίζεται ότι στα τέλη του 16ου αιώνα το τιμαριωτικό σύστημα αντικαθίσταται από το νέο καθεστώς ιδιοκτησίας της γης, τα τσιφλίκια, διότι η εμπορική επανάσταση στον ευρωπαϊκό χώρο με την αυξημένη ζήτηση αγαθών και το άνοιγμα των αγορών που επακολούθησε οδήγησε στην εντατικοποίηση και εμπορευματοποίηση της γεωργικής παραγωγής, που πλέον

[23] Περισσότερα για τη σχέση τοκογλυφικού κεφαλαίου και κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και εκβιομηχάνισης, αλλά και γενικότερα για την οικονομική κατάσταση στην Οσμανική Αυτοκρατορία βλ. στο Inalcik H., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300 – 1914, 1994 και στο Nagata Y. Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire, Izmir, 1995.

[24] Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας). Μέρος Δεύτερο. Αρσενίδη & Σία, Αθήνα, 1997, σελ. 165.

[25] Αναλυτικότερη παρουσίαση της έννοιας της «ισχύος» γενικότερα και διαχρονικά βλ. Στο Dougherty J., Pfalttzgraff R., Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, Α΄ Τόμος, Αθήνα, 1992.

[26] Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας). Μέρος Πρώτο. Αρσενίδη & Σία, Αθήνα, 1997, σελ. 279-281.

κάλυπτε τα οικονομικά συμφέροντα.[27] Οι υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες συνεπάγονταν τεράστιες οικονομικές θυσίες και διασάλευση του δημοσιονομικού ισοζυγίου με άμεσο και φυσιολογικό αποτέλεσμα να ενταθεί η οικονομική κρίση, η οποία επηρεάστηκε και από τις συγκλονιστικές μεταβολές στις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές. Επακόλουθο ήταν η προσφυγή σε νέες φορολογίες π.χ. υποτίμηση του νομίσματος με συνέπεια την άσκηση βίας και τρομοκρατίας στο λαό και την παράλυση και αποσύνθεση της οικονομικής και πολιτικής ζωής. Όσον αφορά τη δημοσιονομική πολιτική είχε υποστεί σοβαρό κλονισμό εξαιτίας των κοσμογονικών μεταβολών στη διεθνή σκακιέρα και στο μεσογειακό χώρο. Ειδικότερα από τα πενιχρά στατιστικά στοιχεία που διαθέτουμε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο αυξημένος πληθωρισμός, η υποτίμηση του νομίσματος, η ανεργία και η υποαπασχόληση, οι στάσεις των τζελαλήδων, η κοινωνική δυσαρέσκεια και η οικονομική δυσπραγία συμβάδιζαν με τη μείωση των εσόδων. Η απώλεια του ελέγχου της Μεσογείου είχε συμβάλει καθοριστικά και επέτεινε τη δημοσιονομική κρίση.[28]

Ο Max Weber ισχυρίζεται ότι «ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες ανάπτυξης της βιομηχανίας σε μια χώρα είναι οι αμυντικές δαπάνες». Επομένως, η οσμανική οικονομία από τη φύση της ήταν πρόσφορη σε μια παρόμοια πρόβαση, εφόσον η κοινωνία της είναι στρατοκρατικά οργανωμένη όπως και η Πολιτεία. Τόσο οι κλάδοι της μεταποιητικής βιοτεχνίας και οι συντεχνίες, όσο και οι πολεμικές βιομηχανίες, ελέγχονταν απολύτως από το κράτος και είναι ουσιαστικά κρατικές. Συνεπώς η αμφίδρομη σύνδεση της στρατιωτικής τεχνικής με την οικονομική εξέλιξη του οσμανικού κράτους γίνεται με τρόπο τέτοιο, ώστε η μεταξύ τους ισορροπία να εξαρτάται από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες αλλά και από τις διεθνείς συγκυρίες. Γι΄αυτό και ο ρόλος που διαδραμάτισαν στρατός και πολεμικό ναυτικό στην παραγωγή ειδικότερα της βιομηχανικής κίνησης κρίνεται άκρως σημαντικός.[29] Βέβαια, η οσμανική κοινωνία διατηρούσε τα ειδικά της χαρακτηριστικά γνωρίσματα, ενώ συνάμα δέχονταν τις επιρροές του Μερκαντιλισμού κατά τον 16ο, 17ο και 18ο αιώνα. Έτσι, ενώ στις μερκαντιλιστικές κοινωνίες της Δύσης η κυρίαρχη τάξη - δύναμη ήταν οι έμποροι, στην οσμανική κοινωνία οι στρατιωτικοί και η Πύλη έλεγχαν την εξέλιξη των πραγμάτων. Οι Δυτικοευρωπαίοι που είχαν ενστερνιστεί τις ιδέες και τη φιλοσοφία του Μερκαντιλισμού εκφράζουν μια ιδιαίτερη προσοχή και ένα αμείωτο ενδιαφέρον προς το οσμανικό κράτος, κυρίως όταν αυτό αγγίζει το απόγειο της δόξας και της επέκτασής του περί τα τέλη του 16ου αιώνα. Αλλά και οι Οσμανοί αρχίζουν να ανακαλύπτουν και να ενδιαφέρονται έντονα και έκδηλα για την Ευρώπη, όπως γίνεται αντιληπτό από τις μεταξύ τους επαφές –

[27] Περισσότερα για τους λόγους μετάβασης από τον τιμαριωτισμό στα τσιφλίκια στο τέλος του 16ου αιώνα βλ. Βερέμης Θ. Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998. ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., σελ. 27-28.

[28] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, 1999. (Κεφάλαιο Πρώτο, «Οι βάσεις της κοινωνικής δομής στην Τουρκία»), σελ. 47 - 49.

[29] Σαρρής, Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας). Μέρος Πρώτο. Αρσενίδη & Σία, Αθήνα, 1997, σελ. 137.

εμπορικές, πολιτικές ακόμα και θρησκευτικές, αν και φυσικά πρεσβεύουν δύο εντελώς διαφορετικά θρησκευτικά δόγματα.[30]

«Ο Ισμαήλ Τζεμ, κρίνοντας το καθεστώς της οσμανικής κοινωνίας, πραγματώνει ένα συγκερασμό μαρξίζοντος ρομαντικού εθνισμού, για να καταλήξει τελικά στο αυθαίρετο συμπέρασμα πως αντίθετα από ότι παρατηρείται στη δυτική και κεφαλαιοκρατική κοινωνία το καθεστώς της οσμανικής κοινωνίας εμφανίζει χαρακτηριστικά γνωρίσματα σοσιαλιστικής κοινωνίας, όπου δεν αναγνωρίζονται δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας. Ο κρατικισμός στις γαίες προηγείται της εκμετάλλεσης που προέρχεται από το εμπόριο».[31] Κυρίως η παρουσία του θεσμού των βακουφιών αποδεικνύει την ύπαρξη, σύμφωνα με τον Ι. Τζεμ, ενός εύρωστου θεσμικού πλαισίου κοινωνικής πολιτικής. Η κατάλυση του συστήματος του οσμανικού τιμαριωτισμού καθώς και η μετάπτωση των γαιών σε αντικείμενο ιδιωτικής συναλλαγής και ιδιοκτησίας οδήγησαν σε καταστροφή της κοινωνικής πραγματικότητας μέσα στην οποία είχε δημιουργηθεί. Όμως η άποψη αυτή του συγγραφέα πάσχει, όπως αναφέρει ο Σαρρής Ν., από την υπεραπλούστευση του αντικειμένου σε τέτοιο βαθμό, ώστε το προβαλλόμενο σχήμα να μην ανταποκρίνεται ούτε στα γεγονότα, ούτε να αντέχει σε μια αυστηρή επιστημονική κριτική.[32]

Το Ανατολικό Ζήτημα υπήρξε ίσως ο πιο σημαντικός λόγος για την ανάσχεση της έναρξης της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου κατά τη λήξη της περιόδου της Οσμανικής Αυτοκρατορίας. Συγκεκριμένα, το Ανατολικό Ζήτημα συνίσταται στην προσπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης να παρακμάσει βαθμιαία η Οσμανική Αυτοκρατορία και τελικά να υποχωρήσει από την Ευρώπη και την Εγγύς Ανατολή. Για τις Μεγάλες Δυνάμεις δεν προείχε η απόδοση των εδαφών αυτών στους δικαιούχους λαούς, αλλά η ένταξή τους στη σφαίρα επιρροής τους. Μέσα στο πνεύμα αυτό και με δεδομένο τον οξύτατο ανταγωνισμό σε διεθνές επίπεδο σταθερός στόχος της καθεμιάς δύναμης σε σχέση με το Ανατολικό Ζήτημα ήταν αφενός να υπηρετηθούν κατά το βέλτιστο (optimum) τρόπο τα δικά της συμφέροντα και αφετέρου να αποφευχθούν ενδεχόμενες δυσμενείς μελλοντικές εξελίξεις για την ίδια. Μια ολόκληρη αυτοκρατορία έμελλε για μια ακόμη φορά στην ευρωπαϊκή ιστορία να διαμελιστεί και να θυσιαστεί στο βωμό της εξυπηρέτησης των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων της Ευρώπης.

Διαπιστώνεται επομένως ότι τα θεμέλια για τη διαδικασία της συσσώρευσης και το μετασχηματισμό του εθνικού κεφαλαίου στην Τουρκία δεν τέθηκαν κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας της Οσμανικής Αυτοκρατορίας, ούτε ακόμη και όταν αυτή έφτασε στο απόγειο της δόξας και της μέγιστης ακμής της. Τροχοπέδη αναμφισβήτητα υπήρξε το γεγονός ότι οι δομές, η οργάνωση και

[30] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 64 - 69.

[31] Για μια περαιτέρω εμβάθυνση βλ. Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας), Μέρος Δεύτερο, Αθήνα, 1997.

[32] Βλ. για περισσότερη ανάλυση Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας), Μέρος Δεύτερο, Αθήνα, 1997.

γενικότερα το πλέγμα των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων και συνθηκών που επικρατούσαν ήταν τέτοια, ώστε να μην επιτρέπουν, αλλά αντίθετα να παρεμποδίζουν σθεναρά την οποιαδήποτε προσπάθεια για μετασχηματισμό και μετεξέλιξη της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην Οσμανική Αυτοκρατορία, που θα επέφερε και την οικονομική της εξέλιξη (δημιουργία εθνικού κεφαλαίου, ύπαρξη κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και δομών, ανάπτυξη αστικής τάξης ικανής να στηρίξει οικονομικά τη μεταπρατική πρακτική και την ώθηση του βιοτεχνικού - βιομηχανικού κλάδου κτλ).[33] Ο Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ), στις 17 Φεβρουαρίου του 1923 εγκαινιάζοντας ένα οικονομικό συνέδριο στη Σμύρνη είχε τονίσει ότι: «Η εθνική κυριαρχία πρέπει να βασίζεται στην οικονομική ανεξαρτησία χωρίς την οποία οι πολιτικές και στρατιωτικές νίκες, όσο μεγάλες και αν είναι, είναι κενές και πρόσκαιρες… Η οικονομική υποδούλωση που συνεπάγονται το δημόσιο χρέος, οι διομολογήσεις, οι παραχωρήσεις, θα πρέπει να δώσει τη θέση της σε μια ελεύθερη και διευρυνόμενη εθνική οικονομία».[34] Έθεσε λοιπόν ο ίδιος ο ιδρυτής της τουρκικής δημοκρατίας τα θεμέλια της τουρκικής οικονομικής χειραφέτησης από τις Μεγάλες Δυνάμεις και το ξένο κεφάλαιο, παρέχοντας και κατευθύνσεις – λύσεις – προτάσεις για την οικονομική πρόοδο της χώρας που δημιούργησε.

Η βιομηχανία και ειδικότερα η βιομηχανική παραγωγή ήταν περιορισμένης εμβέλειας κατά την οσμανική περίοδο και μόνο προς το τέλος της, στις αρχές του εικοστού αιώνα, παρατηρήθηκε αύξηση της παραγωγής και της αξίας παραγωγής (production value). Ο Kongar (1999) αναφέρει ότι ο δυναμισμός της οσμανικής οικονομίας και δη της βιομηχανίας έγινε εμφανής μετά το 1900 και χαρακτηριστικός είναι ο πίνακας που παραθέτει ο ίδιος και τον οποίο κρίνουμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε στην παρούσα μελέτη. Συγκεκριμένα:

Πίνακας 1:

ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΟΣΜΑΝΙΚΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1915.
Βιομηχανικός Αριθμός. Αριθμός εργατών. Αξία παραγωγής. Αξία παραγωγής.

[33] Στο συγκεκριμένο ζήτημα προσεγμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη προσέγγιση παρέχει και η ανάλυση που επιχειρεί ο Τούρκος συγγραφέας Emre Kongar. Για μεγαλύτερη εμβάθυνση βλ. Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, σελ. 69 - 72.

[34] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 227-229.

κλάδος.	εταιρειών.		(σε εκατ. kuruş*).	(σε ποσοστό, %).
Τρόφιμα	239	8.1	1055	50
Εδαφική εκμετάλλευση	32	1.0	14	0.6
Δερματουργία - βυρσοδεψία	21	2.0	87	4.0
Ξυλεία	29	1.0	14	0.6
Υφαντουργία	131	9.2	124	6
Εκδόσεις	61	1.5	51	2
Χημικά	18	0.2	22	1
Μεταλλικά προϊόντα	34	1.5	112	5
Ναυπηγεία, σιδηροδρομικές κατασκευές	17	6.8	120	6
Ιδρύματα που απασχολούν τουλάχιστον 10 εργάτες στη Συρία	250	9.0	500	24
ΣΥΝΟΛΟ	835	40.3	2099	99.2

* Το kuruş είναι το γρόσι και αποτελεί υποδιαίρεση της τουρκικής λίρας (1 τουρκική λίρα = 100 kuruş). Στις μέρες μας, η αξία του έχει εκμηδενιστεί και έχει επικρατήσει ως εθνικό νόμισμα της Τουρκίας σε όλες τις συναλλαγές η τουρκική λίρα (turkish lira, TL).

Πηγή: Kongar E., 1999, σελ. 346.

Στη νεότερη ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας το πρόβλημα της ακριβούς επεξήγησης και οριοθέτησης της έννοιας του «κεφαλαιοκρατισμού» και του «καπιταλισμού» (capitalism) συνεχίζει να υφίσταται, καθώς αποτελεί έννοια συγκεχυμένη ακόμη και για τους οικονομικούς παράγοντες, οι οποίοι δε μπορούν

να τη μετουσιώσουν σε εφαρμόσιμη οικονομική πολιτική με απτά αποτελέσματα για το βιοτικό επίπεδο των Τούρκων πολιτών και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ακόμα και στη σχετικά πρόσφατη προεκλογική περίοδο του 1975 ο Μπουλέντ Ετζεβίτ στις πολιτικές του ομιλίες δήλωνε με παρρησία ότι επιθυμούσε να δημιουργήσει μια Τουρκία κατά τα πρότυπα μιας «καπιταλιστικής χώρας με ανθρώπινο πρόσωπο», ενώ ο Σ. Ντεμιρέλ είχε υποσχεθεί «μια Μεγάλη Τουρκία όπου όλοι οι Τούρκοι θα αισθάνονταν περήφανοι». Η επιτυχία των δύο αυτών ηγετών στις εκλογές σηματοδότησε την άνοδο του Εθνικιστικού Μετώπου τα επόμενα δύο χρόνια και οδήγησε στην άκρατη πλέον πολιτικοποίηση της γραφειοκρατίας, από τα «δίχτυα» της οποίας γλύτωσε μόνο το Υπουργείο των Εξωτερικών Υποθέσεων, επειδή για την αποτελεσματική του λειτουργία απαιτούνται επαγγελματίες ειδικοί και εμπειρογνώμονες και όχι κομματικοί εγκάθετοι, ενταγμένοι σε πολιτικογραφειοκρατικούς μηχανισμούς και προσκολλημένοι στα γρανάζια του στρατογραφειοκρατικού κατεστημένου. Σύμφωνα με τον Ahmad Feroz (1993) οι στρατιωτικοί ηγέτες που κυβέρνησαν τη χώρα από το Σεπτέμβρη του 1980 έως το Νοέμβριο του 1983 διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τους μετριοπαθείς και τους ακραίους. Και οι δύο πλευρές απολάμβαναν την προστασία που τους παρείχε η «ιδεολογική ομπρέλλα» του Κεμαλισμού.[35]

Οι μόνοι τομείς που δεν επηρεάστηκαν από τη στρατιωτική επιρροή και ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα της Τουρκίας μετά το πραξικόπημα του 1980 ήταν η εξωτερική πολιτική και το οικονομικό σταθεροποιητικό πρόγραμμα, που είχε εισαχθεί και εγκριθεί από την κυβέρνηση του Σ. Ντεμιρέλ στις 24 Ιανουαρίου του 1980.[36] Ο Τ. Οζάλ διατηρούσε στενές επαφές με οικονομικούς κύκλους στη Δύση (κυρίως με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τη Παγκόσμια Τράπεζα). Οι Τούρκοι στρατηγοί δέχθηκαν την πρόταση του Τ. Οζάλ να τον διορίσουν ως ανώτατο οικονομικό ρυθμιστή (economic supremo) και εκείνος αγωνίστηκε με θέρμη για την εφαρμογή των πολιτικών του επιλογών στην οικονομία της Τουρκίας.[37] Όντας ο «τσάρος» της τουρκικής οικονομίας ο Τ. Οζάλ έλαβε αποφάσεις για τη μείωση του πληθωρισμού, την απελευθέρωση των τιμών, τον περιορισμό της κατανάλωσης διατηρώντας σε χαμηλά επίπεδα τους μισθούς και τα ημερομίσθια, αυξάνοντας τις εξαγωγές (το περίφημο τουρκικό εξαγωγικό θαύμα) και υπογράφοντας συμφωνίες με τους ξένους πιστωτές, για να αναβάλλει τις επαναπληρωμές του χρέους που άγγιζαν τα 18 δισεκατομμύρια δολάρια. Η Δύση έτρεφε μεγάλη εκτίμηση και εμποστοσύνη στο πρόσωπο του Τ. Οζάλ και παρά το «σκάνδαλο των τραπεζιτών» που ξέσπασε το 1982 και αφορούσε στη διαχείριση των επιτοκίων ο ίδιος έχαιρε αξιοπιστίας (credibility) από τη Δύση και τους στρατιωτικούς. Στις επόμενες τουρκικές εκλογές μόνο ο Οζάλ έδινε την εικόνα του φιλελεύθερου, αντικρατιστή και αντιγραφειοκράτη και την υπόσχεση μιας ταχείας επιστροφής στη λαϊκή κυριαρχία και στην έννομη τάξη. Όμως μετά τη νίκη του τα σημάδια εξυγίανσης της νευραλγικής κατάστασης της οικονομίας

[35] Ahmad F. The Making of Modern Turkey, London, 1993, σελ. 181-182.
[36] Στο ίδιο, σελ. 183.
[37] Στο ίδιο, σελ. 183.

δε φάνηκαν όπως αναμένονταν, με συνέπεια να διαβρώνεται το εκλογικό σώμα που τον ψήφισε στις προηγούμενες εκλογές και να κλονίζεται η εμπιστοσύνη του τουρκικού λαού που τον ανέδειξε σε πρωθυπουργό της Τουρκίας.

Τα συσσωρευμένα οικονομικά προβλήματα που κληροδότησε η σύγχρονη Τουρκία, που εγκαινίασε ο Κεμάλ Ατατούρκ το 1923, από την Οσμανική Αυτοκρατορία, η οποία κατέρρευσε ως αποτέλεσμα πολυσύνθετων εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων, υπήρξαν η τροχοπέδη για την οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας και τα ίδια αυτά προβλήματα, με μερικές ίσως παραλλαγές, κληρονόμησε το σημερινό τουρκικό κράτος από την μετακεμαλική περίοδο, καθώς αυτά συνέχισαν να διαιωνίζονται και να υποσκάπτουν τις όποιες προσπάθειες γίνονταν για να εξευρεθεί βιώσιμη λύση, να δημιουργηθεί μια ισχυρή, τουρκική αστική τάξη, ικανή για ριζικές κοινωνικοοικονομικές δομικές αλλαγές και να μετασχηματιστεί το φεουδαρχικό σύστημα (feudal system) της Οσμανικής Αυτοκρατορίας σε πρώιμο μεταπρατικό - καπιταλιστικό.

Χαρακτηριστική είναι η σχηματική παρουσίαση - περιγραφή που ακολουθεί και η οποία απεικονίζει με παραστατικό τρόπο την ιδεολογία του οσμανικού από τη μία πλευρά και του τουρκικού κράτους από την άλλη καθώς και το πλέγμα των σχέσεων που υφίσταται μεταξύ των διαφόρων συστατικών του στοιχείων.[38]

Συγκεκριμένα έχουμε τα εξής:

Πίνακας 2:

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ.

1.) **Οσμανικό κράτος.** **2.) Σύγχρονο κράτος.**

[38] Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω στο θέμα αυτό βλ. Μούρτος Α. Γ. Τουρκία. Το Ένστολο Κράτος. Στρατός και κράτος από τους Οθωμανούς έως σήμερα, Αθήνα, 2002. Επιπλέον, για μια αναλυτικότερη αναφορά στις ένστολες συμμορίες που δραστηριοποιούνται στην Τουρκία και στην εξέλιξη της άκρας δεξιάς κατά την περίοδο 1983 - 2002 (το θέμα αυτό διαφεύγει από τα επιστημονικά πλαίσια της παρούσας μελέτης) βλ. Bozarslan H. Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σελ. 109-111.

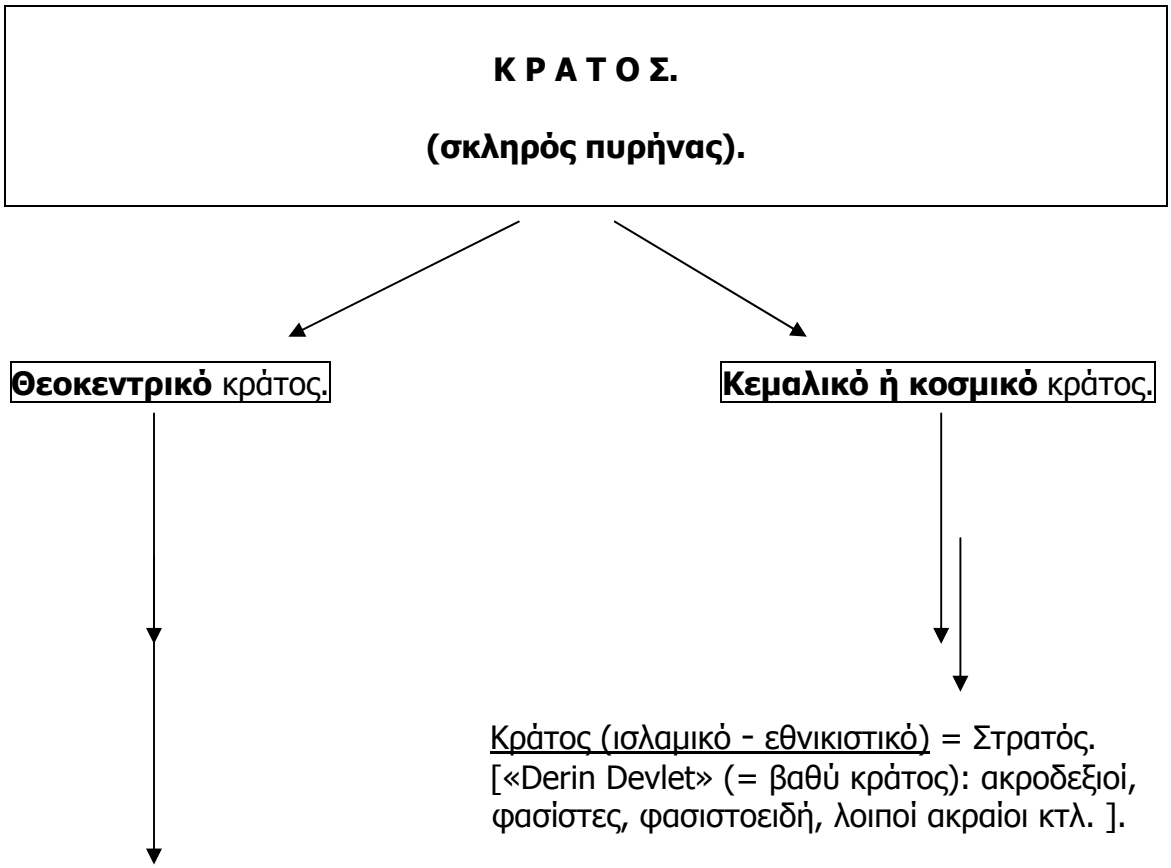

Κράτος (μουσουλμανικό) = Σουλτάνος + Ισλάμ + Στρατός.
[Σουλτανάτο - Χαλιφάτο].

Πηγή: Μούρτος Α. Γ., 2002 σελ. 91.

Πρέπει να τονιστεί πως εκτός των όσων περιγράφονται παραπάνω πρωταγωνιστικό ρόλο στη χάραξη της εσωτερικής και της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας παίζει ο βασικός στρατηγικός της στόχος (strategic goal), ο οποίος δεν είναι άλλος από τη μεγιστοποίηση της ισχύος (maximization of power) του κράτους και το μεγαλείο - υπερηφάνεια της τουρκικής φυλής. Ο στρατηγικός αυτός στόχος αποτελεί το κρηπίδωμα πάνω στο οποίο θεμελιώνεται τόσο η ιδεολογία του οσμανικού ή θεοκεντρικού κράτους όσο και του μεταγενέστερου, σύγχρονου, κεμαλικού ή κοσμικού κράτους.[39] Γύρω από την επίτευξη του στρατηγικού αυτού σκοπού των Τούρκων στρατηγών και πολιτικών ηγετών περιστρέφεται η οποιαδήποτε ενέργεια σε επίπεδο πολιτικής, οικονομίας ή στρατιωτικών δυνάμεων που αναλαμβάνει να πραγματοποιήσει η Τουρκία. Όλες

[39] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, σελ. 109 - 111.

οι εσωτερικές (π.χ. η γεωπολιτική της θέση, η στρατηγικής σημασίας διέλευση των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων, η μεγάλου μεγέθους εσωτερική αγορά της), αλλά και οι εξωτερικές της συνισταμένες δυνάμεις όπως είναι η παροχή απευθείας δανείων, και δανειοδοτικών εγγυήσεων, η γενικότερη ελαστικότητα – ανοχή που επιδεικνύουν οι Η.Π.Α. σε τουρκικές προκλήσεις εναντίον της Ελλάδας και άλλων εθνών (π.χ. Κούρδων), η δραστηριοποίηση του τουρκικού λόμπυ (turkish lobby) στις Η.Π.Α. και οπουδήποτε αλλού στον κόσμο, οι φιλοτουρκικές οργανώσεις παγκοσμίως κ.ά. συνδράμουν ώστε να γίνει πραγματικότητα αυτός ο σκοπός, με το μικρότερο δυνατό οικονομικό (cost minimization), πολιτικό και κοινωνικό κόστος για την Τουρκία και τα συμφέροντά της σε διατοπικό και διεθνές επίπεδο.

3. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ 1908 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ.

Η ανάλυση που θα ακολουθήσει πρέπει πρωτίστως να στηριχθεί σε μια περιγραφική αναφορά σε κάποιες βασικές οικονομικές έννοιες. Η ορολογία που θα χρησιμοποιηθεί στην ανάπτυξη του θέματος της παρούσας διατριβής είναι κυρίως οικονομική αλλά και πολιτική. Η γνώση των οικονομικών θεωριών του κεϋνσιανισμού και του μονεταρισμού που κυριαρχούν ακόμη και σήμερα στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής των οργανωμένων, δημοκρατικών, δυτικών κρατών καθώς και οι τρόποι άσκησης δημοσιονομικής, νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής και οι πολιτικές θεωρίες – μικροκοσμικές και μακροκοσμικές -, όπως η παραδοσιακή θεωρία της ισορροπίας των δυνάμεων, της ισχύος, του ρεαλισμού, του νεορεαλισμού, οι θεωρίες της σύγκρουσης και του ιμπεριαλισμού, η θεωρία των παιγνίων, οι περιβαλλοντικές θεωρίες κ.ά. συνιστούν χρήσιμα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία για την κατανόηση των διαφόρων πολιτικών επιλογών και για τη διαδικασία της λήψης των αποφάσεων (decision making process) σε ειρηνικές περιόδους και σε περιόδους έντασης ή και κρίσης.[40] Πρόκειται για εργαλεία από των οποίων την επίγνωση και την επιστημονική και εμπεριστατωμένη μελέτη συναρτάται η εις βάθος και λεπτομερής – ενδελεχής διερεύνηση και ανάλυση των ποικίλων γεγονότων και εξελίξεων που λαμβάνουν χώρα στη μετακεμαλική Τουρκία και ειδικότερα κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Η ανάπτυξη (growth) ή η ύφεση – στασιμότητα (recession) ενός οικονομικού συστήματος και η παρακμή του έχει επικρατήσει να αποδίδεται στις δυσχέρειες της προσαρμοστικότητάς (adaptiveness) του σε οργανικές μεταβολές που συμβαίνουν στην κοινωνία, αλλά και στις διεθνείς σχέσεις και συναλλαγές καθώς και στην αναζήτηση των αιτιών που συντελούν στη διεύρυνση ή στον

[40] Βλ. για μια λεπτομερή ανάλυση Dougherty, Pfalttzgraff, Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, Α΄ Τόμος. Παπαζήση, Αθήνα, 1992 και Dougherty, Pfalttzgraff, Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων Β΄ Τόμος. Παπαζήση, Αθήνα, 1992.

περιορισμό του επιπέδου της συνολικής προσφοράς (aggregate supply) ή της συνολικής ζήτησης (aggregate demand). Η οικονομική ανάπτυξη (economic growth / economic development) εξαρτάται από το κατά κεφαλήν εισόδημα (per capita income), την τεχνολογική εξέλιξη (technological improvement) και τη μεταβολή, την ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού (human resources) και την αριθμητική του δύναμη, τη φύση των κοινωνικών θεσμών και των θεσμών δικαίου, την κατάσταση που επικρατεί στο εξωτερικό εμπόριο, τους κανόνες διεξαγωγής του εμπορίου κ.ά. Οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν τόσο την προσφορά και την παραγωγή των αγαθών και των υπηρεσιών όσο και τη ζήτηση – κατανάλωση. Η αύξηση της παραγωγικότητας (productivity), ο ενεργός πληθυσμός και το εργατικό δυναμικό, από πλευράς προσφοράς και παραγωγής, αποτελούν τα κύρια στοιχεία που οδηγούν στην ανάπτυξη. Η παραγωγικότητα (productivity) συνιστά μια πολυσύνθετη έννοια, αφού σε αυτήν συγκαταλέγονται και άλλα στοιχεία όπως είναι το επίπεδο της παιδείας - εκπαίδευσης, η τεχνολογία, η πυκνότητα κεφαλαίου, η οργάνωση, ο φυσικός πλούτος, οι πλουτοπαραγωγικές πηγές, οι δυνατότητες ανταλλαγής και διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου, οι εργασιακές σχέσεις κ.ά.

Η οικονομική ανάπτυξη του οσμανικού κόσμου επηρεάστηκε, δέχθηκε την τροχοπέδη και τελικά περιορίστηκε από την ιδιοτυπία του οσμανικού μονωτισμού, ο οποίος σχετίζεται προς το δεσποτισμό και τον απόλυτο έλεγχο του κράτους πάνω στην κοινωνία (κρατισμός). Χαρακτηριστικό παράδειγμα του δεσποτισμού είναι οι δυσβάσταχτοι φόροι που έπληξαν τα έτη 1904 – 1905 τον αγροτικό κόσμο, τους βιοτέχνες, τους τεχνίτες και τους εμπόρους των πόλεων. Ακολούθησαν λαϊκές αντιδράσεις και εξεγέρσεις – ταραχές που στρέφονταν προς την κυβέρνηση και το σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ.[41] Στη βασιλεία του Αβδούλ Χαμίτ (1876-1909) το οσμανικό κράτος τηρεί υπό την υποτέλεια των ευρωπαϊκών πιστωτών του, καθώς ο Σουλτάνος δέχονταν τα δάνεια από τις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά αποστρέφονταν τις προοδευτικές ιδέες και αρχές που καλλιεργούσαν. Συνάμα καταβάλλεται έντονη προσπάθεια να εισαχθούν οι νέες τεχνολογίες της Δύσης, να βελτιωθεί η αγροτική παραγωγή και να εκσυγχρονιστεί ο κρατικός μηχανισμός. Όμως το 1881 το δημόσιο χρέος αγγίζει δυσθεώρατα ύψη και λειτουργεί ως εμπόδιο στην ανάπτυξη και την πρόοδο της ταλαιπωρημένης οσμανικής κοινωνίας.[42] Εφόσον ο γεωπολιτικός χώρος της Αυτοκρατορίας ήταν εκτεταμένος, η περιοχή επιρροής της ήταν ευρύτατη, ώστε μπορούμε να αναφερθούμε σε ένα οσμανικό κόσμο διαφορετικό από τον υπόλοιπο τόσο προς Δυσμάς όσο και προς Ανατολάς, γεγονός που σχετίζεται άρρηκτα με τους ενδογενείς παράγοντες που χαρακτήριζαν την οσμανική πραγματικότητα.[43]

[41] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 81 - 83.
[42] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 40.
[43] Βλ. και Gokalp Z., Berkes N. Turkish Nationalism and Western Civilization. Selected Essays of Ziya Gokalp – Niyazi Berkes. Columbia University Press, New York, 1959, σελ. 306-313 (IX. The Programme of Turkish Economy).

Η Επανάσταση των Νεοτούρκων το 1908 αποτέλεσε την αρχή του τέλους του Σουλτανάτου και του Χαλιφάτου, της ίδιας της υπόστασης και της δομής της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και έθεσε το θεμέλιο λίθο πάνω στον οποίο θα δαιμόρφωνε ύστερα από μερικά χρόνια ο Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ) τις έξι βασικές αρχές στις οποίες θα στηρίζονταν το σύγχρονο τουρκικό κράτος.[44] Οι Νεότουρκοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως οι πολιτικοί «προπομποί» του Μουσταφά Κεμάλ, αφού προλείαιναν το έδαφος για να διαβεί η πολιτική σκέψη του. Η ανακήρυξη της τουρκικής δημοκρατίας το 1923 από τον Ατατούρκ, μετά την εκθρόνιση του σουλτάνου Μωάμεθ Στ΄, υπήρξε η κατάληξη του εθνικού κινήματος των Νεοτούρκων και η υλοποίηση της πολιτικής της εθνικής καθαρότητας, που από το 1908 σχεδιάστηκε με τις διώξεις των ποικίλων εθνοτήτων που διαβιούσαν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως ήταν οι Έλληνες, οι Αρμένιοι, οι Κούρδοι κ.ά. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιιο Πόλεμο η Τουρκία δε συμμετείχε σε αυτόν πολύ ενεργά, αν και τάχθηκε υπέρ των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανία και Αυστρία), και έτσι δεν επηρεάστηκε αισθητά από τις αρνητικές συνέπειες – οικονομικές και κοινωνικές – του πολέμου αυτού. Φυσικά η τουρκική οικονομία χειροτέρεψε, διότι κλυδωνίστηκε από την οικονομική αβεβαιότητα και τον μαρασμό - καχεξία που αυτός επέφερε. Πρωταρχική πηγή εισοδήματος των Τούρκων πολιτών υπήρξε ο γεωργικός τομέας, ο οποίος απασχολούσε περισσότερο από το 70% του συνολικού τουρκικού πληθυσμού καθιστώντας την τουρκική οικονομία μια παραδοσιακή αγροτική οικονομία και κοινωνία. Η βιομηχανική παραγωγή ήταν σχεδόν ανύπαρκτη και οι ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας χαρακτηρίζονταν από στασιμότητα και παρατηρούνταν οπισθοδρόμηση και υπανάπτυξη σε ορισμένους τομείς όπως ήταν οι εμπορικές συναλλαγές, η ναυτιλία, η αλιεία κτλ. λόγω της παγκόσμιας πολεμικής σύρραξης.[45]

Η γραφειοκρατία και η θρησκευτική - ισλαμική ιεραρχία ήταν στραμμένες προς το κεφάλαιο εκείνη την περίοδο και εξέφραζαν τις απόψεις και τα συμφέροντα των πλουσίων και των δυναστειών, ενώ από την άλλη μεριά ο στρατός ήταν το καταφύγιο των αμόρφωτων, των κατατρεγμένων, των άμοιρων και των φτωχών, καθώς αυτές οι κοινωνικές ομάδες έπαιζαν το ρόλο της «δεξαμενής» από όπου αντλούσε τα στελέχη του ο στρατός. Όσοι κατέληγαν στο στρατό εξασφάλιζαν την προοπτική να έχουν μια μοναδική ευκαιρία επαγγελματικής αποκατάστασης και μια δοξασμένη καριέρα στη ζωή τους.[46]

Οι Νεότουρκοι ή το Κόμμα της Ένωσης και της Προόδου, που ήταν πολύ σημαντικό τμήμα του κινήματος των Νεοτούρκων και ειδικότερα οι Ενωτικοί που συνιστούσαν τα μέλη του, καλλιέργησαν τον τουρκισμό (turkism) ή τον τουρκικό εθνικισμό, και έτσι επηρεάστηκε από αυτήν την ιδεολογία και η αντίληψή τους για την οικονομία, στην οποία προσέδωσαν εθνικά χαρακτηριστικά. Οι Ενωτικοί

[44] Την άποψη αυτή συμμερίζονται διάφοροι επιστήμονες που έχουν ερευνήσει την τουρκική οικονομική ιστορία, όπως π.χ. ο Lewis Bernard. Βλ. ειδικότερα στο Lewis B., The Emergence of Modern Turkey, σελ. 459-460.

[45] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 100 - 102.

[46] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 224.

επιδίωξαν την εγκαθίδρυση μιας αυτάρκους (self - sufficient), αυταρχικής οικονομικής τάξης, απαλλαγμένης από κοσμοπολίτικα στοιχεία και τη δημιουργία μιας εθνικής βιομηχανίας και μιας αστικής τάξης.[47] Με την ίδρυση τοπικών εταιρειών, αλλά και κρατικών και εθνικών τραπεζών (ιδρύθηκαν σε επαρχιακό - τοπικό επίπεδο και λειτούργησαν και μετά το κραχ του 1929) στην επικράτεια της αυτοκρατορίας πραγματοποιήθηκε ένα σπουδαίο βήμα για τη διαμόρφωση μιας αστικής τάξης στην Τουρκία. Επιπλέον άρχισε να οργανώνεται το τουρκικό συνεταιριστικό κίνημα από το 1908, καθώς παραγωγοί και καταναλωτές συνασπίστηκαν υπό τη στέγη συνεταιρισμών. Το φορολογικό σύστημα ήταν αναποτελεσματικό και ο βαθμός εσωτερικών δανείων κρίνονταν περιορισμένος. Οι Ενωτικοί συνειδητοποίησαν ότι θα έπρεπε να ενθαρρυνθεί η βιομηχανία με νόμους και με την εθνική οικονομική τους πολιτική οδήγησαν την Τουρκία προς τον καπιταλιστικό μετασχηματισμό της προκαπιταλιστικής δομής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και έτσι στην εμφάνιση της εθνικής αστικής τάξης, που ανατροφοδοτούσε τις οποιεσδήποτε ενέργειες γίνονταν για την ενίσχυση της ανάπτυξης της βιομηχανίας και του πρώιμου καπιταλιστικού συστήματος.[48] Τέλος τόσο οι δύο Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912 - 1914) όσο και ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914 - 1918) και η εθνικιστική διάθεση, που καλλιεργήθηκε εκείνη την τεταμένη εποχή σε όλα τα Βαλκανικά κράτη εξαιτίας αυτών των γεγονότων, συνέτειναν καθοριστικά στην εφαρμογή μιας εθνικής οικονομικής πολιτικής από τους Ενωτικούς και γενικότερα από τους Νεότουρκους.

Η σύγχρονη ανάπτυξη του τουρκικού κράτους και κυρίως της αστικής του τάξης και της αγοράς μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας έχει εξαιρετική σημασία για την ανάλυση και ερμηνεία των δυνάμεων και των τάσεων της χώρας στις σημερινές συνθήκες. Ιδιαίτερη σημασία έχει η κατανόηση των ιστορικών διαπλοκών και διασυνδέσεων (interconnections) των μεγάλων επιχειρηματιών με το κράτος και τους μηχανισμούς του, γεγονός που έχει αντίκτυπο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Η ανάλυση της διαπλοκής των συμφερόντων αυτών δύναται να επεξηγήσει και την προοπτική των εξελίξεων της ανάπτυξης των τουρκικών συμφερόντων προς την Ευρασία καθώς και τη στάση του τουρκικού κράτους προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Αυτή όμως η ανάλυση δεν υπεισέρχεται στα πλαίσια της παρούσας μελέτης και θα μπορούσε να αποτελέσει γόνιμο πεδίο - αντικείμενο μιας άλλης διατριβής.

Σύμφωνα με όλα τα δεδομένα, η περίοδος της έντονης ανάπτυξης του σύγχρονου τουρκικού κράτους (1923 - 1945), στην οποία ολοκληρώνεται η εδραίωση του κρατισμού (étatisme - statism), είναι η πλέον ενδιαφέρουσα χρονική περίοδος για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετιζόμενα με την οικονομική εξέλιξη. Ο κρατισμός (devletcilik στην τουρκική γλώσσα) υιοθετήθηκε επίσημα στο Συνέδριο του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (1931) ως η πιο

[47] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, σελ. 77 - 79.

[48] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Keyder C. The definition of a peripheral economy: Turkey 1923-1929. Cambidge University Press, 1981, αλλά και Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, 1999. (Κεφάλαιο Πρώτο, «Οι βάσεις της κοινωνικής δομής στην Τουρκία»), σελ. 89 - 92.

απαραίτητη συνισταμένη προς την πραγμάτωση του βασικού στόχου του νεοσύστατου τουρκικού κράτους που ήταν η οικονομική του ανάπτυξη. Η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 (Κραχ του 1929 που ξεκίνησε από τις Η.Π.Α.) άσκησε έντονα αρνητική επιρροή στην προβιομηχανική Τουρκία και ανήγαγε την οικονομική ανάπτυξή της στο κύριο πρόβλημα που όφειλε να αντιμετωπίσει. Μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του ΄30 στην Τουρκία επικρατούσε η «Νέα Τουρκική Οικονομική Σχολή», που δεν ήταν ούτε αμιγώς σοσιαλιστική ούτε αμιγώς καπιταλιστική – φιλελεύθερη. Βέβαια, ενυπάρχει το στοιχείο του φιλελευθερισμού (liberalization), καθώς οι τουρκικές κυβερνήσεις στηρίχθηκαν στην ιδιωτική πρωτοβουλία για να εξασφαλίσουν τις συνθήκες που θα οδηγούσαν το έθνος σε ανάπτυξη. Ο ρόλος του κράτους συμπυκνώνονταν στην ίδρυση και στην ομαλή, κατά το δυνατό, λειτουργία βιομηχανικών συγκροτημάτων και στη δρομολόγηση και εκτέλεση δημόσιων έργων υψηλού κόστους κατασκευής και συντήρησης όπως δρόμοι, λιμάνια, σιδηρόδρομοι κ.ά. Στην περίοδο αυτή το εμπορικό ισοζύγιο (trade balance) ήταν ελλειμματικό, αφού η κυβέρνηση καλούνταν να χρηματοδοτήσει τις υπέρογκες δαπάνες του στρατού και γενικότερα της ασφάλειας της χώρας.[49] Ο κρατικισμός επήλθε και ως αποτέλεσμα της προβληματικής ιδιωτικής πρωτοβουλίας, της αναποτελεσματικότητάς της και των ύποπτων διασυνδέσεών της με κύκλους του υποκόσμου και της διαφθοράς, που σαφώς και δεν εξυπηρετούσαν την ανάπτυξη της τουρκικής οικονομίας.[50]

Το 1925 (17 Φεβρουαρίου) καταργήθηκε ο δυσβάσταχτος φόρος της δεκάτης (10% των εσόδων των αγροτών καταβάλονταν στο κράτος). Ο θεσμός αυτός υπήρξε συνέχεια του ισλαμικού συστήματος φορολογίας που κυριάρχησε κατά τα μεσαιωνικά χρόνια και πολλές φορές το νόμιμο ποσοστό του 10% παραβιάζονταν εσκεμμένα δημιουργώντας κοινωνικές αναταράξεις. Τα τουρκικά κρατικά μονοπώλια του οινοπνεύματος, του καπνού κ.ά. συντελούσαν κατά το μέγιστο δυνατό στα έσοδα του κράτους. Οι γεωργοί και οι πληθυσμοί της κατώτερης και κατώτατης κοινωνικής και οικονομικής στάθμης αναζωογονήθηκαν και τα φορολογικά βάρη μετατοπίστηκαν στις ανώτερες τάξεις που διέθεταν οικονομική δύναμη. Η ύπαιθρος και ειδικά οι κωμοπόλεις και τα πολυάριθμα χωριά ανέπνευσαν οικονομικά μετά από πολύχρονη δυσπραγία και μαρασμό.[51] Η τουρκική δημοκρατία καθιέρωσε το 1926 και τον Ελβετικό Κώδικα, βελτιώνοντας κατά πολύ το σύστημα ιδιοκτησίας που επικρατούσε και διαλύοντας οριστικά τα όποια ελάχιστα κατάλοιπα φεουδαρχισμού υπήρχαν ακόμη στην επικράτεια π.χ. προνόμια των ντερεμπέηδων στις ανατολικές και νοτιοανατολικές επαρχίες.

Για την επίτευξη ενός πλεονασματικού ισοζυγίου πληρωμών οι κυβερνήσεις της Τουρκίας επιδόθηκαν στην κατάλληλη θεσμοθέτηση νόμων και στη δημιουργία κεφαλαίου μέσω των πενταετών σχεδίων οικονομικής ανάπτυξης (five – year economic development plans) σε αντιδιαστολή με τα πενταετή σταθεροποιητικά προγράμματα (five – year stabilization programs), που

[49] Για περισσότερα στοιχεία βλ. Καραφωτάκης Ευάγγελος. Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, Αθήνα, 2000.
[50] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 235-236.
[51] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 230-231.

απέβλεπαν στη σταθεροποίηση και στην ανάπτυξη της τουρκικής οικονομίας και τα οποία θα εξεταστούν αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο. Το Πρώτο Πενταετές Πρόγραμμα που θεσπίστηκε (1934 – 1939) αποσκοπούσε στην εκτεταμένη ανάπτυξη της οικονομίας και στην εξασφάλιση της αυτάρκειάς της σε βασικά αγαθά π.χ. σιτάρι, οπωροκηπευτικά, είδη ένδυσης κ.ά., αλλά επικρίθηκε αυστηρά από Τούρκους οικονομολόγους. Ωστόσο επετεύχθη η πολυπόθητη συσσώρευση κεφαλαίου, η άνοδος των επενδύσεων και η τουρκική βιομηχανική παραγωγή αυξήθηκε από 0.14% σε 0.23% σε παγκόσμια κλίμακα. Η διαμόρφωση μιας τουρκικής αστικής τάξης (middle class, «bourgeoisie»), που τη στελέχωναν επιχειρηματίες και τεχνικοί, άρχισε να διαφαίνεται πλέον στον ορίζοντα και παράλληλα παρατηρήθηκε μια σχετικά περιορισμένη άνοδος του βιοτικού επιπέδου των ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων.[52]

Ειδικότερα ο Νόμος με τον οποίο ιδρύθηκε η Οθωμανική Τράπεζα (Ottoman Bank) και η οποία το 1931 μετονομάστηκε σε Κεντρική Τράπεζα της Τουρκίας αποτέλεσε το τραπεζικό ίδρυμα μέσω του οποίου οι ξένοι πιστωτές μπορούσαν να ελέγξουν το δημόσιο χρέος της Τουρκίας. Η Κεντρική Τράπεζα (Central Bank) ενεργούσε με τρόπο τέτοιο, ώστε να επιτευχθεί η πολυπόθητη, από πλευράς τουρκικών κυβερνήσεων, αυτάρκεια στην παραγωγή τουλάχιστον των βασικών για τη διαβίωση αγαθών.[53] Το 1932 ιδρύθηκε η Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως που θα συντελέσει αποφασιστικά με τις ενέργειές της στην ενεργοποίηση μιας πιο φιλελεύθερης πολιτικής όσον αφορά στην εκβιομηχάνιση της χώρας.[54] Ωστόσο προτού γίνει πραγματικότητα η αυτάρκεια έπρεπε να ανασυγκροτηθεί η ταλαιπωρημένη απο τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο τουρκική οικονομία και η βιομηχανία θεωρήθηκε ως ο κύριος πυλώνας για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Ιδιαίτερα το Δεύτερο Πενταετές Πρόγραμμα είχε ως στόχο του την παραγωγή κεφαλαιουχικών προϊόντων σε αντίθεση με το Πρώτο, το οποίο στόχευε στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Βαρύτητα στη διάρκεια της δεκαετίας του ΄30 δόθηκε στην προώθηση της βιομηχανίας, ώστε να τιθασευθεί η εξάρτηση της χώρας από τον τομέα της γεωργίας. Παρ' όλη την προσπάθεια που καταβλήθηκε για τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας, όπως π.χ. με την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης κατά περίπου 60%, της παραγωγικότητας της εργασίας (productivity of labour) και της παροχής τεράστιων κρατικών επιδοτήσεων (subsidies), την επιμόρφωση των γεωργών, την ώθηση των γεωργικών εξαγωγών και την υιοθέτηση πολιτικών για την αναδιανομή της γης, δε διαφοροποιήθηκε αξιόλογα η διάρθρωση της τουρκικής γεωργίας ούτε παρατηρήθηκε καμιά σπουδαία βελτίωσή της σε οικονομικούς όρους, αν και καλυτέρευσαν οι υποδομές (infrastructure) της.[55] Οι όποιες καλοπροαίρετες προσπάθειες επιχειρήθηκαν συνάντησαν τη σθεναρή αντίσταση και την πολεμική των παραδοσιακών μεγαλοϊδιοκτητών της γης, και έτσι κάτω από τέτοιες αντίξοες συνθήκες καταδικάστηκαν σε αποτυχία.

[52] Στο ίδιο, σελ. 236-237.
[53] Βλ. Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, 2000, σελ 21.
[54] Στο ίδιο.
[55] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 85 - 87.

Τέλος κατά τη συγκεκριμένη περίοδο τέθηκε για πρώτη φορά και το ζήτημα της παροχής οικονομικής βοήθειας με τη μορφή δανείου προς την Τουρκία για τη στήριξη της οικονομίας της από κάποια ισχυρή οικονομία της Ευρώπης π.χ. την αγγλική ή τη ρωσική. Τα δάνεια και οι όροι με τους οποίους αυτά είχαν συναφθεί μεταξύ της Τουρκίας και των ευρωπαϊκών κρατών απασχόλησαν σε μεγάλο βαθμό τους Τούρκους ιθύνοντες, οι οποίοι κατανάλωσαν πολλή φαιά ουσία στη διαδικασία της σύναψής τους. Η επιλογή των ειδικών συμβούλων και των εμπειρογνωμόνων που θα γνωμοδοτούσαν για την αρτιότερη οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας γίνονταν με πολύ αυστηρά κριτήρια και με γνώμονα τα τουρκικά συμφέροντα. Ωστόσο η οικονομική διείσδυση της Γερμανίας στην Τουρκία υπήρξε τεράστια και τυπικό παράδειγμα αποτελεί η κατασκευή του υπειρανικού σιδηρόδρομου (από τη Νικομήδεια έως τη Βαγδάτη), την οποία ανέλαβαν γερμανικές εταιρείες και του οποίου η σύμβαση κατασκευής περιλάμβανε την άδεια έρευνας και εκμετάλλευσης του υπεδάφους σε μια ζώνη πλάτους πολλών χιλιομέτρων στις δύο πλευρές της γραμμής. Η άκρατη οικονομική αυτή διείσδυση από τις βιομηχανικά αναπτυγμένες προς τις αδύναμες και εξαρτημένες χώρες και ο αποικιακός ανταγωνισμός μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών (διομολογήσεις), που κλιμακώθηκε κυρίως κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 19ου αιώνα, ενδυνάμωσαν την τουρκική εθνική συνείδηση και οδήγησαν στη σύναψη στενών δεσμών μεταξύ του τουρκικού κράτους και των ισχυρών οικονομικών παραγόντων της Τουρκίας. Η διαμόρφωση της σημερινής αστικής τάξης και ειδικά των μεγάλου μεγέθους οικονομικών συγκροτημάτων της Τουρκίας ανάγεται στη συγκεκριμένη περίοδο, όπως σε αυτή ανάγεται και η σφυρηλάτηση ακατάλυτων δεσμών μεταξύ του κράτους και της οικονομικής ολιγαρχίας.[56]

Η ουδετερότητα της Τουρκίας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και το ισχύον αναχρονιστικό φορολογικό σύστημα που στηρίζονταν στα μικτά κέρδη οδήγησε στη συσσώρευση κερδών από τους εμπόρους και τους αγρότες, οι οποίοι δεν υφίσταντο καμιά άμεση φορολογία.[57] Η συγκέντρωση πλούτου σε βάρος των μισθωτών και των φτωχότερων κοινωνικών τάξεων και η γενική αφαίμαξή τους συνεχίζονταν κανονικά. Όσα φορολογικά μέτρα λήφθηκαν για να καταπολεμήσουν αυτήν την κατάσταση π.χ. φορολογία του κεφαλαίου (Νοέμβριος του 1942) δεν απέδωσαν, επειδή χαρακτηρίζονταν από ανισότητα στην κατανομή των φορολογικών βαρών και δυσχέραιναν πιο πολύ τη θέση των αγροτών και των χαμηλόμισθων.[58]

Η νέα αστική τάξη ανελίσσοταν, διαφοροποιώντας την ισορροπία των δυνάμεων στην Τουρκία, τα χρηστά ήθη και έθιμα, τις παραδοσιακές αξίες και πρακτικές, εισάγοντας καινούριες λόγω των εμπορικών της επαφών με τη Δύση, μεταλαμπαδεύοντας στην πατρίδα της πρωτοποριακές τάσεις και αντιλήψεις. Λειτουργούσε δε ως «μηχανή φιλτραρίσματος» των καινούριων ιδεών και απόψεων που ανθούσαν στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο, απαγκιστρώνοντας

[56] Στο ίδιο, σελ. 102 - 103.
[57] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 237.
[58] Στο ίδιο, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 237-238.

έτσι την Τουρκία από τον απομονωτισμό των προηγούμενων αιώνων και διοχετεύοντας στην ίδια το δυτικό τρόπο σκέψης, ενώ ταυτόχρονα διάνοιγε πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές προοπτικές, ικανές να μεταμορφώσουν την Τουρκία.

Η έναρξη της συγκέντρωσης των επιχειρήσεων, της σταδιακής συσσώρευσης του κεφαλαίου και του ανοίγματος της τουρκικής αγοράς τοποθετείται κατά τις δεκαετίες του ΄60 και του ΄70.[59] Αυτή η περίοδος αποτελεί και ορόσημο, διότι αρχίζει ουσιαστικά η λειτουργία των πρώτων μικρομεσαίων επιχειρήσεων, η δημιουργία των πρώτων μητρικών εταιρειών (holdings) και των κοινοπρακτικών σχημάτων (consortiums), η πραγματοποίηση των πρώτων μικτών επενδύσεων (που εκτελούνται με χρήση εγχώριων και ξένων κεφαλαίων). Η συσσώρευση του κεφαλαίου γίνεται αντιληπτή, αν αναλογιστούμε ότι το 1973 κυριαρχούν τέσσερις οικογένειες στον κλωστοϋφαντουργικό τομέα της οικονομίας: Κοτς, Σαμπαντσί, Χαζ και Σαμπάζ. Σε ορόσημο όμως αναδεικνύεται και το έτος 1952, εφόσον τότε επετράπη η εισροή άμεσων ξένων επενδύσεων (foreign direct investments) στην Τουρκία, πρωτύτερα από τις υπόλοιπες γειτονικές της χώρες, γεγονός που της προσδίδει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα και μια αυξημένη τεχνογνωσία.[60] Αξίζει να τονιστεί ότι από το 1960 λειτουργούσαν στην Τουρκία 246 εταιρείες, στις οποίες ήταν επενδεδυμένα και ξένα κεφάλαια. Επιτυχημένες πολυεθνικές όπως π.χ. η Unilever, η Goodyear,η Fiat, η Ford, η Renault, η Phillip Morris, η Pfizer, η Citibank κ.ά. επένδυσαν μεγάλα κονδύλια στην τουρκική αγορά είτε μεμονωμένα είτε σε συνεργασία με Τούρκους επιχειρηματίες ή ακόμη και με το τουρκικό κράτος. Στα πλαίσια της στρατηγικής τους, οι εταιρείες αυτές πέτυχαν τη δημιουργία ολιγοπωλιακών συνθηκών – αγορών και με αυτόν τον τρόπο επωφελήθηκαν αισθητά με την αποκόμιση κολοσσιαίων κερδών συγκριτικά με την αξία της αρχικής τους επένδυσης (initial investment).[61] Η φαρμακευτική εταιρεία GlaxoSmithKline, η οποία συνιστά έναν επιχειρηματικό κολοσσό με τεράστια κέρδη σε παγκόσμια κλίμακα, έχει επενδύσει επιλεκτικά με αυστηρά τεχνοκρατικά κριτήρια σε ορισμένες μόνο χώρες, μεταξύ των οποίων και στην Τουρκία έχοντας τα κεντρικά της γραφεία στην Κωνσταντινούπολη. Να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα η εν λόγω εταιρεία δεν έχει ακόμη επιχειρηματική παρουσία και ούτε προβλέπεται άμεσα να αποκτήσει.[62]

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στο αξιόλογο φαινόμενο της εδραίωσης των Τούρκων επιχειρηματιών στην εγχώρια αγορά τους, η ακτινοβολία των οποίων επεκτάθηκε και στο εξωτερικό, όπου τα ονόματά τους έγιναν συνώνυμα της επιτυχίας και της υψηλής ποιότητας των παραγόμενων προϊόντων τους. Αναμφίβολα ανάγεται σε μέγιστο κατόρθωμα η ανάδειξη των ισχυρών επιχειρηματικών οικογενειών της Τουρκίας όπως είναι αυτές του Κοτς, του

[59] Για περισσότερη και λεπτομερέστερη ανάλυση βλ. και Shabon A., Zeytinoglu I. Multinational Industries Relations Series No. 9. Middle East and North African Studies (9b-Turkey). The Political, Economic and Labor Climate in Turkey. Industrial Research Unit, The Wharton School, Vance Hall / CS, University of Pennsylvania, Philadelphia, Pennsylvania, U.S.A., 1985, σελ. 39-99.
[60] Στο ίδιο, σελ. 39-99.
[61] Στο ίδιο, σελ. 39-99.
[62] Για περισσότερα στοιχεία για την εν λόγω εταιρεία βλ. http://www.gsk.com.

Σαμπαντσί, του Χαζ, του Σαμπάζ κ.ά., αν ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι οι εν λόγω επιχειρηματίες όφειλαν να αντεπεξέλθουν αποτελεσματικά από τη μια πλευρά στον ξένο ανταγωνισμό που προέρχονταν από τους πολυεθνικούς κολοσσούς που δραστηριοποιούνταν στην Τουρκία, παράλληλα όμως και στις μονοπωλιακές συνθήκες που καλλιεργήθηκαν από τις κρατικές επιχειρηματικές μονάδες. Η επιβίωση των Τούρκων ιδιωτών επιχειρηματιών δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση. Αντίθετα, χρειαζόνταν σκληρή δουλειά, υπομονή και επιμονή, επιχειρηματικό πνεύμα και πιστή εφαρμογή των ακολουθούμενων στρατηγικών επιλογών τους, ώστε να ευοδώσουν οι προσπάθειές τους. Ακόμη και στην περίπτωση (και αυτό αληθεύει για τους Κοτς και Σαμπαντσί) που στηρίχθηκαν οικονομικά από ξένους ομίλους εταιρειών π.χ. Αμερικανούς, Ευρωπαίους και Εβραίους επιχειρηματίες είναι σίγουρο ότι οι πολυεθνικές εταιρείες αντιστρατεύονταν την αναρρίχηση τοπικών ανταγωνιστών στην τουρκική αγορά, οι οποίοι θα τους αποσπούσαν μερίδια αγοράς (market shares) και θα συρρίκνωναν έτσι τα καθαρά κέρδη (net profits) τους.[63]

Κατά τη γνώμη του συγγραφέα οι διασυνδέσεις μεταξύ Τούρκων και Αμερικανών, αλλά και μεταξύ Τούρκων και Εβραίων επιχειρηματιών και οικονομικών παραγόντων που κατέχουν υψηλά ιστάμενες θέσεις σε διεθνείς οικονομικούς και πολιτικούς οργανισμούς καθώς και σε πολυεθνικούς κολοσσούς (multinational companies), κρίνονται ιδιαίτερα στενές, ενώ τα συμφέροντά τους διακρίνονται από μια αγαστή σύμπνοια και ευθυγράμμιση κυρίως μετά τις συμφωνίες που υπεγράφησαν το 1996 μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ. Οι συμφωνίες αυτές σύμφωνα με όσα υποστηρίζει σε άρθρο του ο καθηγητής Μάριος Ευρυβιάδης (1996),[64] αποτέλεσαν τη βάση για την εγκαθίδρυση μιας ζώνης ελεύθερων εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των δύο χωρών. Σε συνάρτηση φυσικά με τις πολιτικές εξελίξεις θα μπορούσαν να οδηγήσουν ακόμα και σε μια τελωνειακή ένωση, διαμορφώνοντας το πλαίσιο για μια οικονομική συνεργασία, για την κατάργηση της διπλής φορολογίας (double taxation), την προστασία των διμερών επενδύσεων και μια συμφωνία ελεύθερου εμπορίου (free trade), όμοια με αυτήν που έχει συνάψει η Τουρκία με ευρωπαϊκές χώρες της ελεύθερης ζώνης εμπορίου (free trade zone). Οι Ισραηλινοί είχαν αναγνωρίσει τη σπουδαιότητα του «παντρέματος» της ισραηλινής τεχνογνωσίας (know-how) με την τουρκική οικονομική δυναμική και οι ίδιοι πίεσαν προς αυτήν την κατεύθυνση, δίνοντας έμφαση στη συμπληρωματικότητα (complementarity) μεταξύ των οικονομιών των δύο χωρών.[65] Η ισραηλινές κυβερνήσεις μετά από τις παραινέσεις των Τούρκων δραστηριοποιήθηκαν για να βοηθήσουν την Τουρκία να αποσπάσει χρηματοοικονομικές πιστώσεις από διεθνή χρηματοπιστωτικά κέντρα, σε μια εποχή όπου η Άγκυρα αντιμετώπιζε σοβαρές οικονομικές και χρηματοοικονομικές αντιξοότητες.

[63] Dodd C. The Middle East. By Facts on File Publications, U.S.A., 1988, σελ. 512-521.

[64] Βλ. για περισσότερες πληροφορίες Evriviades M. Alliances and Alignments in the Middle East: the Turkish-Israeli Axis, 1996.

[65] Βλ. για περισσότερη ανάλυση Evriviades, Alliances and Alignments in the Middle East: the Turkish-Israeli Axis.

Τόσο στη σημερινή εποχή όσο και παλιότερα, ιδίως από την ίδρυση της Πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, παρατηρείται μια υποβοήθηση του έργου των Τούρκων επιχειρηματιών από Αμερικανούς και Εβραίους επιχειρηματίες και οικονομικούς παράγοντες με σημαντική ισχύ, διεθνή επιρροή και αναγνώριση. Η ισραηλινοτουρκική συμφωνία του 1958 επικύρωνε τη συνεργασία των δύο χωρών στο στρατιωτικό και στον κατασκοπικό τομέα, ενώ περιλάμβανε και αμοιβαία στρατιωτική εκπαίδευση, ανταλλαγή τεχνολογικής και τεχνικής τεχνογνωσίας, ισραηλινή βοήθεια στην τουρκική γεωργία, βιομηχανία, κατασκευή αεροδρομίων και άλλων έργων υποδομής, εξασφάλιση χρηματοοικονομικών πιστώσεων για την Τουρκία και πολύπλευρη αξιοποίηση των διεθνών διασυνδέσεων - γνωριμιών (π.χ. στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.), Παγκόσμια Τράπεζα κ.ά.) που διαθέτουν οι ισραηλινοί για την προώθηση των οικονομικών σχεδίων και των εθνικών στρατηγικών (π.χ. Κυπριακό, Κουρδικό κ.ά.) της Τουρκίας. Το Ισραήλ μέσω των επιχειρήσεών - εταιρειών του συνδράμει ενεργά στο μεγαλεπήβολο σχέδιο της γεωργικής ανάπτυξης στη Νοτιοανατολική Τουρκία (G.A.P.), αλλά και σε κοινοπρακτικά σχήματα (joint ventures κ.ά.) με τουρκικές εταιρείες για αγροοικονομικά (agroeconomics) προγράμματα και έργα. Οι πολιτικές και οικονομικές - επιχειρηματικές ελίτ του Ισραήλ και της Τουρκίας τρέφουν υπέρμετρες φιλοδοξίες για το μέλλον, στους τομείς των βιομηχανιών υψηλής τεχνολογίας (high-technology, cutting-edge industries), του τουρισμού - τουριστικής βιομηχανίας (joint ventures), στη γεωργία, στη βιομηχανία ενδυμάτων (έτοιμου ενδύματος) – υφασμάτων. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του τουρκικού τύπου ισραηλινοί επιχειρηματίες αναζητούν κεφάλαια και δάνεια για να χρηματοδοτήσουν ή να ολοκληρώσουν σημαντικά έργα υποδομής που έχουν δρομολογηθεί - άρχισαν ή θα ξεκινήσουν - στην Τουρκία με αντάλλαγμα τη συμμετοχή τους σε αυτά τα έργα (π.χ. γέφυρες, αυτοκινητόδρομοι, Σχέδιο Νοτιοανατολικής Τουρκίας, αγωγοί πετρελαίου που θα μεταφέρουν το πετρέλαιο από την Κασπία - πολύτιμα τα κοιτάσματα της Κασπίας θάλασσας - προς τη Μεσόγειο, αγωγοί νερού κ.ά.).

Ο αγώνας για τον πετρελαϊκό αγωγό που θα οδηγήσει το πετρέλαιο της Κασπίας προς τις διεθνείς αγορές έχει αναδειχθεί στο «Μεγάλο Παιχνίδι» που παίζεται για την επιλογή της πορείας που τελικά θα διαγράψει ο αγωγός. Ο οικονομικός ανταγωνισμός είναι αδυσώπητος, αλλά και οι κανόνες για την ενεργειακή ασφάλεια πρέπει να τηρηθούν απαρέγκλιτα.[66] Ο χρηματοοικονομικός προϋπολογισμός – εκτιμήσεις (estimates) αυτών των έργων κυμαίνεται από 10 έως 50 εκατομμύρια δολάρια και ως κύριες πηγές χρηματοδότησης έχουν προταθεί από Τούρκους και Ισραηλινούς επιχειρηματίες, τράπεζες της Ιαπωνίας, μέσω κοινοπρακτικών σχημάτων (consortiums). Αυτό το γεγονός έχει ενισχύσει τους οικονομικούς και πολιτικούς δεσμούς μεταξύ των τριών αυτών κρατών (Η.Π.Α., Ισραήλ, Τουρκίας) και η κοινή συνισταμένη των δυνάμεών τους μπορεί να αποβεί κρίσιμης σημασίας για την επίτευξη των στρατηγικών τους στόχων με

[66] Ögütcü M. (2002). «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 36.

πολύ θετικά αποτελέσματα για έκαστο. Οι μελλοντικές εξελίξεις, βέβαια, είναι αυτές που θα αποδείξουν τελικά το βάσιμο ή μη αυτού του συγκεκριμένου ισχυρισμού του συγγραφέα της παρούσας μελέτης. Πάντως η Τουρκία ως εισαγωγέας ενέργειας και χώρα διαμεσολαβητική για την παγκόσμια ενέργεια έχει τη δυναμική να επηρεάσει τις αποφάσεις και τη ροή των γεγονότων, όπως υποστηρίζει και ο Ögütcü M. (2002).[67]

Όμως και η καταναλώμενη ηλεκτρική ενέργεια αναπτύσσεται με 8% περίπου ετησίως στην Τουρκία. Οι πιθανότητες συνεργασίας στον κλάδο αυτό αφορούν τη Ρωσία και την Τουρκία μεταξύ του Τουρκμενιστάν, της Τουρκίας και της Ευρώπης, αλλά και μεταξύ της Τουρκίας και της Αιγύπτου (για σχέδια φυσικού αερίου ή για τον αγωγό Μπακού - Τμπίλισι - Τσεϋχάν). Μέχρι το 2020 η ετήσια ζήτηση ενέργειας σε kWh στην Τουρκία θα αυξηθεί κατακόρυφα. Με ένα φιλόπνοο σχέδιο έχει προγραμματιστεί ως το 2020 η κατασκευή 340 ενεργειακών βιομηχανικών συγκροτημάτων με συνολική ικανότητα - δυναμικότητα (capacity) γύρω στα 87000 μεγαβάτ.[68]

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στο γεγονός ότι υπάρχει μια σχολή σκέψης (school of thought) τόσο στην Τουρκία όσο και στο Ισραήλ, η οποία δεν πιστεύει στη φιλία και στη σύναψη ισχυρών διπλωματικών σχέσεων με τις Η.Π.Α. και τη Δύση γενικότερα. Επιπλέον θεωρεί πως η πιθανότητα οι Η.Π.Α. και η Δύση να εγκαταλείψουν – διπλωματικά, πολιτικά και οικονομικά - την Τουρκία και το Ισραήλ κρίνεται μεγάλη. Επομένως κάτω από αυτό το δυσμενές πλαίσιο η Τουρκία και το Ισραήλ ως «έθνη ανάδελφα» πρέπει να συνενώσουν τις δυνάμεις τους και να συνεργαστούν αρμονικά σε όλους τους τομείς δράσης με στόχο την επίτευξη μέγιστου οφέλους και ευημερίας για τους πολίτες τους. Το επιχείρημα αυτό φαίνεται να αποτελεί την πεμπτουσία του συνόλου των σχέσεων που επικρατούν μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ, κυρίως μετά από το 1996, όπως αυτές εκφράζονται από τις συμφωνίες που έχουν συναφθεί από τις δύο χώρες και τελικά γίνεται σταδιακά αντιληπτό ότι αποκρυσταλλώνεται μια συνολική θεωρία αμέριστης συνεργασίας και κοινής δράσης των δύο εθνών με σκοπό την από κοινού προώθηση των συμφερόντων τους, που μέχρι κάποιο βαθμό συμπλέουν, συμπορεύονται ή ταυτίζονται. Ειδικά στον οικονομικό τομέα (π.χ. κοινά βιομηχανικά προγράμματα, joint ventures, consortiums κτλ.) και κάτω από την ομπρέλλα της παγκοσμιοποίησης το χρονικό σημείο (momentum) κρίνεται κατάλληλο για τη δρομολόγηση μιας στενότερης συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών σε επίπεδο οικονομικών ηγετών αλλά και επιχειρήσεων - εταιρειών (π.χ. Πρόγραμμα Νοτιοανατολικής Ασίας - G.A.P. έργα υποδομής, γέφυρες, λιμάνια, αεροδρόμια, αμυντικά – εξοπλιστικά προγράμματα κ.ά.).

Η ενδελεχής διερεύνηση και το αυξημένο ενδιαφέρον των Ελλήνων πολιτών αλλά κυρίως των πολιτικών για την Τουρκία γενικότερα και για την οικονομική της ανάπτυξη και πορεία ειδικότερα, κυρίως μετά τα δυσάρεστα γεγονότα στην Κύπρο το 1974 αλλά και ανέκαθεν, δεν αποτέλεσε κινητήριο

[67] Στο ίδιο, σελ. 36.
[68] Στο ίδιο, σελ. 38-39.

μοχλό για την έντονη και αέναη προσπάθεια κατανόησης της τουρκικής πραγματικότητας από ελληνικής πλευράς. Αν και παρατηρείται στην Ελλάδα καταιγισμός ηλεκτρονικών μέσων και εντύπων που αφορούν στην Τουρκία, ωστόσο η ελληνική κοινή γνώμη παραμένει ανεπαρκώς ενημερωμένη, διότι η ενημέρωση περιλαμβάνει ως επί το πλείστον πληροφορίες δημοσιογραφικού περιεχομένου για την Τουρκία. Οι αναλύσεις άρθρων και βιβλίων κτλ. (δευτερογενείς πηγές) από ερευνητικά κέντρα και δυτικούς (αμερικανικούς, αγγλικούς, γαλλικούς, γερμανικούς κ.ά.) εκδοτικούς οίκους δεν επαρκούν, αλλά αντίθετα αρκετές φορές παρέχουν μια διαστρεβλωμένη – υποκειμενική εικόνα και αξιολόγηση των πρωτογενών πηγών, συντελώντας στη διαιώνιση της σύγχυσης σχετικά με την τουρκική πραγματικότητα αλλά και στην υποβάθμιση της επιστημονικής έρευνας.

Η μελέτη της διαμόρφωσης της σύγχρονης τουρκικής οικονομίας ανάγεται σε ζήτημα πρώτης προτεραιότητας για όσους Έλληνες και Τούρκους επιχειρηματίες επιθυμούν είτε να εισέλθουν μονομερώς στη μία ή στην άλλη αγορά, βασιζόμενοι στα ανταγωνιστικά τους πλεονεκτήματα είτε ακόμη και να συνεργαστούν επιχειρηματικά μεταξύ τους, αναπτύσσοντας κοινοπρακτικά σχήματα - κοινοπραξίες (consortiums), στα οποία θα συμμετέχουν ελληνικές και τουρκικές επιχειρηματικές οντότητες είτε να αναλάβουν τη μεταφορά τεχνογνωσίας (know - how) από τη μια πλευρά του Αιγαίου στην άλλη, ώστε να εξομαλυνθούν κάποιες ποιοτικές διαφορές στην παραγωγή των προϊόντων ή και διαφοροποιήσεις στην εταιρική κουλτούρα γενικότερα των δύο χωρών με άμεση συνέπεια την αύξηση των εμπορικών συναλλαγών, που ήδη σημειώνουν βελτίωση κατά τα τελευταία πέντε έτη και τη σταδιακή εναρμόνιση της Τουρκίας με το ευρωπαϊκό κεκτημένο.[69] Η τεράστια αγορά της Τουρκίας των 65 και πλέον εκατομμυρίων κατοίκων[70] συνιστά πρόκληση αλλά και πρώτης τάξεως ευκαιρία για τους Έλληνες και Ευρωπαίους επιχειρηματίες και εύλογα προκαλεί το ενδιαφέρον τους για επενδυτικά σχέδια και από κοινού πρωτοβουλίες.

Τα ερωτήματα που ανακύπτουν όμως είναι ποικίλα. Μέσα από ποιες συγκεκριμένες διαδικασίες δημιουργήθηκε η σημερινή κυρίαρχη οικονομική τάξη στην Τουρκία με τις μεγάλου μεγέθους μητρικές εταιρείες (τύπου holding - πρωτοπόρες επιχειρήσεις και οι διάφορες θυγατρικές τους ή συνεργαζόμενες με αυτές, οι οποίες είτε εξαγοράσθηκαν είτε συγχωνεύθηκαν κτλ.) των οικογενειών Κοτς, Σαμπάντσι, Σαμπάζ και Χαζ; Κατά πόσο οι Τούρκοι επιχειρηματίες

[69] Σχετικά με τις εμπορικές συναλλαγές των χωρών Ελλάδας – Τουρκίας κατά τα τελευταία χρόνια βλ. αντίστοιχους πίνακες στο Έκθεση έτους 2000 για την τουρκική οικονομία και τις ελληνοτουρκικές οικονομικές σχέσεις. Γενικό Προξενείο της Ελλάδος. Γραφείο Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων, Έκθεση Έτους 2000 για την Τουρκική Οικονομία και τις Ελληνοτουρκικές Οικονομικές Σχέσεις, Κωνσταντινούπολη, 2001, σελ. 22, 23, 27, 33-45.

[70] Ο πληθυσμός της Τουρκίας υπολογίζεται περίπου σε 67.308.928 κατοίκους, σύμφωνα με εκτιμήσεις του Ιουλίου του 2002. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/tu.htlm.

εισακούονται όσον αφορά στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής και πόσο ανεξάρτητα από το τουρκικό κράτος και τους φορείς του μπορούν να κινηθούν; Σε ποιο βαθμό η διαπλοκή και η διαφθορά έχουν επηρεάσει τις οικονομικές αποφάσεις που λαμβάνονται από τους Τούρκους ιθύνοντες και κατά πόσο διαπλέκονται τα κρατικά οικονομικά συμφέροντα με τους ισχυρούς Τούρκους επιχειρηματίες; Είναι εφικτή η επίτευξη υψηλών ρυθμών ανάπτυξης της τουρκικής οικονομίας στα επόμενα χρόνια; Ποιές δυσχέρειες υπάρχουν στην πορεία της Τουρκίας για την ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση; Ποιες αντιξοότητες ανακύπτουν και ποιοι κίνδυνοι ελλοχεύουν στη συσσώρευση του κεφαλαίου και στην παγκοσμιοποίηση της τουρκικής οικονομίας; Ποιές δυνατότητες και ποιές τάσεις παρουσιάζονται στην τουρκική πραγματικότητα στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης πλέον διεθνούς οικονομίας;

Η ανάλυση που ακολουθεί θα επιδιώξει να απαντήσει εμπεριστατωμένα στα προαναφερθέντα ερωτήματα που κρίνονται καίριας σημασίας για τις διαμορφούμενες μελλοντικές συνθήκες στην οικονομική ζωή της Τουρκίας καθώς και για την εδραίωση και την ενίσχυση του επιχειρηματικού κεφαλαίου. Συνάμα κρίνονται ως ζητήματα σημαντικά και για την ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, καθώς υποστηρίζεται από κάποιους μελετητές, επιστήμονες, οικονομολόγους και πολιτικούς ότι η εξομάλυνση των διμερών σχέσεων των γειτονικών κρατών και γενικότερα η πολιτική διπλωματία διέρχεται μέσω της οικονομικής διπλωματίας και της σύναψης στενότερων επιχειρηματικών επαφών και συνεργασιών σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό άλλωστε υποστηρίζεται από αρκετούς πετυχημένους Έλληνες και Τούρκους παράγοντες της πολιτικής και οικονομικής ζωής των δύο χωρών, όπως π.χ. Υπουργούς, επιχειρηματίες, οικονομολόγους, επιστήμονες κτλ. σε συνεντεύξεις τους που παραχωρούν σε εφημερίδες, περιοδικά και σε εμφανίσεις τους στις διάφορες τηλεοπτικές εκπομπές.

4. Η ΑΝΑΓΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ (1908 – 1918).

Αν και ο όρος «εθνική αστική τάξη» έχει υποστεί έντονη κριτική από τους κλασικούς του μαρξισμού και σήμερα δεν έχει αντικειμενική κοινωνική υπόσταση, ωστόσο στην περίοδο δόμησης του σύγχρονου τουρκικού κράτους η Τουρκία στερούνταν «εθνικής αστικής τάξης» εδραιωμένης στη βιομηχανική παραγωγή και στο εξωτερικό εμπόριο. Το γεγονός αυτό έχει επισημανθεί από αρκετούς μελετητές της ανάπτυξης της τουρκικής οικονομίας και κοινωνίας (Alibekov,

Walstedt, Bugra, Hale, Νότης, Angelov, Rosaliev κ.ά.). Η έλλειψη αυτή οφείλονταν στην πρακτική της εκλειπούσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία είχε αφήσει το μεγαλύτερο μέρος της βιομηχανικής παραγωγής και του εξωτερικού εμπορίου της στα χέρια των λεγόμενων Φραγκολεβαντίνων, Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων.[71] Φυσικά η πρόθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε σαφή οικονομικά κίνητρα, τα οποία επισκίαζαν τις όποιες κοινωνικές συνέπειες από την εξάπλωση των συμφερόντων των μειονοτήτων. Η ανάληψη της εξουσίας από τους Νεότουρκους και η ανάγκη ισχυροποίησης της θέσης τους στο κοινωνικό εποικοδόμημα της χώρας επέφερε την ανάγκη δημιουργίας βάσεων μέσα στη βιομηχανική παραγωγή και το εξωτερικό εμπόριο σε μια προσπάθεια ανάκτησης των εθνικών και των ιδίων συμφερόντων τους που βρίσκονταν σε αντιδιαστολή με τα εθνικά στερεότυπα που εκπροσωπούσαν οι Έλληνες, οι Αρμένιοι (είχαν συγκεντρώσει τον έλεγχο του τραπεζιτικού κεφαλαίου, του εμπορίου, της οικονομικής δραστηριότητας γενικά) κ.ά., τα οποία ήταν ξένα για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της τουρκικής επικράτειας. Στα δέκα έτη της κυριαρχίας των Νεότουρκων (1908 - 1918) οι προσπάθειες της εδραίωσης των βάσεων στη βιομηχανική παραγωγή και στο εξωτερικό εμπόριο είχαν πενιχρά αποτελέσματα λόγω του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και των αντικειμενικών αδυναμιών που παρουσίαζε η διεθνής και η εγχώρια αγορά (οικονομική κρίση, αποτελμάτωση και καχεξία, χαμηλοί ή και μηδενικοί ρυθμοί ανάπτυξης των κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο με ορισμένες μόνο εξαιρέσεις, αδυναμία δημιουργίας πρωτογενούς ζήτησης μετά το μαρασμό που επέφερε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, ποικίλα πολιτικά αδιέξοδα, διογκωμένα κοινωνικά προβλήματα, όπως π.χ. υποσιτισμός, οξύτατες κοινωνικές προστριβές - διαμάχες κτλ.).

Σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές «το 1913 και το 1915 πάνω από το 85% του επενδυθέντος κεφαλαίου ανήκε σε μη μουσουλμάνους και κατά αδόκιμη έκφραση σε μη Τούρκους».[72] Η οικονομική ζωή παρουσίαζε αξιόλογη ακμή στα αστικά κέντρα (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Μερσίνα, Τραπεζούντα, Σαμψούντα κ.ά.), μερικά από τα οποία, π.χ. Μερσίνα, πόλεις του Πόντου, ήταν εξαγωγικά κέντρα διεθνούς ακτινοβολίας. Η οργάνωση, η διοίκηση και ο τρόπος λειτουργίας τους συγκρίνονταν δίχως υστέρηση ή ελλείψεις με τα πιο ανεπτυγμένα εμπορικά και οικονομικά κέντρα ολόκληρου του κόσμου. Αξίζει να υπογραμμιστεί, με την παράθεση αριθμητικών δεδομένων, ότι κατά το 1914 η κατανομή του κεφαλαίου και της εργασίας παρουσιάζει την εξής δομή στην τουρκική επικράτεια:[73]

<u>Πίνακας 3:</u>

[71] Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 15.
[72] Σαρρής, Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950), σελ. 152.
[73] Στο ίδιο, σελ. 153-154.

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΤΟ 1914.

Εθνότητα.	Κεφάλαιο (%).	Εργασία (%).
Τούρκοι	15	15
Έλληνες	50	60
Αρμένιοι	20	15
Εβραίοι	5	10
Λοιποί ξένοι υπήκοοι (π.χ. Φραγκολεβαντίνοι κ.ά.)	10	-
ΣΥΝΟΛΑ (%)	100	100

Πηγή: Σαρρής Ν. Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950), σελ. 153-154.

Ο Issawi C. (1980) αναφέρει ότι στη βιομηχανία το 60% των εργατών ήταν ελληνικής καταγωγής, το 15% ήταν αρμενικής και το 10% Εβραίοι.[74] Τα στατιστικά στοιχεία συμφωνούν μεταξύ των δύο επιστημόνων, γεγονός ασυνήθιστο, αφού στην πλειονότητα των περιπτώσεων τα στατιστικά δεδομένα διαφέρουν από έρευνα σε έρευνα. Οι τουρκικές πηγές δε θεωρούνται πολύ αξιόπιστες, γι΄αυτό και απαιτείται ενδελεχής και προσεκτική έρευνα για τη συγκέντρωση των αναγκαίων κάθε φορά στατιστικών στοιχείων. Τα μιλλέτ διέθεταν τότε αστική και μεγαλοαστική κοινωνική τάξη και είχαν εναγκαλίσει τα διευρυμένα στρώματα των εργατών και των αγροτών του οσμανικού κόσμου, που διαβιούσαν και απασχολούνταν σε δυσβάσταχτες συνθήκες.[75] Τα υπερκέρδη που συγκέντρωναν με μόχθο τα ιδιοποιούνταν οι τοπικοί άρχοντες π.χ. βεζύρηδες, ανώτεροι και ανώτατοι διοικητικοί υπάλληλοι, ιδιοκτήτες τσιφλικιών κ.ά.

Διαφαίνεται πως το τουρκικό - μουσουλμανικό μικρομεσαίο κεφάλαιο της συγκεκριμένης περιόδου έχει εγκλωβιστεί μέσα στο δυναμικό μεταπρατικό κεφάλαιο που ελέγχουν απόλυτα χριστιανικοί πληθυσμοί, οι οποίοι διαβιούν και ακμάζουν στο εσωτερικό της τουρκικής επικράτειας, με το επιχειρηματικό «δαιμόνιο» πνεύμα που τους διακρίνει. Οι Νεότουρκοι έχουν συνδεθεί και εξαρτηθεί απόλυτα με την ισχυρή, κεφαλαιοκρατική Γερμανία εκείνης της εποχής, της οποίας οι ανταγωνιστικές διεκδικήσεις με την Αγγλία και τη Γαλλία ασκούν έντονες επιδράσεις στις οικονομικές εξελίξεις που πραγματοποιούνται στην Τουρκία και επηρεάζουν τις αποφάσεις της στρατογραφειοκρατίας που αρχίζει να ισχυροποιείται, παρακινούμενη τόσο από τους ξένους επιχειρηματίες, αλλά

[74] Issawi C. The Economic History of Turkey, 1800-1914. Chicago University, Chicago Press, 1980, σελ. 13-14.
[75] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 69-70.

περισσότερο από τα «τουρκικά» εθνικά στερεότυπα τα οποία ενστερνίζεται και διακαώς εκφράζει. Ο τουρκικός λαός, έρμαιο του κόμματος «Ένωσης και Πρόοδος», παρασύρεται σε πράξεις βανδαλισμών και διωγμών εναντίον των χριστιανικών πληθυσμών, οι οποίοι «λυμαίνονται» τον πλούτο της πάλαι ποτέ κραταιάς Οσμανικής Αυτοκρατορίας και αποκομίζουν τεράστια οικονομικά οφέλη και σημαντικές υπεραξίες - κέρδη. Αυτές οι ενέργειες όμως επισύρουν την επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης της Τουρκίας, γιατί καλλιεργούν μίση, εγείρουν προστριβές, αψιμαχίες και συναισθήματα εμπάθειας, ανάγονται σε τροχοπέδη μιας πιο δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης και οι συνέπειές τους θα γίνουν αντιληπτές μετά την πάροδο δεκαετιών.

5. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΒΙΑΙΗΣ ΕΔΡΑΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ (1918 – 1922).

Στο διάστημα της απώθησης των ελληνικών δυνάμεων από τη Μικρά Ασία και της εκδίωξής τους, όπως και των άλλων μειονοτήτων από τα κέντρα πληθυσμιακής και επιχειρηματικής συγκέντρωσής τους διαφαίνεται η αδήριτη ανάγκη της δημιουργίας εθνικής αστικής τάξης στην παραγωγή και ιδίως στη βιομηχανία. Στο διάστημα αυτό ο Κεμάλ Ατατούρκ αντιλαμβάνεται την αδυναμία ή την έλλειψη βούλησης των γαιοκτημόνων της Ανατολίας για μια αποτελεσματική είσοδο τους στη βιομηχανική παραγωγή, γεγονός που ήταν άλλωστε λογικό επόμενο της διαδικασίας μετάβασης (transition) της Τουρκίας σε καπιταλιστική χώρα από ημιφεουδαρχική.[76]

Εκτός όμως από τους γαιοκτήμονες, οι υπόλοιπες κοινωνικές δυνάμεις και ιδιαίτερα η ταχέως εξελισσόμενη αστική τάξη ήταν στην πράξη εγκλωβισμένη στο στράτευμα και στη γραφειοκρατία, ακολουθώντας τα δεδομένα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πολύ λιγότερο τα μηνύματα των καιρών, χαρακτηριζόμενη από έντονη πνευματική μονομέρεια και οπισθοδρομικές αντιλήψεις για την κοινωνική οργάνωση και διοίκηση. Το 1923, που λήγει η πρώτη περίοδος της μαζικής εκτόπισης των μειονοτικών πληθυσμών (Ελλήνων, Αρμενίων και Φραγκολεβαντίνων) από την αγορά, το εξωτερικό εμπόριο της χώρας ήταν κατά 2/3 μικρότερο σε αξία συγκριτικά με το 1913.

Στην ίδια περίοδο η αδυναμία της έκφρασης των συμφερόντων της εθνικής αστικής τάξης δίνει τη δυνατότητα της έκφρασης στους εκπροσώπους της αριστεράς να σχηματοποιήσουν την ιδέα του κρατισμού ως εναλλακτική λύση για την εδραίωση αμιγώς τουρκικών συμφερόντων στην παραγωγή και στο εμπόριο.[77] Η επίδραση της τότε σοσιαλιστικής Ρωσίας ήταν καταλυτική στην παραγωγή τέτοιων ιδεών τη στιγμή μάλιστα που ήταν αρκετά στενές οι σχέσεις των δύο κρατών. Ο Κεμάλ αξιοποιώντας την αντίθεση μεταξύ του καπιταλισμού της Δύσης και του ρωσικού σοσιαλισμού (πολιτική της ενεργητικής

[76] Για περισσότερες λεπτομέρειες οι ενδιαφερόμενοι παραπέμπονται στο Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 18.

[77] Για περαιτέρω ανάλυση βλ. Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 19.

ουδετερότητας και της δημιουργικής εκμετάλλευσης των αντιθέσεων των δύο δυνάμεων), προσπάθησε να μεγιστοποιήσει τα οφέλη (benefits) για τη χώρα του και πέτυχε τη μη ολοσχερή διάλυσή της. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι είχε απειλήσει τη Δύση με ένωση της Τουρκίας με τη Ρωσία προκειμένου να επιτύχει τους στόχους του, εκμεταλλευόμενος εις το έπακρον τις αντιθέσεις των δύο δυνάμεων και τον μεταξύ τους οξύτατο ανταγωνισμό. Βέβαια, υπάρχουν και οι επικριτές της οικονομικής πολιτικής του Κεμάλ, όπως ο Hershlag Z., ο οποίος σε δύο έργα του ασκεί έντονη κριτική στις οικονομικές επιλογές του «Πατέρα των Τούρκων», αλλά εκτενέστερη ανάλυση αυτού του θέματος ξεφεύγει από τη θεματική της παρούσας διατριβής.[78]

Η «επανάσταση εκ των άνω» («revolution from above») που έφερε εις πέρας ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν η απαρχή της μετάβασης της τουρκικής οικονομίας από τη φεουδαρχική στην κεφαλαιοκρατική της μορφή και περίοδο, όμως παράλληλα είχε ως στοχοθεσία της και την καταστροφή των δομών (foundations) της τάξης που επέβαλε η «ούμα» («umma»), που σημαίνει η θρησκευτική κοινότητα και τη θεμελίωση νέων δομών για το τουρκικό έθνος – κράτος, όπως αναφέρει σε επιστημονικό άρθρο του και ο Τούρκος Baskin Oran (2001).[79]

6. ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΕΔΡΑΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΣΜΟΥ (1923 – 1929).

Ορόσημο στη σχηματοποίηση και στην εδραίωση του κρατισμού θεωρείται από την πλειοψηφία των μελετητών της σύγχρονης Τουρκίας το Πρώτο Οικονομικό Συνέδριο της Σμύρνης το οποίο συγκλήθηκε το Φεβρουάριο του 1923 με θέμα τη χάραξη στρατηγικής για τη διάρθρωση, τη δομή και τη μεγέθυνση της εθνικής οικονομίας. Το Συνέδριο εξέτασε το θέμα που απασχόλησε και τους Νεότουρκους, δηλαδή την οικονομική μεγέθυνση μέσω του φιλελευθερισμού, άποψη που υποστήριζε ο μετέπειτα Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Τζελάλ Μπαγιάρ και πρώην ανώτερος τραπεζικός υπάλληλος ξένου υποκαταστήματος, ή μέσω του κρατισμού, άποψη που υποστήριζαν οι αριστεροί διανοούμενοι των κύκλων γύρω από το περιοδικό *«Kadro»*. Τελικά το Συνέδριο κατέληξε σε απόφαση για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας με κυρίαρχο το ρόλο του κράτους. Η απόφαση αυτή συνέβαλε και στην εδραίωση της θέσης του Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος διέθετε στους κύκλους των γαιοκτημόνων και των γραφειοκρατών πολύ μικρό έρεισμα. Με την απόφαση αυτή στην πράξη δημιουργούσε τη δική του αστική τάξη μέσα στη βιομηχανική παραγωγή και το

[78] Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Hershlag Z. Turkey: Achievements and Failures in the Policy of Economic Development during the Inter-War Period. 1919-1939. Kyklos, 1954, σελ. 323-350 και Hershlag Z. Turkey: an Economy in Transition. The Hague, 1960.

[79] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 25.

εμπορικό κεφάλαιο.[80] Η γραμμή των οπαδών του *«Kadro»*, που υπήρξε δημιούργημα του συγγραφέα και διπλωμάτη Γιακούπ Καντρί Καραοσμάνογλου, ήταν πως η Τουρκία δε διέθετε συσσωρευμένο εθνικό κεφάλαιο, ούτε και ταξική πάλη. Υποστήριζαν πως οι κρατικοί λειτουργοί όφειλαν με τις πολιτικές και τα οικονομικά τους μέτρα να συγκεντρώσουν και να επενδύσουν κεφάλαια στην οργάνωση και αναδιάρθρωση της οικονομίας, στις υποδομές και στις επιχειρήσεις, χωρίς να προκαλέσουν ταξικό αγώνα. Το κράτος θα αναγόταν στον απόλυτο ρυθμιστή την οικονομίας και της κοινωνίας.[81]

Ως αποτέλεσμα του Πρώτου Συνεδρίου ιδρύονται ως το 1929 δύο βασικές επενδυτικές τράπεζες η Is (Business) Bank το 1924 και η Turkish Industrial and Mining Bank (μετονομάστηκε αργότερα σε Sumerbank) το 1925, ενώ παράλληλα ψηφίζονται δύο βασικοί νόμοι: Το 1927 ο Νόμος περί Ενθάρρυνσης της Βιομηχανίας και το 1929 ο Νόμος για το Εξωτερικό Εμπόριο.[82] Πρέπει να σημειωθεί ότι σε όλη αυτήν την περίοδο και ειδικά μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης (1923), η οποία προέβλεπε τη μη εφαρμογή οικονομικής προστατευτικής πολιτικής από το τουρκικό κράτος και τη συνέχεια του δασμολογικού καθεστώτος της οσμανικής περιόδου, το ξένο κεφάλαιο παρεισέφρησε στην τουρκική αγορά, αναπληρώνοντας τους βιαίως απομακρυσθέντες Έλληνες και Αρμένιους επιχειρηματίες. Εταιρείες εβραϊκών, γαλλικών, ιταλικών και βρετανικών συμφερόντων όπως π.χ. η τράπεζα Ottoman Bank διαδραμάτιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην εγχώρια αγορά. «Το αποτέλεσμα της διείσδυσης του ξένου κεφαλαίου ήταν η εντατικοποίηση των προσπαθειών του τουρκικού κράτους να ανακτήσει τον έλεγχο της παραγωγής και του εμπορίου».[83]

Ωστόσο η οικονομία της χώρας σε αυτήν την περίοδο στηρίχθηκε βασικά στην αγροτική παραγωγή και στις υπηρεσίες, των οποίων η συμμετοχή στο σχηματισμό του Α.Ε.Π. κυμαινόταν μεταξύ 38% - 43% και 46% - 40% αντίστοιχα. Η μικρή συμμετοχή της αξίας της βιομηχανικής παραγωγής δεν επέτρεψε στην κυβέρνηση να προχωρήσει και στην ανακατανομή (redestribution) της γεωργικής γης προς όφελος των ακτημόνων και των προσφύγων από τα υπόλοιπα Βαλκάνια με συνέπεια να εξακολουθήσουν οι γαιοκτήμονες της Ανατολίας να καταναλώνουν αντιπαραγωγικά το γεωργικό υπερπροϊόν και φυσικά να καλλιεργούν το συντηρητισμό μέσα στο Λαϊκό κόμμα (Republican Party) και στην κυβέρνηση ταυτόχρονα με την κληροδοτηθείσα γραφειοκρατία από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[84]

Πρέπει να σημειωθεί ότι η προσπάθεια αναδιάταξης της τουρκικής οικονομίας μέσω του κρατισμού υπονομεύεται και από τη διεθνή κρίση του 1929, η οποία βασικά επηρεάζει την τουρκική οικονομία στο εξωτερικό της εμπόριο και

[80] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 20.
[81] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 233-234.
[82] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 112 - 113.
[83] Στο ίδιο, σελ. 122 – 123, καθώς και Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 21.
[84] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 21-22.

στη δυνατότητα σύναψης δανείων από τη διεθνή αγορά. Δεν είναι τυχαίο γεγονός ότι η προσπάθεια του Κεμάλ να συνδέσει τον κρατισμό με το λαό στη βάση της κρατικής μέριμνας για την άνοδο του επιπέδου διαβίωσης αντανακλούσε ουσιαστικά και την αγωνία του ίδιου για την υπέρβαση των δομών μιας απομονωμένης, καθυστερημένης και μονομερούς ημιφεουδαρχικής (semi - feudal) τάξης, η οποία εμπόδιζε την εδραίωση του καπιταλισμού στη χώρα και ενστερνίζονταν όλα εκείνα τα στοιχεία της οπισθοδρόμησης, της απραξίας, της παθητικότητας – απουσίας και της έλλειψης επαρκούς ενημέρωσης για τις κυοφορούμενες διεθνείς εξελίξεις, έχοντας υιοθετήσει ως μοναδικό της στόχο την εξυπηρέτηση των ιδίων συμφερόντων της και τη διατήρηση των ειδικών προνομίων (privileges) που αυτή μόνο είχε την τύχη να απολαμβάνει.

Το κραχ του Οκτωβρίου του 1929 έπληξε και την τουρκική οικονομία, η οποία, καθώς ήταν ακόμη ατελώς προσαρμοσμένη στις αρχές και στα πρότυπα της δυτικής καπιταλιστικής επιχείρησης, βίωσε μια κατακόρυφη πτώση των τιμών των αγροτικών της προϊόντων από τα οποία ήταν εξαρτημένη σημαντικά από εξαγωγικής πλευράς (export trade).[85] Χρειάστηκε να ληφθούν οικονομικά μέτρα, για να διορθωθεί η δυσμενής αυτή κατάσταση, αλλά τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Πρόσθετα μέτρα έθεσαν τελικά το εξωτερικό εμπόριο της Τουρκίας κάτω από τον πλήρη κυβερνητικό έλεγχο. Όμως με τέτοιες πρακτικές δεν επιτεύχθηκε η επιζητούμενη οικονομική μεγέθυνση μέσω βιομηχανικής ανάπτυξης και ορθολογικής εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των πρώτων υλών της χώρας, το βιοτικό επίπεδο έμεινε στάσιμο και η Τουρκία ήταν γενικά πολύ ευάλωτη στις διεθνείς οικονομικές διακυμάνσεις (international economic fluctuations) και στις στρεβλώσεις (trade diversions) του διεθνούς εμπορίου (international trade).[86]

7. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΣΜΟΥ (1930 – 1939).

Στη δεκαετία του ’30 άρχισε να εφαρμόζεται στην Τουρκία το σύστημα των πενταετών προγραμμάτων ανάπτυξης, διαδικασία η οποία συνεχίζεται και σήμερα. Το 1934 εφαρμόζεται το πρώτο πενταετές πρόγραμμα εκβιομηχάνισης της χώρας, το οποίο στοίχισε 100 εκατομμύρια τουρκικές λίρες (TL), ποσό που εξασφαλίσθηκε και από ξένη χρηματοδότηση στην οποία συμμετείχε και η ρωσική κυβέρνηση. Στα πλαίσια του προγράμματος εκβιομηχάνισης της χώρας το

[85] Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σελ. 281.
[86] Στο ίδιο, σελ. 282.

1933 ιδρύεται η Sumerbank και το 1935 η Hittite Bank με στόχο η μεν πρώτη να καλύψει τις επενδύσεις στην κλωστοϋφαντουργία, τη βιομηχανία ζάχαρης, την ενέργεια, τα κεραμικά και την παραγωγή θείου, ενώ η δεύτερη να καλύψει τις επενδύσεις στην εξορυκτική βιομηχανία (π.χ. ορυχεία, λατομεία κτλ). Ο πραγματικός στόχος του προγράμματος ήταν η απεξάρτηση της χώρας από τις εισαγωγές έτοιμων, τελικών προϊόντων και η αυτάρκειά της από τη διεθνή αγορά.[87] Πραγματικά σε όλη την περίοδο από το 1930 έως το 1939 μόνο το 1938 σημειώνεται έλλειμμα της τάξης των $3,9 εκατομμυρίων στο εμπορικό ισοζύγιο (trade balance), ενώ όλες οι υπόλοιπες χρονιές υπερκαλύπτουν το έλλειμμα αυτό αποκομίζοντας πολύτιμο συνάλλαγμα στα κρατικά ταμεία. Όμως η προσπάθεια της Τουρκίας για τη μείωση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου την οδηγεί σε εξάρτηση των εξαγωγών της από τη γερμανική αγορά, η οποία το 1939 καταλήγει να απορροφά με συνθήκες εμπράγματης οικονομίας (barter economy) ή μη το 85% των εξαγώγιμων προϊόντων της.[88]

Με βάση το πενταετές πρόγραμμα δίδεται η δυνατότητα στις τράπεζες Hittite, Sumerbank καθώς και στην Αγροτική Τράπεζα να χρηματοδοτήσουν τις επονομαζόμενες κρατικές οικονομικές επιχειρήσεις (Κ.Ο.Ε.), οι οποίες θα τελούσαν υπό προνομιακό καθεστώς. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα των προνομίων τους ήταν ότι το επιτόκιο για τα δάνειά τους από τις συγκεκριμένες τράπεζες έφθανε το 1% σε ετήσια βάση, ενώ το αντίστοιχο επιτόκιο για τις υπόλοιπες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα από τις εμπορικές τράπεζες άγγιζε το 8.5% μέχρι και 12%.[89] Το 1939 παρατηρείται διπλασιασμός του ακαθάριστου βιομηχανικού προϊόντος της Τουρκίας, ποσοστό σημαντικότατο, εφόσον ο μέσος όρος αύξησής του σε διεθνές επίπεδο βρίσκεται στο 20% περίπου. Την ίδια ακριβώς περίοδο φαίνεται να εδραιώνονται τα σημερινά οικονομικά συγκροτήματα της Τουρκίας όπως οι Κοç, Çukurova, Sabanci κ.τ.λ., με επίκεντρο την ελαφριά βιομηχανία και κυρίως την κλωστοϋφαντουργία (textile industry), την επεξεργασία βάμβακος και τον τομέα των τροφίμων (food industry).[90]

Φαίνεται πως τη λύση στα προβλήματα της αναζήτησης κεφαλαίου (capital raising) αλλά και της ανάληψης επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που απαιτούνταν για μια ισόρροπη ανάπτυξη (sustainable growth) της Τουρκίας (να σημειωθεί ότι εκτός από βραχυχρόνιες επιχειρηματικές πιστώσεις μόνο ένα εξωτερικό δάνειο 10 εκατομμυρίων δολαρίων έγινε δεκτό από την τουρκική Δημοκρατία πριν από το 1933, ως αντάλλαγμα για ένα μονοπώλιο στην παραγωγή σπίρτων στην Τουρκία),[91] την παρείχε εκείνη την εποχή η πρώην Σοβιετική Ένωση (Ε.Σ.Σ.Δ.), της οποίας το οικονομικό σύστημα της προγραμματισμένης (state directed) και κεντρικά σχεδιασμένης (state operated) οικονομίας (σοσιαλιστικό – κομμουνιστικό οικονομικό μοντέλο) άντεξε στις πιέσεις που προκλήθηκαν από την κρίση του καπιταλισμού το 1929 και εξήλθε αλώβητο από την οικονομική

[87] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 23.
[88] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, σελ. 106-107.
[89] Στο ίδιο, σελ. 107 - 108.
[90] Στο ίδιο, σελ. 120 - 121.
[91] Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σελ. 283.

ύφεση που ακολούθησε μετά από το χρηματιστηριακό κραχ. Η Τουρκία υιοθέτησε κατά γράμμα τις σοβιετικές οικονομικές υποδείξεις και πρακτικές και κάποιες φορές υπερέβη το σοβιετικό παράδειγμα, αναπτύσσοντας παράλληλα στενές οικονομικοπολιτικές επαφές με τη Σοβιετική Ρωσία.[92]

8. Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΓΡΗΓΟΡΗ ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ (1940 – 1945).

Ο θάνατος του Κεμάλ Ατατούρκ το 1938 και η ισχυροποίηση του Ισμέτ Ινονού θα είχαν ως πιθανότατο αποτέλεσμα την κλιμάκωση του κρατισμού, εάν και εφόσον δε μεσολαβούσε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Η «ουδέτερη» (τα εισαγωγικά είναι του συγγραφέα, ο οποίος υποδηλώνει έτσι ότι μόνο ουδέτερη δεν ήταν τελικά η στάση της Τουρκίας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αφού μόλις μια εβδομάδα πριν τη λήξη του τάχθηκε στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων, ώστε να καρπωθεί οφέλη στη μεταπολεμική εποχή) στάση της Τουρκίας και ο ειδικός ρόλος της στη Μικρά Ασία έδωσαν τη δυνατότητα της ανάπτυξης της παραοικονομίας, κατά τα έτη 1940 - 1944, με αποτέλεσμα τη συσσώρευση υπέρογκων κερδών στα χέρια των εμπόρων. «Το συσσωρευμένο κεφάλαιο (accumulated capital) λειτούργησε ως μοχλός ανάπτυξης ενός μεσαίου επιχειρηματικού στρώματος, ειδικά στις μεγάλες πόλεις, το οποίο εξέλαβε ως πεδίο επέκτασης των συμφερόντων του την παραγωγή».[93]

Το εμπορικό κεφάλαιο βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των μειονοτήτων, που διέθεταν υπολογίσιμη οικονομική δύναμη παρά τους διωγμούς που υπέστησαν κατά την περίοδο 1920 - 1922, με συνέπεια η κυβέρνηση να προχωρήσει για μία ακόμη φορά σε μέτρα για την ανάκτηση του ελέγχου της κατάστασης και την υποστήριξη των μουσουλμάνων εμπόρων. Έτσι το 1942 τίθεται σε εφαρμογή ο φορολογικός νόμος για την ιδιοκτησία και τον πλούτο («Varlık Vergisi») μέσω του οποίου ανακατανέμεται ο συσσωρευμένος πλούτος προς όφελος των μουσουλμάνων με αναδιανεμητή (redistributor) το τουρκικό κράτος. Εκτιμάται ότι από τα 315 εκατομμύρια τουρκικές λίρες (TL) που συγκεντρώθηκαν από τη συγκεκριμένη φορολογία το 53% καταβλήθηκε από μη μουσουλμάνους, το 10.5% από ξένους επιχειρηματίες που είχαν εγκατασταθεί στη χώρα και μόνο το 36.5% από Τούρκους μουσουλμάνους. Η συγκεκριμένη φορολογία καταργήθηκε το 1944, εφόσον είχε επιτελέσει πλέον το σκοπό της. Στην ίδια κατεύθυνση, δηλαδή αυτήν της ενίσχυσης του ιδιωτικού κεφάλαιου, καταργείται το 1941 ο νόμος «περί ενθάρρυνσης της βιομηχανίας», γεγονός που διαμορφώνει πια στο ιδιωτικό κεφάλαιο συνθήκες πρόσφορες για την ανάπτυξή του στη βιομηχανία.[94] Στην επιβολή του φόρου περιουσίας οφείλεται η οικονομική δραστηριότητα των περισσότερων σημερινών οικονομικών κολοσσών

[92] Στο ίδιο, σελ. 283.
[93] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 349 - 350.
[94] Οι ενδιαφερόμενοι παροτρύνονται να ανατρέξουν στο Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 26.

της Τουρκίας, αφού αρκετοί Έλληνες, Εβραίοι και Αρμένιοι απώλεσαν τις περιουσίες τους, αδυνατώντας να αντεπεξέλθουν στο δυσβάσταχτο αυτό φόρο. Η τακτική αυτή του τουρκικού κράτους στηρίζονταν στον οικονομικό πατριωτισμό, ο οποίος όμως δε συμπεριλάμβανε για «πατριωτικούς» λόγους τους μειονοτικούς πληθυσμούς.

Στην ίδια περίοδο σημειώνεται σημαντική δραστηριοποίηση των Κ.Ο.Ε. (κρατικών οικονομικών επιχειρήσεων), οι οποίες στο διάστημα 1939 - 1945 παρουσιάζουν στο σύνολό τους αύξηση της παραγωγής κατά 49% έναντι μόλις 7% του ιδιωτικού τομέα. Το γεγονός αυτό πρέπει να συνεκτιμηθεί με την παραοικονομική δραστηριότητα του εμπορικού κεφαλαίου. Η προσπάθεια του ιδιωτικού τομέα εστιάζονταν στη γρήγορη προσαρμογή - ενσωμάτωσή του μέσα στην αγορά μετά τις απώλειες που σημείωσε κατά την περίοδο 1923 – 1939, όταν βέβαια ο κρατισμός κυριαρχούσε απόλυτα. Όμως, πρέπει να επισημανθεί ότι στην πολεμική περίοδο παρατηρήθηκε μια ταχύτατη συγκέντρωση του κεφαλαίου, η οποία μετρούμενη με βάση την εντατικοποίηση της εργασίας (intensity of labor), δείχνει ότι, ενώ το 1937 λειτουργούσαν στη χώρα 3.415 επιχειρήσεις με μέσο αριθμό εργαζόμενων η κάθε μία τα 75 άτομα, το 1943 λειτουργούσαν 3.205 επιχειρήσεις με μέσο αριθμό εργαζομένων τα 94 περίπου άτομα.[95] Η παραοικονομική δραστηριότητα της πολεμικής περιόδου αποτυπώθηκε μεταξύ των άλλων και στον πληθωρισμό, ο οποίος με έτος βάσης το 1938 (100) σημείωσε τιμή 354, δηλαδή υπερτριπλασιάσθηκε το 1945, τη στιγμή που οι μισθοί είχαν αυξηθεί στο ίδιο διάστημα μόλις κατά 2.5% - 3%.[96]

9. ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.

Κατ΄ αρχάς πρέπει να διαλευκανθεί το γεγονός ότι η διαδικασία του κρατισμού στην Τουρκία ανάγεται στο ιστορικό στάδιο του κρατικού παρεμβατισμού για την ανάπτυξη του καπιταλισμού, έτσι όπως θεμελιώνεται από τους κλασικούς του Μαρξισμού ή δομείται από την κεϋνσιανή θεωρία. Ο οικονομικός προγραμματισμός στην Τουρκία εκφράστηκε μέσα από την

[95] Στο ίδιο, σελ. 26-27.
[96] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, σελ. 349 - 351.

εφαρμογή του κρατισμού και συντέλεσε στην απορρόφηση του υπερπροϊόντος (υπεραξία) από την υπερτάξη την οποία είχε οργανώσει «εκ των άνω» το ίδιο το τουρκικό κράτος. Ο κρατισμός της Τουρκίας έχει επιχειρηθεί να εμφανισθεί ως ένας τρίτος δρόμος στην ανάπτυξη του καπιταλισμού σε τρίτες χώρες. Όμως η ερμηνεία αυτή εμπεριέχει αρκετές παγίδες οι οποίες στην πράξη διαστρεβλώνουν τη σημερινή ανάπτυξη και τις προοπτικές που διανοίγονται στην τουρκική αστική τάξη ή καλύτερα στην τάξη που συντηρεί το παρόν καθεστώς. Ο κρατισμός (étatisme – statism) συνέβαλε καθοριστικά στο σχηματισμό μιας καθεστηκυίας τάξης στην παραγωγή ή μιας εθνικής παραγωγικής αστικής τάξης, ξεκινώντας από μια αποδιοργανωμένη κοινωνία με ημιφεουδαρχικά κατάλοιπα και ένα ιδιαίτερα αναπτυγμένο στρώμα γραφειοκρατών με σαφώς αντιπαραγωγική λειτουργία.

Μια ιδιομορφία της ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Τουρκία είναι το γεγονός ότι με την επικράτηση του κρατισμού ως κυρίαρχη οικονομική ιδεολογία εγκαταλείπεται η δυτική μεσαιωνική αντίληψη για τη συντεχνιακή οργάνωση και το τουρκικό κράτος αναδεικνύεται στον απόλυτο ρυθμιστή του συνδικαλισμού, ο οποίος βρίσκεται κάτω από τον κρατικό έλεγχο και συνιστά εργαλείο άσκησης πολιτικής με στόχο τη διασφάλιση της κοινωνικής αρμονίας και ειρήνης, της διατήρησης του υφιστάμενου καθεστώτος και της στρατογραφειοκρατικής δομής του νεοπαγούς τουρκικού κράτους. «Η στρατογραφειοκρατία ενεργεί υπεράνω οποιασδήποτε άλλης εξουσίας, οποιασδήποτε κοινωνικής ή οικονομικής τάξης ή δύναμης και ουσιαστικά παίζει το ρόλο του επιδιαιτητή σε οποιοδήποτε πρόβλημα δημιουργηθεί,[97] αποκτώντας βέβαια σημαντικά πλεονεκτήματα και ειδικής υφής προνόμια (πρόσβαση σε μεγάλες, γόνιμες γαίες, ιδιοκτησία εργοστασίων, αγροκτημάτων, τσιφλικιών, πορτοκαλεώνων κ.ά.). Ο κρατισμός, σε γενικές γραμμές, καταλήγει να λειτουργεί όχι μόνο ως ένας απόλυτα κρατικός κομματισμός αλλά ακόμη και ως ένας ιδιόμορφος και ιδιάζων κρατικός κεφαλαιοκρατισμός, τα ρηξικέλευθα και ριζοσπαστικά χαρακτηριστικά του οποίου είναι μοναδικά. Πρωτοτυπία διακρίνει τη σύλληψη της ιδέας αυτού του είδους του κρατικού κεφαλαιοκρατισμού, τον τρόπο εφαρμογής και επιβολής του, την οργάνωση και τη διάρθρωσή του, την εξέλιξη και την προσαρμογή του στις εκάστοτε οικονομικές συνθήκες.»[98]

Οι γεωργικές δυνάμεις αποτελούν τις μόνες που δύνανται να ορθώσουν το ανάστημά τους και να ασκήσουν δυναμική επίδραση για μια κοινωνική επανάσταση, αλλά και αυτές κυριαρχούνται από ημιφεουδαρχικές δομές και αντιλήψεις οργάνωσης και λειτουργίας, καθώς είναι υπόλογες των γαιοκτημόνων και των τσιφλικάδων και η επιβίωσή τους εξαρτάται από το μικρομεσιτικό κεφάλαιο. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η «όποια εκκοσμίκευση (secularism) επιδιώχθηκε σφοδρά και με κάθε τρόπο και μέσα στο νέο τουρκικό κράτος, το

[97] Σαρρής, Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950), Αθήνα, 1992, σελ. 167.

[98] Για εκτενέστερη ανάλυση του κρατικού κεφαλαιοκρατισμού που επικράτησε στην Τουρκία βλ. και Σαρρής, Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950), Αθήνα, 1992, αλλά και στο Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000΄li Yıllarda Türkiye΄nin Toplumsal Yapısı, σελ. 349-357.

αξιοπερίεργο είναι πως αυτή ακριβώς η εκκοσμίκευση κατέληξε σχηματική, νορμαλιστική, απομακρυσμένη από τον τουρκικό λαό και τα καθημερινά του προβλήματα και δίχως κανένα έρεισμα στη λαϊκή συνείδηση».[99] Ο βασικότερος λόγος υπήρξε η αναμφισβήτητα αμφίδρομη – αμοιβαία (bilateral) σχέση του μικρομεσαίου, μουσουλμανικού – τουρκικού κεφαλαίου με τους φορείς – εκπροσώπους της κρατικής γραφειοκρατίας και του στρατού. Η ιδιοτυπία αυτή και ο συμβιβασμός από τη μια πλευρά της στρατογραφειοκρατίας και του διαθέσιμου κεφαλαίου από την άλλη, ανάγονται σε τροχοπέδη της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης της Τουρκίας, αφού πρωταρχική επιδίωξη θεωρείται η μη αλλοίωση και η μη διαφοροποίηση του κοινωνικού εποικοδομήματος, του κυρίαρχου οργανωτικού σχήματος και του πολιτειακού – πολιτικού μορφώματος. Η διασύνδεση και η σύζευξη των δύο αυτών συνεκτικών στοιχείων του τουρκικού κράτους διαπιστώνεται και από το γάμο του Κεμάλ Ατατούρκ με τη Λατιφέ Χανίμ, κόρη του Ουσακζαντέ Μουαμμέρ Μπέη, ο οποίος ήταν ένας από τους ελάχιστους Τούρκους ισχυρούς επιχειρηματίες της περιοχής της Σμύρνης.[100]

Μια επιπρόσθετη ιδιομορφία που παρουσιάζει η Τουρκία είναι ότι αντίθετα με πολλές άλλες χώρες με καθυστερημένη ανάπτυξη της οικονομίας και της κοινωνίας τους κατάφερε να αποφύγει την παγίδα της υπαγορευμένης από το ξένο κεφάλαιο ανάπτυξης και να απαγκιστρωθεί από αυτό σε μεγάλο βαθμό χωρίς φυσικά να στερείται της χρηματοδοτικής υποστήριξης των διεθνών οικονομικών οργανισμών. Η αποφυγή αυτή τουλάχιστον στα πρώτα στάδια (1923 – 1945) της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι αιτιολογημένη και οφείλεται πρωτίστως στις συνέπειες της Συνθήκης των Σεβρών και στην απροκάλυπτη βούληση της Αντάντ για διαμελισμό του τότε τουρκικού κράτους. Παράλληλα οφείλεται και στον ασφυκτικό έλεγχο τόσο του εμπορίου όσο και των τραπεζών από μη μουσουλμανικά συμφέροντα, τα οποία βεβαίως ουδεμία πρόθεση είχαν για επενδύσεις μακροπρόθεσμου χαρακτήρα στην τουρκική αγορά. Αντίθετα είχαν κάθε συμφέρον για την εξαγωγή των κερδών τους προς το εξωτερικό με συνέπεια τη διόγκωση του ελλείμματος στο εμπορικό ισοζύγιο και τη στασιμότητα στην ανάπτυξη.[101] Οι εθνικοποιήσεις (nationalizations) διάφορων ξένων επιχειρήσεων στις οποίες προέβησαν οι πρώτες τουρκικές κυβερνήσεις (ιδιοκτησίας κυρίως χριστιανών υπηκόων) όπως ήταν οι ηλεκτρικές, οι τηλεφωνικές, οι σιδηροδρομικές κ.ά., στόχευαν στην παράδοσή τους σε Τούρκους επιχειρηματίες και τελικά στην παραιτέρω ενδυνάμωση του αδύναμου ακόμη τουρκικού κεφαλαίου.

Όπως αναφέρει και ο Bent H. (1991) κατά την περίοδο 1923-1929 η αναπτυξιακή πολιτική της Τουρκίας καθορίζονταν από τη Συνθήκη της Λωζάνης και ενίσχυε την ιδιωτική επιχείρηση και το ελεύθερο εμπόριο με χαμηλούς δασμούς, ενώ τα κύρια γνωρίσματα της αναπτυξιακής στρατηγικής αφορούσαν στην εκδυτικοποίηση, την ανάκαμψη, τη βελτίωση των υποδομών, την

[99] Στο ίδιο, σελ. 171.
[100] Στο ίδιο, σελ. 171.
[101] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 28-29.

εκβιομηχάνιση και την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος.[102] Κατά την περίοδο 1929 – 1939 τα βασικά χαρακτηριστικά της τουρκικής αναπτυξιακής στρατηγικής ήταν ο κρατισμός (étatisme), η μικτή οικονομία με διευρυμένο δημόσιο τομέα, ο έλεγχος του ισοζυγίου των πληρωμών καθώς και ένα υποτυπώδες πενταετές σχέδιο ανάπτυξης, ενώ η αναπτυξιακή στρατηγική περιλάμβανε μια εσωστρεφή πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών, υποδομές και εκβιομηχάνιση. Την περίοδο 1939 – 1946 κυριάρχησε ο κρατισμός, η μικτή οικονομία και η οικονομία του πολέμου για ουδετερότητα κατά τα έτη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και κατά την περίοδο 1946 – 1950 εφαρμόστηκε ένας χαλαρότερος κρατισμός, δόθηκε έμφαση στη γεωργική παραγωγή, μικτή οικονομία και έλεγχοι, οι οποίοι άρχισαν να περιορίζονται ελαφρά κατά τα έτη 1950 – 1953, στα οποία παρατηρήθηκε έντονη επέκταση του γεωργικού τομέα και μηχανοποίηση, δημοκρατία, απελευθέρωση του εμπορίου. Παρόμοια είναι η αναπτυξιακή στρατηγική και κατά την περίοδο 1953 – 1959, όπου η υποκατάσταση των εισαγωγών συνεχίζεται. Από το 1959 έως το 1962 ακολουθείται μια σταθεροποιητική αναπτυξιακή πολιτική, ενώ από το 1962 έως το 1980 καταστρώνονται ολοκληρωμένα σχέδια οικονομικής ανάπτυξης με συνοχή και απελευθερώνεται η αγορά εργασίας. Μετά από το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 προωθείται η εξαγωγικού προσανατολισμού ανάπτυξη, απελευθερώνεται ακόμη περισσότερο το εμπόριο και οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, αλλά από το 1985 και μετά αυξάνεται ραγδαία ο πληθωρισμός και επανεγκαθιδρύεται η δημοκρατία.[103] Συμπληρωματικά την περίοδο 1929 – 1955 στον κλάδο της γεωργίας έγιναν μεγάλες δημόσιες επενδύσεις για την προώθηση των εξαγωγών και στη βιομηχανία εφαρμόστηκε ο προστατευτισμός με τη μορφή της υποκατάστασης των εισαγωγών, όπως αναφέρθηκε και πρωτύτερα. Η πενταετία 1955 – 1960 αποτελεί μια περίοδο μετάβασης στον κρατισμό των επόμενων τριών δεκαετιών. Εκτός από την πενταετία 1940 – 1945 και η περίοδος 1965 – 1973 χαρακτηρίζεται από μεγάλες στρατιωτικές δαπάνες. Από το 1973 και μετά παρατηρείται μερική απελευθέρωση («infitah») και μεγενθύνεται ο δημόσιος τομέας, ενώ παράλληλα σε τομείς όπως αυτοί των πετρελαϊκών προϊόντων και του τουρισμού εφαρμόζονται σημαντικές προωθητικές (promotional) δραστηριότητες και συνάμα αυξάνεται το ρεύμα της μετανάστευσης των Τούρκων εργατών προς τις ευρωπαϊκές κυρίως χώρες.

Βέβαια, ο κρατισμός αποτέλεσε και μέρος του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Τουρκίας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ως αποτέλεσμα της εγρήγορσης και της άμεσης εμπλοκής επαναστατικών στοιχείων, τα οποία φυσικά δεν ήταν διατεθειμένα να εγκαταλείψουν την ιδέα της ενδυνάμωσης του κράτους και να στραφούν στο φιλελευθερισμό. Έτσι οι βασικές ιδιομορφίες της ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Τουρκία, σύμφωνα με τον Ευάγγελο Καραφωτάκη, είναι δυνατό να συνοψισθούν στα ακόλουθα σημεία:

[102] Bent H. «The Political Economy of Equity, Poverty and Growth. Egypt and Turkey. A World Bank Comparative Study», Published for the World Bank, Oxford University Press, 1991, σελ. 10, 264.
[103] Στο ίδιο, σελ. 10, 264.

• Στην απουσία σχηματισμένης αστικής τάξης με θέσεις στη βιομηχανική παραγωγή και στις τράπεζες.

• Στον έλεγχο της αγοράς από ξένα συμφέροντα, ειδικά στη χρηματοδότηση και στο εμπόριο.

• Στην εκφρασμένη βούληση των Μεγάλων Δυνάμεων για διαμελισμό της χώρας.

• Στη δυναμική του κινήματος του Κεμάλ Ατατούρκ για την εδραίωση της τουρκικής Δημοκρατίας.[104]

Ο συγγραφέας της μελέτης οφείλει να προσθέσει στις ιδιομορφίες αυτές και μία ακόμη:

- Τη διάκριση μεταξύ του ισλαμικού ή πράσινου[105] (islamic or green capital) και του κεμαλικού (kemalic capital) ή στρατογραφειοκρατικού κεφαλαίου, όπως διαμορφώθηκαν κατά την νεώτερη τουρκική πολιτική και οικονομική ιστορία. Ο καπιταλισμός στην Τουρκία διασπάται σε δύο διαφορετικής νοοτροπίας και υφής μορφές: τον ισλαμικό και τον κεμαλικό καπιταλισμό. Μεταξύ τους υποβόσκει μια αντιπαράθεση πολιτικού κυρίως χαρακτήρα, λόγω των διαφορετικών πολιτικών ερεισμάτων που έχει ο καθένας και από τα οποία ενισχύεται και των ξεχωριστών πολιτικών και οικονομικών σκοπών που εξυπηρετεί. Στην ουσία όμως έχουν δημιουργηθεί πέντε **(5) είδη συσσωρευμένου κεφαλαίου στη σημερινή Τουρκία** που είναι τα εξής:

    1.) **Το κεμαλικό ή στρατογραφειοκρατικό κεφάλαιο** στο οποίο υπάγονται τουρκικές στρατιωτικές κυρίως εταιρείες και αμυντικές βιομηχανίες π.χ. Ο.Υ.Α.Κ., μέσω της οποίας ασκείται επιχειρηματική δραστηριότητα από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις. Η Ο.Υ.Α.Κ. έχει υπό τον έλεγχό της την παραγωγή τεράστιας οικονομικής αξίας στρατιωτικού – πολεμικού υλικού μέχρι και ολόκληρες αυτοκινητοβιομηχανίες, ενώ παράλληλα συμμετέχει μετοχικά και στο Χρηματιστήριο της Κωνσταντινούπολης. Η συγκεκριμένη μορφή κεφαλαίου στηρίζεται από την οργάνωση TUSIAD (Turkish Industrialist's and Businessmen's Association), η οποία χρηματοδοτεί και χρηματοδοτείται από Τούρκους κρατικούς στρατογραφειοκράτες π.χ. διπλωμάτες του τουρκικού Υπουργείου των Εξωτερικών, δικαστές, ανώτατους και ανώτερους

[104] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 29-30.

[105] Το πράσινο χρώμα στη θρησκειολογία του Ισλάμ είναι συμβολικό, γιατί αναπαριστάνει την έναρξη του Ιερού Πολέμου των μουσουλμάνων εναντίον των απίστων ή αλλιώς «Jihad». Για τη σημασιολογία του όρου «πράσινου» στην ισλαμική κουλτούρα και θεωρία βλ. και Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 45.

υπαλλήλους, πρυτάνεις Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων, την πλειοψηφία των κατώτερων ιεραρχικά υπαλλήλων του κράτους της Τουρκίας, υψηλόβαθμους στρατιωτικούς και ιδεολόγους κεμαλιστές.

2.) **Το ισλαμικό ή πράσινο κεφάλαιο** που συμπεριλαμβάνει τουρκικές επιχειρήσεις, διοικούμενες από ισλαμιστές επιχειρηματίες και ιδεολόγους της θρησκείας του Ισλάμ – σεκουλαριστές (secularists). Στο ισλαμικό κεφάλαιο ανήκουν οι εκπρόσωποι του μεγάλου τουρκικού κεφαλαίου, όπως π.χ. οι τουρκικές βαριές βιομηχανίες των διαφόρων κλάδων παραγωγής, οι εταιρείες εξαγωγής και διύλισης πετρελαίου π.χ. η TÜPRAŞ, η μεταποίηση, τα συγκροτήματα του Τύπου, οι κατασκευαστικές εταιρείες κτλ. Οι επιχειρηματικοί αντιπρόσωποι αυτής της μορφής του κεφαλαίου σχημάτισαν τη δυναμική, εθνική, αστική τάξη η οποία δημιουργήθηκε μετά τη δεκαετία του ΄30 στην Τουρκία, απέκτησε σταδιακά πολιτική δύναμη, εκφράστηκε πολιτικά από τα διάφορα ισλαμικά πολιτικά κόμματα – σχηματισμούς και ασκεί σημαντική οικονομική επιρροή, με συνέπεια να επιδιώκει και να έχει επιτύχει σήμερα ως ένα μεγάλο βαθμό την πλήρη απαγκίστρωσή της από τους κεμαλιστές. Ο ίδιος ο Ταγίπ Ερντογάν συμμετέχει στα διοικητικά συμβούλια μεγάλων τουρκικών και ισλαμικών συμφερόντων εταιρειών, όπως είναι η Ülker, όμως και άλλοι ισχυροί πολιτικοί δραστηριοποιούνται και επιχειρηματικά στην Τουρκία.

3.) **Το κεφάλαιο** που πηγάζει και διαμορφώνεται **από τα μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα της Τουρκίας (holdings, conglomerates)** π.χ. Κοτς, Σαμπαντσί κ.ά.

4.) **Το κεφάλαιο** που δημιουργείται από τις παράνομες – αθέμιτες δραστηριότητες **της τουρκικής μαφίας** όπως είναι το εμπόριο ναρκωτικών, όπλων, λευκής σάρκας, η πορνεία κ.ά.

5.) **Το αλλοδαπό κεφάλαιο, που εισρέει:**

α.) είτε ως ξένη οικονομική βοήθεια π.χ. δάνεια από Ε.Ε., Δ.Ν.Τ., Παγκόσμια Τράπεζα και ποικίλες επιδοτήσεις - επιχορηγήσεις για συγκεκριμένους κλάδους της τουρκικής οικονομίας και

β.) είτε ως άμεσες ξένες επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) που γίνονται στην Τουρκία από ξένες χώρες, οι οποίες διαβλέπουν οικονομικές υπεραξίες και ικανοποιητικές έως υψηλές αποδόσεις των επενδύσεών τους σε διάφορους κλάδους της ταχύτατα αναπτυσσόμενης τουρκικής οικονομίας και ιδιαίτατα στον τριτογενή τομέα (βαριά βιομηχανία, μεταποίηση, υπηρεσίες κτλ.).

Πίνακας 4:

ΤΑ ΠΕΝΤΕ ΕΙΔΗ – ΜΟΡΦΕΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΠΟΥ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΥΝ ΤΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.
Κεμαλικό ή στρατογραφειοκρατικό κεφάλαιο (1)

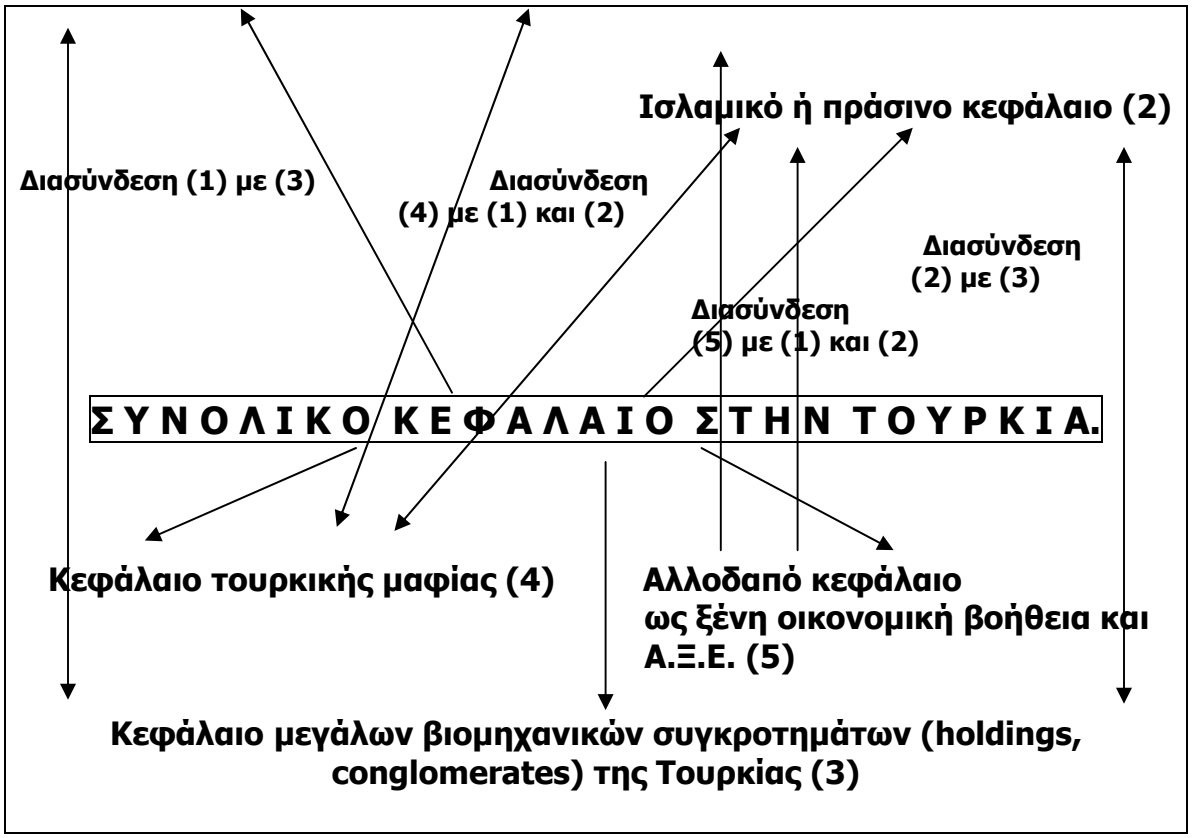

Σημείωση: τα βέλη που έχουν διπλή κατεύθυνση υποδηλώνουν ότι πραγματοποιείται μεταφορά κεφαλαίων από τη μία προς την άλλη κατεύθυνση, δηλαδή εκατέρωθεν. Αντίθετα τα βέλη με μοναδική κατεύθυνση δείχνουν ότι η μεταφορά κεφαλαίων γίνεται μόνο από τη μία κατεύθυνση προς την άλλη.

Η συχνότητα της μεταφοράς αυτών των κεφαλαίων δεν είναι εύκολα μετρήσιμη. Πάντως γίνεται σε καθημερινή βάση διαμέσου του τουρκικού αλλά και του διεθνούς, παγκοσμιοποιημένου χρηματοπιστωτικού συστήματος και τα κεφάλαια που διακινούνται ημερησίως κρίνονται ως πολύ αυξημένα. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στα κεφάλαια που διακινεί η τουρκική μαφία και τα μέλη των πολύπλοκων εντός και εντός Τουρκίας διασυνδέσεών της. Τα κεφάλαια αυτά συνεργάζονται στενά με τραπεζικά ιδρύματα που εδρεύουν στην τουρκική επικράτεια ή σε άλλα κράτη, τα οποία χρησιμοποιούνται για ξέπλυμα χρήματος και λοιπές παράνομες δραστηριότητες. Η τουρκική μαφία διατηρεί άρρηκτες πολιτικές και οικονομικές σχέσεις τόσο με τους κεμαλιστές όσο και με τους ισλαμιστές. Προς τις δύο αυτές μεγάλες κοινωνικές ομάδες διοχετεύει σημαντικά χρηματικά κονδύλια και υλικά αγαθά π.χ. ναρκωτικά, όπλα κ.ά. στοχεύοντας στην εξασφάλιση της ίδιας της υπόστασης και της επιβίωσής της.

Δυνατότητα να απεικονιστούν με ποσοστά (%) οι πέντε αυτές μορφές κεφαλαίου δεν υφίσταται, γιατί η έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το συγγραφέα της παρούσας διατριβής δεν απέδωσε καρπούς, καθώς προσέκρουσε στην άρνηση και στη δυστοκία των τουρκικών αρχών να παράσχουν τα

απαραίτητα οικονομικά στοιχεία και τους κατάλληλους αριθμοδείκτες για να εξαχθεί το μερίδιο (share) της κάθε μορφής κεφαλαίου. Ωστόσο διαπιστώνεται ότι το κεμαλικό και το ισλαμικό κεφάλαιο καταλαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος με ποσοστό συμμετοχής έκαστο στο συνολικό τουρκικό κεφάλαιο που υπερβαίνει το 25% - 30%, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία είκοσι έτη. Σημαντική κρίνεται και η συνεισφορά των τουρκικών μητρικών εταιρειών (holdings) και των κοινοπραξιών (consortiums) στο συσσωρευμένο τουρκικό κεφάλαιο, που αγγίζει, σύμφωνα με εκτιμήσεις του συγγραφέα, το 15% περίπου, αλλά και η συμβολή του κεφαλαίου που εκπηγάζει από την τουρκική μαφία με ποσοστό της τάξης του 15%. Το μερίδιο αυτό, που ίσως να κυμαίνεται και σε υψηλότερα επίπεδα (ποσοτικά στοιχεία για το μαφιόζικο κεφάλαιο δεν αναφέρονται όχι μόνο σε εγχειρίδια, αλλά ούτε ακόμα και σε ιστοσελίδες του διαδικτύου), υποδηλώνει τις διαστάσεις που έχει λάβει το φαινόμενο της μαφίας στην Τουρκία. Τέλος στο 10% περίπου του συσσωρευμένου κεφαλαίου αντιστοιχεί το αλλοδαπό κεφάλαιο, το οποίο έχει διαχρονικά στηρίξει την τουρκική οικονομία σε πολύ αντίξοες χρονικές συγκυρίες π.χ. μετά από την ουσιαστική κατάρρευση της οικονομίας της Τουρκίας λόγω της οικονομικής και νομισματικής κρίσης του 2001.

Πίνακας 5:

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΙΣ ΠΕΝΤΕ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ.

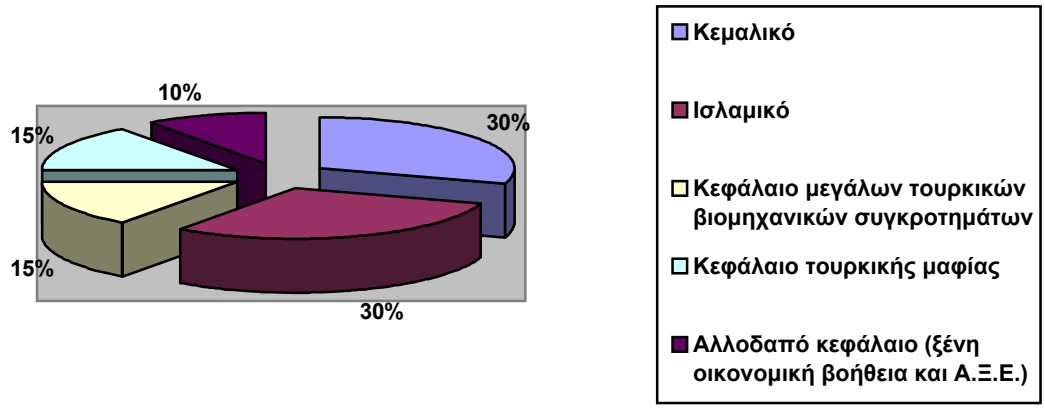

Ο κρατισμός παρουσιάζεται ως η χρυσή τομή για την ομαλότερη σύγκλιση των απόψεων γύρω από την ανάπτυξη του σύγχρονου τουρκικού κράτους, ενώ παράλληλα δημιουργεί όλες εκείνες τις συνθήκες για την ελεγχόμενη δημιουργία της καθεστηκυίας τάξης. Η δυνατότητα αυτή στην πράξη δόθηκε από το στράτευμα και τους στρατιωτικούς, οι οποίοι κυβερνούσαν τη χώρα με το μονοκομματικό σύστημα (Λαϊκό Κόμμα) της πρώιμης περιόδου της Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο στρατός και τα στελέχη του την εποχή εκείνη ήταν από τα πλέον δραστήρια μέλη της κοινωνίας διατηρώντας μια πειθαρχία, υπηρετώντας έναν εθνικό στόχο και συγκεντρώνοντας όλη τη γνώση επειδή απουσίαζαν στελέχη

μετά τον εξανδραποδισμό των μειονοτήτων από την κοινωνία και την οικονομία της χώρας. Ο στρατός υπήρξε το φυτώριο της νέας καθεστηκυίας τάξης όντας μέρος της με τη συμβολή εγχώριων στελεχών από τις ξένες επιχειρήσεις που λειτουργούσαν από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (π.χ. Τζελάλ Μπαγιάρ).

Η ενίσχυση της δημιουργίας της νέας καθεστηκυίας τάξης είναι ζήτημα υψηλής προτεραιότητας για το καθεστώς του κεμαλισμού, το οποίο πρέπει να στηριχθεί άμεσα σε κοινωνική βάση, ισχυρή και ικανή να ανταπεξέλθει τις διαρκείς επιβουλές από το εξωτερικό. Χαρακτηριστικά η αγωνία αυτή εμφαίνεται στους λόγους του Κεμάλ Ατατούρκ, ίσως όχι χωρίς λόγο και αφορμή. Έτσι λοιπόν ο κρατισμός της Τουρκίας στο πρώιμο στάδιο ανάπτυξης του σύγχρονου κράτους στην πράξη μεθοδεύει με απόλυτη επιτυχία τη δημιουργία μιας καθεστηκυίας τάξης απόλυτα ελεγχόμενης από το στρατό, την πλέον πειθαρχημένη κοινωνική δύναμη της εποχής.[106]

Κατά την περίοδο 1950 έως το 1980 παρατηρείται μια βαθιά κοινωνική αλλαγή και ένας έντονος και πρωτοφανής στα χρονικά της τουρκικής οικονομικής ιστορίας, μετασχηματισμός, καθώς η τουρκική κοινωνία απαγκιστρώνεται σταδιακά από τις φεουδαρχικές παραδόσεις που τη χαρακτήριζαν κατά τους προηγούμενους αιώνες και ταυτόχρονα διαμορφώνεται μια άρχουσα κοινωνική τάξη μέσα στην πολυπληθή τουρκική κοινωνία, η οποία διακρίνεται από την απουσία κοσμοπολιτισμού των στρατογραφειοκρατών και των μεταπρατών. Αυτήν την περίοδο γίνεται αντιληπτή μια ισχυροποίηση της δύναμης των επιχειρηματιών που έχουν ανελιχθεί μέσα από τις τάξεις του τουρκικού στρατού, τη στρατογραφειοκρατία και το εμπόριο, αλλά οι παραδοσιακές αγροτικές παραγωγικές σχέσεις και οι ημιφεουδαρχικές δομές στη γεωργική παραγωγή διατηρούνται αλώβητες, ενώ παράλληλα η ίδρυση των κρατικών οικονομικών επιχειρήσεων (Κ.Ο.Ε.) και των ποικίλων κρατικών οργανισμών οδήγησε σε διαστρέβλωση του καταναλωτικού προτύπου και της εγχώριας συνολικής ζήτησης και προσφοράς.[107]

Στην ακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας το εμπόριο, η οικονομική δραστηριότητα εν γένει και η εκπαίδευση αναθέτονταν στους Έλληνες και στους Εβραίους υπηκόους της αυτοκρατορίας, καθώς οι Τούρκοι ενδιαφέρονταν μόνο για τον πόλεμο και την απόκτηση υπερπροϊόντος μέσω της εδαφικής τους επέκτασης, τη γεωργική παραγωγή και τις διοικητικές αρμοδιότητες. Η ανάπτυξη της οικονομίας της Τουρκίας βασίστηκε στις κρατικές βιομηχανίες και στην έντονη κρατική παρέμβαση, μέχρι και ολόκληρη τη δεκαετία του ΄70.[108] Μετά το 1980 δημιουργείται και ενδυναμώνεται η αστική τάξη με την εξωστρεφή οικονομική πολιτική που εισήγαγε ο Τ. Οζάλ. Κατά τις δεκαετίες του ΄60 και του ΄70 πραγματοποιείται μια σταδιακή διαδικασία που συνίσταται στην επίσπευση

[106] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 30-31.
[107] Στο ίδιο, σελ. 65.
[108] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν. Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7, Αθήνα, 2001, σελ. 57-58.

της διασύνδεσης των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα με τις πηγές χρηματοδότησής τους που ήταν ως επί το πλείστον τα τραπεζικά ιδρύματα.

Ειδική μνεία θα γίνει στο άψογα ενορχηστρωμένο σχέδιο εξόντωσης του ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης. Οι ζημιές που προκλήθηκαν από τα τραγικά γεγονότα της 6ης και 7ης Σεπτεμβρίου του 1955 λειτούργησαν ως πρόκριμα για τη χρηματοδότηση των Τούρκων εμπόρων μέσω της χρηματικής βοήθειας που έλαβε η τουρκική κυβέρνηση από τις Η.Π.Α., αλλά συνάμα και ως αρωγός στην ανάπτυξη της ιθύνουσας αστικής τουρκικής τάξης. Όπως αναφέρθηκε, το εμπόριο ανέκαθεν βρίσκονταν στα χέρια των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης. Στα πλαίσια της πολιτικής της στήριξης και ενίσχυσης του εθνικού κεφαλαίου, μετά τα Σεπτεμβριανά και το βίαιο και απάνθρωπο ξεριζωμό χιλιάδων Ελλήνων που αναγκάστηκαν υπό τις αντίξοες συνθήκες να εγκαταλείψουν τα πατρικά τους χώματα, τις εστίες τους και να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, δημιουργήθηκαν ως δια μαγείας Τούρκοι «εισαγωγείς» στους οποίους χορηγούσε άδεια το Υπουργείο Εμπορίου της Άγκυρας και κατόπιν αυτοί ήταν που εξελίχθηκαν στην εμπορική τάξη της Τουρκίας.

Στη σημερινή Τουρκία διακρίνονται δύο μορφές κεφαλαίου. Από τη μια πλευρά προβάλλει το «ισλαμικό κεφάλαιο» (islamic capital), το οποίο για πρώτη φορά κατονομάστηκε έτσι από τον καθηγητή Νετσμετίν Ερμπακάν το 1969, όταν εμφανίστηκε αρχικά στην πολιτική ζωή της Τουρκίας ως Πρόεδρος της Ένωσης των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων. Ο Ερμπακάν υποστήριξε τη δημιουργία μιας εθνικιστικής «φυγής προς τα εμπρός της βαριάς βιομηχανίας» ενάντια στο διεθνιστικό κήρυγμα των μεγάλων επιχειρήσεων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες στήριζαν τη διεθνή οικονομική τάξη και την είσοδο στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.).[109] Το «ισλαμικό κεφάλαιο» και οι πολιτικοί οργανισμοί που το συνδράμουν αναδείχθηκαν αισθητά κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Τ. Οζάλ. Στις ιρανικές και ειδικά στις αραβικές τράπεζες επετράπη – με νομοθετικά διατάγματα – να λειτουργήσουν με προνόμια στην Τουρκία, που ακόμη και οι τουρκικές τράπεζες δεν απολάμβαναν. Οι επιχειρηματίες από μικρομεσαίες εταιρείες της Ανατολίας άρχισαν να ανθίζουν οικονομικά και να διεισδύουν στο εξωτερικό εμπόριο, το οποίο ήταν «απαγορευμένη περιοχή» ή γαλλιστί «chasse gardée». Ο Τ. Οζάλ τις ενθάρρυνε στην προσπάθεια ανέλιξής τους, παρέχοντάς τους δάνεια με ευνοϊκούς όρους αποπληρωμής και με χαμηλά επιτόκια καθώς και άλλες διευκολύνσεις π.χ. φορολογικές. Με την ανέλιξή τους αυτή χαρακτηρίστηκαν ως «Τίγρεις της Ανατολίας» («Anatolian Tigers»).[110] Μόνο οι μεγάλες μητρικές εταιρείες της Κωνσταντινούπολης διέθεταν μέχρι τότε το προνόμιο να συναλλάσσονται με ξένες εταιρείες και κρατικούς φορείς αλλοδαπών χωρών. Η MUSIAD (Müstakil Sanayici ve Işadamları Derneği που ερμηνεύεται ως Ένωση Ανεξάρτητων Βιομηχάνων και Εργαζομένων) έγινε ο πιο ένθερμος υποστηρικτής του φονταμενταλιστικού (fundamentalist), ισλαμικού κόμματος «Refah» που ηγούνταν ο Ερμπακάν. Το Ισλάμ θεωρήθηκε από τα ευρύτερα λαϊκά

[109] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 30.
[110] Στο ίδιο, σελ. 30.

στρώματα ως η πανάκεια στο δυτικό εκσυγχρονισμό. Η εσωτερική μετανάστευση αυξήθηκε αλματωδώς (έως 4% για την Κωνσταντινούπολη και 13% για κάποιες πόλεις της νοτιοανατολικής Τουρκίας), ως συνέπεια της αναζήτησης καλύτερου επιπέδου διαβίωσης και ευνοϊκότερων συνθηκών εργασίας από τα πολύπαθα και ταλαιπωρημένα κοινωνικά στρώματα που δεν είχαν εκφραστεί – αντιπροσωπευθεί ως τότε πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά. Η αντίδραση στη Δυτικοποίηση (Westernization) της τουρκικής κοινωνίας παρατηρούνταν και διατυπώνονταν πολυποίκιλα από τον τουρκικό λαό μέχρι το 1996, οπότε και ανάλαβε την εξουσία ο Ερμπακάν.[111] Τα θρησκευτικά κινήματα στην Τουρκία πριν από τη δεκαετία του ΄90 πίεζαν το λαϊκό κεμαλικό καθεστώς, διεκδικώντας πολιτικά ή πολιτιστικά δικαιώματα, εμπνεόμενα από τη γενική άνοδο της θρησκείας σε επίπεδο διεθνές. Κατά η δεκαετία του ΄90 οι αντιπρόσωποι και οι φορείς του τουρκικού Ισλάμ αναλάμβαναν δράσεις σε τομείς όπως ο ανθρωπιστικός, ο πολιτιστικός ή ο οικονομικός, ώστε να ανακουφίσουν τις περιοχές της Κεντρικής Ασίας και των Βαλκανίων, οι οποίες είχαν υποστεί την απόλυτη κυριαρχία του «σιδηρού παραπετάσματος».[112]

Από την άλλη πλευρά, ισχυροποιείται το «κεμαλικό» ή στρατογραφειοκρατικό κεφάλαιο. Πρόκειται για τους Τούρκους κεφαλαιούχους και επιχειρηματίες, σε πολλές περιπτώσεις υψηλής πνευματικής στάθμης και διεθνώς αναγνωρισμένους για την επιτυχία τους στον κλάδο που δραστηριοποιούνται και τη διοικητική αποτελεσματικότητά τους, που διατηρούν στενές σχέσεις με τους εκπροσώπους του κεμαλισμού, οι οποίοι καθορίζουν στην τελική ανάλυση τις τύχες του τουρκικού κράτους και έθνους και εκφράζουν με τις πράξεις και τις αποφάσεις τους το ίδιο το κεμαλικό κράτος. Αυτοί διαμορφώνουν την τάξη των Τούρκων βιομηχάνων. Η βιομηχανική τάξη δημιουργείται «εκ των άνω» στην Τουρκία και οι διασυνδέσεις της με την τουρκική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία είναι βαθύτατες. Με αυτόν τον τρόπο οι Τούρκοι βιομήχανοι εξασφαλίζουν συμβόλαια μεγάλης αξίας για την κατασκευή δημόσιων έργων, την παραγωγή προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας (π.χ. ηλεκτρονικά, τεχνολογικά προϊόντα αιχμής κτλ.), την ανέγερση δημόσιων κτηρίων και εμπορικών καταστημάτων και πολυκαταστημάτων αλλά και την ολοκλήρωση πολυετών εξοπλιστικών – αμυντικών προγραμμάτων και έργων, που καταστρώνονται από την τουρκική στρατιωτική ηγεσία και στοχεύουν στην υπερδυνάμωση της επιθετικής ισχύος της Τουρκίας και στην απόλυτη πολεμική της ετοιμότητα.

Οι διάφορες μορφές του οργανωμένου εγκλήματος καθίστανται ως μια άλλη ιδιομορφία του τουρκικού καπιταλιστικού μετασχηματισμού. Αυτές «καλύπτουν λειτουργικές ανάγκες της κοινωνίας, πράγμα που σημαίνει ότι η εγκληματικότητα συμβάλλει στη διατήρηση μεγαλύτερης κοινωνικής, πολιτικής

[111] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 30-31.

[112] Raptopoulos N. (2006). «La Turquie face à la globalisation. Convergence d' intérêts entre les acteurs religieux particularistes: Le cas du sud-est européen dans les années 1990». *Recherches sociologiques et anthropologiques*, 2, 2006, σελ. 12-13.

και οικονομικής συνοχής».[113] Ο αμερικανός κοινωνιολόγος Robert Merton αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οι λειτουργικές ελλείψεις του κρατικού μηχανισμού επιβάλλουν τη δημιουργία ενός εναλλακτικού (μη κρατικού) μηχανισμού, ο οποίος θα αντιμετωπίζει με πιο αποτελεσματικό τρόπο τις εκάστοτε ανάγκες».[114] Το οργανωμένο έγκλημα διακρίνεται σε ποικίλες μορφές και συγκεκριμένα στη διακίνηση και εμπορία των ναρκωτικών π.χ. όπιο (η πόλη Αφιόν στα τουρκικά σημαίνει όπιο και παράγει το αρτιότερης ποιότητας όπιο παγκοσμίως, το οποίο αποκαλείται και «καφέ χρυσός»), μορφίνη, ηρωίνη και κάνναβη, στο λαθρεμπόριο όπλων και οπλικών συστημάτων, αρχαιοκαπηλία, είσπραξη χρεών, παροχή υπηρεσιών και λύσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα σε περίπλοκα οικονομικά προβλήματα που δημιουργούνται μεταξύ Τούρκων επιχειρηματιών ή μεταξύ πολιτών – ιδιωτών με τη μεσολάβηση της τουρκικής μαφίας και των πολύπλευρων καναλιών – υποομάδων της π.χ. η μαφία των επιταγών, των βρεφών κ.ά. Οι κρατικές υπηρεσίες όπως είναι τα δικαστήρια και οι λοιπές δημόσιες υπηρεσίες, δε διαθέτουν αυξημένους προϋπολογισμούς (budgets) και επιπρόσθετα ελέγχονται από την εκάστοτε τουρκική κυβέρνηση, που παρακωλύει και κατευθύνει το έργο, τις ενέργειες και τις αποφάσεις τους. Παρατηρούνται καθυστερήσεις και οι διαδικασίες χαρακτηρίζονται από έντονη γραφειοκρατία και αδικαιολόγητα εμπόδια. Για να ανευρεθούν αποτελεσματικές λύσεις σε τέτοιου είδους ζητήματα που ανακύπτουν σε καθημερινή βάση και εξαιτίας της άναρχης οικονομικής ανάπτυξης, επιβάλλεται η παρέμβαση της μαφίας και άλλων συναφών μυστικών οργανώσεων – ομάδων.

Αιτίες της ευρείας ανάμειξης της μαφίας στα οικονομικά και πολιτικά θέματα της Τουρκίας αποτελούν η ταχύτατη εμφάνιση και ανάδειξη της αστικής τάξης και κυρίως των μεσαίων στρωμάτων της και η αρριβιστική νοοτροπία που διακατείχε αυτά τα κοινωνικά στρώματα. Πρωταρχικός σκοπός αυτής της κοινωνικής τάξης συνιστά η επίτευξη της μεγιστοποίησης του κέρδους και των οικονομικών της απολαβών από νόμιμες και αθέμιτες συναλλαγές. Τις δεύτερες αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει με τη δράση της η ευρύτατα δικτυωμένη τουρκική μαφία, η οποία συγκαταλέγεται ανάμεσα στις οκτώ πιο οργανωμένες μαφίες του κόσμου μετά την ιταλοαμερικανική, την ιταλική, τη ρωσική, την ιαπωνική, την κολομβιανή, την κινέζικη. Η φιλελεύθερη πολιτική σε όλα τα επίπεδα που εφάρμοσε ο Τ. Οζάλ ευνόησε κάποιους αντιπροσώπους του υποκόσμου, οι οποίοι ανελίχθηκαν οικονομικά και κοινωνικά, αφού ακόμη και το λαθρεμπόριο άκμασε, καθώς οι λαθρέμποροι «βαπτίστηκαν» εξαγωγείς με άδειες εξαγωγών που παραχωρήθηκαν με ευκολία στα πλαίσια της θεωρίας του πολιτικού ρεαλισμού που εισήγαγε και εφάρμοσε έμπρακτα ο Τ. Οζάλ.[115] Αυτοί οι άνθρωποι έλαβαν πρωτοβουλίες, εκμεταλλευόμενοι κατά τον τελειότερο τρόπο τις διευκολύνσεις – ελαστικές νομοθεσίες που είχαν θεσπιστεί και ίσχυαν τότε για τις εισαγωγές και τις εξαγωγές αγαθών όπως είναι τα τσιγάρα, τα ποτά, τα όπλα και τα φάρμακα (ναρκωτικές ουσίες χρησιμοποιούνται στην παραγωγή ορισμένων φαρμάκων,

[113] Bovenkerk F., Y. Yesilgoz. Η τουρκική μαφία. Αθήνα, 1999, σελ. 60.
[114] Merton R. K. On Theoretical Sociology. New York, Free Press, 1967, σελ. 127.
[115] Bovenkerk, Yesilgoz. Η τουρκική μαφία. Αθήνα, 1999, σελ. 61.

αφού υποστούν την κατάλληλη χημική και φαρμακευτική επεξεργασία). Η πρακτική του οικονομικού εγκλήματος απέφερε αξιόλογα χρηματικά ποσά σε άτομα του υποκόσμου και συντέλεσε στη βελτίωση του ισοζυγίου των πληρωμών (balance of payments) και κατ΄επέκταση της οικονομίας της Τουρκίας. Η ακμή που γνώρισε η δραστηριοποίηση μαφιόζικων ομάδων και συναφών συμμοριών μπορεί να συσχετιστεί με τη γενικότερη αμερικανοποίηση της τουρκικής οικονομίας και κοινωνίας αλλά και με την ασυμβίβαστη με την τουρκική νοοτροπία και το ηθικοκοινωνικό σύστημα αξιών, κατά το πέρασμα των αιώνων, βίαιη καπιταλιστική σχηματοποίησή της.

Σήμερα οι μαφιόζικες οργανώσεις της Τουρκίας περιλαμβάνουν περίπου 30000 οπλισμένα μέλη στην πλειοψηφία τους άνδρες. Ακόμα και η τουρκική κοινή γνώμη διατίθεται ευνοϊκά, σύμφωνα με κοινωνιολογικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί από αναγνωρισμένα τουρκικά πανεπιστημιακά ιδρύματα, όπως π.χ. το Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου στην Κωνσταντινούπολη, απέναντι στη δράση αυτών των οργανώσεων. Ο Τούρκος εγκληματολόγος Μουσταφά Τορέν Γιουτζέλ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «οι τουρκικές οργανώσεις της μαφίας αριθμούν 23000 οπλισμένους άνδρες. Στην Τουρκία σήμερα, εξαιτίας της επίδρασης, μεταξύ άλλων και των Μ.Μ.Ε. επικρατεί η άποψη ότι κάποιος πρέπει να πλουτίσει με κάθε μέσο. Όσοι προσχωρούν στη μαφία, προκαλούν το θαυμασμό και θεωρούνται έξυπνοι».[116] Χαρακτηριστικό είναι ένα τουρκικό γνωμικό που αναφέρει ότι: «Η περιουσία του κράτους είναι τόσο μεγάλη όσο και η θάλασσα. Όποιος δεν επωφελείται, είναι ηλίθιος όσο και τα γουρούνια».[117] Φυσικά δεν παρέχονται επίσημα στατιστικά στοιχεία ούτε και κατά προσέγγιση για το μέγεθος της παράνομης δραστηριότητας της τουρκικής μαφίας και τη συνολική της αξία (σε τουρκικές λίρες), διότι αυτή δεν καταγράφεται στις κρατικές λογιστικές καταστάσεις. Είναι πρόδηλη η αδυναμία των τουρκικών οικονομικών αρχών να καταγράψουν το ανησυχητικό αυτό φαινόμενο, το οποίο λαμβάνει μυθώδεις διαστάσεις. Ο συγγραφέας της παρούσας μελέτης διαπίστωσε ότι η άντληση πληροφοριών για το συγκεκριμένο θέμα κρίνεται δυσχερής και παρεμποδίζεται εσκεμμένα από τις επίσημες τουρκικές αρμόδιες πηγές, που προσπαθούν να το καλύψουν ή να το αποσιωπήσουν (στοιχεία δεν υφίστανται ούτε στο διαδίκτυο). Πάντως υπολογίζεται ότι ένα σημαντικό ποσοστό του τουρκικού Α.Ε.Π. προέρχεται από τέτοιες αθέμιτες ενέργειες. Αναμφισβήτητα όμως οι πρωτοβουλίες που λαμβάνει η πολύπειρη τουρκική μαφία αποτελούν μεγάλες επιχειρηματικές και επενδυτικές ευκαιρίες (big business) για όσους αναμειγνύονται ενεργά – άμεσα ή έμμεσα σε αυτές και ως αντάλλαγμα αποκομίζουν αυτοί προσωπικά οφέλη και προνόμια.

Τέλος κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί το γεγονός ότι ένα μέρος του τουρκικού κεφαλαίου διοχετεύεται προς κάποιες από τις επιφανέστερες επιχειρήσεις δημοσίων σχέσεων (public relations companies) που εδρεύουν στις

[116] Bovenkerk, Yesilgoz. Η τουρκική μαφία. Αθήνα, 1999, σελ. 63, στη φιλελεύθερη εβδομαδιαία εφημερίδα Nokta, 30 Ιουλίου – 5 Αυγούστου 1995. Βλ. Mustafa Tören Yücel, Türk Ceza Siyaseti & Kriminotlojisi, Άγκυρα, Hakim, Genel Müdür, 1996.
[117] Bovenkerk, Yesilgoz. Η τουρκική μαφία. Αθήνα, 1999, σελ. 63.

Η.Π.Α. και προπαγανδίζουν υπέρ των τουρκικών θέσεων. Σύμφωνα με την άποψη του καθηγητή Μάριου Ευρυβιάδη, από τη δεκαετία του ΄70 υπέρογκα χρηματικά ποσά δαπανώνται για την υποστήριξη των τουρκικών θέσεων, την «ωραιοποίηση» της Τουρκίας στη διεθνή πολιτική σκηνή (παρουσιάζεται ως κράτος δικαίου, εκδημοκρατισμένο και πολιτισμένο κατά τα δυτικά πρότυπα, με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και στις πανανθρώπινες αξίες), την άσκηση πίεσης προς το αμερικάνικο Κογκρέσσο, τον επηρεασμό της κοινής γνώμης τόσο των Η.Π.Α. όσο και των ευρωπαϊκών κρατών ή και του υπόλοιπου κόσμου, ανάλογα με τις εκάστοτε επιδιώξεις της Τουρκίας π.χ. σχετικά με τα ελληνοτουρκικά ζητήματα, τον επηρεασμό της γνώμης βουλευτών, γερουσιαστών, δημοσιογράφων, διαφημιστών, επιχειρηματιών κ.ά. Επίσης τεράστια κονδύλια προσανατολίζονται προς τους διαμορφωτές της κοινής γνώμης (public opinion influencers), όχι μόνο στην Ευρωπαϊκή Ήπειρο, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Η συμβολή τους στην ανάδειξη της Τουρκίας σε όλα τα επίπεδα αναμφίβολα κρίνεται μεγάλη και αποδεικνύει στην πράξη την αξιοποίηση του τουρκικού εθνικού κεφαλαίου με αποδοτικό τρόπο, καθώς αυτό διοχετεύεται και επανεπενδύεται (capital reinvestement), για να προσαυξήσει τα οφέλη της Τουρκίας.

Κατά την άποψη του γράφοντος **πρόκειται για μια πολιτική της «συνεχούς, ολομέτωπης και πολυμέτωπης επίθεσης»** («contituous, multilateral, multi – attacking») ή της «νέας επίθεσης μετά την επίθεση» («new attack after the attack») ή ακόμη της «προοδευτικής επίθεσης» («progressive attack»), την οποία εφαρμόζει συστηματικά, μεθοδικά, χωρίς περιστροφές, με τεχνοκρατικά κριτήρια και κατευθύνσεις και με άπταιστο στρατηγικό σχεδιασμό (strategic planning), έλεγχο (control) και ανατροφοδότηση (feedback) η Τουρκία στην οικονομική της πολιτική, όσον αφορά στην εκμετάλλευση του εθνικού της πλούτου και κεφαλαίου, για να προσποριστεί τα μέγιστα δυνατά οφέλη – κέρδη. Η πολιτική αυτή χτίζεται σταδιακά πάνω σε γερά θεμέλια και κάτω από την «ομπρέλλα» της παγκοσμιοποίησης, στα πρότυπα των ανεπτυγμένων δυτικών οικονομιών. Βέβαια, ο δρόμος που διανύει η Τουρκία δεν είναι ευθύς, στρωμένος με δάφνες και ροδοπέταλα. Ελλοχεύει αδιάκοπα ο κίνδυνος εκτροχιασμού του μακροχρόνιου σταθεροποιητικού και αναπτυξιακού οικονομικού προγράμματος που έχει θέσει σε πλήρη ισχύ η χώρα αυτή λόγω της υποδαυλίζουσας και υποσκάπτουσας αντιπαράθεσης και σύγκρουσης μεταξύ του ισλαμικού και του κεμαλικού εθνικού κεφαλαίου.

Η έρευνα που πραγματοποίησε ο συγγραφέας της μελέτης αυτής κατέδειξε πως κολοσσιαία κονδύλια της τάξης των δισεκατομμυρίων δολαρίων κατευθύνονται στις εταιρείες δημοσίων σχέσεων των Η.Π.Α. και σε πολυεθνικές διαφημιστικές εταιρείες, με σκοπό να διαμορφωθούν ευνοϊκοί όροι για την Τουρκία διεθνώς και να ισχυροποιηθεί η πολιτικοοικονομική της θέση. Η «Dovetail Advertising Ltd.» αποτελεί πιστό «σύμμαχο» της Τουρκίας στην προσπάθεια προβολής και διαφήμισής της στο εξωτερικό.[118] Βέβαια, για μια

[118] Βλ. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2001. (CD – ROM), Mithatpaşa Cd. No: 60, Kizilay, Ankara, Turkey.

ακόμη φορά ο συγγραφέας της εν λόγω μελέτης βρέθηκε αντιμέτωπος με αδικαιολόγητες δυσκαμψίες στην προσπάθειά του να συγκεντρώσει πληροφορίες για το συγκεκριμένο ζήτημα από τους Τούρκους αρμόδιους παράγοντες (εκπρόσωποι της τουρκικής Πρεσβείας στην Αθήνα), οι οποίοι απέφυγαν διπλωματικά να αποκαλύψουν οποιοδήποτε σχετικό στοιχείο και ήταν φειδωλοί στις δηλώσεις και στις απόψεις τους.

Έχει πάντως διαρρεύσει ότι από 600 έως 900 εκατομμύρια δραχμές υπολογίζεται ότι διαθέτει το χρόνο η Τουρκία σε εταιρείες δημοσίων σχέσεων και νομικών συμβούλων, μόνο στις Η.Π.Α.(!) Αν επικαλεστούμε στοιχεία που έχουν δοθεί στη δημοσιότητα από το Υπουργείο Δικαιοσύνης των Η.Π.Α., κατά την περίοδο 1991 – 1996 η Τουρκία προέβη στη χρησιμοποίηση τεσσάρων εταιρειών δημοσίων σχέσεων, οι οποίες συνολικά αποκόμισαν το υπέρογκο χρηματικό ποσό των 3.6 εκατομμυρίων δολαρίων ετησίως. Πρόκειται για τις εξής γνωστές και επιτυχημένες στις Η.Π.Α. εταιρείες:

- AMOID & PORTER
- CAPITOLINE (MS & L)
- FEISHMAN – HILLARD
- WINSKON & STRAM

Από τις προαναφερθείσες τέσσερις εταιρείες η πρώτη έλαβε το ποσό των 300000 δολαρίων, η δεύτερη 650000 δολάρια, η τρίτη το μεγάλο ποσό των 2100000 δολαρίων και τέλος η τέταρτη έλαβε αμοιβή ίση με 525000 δολάρια.[119]

Το συμβόλαιο που έχει υπογράψει η Τουρκία με την εταιρεία δημοσίων σχέσεων «Palton Boggs» ύψους 2 εκατομμυρίων δολαρίων επικεντρώνεται στην παροχή συμβουλών προς τους Τούρκους κυβερνώντες όσον αφορά σε οικονομικά κυρίως θέματα. Επιπλέον επιδιώκεται να προβληθούν οι τουρκικές θέσεις για ζητήματα που άπτονται της ενεργειακής και ειδικότερα της πετρελαϊκής στρατηγικής και πολιτικής της Τουρκίας αλλά επίσης και τη θεσμοθέτηση τουρκικών προγραμμάτων σπουδών σε Πανεπιστημιακά ιδρύματα των Η.Π.Α.,[120] όπου θα διδάσκεται η τουρκική ιστορία, θα παρέχεται πολύ υψηλού επιπέδου εκπαίδευση στους φοιτητές, μέσω άρτιας υλικοτεχνικής υποδομής και συναφών βοηθητικών λειτουργιών π.χ. εργαστηριακή υποστήριξη, προηγμένα κέντρα ηλεκτρονικών υπολογιστών που θα διαθέτουν την υψηλή τεχνολογία και μέσα από τα οποία θα προωθούνται οι τουρκικές αντιλήψεις και στρατηγικές (!).

[119] *ΤΑ ΝΕΑ*, δημοσίευση της 10/02/1999.
[120] Στο ίδιο, 10/02/1999.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι διάφορες οργανώσεις – ομάδες συμφερόντων (interest groups) όπως είναι, για παράδειγμα, «οι Αμερικανοί φίλοι της Τουρκίας» καθώς και άλλες με παρεμφερείς στρατηγικές και πολιτικούς προσανατολισμούς, οι οποίες στελεχώνονται με επιφανείς εκπροσώπους ορισμένων στρατιωτικών και αμυντικών βιομηχανιών (military and defense industries). Τα στελέχη αυτά διατηρούν άριστες σχέσεις με Τούρκους στρατιωτικούς ή στρατογραφειοκράτες της Άγκυρας και χρηματοδοτούνται για την ευόδωση των προσπαθειών τους από τουρκικές χρηματοδοτικές πηγές με μυστικές οικονομικές συμφωνίες και κάποιες φορές με αθέμιτους τρόπους.[121] Σημαντική στήριξη, σύμφωνα με διπλωματικές πηγές, στα σχέδια αυτά των Τούρκων για μια θετική προβολή της χώρας τους στο εξωτερικό, παρέχουν και εκπρόσωποι που ανήκουν στο πανίσχυρο εβραϊκό λόμπυ της Ουάσιγκτον αλλά και γενικότερα των Η.Π.Α. Πρόκειται για έναν καλοστημένο μηχανισμό, ο οποίος χρησιμοποιώντας τα τελειότερα προπαγανδιστικά μέσα επιδιώκει να διασφαλίσει τόσο τα τουρκικά αλλά πρωτίστως τα συμφέροντα του Ισραήλ στη διεθνή πολιτική και οικονομική σκακιέρα. Η ενδυνάμωση αυτού του μηχανισμού οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και στη στρατιωτική συμφωνία που επετεύχθη μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ κατά τους πρώτους μήνες του 1996 και ορισμένοι επιστήμονες τον θεωρούν ως άμεσο αποτέλεσμά της. Αξιόλογος κρίνεται και ο ρόλος που επιτελεί το Institute for Turkish Studies, που εδρεύει στην Ουάσιγκτον και παροτρύνει τους φοιτητές και σπουδαστές, τους επιστήμονες και όλους τους ενδιαφερόμενους ιδιώτες ή φορείς να εντρυφήοουν στις τουρκολογικές σπουδές.[122]

Αξίζει να τονιστεί ότι συνολικά η Τουρκία δαπανά σε ετήσια βάση περισσότερο από 30 δισεκατομμύρια δολάρια για τη χρηματοδότηση των εταιρειών δημοσίων σχέσεων που προσλαμβάνει τόσο στην Ευρώπη όσο κυρίως στις Η.Π.Α., ποσό φυσικά κολοσσιαίο, αν συγκριθεί με τα αντίστοιχα χρηματικά κονδύλια που δαπανούν άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή και τρίτες χώρες για την προβολή των απόψεων και των πολιτικών τους. Τα υπέρογκα αυτά ποσά που πληρώνει αναγκαστικά το τουρκικό κράτος στην ουσία επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό και κατ΄ επέκταση έχουν ως τελικό αποδέκτη τον ταλαιπωρημένο από τα συσσωρευμένα οικονομικά αδιέξοδα και την οικονομική δυσπραγία που τον μαστίζει στην πλειονότητά του τουρκικό λαό.

Σε γενικές γραμμές ο τουρκικός καπιταλισμός αντιμετώπισε σωρεία προβλημάτων κατά την πορεία ανάπτυξής του, τα οποία αποτέλεσαν τροχοπέδη στην οικονομική πρόοδο και πολιτική – κοινωνική αναμόρφωση και προαγωγή της Τουρκίας και μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

1. Η προέλευση και η δημιουργία της άρχουσας κοινωνικής τάξης στην Τουρκία, που διαφοροποιείται αισθητά από τις αντίστοιχες των δυτικών

[121] Macovsky A. The New Activism in Turkish Foreign Policy, SAIS Review 19.1, 1999, σελ. 88-119.
[122] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 198.

κρατών ως προς τον τρόπο γέννησής της, τις δομές και τη διάρθρωσή της.

2. Οι οικονομικές συνθήκες έντονης εξάρτησης (economic dependence) λόγω της διεθνούς χρηματοδοτικής βοήθειας που απολαμβάνει η Τουρκία από διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς για τη στήριξη της οικονομίας της και της αναπτυξιακής της πολιτικής.

3. Ο προστατευτισμός του εξωτερικού εμπορίου της Τουρκίας με δέσμη μέτρων που λαμβάνονταν για αυτόν τον σκοπό, ώστε να προωθηθούν οικονομικές πολιτικές, όπως αυτή της υποκατάστασης των εισαγωγών (δεκαετία του ΄80).

4. Τα διαπλεκόμενα οικονομικά συμφέροντα μεταξύ του στρατοδιπλωματικού κατεστημένου, των επιχειρηματιών και του τουρκικού κράτους. Οι επιπτώσεις αυτής της πολυδιάστατης διαπλοκής γίνονται αντιληπτές σε όλους τους τομείς της οικονομικής αλλά και της πολιτικής δραστηριότητας στην Τουρκία. Οι τρεις αυτοί «παίκτες» προκαλούν κάποιες φορές το λαϊκό αίσθημα με τις ενέργειες και τις αποφάσεις τους και εγείρουν αντιδράσεις και λαϊκές εξεγέρσεις με αρνητικές συνέπειες για την οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της Τουρκίας.

5. Η ύπαρξη ισχυρών επιχειρηματικών σχημάτων τύπου holdings που δεσπόζουν στην Τουρκία αλλά και η λειτουργία των κρατικών οικονομικών μονάδων (Κ.Ο.Ε.), έχουν επιφέρει στρεβλώσεις στα πρότυπα της ζήτησης και της προσφοράς καθώς και στα καταναλωτικά πρότυπα και παράλληλα έχουν συντελέσει στη διαμόρφωση ολιγοπωλιακών συνθηκών (oligopoly) στην αναδυόμενη αγορά (emerging market) της Τουρκίας.

6. Το βαθύτατο χάσμα που ενυπάρχει στις δομές της τουρκικής κοινωνίας, όσον αφορά στη διάσταση μεταξύ του πλούσιου και οικονομικά προηγμένου Μικρασιατικού τουρκικού χώρου (παράλια και ενδοχώρα των παραλίων τόσο στο Αιγαίο, όσο και στη Μαύρη Θάλασσα) από τη μια πλευρά και της αχανούς ενδοχώρας της Ανατολίας (κυρίως πέρα από την Άγκυρα καθώς και στις μικρές κωμοπόλεις και στα χωριά της ενδοχώρας) από την άλλη. Συνάμα υφίσταται οικονομικό χάσμα και μεταξύ πόλεων (κυρίως μεγαλουπόλεων, βιομηχανικών – μητροπολιτικών κέντρων κτλ.) και αγροτικών – γεωργικών περιοχών και χωριών, πολλά από τα οποία παρουσιάζουν εικόνα πλήρους εγκατάλειψης από το κράτος και την κεντρική διοίκηση (π.χ. απουσία στοιχειωδών υποδομών, όπως οδικό δίκτυο, αποχετευτικό σύστημα, τηλεπικοινωνίες κτλ.). Η κατάσταση

είναι απογοητευτική στις περιοχές της Νοτιοανατολικής Τουρκίας όπου ζουν στην πλειοψηφία τους κουρδικοί πληθυσμοί και αντιμετωπίζουν σε ορισμένες περιπτώσεις οξύτατα προβλήματα διαβίωσης και επιβίωσης.

7. Η χρόνια και αυξανόμενη μακροοικονομική αστάθεια της τουρκικής οικονομίας, η οποία έχει αρνητικά επηρεάσει το σχηματισμό του κεφαλαίου και την οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας. Σε αυτήν οφείλεται σε μεγάλο βαθμό και η μειωμένη δημόσια επένδυση (public investment) στην Τουρκία όπως αναφέρουν οι Ismihan M., Kivilcim M. και Tansel A. σε δημοσιευμένο άρθρο τους (1988), που αφορά στην τουρκική οικονομία κατά την περίοδο 1963 - 1999[123]. Οι ίδιοι συνιστούν ότι η κυβέρνηση της Τουρκίας πρέπει να αυξήσει τη δημόσια επένδυση και κυρίως το μερίδιο των δημόσιων έργων που γίνονται για τις υποδομές (infrastructural spending), ώστε να προωθηθεί η συσσώρευση του κεφαλαίου και η οικονομική ανάπτυξη. Ιδανικό θα ήταν η μείωση των τρεχουσών δαπανών της κυβέρνησης, γεγονός που υπό τις σημερινές συνθήκες θεωρείται ιδιαίτερα δύσκολο. Βέβαια οι μακροοικονομικοί δείκτες της Τουρκίας κατά τα τελευταία χρόνια βελτιώνονται σταδιακά λόγω του προγράμματος εξυγίανσης και σταθεροποίησης της οικονομίας που εφαρμόζει η κυβέρνηση του Τ. Ερντογάν. Αυτό που δεν έχει αποδειχθεί ακόμη είναι το κατά πόσο η βελτίωση αυτή έχει μόνιμο ή προσωρινό χαρακτήρα (αρνητική επιρροή από εσωτερικές ή διεθνείς οικονομικές κρίσεις με συνέπεια την αποσταθεροποίηση).

Κατά τον Ögütcü M. (2002) μια ακόμη βασική ιδιομορφία του τουρκικού καπιταλισμού είναι το γεγονός ότι παρά την αξιοσημείωτη πρόοδο και τα πλεονεκτήματα της Τουρκίας η ίδια αποτελεί «ένα θαύμα σε αναμονή» για μεγάλο διάστημα.[124] Δεν κατάφερε να ανυψώσει το βιοτικό επίπεδο των ευρύτατων κοινωνικών στρωμάτων που διαβιούν στην επικράτειά της, αν και αύξησε αλματωδώς την ανταγωνιστικότητα της εθνικής της οικονομίας στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης διεθνούς οικονομίας. Η ψαλίδα μεταξύ των πλούσιων και φτωχών διαρκώς διευρύνεται και είναι η μεγαλύτερη σε ολόκληρη την Ευρώπη σε όρους κατανομής του εισοδήματος. Το 1/3 (περίπου 20 εκατομμύρια άτομα) του τουρκικού πληθυσμού ζει κάτω από το όριο της φτώχειας και από το 2004 έως το 2005 αυξήθηκε κατά 5% (ή 1 εκατομμύριο Τούρκοι πολίτες) σύμφωνα με τις επίσημες τουρκικές πηγές. Επίσης υπολογίζεται ότι το 35% των παιδιών διαβιούν κάτω από το όριο της φτώχειας. Ενδεικτικό

[123] Βλ. Ismihan M., Kivilcim M., Tansel A. Macroeconomic Instability, Capital Accumulation and Growth: The Case of Turkey 1963 – 1999, ERF Working Paper Series (Working Paper 0209), 1998.

[124] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals», σελ. 37-38.

είναι το γεγονός ότι με ιδιωτικά κεφάλαια και συγκεκριμένα με κεφάλαια που παραχωρήθηκαν από τρεις μεγάλες τουρκικές τράπεζες χτίστηκαν ολόκληρα πολεοδομικά τετράγωνα (επαύλεις, πολυτελέστατα διαμερίσματα κ.ά.) με τις πιο σύγχρονες προδιαγραφές σε προάστια της ευρύτερης περιοχής της Κωνσταντινούπολης από κατασκευαστικές εταιρείες οι οποίες ανήκουν σε αυτούς τους τραπεζικούς ομίλους. Διαπιστώνεται έτσι η αρμονική συνεργασία μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα στην Τουρκία, καθώς οι επιχειρήσεις του δημόσιου τομέα και τα τουρκικά Υπουργεία συνέδραμαν καθοριστικά σε αυτήν την προσπάθεια, αλλά και σε άλλες παρεμφερείς επιχειρηματικές δραστηριότητες που έχουν πραγματοποιηθεί με επιτυχία και συντέλεσαν στην ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και στη συσσώρευση του κεφαλαίου της Τουρκίας.

10. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ.

Η σύνδεση στρατού και κράτους αναμφίβολα είναι μια κατάσταση δεδομένη στην Τουρκική Δημοκρατία τη στιγμή μάλιστα που ο ίδιος ο στρατός επικυρώνει τη θέση του ως εγγυητής – θεματοφύλακας του καθεστώτος αυτού από την απειλή του Ισλάμ. Η σύνδεση πολιτικών και επιχειρηματιών είναι επίσης αναμφισβήτητη και είναι γνωστή η παντοδυναμία της TUSIAD (του Συνδέσμου των Τουρκικών Βιομηχανιών) καθώς και των άλλων οργάνων των επιχειρηματιών στην πολιτική σκηνή. Όπως υποστηρίζει ο Hasan Yalcin (στο Aydinlik, 9 Οκτωμβρίου 1994), «το Κοινοβούλιο έχει υποβιβασθεί στο επίπεδο του «yes – man» που εγκρίνει αποφάσεις που έχουν ληφθεί από το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας (Ε.Σ.Α.)».[125] Επιπλέον, ο Hikmet Özdemir (στο Turkish Daily News, 2 Ιουλίου 1994) τονίζει ότι «η κυβέρνηση δεν έχει άλλη λειτουργία από το να εφαρμόζει τις πολιτικές που καθορίζει το Ε.Σ.Α.». «Μόνο ο Σύνδεσμος των Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (TUSIAD) έδειξε να αποτελεί μια πολιτική δύναμη, ικανή να μπορεί μακροπρόθεσμα να δημιουργήσει προβλήματα στην απόλυτη πολιτική εξουσία των ενόπλων δυνάμεων».[126] Η σύνδεση στρατού και επιχειρήσεων είναι μια πραγματικότητα, εφόσον ο στρατός εξακολουθεί να παραμένει ένας εκ των μεγαλύτερων καταναλωτών της εγχώριας παραγωγής, η οποία δυσκολεύεται ακόμα να βρεί το δρόμο της στις ξένες αγορές υπό τις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Φυσικά η δυσκολία αυτή δεν είναι απόρροια ανικανότητας αλλά απλά έλλειψης βούλησης και μακροπρόθεσμης επιχειρηματικής ενόρασης. Η TUSIAD έχει στενότατες διασυνδέσεις με ανώτερους και ανώτατους στρατιωτικούς ηγέτες και έχει κατηγορηθεί επανειλημμένα ότι προωθεί τα συμφέροντά της στηριζόμενη στους Τούρκους στρατηγούς και στους κεμαλιστές ιθύνοντες γενικότερα μέσα στα πλαίσια μιας διαρκούς πολιτικής δοσοληψίας με την ικανοποίηση αιτημάτων και θελημάτων εκατέρωθεν.

[125] Καραμπελιάς Γ., Αγγελετόπουλος Γ., Φουρνατζοπούλου Ε. Θέματα Τουρκίας, Αθήνα, 1999, σελ. 66.
[126] Στο ίδιο, σελ. 66.

Η σημερινή κατάσταση δε θα ήταν δυνατό να είναι διαφορετική στο βαθμό που τα μεγαλύτερα οικονομικά συγκροτήματα της χώρας δημιουργήθηκαν με τις ευλογίες ενός στρατιωτικού κράτους και με σκοπό την εκπλήρωση των στόχων που ικανοποιούσαν τις ανάγκες του καθεστώτος. Στην πράξη αυτό σημαίνει μια εξαρτημένη καθεστηκυία – άρχουσα τάξη, η οποία ναι μεν μπορεί και πιέζει την πολιτική ηγεσία, αλλά διαθέτει προς το σκοπό αυτό την υποστήριξη του στρατεύματος, του θεματοφύλακα του καθεστώτος. Έτσι όμως διαστρεβλώνεται η κινητήρια δύναμη μιας αστικής τάξης της οποίας το νόημα συμπυκνώνεται σε μια λέξη, το κέρδος. Η διαστρέβλωση στην ουσία δημιουργείται από την εξάρτηση, η οποία με τη σειρά της είτε θέτει το κέρδος στην ίδια γραμμή με το εθνικό συμφέρον, γεγονός το οποίο λειτουργεί ενίοτε αναδραστικά ως προς τους κανόνες της αγοράς είτε θέτει το κέρδος πίσω από το εθνικό συμφέρον με συνέπεια τη μείωσή του. Παραδείγματα αυτής της τακτικής παρατηρούνται σήμερα τόσο στην περίπτωση των επεκτατικών βλέψεων της Τουρκίας προς την Ευρασία όσο και στην περίπτωση του αγωγού Μπακού – Τσεϋχάν. Η ξενοφοβία και ο προστατευτισμός του 1923 – 1938 εκφράζονται σήμερα μέσα από τον επεκτατισμό ως μέσο διασφάλισης των εθνικών στενών συμφερόντων παρά και ενάντια σε κάθε οικονομική λογική ενταγμένη στην παγκοσμιοποίηση.[127]

Η αντιπαράθεση που παρατηρείται στη σημερινή επιχειρηματική τάξη της χώρας με σημείο αιχμής την είσοδο ή μη στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι απόρροια της εξάρτησης. Απόρροια της εξάρτησης ήταν και η δολοφονία του προέδρου του ισχυρότατου συγκροτήματος Σαμπάντσι (το συγκρότημα παράγει περίπου το 5% του Α.Ε.Π. της χώρας) πριν από τρία χρόνια. Η βίαιη αυτή ενέργεια προδίδει μια φοβισμένη άρχουσα τάξη η οποία αντιδρά στη διεθνοποίηση – παγκοσμιοποίηση της αγοράς. Μια παρόμοια καθεστηκυία τάξη δεν είναι σε θέση να διαμορφώσει την παρουσία της στο διεθνή χώρο χωρίς την καθοριστική βοήθεια κάποιου οικονομικά ισχυρού εταίρου – προστάτη, που στην προκείμενη ιστορική περίοδο το ρόλο αυτό παίζουν οι Η.Π.Α. Επιπλέον έχοντας μια άρχουσα τάξη με ελάχιστα αναπτυγμένο το στοιχείο του μεταπρατισμού εξαιτίας της παρεχόμενης ασφάλειας από το κράτος είναι αδύνατο να προχωρήσει σε συμβιβασμούς, έστω και μεσοπρόθεσμα, ζημιογόνους. Η συγκεκριμένη καθεστηκυία τάξη δεν είναι δυνατό να δεχθεί στο σύνολό της έστω και μια δυνητική τακτική υποχώρηση των συμφερόντων της.

Οι πολιτικοί της Τουρκίας με ελάχιστες εξαιρέσεις μεταξύ τους επηρεάζονται από τη μη δημοκρατική κουλτούρα την οποία έχουν κληρονομήσει. Οι ίδιοι επέτρεψαν την πολιτική εκμετάλλευση των μαζών από τοπικούς παράγοντες – άρχοντες και θρησκευτικούς ηγέτες διαμέσου της ευρείας χρήσης και εμμέσως πλην σαφώς τη νομιμοποίηση των σχέσεων προστάτη – πελάτη (πελατειακές σχέσεις) και δεν επιδίωξαν τη δημιουργία δυνατών, αυτόνομων, ανεξάρτητων επιχειρηματικών θεσμών. Σε αυτή τη δυσμενή κατάσταση συνέβαλε και η απουσία μιας οργανωμένης και δημοκρατικά δομημένης «κοινωνίας πολιτών» στην πολιτική διάρθρωση της Τουρκίας αλλά και η αυξημένη υποψία της κυρίαρχης τάξης – ελίτ προς τις μεσαίες και τις κατώτερες κοινωνικές ομάδες

[127] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 102.

– τάξεις. «Με μοναδική εξαίρεση την περίοδο 1987 – 1993 κατά την οποία ο Τ. Οζάλ προσπάθησε και εν μέρει πέτυχε να επιβάλει την ανωτερότητα της πολιτικής του εξουσίας επί του στρατεύματος σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας, ο στρατός έλεγχε τους κομματικούς ηγέτες και την πολιτική κατάσταση στη χώρα».[128] Οι πολιτικοί θεωρούν το εκλογικό αποτέλεσμα σε κάθε εκλογική αναμέτρηση, οποτεδήποτε και αν πραγματοποιηθεί, ως ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος (zero – sum game), στο οποίο το συνολικό κέρδος ισούται με τις απώλειες του αντιπάλου ή των αντιπάλων. Έτσι οι ίδιοι δίνουν βαρύτητα στην εκμάθηση των τεχνικών επίλυσης διεθνών, εξωτερικών ή εσωτερικών κρίσεων και τακτικών νίκης στις εκλογικές αναμετρήσεις που εκπηγάζουν από τη θεωρία των παιγνίων (game theory), η οποία αποτελεί σπουδαίο βοηθητικό εργαλείο για τους πολιτικούς ηγέτες και ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (competitive advantage) για τους γνώστες αυτού του επιστημονικού αντικειμένου.

Οι τεράστιες οικονομικές αντιθέσεις στην τουρκική κοινωνία με τη συρρίκνωση της μεσαίας τάξης και την καθημερινή επιβεβαίωση ότι «οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι» έχουν οδηγήσει στην ανάδυση τριών δεδομένων που αντιτίθενται στον κεμαλισμό και στις αρχές που πρεσβεύει, όπως αναφέρει και ο Oran B. (2001).

1. Οι Κούρδοι εθνικιστές, οι οποίοι βέβαια έχουν σημαντικά περιθωριοποιηθεί και αδρανοποιηθεί στρατιωτικά και πολιτικά με τη σκληρή, επιθετική πολιτική που εφαρμόζει εναντίον τους η Άγκυρα, κυρίως μετά τη σύλληψη του ηγέτη τους Α. Οτσαλάν το 1999.

2. Οι ισλαμιστές (και ειδικά οι ακραίοι, φονταμενταλιστές ισλαμιστές). Τα θρησκευτικά ιδρύματα και οργανισμοί της Τουρκίας χρηματοδοτούνται από το αποκαλούμενο «Κεφάλαιο της Ανατολίας», όπως περιγράφηκε στο κεφάλαιο «Ιδιομορφίες της Ανάπτυξης του Καπιταλισμού στην Τουρκία». (το 98% του πληθυσμού της Τουρκίας είναι Σουνίτες μουσουλμάνοι, 1% Αλεβίτες και το υπόλοιπο περίπου 1% ανήκουν σε άλλα θρησκευτικά δογματα, όπως π.χ. χριστιανοί, ιουδαίοι κτλ.). Οι ισλαμιστές είναι προσκολλημένοι στην αρχή ότι «Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟΝ ΑΛΛΑΧ», σε αντιδιαστολή με τους κεμαλιστές που πρεσβεύουν πως «Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟ ΕΘΝΟΣ». Η έννοια της κυριαρχίας (sovereignty) αποτελεί ύψιστη έννοια από σημασιολογικής και πολιτικής άποψης για την τουρκική πραγματικότητα. Επομένως η ειδοποιός αυτή διαφορά που προκύπτει στην έννοια της κυριαρχίας για τους μεν και τους δε ανάγεται σε ζήτημα που απειλεί την υπεροχή – ενότητα του κεμαλισμού αλλά και της ίδιας της υπόστασης – ταυτότητας της σημερινής Τουρκίας. Οι ισλαμιστές προπαγανδίζουν υπέρ της

[128] Καραμπελιάς, Αγγελετόπουλος, Φουρνατζοπούλου, Θέματα Τουρκίας, σελ. 64-65.

κυριαρχίας του έθνους, οι ισλαμιστές επιχειρηματίες χορηγούν ισλαμικές σπουδές και φοιτητικούς κοιτώνες, διακρίνονται από εθνικιστικές εξάρσεις και εναντιώνονται έμπρακτα στην ιδέα της παγκοσμιοποίησης καθώς και οτιδήποτε αυτή αντιπροσωπεύει όπως είναι π.χ. ο εκμοντερνισμός, ο σεκουλαρισμός, ο εκδυτικισμός κ.ά.[129]

3. Το τελευταίο θέμα που αντιδιαστέλλεται στον κεμαλισμό, σύμφωνα με τον Oran B. (2001), είναι η παγκοσμιοποίηση αυτή καθεαυτή. Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, που έχει πλέον υπεισέλθει σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης και διανόησης, απειλεί τον κεμαλισμό, διότι ισοπεδώνει ακόμη και τα θεμέλια του εθνικισμού που αντιπροσωπεύεται από τον κεμαλισμό στην Τουρκία. Οι εξελίξεις ήταν και είναι ταχύτατες σε όλα τα επίπεδα και στο οικονομικό ειδικά που ο κρατισμός και η οικονομική πολιτική της υποκατάστασης των εισαγωγών (βασικά συστατικά στοιχεία του κεμαλισμού) έχουν πάψει να διαδραματίζουν εξέχοντα ρόλο από τις αρχές της δεκαετίας του ΄80, με το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα και τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας που εισήγαγε ο Τ. Οζάλ.

Υπάρχουν δύο συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων που επωφελούνται από τη νέα τάξη πραγμάτων (new order) που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση στην τουρκική κοινωνία και οικονομία.

→ Πρώτον, η τουρκική μαφία (turkish mafia), η οποία έχει αποκτήσει τεράστια δύναμη και ελέγχει κατά ένα μεγάλο μέρος αρκετές οικονομικές δραστηριότητες στην Τουρκία. Τα μέλη της, που αποκαλούνται και ως «Νεολαία του Οζάλ», κατέχουν μερικές από τις κορυφαίες θέσεις στην κρατική διοίκηση και έχουν ανάγει το «χρήμα» και την «ιδιωτική επένδυση» σε «ανερχόμενες αξίες».[130] Επιπρόσθετα, οι νεόπλουτοι, οι λεγόμενοι «corner-turners»,[131] δηλαδή όσοι πλούτισαν απότομα από παράνομες, καταχρηστικές και ποινικά κολάσιμες πράξεις, που έγιναν εσκεμμένα κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Τ. Οζάλ.

→ Δεύτερον, η μεγάλη μπουρζουαζία (grand bourgeoisie). Σύμφωνα με τον Oran B. (2001) «ο εθνικός καπιταλισμός (national capitalism) και η συνεκτική του ιδεολογία, ο εθνικισμός (nationalism) πέτυχε να δημιουργήσει μια «εθνική» μπουρζουαζία και αυτή η μπουρζουαζία προσπαθεί τώρα να συνάδει με τον διεθνή καπιταλισμό (globalization), για να είναι ικανή να ανταγωνιστεί στην

[129] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 37-38.
[130] Στο ίδιο, σελ. 40.
[131] Ο όρος «νεόπλουτος» («corner-turner») έχει σημασιολογικά φορτισθεί απολύτως αρνητικά στη σημερινή Τουρκία και όταν χρησιμοποιείται υπονοεί κάποιον ο οποίος έχει «πιάσει την καλή», όπως θα λέγαμε στη λαϊκή γλώσσα, διατηρώντας υποχθονίως σχέσεις διαφθοράς με παράγοντες της πολιτικής και οικονομικής ζωής της Τουρκίας, που μερικές φορές ανήκουν και στη μαφία ή σε ακραίες εθνικιστικές οργανώσεις π.χ. Γκρίζοι Λύκοι.

εγχώρια και στη διεθνή αγορά. Εκπροσωπείται από την TUSIAD και τίθεται υπέρ της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και της παγκοσμιοποίησης». Επομένως η μπουρζουαζία ή άρχουσα αστική τάξη ενσωμάτωσε ιδεολογικά την ιδέα της παγκοσμιοποίησης, που συνιστά το προαπαιτούμενο υπόβαθρο για την αποδοχή του διεθνούς καπιταλισμού και του φιλελευθερισμού. Στην αναρρίχηση των «Τίγρεων της Ανατολίας» και της άρχουσας τάξης που προωθήθηκε από τον Τ. Οζάλ συνέβαλε και η κατανομή των δημόσιων κεφαλαίων προς όφελος των επιχειρηματιών της Ανατολίας (που έως τότε ήταν παραγκωνισμένοι και απομονωμένοι). Κατά την περίοδο 1990 – 1996 ένα ποσοστό της τάξης του 54.5% αυτών των κεφαλαίων διοχετεύθηκε σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις της Ανατολίας που παρήγαγαν κυρίως βαμβάκι και κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, ενώ οι μεγαλουπόλεις – μητροπόλεις όπως π.χ. η Κωνσταντινούπολη, η Άγκυρα κ.ά. έλαβαν συνολικά μόνο το 46.6% αυτών των κεφαλαίων.[132] Η πολιτική ανάδειξης των μικρών και μεσαίων εταιρειών της Ανατολίας, των επιχειρήσεων που δε δραστηριοποιούνται στις μητροπόλεις της Τουρκίας και τονώνουν οικονομικά την ενδοχώρα άρχισε ουσιαστικά το 1980 με τις επιλογές του Τ. Οζάλ και απέδωσε καρπούς, αφού οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις τροφοδοτούν και αναζωογονούν την τουρκική οικονομία, απασχολούν σημαντικό μέρος του πολυπληθούς εργατικού της δυναμικού, παράγουν προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας (high added value products) με χρήση προηγμένων τεχνολογιών και μεθόδων παραγωγής, βελτιστοποιούν την παραγωγική τους διαδικασία, ανανεώνουν την ποικιλία των παραγόμενων προϊόντων τους, θέτουν μακροχρόνιους στόχους όσον αφορά στις πωλήσεις, τον κύκλο εργασιών, τα καθαρά κέρδη τους, καταστρώνοντας ρεαλιστικά και αποτελεσματικά προγράμματα μάρκετινγκ και επικοινωνίας των προϊόντων τους, συμβάλλοντας έτσι στην οικονομική ανάπτυξη του τουρκικού κράτους.

Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ιδιωτικές, συμβάλλουν κατά 80% στο τουρκικό Α.Ε.Π. Από τους μικρομεσαίους επιχειρηματίες αναδύθηκε μια νέα άρχουσα τάξη, οι «Τίγρεις της Ανατολής». Η καταγωγή τους προέρχεται από τουρκικές επαρχιακές πόλεις, εκφράζουν τη μεσαία κοινωνική τάξη ή τη συντηρητική μπουρζουαζία και διακατέχονται από έντονο ισλαμισμό. Οι μουσουλμάνοι επιχειρηματίες αποτελούν τον «πράσινο καπιταλισμό» ή με άλλα λόγια τον ισλαμικό καπιταλισμό και έχουν ως κύριο φορέα - εκφραστή της πολιτικής και οικονομικής τους ιδεολογίας και στοχοθεσίας την Ένωση Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών Τουρκίας, γνωστή ως MUSIAD, η οποία ένθερμα υποστηρίζει τον φιλελευθερισμό στην οικονομία και τον κοινωνικό συντηρητισμό. Η επιχειρηματική ελίτ της MUSIAD περιλαμβάνει περισσότερες από 7000 εταιρείες, η πλειοψηφία των οποίων με σημαντικά μερίδια αγοράς στους παραγωγικούς κλάδους που ανήκουν π.χ. η εταιρεία τροφίμων Ulker κ.ά.

[132] Τα δεδομένα αυτά προέκυψαν από έρευνα του Mustafa Sönmez που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Forum* (Ιούλιος 1997) και παρατίθεται ολόκληρη στο *Yeni Yüzyil*, δημοσίευση: 2 Σεπτεμβρίου 1997. Στο Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 49.

Για τον Oran B. (2001) ο κίνδυνος για τον κεμαλισμό δεν είναι τόσο το Ισλάμ όσο η ίδια η έννοια και η πρακτική της παγκοσμιοποίησης.[133] Για τον γράφοντα αυτό αποτελεί ένα συμπέρασμα που δεν ανταποκρίνεται επαρκώς στην τουρκική πραγματικότητα, επειδή ο κεμαλισμός και οι εκφραστές του δείχνουν να ανέχονται την παγκοσμιοποίηση ως ιδέα και πρακτική. Οι ίδιοι επιθυμούν το άνοιγμα της τουρκικής οικονομίας, τη φιλελευθεροποίηση πολλών κλάδων της, την απελευθέρωση των εμπορικών πολιτικών, τη συμμετοχή της Τουρκίας στα διεθνή φόρα, τη σύμπραξη τουρκικών επιχειρήσεων με αλλοδαπές πολυεθνικές εταιρείες μέσω κοινοπρακτικών σχημάτων ή άλλων σχηματισμών κ.ά. Από τη βελτίωση της κατανομής του εθνικού εισοδήματος, την επίλυση οικονομικών προβλημάτων και την υιοθέτηση από την ευρεία πλειοψηφία των ισλαμιστών των αρχών της παγκοσμιοποίησης στους τομείς της εκπαίδευσης και των χρηματοοικονομικών, θα εξαρτηθεί κατά πόσο θα μετριασθεί η αντίδρασή τους σε θρησκευτικούς όρους και ειδικά η λυσσαλέα αντίδραση των ακραίων ισλαμιστών στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.[134]

Η Τουρκία εισέρχεται στην τρίτη και τελευταία φάση της παγκοσμιοποίησης, αφού η μετάβαση από την πρώτη στη δεύτερη φάση έγινε μέσω του κεμαλισμού.[135] Έχει ολοκληρωθεί η μετάβαση της Τουρκίας από τον εθνικό στον υπερεθνικό, διεθνιστικό καπιταλισμό. Η πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει είναι αναμφισβήτητα μεγάλη. Θα αναγκαστεί λόγω των συνθηκών να οδηγηθεί σε μια «μετάβαση προς τα πίσω» (backwards transition), ασπαζόμενη την παλιά ισλαμική ιδεολογία ή θα προβεί σε μια «μετάβαση προς τα εμπρός» (forward transition) εναγκαλίζοντας την παγκοσμιοποίηση;

Οι αυξημένες δαπάνες για έργα υποδομής και επενδύσεις στον ιδιωτικό τομέα προσδοκάται ότι θα τροφοδοτήσουν ισχυρή ζήτηση για μια ευρεία ποικιλία κεφαλαιουχικών αγαθών. Οι υψηλές εξαγωγές που έχει επιτύχει η Τουρκία προς την Ε.Ε., τη Ρωσία, την Κεντρική Ασία και τη Μέση Ανατολή υπερτονίζουν την ευκινησία και την προσαρμοστικότητα των Τούρκων επιχειρηματιών καθώς και το γεωγραφικό πλεονέκτημα που απολαμβάνει η ίδια. Οι τομείς που χαρακτηρίζονται ως η «ατμομηχανή» της τουρκικής οικονομίας είναι οι εξής: τουρισμός, υφαντουργικά πρϊόντα, πλεκτά, κεραμική, υαλουργία, κατεργασμένη τροφή, κατασκευές, δερμάτινα προϊόντα, μη-ηλεκτρικά μηχανήματα, λάστιχα, πετροχημικά προϊόντα, σιδηρουργία, επεξεργασία ατσαλιού και αμυντικές βιομηχανίες. Στους κλάδους με υψηλό αναπτυξιακό δυναμικό περιλαμβάνονται οι ακόλουθοι: μη-σιδηρούχα μέταλλα, ναυπηγήσεις, οχήματα κινούμενα με μηχανή, προϊόντα ορυχείων, χημικά προϊόντα και ηλεκτρονικά. Οι πέντε κορυφαίοι τομείς – η υφαντουργία, τα διατροφικά είδη, τα προϊόντα σιδήρου και ατσαλιού και τα

[133] Στο ίδιο, σελ. 42.
[134] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 42.
[135] Στο ίδιο, σελ. 41.

γεωργικά προϊόντα – εκπροσωπούν το 83% των συνολικών εξαγωγών της Τουρκίας και το 66% της συνολικής απασχόλησης.[136]

Συμπερασματικά γίνεται αντιληπτό ότι η ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και της οικονομικής της επέκτασης τόσο προς Ανατολάς όσο και προς Δυσμάς οφείλει να λαμβάνει υπόψη της την ιστορική διαμόρφωση της άρχουσας τάξης της Τουρκίας. Οι ιδιομορφίες της ανάπτυξης του καπιταλισμού στην Τουρκία εδραίωσαν μια σειρά από παράγοντες οι οποίοι λειτουργούν αναδραστικά και πλείστες φορές αντιθετικά προς τη διεθνοποίηση της χώρας και την ανάπτυξή της μέσα από σχήματα περιφερειακής συνεργασίας. Το πλέον βασικό σημείο για την κατανόηση ή ακόμα και την πρόβλεψη των προθέσεων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής πρέπει να είναι η εξάρτηση της τάξης αυτής όχι τόσο από τη διεθνή αγορά, που αποτελεί μια αναμενόμενη κατάσταση αλλά από εγχώριες κοινωνικές δυνάμεις, αποστασιοποιημένες από την παραγωγή και κατά συνέπεια από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Έτσι η ερμηνεία της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής πρέπει να λαμβάνει υπόψη και τα συμφέροντα που διατυπώνει και προωθεί η ιδιόμορφα ανεπτυγμένη αστική τάξη της Τουρκίας.[137] Η μελέτη του τουρκικού κοινωνικού γίγνεσθαι είναι ακόμα ατελής, με συνέπεια αρκετές φορές η παρερμηνεία και η παραπληροφόρηση ή η ατελής πληροφόρηση να χαρακτηρίζει τις κινήσεις των φίλων ή των εχθρών της Τουρκίας.

11. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ (1980 – 2005) – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.

Η συσσώρευση κεφαλαίου υπό μορφή πλούτου αποτέλεσε ένα από τα δυσχερέστερα ως προς τη διαμόρφωσή του, θέματα της σύγχρονης τουρκικής οικονομικής ιστορίας. Η μετάβαση σε ένα κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής,

[136] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals», σελ. 38.

[137] Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 13-14, 28-31.

δεν πραγματοποιήθηκε εύκολα και γοργά, διότι οι συνθήκες δεν είχαν προετοιμασθεί κατάλληλα. Η βραδύτητα με την οποία επιτεύχθηκε η μετάβαση στον κεφαλαιοκρατισμό οφείλεται στο γεγονός ότι η συσσώρευση κεφαλαίου συνυπήρξε με την κρατική ισχύ και την πολιτική επιρροή – εξουσία.[138]

Αν επιχειρούσαμε μια σύντομη ιστορική αναδρομή, θα διαπιστώναμε ότι μέχρι το 19ο αιώνα στη γεωργική και βιομηχανική παραγωγή το κεφάλαιο δεν ασκεί ουσιαστική επίδραση κυρίως λόγω της απόλυτης κυριαρχίας της γαιοκτησίας. Σταδιακά αρχίζει μια αποδέσμευση των καλλιεργητών από τα μέσα της παραγωγής, με άλλα λόγια μια διαφορροποίηση της γεωργικής δομής στα πλαίσια της τουρκικής κοινωνίας και οικονομίας, η οποία οφείλεται στις αυξημένες νέες ανάγκες του κοινωνικού συνόλου.[139] Είναι αδιαμφησβήτητο γεγονός ότι η ίδια η φύση της οσμανικής δομής συνιστά την τροχοπέδη στη δημιουργία κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και στη συσσώρευση εθνικού κεφαλαίου στην Τουρκία. Στο οσμανικό πολιτειακό και κοινωνικό μόρφωμα ο κρατικισμός αποτέλεσε την κυρίαρχη νοοτροπία στις διαμορφούμενες οικονομικές σχέσεις, ενώ, παράλληλα, ο υφιστάμενος εθνικός πλούτος δεν καταλήγει να επενδύεται στη μεταποίηση αγαθών, αλλά επενδύεται στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και στα ποικίλα πολεμικά σχέδια, που συνιστούσαν άλλωστε τη βάση του οσμανικού εποικοδομήματος. Βασικά λοιπόν εμπόδια για τη μετάβαση στην κεφαλαιοκρατία υπήρξαν ο ίδιος ο οσμανικός δεσποτισμός καθώς και οι κοινωνικοπολιτικές – οικονομικές σχέσεις στις οποίες και οδήγησε ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό του και από τις οποίες τροφοδοτήθηκε κατά το πέρασμα των αιώνων.

Η μετάβαση σε μία πρώιμη μορφή κεφαλαιοκρατισμού στην Τουρκία θα απαιτήσει τη σταδιακή αλλαγή μιας αλληλουχίας κοινωνικών, οικονομικών καθώς και πολιτικών παραγόντων και τη σύμπραξη ποικίλων πρόσφορων συνθηκών, οι οποίες πρέπει να επικρατήσουν, ώστε να συντελέσει το κράτος στη δημιουργία εθνικού κεφαλαίου και στην προώθηση επενδύσεων, επενδυτικών προγραμμάτων, στην καλύτερη αξιοποίηση των παραγωγικών πόρων της οικονομίας, στη βελτίωση των οικονομικών δεικτών και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου και των συνθηκών διαβίωσης του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Η μεταστροφή αυτή του κλίματος, όσον αφορά τη δημιουργία κεφαλαίου, θα πραγματοποιηθεί χρονικά πολύ αργότερα, τον 20ο αιώνα πλέον, όταν πια θα είναι εμφανής η παρουσία του ξένου παράγοντα – κεφαλαίου με τη μορφή άμεσων ξένων επενδύσεων και ανάληψης επενδυτικών πρωτοβουλιών και αποφάσεων οικονομικού χαρακτήρα. Η προσέλκυση των ξένων κεφαλαίων θα γίνει σταδιακά με επενδυτικά κίνητρα πολλαπλού τύπου που θα παραχωρηθούν από την τουρκική κυβέρνηση και λόγω του γενικότερου ανοίγματος της τουρκικής οικονομίας στον ολοένα και περισσότερο οξυμμένο διεθνή ανταγωνισμό.

Πρέπει να αναφερθεί ότι η Τουρκία έχει εκμεταλλευτεί εις το έπακρον τόσο το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) όσο και την Παγκόσμια Τράπεζα με

[138] Στο ίδιο, σελ. 101-102.

[139] Για εκτενή αναφορά στο συγκεκριμένο αυτό θέμα βλ. και The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 1958, σελ 7-8.

στόχο την αποκόμιση όσο το δυνατόν περισσότερων δανείων και τεράστιας αξίας χρηματικής βοήθειας, ώστε να αποφύγει η οικονομία της την ολοκληρωτική κατάρρευση και καταστροφή.[140] Είναι γεγονός ότι ισχυροί οικονομικοί παράγοντες, αλλά και άνθρωποι που προέρχονται από την παγκόσμια πολιτική σκηνή επιδιώκουν με κάθε τρόπο και μέσο που διαθέτουν την ενίσχυση της τουρκικής οικονομίας κάθε φορά που αυτή κινδυνεύει άμεσα. Τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που ενυπάρχουν στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής προσανατολίζουν τους ηγέτες της Δύσης σε μια στήριξη της Τουρκίας με πολιτικά και οικονομικά μέσα, ώστε αυτή να λειτουργεί ως η δικλείδα ασφαλείας τους στην περιοχή, όταν δημιουργείται μια κρίση οποιασδήποτε μορφής. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της κρίσης του Περσικού Κόλπου, όπου η Τουρκία προσέφερε στους δυτικούς της συμμάχους την αεροπορική βάση του Ιντσιρλίκ για την πραγματοποίηση αεροπορικών επιδρομών κατά του Ιράκ, ενώ φυσικά η ίδια αποκόμισε, ως επιβράβευση για αυτή της τη συνεισφορά, οφέλη – ανταλλάγματα σε άλλους τομείς (π.χ. οικονομικές συμφωνίες και συναλλαγές, δάνεια, πιστώσεις από διεθνείς οργανισμούς και ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες, μεγάλα οικονομικά κέντρα κτλ). Πρόσφατα οι Η.Π.Α. εξέφρασαν επίσημα (μέσω κυβερνητικών πηγών) την επιθυμία να ιδρυθούν δύο στρατιωτικές βάσεις στην Τραπεζούντα και στη Σαμψούντα καθώς και να επεκταθεί η βάση του Ιντσιρλίκ, με σκοπό να ελέγχουν περισσότερο τον Καύκασο και την ευρύτερη περιοχή του, στα πλαίσια του στρατηγικού Σχεδίου της «Μείζονος Περιοχής της Μέσης Ανατολής», το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη και περιλαμβάνει τον Καύκασο και τα Βαλκάνια.

Αξίζει να τονιστεί ότι η Τουρκία έχει καταφέρει να αποκτήσει, κυρίως κατά τα τελευταία χρόνια, ένα άρτια οργανωμένο σύστημα προώθησης του τουριστικού της προϊόντος προς τις αγορές του εξωτερικού μέσω συνεχών και ολοκληρωμένων διαφημιστικών μηνυμάτων και προγραμμάτων που προβάλλονται σε διεθνή τηλεοπτικά δίκτυα (π.χ. *CNN*), σε διεθνούς κύρους πολιτικά και οικονομικά περιοδικά, αμερικανικά και ευρωπαϊκά όπως είναι το *«Time»*, το *«Newsweek»* και το *«Economist»* καθώς και σε έγκριτες – αναγνωρισμένες εφημερίδες του εξωτερικού. Πρόκειται για μια αέναη προσπάθεια που καρποφορεί, βασισμένη στη νοοτροπία που έχει αναπτυχθεί στην Τουρκία σχετικά με τον τρόπο που ενδείκνυται να μεταχειρίζονται οι τουριστικοί φορείς, αλλά και κάθε απασχολούμενος στον τουριστικό τομέα της χώρας αυτής, τον τουρίστα, τον ξένο επισκέπτη, ο οποίος έχει ως προορισμό μια χώρα φιλόξενη, με

[140] Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση των σχέσεων και των συμφωνιών που έχει συνάψει η Τουρκία με την Παγκόσμια Τράπεζα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρεάζουν τη δημοσιονομική, τη νομισματική και τη συναλλαγματική πολιτική της Τουρκίας, την οικονομική της ανάπτυξη, τον εκσυγχρονισμό της, τις βραχυχρόνιες, μεσοχρόνιες και μακροχρόνιες επιδράσεις της οικονομικής βοήθειας που απολαμβάνει από την Παγκόσμια Τράπεζα κ.ά. βλ. World Bank. External Debt, Fiscal Policy and Sustainable Growth in Turkey, John Hopkins University Press, 1992, World Bank. Turkey: Prospects and Problems of an Expanding Economy, Washington D.C., 1973, World Bank. Turkey: Informatics and Economic Modernization, 1993, World Bank. Economic Crisis and Long – Term in Turkey, 1993.

ποικίλες φυσικές και ιστορικές ομορφιές, ένδοξο παρελθόν, λαμπρό μέλλον και προοπτικές, οργανωμένη τουριστική υποδομή (π.χ. μαρίνες, εγκαταστάσεις γκολφ, πολυτελή ξενοδοχεία, συνεδριακά κέντρα που πληρούν όλες τις τελευταίες προδιαγραφές κτλ), όπως τα προαναφερθέντα προβάλλονται από τα διάφορα μέσα μαζικής ενημέρωσης, έντυπα, ενημερωτικά φυλλάδια, τουριστικούς οδηγούς κ.ά. Οι αφίξεις των τουριστών σύμφωνα με τα στοιχεία των tour operators έχουν πολλαπλασιαστεί τα τελευταία χρόνια στην Τουρκία και αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα πολύ οργανωμένα συστήματα και στρατηγικές μάρκετινγκ που εφαρμόζονται πιστά και απαρέγκλιτα από τους ενδιαφερόμενους φορείς, οι οποίοι έχουν αναπτύξει και διαθέτουν μια πολύ αφοσιωμένη, ακόμη και στις υψηλές απαιτήσεις του τουρίστα, νοοτροπία, με βάση την οποία επιδιώκεται η πλήρης ικανοποίησή του και η μεγιστοποίηση της ποιότητας των παρεχόμενων προς αυτόν τουριστικών υπηρεσιών. Το τουρκικό τουριστικό μάρκετινγκ εχει προσανατολιστεί στη βελτιστοποίηση της ποιότητας του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος, με αποτέλεσμα αυτό να προσθέτει ολοένα και επιπλέον αξία (προστιθέμενη αξία) στον τουρίστα, και έτσι η Τουρκία να καθίσταται τελικός προορισμός για περισσότερους αλλοδαπούς, όχι μόνο για τις θερινές, αλλά ακόμη και για τις χειμερινές τους διακοπές (ολοκληρωμένα προγράμματα χειμερινού τουρισμού σε διάφορα τουριστικά θέρετρα). Βέβαια, στα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και το γεγονός ότι η τουρκική λίρα, ως ένα μη ισχυρό αλλά αντίθετα ένα πλήρως εξασθενημένο εθνικό νόμισμα στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος, με χαμηλή αξία και ελάχιστη συναλλακτικότητα, οδηγεί αναμενόμενα σε πολύ προσιτά επίπεδα για τους αλλοδαπούς επισκέπτες της Τουρκίας τις τιμές όλων των παραγόμενων τουρκικών αγαθών, άρα και του τουριστικού προϊόντος στο σύνολό του. Τα οφέλη που εισπράττονται από τους Τούρκους επιχειρηματίες και από το τουρκικό κράτος κρίνονται αρκετά ικανοποιητικά και οι ρυθμοί αύξησής τους ιδιαίτερα υψηλοί κατά τα τελευταία χρόνια.

Παρά την πρόοδο όμως που έχει επιτευχθεί σε μεμονωμένους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας στην Τουρκία, πρέπει να τονιστεί ότι το στρατοκρατικό της κράτος με τις γραφειοκρατικές διαδικασίες και πρακτικές που το ίδιο επιβάλλει όποτε τις κρίνει σκόπιμες σε συνάρτηση με τον ισχυρότατο ισλαμικό φονταμενταλισμό, που διακατέχει ένα σημαντικό τμήμα της τουρκικής κοινωνίας έχουν αποτελέσει ένα επικίνδυνο μείγμα, το οποίο δύναται ανά πάσα στιγμή, εάν δεν τιθασευθεί, να οδηγήσει σε ανυπέρβλητα προβλήματα και αντιξοότητες τη συνεχιζόμενη διαδικασία συσσώρευσης εθνικού κεφαλαίου στην Τουρκία. Από την άλλη πλευρά, οι ίδιες δύο προαναφερθείσες συνισταμένες μπορούν να προκαλέσουν αρνητικές παρενέργειες στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης της ανοικτής τουρκικής οικονομίας. Με τον όρο παγκοσμιοποίηση της τουρκικής οικονομίας εννοούμε φυσικά την ένταξή της με όσο το δυνατό ταχύτερο ρυθμό και αποτελεσματικό τρόπο στην ενοποιημένη πλέον παγκόσμια αγορά εμπορίου, χρήματος και χρηματοπιστωτικών αγορών, τραπεζικών και χρηματιστηριακών συναλλαγών, στην ενεργειακή αγορά και στην αγορά ποικίλων άλλων αξιών όπως π.χ. είναι τα παράγωγα προϊόντα (derivatives),

η αγορά πολύτιμων μετάλλων κτλ. Η παγκοσμιοποίηση βέβαια συνίσταται και στην απελευθέρωση (deregulation) των τραπεζικών εργασιών καθώς και των τηλεπικοινωνιακών αγορών και των ποικίλων άλλων δικτύων ενημέρωσης π.χ. τηλεοπτικά κανάλια, φορείς πληροφόρησης π.χ. διεθνείς οργανισμοί παροχής υπηρεσιών και πληροφοριών σχετικά με κάποιο ή με κάποια θέματα και πληροφορικής π.χ. διαδίκτυο (internet), ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail) κτλ. μεταξύ των διαφόρων χωρών που δέχονται να συμμετάσχουν και να συνδράμουν σε αυτή τη νέα πραγματικότητα που δημιουργείται και μεταλλάσσεται ασταμάτητα.

Επομένως γίνεται αντιληπτό πως ο όρος παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει ένα ευρύτερο πλέγμα σχέσεων και καταστάσεων πολυσύνθετων και πολυποίκιλων, που παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης εποποιίας. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) το 1997 όρισε την έννοια της παγκοσμιοποίησης ως «την αυξανόμενη αλληλεξάρτηση των χωρών σε παγκόσμιο επίπεδο μέσω του αυξανόμενου όγκου και της ποικιλίας των διασυνοριακών συναλλαγών σε αγαθά και υπηρεσίες και μέσω των διεθνών ροών κεφαλαίου και της ταχύτερης και πολύπλευρης διάδοσης – διάχυσης (diffusion) της τεχνολογίας».[141] Αυτή η εξήγηση του όρου της παγκοσμιοποίησης που επικεντρώνεται στην αγορά εστιάζει στον αυξανόμενο διεθνή ανταγωνισμό και στη σταδιακή ενσωμάτωση όλων των αγορών ως παράγοντες που θα βελτιώσουν την παγκόσμια ευημερία και πρόοδο σε μακροχρόνια προοπτική παρά το κόστος προσαρμογής στο βραχυχρόνιο διάστημα. Μία άλλη αξιόλογη πτυχή του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης είναι το επιχείρημα ότι η παγκοσμιοποίηση θα καταστήσει το ρόλο του κράτους περιττό, αν όχι τελείως ανύπαρκτο, στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης με τη βοήθεια των τεχνολογικών αλλαγών και της συνεπακόλουθης ταχείας μεταφοράς κεφαλαίων, προσώπων, αγαθών και υπηρεσιών (εμπορευμάτων), τεχνολογίας και πληροφοριών μεταξύ των κρατών. Αυτό βέβαια δεν έχει επιτευχθεί ακόμη σε ικανοποιητικό βαθμό στην Τουρκία εξαιτίας της έντονης κρατικής παρέμβασης που αντιβαίνει και άλλοτε εμποδίζει την απρόσκοπτη οικονομική της ανάπτυξη. Οι σημερινές κυβερνήσεις τελούν υπό ομηρεία, αφού ο σκληρός ανταγωνισμός και η ενοποίηση των αγορών έχουν ευθυγραμμιστεί με την υιοθέτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών στον αναπτυγμένο κόσμο, που αφορούν στις ιδιωτικοποιήσεις, στον περιορισμό των ελέγχων των τιμών και του κεφαλαίου. Δύο παράγοντες παίζουν καθοριστικό ρόλο στην πορεία της παγκοσμιοποίησης:[142]

α.) η εντατικοποίηση και η εμβάθυνση της φιλελευθεροποίησης (liberalization) του διεθνούς εμπορίου, που επιταχύνθηκε

[141] Βλ. *International Monetary Fund (I.M.F.):* Various Publications – Editions about Turkey.

[142] Γενικότερα για τους παράγοντες που ωθούν την παγκοσμιοποίηση αλλά και για τα προβλήματα που αυτή επιφέρει στις σύγχρονες κοινωνίες και οικονομίες βλ. και Stiglitz J. Globalization and its Discontents. W. W. Norton & Company, Inc, New York, 2002. Επίσης, βλ. και Μελάς Κ. Παγκοσμιοποίηση. Νέα Φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας. Μύθοι και Πραγματικότητα. Έξαντας, Αθήνα, 1999.

στα τέλη της δεκαετίας του ΄80, ιδίως με το Γύρο της Ουρουγουάης και την ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (Π.Ο.Ε.)

β.) η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου (capital mobility).

Και οι δύο προαναφερθέντες παράγοντες συσχετίζονται σαφώς με τις τεχνολογικές εξελίξεις στον τομέα των μεταφορών, των τηλεπικοινωνιών και της επεξεργασίας των πληροφοριών.

Με βάση τις προηγούμενες θέσεις και διαπιστώσεις συμπεραίνουμε πως για την Τουρκία οι συνθήκες δεν κρίνονται ακόμα ιδιαίτερα ώριμες για την ομαλή και απρόσκοπτη διέλευσή της στις λεωφόρους της παγκοσμιοποίησης. Αντιθέτως, χρειάζεται να διανυθεί ένας πολύ μακρύς δρόμος, ώστε να καταφέρει η ίδια να δεθεί στο άρμα της παγκοσμιοποίησης κατά τρόπο αποδοτικό και όχι ασύμφορο. Απαιτείται κοινή προσπάθεια, τόσο από μέρους των Τούρκων πολιτικών, δηλαδή πολιτική ομοφωνία και ομοψυχία εκ μέρους των ισχυρών οικονομικών παραγόντων της χώρας, αλλά και από την πλευρά κυρίως του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου της Τουρκίας, του πολυπληθούς τουρκικού λαού, ο οποίος δε βλέπει πάντα με αισιοδοξία τα προμηνύματα της παγκοσμιοποίησης και των συνεπειών της σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Συγκεκριμένα το τίμημα της συμμετοχής της Τουρκίας στο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης κρίνεται ως ιδιαίτερα υψηλό, ίσως και δυσβάσταχτο για τις πολύπαθες, κάτω από το όριο της φτώχειας κοινωνικές ομάδες της Τουρκίας. Οφείλουν να συνειδητοποιήσουν το νέο τους αναβαθμισμένο ρόλο στην καινούρια πραγματικότητα που καθημερινά διαμορφώνεται. Όμως προβάλει επιτακτική η ανάγκη να παραχωρηθούν κίνητρα και οικονομικές ενισχύσεις ποικίλων τύπων στις ασθενείς οικονομικές και κοινωνικές τάξεις π.χ. με τη μορφή ενισχύσεων, μεταβιβαστικών πληρωμών κτλ, ώστε να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στις αυξημένες ανάγκες που επιβάλει το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης.

Η μετάβαση από μια μεικτή σε μια ανοικτή οικονομία είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές καινοτομίες και κυρίως η κρατική απόφαση να αποσυρθεί η κρατική μηχανή από την παραγωγή, όπου ο ρόλος του κράτους ήταν αποφασιστικός μετά το 1960 και να επικεντρωθεί στην υποδομή της χώρας, στις ενεργειακές της ανάγκες, στα οδικά δίκτυα, στις τηλεπικοινωνίες και στα φράγματα. Αλλά η απομάκρυνση και η απαγκίστρωση του κράτους καθώς και οι ιδιωτικοποιήσεις υπήρξαν περιορισμένες, λόγω της έλλειψης κεφαλαίων για να αγοραστούν οι κρατικές επιχειρήσεις, οι οποίες συνέχισαν να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην οικονομία. Παρ' όλα αυτά κάποιες επικερδείς και υψηλού προφίλ επιχειρήσεις, όπως η γέφυρα του Βοσπόρου, ιδιωτικοποιήθηκαν τελικά με όφελος για τους Τούρκους πολίτες. Ο ανταγωνισμός θα ανάγκαζε τους βιομηχανικούς κλάδους της Τουρκίας να γίνουν πιο αποτελεσματικοί, μόνο ο ισχυρότερος θα επιβίωνε και όλοι θα αποκόμιζαν οφέλη, ιδιαίτερα ο καταναλωτής που θα είχε να επιλέξει μεταξύ φθηνότερων και υψηλότερης ποιότητας προϊόντων.[143] Το υπόδειγμα

[143] Ahmad, The Making of Modern Turkey, London, 1993, σελ. 203-204.

αναδιανομής του εισοδήματος άλλαξε προς όφελος των πλούσιων και των ανώτερων κοινωνικών τάξεων και ζήμιωσε αισθητά τη θέση μεσαίων και των κατώτερων τάξεων οδηγώντας ορισμένες κοινωνικές ομάδες στον οικονομικό μαρασμό και στο περιθώριο.[144] Η αναδιανομή εισοδήματος που έγινε κατά τα έτη 1980 έως 1986 ήταν τεράστια. Τα ευρήματα των Τούρκων οικονομολόγων επιβεβαίωσαν ότι κατά την περίοδο αυτή 30 τρισεκατομμύρια τουρκικές λίρες μεταβιβάστηκαν από μισθούς (συμπεριλαμβανομένου και της αγροτικής εργασίας) και αμοιβές ως κέρδη, τόκους και ενοίκια προς τον καπιταλιστικό τομέα της οικονομίας. Οι κυρίως ζημιωμένοι ήταν οι αγρότες (των οποίων οι επιδοτήσεις είχαν μειωθεί) και οι εργάτες και οι επωφελούμενοι υπήρξαν αυτοί που απασχολούνταν σε μεγάλες επιχειρήσεις και σε βιομηχανίες.[145] Οι μισθοί και οι αμοιβές συνήθιζαν να ρυθμίζουν τη ζήτηση και την κατανάλωση, έτσι ώστε να δημιουργούν πλεόνασμα ικανό για να εξάγεται βασικά σε χώρες της Ευρώπης αλλά και σε τρίτες χώρες. Ο Οζάλ είχε εκδόσει μια προειδοποίηση ότι, εάν δε μειώνονταν δραστικά η ζήτηση για μισθούς, η χώρα θα χρεωκοπούσε. Υποστηρίχθηκε ότι οι υπερπληρωμένοι εργαζόμενοι και οι υψηλοί μισθοί ήταν ένα εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη, διότι οδηγούσαν στην υψηλή τιμολόγηση των τουρκικών προϊόντων σε σχέση με τα αντίστοιχα προϊόντα στις αγορές του εξωτερικού.[146]

Η οικονομική συρρίκνωση που επήλθε, αν και ήταν οδυνηρή για τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού, ωστόσο είχε κάποια αξιοσημείωτα αποτελέσματα. Εκτός από τη μείωση του πληθωρισμού (αν και ποτέ στο βαθμό που είχαν υποσχεθεί οι Τούρκοι πολιτικοί), το «εξαγωγικό θαύμα» που επιτεύχθηκε αποτέλεσε το πιο σπουδαίο επίτευγμα, το οποίο αύξησε τα έσοδα της χώρας από $2.3 δισεκατομμύρια το 1979 σε $11.7 δισεκατομμύρια το 1988. Ολόκληρες περιουσίες δημιουργήθηκαν και παρατηρήθηκε πολύ μεγάλη διαφθορά μεταξύ επιχειρηματιών και πολιτικών που είχαν διασυνδέσεις με το κυβερνών κόμμα. Αναρίθμητα σκάνδαλα διέρρευσαν εκείνη την περίοδο σχετικά με «φανταστικές εξαγωγές», τα οποία δημοσιεύθηκαν από επιχειρηματίες, για να αποσπάσουν εξαγωγικές επιδοτήσεις (export subsidies) και επιχορηγήσεις (premiums) από τους αρμόδιους κυβερνητικούς φορείς.[147]

Η οικονομική πολιτική κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ΄80 ενίσχυσε την ανάπτυξη των μεγάλων επιχειρησιακών μονάδων σε βάρος των μικρότερων. Το επιχείρημα ήταν απλό: οι μεγάλες εταιρείες ήταν περισσότερο αποτελεσματικές, πλουσιότερες και πιο ισχυρές και γι΄αυτό το λόγο πιο ικανές να ανταγωνιστούν με τους ξένους ανταγωνιστές τους ή να διαπραγματευθούν από θέση ισχύος με τις ξένες κυβερνήσεις. Τα παλιά και σήμερα υψηλού κύρους επιχειρηματικά σχήματα των μεγαλοεπιχειρηματιών Κοτς και Σαμπαντσί ευνοήθηκαν σημαντικά από την οικονομική υποστήριξη της κυβέρνησης και με αυτόν τον τρόπο απέκτησαν παγκόσμια εμβέλεια, επεκτάθηκαν και

[144] Στο ίδιο, σελ. 204.
[145] Στο ίδιο, σελ. 204.
[146] Στο ίδιο, σελ. 205.
[147] Στο ίδιο, σελ. 205.

διαφοροποίησαν τις δραστηριότητές τους. Υπό το πρίσμα του οικονομικού Δαρβινισμού η εξαφάνιση των μικρομεσαίων εταιρειών ερμηνεύτηκε ως ένα υγιές σημάδι με την έννοια ότι οι αδύναμοι παραχωρούσαν τη θέση τους στους ισχυρούς και στους πιο ανταγωνιστικούς. Η κυβέρνηση έγινε ένας από τους πιο ένθερμους συνεργάτες του ιδιωτικού τομέα στην εξεύρεση αλλοδαπών αγορών και η διπλωματία αποτέλεσε το «δεξί χέρι» του εμπορίου. Ορδές επιχειρηματιών, όπως αναφέρει και ο Ahmad F. (1993), ακολουθούσαν τον Πρωθυπουργό Τ. Οζάλ ανά τον κόσμο, ιδιαίτερα όμως σε χώρες όπως η Κίνα, το Σοβιετικό μπλοκ και οι Αραβικές χώρες, οι οποίες όλες θεωρούνταν ως πιθανές χώρες προώθησης των τουρκικών προϊόντων.[148] Η πολιτική στρατηγική «οικονομικά έναντι γεωπολιτικής» εφαρμόστηκε σε όλο της το μεγαλείο στη δεκαετία του ΄80. Η ιδιωτική πρωτοβουλία θριάμβευσε έναντι της θεσμικής προσέγγισης που δεν κατάφερε να ριζώσει. Μετά το θάνατο του Τ. Οζάλ η οικονομική διπλωματία βρέθηκε ξανά σε δεύτερη μοίρα και παραγκωνίστηκε.[149] Αυτή η εξέλιξη είχε αρνητικό αντίκτυπο στην προώθηση των εμπορικών συμφερόντων της Τουρκίας στο εξωτερικό για ένα διάστημα και στην ομαλή ένταξή της στο παγκοσμιοποιημένο σύστημα. Κάποιες επιχειρηματικές ευκαιρίες χάθηκαν, ενώ, συνέργιες με ξένες κυβερνήσεις που θα μπορούσαν να ευοδώσουν απέτυχαν και έτσι σήμερα η φθηνή υφαντουργία, ένδυση και σιδηρουργία της Κίνας απειλούν άμεσα την τουρκική οικονομία λόγω των αυξημένων ροών εισαγωγών φθηνών κινέζικων προϊόντων στην Τουρκία.[150]

Η οικονομική αναδόμηση – ανασυγκρότηση εγκαινιάσθηκε σε μια εποχή ιδιαίτερα ευνοϊκή για την επιτυχία της. Η εκλογική νίκη του Ρήγκαν το 1980 και ο θρίαμβος του σοσιαλιστικού κόμματος του Α. Παπανδρέου στην Ελλάδα το 1981, αναβάθμισαν περισσότερο το ρόλο της Τουρκίας στην αντίληψη της Ουάσιγκτον. Οι στρατηγοί του Πενταγώνου, όπως ο Στρατηγός Alexander Haig, δήλωναν ότι η Τουρκία καθίστατο «απόλυτα αναντικατάστατη» και γι΄αυτό το λόγο θα άξιζε να την υποστηρίξουν οι Η.Π.Α. με κάθε τρόπο και τίμημα. Με βάση την αναφορά του Wolfowitz, ενός ειδικού του Πενταγώνου για τις δυνατότητες των Η.Π.Α. στην περιοχή, τονίζονταν πως «πρέπει να αρχίσουμε να μεταχειριζόμαστε την Τουρκία ως έναν σύμμαχο ξανά: ο παραδοσιακός εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου».

Αυτή η άποψη ερμηνεύει γιατί το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) και η κυβέρνηση των Η.Π.Α. ήταν τόσο θετικοί για την παροχή οικονομικής βοήθειας προς την Άγκυρα. Μεταξύ των ετών 1980 και 1987 το ποσό των $13 δισεκατομμυρίων διοχετεύθηκε στην προβληματική οικονομία. Ως αποτέλεσμα η Τουρκία δε βίωσε ύφεση μετά το 1980 και αναπτύχθηκε με ρυθμούς της τάξης του 5% τα επόμενα χρόνια. Η εξαγωγική έκρηξη της δεκαετίας του ΄80 δημιούργησε την ψευδαίσθηση ότι η Τουρκία είχε πλέον, με βάση τα λόγια του Τ. Οζάλ, εγκαταλείψει την εποχή των κρίσεων και όπως ανέφερε ο ίδιος «πετύχαμε

[148] Στο ίδιο, σελ. 206.
[149] Ögütcü, «Turkey΄s New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals», σελ. 39.
[150] Στο ίδιο, σελ. 40.

αυτό που οι άλλοι δεν είχαν το κουράγιο να καταφέρουν…» και ότι «με τη συγκατάθεση του Θεού η Τουρκία θα γίνει η Ιαπωνία της Δυτικής Ασίας».[151] Ένα άλλο επίτευγμα της κυβέρνησης του Ντεμιρέλ (1980) ήταν η εξασφάλιση αυτάρκειας και επάρκειας αγαθών και η κάμψη της κατανάλωσης και κατ΄ επέκταση της ζήτησης και του πληθωρισμού (έπεσε από 110% σε 35-40%) με τη ραγδαία αύξηση των επιτοκίων που πρόσφεραν οι τουρκικές τράπεζες. Τα εμβάσματα των απόδημων Τούρκων εργατών υπερέβησαν τα 2 δισεκατομμύρια δολάρια και ο ρυθμός ανάπτυξης σκαρφάλωσε στο 4% το 1981 σε σύγκριση με 0.8% το 1980.[152] Η προνομιακή μεταχείριση της Τουρκίας από τις Η.Π.Α. διακρίνεται από το γεγονός ότι η ίδια εισέπραξε το Φεβρουάριο του 2002 από το Δ.Ν.Τ. το ποσό των 16 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ύστερα από την κρίση του 2001, η οποία μείωσε το Α.Ε.Π. της από 201.2 δισεκατομμύρια δολάρια το 2000 σε 167.34 δολάρια το 2001, συρρίκνωσε το Κατά Κεφαλήν Ακαθάριστο Προϊόν (Per Capita Gross Product) από 3080 δολάρια σε 2530 δολάρια κατά την ίδια περίοδο και επέφερε την υποτίμηση του εθνικού της νομίσματος.

Στον αντίποδα όμως της επιτυχίας των Ντεμιρέλ – Οζάλ βρίσκεται η γνώμη του μεγιστάνα Βεχμπί Κοτς, ο οποίος δήλωνε τότε ότι ήταν τα έκτακτα μέτρα αυστηρής λιτότητας (απαγόρευση απεργιών και απουσιών, καθήλωση μισθών) που έβγαλαν την οικονομία από το τέλμα αλλά μόνο προσωρινά. Ζήτησε λοιπόν να μειωθούν τα τραπεζικά επιτόκια, για να χρηματοδοτηθεί η βιομηχανία και να ληφθούν μέτρα για τις πλατιές μάζες των εργαζομένων που υπέφεραν καθημερινά, ξεπουλώντας σε τράπεζες και γραφεία χρηματομεσιτών, που πρόσφεραν ετήσιο τόκο ύψους έως και 50%, ό,τι πολύτιμο αντικείμενο διέθεταν, όπως π.χ. κοσμήματα κ.ά. και περιορίζοντας στο ελάχιστο δυνατό την κατανάλωσή τους.[153]

Το ξέσπασμα της κρίσης και του πολέμου Ιράν – Ιράκ δημιούργησε ζήτηση για τα τουρκικά προϊόντα, η οποία πυροδότησε τα εξαγωγικά κίνητρα. Ωστόσο το Ιράν και το Ιράκ συνιστούσαν μόνο προσωρινές αγορές. Οι Τούρκοι εξαγωγείς και οι κατασκευαστικές εταιρείες αύξησαν τις πιστώσεις, επειδή δεν ήθελαν να απολέσουν τις προαναφερθείσες αγορές. Έτρεφαν την ελπίδα να συμμετάσχουν στην ανασυγκρότηση των οικονομιών των χωρών αυτών μετά τον τερματισμό του πολέμου. Τη δεκαετία του ΄80 η τουρκική οικονομία υπέστη έναν οξύ μετασχηματισμό, η επίδραση του οποίου θα είναι μακροχρόνιας κλίμακας. Η διαδικασία της οικονομικής ενοποίησης στις μεγάλες επιχειρήσεις, η οποία άρχισε κατά τη δεκαετία του ΄60 επιταχύνθηκε με τις πολιτικές του Τ. Οζάλ, και έτσι τομείς, όπως αυτός του τουρισμού, αποτέλεσαν πρωταγωνιστικές πηγές επενδύσεων και ξένου συναλλάγματος. Ο εθνικός πλούτος είχε αυξηθεί αλλά η κατανομή του είχε ευνοήσει τους επιχειρηματίες και τους εισοδηματίες, όμως όχι και τους βιομηχάνους. Ακόμη και η εξαγωγική εκτίναξη χρηματοδοτήθηκε με μαζικό ξένο δανεισμό, που υπέσκαψε την ικανότητα της Τουρκίας να βασίζεται

[151] Ahmad, The Making of Modern Turkey, London, σελ. 207.
[152] Παπαευθυμίου Β. Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα, 1982, σελ. 134-135.
[153] Στο ίδιο, σελ. 135-136.

στις οικονομικές δυνάμεις που η ίδια διέθετε. Η ύπαρξη ενός υπέρογκου ξένου χρέους, του οποίου το κόστος εξυπηρέτησης κάλπαζε διαρκώς, από 38% των εξαγωγικών κερδών το 1984 σε 45% το 1985, σε 58% το 1986 και σε 60% το 1987, έδρασε ως ανάσχεση για τους σχεδιαστές της οικονομικής πολιτικής.[154] Ο John Rentoul αντιπαρέβαλε την κοινωνία της Αγγλίας κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της Θάτσερ με αυτήν της Τουρκίας υπογραμμίζοντας την ύπαρξη «αυτών που έχουν, αυτών που δεν έχουν και αυτών που έχουν πάρα πολλά» («the haves, the have nots and the have lots»). Πολλοί από τους «έχοντες» που ανήκαν στη μεσαία τάξη αναγκάστηκαν να καταντήσουν «μη έχοντες» και οι τελευταίοι αποτέλεσαν την κατώτερη τάξη. Αλλά πολλοί από αυτούς ανελίχθηκαν στην κοινωνική ιεραρχία και συνέστησαν μια καθεστυκυία κοινωνική τάξη, ειδικότερα όσοι είχαν διασυνδέσεις με τον Τ. Οζάλ και το κόμμα του. Δημιουργήθηκε συνεπώς ένα πολυσύνθετο και βαθύτατο πλέγμα σχέσεων εξάρτησης και αμοιβαίας υποστήριξης μεταξύ όσων σχημάτισαν αυτήν την καθεστυκυία τάξη από τη μια πλευρά και των οικονομικών παραγόντων που πρόσκεινται στον Τ. Οζάλ και είναι υπέρμαχοι στη φιλελεύθερη πολιτική αγοράς και εμπορίου που εφάρμοσε από την άλλη. «Αυτοί αποτέλεσαν και τα θεμέλια ή τη σπονδυλική στήλη (backbone) πάνω στα οποία οικοδομήθηκε η νέα Τουρκία».[155]

Το «ζεστό» χρήμα δημιούργησε μια καταναλωτική έκρηξη, η οποία τροφοδοτήθηκε από τη φιλελεύθερη πολιτική εισαγωγών που ακολούθησε ο Τ. Οζάλ. Ξαφνικά οποιοδήποτε αγαθό αναζητούσε κανείς ήταν διαθέσιμο στα καταστήματα. Η διαφήμιση, ειδικά στην τηλεόραση, εξελίχθηκε με τη χρήση διαφημιστικών μηνυμάτων (τηλεοπτικών σποτ) που στόχευαν σε συγκεκριμένο κοινό. Η ζήτηση για αυτοκίνητα αυξήθηκε δραματικά όχι μόνο για όσα παράγονταν στο εσωτερικό της χώρας αλλά και για τα εισαγόμενα π.χ. Mercedes, BMW και Jaguars, αυτοκίνητα τα οποία έγιναν σύμβολο υψηλής κοινωνικής θέσης και πουλούνταν μεταξύ 30 και 55 εκατομμύρια λίρες (ή μεταξύ 38 και 70 χιλιάδες δολάρια), ποσά αστρονομικά για τα τουρκικά δεδομένα. Οι εκθέσεις τέχνης άνθησαν, καθώς το νέο χρήμα διοχετεύθηκε και σε πίνακες ζωγραφικής, σε αντίκες, σε ισλαμική καλλιγραφία και σε σπάνια βιβλία. Ο κρατικός τομέας υποβαθμίστηκε ολοκληρωτικά τη δεκαετία του ΄80 και δεν προσέλκυε τους αποφοίτους πανεπιστημίου στην αναζήτηση καριέρας. Οι νέοι στράφηκαν στον ιδιωτικό τομέα, εγκατέλειψαν το ιδεώδες των κρατικών υπηρεσιών και οικειοποιήθηκαν, ενστερνίστηκαν τις ιδέες και τα ιδανικά του φιλελευθερισμού (liberalism) και της ελεύθερης επιχείρησης ενταγμένης στα πλαίσια του πλήρους ανταγωνισμού. Η ανώτατη εκπαίδευση αναδιοργανώθηκε, για να εξυπηρετήσει τον αναπτυσσόμενο ιδιωτικό τομέα. Ένα διπολικό σύστημα δημιουργήθηκε στην ανώτατη εκπαίδευση της Τουρκίας. Από τη μια πλευρά μερικά πανεπιστήμια βρίσκονταν στην κορυφή του συστήματος, στα οποία η διδασκαλία γίνονταν στα αγγλικά και είχαν ως προορισμό να «παράγουν» διευθυντικά και τεχνοκρατικά στελέχη, που θα ανήκαν στην ανώτατη κοινωνική τάξη. Διαφημίσεις για θέσεις

[154] Ahmad, The Making of Modern Turkey, London, σελ. 207-208.
[155] Στο ίδιο, σελ. 208.

εργασίας για τέτοιου είδους στελέχη άρχισαν να εμφανίζονται σε αγγλόφωνες, ακόμη και σε τουρκόφωνες εφημερίδες. Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: όσοι δε μπορούσαν να διαβάσουν αυτές τις αγγελίες – διαφημίσεις δε χρειάζονταν να κάνουν αίτηση για την προσφερόμενη θέση απασχόλησης. Από την άλλη μεριά τα θρησκευτικά σχολεία προσέλκυαν τους φτωχότερους και λιγότερο προικισμένους φοιτητές. Ο καθηγητής Tolga Yarman, ο οποίος εξέδωσε μια σειρά στην καθημερινή εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης *«Milliyet»* (26 – 29 Μαρτίου 1987), με τίτλο «το Πανεπιστήμιο σε Πόνο», παραπονιούνταν ότι αυτά τα ιδρύματα δεν ήταν πλέον Πανεπιστήμια, αλλά μόνο «εμπορικά σπίτια που παρείχαν κενές ελπίδες». Το ακαδημαϊκό – εκπαιδευτικό επίπεδο έπεσε και τα πανεπιστήμια αυτά παρήγαγαν μόνο το εργατικό δυναμικό που θα απασχολούνταν στις κατώτερες θέσεις του κλάδου των υπηρεσιών, των τραπεζών, των ξενοδοχείων και του τουριστικού τομέα.[156]

Η νέες τάξεις της αφθονίας που άνθησαν στην Τουρκία ήταν μόνο η κορυφή του παγόβουνου, καθώς αποτελούσαν το πιο εξέχον τμήμα της τουρκικής κοινωνίας. Αντιπροσώπευαν περίπου το 10% (ή 5 εκατομμύρια) του συνολικού πληθυσμού, αλλά εκπροσωπούσαν τις ελπίδες, τις φιλοδοξίες και συνιστούσαν υπόδειγμα για όσους βρίσκονταν σε χαμηλότερη κοινωνική τάξη. Ένας αριθμός απεγνωσμένων ανθρώπων του πνεύματος της τουρκικής πνευματικής ηγεσίας ενστερνίστηκαν τη φιλοσοφία του καταναλωτισμού και οικειοποιήθηκαν τον εταιρικό τομέα, στον οποίο είχαν παλιότερα ασκήσει έντονη κριτική. Μόνο η εργατική τάξη, η οποία είχε πληρώσει το υψηλότερο τίμημα για τις επιτυχίες του Τ. Οζάλ, έδειξε την πρόθεση να αντισταθεί.[157]

Οι Evcimen G., Kaytaz M. και Cinar M. (1991) σε έρευνα που διεξήγαγαν και δημοσιεύθηκε σε άρθρο τους[158] αναφέρθηκαν στην τουρκική πόλη της Προύσας όπου διαμένουν 1.4 εκατομμύρια κάτοικοι. Η Προύσα επέδειξε μια ταχύτατη κοινωνικοοικονομική αλλαγή ταυτόχρονα με την διαδικασία της ανάπτυξής της. Ειδικότερα η ίδια εξελίχθηκε σε κύριο εμπορικό – εξαγωγικό κέντρο, δεύτερο μετά την Κωνσταντινούπολη στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο. Από το 1960 υπέστη μεγάλης κλίμακας βιομηχανοποίηση και αστικοποίηση. Ο οικονομικά ενεργός της πληθυσμός αυξήθηκε εξαιτίας της εσωτερικής μετανάστευσης του αγροτικού πληθυσμού από τις επαρχίες προς τα αστικά κέντρα αλλά και λόγω των μεταναστών από Βαλκανικά κράτη. Οι δύο βιομηχανικοί τομείς που είχαν σημαντικό αντίκτυπο στην παραγωγή και στην απασχόληση είναι:

Α.) η υφαντουργία, που ιστορικά – παραδοσιακά από την οθωμανική ακόμη περίοδο συνιστά ισχυρό κλάδο παραγωγής και

[156] Ahmad, The Making of Modern Turkey, London, σελ. 209-210.
[157] Στο ίδιο, σελ. 210-211.
[158] Evcimen G., Kaytaz M., Cinar M. (1991). «Subcontracting, Growth and Capital Accumulation in Small-Scale Firms in the Textile Industry in Turkey», *The Journal of Development Studies,* Vol. 28, No. 1, σελ. 131.

Β.) η αυτοκινητοβιομηχανία, η οποία ιδρύθηκε το 1960 και έκτοτε αναπτύσσεται στην περιοχή με τον πιο ραγδαίο ρυθμό από όλους τους υπόλοιπους κλάδους.

Στα αποτελέσματα της κεφαλαιακής συσσώρευσης εκτός από τα οικονομικά συμπεριλαμβάνονται και τα κοινωνικά. Η εκτεταμένη βιομηχανοποίηση έχει μεταβάλει την κοινωνική διαστρωμάτωση στην πόλη. Έτσι οι φτωχοί έγιναν και γίνονται φτωχότεροι, ενώ οι πλούσιοι καταλήγουν πλουσιότεροι συγκεντρώνοντας τα υπερκέρδη (above normal – excess profits) από όλες τις οικονομικές δραστηριότητες. Μια νέα δυναμικά ανερχόμενη τάξη ανθρώπων, οι νεόπλουτοι ή η νέα αστική τάξη, αναδύεται και συμπαρασύρει στην ξέφρενη πορεία της ομάδες ατόμων που μέχρι πρόσφατα βρίσκονταν στο περιθώριο, ξεκομμένοι από τις εξελίξεις και τα κέντρα λήψης των αποφάσεων. Αυτό το φαινόμενο της αποτίναξης των παλαιών, ετεροχρονισμένων κοινωνικών αναπαραστάσεων, που σταδιακά διαφορροποιούνται, έχει λάβει ογκώδεις διαστάσεις κατά τα τελευταία χρόνια και επιταχύνεται από τότε που ο Τ. Ερντογάν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Από την άλλη πλευρά το κατεστημένο προσπαθεί παρασκηνιακά να φρενάρει την κατάσταση αυτή, δυναμιτίζοντας μερικές φορές το περιβάλλον με δηλώσεις, εκβιαστικά διλήμματα και προπαγανδιστικά πυροτεχνήματα για εσωτερική κατανάλωση που εκσφενδονίζει προς κάθε κατεύθυνση, ώστε να διατηρήσει το τρέχον status quo στο εσωτερικό της χώρας.

Στον επιχειρηματικό τομέα η βιομηχανοποίηση και η διείσδυση του καπιταλισμού ως ιδεολογία και πρακτική στην Προύσα και γενικά στα τουρκικά αστικά κέντρα οδήγησε στη μετάλλαξη του επιχειρηματικού τοπίου. Δημιουργήθηκε μια κατασκευή που διέθετε τρία στρώματα:

Α.) Στο πρώτο στρώμα ανήκουν οι πλανόδιοι πωλητές και μικροπραγματευτές.

Β.) Στο δεύτερο περιλαμβάνεται το εμπόριο περιορισμένης κλίμακας και οι βιομηχανικές μονάδες, οι οποίες έχουν συγκεντρωθεί σε συγκεκριμένα τμήματα της πόλης και γενικότερα των επαρχιακών πόλεων που αναπτύχθηκαν βιομηχανικά και αστικά και τέλος

Γ.) Στο τρίτο στρώμα βρίσκονται οι τυπικά και με αυστηρά πρότυπα οργανωμένες επιχειρηματικές μονάδες, που εξειδικεύονται στο εμπόριο, τη μεταποίηση, τη βιομηχανία και τις υπηρεσίες.[159]

Το συμπέρασμα που ανακύπτει από όσα αναφέρθηκαν πρωτύτερα είναι ότι ο κεφαλαιοκρατισμός, ως συνέπεια του καπιταλιστικού συστήματος και η εδραίωσή του στη μεταπολεμική Τουρκία είχαν ως έμμεσο αποτέλεσμα το μετασχηματισμό των υπαρχόντων κοινωνικών δομών, του κοινωνικού ιστού, των επιχειρηματικών πρακτικών και στρατηγικών, αλλά και τη ριζική μεταβολή του

[159] Evcimen, Kaytaz, Cinar, «Subcontracting, Growth and Capital Accumulation in Small-Scale Firms in the Textile Industry in Turkey», σελ. 131-132.

οικονομικού γίγνεσθαι στην Τουρκία. Ιδεοληψίες αιώνων εγκαταλείφθηκαν, η γεωργική παραγωγή βελτιώθηκε, καινούριες, πλήρως αυτοματοποιημένες μέθοδοι παραγωγής κατά τα δυτικά πρότυπα εισήχθησαν, η παραγωγική ικανότητα της χώρας πολλαπλασιάστηκε, η ανταγωνιστικότητα αυξήθηκε αισθητά και οι στρατηγικές προώθησης και μάρκετινγκ των παραγόμενων προϊόντων εκσυγχρονίστηκαν συμβαδίζοντας πλέον με τις επιταγές των αναπτυσσόμενων οικονομιών. Όλα τα προαναφερθέντα σε πρώτη φάση υλοποιήθηκαν και υλοποιούνται στο πρώτο εμπορικό και διαμετακομιστικό κέντρο της Τουρκίας, την Κωνσταντινούπολη και στην πρωτεύουσα Άγκυρα σε δεύτερη φάση και κατόπιν, αφού ωρίμασαν οι συνθήκες έγινε η επιτυχημένη μετάβαση και η εφαρμογή της ίδιας «συνταγής» και στις υπόλοιπες μεγαλουπόλεις, λιμάνια (π.χ. Σμύρνη, Αντάλεια, Αλικαρνασσός, Σαμψούντα, Τραπεζούντα κτλ.) ή ηπειρωτικές περιοχές (π.χ. Προύσα, Έφεσσος, Σεβάστεια, κτλ.). Οι ροές της εσωτερικής μετανάστευσης στην Τουρκία διογκώνονται με τον καιρό, γιατί τα αστικά κέντρα έλκουν τους άνεργους, τους κοινωνικά απομονωμένους, ακόμα και κάποιους χαμηλόμισθους εργαζόμενους που διαβιούν σε απάνθρωπες συνθήκες και ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας σε κωμοπόλεις, ημικωμοπόλεις ή χειρότερα σε χωριά, κυρίως ορεινά. Οι «αστικοί παράδεισοι» (ο όρος ανήκει στο συγγραφέα) προσφέρουν ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, διάφορες εναλλακτικές ευκαιρίες απασχόλησης, υψηλότερα πραγματικά ημερομίσθια και μισθούς (real wages), πιο πολλές δυνατότητες πανεπιστημιακής μόρφωσης και συνεχιζόμενης εκπαίδευσης – κατάρτισης για τους φοιτητές και τη νεολαία γενικότερα καθώς και αυξημένες πιθανότητες επαγγελματικής ανέλιξης και κοινωνικής αναγνώρισης. Οι «αστικοί παράδεισοι» τρέφουν και μετουσιώνουν σε πράξεις τις προσδοκίες και τα όνειρα των κατώτερων, αποκομμένων κοινωνικά πληθυσμών, που δε μπορούν να αναρριχηθούν στην κοινωνική και οικονομική ιεραρχία. Ανάγονται τελικά σε αυτοσκοπό της ύπαρξης αυτών των κοινωνικών ομάδων, αλλά συνάμα προσμετρώνται σε οικονομικούς όρους θετικά, επειδή συντελούν, με τη γοργή και πολυμέτωπη ανάπτυξή τους, στην αύξηση του τουρκικού Α.Ε.Π. και την ομαλότερη ενσωμάτωση της Τουρκίας στο άρμα της παγκοσμιοποίησης και των ενοποιημένων αγορών χρήματος και κεφαλαίου.

Το 1980 η εργατική τάξη της Τουρκίας υπέστη ένα φοβερό χτύπημα, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Η ανεργία άγγιξε το 25% το 1986, ο πληθωρισμός πολλαπλασιάστηκε αρνούμενος να υποχωρήσει με οποιαδήποτε οικονομικά μέτρα και χωρίς το δικαίωμα της απεργίας, το επίπεδο διαβίωσης υποχώρησε αισθητά. Οι εργαζόμενοι πείστηκαν ότι θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν κέρδη, υπό την προϋπόθεση ότι ο αγώνας τους θα ήταν πολιτικός και όχι περιορισμένος μόνο σε οικονομικές απαιτήσεις. Στις 2 Απριλίου του 1987 η εφημερίδα *«Milliyet»* εκδόθηκε με τίτλο «Το απεργιακό κύμα εξαπλώνεται». Αλλά το απεργιακό κύμα οξύνθηκε κατά την άνοιξη του 1989 με τους εργαζόμενους να απαιτούν την επανεγκαθίδρυση της δημοκρατίας, υψηλότερους μισθούς και πιο ανθρώπινες συνθήκες εργασίας. Η μηνιαία *«Sacak»* (Ιούνιος 1989) παρέθεσε περισσότερες από 224 απεργίες σε όλη την Τουρκία, στις οποίες συμμετείχαν χιλιάδες εργαζόμενοι. Αυτές οι απεργίες επρόκειτο να αποτελέσουν την απαρχή μιας νέας

φάσης στην ανάπτυξη της τουρκικής εργατικής τάξης. Όταν τα δημοκρατικά δικαιώματα επανήλθαν σε ισχύ, τα συνδικάτα απέκτησαν κάποια από την προηγούμενή τους εμπιστοσύνη και έτσι αναδιοργανώθηκαν. Οι εργάτες συνειδητοποίησαν ότι διέθεταν αξία και απέκτησαν αίσθηση αυτής της αξίας τους. Έτσι η μετάβαση στη δημοκρατία συνεχίστηκε ομαλά και οι εργάτες ισοσκέλισαν τη δύναμη της καινούριας μπουρζουαζίας (bourgeoisie) και την ανάγκασαν να δημιουργήσει μια πιο δίκαιη και ανθρώπινη Τουρκία.[160]

Η αυξανόμενη πολιτική ωριμότητα ευθύνονταν για την αλλαγή στη συμπεριφορά προς το στρατό. Η πνευματική ηγεσία δεν πίστευε πια ότι η στρατιωτική κυριαρχία λειτουργούσε ως ανάχωμα ενάντια στην πολιτική διαφθορά και στην μη ανταγωνιστικότητα και συμπέρανε ότι ήταν ένα εμπόδιο στη δημοκρατία και στην αστική κοινωνία. Η χούντα του 1980 άρχισε τη διαδικασία της ιστορικής αναθεώρησης (ιστορικός ρεβιζιονισμός), προβάλλοντας ερωτηματικά για τη νομιμότητα του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1960. Το αντιμιλιταριστικό κλίμα επέτρεψε στον Τ. Οζάλ να πραγματοποιήσει τομές και να απεξαρτοποιήσει τις πολιτικές δυνάμεις από την αιχμαλωσία των στρατιωτικών δυνάμεων. Αυτή η κίνηση του Τ. Οζάλ εκλήφθηκε ως ένα σημαντικό βήμα στην «πολιτικοποίηση» της τουρκικής πολιτικής ζωής και στη δημιουργία της αστικής κοινωνίας.[161]

Οι επιχειρηματικοί κύκλοι της Τουρκίας, οι οποίοι εκπροσωπούνταν από το 1971 από το Σύνδεσμο των Τούρκων Βιομηχάνων και Επιχειρηματιών (TUSIAD), έβλεπαν τη στρατιωτική κυριαρχία ως παράγοντα σταθερότητας. Επωφελήθηκαν από το ξέσπασμα του εργατικού κινήματος, το τέλος των απεργιακών κινητοποιήσεων και το πάγωμα των μισθών καθώς και από το πολιτικό κλίμα που τους επέτρεπε να οργανωθούν και να ενοποιήσουν τις δυνατότητες που διέθεταν. Μερικά μέλη του TUSIAD είχαν αποκτήσει γνώση από τις εμπειρίες που είχαν κατά το πραξικόπημα του 1980 και πίστευαν πως το πραξικόπημα αν και ήταν επωφελές ήταν συνάμα και απροσδόκητο.[162] Οι ριζικές αλλαγές που προωθούσε ο Τ. Οζάλ κατά τη δεκαετία του ΄80 καλλιεργούσαν το φόβο και την αβεβαιότητα στις τάξεις του στρατογραφειοκρατικού κατεστημένου της Τουρκίας, επειδή θα προκαλούσαν κοινωνικές ανακατατάξεις και συγκρούσεις. Οι στρατιωτικοί απεύχονταν μια αχαλίνωτη φιλελευθεροποίηση (liberalization), αφού αυτή θα οδηγούσε σε κοινωνικές αντιπαλότητες, που ίσως να δημιουργούσαν σοβαρότατα προβλήματα στις πολύ ανεπτυγμένες και ομαλές σχέσεις του στρατού και των αμυντικών βιομηχανιών με την τουρκική αγορά.[163] Είναι προφανές ότι μια τέτοια εξέλιξη θα απέβαινε μοιραία για τα οικονομικά συμφέροντα των Ενόπλων Δυνάμεων της Τουρκίας, καθώς αυτές συναλλάσονταν αρμονικά και επωφελώς με τα μεγάλα οικονομικά συγκροτήματα (holdings), όπως αυτά των Κοτς, Σαμπαντσί, Ταζ κ.ά., με κοινές συμμετοχές και κοινοπρακτικά σχήματα

[160] Ahmad, The Making of Modern Turkey, London, σελ. 211-212.
[161] Στο ίδιο, σελ. 214-215.
[162] Στο ίδιο, σελ. 217.
[163] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 71-72.

(consortiums), αποσπώντας μερίδια από τις κρατικές προμήθειες και αποκτώντας τεράστια κέρδη από τη δραστηριότητά τους αυτή.

Οι επαρχίες στις οποίες ζουν οι περισσότεροι Κούρδοι συγκαταλέγονται μεταξύ των πιο φτωχών και των λιγότερο αναπτυγμένων στην Ανατολία. Αντικατοπτρίζουν την άνιση οικονομική ανάπτυξη, η οποία έχει δημιουργήσει μια οξύτατη αντίθεση μεταξύ της πλούσιας Δύσης και της οπισθοδρομικής Ανατολής. Έτσι στο επίκεντρο του κουρδικού κινήματος βρίσκονται οι οικονομικές και πολιτιστικές διαφορές που βασίζονται στην παραδοχή από την πλευρά των Κούρδων ότι οι ίδιοι είναι θύματα διακρίσεων επειδή αποτελούν μειονότητα. Το μοντέρνο κουρδικό κίνημα χρονολογείται από τις αρχές της δεκαετίας του ΄60, όταν οι Κούρδοι διανοούμενοι προσχώρησαν στην ανερχόμενη αριστερά σε μια προσπάθεια για ισότητα και πολιτιστική αυτονομία και με την απαίτηση για μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη των ανατολικών επαρχιών στις οποίες διαβιούσαν κάτω από άσχημες συνθήκες. Το 1980 όταν οι στρατηγοί ανέλαβαν την εξουσία ήταν αποφασισμένοι να επιλύσουν το κουρδικό πρόβλημα δυναμικά, ακριβώς όπως στόχευαν να επιλύσουν και τα άλλα προβλήματα που αντιμετώπιζε τότε η Τουρκία.[164] Βέβαια υπάρχουν και σκεπτικιστές που ισχυρίζονται ότι οι στρατηγοί δεν επιθυμούν να λύσουν το κουρδικό πρόβλημα, αφού μπορούν να το χρησιμοποιήσουν ανά πάσα στιγμή για να επανέλθουν στην εξουσία. Αυτός ο σκεπτικισμός ως ένα βαθμό ίσως συνιστά παράνοια, αλλά δε γίνεται να αγνοηθεί παντελώς. Εκφράζονται φόβοι ότι, εάν η κουρδική διαμάχη επεκταθεί στις δυτικές πόλεις της Τουρκίας π.χ. Κωνσταντινούπολη, τότε είναι εφικτό να οξυνθεί ο διπολισμός στην τουρκική κοινωνία και να απειληθεί η διαδικασία του εκδημοκρατισμού. Η ισλαμιστική εξέγερση (γνωστή και ως «φονταμενταλισμός») υποσκάπτει τον κοσμικό χαρακτήρα της δημοκρατίας. Κατά τη δεκαετία του ΄60 οι συντηρητικοί, πανικοβλημένοι και προβληματισμένοι από την αυξανόμενη επίδραση των σοσιαλιστικών και των δημοκρατικών δυνάμεων, άρχισαν να χρησιμοποιούν τη θρησκεία ως μια ιδεολογική αντι-δύναμη και το στρατιωτικό καθεστώς συνέχισε αυτήν την πρακτική με μεγαλύτερη δύναμη.[165] Οι στρατηγοί ήταν σε ετοιμότητα για την άνοδο της αριστεράς και των αριστερών σχημάτων ειδικότερα, στα οποία είχαν ενταχθεί κυρίως νέοι που ασκούσαν κριτική στο διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ πλουσίων και φτωχών, στην εκμετάλλευση των εργαζομένων και των αγροτών και στην ανάγκη να αγωνιστούν για ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. Τα σχολεία και τα πανεπιστήμια θεωρήθηκαν υπεύθυνα για αυτήν την κατάσταση και επιμελώς καθαίρεσαν τα φιλελεύθερα και αριστερά μέλη τους, δηλαδή μαθητές και φοιτητές που πρέσβευαν αριστερές ή γενικότερα φιλελεύθερες ιδεολογίες. Το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας (M.G.K.), όπως προκύπτει από τις εκδοθείσες συζητήσεις που διεξήγαγε, είχε αποφασίσει να προωθήσει νόμους που θα δημιουργούσαν μια «θρησκευτική κουλτούρα», η οποία θα υποκαθιστούσε αυτήν που είχε «δηλητηριάσει τους νέους».[166]

[164] Ahmad, The Making of Modern Turkey, London, σελ. 218.
[165] Στο ίδιο, σελ. 218-219.
[166] Στο ίδιο, σελ. 219.

Σύμφωνα με την κουλτούρα της κατώτερης μεσαίας τάξης της Τουρκίας, της οποίας τα μέλη ανήκαν στην περιφέρεια της κεμαλικής επανάστασης και στη δυτικοποίηση που απέρρεε από αυτήν και συνδέονταν με αυτήν, η ισλαμική επανάσταση ήταν μια προσπάθεια να επανανακτήσει η Τουρκία την πραγματική της ταυτότητα. Στα πλαίσια αυτού του γενικότερου περιβάλλοντος εντάσσεται και η επανεξέταση της πολιτικής και της διπλωματίας της Άγκυρας προς τον αραβικό κόσμο και αργότερα (τη δεκαετία του ΄90) η βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με το Ισραήλ. Ειδικότερα διμερείς συμφωνίες υπογράφησαν το 1996 μεταξύ των δύο χωρών τόσο σε οικονομικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο, αφού βέβαια προηγήθηκε η πολιτική προσέγγιση. Η Τουρκία αποκόμισε σημαντικά οφέλη από αυτήν τη διπλωματική επανασύνδεση (1996) και ενίσχυσε περαιτέρω τον ρόλο της στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, ενώ παράλληλα απέκτησε και έναν επιπλέον σύμμαχο βαρύνουσας σημασίας στα πολιτικά και οικονομικά τεκταινόμενα παγκοσμίως.[167] Για την υποστήριξη που παρείχαν τόσο το Ισραήλ όσο και οι Η.Π.Α. στην Τουρκία, για να αιχμαλωτίσει τον Αμπντουλάχ Οτσαλάν αξίζει να ανατρέξει κανείς στον Kuniholm B. (2003).[168], ο οποίος τονίζει ότι παρά τις όποιες περιπλοκές και αλλαγές στη δυναμική τους εμφανίζουν οι σχέσεις μεταξύ αυτών των χωρών η στρατηγική σημασία της Τουρκίας ολοένα και ανέρχεται στρεφόμενη προς τη Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία. Η δυτική στροφή και ο δυτικός προσανατολισμός της Τουρκίας συμβάδιζε με τη δημιουργία ενός πολυκομματικού συστήματος στο εσωτερικό της χώρας και με την απαγκίστρωση από τον κρατισμό στην οικονομική πολιτική. Το κράτος θεωρούνταν πολύ φτωχό για να χρηματοδοτήσει οικονομική ανάπτυξη του μεγέθους που προσδοκούσε η αστική τάξη (μπουρζουαζία). Για τα θέματα αυτά όμως θα γίνει εκτενέστερη αναφορά στο κεφάλαιο που σχετίζεται με την αναδρομή στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας.

Πριν από τη δεκαετία του ΄80 η Τουρκία είχε επιτύχει μια μέτριου βαθμού αναδιάρθρωση και μια περιορισμένη οικονομική ανάπτυξη. Ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης του Α.Ε.Π. (G.N.P. average rate of growth) από 8.5% κατά τη δεκαετία του ΄60 μειώθηκε σε 4% κατά τη δεκαετία του ΄70. Όμως η υπερθέρμανση της τουρκικής οικονομίας κορυφώθηκε κατά το έτος 1980, το οποίο συνιστά για την Τουρκία έτος μεταβατικό όχι μόνο από οικονομικής αλλά και από πολιτικής πλευράς. Τα οξυμμένα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα οδήγησαν σε κατάργηση των πολιτικών ελευθεριών, όταν ο στρατός ανέλαβε με πραξικοπηματικό τρόπο την εξουσία. Στα οικονομικά εφαρμόστηκε ένα αυστηρό πρόγραμμα λιτότητας από τη μία πλευρά και φιλελευθεροποίησης από την άλλη. Σκοπός ήταν να συμπιεστεί το κόστος εργασίας (cost of labor) και πολλές κρατικές παραγωγικές δραστηριότητες να μεταφερθούν στον ιδιωτικό τομέα, γεγονός που σήμαινε αυξημένες ευκαιρίες για επένδυση, σημαντικά κέρδη και περιορισμό του ελλείμματος του κρατικού προϋπολογισμού. Το Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα του 1980, το οποίο εισήγαγε ο Τ. Οζάλ, απέβλεπε στην ενθάρρυνση

[167] Στο ίδιο, σελ. 220 -221.
[168] Kuniholm, «Turkey and the World in Twenty-Five Years: Thinking about the Future», *The South Atlantic Quarterly,* 102:2/3, σελ. 481-482.

του ανταγωνισμού (competition) και της ανάπτυξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Για το σκοπό αυτό τονίστηκαν παράγοντες όπως η ανταγωνιστική αγορά και η κατά συνέπεια μείωση του κρατισμού με περιορισμό εκείνης της ζήτησης, η οποία δεν τονώνει τις παραγωγικές δραστηριότητες κατά τρόπο άμεσο. Η τουρκική οικονομία ακολούθησε ανοδική πορεία κατά τα πρώτα πέντε χρόνια της δεκαετίας του ΄80, που οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα.

Η Τουρκία, παρόλο που από τη δεκαετία του 1980 εφάρμοσε πολιτικές για την απελευθέρωση και το άνοιγμα της οικονομίας της, ωστόσο η απουσία μιας ριζικής αναμόρφωσης του δημόσιου τομέα της είχε ως συνέπεια οι λαϊκίστικες πολιτικές – στρατηγικές που ακολουθήθηκαν να χρησιμοποιηθούν για εκλογικά κέρδη και οφέλη. Ο εξωτερικός παράγοντας δεν έχει ακόμη αισθητά και επαρκώς καταφέρει να αναστρέψει την πολιτική κηδεμονία και τις διεφθαρμένες και αναχρονιστικές πολιτικές δομές στη σημερινή Τουρκία.[169]

Η σταθερή αναπτυξιακή πορεία μετά το 1995 αποδίδεται συν τοις άλλοις και στην αξιοποίηση των ευκαιριών για εξαγωγές που παρουσιάστηκαν στις χώρες που απελευθερώθηκαν από το πρώην σοβιετικό καθεστώς (Ε.Σ.Σ.Δ.). Παρατηρείται σημαντική άνοδος της κατανάλωσης και των επενδύσεων (δημόσιων και ιδιωτικών). Σημαντική ανάπτυξη παρατηρείται στη μεταποίηση με ρυθμούς από 10% έως και 14% κατά την τελευταία τετραετία 1995 - 1998. Η αναπτυξιακή αυτή πορεία ακολουθείται και από ανάλογη αύξηση του ρυθμού των ιδιωτικών επενδύσεων, που πραγματοποιήθηκαν με ρυθμούς από 11% έως και 16%. Οι δημόσιες επενδύσεις μετά το 1996 (πρώτο έτος εφαρμογής της Τελωνειακής Ένωσης) παρουσιάζουν ρυθμούς αύξησης από 24% έως και 30%. Οι ευνοϊκές αυτές εξελίξεις στην τουρκική οικονομία όμως ακολουθούνται και από υψηλό πληθωρισμό που κυμαίνεται από 70% μέχρι και 90%. Η ανεργία (ως ποσοστό του ενεργού πληθυσμού) παρουσιάζει πτωτική τάση και από 8% το 1990 κατέρχεται σε 6.4% το 1997. Οι εξελίξεις αυτές είναι θετικές, δεδομένου του μεγάλου ετήσιου ρυθμού αύξησης του πληθυσμού (rate of population increase) της Τουρκίας. Στην Τουρκία παρατηρείται μεγάλος βαθμός υποαπασχόλησης και συγκαλυμμένης ανεργίας, καθώς το 6% του ενεργού πληθυσμού της υπόκειται σε αυτήν την κατηγορία. Αν στο ποσοστό της ανεργίας προστεθεί και ο ρυθμός συγκαλυμμένης ανεργίας, τότε το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού που βρίσκεται ουσιαστικά εκτός της αγοράς εργασίας (market of labor) ανέρχεται (στοιχεία του 1997) σε 12%. Πρέπει να αναφερθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας της τάξης του 16.8% παρατηρείται στον αγροτικό τομέα.

Το εξωτερικό χρέος (external debt) της Τουρκίας είναι υψηλό (19.1 δισεκατομμύρια δολάρια το 1997) και παρουσιάζει συνεχή αυξητική τάση (increasing trend). Έχει διπλασιαστεί κατά την περίοδο από το 1990 έως το 1997 και ισούται με το 46% του Α.Ε.Π. (1997). Η ίδια κατατάσσεται τέταρτη με κριτήριο το χρέος της μετά τη Βραζιλία, την Κίνα και τη Ρωσία. Οι πρόσφατες (2005) μετρήσεις δίνουν την πρωτιά στην Τουρκία όσον αφορά στο εθνικό της

[169] Rubin B. and Kirisci K. Turkey in World Politics. An Emerging Multinational Power, London, σελ. 189.

χρέος. Ο λόγος (βαθμός) εξυπηρέτησης του χρέους (debt service ratio) έχει σταθεροποιηθεί περίπου στο 22% από 30% όπου ανέρχονταν κατά το 1992. Τα ονομαστικά επιτόκια (μετά τη φορολογία) ευρίσκονται σε πολύ υψηλά επίπεδα και οι βραχυχρόνιες εμπορικές πιστώσεις έχουν επιτόκιο 144%. Ο πληθωρισμός μειώνει σημαντικά τα πραγματικά επιτόκια. Έτσι οι μεν βραχυχρόνιες εμπορικές πιστώσεις τελικά καταλήγουν σε επιτόκιο 22.2%, τα δε κρατικά ομόλογα σε αποδόσεις 17.5%. Οι καταθέσεις τριών μηνών σε δολάρια αποφέρουν τόκο 7.2% και οι βραχυχρόνιες εμπορικές πιστώσεις σε δολάρια κοστολογούνται με 9.9%. Τα μη εξοφλούμενα δάνεια (non-performing loans) παρουσιάζουν πτωτική τάση. Από 0.9% το 1991 κατήλθαν στο 0.4% το 1997, συνιστώντας ένα υγιές δείγμα της αναπτυξιακής πορείας της τουρκικής οικονομίας. Η πραγματική τιμή του συναλλάγματος παρουσιάζει πτωτική τάση με οποιοδήποτε δείκτη και αν μετρηθεί μεταξύ των ετών 1990 και 1997. Ο σχετικός δείκτης που βασίζεται στις τιμές χονδρικής (wholesale prices) από 706.4 το 1990 κατήλθε στο 91.7 το 1997.

Το τραγικό γεγονός του σεισμού του 1999 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του άμεσου τρόπου με τον οποίο διαχειρίστηκε μια κατάσταση κρίσης η τουρκική ηγεσία. Από τον σεισμό της 17ης Αυγούστου του 1999 επλήγη ιδιαίτερα η πλέον σημαντική και πυκνοκατοικημένη βιομηχανική περιοχή στη βορειοδυτική πλευρά της χώρας το Izmit (Yalova, Kocaeli, Sakarya), η οποία συγκεντρώνει κοι το μεγαλύτερο κατά κεφαλήν εισόδημα (per capita income) της Τουρκίας (βλ. πίνακα που ακολουθεί παρακάτω). Εκτός από τις απώλειες σε ανθρώπινες ζωές και τον αντίκτυπο στον κοινωνικό τομέα, η διακοπή ή η επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας στο Izmit επηρέασε αρνητικά τους βασικούς μακροοικονομικούς δείκτες της χώρας για μια περίοδο τουλάχιστον δώδεκα μηνών. Σύμφωνα με τις αρχικές εκτιμήσεις τουρκικών οικονομικών παραγόντων[170] οι άμεσες και έμμεσες οικονομικές απώλειες υπολογίζονται σε 10 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ για μια πιο ολοκληρωμένη πρόβλεψη πρέπει να συνεκτιμηθούν και οι θετικές επιπτώσεις στους οικονομικούς δείκτες από την αύξηση της δραστηριότητας για την ανοικοδόμηση της περιοχής που είχε πληγεί. Η τουρκική ηγεσία έλαβε τα κατάλληλα μέτρα, προέβη στις απαραίτητες ενέργειες – οικονομικές και διπλωματικές – και εξασφάλισε πιστώσεις, δάνεια και ευνοϊκή στάση της διεθνούς κοινότητας προς την έκτακτη κατάσταση που αντιμετώπιζε. Ενίσχυσε άμεσα και έγκαιρα την οικονομία της περιοχής που χτυπήθηκε από το φονικό σεισμό παρέχοντας κίνητρα για την αναδόμησή της και στήριξε έμπρακτα τους Τούρκους και τους ξένους επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή αυτή.

<u>Πίνακας 6:</u>

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ.[171]

[170] Βλ. και http://www.turkishdailynews.com (αρχείο - δημοσιεύσεις περιόδου Σεπτεμβρίου 1999).
[171] Τα στοιχεία του πίνακα αφορούν στα έτη 1997 και 1998.

	Πληθυσμός.	Μερίδιο στο Α.Ε.Π.	Μερίδιο στη βιομηχανική προστιθέμενη αξία.	Κατά κεφαλήν εισόδημα.	Μερίδιο στα έσοδα του προϋπολογισμού από φόρους.	Μερίδιο στις τραπεζικές καταθέσεις.	Μερίδιο στις τραπεζικές πιστώσεις.
	Χιλιάδες	%	%	$	%	%	%
1. Kocaeli	1177	4.8	11.3	7845	15.8	1.4	0.9
2. Sakarya	732	1.1	1.1	2734	0.4	0.5	0.2
3. Yalova	164	0.4	0.7	4966	0.1	0.2	0.1
4. Bolu	553	0.9	0.7	3104	0.3	0.3	0.2
5. Bursa	1959	3.5	5.0	3434	3.0	2.4	3.2
6. Eskisehir	661	1.2	1.1	3335	0.8	0.7	0.7
7. Istanbul	9199	22.8	26.8	4728	37.5	44.1	41.0
Kocaeli+ Sakarya +Yalova +Bolu.	2626	7.2	13.8	5243	16.6	2.4	1.4
Σύνολο των 7 πόλεων.	14444	34.7	46.7	4581	58.0	49.6	46.3
Τουρκία.	62866	100.0	100.0	3031	100.0	100.0	100.0

Πηγή: Εθνική Τουρκική Στατιστική Υπηρεσία.

Η χρονική στιγμή της έναρξης της φιλελευθεροποίησης της τουρκικής οικονομίας δημιούργησε θεμελιώδη προβλήματα. Η πρώιμη φιλελευθεροποίηση δίχως θεσμούς ικανούς να αντιμετωπίσουν τις επακόλουθες διαμάχες για την αναδιανομή του εθνικού πλούτου χειροτέρεψε τις λαϊκές πιέσεις στην τουρκική πολιτική οικονομία, με αποτέλεσμα να μη δύναται η Τουρκία να εκμεταλλευθεί τα

οφέλη του νέου οικονομικού πλαισίου που διαμορφώνονταν. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι παρά την επέκταση του διεθνούς εμπορίου κατά τη δεκαετία του ΄90, η Τουρκία δε συμμετείχε ενεργά σε αυτήν τη θετική για αρκετές αναδυόμενες χώρες συγκυρία. Έτσι, ενώ τη δεκαετία του ΄80 οι εξαγωγές της αυξήθηκαν σημαντικά (περίπου 6% του Α.Ε.Π. το 1970 και 21.5% του Α.Ε.Π. το 1985), τη δεκαετία του ΄90 η πορεία αυτή ανακόπηκε.[172] Το 1980 καταργήθηκαν οι ποσοστώσεις και μειώθηκαν κατά 20% οι δασμοί. Η ραγδαία ανάπτυξη των εξαγωγών τη δεκαετία του ΄80 στηρίχθηκε κυρίως στην υποκατάσταση των εισαγωγών και στη χωρίς προηγούμενο προώθηση των εξαγωγών, αλλά δε διατηρήθηκε κατά τη δεκαετία του ΄90.[173] Σύμφωνα με τους Rubin B. και Kirisci K. (2001) μία αιτία για την επιδείνωση του εμπορικού ισοζυγίου της Τουρκίας από το 1990 και μετά κρίνεται και η γενικότερη εξαγωγική κατεύθυνση – στροφή πολλών αναπτυσσόμενων χωρών στις αρχές της δεκαετίας του ΄80 (βασικά λόγω της κρίσης χρέους και των συνεπειών της), γεγονός που αύξησε τις παγκόσμιες ανταγωνιστικές πιέσεις στις αγορές των εξαγωγών.[174] Η δεκαετία του ΄90 σημαδεύτηκε από τη διεύρυνση του κρατικού τομέα της Τουρκίας μέσω των σημαντικών επιδοτήσεων στη γεωργία και με την ενίσχυση των κρατικών προμηθειών, την υποχώρηση των οικονομικών συγκροτημάτων (holdings) με ποιοτική παραγωγή και έντονο εξαγωγικό προσανατολισμό (export orientation), που είχαν αναδειχθεί στη δεκαετία του ΄80 και την επανεγκαθίδρυση της μεταπρατικής συνείδησης στην οικονομική ζωή της. Βέβαια όλες οι προαναφερθείσες αλλαγές έγιναν μετά την αναρρίχηση στην εξουσία του Κόμματος του Ορθού Δρόμου του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ. Στα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής που εφάρμοσε εντάσσεται και η επανάκαμψη των κρατικών οικονομικών επιχειρήσεων (Κ.Ο.Ε.) καθώς και η κατακόρυφη αύξηση των δαπανών τους λόγω της αύξησης του λειτουργικού τους κόστους (operational cost) εξαιτίας της ανόδου των επιτοκίων και των μισθών.

Ο Σακίπ Σαμπαντσί, του οποίου ο πανίσχυρος όμιλος εταιρειών χαρακτηρίζεται για το φιλελεύθερο και εξαγωγικό προσανατολισμό του, είχε τονίσει το 1996 ότι «η τουρκική κυβέρνηση έχει σήμερα επιφορτισθεί με πάνω από το μισό των υποχρεώσεων που σχετίζονται με τις οικονομικές δραστηριότητες. Όταν όλες οι Κ.Ο.Ε. ιδιωτικοποιηθούν, τότε το φορτίο θα ελαφρύνει και η κυβέρνηση θα μπορεί να επιλύσει τα κοινωνικά προβλήματα. Η εκπαίδευση και η υγεία θα επεκταθούν και θα δοθεί έμφαση, ενώ, θα γίνουν σοβαρές προσπάθειες για να επιτευχθεί μια τακτική κατανομή εισοδήματος».[175] Με τον όρο «τακτική κατανομή εισοδήματος» εννοείται μια δίκαιη διανομή του τουρκικού εθνικού εισοδήματος, κατά τρόπο τέτοιο, ώστε να επιτυγχάνεται η εργασιακή ειρήνη, η κοινωνική ισορροπία και η μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας (σε οικονομικούς όρους να εξασφαλίζεται η κατά Pareto ευημερία, σε

[172] Rubin and Kirisci, Turkey in World Politics. An Emerging Multinational Power, London, σελ. 191.
[173] Στο ίδιο, σελ. 192.
[174] Στο ίδιο, σελ. 196.
[175] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 74-75.

ένα σύστημα που διακρίνεται από σταθερότητα, δηλαδή από ευσταθή ισορροπία).

Ο παρακάτω πίνακας είναι χαρακτηριστικός για να αντιληφθεί κανείς το μέγεθος του εμπορίου με συγκριτικά δεδομένα που αφορούν στην Τουρκία και σε ορισμένους βασικούς εμπορικούς εταίρους της κατά τα έτη 1983 και 1998:

Πίνακας 7:

ΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΕ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ.	ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ.			ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ.		
	1983	1998		1983	1998	
ΤΟΥΡΚΙΑ	5728	26140		9235	46400	
ΜΕΞΙΚΟ	25559	117505		10896	128940	
ΒΡΑΖΙΛΙΑ	21899	50992		16801	60890	
ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ	7836	25227		4504	31402	
ΝΟΤΙΑ ΚΟΡΕΑ	24446	133223		26192	93345	
ΤΑΪΒΑΝ	25094	109890		20308	104240	
ΚΙΝΑ	22151	183757		21323	140165	
ΟΥΓΓΑΡΙΑ	8770	22940		8555	25820	
ΠΟΛΩΝΙΑ	11580	26300		10600	48020	
ΙΣΡΑΗΛ	5108	23282		9574	29130	
Η.Π.Α.	205639	682977		269878	944586	
ΙΑΠΩΝΙΑ	146965	387965		126437	280531	
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	169417	539689		152877	466619	
ΣΥΝΟΛΟ	1757216	5414844		1755569	5358567	

Πηγή: ΑΝΑΦΟΡΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 1999 / 2000.

Παρεμφερής υπήρξε και η πορεία των άμεσων ξένων επενδύσεων (Foreign Direct Investments, F.D.I.) κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην Τουρκία. Ειδικότερα μετά από άνθηση των άμεσων ξένων επενδύσεων (Α.Ξ.Ε.) στη δεκαετία του ΄80, παρατηρήθηκε έντονη πτωτική πορεία των Α.Ξ.Ε., οι οποίες μάλλον παρέμειναν στάσιμες (π.χ. αν και για τις υπόλοιπες αναπτυσσόμενες χώρες το 1997 οι Α.Ξ.Ε. ανέρχονταν στο 16% του Α.Ε.Π., για την Τουρκία το

ποσοστό άγγιζε μόλις το 3.5% την ίδια περίοδο). Η εισαγωγή ιδιωτικών κεφαλαίων από τις πρώην Ανατολικές χώρες διευρύνεται πολύ κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Το 1997 η Τουρκία παρουσίασε πλεόνασμα 5.3 δισεκατομμυρίων δολαρίων (παρά το έλλειμμα 20 δισεκατομμυρίων δολαρίων το 1996), λόγω της ροής ξένων κεφαλαίων αλλά και των κεφαλαίων που διακινούνται μέσω της μαύρης αγοράς με βάση τις μελέτες που εκπονεί ο Ο.Ο.Σ.Α. για την τουρκική οικονομία.[176]

Όσον αφορά τους κλάδους αιχμής (cutting edge sectors) αυτοί προκύπτει ότι ανέρχονται σε εννιά τον αριθμό με βάση την ετήσια έκθεση που εξέδωσε το 2001 ο τουρκικός συντονιστικός διεπιμελητηριακός φορέας DEIK σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *«Επενδυτής»*, που δημοσιεύτηκε το Σάββατο στις 17 Φεβρουαρίου του 2001.[177] Πρόκειται για τους εξής κλάδους της τουρκικής οικονομίας οι οποίοι θα παρουσιάσουν αυξημένο επιχειρηματικό ενδιαφέρον, έντονη κινητικότητα και ραγδαία ανάπτυξη τα επόμενα χρόνια, αφού προς αυτούς κατά κύριο λόγο τους τομείς θα διοχετευθούν σημαντικά κεφάλαια – κονδύλια τόσο από εγχώριους όσο και από ξένους επενδυτές, επιχειρηματίες, τράπεζες και διεθνείς οικονομικούς και χρηματοπιστωτικούς οίκους – οργανισμούς:

1. Κλωστοϋφαντουργία (textile)
2. Τρόφιμα – ποτά (food – drinks)
3. Τηλεπικοινωνίες (telecommunications)
4. Τουρισμός (tourism)
5. Διαρκή καταναλωτικά αγαθά (durable goods)
6. Κατασκευές (constructions)
7. Πληροφορική (informatics)
8. Λιανεμπόριο (retailing)
9. Δικαιώματα παραχώρησης – εκχώρησης (franchising)

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι στον κλάδο των διαρκών αγαθών βαρύνοντα ρόλο παίζει η αυτοκινητοβιομηχανία και οι βιομηχανίες αυτοκινητιστικών εξαρτημάτων (autoparts). Η τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία αναπτύχθηκε ταχύτατα και συνιστά τον τρίτο μεγαλύτερο τομέα μετά την κλωστοϋφαντουργία και τις βιομηχανίες τροφίμων. Η αυτοκινητοβιομηχανία αντιπροσώπευε το 10.5% των τουρκικών εξαγωγών το 2001 (σε αξία περισσότερο από 3.2 δισεκατομμύρια δολάρια) και το ποσοστό αυτό αυξάνεται χρόνο με το χρόνο. Ενδεικτικό είναι ότι το 4% των τουρκικών εξαγωγών προς την Ελλάδα αφορά σε λεωφορεία. Το πρώτο συγκρότημα συναρμολόγησης αυτοκινήτων κατηγορίας jeep ιδρύθηκε το 1954. Πρόκειται για το Türk Willys Overland Ltd. Το 1955 στην Τουρκία συναρμολογούνταν φορτηγά και το 1963 λεωφορεία.[178] Οι εταιρείες

[176] O.E.C.D. Economic Surveys. Turkey – 1997. Paris, 1997, σελ. 21.
[177] *Επενδυτής* (ελληνική εφημερίδα), 17/02/2001.
[178] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, Ankara, October, 2002, σελ. 64.

συναρμολόγησης άρχισαν να εμφανίζονται από το 1963 και μετά, όπως π.χ. η TOFAS (FIAT), η O.Y.A.K. (RENAULT), και η OTOSAN (FORD). Το 1966 με την τοποθέτηση τουρκικών κεφαλαίων κατασκευάστηκε το «ANADOL», που αποτέλεσε το πρώτο τουρκικής κατασκευής επιβατικό αυτοκίνητο. Οι προαναφερθείσες εταιρείες αυτοκινήτων εγκατέστησαν τις γραμμές παραγωγής τους το 1971 και λειτούργησαν με ιταλική, γαλλική και αμερικανική άδεια αντίστοιχα. Τα τελευταία έτη ιαπωνικές και νοτιοκορεάτικες αυτοκινητοβιομηχανίες δημιούργησαν κοινοπραξίες (joint – ventures) στην Τουρκία. Εξαγωγές γίνονται από την Τουρκία στην Πορτογαλία, στην Ισπανία και στην Αγγλία από το 1999, καθιστώντας την Τουρκία διεθνές παραγωγικό κέντρο για τις αντιπροσωπείες της Fiat, της Renault και της Ford.

Στη σημερινή Τουρκία έξι επιχειρήσεις παράγουν εξ ολοκλήρου ή συναρμολογούν επιβατικά αυτοκίνητα (FIAT, RENAULT, FORD, TOYOTA, HYUNDAI, HONDA), εννιά εταιρείες παράγουν πλήρως ή συναρμολογούν φορτηγά (ANADOLU ISUZU, BMC, CHRYSLER, MAN, MERCEDES – BENZ, FORD, OTOYOL, TEMSA, FIAT) και δέκα εταιρείες παράγουν ή συναρμολογούν λεωφορεία (ISUZU, BMC, KARSAN, MERCEDES – BENZ, HYUNDAI, OTOKAR, FORD, OTOYOL, TEMSA, MAN).[179] Οι εγκαταστάσεις της γραμμής παραγωγής της TOYOTA S.A. Toyota Motor Manufacturing Turkey (T.M.M.T.) και ειδικότερα του καινούριου Corolla Verso αλλά και των Corolla Sedan και Wagon στο Adapazar, μια βιομηχανική περιοχή που απέχει 120 χλμ. από την Κωνσταντινούπολη, εντυπωσιάζουν και καλύπτουν έκταση ίση με 824000 τ.μ. Ολόκληρη η επένδυση κόστισε 700 εκατομμύρια ευρώ. Το εργοστάσιο ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1990. Αρχικά ήταν κοινοπραξία (TOYOTA S.A.) στην οποία συμμετείχαν η ιαπωνική εταιρεία και ο όμιλος του Τούρκου μεγαλοεπιχειρηματία Σαμπαντσί. Η έναρξη της παραγωγής πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 1994 και η έναρξη των εξαγωγών το Φεβρουάριο του 2002. Η μονάδα παραγωγής της Τουρκίας θα έχει το αποκλειστικό προνόμιο της παραγωγής του Corolla Verso χάρη στους Τούρκους εργαζόμενους που κατά μέσο όρο αμείβονται με 300 ευρώ μηνιαίως. Οι προδιαγραφές ποιότητας στο T.M.M.T. ταυτίζονται με αυτές που ισχύουν για την TOYOTA S.A. παγκοσμίως και πιστοποιούν την αρτιότητα και την πιστότητα του παραγόμενου προϊόντος. Το Μάρτιο του 2003 άρχισε η λειτουργία της διπλής βάρδιας στο συγκεκριμένο εργοστάσιο (συνολικά απασχολούνται 3000 περίπου εργάτες, γεγονός που συντείνει στην καταπολέμηση της ανεργίας) και έτσι παράγεται ένα αυτοκίνητο κάθε δύο λεπτά της ώρας, ενώ η παραγωγή τόσο των Corolla Sedan, Wagon όσο και του Corolla Verso γίνεται κάθετα (vertical production), με συνέπεια να παράγονται (στοιχεία του 2003) 70000 οχήματα από τα οποία εξήχθησαν τα 63000.

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στατιστικά στοιχεία των τουρκικών αρχών[180] η συνολική παραγωγική ικανότητα ξεπερνά τα 1020000 οχήματα από τα οποία τα 700000 είναι αυτοκίνητα. Η αξία των εξαγωγών της τουρκικής αυτοκινητοβιομηχανίας ανέρχεται σε 2 εκατομμύρια δολάρια κατά τα τελευταία 3

[179] Στο ίδιο, σελ. 64.
[180] http://www.igeme.org.

έτη, παρουσιάζοντας αυξητικές τάσεις μελλοντικά. Η προμήθεια των μηχανημάτων, εξαρτημάτων και ανταλλακτικών γίνεται από 1500 περίπου τοπικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις (small – medium enterprises, SMEs), οι οποίες αποτελούν το 70% των προμηθευτών για το συγκεκριμένο βιομηχανικό κλάδο. Οι εξαγωγές διαφόρων ειδών εξαρτημάτων κατευθύνονται προς την Ε.Ε. και ειδικότερα προς τη Γερμανία, την Αγγλία, την Ιταλία, τη Γαλλία, την Ισπανία, την Αυστρία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο αλλά και προς τις Η.Π.Α., τη Ρωσία, την Αίγυπτο, το Ιράν.[181]

Εκτός από την αυτοκινητοβιομηχανία ενδιαφέρον από άποψης συσσώρευσης κεφαλαίου παρουσιάζει και ο τομέας της μηχανουργίας, της κατασκευής μηχανών (machinery industry). Σήμερα μόνο το 6% του κλάδου ανήκει σε δημόσιες εταιρείες (περίπου 350) και το υπόλοιπο κυριαρχείται από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Ο συγκεκριμένος κλάδος παραγωγής αντιπροσωπεύει το 2.2% του συνόλου της τουρκικής βιομηχανίας και το εύρος της ποικιλίας που εμπεριέχει είναι πραγματικά μεγάλο, όπως π.χ. μηχανές, τουρμπίνες, μηχανές κατασκευών, βαριά βιομηχανικά μηχανήματα π.χ. μηχανές εξόρυξης που χρησιμοποιούνται σε ορυχεία κ.ά., διάφορα εργαλεία, ξυλουργικές και υφαντουργικές μηχανές, μηχανές παντός άλλου τύπου, π.χ. τροφίμων κ.ά., αντλίες, συμπιεστές, κλιματιστικές μονάδες, ψυγεία, πλυντήρια (οικιακά και βιομηχανικά), βαλβίδες κτλ.[182] Όλα αυτά μπορούν να παραχθούν ποιοτικά και με χαμηλές – ανταγωνιστικές τιμές λόγω των φθηνών εργατικών χεριών που παρέχει το τουρκικό εργατικό δυναμικό και των μηχανολογικών ικανοτήτων και της επαρκούς εξειδίκευσης που διαθέτουν οι Τούρκοι εργάτες και μηχανικοί. Τουρκικοί κολοσσοί στις οικιακές συσκευές και ειδικά στα λευκά ηλεκτρικά είδη όπως είναι οι εταιρείες Arçelik και Beko Electronics, έχουν κατακλύσει τις ευρωπαϊκές αγορές. Ενδεικτικό είναι, σύμφωνα με δημοσίευμα της *«Le Monde»*,[183] ότι ένας στους τρεις τηλεοπτικούς δέκτες των ευρωπαϊκών σπιτιών είναι τουρκικής τεχνολογίας. Η Arçelik συγκαταλέγεται ανάμεσα στις δέκα μεγαλύτερες μάρκες του κλάδου των οικιακών συσκευών και έχει ήδη κατακτήσεις τις αγορές της Αγγλίας, της Γερμανίας και της Αυστρίας, ενώ, απέκτησε πρόσφατα το 51% περίπου της ρουμανικής SC Arctic, που κατείχε μονοπωλιακή θέση στην κατασκευή ψυγείων και καταψυκτών. Έτσι, διαθέτει πλέον μια σεβαστή παραγωγική βάση στο κέντρο της Ευρώπης. Η Arçelik και η Beko ανήκουν στον όμιλο Κοτς, ο οποίος δομείται πάνω στο οικογενειακό μοντέλο, όπως και οι όμιλοι Σαμπαντσί, Ζορλού και Αναντολού. Στους ισχυρούς επιχειρηματικούς αυτούς ομίλους παρατηρείται μια πατερναλιστική – οικογενειοκρατική κουλτούρα, αλλά συνάμα και μια ευκαιριακή επιχειρηματική πρακτική ή «πρακτική της αρπαχτής», διότι, όταν οι συνθήκες ευδοκιμούν π.χ. στον κατασκευαστικό τομέα, τότε δημιουργούνται κατασκευαστικές εταιρείες, αν ευνοούνται οι τραπεζικές ή οι ενεργειακές δραστηριότητες, τότε τεράστια

[181] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 65.
[182] Στο ίδιο, σελ. 65.
[183] Βλ. και http://www.lemonde.fr (αρχείο – δημοσιεύσεις 2006).

χρηματικά κεφάλαια κατευθύνονται προς τραπεζικές ή ενεργειακές επενδύσεις αντίστοιχα κτλ. Τελευταία βέβαια η τάση του γιγαντισμού εγκαταλείπεται και στη θέση του σταδιακά επικρατεί η επικέντρωση των τουρκικών επιχειρηματικών ομίλων στις κερδοφόρες δραστηριότητες, όπως προστάζουν οι οικονομικές αρχές του άκρατου καπιταλιστικού συστήματος δυτικού τύπου. Οι τουρκικές εταιρείες τηλεοπτικών και δορυφορικών συσκευών και κυρίως η Vestel Electronics, που λειτουργεί από το 1984, διαθέτει ένα από τα πιο αναγνωρίσιμα εταιρικά σήματα (brands) στην τουρκική και ευρωπαϊκή αγορά και πραγματοποιεί σημαντικές εξαγωγές στην Ε.Ε. (26% ήταν το συνολικό της μερίδιο το 2004 στην ευρωπαϊκή αγορά, από 19% το 2002).

Ο εξαγωγικός προσανατολισμός αυτού του κλάδου αρχίζει να γίνεται εμφανής κατά τη δεκαετία του ΄90 και μετά. Συγκεκριμένα το 2001 οι εξαγωγές άγγιξαν τα 1800 δισεκατομμύρια δολάρια περίπου σημειώνοντας αύξηση κατά 19.5% σε σχέση με το 2000.[184] Οι μελλοντικές εξαγωγικές προοπτικές, αλλά και οι προοπτικές για την καθαρή κερδοφορία διαφαίνονται θετικές για τον εν λόγω κλάδο. Χώρες υποδοχής των τουρκικών εξαγωγών αυτού του κλάδου είναι οι ίδιες με αυτές που αναφέρθηκαν πρωτύτερα στον τομέα της αυτοκινητοβιομηχανίας, αλλά και η Ελλάδα, η Ολλανδία και η Αλγερία. Οι Τούρκοι κατασκευαστές εφαρμόζουν κατά γράμμα τις ευρωπαϊκές και τις διεθνείς προδιαγραφές και νόρμες, π.χ. αναγραφή του σήματος «CE» στα παραγόμενα προϊόντα τους που εξάγονται σε χώρες – μέλη της Ε.Ε. με βάση τις ευρωπαϊκές Οδηγίες (Directives) της «Νέας Προσέγγισης» («New Approach»).

Στον κλωστοϋφαντουργικό τομέα η Τουρκία διακρίνεται για την ανταγωνιστικότητα των προϊόντων (π.χ. ρούχα, υφάσματα, πλεκτά, μάλλινα είδη, τάπητες, κιλίμια κτλ.) που παράγει, τα οποία της παρέχουν το 31% των τουρκικών εξαγωγών (στοιχεία για το 2004) προς την Ε.Ε. και συσσωρεύουν κεφάλαια στην Τουρκία της τάξης των 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της τουρκικής κλωστοϋφαντουργίας αφορούν στο πολύ χαμηλό εργατικό κόστος (σύμφωνα με τη Werner International Management Consultants ο Τούρκος εργαζόμενος αμοίβεται με 2.90 δολάρια ανά ώρα εργασίας), στην καθετοποιημένη παραγωγική διαδικασία, στο υψηλό επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών και στην ευελιξία των παραγωγικών της μονάδων. Η εγγύτητα της Τουρκίας στην Ευρώπη της προσδίδει ένα ακόμη ατού τόσο στα μειωμένα μεταφορικά έξοδα των τουρκικών εταιρειών όσο και στην ταχύτερη παράδοση των παραγγελιών που λαμβάνουν στις ευρωπαϊκές αγορές. Τα διεθνώς αναγνωρισμένα σήματα της τουρκικής υφαντουργίας και των έτοιμων ενδυμάτων, όπως π.χ. τα Mavi, Collins, Loft και Cross συνιστούν τους ιδανικούς «εμπορικούς αντιπροσώπους» της Τουρκίας στο εξωτερικό, καθώς έχουν κερδίσει μια περίοπτη θέση στα ατελιέ της Ιταλίας (Μιλάνο), Γαλλίας (Παρίσι) και Αγγλίας (Λονδίνο) και στα φημισμένα πολυκαταστήματα και εμπορικά κέντρα τους. Όπως δήλωσε ο γενικός διευθυντής μιας νεοσύστατης εταιρείας παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, ο Τσετίν Ακάι «κατασκευάζουμε 9

[184] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 65.

εκατομμύρια τζιν ετησίως. Τα μισά είναι για εταιρείες όπως η Esprit και η Calvin Klein. Τα άλλα μισά είναι Mavi».

Η διαμορφούμενη αυτή θετική κατάσταση στον παραγωγικό τομέα της Τουρκίας όχι μόνο στον κλωστοϋφαντουργικό, αλλά και στους υπόλοιπους κλάδους παραγωγής αντιμετωπίζεται καλοδεχούμενα από την Ένωση Ανεξάρτητων Βιομηχάνων και Εργαζομένων (MUSIAD), η οποία υποστηρίζει τις αρχές του πολιτικού ισλάμ και ταυτόχρονα τα μέλη της αποτελούν ένθερμους οπαδούς της ολοένα και μεγαλύτερης εμπορικής διείσδυσης της Τουρκίας στην ευρωπαϊκή αγορά. Εξελίξεις, όπως η υπογραφή συμφωνιών της διοίκησης της εταιρείας που παράγει τη γνωστή τουρκική μπίρα «Efes Pilsen» με τα δέκα νέα κράτη – μέλη της Ε.Ε., η οποία θα αυξήσει ακόμη περισσότερο τις εξαγωγές της εν λόγω επιχείρησης προς την Ε.Ε. και θα της προσδώσει μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς (market share) στην αγορά της μπίρας, κρίνονται πολύ αποδοτικές και χαίρουν ιδιαίτερης εκτίμησης από τους ιθύνοντες της MUSIAD. Στο αντίπαλο δέος βρίσκεται η TUSIAD (το γράμμα «Τ» αντιστοιχεί στη λέξη Turkish, υπογραμμίζοντας την έννοια του έθνους και του κεμαλισμού), η οποία συνιστά το κεμαλικό αντίστοιχο της MUSIAD (οι εταιρείες - μέλη της π.χ. η Efes Pilsen τονίζουν την έννοια του Ισλάμ, της θρησκείας και του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους γενικότερα).

Χαρακτηριστικά είναι τα όσα αναφέρει ο Αμπντουλάχ Γκιούλ σε άρθρο του το οποίο δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα *«International Herald Tribune»* στις 12 Δεκεμβρίου του 2003.[185] Ο ίδιος δηλώνει ότι «ο πολιτικός μετασχηματισμός στην Τουρκία έχει ολοκληρωθεί με μια παρόμοια διαδικασία στον οικονομικό τομέα. Οι δομικές αλλαγές στην οικονομία έχουν ήδη καρποφορήσει. Η οικονομική σταθερότητα έχει αυξηθεί με τη συνέχιση του αποπληθωρισμού, ενώ οι ρυθμοί πληθωρισμού έχουν υποχωρήσει στα χαμηλότερα επίπεδα των τελευταίων ετών. Ο εκσυγχρονισμός των κανόνων αγοράς και των θεσμών της Τουρκίας έχει προχωρήσει. Επιπλέον περισσότερα κίνητρα έχουν εισαχθεί για να διευκολύνουν τις ξένες άμεσες επενδύσεις στην Τουρκία. Οι μακροοικονομικοί δείκτες επιβεβαιώνουν ένα σταθερό οικονομικό περιβάλλον με οικονομική ανάπτυξη, η οποία έχει αντιστρέψει την αρνητική τάση της σε μια αύξηση της τάξης του 7% περίπου».[186] Την ίδια άποψη εξέφρασε και ο πρών Πρόεδρος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας ο κ. Καρατζάς, ο οποίος τόνισε ότι «η Τουρκία βρίσκεται σε μια ιδιαίτερη φάση μετασχηματισμού που τείνει να αλλάξει δραστικά την εικόνα της χώρας τα επόμενα χρόνια», λόγω της γεωπολιτικής σημασίας της Τουρκίας (γειτνίαση με τη Μέση Ανατολή) και εξαιτίας της αυξημένης πιθανότητας να συμμετάσχει η Τουρκία σε διαπραγματεύσεις για ένταξη στην Ε.Ε. μέσα στο 2004. Ο κ. Καρατζάς υπογραμμίζει ότι «μετά την κρίση του 2001 η οικονομία (της Τουρκίας) βρίσκεται σε ανοδική τροχιά, με κύριο χαρακτηριστικό τους ισχυρούς ρυθμούς ανάπτυξης, στηριζόμενη πρωτίστως στην άνοδο της παραγωγικότητας και στις εξαγωγές».[187] Η άποψη του συγγραφέα της παρούσας

[185] *International Herald Tribune,* 12 Δεκεμβρίου 2003.
[186] http://www.mfa.gov.tr/grupa/ai/Gul12December2003.htm.
[187] *Η Καθημερινή Οικονομική*, 29 Φεβρουαρίου 2004.

διατριβής είναι ότι με την τρέχουσα και μελλοντικά θετικά διαγραφόμενη πορεία της συσσώρευσης κεφαλαίου (εγχώριου και αλλοδαπού) η Τουρκία εντάσσεται σταδιακά στις «Νέες Βιομηχανικές Χώρες» και παύει να θεωρείται ως περιφερειακή οικονομία δεύτερης διαλογής. Θετική κρίνεται όμως και η πτώση των επιτοκίων και του πληθωρισμού, που έχει επισπευστεί την τελευταία περίοδο, με φιλότιμες προσπάθειες της τουρκικής οικονομικής ηγεσίας (ο πληθωρισμός μειώθηκε κατά 54% μέσα στα δύο τελευταία χρόνια, ενώ τα επιτόκια μειώθηκαν κατά 11%). Κάτω από αυτές τις ευοίωνες οικονομικές συνθήκες οι εγχώριοι και οι ξένοι επενδυτές επαναδραστηριοποιήθηκαν στην τουρκική αγορά, επανατοποθέτησαν τις αποταμιεύσεις τους σε συνάλλαγμα (αύξηση των συναλλαγματικών διαθεσίμων στο ποσό των 34 δισεκατομμυρίων δολαρίων) και έτσι ισχυροποιήθηκε η τουρκική λίρα (ανατίμηση).

Στόχος της τουρκικής κυβέρνησης αποτελεί η μείωση του εξωτερικού χρέους αλλά και η επιμήκυνση της διάρκειάς του. Επομένως η χρηματοοικονομική στήριξη που θα παράσχει το Δ.Ν.Τ. στην Τουρκία και η συμβολή των ιδιωτικοποιήσεων ανάγονται σε σημαντικούς παράγοντες για να πραγματοποιηθεί αυτός ο στόχος. Τέλος η πορεία του χρηματιστηρίου της Κωνσταντινούπολης κατά το 2003 υπήρξε θετικότατη όπως ισχυρίστηκε ο Θ. Καρατζάς (Πρόεδρος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας για αρκετά χρόνια), εξαιτίας των αλλαγών στο θεσμικό πλαίσιο της χρηματιστηριακής αγοράς.[188] Αυτό το γεγονός οδήγησε πολλούς επενδυτές να επαναξιολογήσουν τα χαρτοφυλάκιά τους και να προβούν σε αξιόλογες τοποθετήσεις στην τουρκική χρηματιστηριακή αγορά, να κατοχυρώσουν θέσεις, προσδοκώντας μελλοντικά κέρδη και ικανοποιητικές αποδόσεις. Υπάρχουν εισηγμένες εταιρείες στο χρηματιστήριο της Κωνσταντινούπολης οι οποίες διαθέτουν υψηλότατη κεφαλαιοποίηση και χρηματιστηριακή αξία, τεράστια κερδοφορία, άρτια διοίκηση, αισιόδοξα επιχειρηματικά σχέδια για τα επόμενα έτη. Ορισμένες από αυτές τις επιχειρήσεις είναι οι εξής: Aksa Akrilik Ipl, Alarko Holding, Enka Inşaat San., Ford Otosan, Koç Holding, Netaş Telekom, Sabancı Holding, Petrol Ofisi, Petkim, T. Garanti Bank, T. Işbank, Finansbank, Ihlas Holding, Doğan Holding, Doğan Yayin Holding κ.ά. Οι εταιρείες αυτές συντελούν αποφασιστικά με τις επιχειρηματικές τους ενέργειες στην ενδυνάμωση του τουρκικού καπιταλισμού και του εθνικού κεφαλαίου της Τουρκίας, προσφέροντας χιλιάδες θέσεις απασχόλησης και παρέχοντας ολοένα και πιο βελτιωμένα τελικά προϊόντα και υπηρεσίες στην τουρκική αγορά (από τεχνικής, τεχνολογικής και ποιοτικής άποψης με βάση τα διεθνή κριτήρια ποιότητας όπως είναι π.χ. τα ISO 9001, ISO 9002 κ.ά.), αλλά και στους διεθνείς αποδέκτες - εισαγωγείς των τουρκικών προϊόντων και υπηρεσιών.

Ως έμμεσο αποτέλεσμα των οικονομικών αποφάσεων που έλαβε ο Κεμάλ Ντερβίς το 2001 για τη διόρθωση των μεγεθών της παραπέουσας τουρκικής οικονομίας μετά την κρίση του Φεβρουαρίου του 2001 υπήρξε η επιτάχυνση του σχηματισμού κεφαλαιοκρατίας στην Τουρκία κατά τα πρότυπα που είχαν προβάλει και καθιερώσει οι σύγχρονες δυτικές οικονομίες (Ευρώπη και Η.Π.Α.). Τέλος επισπεύστηκε η συσσώρευση του τουρκικού κεφαλαίου και η διαμόρφωση

[188] Στο ίδιο, 29 Φεβρουαρίου 2004.

ενός νέου τύπου προηγμένου τουρκικού καπιταλισμού (turkish capitalism), που έχει βέβαια πάντοτε την «κηδεμονία» των πανίσχυρων στρατογραφειοκρατών, των οποίων όμως η αδιαφιλονίκητη έως σήμερα παντοδυναμία τους και η ικανότητά τους να διαμορφώνουν τις εξελίξεις στο εσωτερικό της Τουρκίας, έχει πλέον αρχίσει να αμφισβητείται και να τίθεται σε καινούριες βάσεις, καθώς ο πρωθυπουργός Ταγίπ Ερντογάν έχει καταφέρει να «περιθωριοποιήσει», με τη χαμηλών τόνων πολιτική που εφαρμόζει, το τουρκικό στρατιωτικό κατεστημένο και όσους το στηρίζουν φανερά ή παρασκηνιακά. Η αποδυνάμωση αυτή των στρατιωτικών κύκλων της Άγκυρας επιτείνει την ανέλιξη θετικών, δημοκρατικών δυνάμεων που θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, την επιτυχία ή μη των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων που έχουν εξαγγελθεί, την προαγωγή ενός δίκαιου φορολογικού συστήματος και την επίτευξη των φιλόδοξων προγραμμάτων ιδιωτικοποιήσεων ή αποκρατικοποιήσεων ισχυρών δημόσιων επιχειρήσεων όπως είναι π.χ. η Türk Telekom, η ASELSAN, η TOPRAS κ.ά. καθώς και τη βελτίωση των μακροοικονομικών μεγεθών.

Η αυτοδύναμη και αυτόνομη ανάπτυξη του τουρκικού καπιταλιστικού κεφαλαίου θα εξαρτηθεί από ποικίλους παράγοντες, μεταξύ των οποίων η ταχύτερη βιομηχανοποίηση της Τουρκίας, η παραιτέρω ενδυνάμωση των θεσμών και γενικότερα του θεσμικού πλαισίου και των νομοθετημάτων που άπτονται της βιομηχανοποίησης, αλλά και η προώθηση των υγιών πολιτικών και αλλαγών που πρέπει να επιτελεστούν, ώστε να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος στόχος της δημιουργίας ισχυρής και διατηρήσιμης κεφαλαιακής επάρκειας, άμεσων ξένων επενδύσεων (F.D.I.), εισροής ξένου συναλλάγματος και χρηματικών ροών (cash flows), ικανών να ανατροφοδοτήσουν και να επισπεύσουν τη διαδικασία της διαμόρφωσης ενός ενιαίου, αδιαίρετου, υγιούς και κυρίως αναγνωρίσιμου, διακριτού και διατηρήσιμου, με προοπτικές περισσότερης ισόρροπης ανάπτυξης (balanced growth) τύπου κεφαλαιοκρατικού μηχανισμού, ο οποίος θα δύναται να «παράγει» κεφάλαιο, επενδύσεις και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες τόσο από Τούρκους επιχειρηματίες όσο και από ξένους επενδυτές (θεσμικούς, ισχυρά ξένα funds, τραπεζικούς και χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς κ.ά.).

Η κυβέρνηση του Ταγίπ Ερντογάν, η οποία εκλέχθηκε με απόλυτη πλειοψηφία, έχει καταφέρει να βελτιώσει αισθητά ορισμένους κρίσιμους δείκτες της τουρκικής οικονομίας π.χ. πληθωρισμός, ανεργία, εξαγωγές, ιδιωτική κατανάλωση κ.ά., ενώ το Μάρτιο του 2004 ανακοινώθηκε ότι σε ετήσια βάση ο πληθωρισμός το Φεβρουάριο του ίδιου έτους ήταν μονοψήφιος (για το πρωτο εξάμηνο του 2004 ο πληθωρισμός έχει συρρικνωθεί στο 11.8% από το 72% που κάλπαζε το 2002). Βέβαια το εξωτερικό χρέος της Τουρκίας υπερβαίνει τα 100 δισεκατομμύρια δολάρια, με συνέπεια η Τουρκία να συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πιο χρεωμένες αναπτυσσόμενες χώρες του κόσμου (το 2001 κατείχε την 7η θέση παγκοσμίως και το 2005 την 1η) χωρίς ωστόσο αυτό να την εμποδίσει να εξελίσσεται ταχύτατα σε μία από τις μεγαλύτερες οικονομικές δυνάμεις με βαρύνουσα γεωπολιτική και στρατηγική θέση. Ο ίδιος ο Τ. Ερντογάν είναι μέτοχος της εταιρείας ULKER (παραγωγή μπισκότων κ.ά.) και της COLA TURKA, την οποία προτιμούν να καταναλώνουν οι μουσουλμάνοι της Τουρκίας, ενώ έχει

συμμετοχές και σε άλλες γνωστές επιχειρήσεις, διατηρώντας έτσι ενεργητικό ρόλο στα επιχειρηματικά δρώμενα της χώρας του, καθώς επικοινωνεί, συνδιαλέγεται και ανταλλάσσει απόψεις με Τούρκους επιχειρηματίες και γνωρίζει επαρκώς και εκ των έσω τα προβλήματα της τουρκικής επιχειρηματικότητας, της παραγωγής, της προώθησης και της διανομής του παραγόμενου προϊόντος στην εγχώρια και στις ξένες αγορές. Ο Τ. Ερντογάν δε δίστασε να παρεβρεθεί στα εγκαίνια της παραγωγής του νέου Corolla Verso που γίνεται στη βιομηχανική ζώνη στο Adapazar της Τουρκίας, να απευθύνει τα εύσημα στη διοίκηση της TOYOTA S.A. και να φωτογραφηθεί με φόντο το λογότυπο της εταιρείας, επιδιώκοντας έτσι να τονίσει τη βαρύτητα που αποδίδει η κυβέρνησή του σε αυτό το γεγονός και να προσελκύσει ακόμη περισσότερο την εμπιστοσύνη των ξένων πολυεθνικών επιχειρήσεων για επικερδείς επενδύσεις στη χώρα του.

Το Βιομηχανικό Επιμελητήριο της Κωνσταντινούπολης (Istanbul Chamber of Industry, I.S.O.) κατατάσσει κάθε χρόνο τις 500 τουρκικές ανώνυμες εταιρείες με κριτήριο τις ετήσιες πωλήσεις τους.[189] Για το 2005 (όπως και για τα τελευταία χρόνια) την πρώτη θέση κατέλαβε η μεγαλύτερη εταιρεία επεξεργασίας και διύλισης πετρελαίου, η TÜPRAŞ, της οποίας οι ακαθάριστες πωλήσεις εκτοξεύθηκαν στις 14.2 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες. Δεύτερη βρίσκεται η Ford Otomotiv με πωλήσεις 5.1 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες και ακολουθεί στην τρίτη θέση η Toyota Otomotiv με πωλήσεις ύψους 3.4 δισεκατομμυρίων τουρκικών λιρών. Τις υπόλοιπες θέσεις στην πρώτη δεκάδα καταλαμβάνουν οι εξής εταιρείες: EÜAŞ, Arçelik, Ereğli, Demir Çelik, Oyak Renault, Vestel, Tofaș και Aygaz.

Τα τρία σημαντικά πλεονεκτήματα της Τουρκίας κατά τα τελευταία 20 έως 25 χρόνια είναι:

- Η μεγάλη εγχώρια αγορά της (περισσότερο από 65 εκατομμύρια κάτοικοι).
- Το εξειδικευμένο και χαμηλού κόστους εργατικό της δυναμικό. Να σημειωθεί ότι ο μέσος Τούρκος εργάτης πληρώνεται μηνιαίως με 300 ευρώ περίπου.
- Η δυναμικότητα και η ανταγωνιστικότητα των εγχωρίως διοικούμενων εταιρειών.[190]

Όσον αφορά στο τρίτο πλεονέκτημα, οι τοπικές επιχειρήσεις παράγουν προϊόντα υψηλής ποιότητας π.χ. ηλεκτρονικά εξαρτήματα – προϊόντα, ηλεκτρολογικό εξοπλισμό, τηλεπικοινωνιακά συστήματα κ.ά. που τα προμηθεύουν στις πολυεθνικές εταιρείες. Έτσι λειτουργούν ουσιαστικά ως προμηθευτές υψηλής ποιότητας για τους πολυεθνικούς κολοσσούς, περισσότερο από οποιεσδήποτε ομοειδείς εταιρείες σε άλλες χώρες.

[189] http://www.iso.org.tr/index.asp.

[190] Ögütcü, «Turkey΄s New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals», σελ. 37.

Η κυριότερη προσφορά της παρούσας μελέτης έγκειται στο οικονομικό μοντέλο – υπόδειγμα (economic model) που θα χρησιμοποιηθεί για να περιγραφεί η τουρκική οικονομική ανάπτυξη, αλλά και για να δικαιολογηθεί επιστημονικά η θεωρία των «συγκοινωνούντων δοχείων» που επισημάνθηκε πρωτύτερα.

Ειδικότερα, σε πρώτη φάση θα επεξηγήσουμε τις διάφορες ενδογενείς (endogenous) και εξωγενείς (exogenous) μεταβλητές που θα εμφανιστούν στο υπόδειγμα.

Επομένως,

ΤΑ : τουρκική ανάπτυξη (ενδογενής μεταβλητή)
ΙΚ : ισλαμικό κεφάλαιο (ενδογενής μεταβλητή)
ΣΚ : στρατογραφειοκρατικό κεφάλαιο (ενδογενής μεταβλητή)
ΕΒ : εξωτερική χρηματοοικονομική βοήθεια και Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) στην Τουρκία (εξωγενής μεταβλητή)
ΑΠ : απρόβλεπτοι ή τυχαίοι παράγοντες (π.χ. χρηματοοικονομικές κρίσεις – υφέσεις, συναλλαγματικές ή πετρελαϊκές κρίσεις, χρηματιστηριακές άνοδοι ή πτώσεις, διεθνείς κρίσεις κ.ά.) (εξωγενής μεταβλητή)
L : τουρκική εργασία, εργατική δύναμη (ενδογενής μεταβλητή)
Τ : χρόνος ή τεχνολογική πρόοδος (ενδογενής μεταβλητή)

Να επισημανθεί ότι το άθροισμα (ΙΚ + ΣΚ) αποτελεί το συνολικό τουρκικό κεφάλαιο (ΤΚ), στο οποίο δε συνυπολογίζεται η οποιαδήποτε εξωτερική βοήθεια, χρηματοδότηση κτλ. Επιπρόσθετα πρέπει να αναφερθεί ότι η μεταβλητή φύση ή γη (NL, nature - land) δεν περιλαμβάνεται στο παρόν υπόδειγμα για λόγους απλοποίησης του υποδείγματος. Άλλωστε στα περισσότερα υποδείγματα οικονομικής αναπτυξης η εν λόγω μεταβλητή παραλείπεται στην ανάλυση που γίνεται.

Γενικό Υπόδειγμα: $TA = IK + \Sigma K + L + T + EB + A\Pi$

--- Εσωτερικό --- --- Εξωτερικό ---

Εξειδικευμένο στην τουρκική οικονομία Υπόδειγμα:

$$TA = a + b + c + d + L + T \rightarrow$$

$$TA = a(1 - K) + bK + c_1(1-B) + c_2B + d + L + T \quad (1)$$

, όπου :

K : συνολικό τουρκικό κεφάλαιο (εσωτερικό)
B : ξένη χρηματοοικονομική βοήθεια και Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) στην Τουρκία (εξωτερικό)
c_1 : ξένη χρηματοοικονομική βοήθεια (π.χ. Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων) και Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) στην Τουρκία από την Ευρωπαϊκή Ένωση
c_2 : ξένη χρηματοοικονομική βοήθεια (π.χ. Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο κ.ά.) και Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) στην Τουρκία από τις Η.Π.Α.

Διαφορίζοντας (differentiating) τη σχέση (1) ως προς τη μεταβλητή T έχουμε:
(το θ συμβολίζει τη μερική παράγωγο)

$$dTA/dt = \theta\{a(1-K)\}/dt + \theta(bK)/dt + \theta\{c_1(1-B)\}/dt + \theta(c_2B)/dt + \theta d/dt + \theta L/dt + \theta t/dt$$

--- =1 ---

Το υπόδειγμα των Harrod και Domar θεωρεί ότι η μεγέθυνση είναι απόρροια μόνο της συσσώρευσης του κεφαλαίου αποκλείοντας έτσι τελείως την οποιαδήποτε επίδραση της τεχνολογίας και της τεχνολογικής προόδου στην οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά έχει αναπτυχθεί το υπόδειγμα των Denison και Solow, το οποίο λαμβάνει υπόψη τόσο την επίδραση της εργασίας και του κεφαλαίου, όσο και τη συμβολή της τεχνολογίας στην οικονομική ανάπτυξη έχοντας ως βάση τη «λογιστική της μεγέθυνσης» (growth accounting). Ορμώμενοι από το υπόδειγμα των Denison και Solow για την οικονομική μεγέθυνση μιας οικονομίας μπορούμε να διακρίνουμε τη συνεισφορά των διαφόρων παραγόντων στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας.

Συγκεκριμένα, θεωρούμε το υπόδειγμα: $\underline{Y = F(K,L,T)}$

, όπου :

K : το σύνολο του τουρκικού κεφαλαίου
L : το σύνολο της τουρκικής εργατικής δύναμης
T : η τεχνολογική πρόοδος

Διαφορίζοντας ως προς το T έχουμε:

$$dY/dT = (\theta F/\theta K)(dK/dT) + (\theta F/\theta L)(dL/dT) + (\theta F/\theta T)(dT/dT)$$

--- =1 ---

Διαιρώντας με το Y και αναπτύσσοντας τους δύο πρώτους δεξιά όρους έχουμε τα εξής:

$$(dY/dT)(1/Y) = (1/Y)\{(\theta F/\theta K)(dK/dT)(1/K) + (\theta F/\theta L)(dL/dT)L(1/L) + (\theta F/\theta T)\}$$

$$\text{--- } =1 \text{ ---}$$

➔

$$(dY/dT)/Y = (\theta F/\theta K)(K/Y)(dK/dT)/K + (\theta F/\theta L)(L/Y)(dL/dT)/L + (\theta F/\theta T)/Y$$

, όπου :

(dY/dT)/Y είναι ο ρυθμός μεγέθυνσης του συνολικού τουρκικού προϊόντος (g)
(dK/dT)/K είναι ο ρυθμός μεγέθυνσης του τουρκικού κεφαλαίου (g_K)
(dL/dT)/L είναι ο ρυθμός μεγέθυνσης της τουρκικής εργατικής δύναμης (g_L)
(θF/θK) εκφράζει το οριακό προϊόν του τουρκικού κεφαλαίου (i)
(θF/θL) εκφράζει το οριακό προϊόν της τουρκικής εργασίας (w)
(θF/θK)(K/Y) εκφράζει το μερίδιο του τουρκικού κεφαλαίου στο τουρκικό εθνικό προϊόν (w_K)
(θF/θL)(L/Y) εκφράζει το μερίδιο της τουρκικής εργασίας στο τουρκικό εθνικό προϊόν (w_L)
(θF/θT)/Y εκφράζει το τμήμα της αύξησης του τουρκικού προϊόντος (Α.Ε.Π.) που δεν ερμηνεύεται από την αύξηση των τουρκικών παραγωγικών συντελεστών (εργασία και κεφάλαιο). Αποτελεί δηλαδή την αποτελεσματικότερη (more efficient) τουρκική παραγωγή (q)

Επομένως,

$$g = g_K w_K + g_L w_L + q + FF \quad (2)$$

, όπου :

FF είναι το σύνολο των εξωτερικών - αλλοδαπών κεφαλαίων (πλην των τουρκικών) που εισρέουν στην τουρκική οικονομία ως ξένη χρηματοδοτική βοήθεια (Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.), Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων κτλ.)

Το άθροισμα των δύο γινομένων $g_K\, w_K + g_L\, w_L$ αποτελεί το τμήμα εκείνο της αύξησης του τουρκικού προϊόντος (Α.Ε.Π.) που ερμηνεύεται από την αύξηση των παραγωγικών συντελεστών (εργασία και κεφάλαιο). Πρόκειται για την πραγματοποιηθείσα ανάπτυξη από τους συντελεστές της παραγωγής που διαθέτει αυτοδύναμα η ίδια η Τουρκία δίχως την οποιαδήποτε εξωτερική, υλική ή χρηματική βοήθεια. Το τμήμα αυτό της τουρκικής ανάπτυξης σημειώνει ραγδαία αύξηση κατά τις τελευταίες δεκαετίες, γεγονός που οφείλεται πρωτίστως στην άνοδο της βιομηχανικής παραγωγής και στη βελτίωση των όρων – συνθηκών εργασίας στο δευτερογενή και τριτογενή τομέα της τουρκικής οικονομίας.

Η σχέση (2) μπορεί να γραφεί αναλυτικότερα και ως εξής:

$$g = g_K\, w_K + g_L\, w_L + q + WB + IMF + EIB + LOB \quad (3)$$

, όπου :

WB εκφράζει τις χρηματοδοτικές εισροές από τη Παγκόσμια Τράπεζα
IMF εκφράζει τις χρηματοδοτικές εισροές από το Δ.Ν.Τ.
EIB εκφράζει τις χρηματοδοτικές εισροές από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων
LOB εκφράζει τις χρηματοδοτικές εισροές από τα ποικίλα λόμπυ που δραστηριοποιούνται εκτός της τουρκικής επικράτειας όπως π.χ. είναι το τουρκικό λόμπυ των Η.Π.Α., π.χ. «οι Αμερικανοί φίλοι της Τουρκίας», το αμερικανοεβραϊκό λόμπυ κ.ά.

Βέβαια θα ήταν πιο ορθό και τεκμηριωμένο επιστημονικά να μπορούσαμε να διαχωρίσουμε με αριθμητικά δεδομένα και να ποσοστοποιήσουμε (%) τη συμβολή του ισλαμικού και του στρατογραφειοκρατικού κεφαλαίου στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας (π.χ. οριακό προϊόν και οριακή αποδοτικότητα του ισλαμικού και στρατογραφειοκρατικού κεφαλαίου), ώστε να ευθυγραμμιστούμε πλήρως και με τις επιταγές της οικονομικής θεωρίας. Το γεγονός αυτό κρίνεται ανέφικτο, διότι δεν έχουν εκπονηθεί παρεμφερείς μελέτες από τα τουρκικά ή τα διεθνή κέντρα ή φορείς οικονομικών μελετών, ενώ ακόμη και οι προσπάθειες του συγγραφέα της παρούσας διατριβής για τη συγκέντρωση αυτών των στοιχείων κατέληξαν σε αποτυχία λόγω της αρνητικής στάσης που αντιμετώπισε από τους εκάστοτε υπευθύνους. Επιπρόσθετα θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε την επίδραση των δύο μορφών του τουρκικού κεφαλαίου στους όρους του εμπορίου (terms of trade), στην άσκηση της νομισματικής (monetary), της δημοσιονομικής (fiscal) καθώς και της συναλλαγματικής (exchange - rate) πολιτικής. Όμως αυτές οι θεματικές δεν εμπίπτουν στο επιστημονικό περιεχόμενο της παρούσας μελέτης, αλλά δύνανται να αποτελέσουν μελλοντικές επιστημονικές - ερευνητικές ενασχολήσεις.

Ο εξαγωγικός προσανατολισμός της γείτονος, η στροφή προς τη βιομηχανική παραγωγή και το δευτερογενή τομέα της οικονομίας που επισπεύδεται με εγχώρια και αλλοδαπά κεφάλαια τα οποία εισρέουν στην Τουρκία, επενδυόμενα σε βιομηχανικούς κλάδους, έχουν συμβάλει και συμβάλλουν τα μάλα στο μετασχηματισμό της οικονομίας της σε μια περιφερειακή, βιομηχανική, υπολογίσιμη και ανερχόμενη οικονομική δύναμη. Η βιομηχανική ανάπτυξη της Τουρκίας ανάγεται στη σημαντικότερη αιτία ανάκαμψης της εγχώριας οικονομίας της κατά τις τελευταίες δεκαετίες και η συμβολή της επίσημης κυβέρνησης, αλλά και της οικονομικής διπλωματίας θεωρείται πρωτεύουσα στην επίτευξη αυτού του δύσκολου στόχου, που πραγματοποιείται κάτω από το πρίσμα της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Του λόγου το αληθές αποδεικνύουν και τα οικονομικά δεδομένα που παραθέτονται για τις εξαγωγές κατά τομέα παραγωγής της Τουρκίας στην περίοδο 1999 – 2001.[191] Ειδικότερα:

Πίνακας 8:

ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1999 – 2001.

ΕΤΗ.	1999.		2000.		2001.	
ΤΟΜΕΙΣ.	ΑΞΙΑ.	%	ΑΞΙΑ.	%	ΑΞΙΑ.	%
ΓΕΩΡΓΙΑ	2393064	9.0	1973256	7.1	2231100	7.2
ΑΛΙΕΙΑ	37862	0.1	24506	0.1	28342	0.1
ΟΡΥΧΕΙΑ-ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ	385034	1.4	400445	1.4	338.041	1.1
ΒΙΟΜΗΧΑ-ΝΙΑ	23757002	89.4	25339608	91.2	28565090	91.6
ΛΟΙΠΑ15	302	0.1	37091	0.1	23856	0.1
ΣΥΝΟΛΟ	26588264	100	27774906	100	31186430	100

Πηγή: Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής της Τουρκίας.

Η πορεία των παραπάνω μεγεθών καταδεικνύει ότι το μερίδιο των βιομηχανικών προϊόντων στις συνολικές εξαγωγές της Τουρκίας αυξάνεται, αγγίζοντας τα 28.6 δισεκατομμύρια δολάρια το 2001, ενώ το αντίστοιχο των γεωργικών προϊόντων διατηρείται σε πτωτική τροχιά. Τα φαγώσιμα φρούτα που

[191] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 120.

αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος των γεωργικών εξαγωγών παρουσίασαν αύξηση κατά 16.4% το 2001, δηλαδή αξία ίση με 1.2 δισεκατομμύρια δολάρια. Από την άλλη πλευρά όμως οι εξαγωγές οχημάτων και λοιπών ανταλλακτικών τους εμφάνισαν αύξηση ρεκόρ κατά 46.6% την ίδια χρονιά, δηλαδή σε αξία 2.3 δισεκατομμύρια δολάρια.[192] Η αύξηση σε ποσοστιαία βάση της βιομηχανικής παραγωγής υπερκαλύπτει την αντίστοιχη γεωργική κατά τα τελευταία έτη και σε αυτό συντελεί και η υψηλή διαφοροποίηση (diversification) των τουρκικών εξαγωγικών αγορών. Η μεγαλύτερη εξαγωγική αγορά για την Τουρκία είναι η γερμανική με ποσοστό που αγγίζει το 18% στο σύνολο των τουρκικών εξαγωγών ιδίως μετά τη συνένωση των δύο Γερμανιών, της Δυτικής με την Ανατολική, αλλά και οι εξαγωγές προς τη Μέση Ανατολή και τις ασιατικές χώρες αυξάνονται σημαντικά. Τέλος περισσότερο από το 50% των τουρκικών εξαγωγών κατευθύνονται προς την Ε.Ε., ένα 10% προς τις Η.Π.Α. και προς την Ιταλία, που συνιστά τον τρίτο μεγαλύτερο αποδέκτη των εξαγωγών της Τουρκίας, αντιστοιχεί ένα 7.5%.[193] Αυτή η γεωγραφική διασπορά (geographical dispersion) των τουρκικών εξαγωγών υποβοηθά την πορεία συσσώρευσης του τουρκικού κεφαλαίου και διανοίγει τεράστιες προοπτικές για το μέλλον των τουρκικά παραγόμενων βιομηχανικών και αγροτικών προϊόντων, κυρίως όμως των πρώτων, αφού αυτά διαθέτουν μεγαλύτερη προστιθέμενη αξία και υψηλότερο κόστος παραγωγής, διανομής - μεταφοράς, αποθήκευσης, συντήρησης, αγοραστικής (μάρκετινγκ) και προώθησης των πωλήσεών τους στις διεθνείς αγορές κτλ.

Η άρτια οργάνωση του βιομηχανικού κλάδου και γενικά του ιδιωτικού τομέα στην Τουρκία διαπιστώνεται και από την ίδρυση ήδη από το 1952 της Ένωσης Γραφείων και Συναλλαγής Αγαθών της Τουρκίας (The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey, T.O.B.B.), η οποία είναι η υψηλότερη στην ιεραρχία τουρκική νομική οντότητα που εκπροσωπεί τον ιδιωτικό τομέα και τα συμφέροντά του. Αριθμεί περισσότερα από 350 μέλη με τη μορφή τοπικών γραφείων και αντιπροσώπων (dealers), οι οποίοι εκπροσωπούν περισσότερες από 1000000 εταιρείες διαφορετικών μεγεθών (μικρές, μεσαίες, μεγάλες, ανώνυμες εταιρείες κτλ.).[194] Στρατηγικοί σκοποί (strategic objectives) αυτού του θεσμού είναι η διασφάλιση και η προστασία των συμφερόντων των μελών του, της ακεραιότητάς τους και της επαγγελματικής αλληλεγγύης. Πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει και η Türk Eximbank, η οποία από το 1988 συνιστά τον επίσημο φορέα εξαγωγικών πιστοδοτήσεων (official export credit agency) του τουρκικού κράτους.[195] Οι πιστώσεις που παρέχει αφορούν σε ποικίλες εγχώριες

[192] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 120.
[193] Στο ίδιο, σελ 120.
[194] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 132.
[195] Στο ίδιο, σελ. 132. Η Türk Eximbank εναρμονίζεται με τις επιταγές και τα άρθρα που έχουν ψηφισθεί από την Απόφαση του Συμβουλίου 93 / 112 της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, γεγονός που εξασφαλίζει την πλήρη ευθυγράμμισή της με τις αποφάσεις και τις διατάξεις που δεσμεύουν τον Ο.Ο.Σ.Α.

βραχυπρόθεσμες και σε ξένου νομίσματος πιστώσεις, που χρησιμοποιούνται για τη χρηματοδότηση μεσαίων και μεγάλων έργων (project finance). Ένα όμως από τα σημαντικότερα κίνητρα που η Τουρκία παρέχει στις εξαγωγές της μετά την Τελωνειακή Ένωση είναι τα δάνεια και κυρίως η ασφάλιση των εξαγωγικών πιστώσεων οι οποίες παρέχονται μέσω της Türk Eximbank στους εξαγωγείς. Τέλος το Συμβούλιο των Εξωτερικών Οικονομικών Σχέσεων (Foreign Economic Relations Board, D.E.I.K.), που ιδρύθηκε το 1986 από τους 9 κυριότερους ιδιωτικούς τομείς της Τουρκίας, είναι ένας μη – κερδοσκοπικός οργανισμός του ιδιωτικού τομέα, ο οποίος εκπροσωπεί 500 περίπου επιχειρήσεις στα 65 Επιχειρηματικά του Συμβούλια (Business Councils). Οι στρατηγικοί στόχοι του D.E.I.K. σχετίζονται με τη βελτίωση των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της Τουρκίας και με τη δημιουργία διμερών Επιχειρηματικών Συμβουλίων μεταξύ της Τουρκίας και άλλων 65 κρατών σε παγκόσμια κλίμακα. Για την ευόδωση των σκοπών του το D.E.I.K. συνεργάζεται στενά με ακαδημαϊκές αρχές (Πανεπιστήμια και Κολλέγια), ερευνητικά κέντρα, με αντίστοιχα Συμβούλια ξένων χωρών, με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου και τον Ο.Η.Ε., εγχώριους και διεθνείς χρηματοοικονομικούς οργανισμούς κ.ά.[196]

Ο τουρκικός δευτερογενής τομέας περιλαμβάνει φυσικά και τις αμυντικές βιομηχανίες (defense industries) που ανήκουν στην κυριότητα του τουρκικού στρατού και της ισχυρής διοίκησής του ουσιαστικά. Αυτός ο κλάδος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη συγκέντρωση του τουρκικού κεφαλαίου, στη διοχέτευση χρηματικών κονδυλίων του κρατικού προϋπολογισμού προς οικονομικά συμφέρουσες επιχειρηματικές δραστηριότητες και στη δημιουργία κεφαλαιοκρατών και πανίσχυρων επιχειρηματικών ομίλων στην Τουρκία, αλλά συνάμα συνδράμει στην αύξηση του διεθνούς κύρους της Τουρκίας στους στρατιωτικούς, πολιτικούς και οικονομικούς κύκλους. Ακολουθεί η μελέτη της θέσης του στρατού στην Τουρκία και η αναφορά βέβαια στις αμυντικές βιομηχανίες και τη σπουδαιότητά τους στο τουρκικό Α.Ε.Π. και στην τουρκική οικονομική ανάπτυξη.

12. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ.

Από τον υπ' αριθμόν 2771 Νόμο Εσωτερικής Υπηρεσίας του στρατού στο άρθρο 34 τονίζεται ότι «το καθήκον του στρατού είναι να επιτηρεί και να προστατεύει την τουρκική πατρίδα και την Τουρκική Δημοκρατία ως έχει καθορισθεί με το Σύνταγμα. Ο στρατός είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να

[196] Στο ίδιο, σελ. 133. Παρόμοια δραστηριότητα με το D.E.I.K. έχει και ο Οργανισμός Μικρής και Μεσαίας Βιομηχανικής Ανάπτυξης (KOSGEB), ο οποίος παρέχει τεχνοδιοικητικές υπηρεσίες για μικρομεσαίες τουρκικές εταιρείες με τα γραφεία του να λειτουργούν σε πολλές επαρχίες της Τουρκίας. Για μια αναλυτική περιγραφή όλων αυτών των οργανισμών (Τ.Ο.Β.Β., Türk Eximbank, D.E.I.K. και KOSGEB) βλ. στο ίδιο, σελ. 132-133.

εκμανθάνει τη στρατιωτική τέχνη και να τη διδάσκει…»[197] Οι Ένοπλες Δυνάμεις της Τουρκίας ανέκαθεν από την ιστορική τους προέλευση συνίστανται σε έναν καθεστωτικό στρατό, καθώς δρουν σταθεροποιητικά για την εμπέδωση και τη διατήρηση του συστήματος και των κεκτημένων – αρχών της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Πολλοί μελετητές και παρατηρητές της τουρκικής πολιτικής ιστορίας και εποποιίας δε διστάζουν να χαρακτηρίσουν την κεμαλική δικτατορία ως ένα γεγονός αναπόφευκτο. Αυτό το αυταρχικό καθεστώς έχει μία **κυρίαρχη ιδεολογία: τον κεμαλισμό.**[198] Δεν πρόκειται για ένα σαφώς προσδιορισμένο δόγμα – «δεν είμαστε από εκείνους που μουντζουρώνουν κάποια χαρτιά πριν τεθούν επί το έργον», έγραψε το 1935 ένας από τους στενούς συνεργάτες του Γαζί (Κεμάλ Ατατούρκ) -, αλλά μάλλον για ένα συνονθύλευμα διατυπώσεων και ιδεών συγκεντρωμένων γύρω από έξι λέξεις κλειδιά: ρεπουμπλικανισμός (cumhuriyetçilik), λαϊκισμός (laiklik), προοδευτισμός – επαναστατικότητα – ριζοσπαστισμός (inkilapçilik), κοσμικισμός (halkiçlik), κρατισμός (devletiçlik), εθνικισμός (milliyetiçilik).[199] Οι όροι αυτοί προήχθησαν με την ευκαιρία μιας αναθεώρησης του Συντάγματος σε θεμελιώδεις αρχές του τουρκικού κράτους και απέβησαν, κατά κάποιο τρόπο, ιδεολογικά στηρίγματα του καθεστώτος. Για το ίδιο θέμα ο καθηγητής Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης αναφέρει ότι οι έξι θεμελιακές αρχές για το ατατουρκικό εποικοδόμημα είναι οι εξής: «ο Εθνικισμός (εθνική υπερηφάνεια, εθνικό κράτος, εθνική ομογενοποίηση), ο Σεκουλαρισμός ή Λαϊκισμός (χωρισμός θρησκείας και κράτους, λαϊκό κράτος), ο Ρεπουμπλικανισμός (Συνταγματική Δημοκρατία), ο Ποπουλισμός (ισότητα των πολιτών, ενεργοποίηση του λαού), η Επαναστατικότητα – Ριζοσπαστισμός (δομικές αλλαγές – ριζοσπαστικές διαδικασίες μετασχηματισμού κοινωνίας και κράτους), και ο Κρατισμός (συγκέντρωση της οικονομίας στα χέρια του κράτους)».[200]

Ο κρατισμός εμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του ΄30 αλλά η εδραίωσή του πραγματοποιήθηκε στο Πρώτο Οικονομικό Συνέδριο της Σμύρνης το 1923 (Φεβρουάριος) με βασικό θέμα τη διαμόρφωση μιας εθνικής στρατηγικής για τη μεγέθυνση της τουρκικής οικονομίας. Πρόκειται για το οικονομικό κέλυφος του κεμαλισμού και την απάντηση της Τουρκίας στη μεγάλη ύφεση του 1929.

---

[197] Σαρρής, Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950), σελ. 463-465.

[198] Στο Συνέδριο της Körber Stiftung που έγινε στην Κωνσταντινούπολη στις 24-25 Maiou 1997 με τίτλο: «At the Crossroads of Geo-politics. Turkey in a Changing Political Environment» εκφράστηκαν πολλές απόψεις για τη μεταλλαγή και μετεξέλιξη του κεμαλισμού σε ένα καινούριο ιδεολογικό υβρίδιο και την πορεία της Τουρκίας γενικότερα. Αξιομνημόνευτη είναι η παρέμβαση του καθηγητή Üstin Ergüder. Οι ενδιαφερόμενοι παραπέμπονται στο Hunter S.T. «Turkey at the Crossroads: Islamic Past or European Future?» CEPS, Paper No. 63, Brussels, 1995, σελ. 100-101. Άλλωστε, το γεγονός ότι μέρος της τουρκικής κοινωνίας έχει πάψει να εμφορείται από τις αρχές του κεμαλισμού, διαφαίνεται από τα εκλογικά αποτελέσματα των τελευταίων αναμετρήσεων.

[199] Dumont P. Κεμάλ. Ο δημιουργός της νέας Τουρκίας, 1998, σελ. 199-200.

[200] Γιαλλουρίδης Χ. Κ. Η Τουρκία σε Μετάβαση, Αθήνα, 1999, σελ. 58-59.

Εμπνέεται από μεθόδους που εφάρμοσαν οι Μπολσεβίκοι:[201] πενταετή σχέδια, εθνικοποιήσεις, κρατικά μονοπώλια, ίδρυση βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων που κατευθύνονται από την κρατική εξουσία. Βέβαια η ιδιωτική πρωτοβουλία έχει μια σημαντική θέση στην οικονομική ζωή της χώρας, μέσω μέτρων ad hoc, όπως η δημιουργία πιστωτικών ιδρυμάτων, η εισαγωγή ενός νόμου για την ενθάρρυνση της βιομηχανίας, ο περιορισμός της εισαγωγής προϊόντων από το εξωτερικό κτλ, για να βοηθήσει την ανάπτυξη του ιθαγενούς καπιταλισμού. Το σύστημα του τουρκικού κρατισμού βασίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στην ατομική δραστηριότητα των πολιτών, αλλά εμπιστεύεται τη διαχείριση του συνόλου της εθνικής οικονομίας στο κράτος. Εναλλακτικός όρος για τον κρατισμό είναι και ο «διευθυντισμός», με την έννοια ότι ο κρατισμός συνιστά την κρατική οικονομική διεύθυνση και αποτέλεσε τη λύση στην ανησυχία του ίδιου του Κεμάλ και της τουρκικής ελίτ ότι ίσως ο έλεγχος της τουρκικής οικονομίας περιέρχονταν στα χέρια μη τουρκικών μειονοτήτων, όπως έγινε κατά το 19ο αιώνα, όταν οι μειονότητες των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Εβραίων είχαν συγκεντρώσει τεράστια οικονομική δύναμη και είχαν συσσωρεύσει πλούτο, καθώς διαχειρίζονταν σημαντικά χρηματικά κεφάλαια. Γι᾽αυτό το λόγο κρατικοποιήθηκε από την αρχή της «Τουρκικής Δημοκρατίας» το 1923 το σύνολο των μεγάλων και στρατηγικής σημασίας τουρκικών εταιρειών, βιομηχανιών, ιδρυμάτων και οργανισμών, με σκοπό να διασφαλιστεί η ολοκληρωτική οικονομική ανεξαρτησία του νέου τουρκικού κράτους από εξωτερικούς παράγοντες και ξένα οργανωμένα συμφέροντα, που θα αντέκρουαν τα συμφέροντα και τις φιλοδοξίες της στρατογραφειοκρατικής ελίτ και των ανώτερων – οικονομικά και κοινωνικά – τουρκικών τάξεων.[202] Το 1950 υπήρχαν στην Τουρκία 822 βιομηχανικές επιχειρήσεις, από τις οποίες το 85% ήταν ιδιωτικής ιδιοκτησίας, ενώ το υπόλοιπο 15% κρατικής. Οι κρατικές εταιρείες παρήγαγαν το 58% της προστιθέμενης αξίας (added value).[203] Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, αν και το 1958 ο ιδιωτικός τομέας είχε αριθμητικά μεγεθυνθεί, ο κρατικός παρήγαγε το 45% της προστιθέμενης αξίας και κατείχε το 57% του διαθέσιμου παγίου καφαλαίου (fixed assets).[204]

Γενικά στην οικονομική του πολιτική ο Ατατούρκ εφάρμοσε τον κρατικό παρεμβατισμό (étatisme) για την εκβιομηχάνιση της Τουρκίας. Η περίοδος διακυβέρνησης της Τουρκίας από τον Μ. Κεμάλ μπορεί να υποδιαιρεθεί σε δύο υποπεριόδους. Στην πρώτη από το 1923 έως το 1933 η τουρκική οικονομία αναπτύσσεται δίνοντας βαρύτητα στην ενθάρρυνση του ιδιωτικού τομέα.[205] Ο Ατατούρκ δεν πέτυχε τους στόχους του, παρόλο που προώθησε τις

[201] Η άποψη αυτή επισημαίνεται και από τον Lewis Bernard στο: Lewis B., The Emergence of Modern Turkey, σελ. 283-285.
[202] Γιαλλουρίδης, Η Τουρκία σε Μετάβαση, σελ. 61-62.
[203] Βλ. Νότης Βασίλης. Εκβιομηχάνιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Τουρκία. Ιδιομορφίες και Συγκρίσεις με την Ελλάδα, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1986.
[204] Singer M. The Economic Advance of Turkey, 1938 – 1960, Turkish Economic Society, Ankara, 1977, σελ. 300.
[205] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Mükerrem H. Türkiye Ekonomisinin Analizi. Başlica Ekonomik Göstergelerle, Güryay Matbaacılık, Istanbul, 1980, σελ. 297-298.

κρατικοποιήσεις διάφορων ξένων επιχειρήσεων και ενίσχυσε έτσι την ιδιωτική πρωτοβουλία προσπαθώντας να μην προσβάλλει τα συμφέροντα των μεγάλων γαιοκτημόνων. Στη δεύτερη κατά το χρονικό διάστημα 1934 – 1938 (θάνατος του Κεμάλ Ατατούρκ) προωθείται κυρίως ο κρατισμός (étatisme).[206] Η «Κεμαλική Επανάσταση» έθεσε τα θεμέλια της νέας Τουρκίας, όμως οι αλλαγές που δρομολογήθηκαν αφορούσαν μόνο στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα και αυστηρά τους αστικούς πληθυσμούς, ενώ οι κατώτερες και κατώτατες κοινωνικές ομάδες δεν αποκόμισαν σπουδαία οφέλη, ούτε βελτιώθηκαν οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας τους, παραμένοντας ουσιαστικά αποκομμένοι από τον υπόλοιπο κοινωνικό ιστό και τις ριζικές μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο «Πατέρας των Τούρκων» (η ερμηνεία της τουρκικής λέξης «Ατατούρκ»). Από το 1938 έως το 1949 επικρατεί πολιτικά και οικονομικά η εκδοχή του Ισμέτ Ινονού για την ανάπτυξη της οικονομίας της Τουρκίας, η οποία πρεσβεύει την εντονότερη παρέμβαση του κράτους, την αύξηση των κυβερνητικών ελέγχων και κανονισμών στον ιδιωτικό τομέα και στο μηχανισμό των τιμών. Χαρακτηριστική είναι η καθιέρωση το 1941 του επαχθέστατου φόρου στο κεφάλαιο και στα κεφαλαιακά κέρδη («Varlık Vergisi»), που επιβλήθηκε με ρατσιστική διάθεση μόνο στους μειονοτικούς πληθυσμούς της Τουρκίας και ο οποίος είχε ως συνέπεια να πουληθούν εταιρείες που άνηκαν στις μειονότητες των Ελλήνων, των Εβραίων κτλ. στους Τούρκους, γιατί οι μειονότητες αδυνατούσαν να τον αποπληρώσουν.[207]

Τέλος, **ο εθνικισμός αποτελεί σαφώς τον ακρογωνιαίο λίθο του κεμαλικού θυρεού.** Σύμφωνα με τον Ziya Gokalp, ο οποίος συνιστά τον θεωρητικό καθώς και τον κύριο εκφραστή του τουρκικού εθνικισμού, «ο τουρκικός πολιτισμός είναι ο πιο ωραίος πολιτισμός που υπάρχει ή που θα υπάρξει ποτέ, γι᾽ αυτό δεν μπορούμε να γίνουμε μιμητές και υποτελείς του Γαλλικού ή του Γερμανικού πολιτισμού».[208] Πρόκειται για την πεμπτουσία του τουρκικού εθνικισμού που διατηρείται ακμαίος έως και τις μέρες μας και αποτυπώνεται ξεκάθαρα στο φθέγμα του Κεμάλ Ατατούρκ, το οποίο έχει αναρτηθεί σε όλους τους δημόσιους χώρους της Τουρκίας: «Ne mutlu Türküm diyene», που αποδίδεται στα ελληνικά ως: «Τί ευτυχία να λέγεσαι Τούρκος».[209] Γενικά γίνεται ιδιαίτερη προσπάθεια στην Τουρκία για την έξαρση και την υψηλή στάθμη του πατριωτικού φρονήματος.

---

[206] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Mükerrem, Türkiye Ekonomisinin Analizi. Başlica Ekonomik Göstergelerle, Istanbul, 1980, σελ. 298-300. Για περαιτέρω εμβάθυνση στην απόδοση της τουρκικής οικονομίας κατά την περίοδο 1923-1938 βλ. στο ίδιο, σελ. 301.

[207] Στο ίδιο, σελ. 302-303. Για περαιτέρω εμβάθυνση στην απόδοση της τουρκικής οικονομίας κατά την περίοδο 1938-1949 βλ. στο ίδιο, σελ. 303-304.

[208] Όσοι ενδιαφέρονται για μια λεπτομερή ανάλυση του τουρκικού εθνικισμού προτρέπονται να ανατρέξουν στο Gokalp, Berkes, Turkish Nationalism and Western Civilization. Selected Essays of Ziya Gokalp – Niyazi Berkes, Columbia University Press, New York, 1959.

[209] Μούρτος Α. Γ. Ελλάδα και Τουρκία: στη Μετα-ψυχροπολεμική Εποχή, Προϋποθέσεις για μια Ελληνική Realpolitik, Αθήνα, 1997, σελ. 105. Βλ. επίσης και Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, Αθήνα, σελ. 150.

Εκδηλώνεται στην Τουρκία του Μεσοπολέμου με ποικίλες μορφές: κάθαρση της γλώσσας με την αποβολή των αραβικής και περσικής καταγωγής λέξεων, δημιουργία μιας εθνικής ιστοριογραφίας που εξαίρει τα επιτεύγματα του τουρκικού λαού, επεξεργασία ποικίλων φυλετικών θεωριών, ανάπτυξη μιας λογοτεχνίας επιφορτισμένης με την προώθηση των νέων αξιών, εκτουρκισμός της θρησκείας και κυρίως έντονη προβολή εθνικιστικών συνθημάτων, όπως το χαρακτηριστικό «ένας Τούρκος αξίζει όσο ολόκληρο το Σύμπαν», στο σχολείο, στο στρατό, στους τοίχους των κτηρίων, στα μνημεία, στο ραδιόφωνο, στις εφημερίδες. Αυτός ο πανταχού παρών εθνικισμός, ο οποίος δε φοβάται την υπερβολή, είναι ουσιαστικά ένας εθνικισμός αντίδρασης, που επιδιώκει να αποτελέσει την απάντηση σε όλους όσοι επαναλάμβαναν επί αιώνες ότι οι Τούρκοι ήταν ικανοί μόνο για βαρβαρότητες. Πρόκειται και για έναν εθνικισμό σταθερότητας. Σε μια χώρα όπου το μειονοτικό πρόβλημα εξακολουθεί να είναι ανησυχητικό όχι τόσο για τους Έλληνες και τους Αρμένιους όσο για τους Κούρδους, τους Λαζούς, τους Άραβες, τους Τσερκέζους, τους Πομάκους κ.ά., αυτός ο εθνικισμός αποσκοπεί στην απάλυνση των διαφορών, των ιδιαιτεροτήτων, της αμοιβαίας απέχθειας και στο να εμπνεύσει σε όλους τους Τούρκους πολίτες, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους, το αίσθημα ότι ανήκουν σε ένα μεγάλο έθνος, ενιαίο και αδιαίρετο.

Στα χρόνια του Μεσοπολέμου αλλά και στις δεκαετίες που ακολούθησαν ο εθνικισμός προβάλλει αναμφισβήτητα ως εκείνη η συνιστώσα της επίσημης ιδεολογίας που έχει την ευνοϊκότερη απήχηση στους κόλπους της τουρκικής κοινωνίας. «Η ανυπαρξία της ιδέας του εθνικισμού στους Τούρκους είχε ως αποτέλεσμα την απουσία εθνικής οικονομίας» αναφέρει ο καθηγητής Θάνος Βερέμης (1999) και δηλώνει ότι αυτό «αποτέλεσε εμπόδιο στην ανάπτυξη μιας εθνικής γλώσσας και την εμφάνιση εθνικών χαρακτηριστικών στις τέχνες».[210] Ο Τουρκισμός λοιπόν, υποστηρίζει την ισλαμική θρησκεία και τον κοσμικό χαρακτήρα του τουρκικού κράτους, αλλά απορρίπτει κατηγορηματικά το διεθνισμό.[211] Ο ρεπουμπλικανισμός είναι οδυνηρός για τους μοναρχικούς. Ο κοσμικισμός και ο προοδευτισμός με τις δανεισμένες από τους άπιστους καινοτομίες ενοχλούν τα συντηρητικά στρώματα. Ο λαϊκισμός εξερεθίζει τους ζηλωτές μιας πλουραλιστικής δημοκρατίας. Ο κρατισμός αποτελεί αβάστακτο φορτίο για τους οπαδούς της φιλελεύθερης οικονομίας. Ο εθνικισμός από την πλευρά του συγκρούεται με τις αντιστάσεις που προβάλλουν οι μειονότητες στην Τουρκία, αλλά δεν προκαλεί καμία αντίδραση στους κόλπους του υπόλοιπου πληθυσμού. Αντίθετα η πλειοψηφία των Τούρκων παραδίδονται και ενστερνίζονται με θέρμη και προθυμία τα συνθήματα του εθνικισμού και στη μέθη που αυτός σκορπίζει στα πλήθη, για τον πρόσθετο λόγο ότι χάρη στην αυτοπεποίθηση που τους εμφυσήθηκε έσωσαν τη χώρα τους από την ολοκληρωτική αποτελμάτωση και εξανάγκασαν τις πιο σημαντικές δυνάμεις της υφηλίου (Η.Π.Α., Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Γερμανία κτλ) να σέβονται την τουρκική κυριαρχία και να λαμβάνουν υπόψη τους τη βούληση του νεοσύστατου

[210] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 208-209.
[211] Στο ίδιο, σελ. 210.

τουρκικού κράτους. Η λύτρωση του τουρκικού έθνους επήλθε ύστερα από σκληρούς αγώνες του τουρκικού λαού για την εθνική του ανεξαρτησία και φυσικά με την αποφασιστική συμβολή του Κεμάλ Ατατούρκ, ο οποίος εκμεταλλεύθηκε δημιουργικά και ενεργητικά τα αντιτιθέμενα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων της εποχής (δυνάμεις της Αντάντ), εφαρμόζοντας την αρχή – πολιτική της ουδετεροφιλίας, προσεγγίζοντας άλλοτε τους σοβιετικούς και άλλοτε τους δυτικούς επιχειρηματικούς κύκλους μέσα από συνθήκες ανάγκης και ρεαλισμού. Του το επέτρεπαν τόσο οι περιστάσεις όσο και η γεωγραφία του χώρου του.

«Από το 1939 και μετά η τουρκική οικονομία αναπτύσσεται ως πολεμική οικονομία ή οικονομία του πολέμου. Από το 1939 ως το 1945 το 54% του κρατικού προϋπολογισμού διατίθεντο για πολεμικές δαπάνες».[212] Ως παραδείγματα για τα ποσά που επενδύει η Τουρκία στο στρατό κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να συμβουλευτεί τον Suat Parlar στο Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği (2005).[213] Ο συγγραφέας αναφέρει μεταξύ άλλων ότι «στον προϋπολογισμό του 1975, ενώ για τα έξοδα στρατού χωριζόνταν μερίδιο ίσο με 25%, για την ανάπτυξη των χωριών προορίζονταν το 4.7%, για αγροτικά αναπτυξιακά προγράμματα το 1.8%, για παραγωγή ενέργειας το 0.95%, για την υγεία το 3.8%».[214] Αυτό το στοιχείο αποδεικνύει ότι η εισβολή στην Κύπρο επηρέασε καθοριστικά τη διάρθρωση του τουρκικού ετήσιου προϋπολογισμού και του Α.Ε.Π., διότι οι Τούρκοι στρατηγοί προσχεδίαζαν πριν δεκαετίες την επίθεση στην Κύπρο (πάγιος ο στρατηγικός σχεδιασμός – μελέτη της Τουρκίας πριν από κάθε επιχείρηση των τριών σωμάτων του στρατού της) και επομένως όφειλαν να αποφασίσουν για τα κονδύλια που θα διοχετεύονταν σε αυτήν τη στρατιωτική επιχείρηση.

Στην Τουρκία οι ηγετικές πολιτικές δυνάμεις επηρεάζονται, ελέγχονται και μερικές φορές υποκαθιστούνται από άλλες δυνάμεις, τις στρατιωτικές. Ο Γεώργιος Μούρτος υπογραμμίζει ότι «οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις συνθέτουν έναν ιδιόμορφο τύπο Στρατεύματος που είναι μοναδικός στα παγκόσμια χρονικά», «δεν αποτελούν απλό, θεσμικό φορέα, αλλά ενσαρκώνουν το ίδιο το κράτος».[215] Έχουν παρατηρηθεί αξιοσημείωτες παρεμβάσεις του στρατού στα πολιτικά θέματα της Τουρκίας και ποικίλες μεταβολές στο βαθμό συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας των δύο αυτών δυνάμεων (στρατιωτικής και πολιτικής εξουσίας) και των θεσμών που τις νομιμοποιούν. Κατά παράδοση ο βασικός πρωταγωνιστής στο πολιτικό παιχνίδι είναι το Υπουργείο των Εξωτερικών σε συνδυασμό και παράλληλη δράση με το Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας, M.G.K., (τα δύο βασικά μέσα που διαθέτει η στρατιωτική χούντα στη σημερινή Τουρκία). Όμως σε συνάρτηση με το κατά περίπτωση θέμα που ανακύπτει διάφοροι άλλοι γραφειοκρατικοί φορείς της κυβέρνησης εμπλέκονται στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (decision making process) και επηρεάζουν την πορεία των πολιτικών

[212] Parlar S. Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 274.
[213] Στο ίδιο, σελ. 277.
[214] Στο ίδιο, σελ. 277.
[215] Μούρτος, Τουρκία. Το Ένστολο Κράτος. Στρατός και κράτος από τους Οθωμανούς έως σήμερα, σελ. 325.

και οικονομικών πραγμάτων. Το «Βαθύ Κράτος» («Derin Devlet»), το οποίο συνίσταται σε φασίστες, φασιστοειδή υποκείμενα, ακροδεξιούς, μυστικές τρομοκρατικές οργανώσεις και ομάδες π.χ. Γκρίζοι Λύκοι, Β.Β.Ρ., στυγνούς γραφειοκράτες, λούμπεν στοιχεία, άνεργοι κυρίως νέοι πολίτες κτλ. παίζει σε κρίσιμες καμπές της τουρκικής ιστορίας έναν σκιώδη ρόλο και με ραδιουργίες και δόλια μέσα επιδιώκει την ανάδειξή του και τη χαλιναγώγηση κάποιων καταστάσεων προς όφελός του. Σύμφωνα με έγκυρους Τούρκους δημοσιογράφους και πολιτικούς, όπως ο Νιχάτ Ερίμ, οι ιδεολογικοί μηχανισμοί της Κύπρου ελέγχονται από το στρατογραφειοκρατικό κατεστημένο και από το αποκαλούμενο «Βαθύ Κράτος». Ο ίδιος έχει αναφέρει ότι «το τρίπτυχο πάνω στο οποίο βασίζεται η τουρκική πολιτική έναντι της Ελλάδας αφορά στη συγκυριαρχία στην Κύπρο, συγκυριαρχία στο Αιγαίο και τέλος συγκυριαρχία στη Θράκη».

Όπως δηλώνει ο Ahmad F. ο στρατός παρεμβαίνει ως αποτέλεσμα της ομόφωνης γνώμης του λαού και δη της μπουρζουαζίας (bourgeoisie), η οποία κινεί τα νήματα των εξελίξεων, ανανεώνει την κοινωνία – τον κοινωνικό ιστό, αναμοχλεύει το κοινωνικό κεκτημένο – κατεστημένο και έτσι οδηγεί ακόμη και σε στρατιωτικά πραξικοπήματα π.χ. το 1960, το 1971 και το 1980. Βέβαια ο στρατός δικαιολογεί και βρίσκει ως άλλοθι για τη διενέργεια των πραξικοπημάτων την «κάθαρση» (cleansing) από τους αναποτελεσματικούς πολιτικούς, που παρασύρονται από τη δύναμη και τη γοητεία της εξουσίας, που ενισχύουν τους μηχανισμούς της γραφειοκρατικής οργάνωσης του κράτους και εξοντώνουν έτσι τον απλό λαό οδηγώντας σε ηθική αποτελμάτωση ολόκληρη την κοινωνία, σε διασυρμό το τουρκικό κράτος και την υπόστασή του και σε διαφθορά ολόκληρο το σύστημα, πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό. Οι στρατιωτικές δυνάμεις παρεμβαίνουν δυναμικά με την παραίνεση της κοινωνικά δεσπόζουσας ελίτ (elite) και άλλων ισχυρών κοινωνικών στρωμάτων (social segments), όταν τα προβλήματα του τουρκικού κράτους διαιωνίζονται και χρονοτριβούν να επιλυθούν. Ο στρατός αναλαμβάνει το ρόλο του θεματοφύλακα της Δημοκρατίας και της βαριάς και πολύτιμης κεμαλικής κληρονομιάς, θεωρείται δηλαδή ο κύριος εκφραστής της.[216]

Η ιστορία της σύγχρονης Τουρκίας μας θυμίζει διαρκώς το παρελθόν της. Το νέο τουρκικό κράτος δημιουργήθηκε, αναστηλώθηκε ουσιαστικά από τα απομεινάρια – συντρίμμια της πάλαι ποτέ κραταιάς Οσμανικής Αυτοκρατορίας, παρά τις αντιξοότητες, εσωτερικές και εξωτερικές. Σε μια ομιλία του ο Πρόεδρος Εβρέν στις 2 Ιουλίου του 1987 αναφέρει: «Οι ένοπλες δυνάμεις δε παρεμβαίνουν πραξικοπηματικά όποτε θέλουν. Το κάνουν μόνο όταν δεχθούν την πρόσκληση του έθνους. Το έθνος ήθελε το πραξικόπημα της 12ης Σεπτεμβρίου, εξανάγκασε το στρατό να επέμβει. Ασκήθηκε στο στρατό μεγάλη πίεση προς αυτήν την κατεύθυνση» (Ahmad F., 1993). Ο συγγραφέας έχει απόλυτο δίκιο, διότι πράγματι η κατάσταση στη Τουρκία την περίοδο εκείνη ήταν πολύ άσχημη. Πολλοί παρατηρητές των πολιτικών εξελίξεων στην Τουρκία υποστηρίζουν ότι η Ουάσιγκτον δίνει το «πράσινο φως» στις Ένοπλες Δυνάμεις για να επέμβουν

[216] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 213-215.

όποτε αυτό χρειάζεται να γίνει.[217] Ο τουρκικός στρατός διαποτίζεται από το σύνδρομο της μοναδικότητας και υποστηρίζει το αλάνθαστο στις αποφάσεις του, εκφράζοντας σιωπηρά την πεποίθηση ότι διαθέτει μια θεϊκή εκπροσώπηση και ότι ο ρόλος του είναι θεόπεμπτος.[218] Επιπρόσθετα έχει επικρατήσει η ιδεολογικοποίηση του τουρκικού στρατού και η πλήρης ταύτισή του με το κράτος[219], με συνέπεια να επιχειρείται η αέναη αύξηση της στρατιωτικής ισχύος (military power) με κάθε τρόπο, ώστε το τουρκικό στράτευμα να δύναται, όταν και όποτε καταστεί αναγκαίο, να επαληθεύσει το βαρυσήμαντο ρόλο του στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της Τουρκίας, επεμβαίνοντας δυναμικά. Άρα δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός που αποδίδεται στο τουρκικό στράτευμα από τον Μούρτο Γ. Α. ως «ένστολο κράτος».[220]

Μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα το Σεπτέμβριο του 1980 ο στρατός αναβάθμισε το ρόλο που ήδη έπαιζε στην πολιτική ζωή της Τουρκίας, και έτσι μετέπειτα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ’90 διαμόρφωνε πλέον αποφασιστικά την εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφαλείας της.[221] Αιτία για αυτήν την εξέλιξη υπήρξε το πολύπλοκο εξωτερικό και εσωτερικό περιβάλλον ασφαλείας που αντιμετώπισε η Τουρκία μετά από τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου. Αν και η απειλή μιας στρατιωτικής επίθεσης από τη Σοβιετική Ένωση δε φαινόταν πιθανή, ωστόσο το αποσχιστικό κίνημα των Κούρδων και ο ισλαμικός φονταμενταλισμός (islamic fundamentalism) δημιουργούσαν προβληματικές καταστάσεις στην Τουρκία με αρνητικές συνέπειες για την εγχώρια και εξωτερική ασφάλειά της που απειλούσαν την τουρκική σταθερότητα. Κάτω από αυτές τις οξυμμένες συνθήκες ο στρατός αναμείχθηκε ενεργότερα στη διαδικασία λήψης αποφάσεων με τρόπο που υποβάθμιζε την αυθεντία των πολιτικών θεσμών. Ειδικότερα το Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (National Security Council, N.S.C.), στο οποίο συμμετέχουν οι αρχηγοί των σωμάτων, ο Πρόεδρος, ο Πρωθυπουργός και ορισμένοι Υπουργοί, έλαβε πλείστες φορές με αποφάσεις του τα ηνία της εξουσίας με σκοπό να σώσει την πολιτική κατάσταση και να αποτρέψει χειρότερα αδιέξοδα και βαθύτερες κρίσεις με απρόβλεπτες συνέπειες. Είναι χαρακτηριστικό ότι η παντοδυναμία του στρατού στην Τουρκία γίνεται αντιληπτή από τον τρόπο που έχει σχεδιαστεί και συνταχθεί το επίσημο Έγγραφο για την Πολιτική Εθνικής Ασφαλείας (National Security Policy Document), το οποίο κρίνεται στρατηγικά υψίστης σημασίας για τον καθορισμό των κύριων παραμέτρων της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας της χώρας.

Η εκλογή του Τ. Οζάλ στην Προεδρία το Νοέμβριο του 1989 (ο πρώτος πολιτικός Πρόεδρος από το 1960) έγινε δεκτή με ενθουσιασμό και σκόρπισε διάχυτη αισιοδοξία, καθώς εκλήφθηκε ως μια θετική κίνηση προς την

---

[217] Στο ίδιο, σελ. 213-215.

[218] Μούρτος, Τουρκία. Το Ένστολο Κράτος. Στρατός και κράτος από τους Οθωμανούς έως σήμερα, σελ. 326.

[219] Στο ίδιο, σελ. 327.

[220] Στο ίδιο, σελ. 328.

[221] Για μια αναλυτική αριθμητική παρουσίαση των Ενόπλων Δυνάμεων της Τουρκίας κατά την αρχή της δεκαετίας του ΄80 βλ. Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, Αθήνα, σελ. 150-151.

φιλελεύθερη, αστική κοινωνία. Επρόκειτο ουσιαστικά για μια ενσωμάτωση του στρατού μέσα στην οικονομική δομή – πραγματικότητα. Κατά τη δεκαετία του ΄80 διαμορφώθηκε μια οργανωμένη τουρκική στρατιωτική βιομηχανία με άρτιες υποδομές και κατάλληλο μελλοντικό στρατηγικό σχεδιασμό, η οποία θα αναπτύσσονταν ταχύτατα, ώστε να δημιουργήσει ένα πανίσχυρο εξοπλιστικό βιομηχανικό σύμπλεγμα,[222] που θα προσέδιδε στην Τουρκία την απόλυτη στρατιωτική υπεροχή και τη μέγιστη δυνατή στρατηγική και στρατιωτική ισχύ συγκριτικά με τα υπόλοιπα γειτονικά της κράτη, καθιστώντας την αδιαμφισβήτητη, κυρίαρχη δύναμη στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Ευρασίας. Αυτός υπήρξε και ο πρωταρχικός στόχος των στρατιωτικών ηγετών της, οι οποίοι προασπίζονται και προφυλάσσουν τις κεμαλικές αρχές. Με την απόκτηση ολοένα και μεγαλύτερης ισχύος η Τουρκία θα είναι σε θέση να επιδιώκει και να πετυχαίνει με σχετική ευκολία τους στρατηγικούς της στόχους. Η σταδιακή αυτή ενσωμάτωση «έχει ενδυναμώσει τη σχέση στρατού και πολιτείας – αστικής τάξης και ακόμη ενίσχυσε την υποχρέωση – πίστη της Υψηλής (στρατιωτικής) Ηγεσίας (High Command) προς το καθεστώς», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ahmad F. (1993).[223]

Επιπρόσθετα σύμφωνα και με την άποψη του καθηγητή Σαρρή Ν. καθώς και καθηγητών του ιδίου, «δεν υπήρξε ποτέ στην Τουρκία δημοκρατία», τουλάχιστον όπως την εννοούμε, όταν αναφερόμαστε στις σύγχρονες δυτικές δημοκρατίες που έχουν σφυρηλατηθεί μέσα από σκληρούς αγώνες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το σεβασμό στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου και τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προς το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Αντίθετα γίνεται αντιληπτή μια πολυδιάσπαση και μια εκτροπή στις εξουσίες που το ίδιο το Σύνταγμα παρέχει, καθώς συνυπάρχουν και ενίοτε συγκρούονται σφοδρά από τη μια πλευρά οι κεμαλικοί, οι εθνικιστές (που διακρίνονται σε διάφορες ομάδες με κριτήριο το βαθμό της εθνικιστικής τους έπαρσης, π.χ. ακραιφνείς και πιο μετριοπαθείς) και από την άλλη πλευρά οι ισλαμιστές, στους οποίους συγκαταλέγεται η πλειοψηφία όσων εργάζονται στο δημόσιο τομέα, οι αστυνομικές δυνάμεις, ορισμένοι ακροδεξιοί κ.ά. Επομένως, η Τουρκία εκτός από τις δυσβάσταχτες οικονομικές αντιξοότητες και τα διογκωμένα κοινωνικά προβλήματα, καλείται να αντιμετωπίσει και το δημοκρατικό της έλλειμμα, που οφείλει να το περιορίσει αισθητά, αν όντως έχει προσανατολιστεί σε μια ξεκάθαρη ευρωπαϊκή πορεία.

Ο στρατός στην Τουρκία διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο και στην οικονομική ζωή της, αφού συμμετέχει ενεργά σε αυτήν με τις ισχυρές αμυντικές βιομηχανίες και τα πολεμικά βιομηχανικά συγκροτήματα που ιδρύει, οργανώνει, και διαχειρίζεται απόλυτα με συνέπεια την αύξηση της οικονομικής ανεξαρτησίας του. Προσπαθώντας να προστατεύσουν τους αξιωματικούς από την αστάθεια της τουρκικής οικονομίας και να αυξήσουν την οικονομική αυτονομία του στρατεύματος από τον πολιτικό μηχανισμό, οι ένοπλες δυνάμεις της Τουρκίας ξεκίνησαν από το 1960 και μετά να δημιουργούν έναν αριθμό οικονομικών

[222] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 13-14.
[223] Στο ίδιο, σελ.13-14.

ομίλων, οι οποίοι παρείχαν στους αξιωματικούς σημαντική συμμετοχή στην επιχειρηματική ζωή της Τουρκίας. Ειδικότερα πολύ πριν το 1960 στις 19 Σεπτεμβρίου του 1992 ιδρύθηκε στην Άγκυρα η Εθνική Ανώνυμη Εταιρεία Εισαγωγών και Εξαγωγών της Τουρκίας, η οποία δραστηριοποιήθηκε και στα Άδανα λειτουργώντας εκκοκκιστήριο αλευριού, βαμβακιού, αλλά και σε άλλους οικονομικούς – βομηχανικούς τομείς. Μεταξύ των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της εταιρείας, η οποία προέρχονταν από το στρατό, βρισκόνταν και ο υπασπιστής του Κεμάλ, ο Σαλίχ Μποζόκ.[224]

Το Αμοιβαίο Κεφάλαιο Ενόπλων Δυνάμεων (Ο.Υ.Α.Κ.) που δημιουργήθηκε με κεφάλαιο εκκίνησης ύψους 50 εκατομμυρίων τουρκικών λιρών την 1η Μαρτίου του 1961 (Νόμος 205) με στόχο να διασφαλίσει την κοινωνική ασφάλιση του στρατιωτικού προσωπικού εξελίχθηκε σε έναν από τους μεγαλύτερους οικονομικούς ομίλους. Το Ο.Υ.Α.Κ. έχει κέρδη που προέρχονται από τις χρηματικές εισφορές που λαμβάνει από τους αξιωματικούς (10% των μηνιαίων αποδοχών τους) και από επενδύσεις που πραγματοποιεί σε ποικίλους τομείς της οικονομίας, όπως στην αυτοκινητοβιομηχανία π.χ. Ο.Υ.Α.Κ. – Renault, M.A.I.S., Goodyear, στην τσιμεντοβιομηχανία π.χ. Çukurova Çimento, Mardin Çimento, Bolu Çimento (στην Ανατολία), YASAS, στον τομέα των ηλεκτρονικών π.χ. ASELSAN, στις υπηρεσίες π.χ. Ο.Υ.Α.Κ. Siğorta, στον κατασκευαστικό κλάδο π.χ. Ο.Υ.Α.Κ. Inşaat A.S., Ο.Υ.Α.Κ. Kotlutas In., στον τομέα των τροφίμων π.χ. Tam Gida, Tukas, Entas Tavuk (δανέζικων συμφερόντων), στον αγροτικό τομέα π.χ. Hektas, στον κλάδο των πετρελαίων π.χ. Türkiye Petrolleri A.O. και Seylak, στον ταξιδιωτικό τομέα π.χ. UYTUR, στο χρηματοοικονομικό τομέα π.χ. ΑΧΑ.[225] Όπως αναφέρει και ο Parlar S. το Ο.Υ.Α.Κ. «το 1986 απαριθμούσε 88000 μέλη και είχε μετοχές σε 28 βιομηχανικά και εμπορικά ιδρύματα». «Ένας ακόμη μεγάλος όμιλος με τον οποίο συνεταιρίζεται το Ο.Υ.Α.Κ. είναι και ο όμιλος του Κοτς». Το Ο.Υ.Α.Κ. δραστηριοποιείται και σε χρηματοοικονομικούς και ασφαλιστικούς κλάδους. Στο κεντρικό καθώς και στα περιφερειακά δίκτυα του Ο.Υ.Α.Κ. απασχολείται περίπου 20000 προσωπικό. Ο ίδιος τονίζει ότι τελευταία σε μεγάλες εταιρείες τοποθετούνται σε διάφορες θέσεις συνταξιούχοι στρατηγοί. Σε 22 χρόνια το Ο.Υ.Α.Κ. δανειοδότησε για αγορά ακινήτου 40000 μέλη του και παρείχε δάνειο σε 130000 μέλη του. Επιπρόσθετα, κάτω από τον έλεγχο του Ο.Υ.Α.Κ. βρίσκονται και τα καταστήματα αγορών για το στρατό (στρατιωτικά πρατήρια) σε 15 νομούς, τα οποία πραγματοποιούν πωλήσεις προϊόντων με έκπτωση 15% στους στρατιωτικούς.[226]

«Η επιτάχυνση των εργασιών της τουρκικής βιομηχανίας πολέμου πραγματοποιείται από το 1975 και μετά, ενώ στη δεκαετία του ΄90 αναδύθηκε στην επιφάνεια μια τεράστια συσσώρευση στρατιωτικού – οπλικού

[224] Parlar, Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 95.
[225] Καραμπελιάς, Αγγελετόπουλος, Φουρνατζοπούλου, Θέματα Τουρκίας, Αθήνα, σελ. 60-62. Επίσης, βλ. και Parlar, Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 96-97.
[226] Parlar, Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 96-97.

κεφαλαίου».[227] Οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στη βιομηχανία των όπλων απαριθμούν τις 22 και σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα είναι οι εξής:[228]

1. F.M.C. - NUROL AMYNTIKH BIOMHXANIA
2. MİKRODALGA ELEKTRONİK (MİKES) - MIKPOKYMATIKH HΛEKTPONIKH
3. THΛEΠIKOINΩNIEΣ MARCONİ
4. AYDIN YAZILIM VE ELEKTRONİK
5. ROKETSAN
6. SEDEF GEMİ BIOMHXANIA
7. THOMSON - TEKFEN BIOMHXANIA ΣYΣTHMATΩN PANTAP
8. T.A.I. (TOYPKIKH AEPONAYΠHΓIKH BIOMHXANIA)
9. TÜRSAV BAPIA BIOMHXANIA MHXANΩN
10. ASELSAN
11. ÇANSAŞ BIOMHXANIA OΠΛΩN
12. T.E.L. - TUSAŞ BIOMHXANIA KINHTHPΩN
13. THOMSON – TEKFEN YΨHΛHΣ TEXNOΛOΓIAΣ
14. OTOKAR
15. COSKUNÖZ A.E.
16. MES MAKİNE
17. MÜHİMMATSAN
18. MERCEDES – BENZ TÜRK
19. İBRAHİM ÖRS BIOMHXANIA ΓEΩPΓIKΩN EPΓAΛEIΩN KAI MHXANΩN
20. BARIŞ ELEKTRİK
21. NİTROSAN
22. AREMSAN[229]

Οι ένοπλες δυνάμεις ελέγχουν και άλλους οργανισμούς όπως είναι ο Οργανισμός του Ναυτικού, ο Οργανισμός της Αεροπορίας και αυτός του Στρατού Ξηράς, οι οποίοι έχουν μετοχές σε διάφορες κρατικές επιχειρήσεις. Παράλληλα η στρατιωτική ηγεσία αναμιγνύεται ενεργά και στις εγχώριες αμυντικές βιομηχανίες. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των εταιρειών ASELSAN (ειδικεύεται στα στρατιωτικά ηλεκτρονικά συστήματα), ASPILSAN (για την παραγωγή στρατιωτικών εξαρτημάτων και ειδικότερα μπαταριών), PETLAS Tire Co., ISBIR (ηλεκτρική βιομηχανία), SIDAS (βιομηχανία υφάσματος και ρούχων), MKE (χημικές βιομηχανίες), TUSAS (βιομηχανίες αεροσκαφών), T.E.I. (βιομηχανίες κατασκευής μηχανών), T.A.I. (βιομηχανίες αεροδιαστημικής), TESTAS (ηλεκτρονική βιομηχανία και εμπορικός οργανισμός), οι αεροπορικές βάσεις στο Kayseri, στο Eskişehir και αλλού.[230] Με αυτές τις δραστηριότητές τους οι

[227] Στο ίδιο, σελ. 278.
[228] Στο ίδιο, σελ. 278-285.
[229] Για περισσότερη εμβάθυνση όσον αφορά στον τομέα δραστηριότητας της κάθε εταιρείας ξεχωριστά βλ. στο ίδιο, σελ. 278-285.
[230] Καραμπελιάς, Αγγελετόπουλος, Φουρνατζοπούλου, Θέματα Τουρκίας, Αθήνα, σελ. 61-62.

τουρκικές ένοπλες δυνάμεις έχουν τόσο πολύ αναμιχθεί στον τουρκικό καπιταλισμό που δε γίνεται πλέον να είναι ουδέτερες ή υπεράνω πολιτικής, ενώ επιπρόσθετα έχουν βοηθήσει στη σφυρηλάτηση στενότατων δεσμών μεταξύ του στρατιωτικού κατεστημένου και των κορυφαίων οικονομικών παραγόντων της χώρας όπως π.χ. είναι ο Koç, ο Sabanci και οι εταιρείες τύπου holdings του Eczacibasi, του Doğan αλλά και με ισχυρούς επιχειρηματίες του εξωτερικού όπως π.χ. γερμανικές, γαλλικές, ρωσικές, ισραηλινές και κυρίως αμερικανικές στρατιωτικές επιχειρήσεις της υψηλής – προηγμένης τεχνολογίας.

Στις 5 Σεπτεμβρίου του 1983 υπό την Προεδρία του Κενάν Εβρέν πραγματοποιήθηκε συνεδρίαση και επισημοποιήθηκε η απόφαση κατασκευής 160 F-16 (στρατιωτικών αεροπλάνων) στην Τουρκία από την General Dynamics. Το σχέδιο αγοράς αυτών των F-16 στην τουρκική κοινή γνώμη γνωστοποιήθηκε ως ίδρυση αεροπορικής βιομηχανίας, γεγονός που ήταν το αποτέλεσμα της τουρκο-αμερικανικής συνεργασίας. Με βάση τα άρθρα της συμφωνίας το συγκεκριμένο σχέδιο (project) θα στοίχιζε σε τρέχουσες τιμές κόστους (Σταθερές Τιμές Έτους 1986) 4.2 δισεκατομμύρια δολάρια και η συναρμολόγηση των αεροπλάνων θα διαρκούσε συνολικά 11 χρόνια.[231] Η χρηματοδότηση ενός μέρους του σχεδίου θα εξοικονομούνταν από την ετήσια στρατιωτική βοήθεια των Η.Π.Α. Με άλλα λόγια, ένα ποσοστό της αμερικανικής χρηματοδότησης θα κατέληγε στην αμερικανικών συμφερόντων εταιρεία General Dynamics. Άρα, σύμφωνα με τον Parlar S., «οι Η.Π.Α. θα έπαιρναν πίσω με το ένα χέρι ό,τι θα έδιναν με το άλλο». Το υπόλοιπο ποσό της συμφωνίας της παραγγελίας θα χρηματοδοτείτο από την Τουρκία. Πρόκειται για αμοιβαίως επωφελείς επιχειρηματικές συμφωνίες μεταξύ των δυτικών εταιρειών και της Τουρκίας.[232]

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως ο τουρκικός κατασκευαστής ηλεκτρονικών συστημάτων MIKES υπέγραψε συμβόλαιο αξίας 1.99 εκατομμυρίων δολαρίων με την αεροδιαστημική εταιρεία BOEING των Η.Π.Α. για να του προμηθεύσει τεχνική υποστήριξη (technical support) για εναέρια προειδοποίηση στα αεροσκάφη που είναι εξοπλισμένα με τα συστήματα ελέγχου AWACS. Με βάση ενημερωτικό φυλλάδιο που εκδίδει το Χρηματιστήριο της Κωνσταντινούπολης η εταιρεία MIKES, μια θυγατρική της παραγωγικής εταιρείας ηλεκτρονικού πολέμου ASELSAN, παρέχει τεχνική υποστήριξη για την ενσωμάτωση των ηλεκτρονικών μέτρων υποστήριξης στα πολεμικά αεροσκάφη της Τουρκίας κατά την περίοδο 2003 – 2008. Η ASELSAN κατέχει το 72% της MIKES και ανακοίνωσε ότι υπέγραψε ένα συμβόλαιο ύψους 57.9 εκατομμύρια δολάρια με την Υπογραμματεία της Αμυντικής Βιομηχανίας (Defense Industry Undersecretariat) με σκοπό να προμηθεύσει ανταλλακτικά μηχανήματα, εφεδρικά εξαρτήματα και υποστηρικτικό υλικό – εξοπλισμό για τα αεροσκάφη τύπου AWACS κατά το διάστημα 2005 – 2007. Να σημειωθεί ότι η ASELSAN ανήκει κατά 83.2% σε ένα από τα πολλά ιδρύματα των τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, στα οποία απασχολούνται στρατογραφειοκράτες που θεωρούν το στρατό την αρχή και το τέλος του τουρκικού κράτους και εκτελούν πιστά και με

[231] Parlar, Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 98.
[232] Στο ίδιο, σελ. 99.

ακρίβεια «χιλιοστού» τις διαταγές των ιεραρχικά ανώτερών τους. Η ιεραρχία άλλωστε τηρείται απαρέγκλιτα και είναι αντικείμενο απόλυτου σεβασμού στο τουρκικό στράτευμα με μεγάλες ποινικές κυρώσεις για όποιον διανοηθεί να την παραβιάσει ή να την υπερβεί με βάση το Νόμο Εσωτερικής Υπηρεσίας του στρατού.[233]

Η τουρκική αμυντική βιομηχανία παρουσιάζει μια ανερχόμενη τάση, αφού προβλέπεται μια δαπάνη της τάξης των 30 δισεκατομμυρίων δολαρίων μέσα στα επόμενα 8 χρόνια και έως 150 δισεκατομμύρια δολάρια μέχρι το 2030. Ανάμεσα στις σπουδαίες συμβάσεις που θα υπογραφούν στα επόμενα 10 έτη συγκαταλέγονται 1000 τανκ μάχης, 145 επιθετικά ελικόπτερα και 4 αεροσκάφη έγκαιρης προειδοποίησης.[234] Τα μεγέθη αυτά φανερώνουν την τιτάνια διοχέτευση του συσσωρευμένου εθνικού κεφαλαίου της γείτονος προς τις αμυντικές δαπάνες, που η ποσοστιαία συμβολή τους στο Α.Ε.Π. παραμένει επτασφράγιστο μυστικό, αφού ακριβή οικονομικά στοιχεία δεν παρέχονται στους ενδιαφερόμενους από τις επίσημες στατιστικές πηγές της Τουρκίας. Το βέβαιο είναι πως ολόκληρες οικογένειες και κοινωνικές ομάδες της άρχουσας αστικής τάξης που ενστερνίζονται με αυστηρότητα τις κεμαλικές αρχές, επιχειρηματίες και στρατιωτικοί – στρατογραφειοκράτες και κατεστημένο, επωφελούνται στο μέγιστο βαθμό από τα κονδύλια που κατευθύνονται στις αμυντικές ανάγκες της χώρας συσσωρεύοντας αμύθητα κέρδη που τα επανεπενδύουν σε παρεμφερείς δραστηριότητες και σκοπούς.

Η είσοδος των στρατιωτικών κεφαλαίων στην παραγωγή της Τουρκίας έχει πραγματοποιηθεί και μέσω της Ένωσης Στρατιωτικής Αλληλοβοήθειας (Ε.Σ.Α.) ή Ταμείο Αλληλοβοήθειας Ενόπλων Δυνάμεων, που αποτελεί οργανισμό παρόμοιο με το ελληνικό Μετοχικό Ταμείο Στρατού (Μ.Τ.Σ.) και ιδρύθηκε το 1961 έχοντας ως μέλη του το σύνολο των Τούρκων αξιωματικών και υπαξιωματικών του στρατού ξηράς, του πολεμικού ναυτικού και της αεροπορίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πολύπλευρης, κερδοφόρας επιχειρηματικής δράσης αυτού του Ταμείου είναι ότι παρέχει στα μέλη του ετήσιο μέρισμα.[235] Η Ε.Σ.Α. συσσώρευσε μετοχές σε ιδιωτικές και κρατικές, τουρκικές και ξένες εταιρείες, αξίας περίπου 3 δισεκατομμυρίων τουρκικών λιρών, από την παρακράτηση του 10% της μισθοδοσίας όλων των Τούρκων στρατιωτικών. Έχει τον έλεγχο του 42% της μικτής επένδυσης (mixed investment) της Ε.Σ.Α. με τη Renault, με κύρια τη συμμετοχή του ομίλου Κοτς και παράλληλα συμμετέχει στις κρατικές επιχειρήσεις πετρελαίου και τσιμέντου διαθέτοντας αριθμό μετοχών υπό την κυριότητά της.[236]

Παρότι η τουρκική στρατιωτική ηγεσία υποστηρίζει πως η προώθηση της εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας θα οδηγήσει σε επιτάχυνση των ρυθμών ανάπτυξης της τουρκικής οικονομίας, δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και

[233] Για περισσότερες λεπτομέρειες για αυτό το θέμα βλ. στην ιστοσελίδα των τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων: http://www.msb.gov.tr

[234] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals», σελ. 38.

[235] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 191.

[236] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 62-63.

άνοδο του βιοτικού επιπέδου, ο Ball N. τονίζει ότι η δημιουργία μιας εγχώριας βιομηχανίας σε αναπτυσσόμενες χώρες «δεν παρέχει την απάντηση ούτε στο πρόβλημα της ανεργίας / υποαπασχόλησης ούτε σε αυτό του σχηματισμού ανθρωπίνου δυναμικού».[237] Επιπρόσθετα «αντί να μειώσει τις απαιτήσεις συναλλάγματος του αμυντικού τομέα, η εγχώρια παραγωγή όπλων μπορεί να τις αυξήσει, ειδικά στο σύντομο προς μέσο διάστημα» (Ball N., 1988). Ο Göle N. υπογραμμίζει ότι «οι στρατιωτικές επεμβάσεις του 1960 – 1961, 1971 – 1973 και 1980 – 1983 μπορούν πράγματι να εκληφθούν ως αντιδράσεις του κρατικού μηχανισμού ενάντια στην «ανθυγιεινή» αυτονόμηση και διαφοροποίηση των οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών ομάδων» (στο Heper M., Evin A., 1994). Πάντως σύμφωνα με πηγές τόσο του τουρκικού Υπουργείου Εσωτερικών, του τουρκικού Υπουργείου Αμύνης όσο και του ελληνικού Υπουργείου Αμύνης ένα μεγάλο τμήμα των χρηματικών κονδυλίων που μεταβιβάζονται στην Τουρκία από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και από τη Παγκόσμια Τράπεζα διοχετεύονται τελικά σε έργα που αφορούν στον αμυντικό τομέα της οικονομίας, σε αμυντικά επενδυτικά προγράμματα και σε βελτιώσεις και αναδιατάξεις των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων και των επιχειρησιακών τους σχημάτων. Οικονομικοί κύκλοι ισχυρίζονται ότι το υψηλό ποσό των 1.7 δισεκατομμυρίων δολαρίων πίστωση που έλαβε η Τουρκία το Φεβρουάριο του 2003 θα χρησιμοποιηθεί για την εξυπηρέτηση αμυντικών δαπανών και παρεμφερών στρατιωτικών προγραμμάτων αμυντικού χαρακτήρα, όπως δηλώνουν άλλωστε και Τούρκοι ιθύνοντες σε θέσεις κλειδιά του στρατιωτικού τομέα αλλά και κοσμικοί κύκλοι της Τουρκίας, που διακρίνονται για την ένθερμη υποστήριξη της ευρωπαϊκής πορείας και του εκσυγχρονισμού – εκδυτικοποίησης της Τουρκίας.

Η ισχύς (power) αποτελεί το θέμα που είναι στενά συνδεδεμένο με την αμυντική βιομηχανία της Τουρκίας. Συγκεκριμένα για να ασκήσει ένα κράτος σήμερα αποτελεσματική εξωτερική πολιτική στα πλαίσια των διεθνών σχέσεων και συνθηκών και να επηρεάσει τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις υπό το πρίσμα της εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης, απαιτείται ισχύς ικανή να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις εκείνες που χρειάζονται για να επιτευχθούν στόχοι και στρατηγικές. «Το δίκαιο της ισχύος» είναι η κρίσιμη μάζα που διασφαλίζει την ανωτερότητα μιας χώρας έναντι των γειτονικών κρατών της. Τα προηγμένα οπλικά συστήματα και οι τεχνολογίες αιχμής στον αμυντικό τομέα της οικονομίας, η θωράκιση της άμυνας και η βελτιστοποίηση της ετοιμότητας και της πληρότητας των ενόπλων δυνάμεων συνιστούν καθοριστικούς παράγοντες αύξησης της ισχύος. «Αν ένα κράτος καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η τεράστια στρατιωτική ισχύς μπορεί πράγματι να χρησιμοποιηθεί για να απειληθεί ή για να εξαναγκαστεί σε υποχώρηση ένας αντίπαλος, τότε το κράτος αυτό δεν αποκτά σημαντικό και ίσως αποφασιστικό πολιτικό – διπλωματικό πλεονέκτημα έναντι του αντιπάλου του;» διερωτώνται οι συγγραφείς Dougherty James και Pfaltzgraff

[237] Ball N. Security and Economy in the Third World, Princeton: Princeton University Press, 1988, σελ. 382-385.

Robert (1992)[238] και φυσικά η απάντηση στο καίριο ερώτημα που υποβάλλουν δε μπορεί παρά να είναι καταφατική, αν ληφθούν και μόνο υπόψη διάφορα ιστορικά (πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά) γεγονότα των τελευταίων δεκαετιών.

Όσο η Τουρκία αισθάνεται ισχυρότερη τόσο θα αυξάνεται το «θράσος» της, θα καλλιεργεί κλίμα εμπάθειας και πολέμου και θα δημιουργεί, ακόμη και τεχνητά, θερμά επεισόδια στο Αιγαίο, στη Θράκη και γενικά σε περιοχές που εμπίπτουν μέσα στα επεκτατικά της σχέδια και βλέψεις. Επειδή ακριβώς αισθάνεται η Τουρκία και ειδικότερα η στρατογραφειοκρατική της ελίτ, που ουσιαστικά κυβερνά και διαχειρίζεται τις τύχες του τουρκικού λαού, ότι η ισχύς (power) που διαθέτει είναι σημαντική και υπολογίσιμη στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής, ακόμη και ορισμένες κινήσεις – χειρονομίες καλής θέλησης, που γίνονται κατά καιρούς από τις ελληνικές κυβερνήσεις, δε βρίσκουν ανταπόκριση από την πλευρά της Τουρκίας. Αν δε μετασχηματιστεί το «Βαθύ Κράτος» («Derin Devlet» στα τουρκικά) της Τουρκίας σε βαθιά δημοκρατία, τότε πολύ δύσκολα θα καρποφορήσει κάποια από τις κινήσεις καλής θέλησης στις οποίες προβαίνει η Ελλάδα στα πλαίσια των διμερών σχέσεων των δύο χωρών και παράλληλα θα κωλυσιεργούν οι όποιες φιλότιμες προσπάθειες καταβάλλονται για τον ουσιώδη εκδημοκρατισμό της Τουρκίας.

Σε συνάρτηση με τα προαναφερθέντα, αξίζει να τονιστεί ότι στο Συνέδριο της 19ης Εβδομάδας Οικονομολόγων που έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 1994, ο Ισμαήλ Τζεμ (αντιπρόεδρος τότε του κόμματος C.H.P.) σημείωσε ότι τα πολιτικά προβλήματα της Τουρκίας οφείλονταν στην απουσία δημοκρατικής παράδοσης στην τουρκική ιστορία και ο Ercan Karakaş (βουλευτής τότε του S.H.P.) υποστήριξε ότι η Τουρκία χρειάζεται να εισαγάγει τη δημοκρατική αντίληψη και νοοτροπία στο σπίτι, στο χώρο εργασίας, στο σχολείο, στους οργανισμούς και στα πολιτικά κόμματα, να την καταστήσει κομμάτι της καθημερινής ζωής.[239] Ο Cengiz Candar (στη *«Sabah»*, 1 Δεκεμβρίου 1995) τονίζει ότι η Μεγάλη Εθνική Συνέλευση (Τουρκικό Κοινοβούλιο ή Εθνοσυνέλευση) αποτελείται από «βουλευτές οι οποίοι δεν έχουν ιδέες ή αρχές και των οποίων ο μοναδικός στόχος ήταν η εκλογή». Βουλευτές αυτού του είδους γίνονται εύκολα «ατομικιστές» μόλις βρεθούν στο Κοινοβούλιο και κινούνται εναντίον των ηγετών τους, αφού δεν τους συνδέουν κοινές ιδεολογίες ή αρχές.[240] Αυτοί οι βουλευτές επηρεάζονται, κατευθύνονται και γίνονται έρμαια των στρατηγών και της κοσμικής ελίτ και τελικά ζημιώνουν το μέλλον της Τουρκίας.

Η τουρκική ελίτ έχει θέσει ως μακροπρόθεσμο στόχο της τη διαμόρφωση μιας πολεμικής βιομηχανίας τόσο ισχυρής, ώστε η Τουρκία να καταστεί η απόλυτη υπερδύναμη της περιοχής της Βαλκανικής, που ούτως ή άλλως κατέχει αυτήν τη θέση, με κριτήριο τη στρατιωτική της ισχύ και ανωτερότητα, αλλά και της ευρύτερης περιοχής του Καυκάσου καθώς και της Μέσης Ανατολής. Ήδη ένα ποσοστό της τάξης του 30% περίπου του πολεμικού υλικού που διαθέτει η

[238] Dougherty, Pfalttzgraff, Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, Β΄ Τόμος, Αθήνα, 1992, σελ. 319-321.
[239] Καραμπελιάς, Αγγελετόπουλος, Φουρνατζοπούλου, Θέματα Τουρκίας, Αθήνα, σελ. 65.
[240] Στο ίδιο, σελ. 66.

Τουρκία κατασκευάζεται εγχωρίως από τις αμυντικές επιχειρήσεις και η τουρκική κυβέρνηση και κυρίως η στρατογραφειοκρατική ελίτ επιθυμεί να καλύψει ένα μεγαλύτερο μέρος των αναγκών του στρατού και της άμυνάς της με εγχώρια παραγωγή. Η δυναμικότητα της τουρκικής στρατιωτικής μηχανής κρίνεται μεγάλη και διαρκώς διευρύνεται σε βάρος της Ελλάδας (π.χ. ανατροπή της ισορροπίας των δυνάμεων κυρίως στην περιοχή του Αιγαίου, υποσκέλιση του ελληνικού στρατιωτικού παράγοντα και αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας σε βραχονησίδες, που ανήκουν σύμφωνα με τις διεθνείς συνθήκες στην Ελλάδα κτλ.). Η ανωτερότητα της τουρκικής στρατιωτικής ισχύος και πρωτίστως η αναγνώριση αυτής της υπεροχής έναντι των γειτονικών της κρατών από όλους τους ενδιαφερόμενους π.χ. πολιτικούς ηγέτες, φορείς, αμυντικά και πολιτικά ινστιτούτα διαφόρων χωρών, οικονομικούς οργανισμούς – οργανώσεις, στρατιωτικούς παράγοντες κ.ά. τροφοδοτεί τις ελπίδες της τουρκικής αστικής τάξης για την πλήρη επικράτηση της Τουρκίας στην ευρύτερη περιοχή, ως στρατιωτική, πολιτική και οικονομική υπερδύναμη, σεβαστή από όλα τα όμορα κράτη και ικανή να επηρεάσει τις διεθνείς εξελίξεις, με τρόπο τέτοιο, ώστε να εξυπηρετούνται τα πολυδιάστατα συμφέροντά της.

Ο εξοπλιστικός αυτός ανταγωνισμός στον οποίο έχει επιδοθεί η Τουρκία, κυρίως κατά τα τελευταία 30 χρόνια, συνιστά έμπρακτη εφαρμογή της βασικής αρχής που πρωτοεισήγαγε ο Θουκυδίδης, της «Realpolitik», με κριτήριο την οποία οι διακρατικές σχέσεις διαμορφώνονται, επηρεάζονται και εξελίσσονται με βάση την έννοια της ισχύος και ειδικότερα της στρατιωτικής ισχύος και ότι τελικά επικρατεί το «δίκαιο του ισχυρότερου» («survival of the featest») στις διεθνείς σχέσεις (δαρβινιστική θεωρία).[241] Με την προσκόλλησή της η Τουρκία στη ρεαλιστική πολιτική επιχειρεί να εκμεταλλευτεί δημιουργικά τις ποικίλες αντιθέσεις μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της σημερινής εποχής και να αποκομίσει έτσι όσο το δυνατόν περισσότερα ωφελήματα – ανταλλάγματα. Προσπαθεί παράλληλα να εδραιώσει μια Pax Turka, που θα της διασφαλίσει έναν ηγεμονικό – πρωταγωνιστικό – αστυνομικό ρόλο στις εξελίξεις της ευρύτερης περιοχής της Ασίας και των Βαλκανίων, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο και την οικονομική της ισχύ – παρουσία στις προαναφερθείσες ζώνες επιρροής που επιθυμεί να αποκτήσει και να ελέγξει οικονομικά και πολιτικά, επιβάλλοντας έτσι μια αδιαμφισβήτητη μονοκρατορία, αντίστοιχη με κάποιες σημαντικές παραλλαγές φυσικά, της Pax Ottomanica, που άνθησε για αιώνες στην κραταιά Οσμανική Αυτοκρατορία.

Το «πατριωτικό» αίσθημα δεν αρκεί για να συνειδητοποιήσουμε το ρόλο των στρατιωτικών στην Τουρκία. Ο στρατός διαθέτει 40000 αξιωματικούς και περίπου 1000000 μάχιμους στρατιώτες. Από το 1994 έως το 1998 το 17-18% του κρατικού προϋπολογισμού ή το 4.5% του Α.Ε.Π. κατευθύνεται προς τις εισαγωγές οπλικών συστημάτων. Το συσσωρευμένο αυτό κεφάλαιο δεν ελέγχεται από την πολιτική εξουσία και η Τουρκία κατατάσσεται στην τρίτη θέση όσον

[241] Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη «θεωρία της εξέλιξης» του Δαρβίνου βλ. Darwin C. On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life. D. Appleton and company, New York, 1860.

αφορά στις εισαγωγές όπλων μεταξύ όλων των χωρών. Η θέση του στρατού στην Τουρκία γίνεται πιο κατανοητή, αν λάβουμε υπόψη ότι το 10% των φόρων επί των αλκοολούχων ποτών και της βενζίνης, το 5% των επαγγελματικών φόρων, υψηλά ποσοστά από τα κέρδη των κρατικών λαχείων καθώς και τεράστια χρηματικά ποσά που πλήρωναν οι πολυάριθμοι Τούρκοι του εξωτερικού, για να εξαγοράσουν την απαλλαγή της στρατιωτικής τους θητείας νομιμοποιούνται να εισέρχονται στο ταμείο του στρατού.[242] Σύμφωνα με τον Ismet Akça τα συνολικά κέρδη από αυτήν την πηγή εσόδων ανέρχονταν στα 12 δισεκατομμύρια δολάρια από τα μέσα της δεκαετίας του ΄80 έως το 2000, ενώ η αμυντική βιομηχανία, που ελέγχονταν, όπως αναφέρθηκε, από τους Τούρκους στρατηγούς, έχει ετήσιο κύκλο εργασιών περίπου 5 δισεκατομμύρια δολάρια.[243]

Ωστόσο η οικονομική κρίση του 2000 και του 2001 που έπληξε την Τουρκία επέβαλε την αναθεώρηση του εθνικού αμυντικού της προϋπολογισμού (national defense budget) και την αναβολή ή την ακύρωση προμηθειών που είχαν συμφωνηθεί με εγχώριες ή ξένες αμυντικές βιομηχανίες. Οι Ένοπλες Δυνάμεις της Τουρκίας ανακοίνωσαν στις 16 Μαρτίου του 2001[244] ότι θα προβούν σε περικοπές του εξοπλιστικού τους προγράμματος λόγω της κρίσης που έχει επηρεάσει αρνητικά και τον προϋπολογισμό του τουρκικού Υπουργείου Αμύνης με συνέπεια να υποτιμηθεί κατά το ένα τρίτο (1/3) η αγοραστική αξία των κεφαλαίων που αναγράφονταν σε αυτόν. Το τουρκικό Γενικό Επιτελείο δήλωσε επίσημα στις 16 Μαρτίου του 2001 ότι έπρεπε να προχωρήσει στη διαγραφή ορισμένων αμυντικών δαπανών που δε κρίνονται άμεσης προτεραιότητας. Επίσης επανακαθορίστηκαν και επαναξιολογήθηκαν οι γεωστρατηγικές επιδιώξεις της Τουρκίας, εξαιτίας της υποτίμησης της τουρκικής λίρας κατά 30% κατά τους μήνες Φεβρουάριο και Μάρτιο του 2001. Βέβαια επρόκειτο για μια ανακοίνωση με την οποία οι Τούρκοι στρατηγοί και οι ανώτεροι στρατιωτικοί επιτελάρχες προσπάθησαν να διασκεδάσουν τις εντυπώσεις για την κατηγορία που είχε εκσφενδονιστεί εναντίον τους ότι δεν επωμίζονταν το μερίδιο της ευθύνης που τους αναλογούσε στην προκειμένη κατάσταση, ώστε να αντιμετωπιστεί η κρίση. Ακόμη επιδίωκαν να απαντήσουν με αυτόν τον τρόπο στα δημοσιεύματα του τουρκικού τύπου που ανέφεραν ότι περίπου το 20% του κρατικού προϋπολογισμού κατευθύνεται στην εξυπηρέτηση των αναγκών των τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων. Η ανακοίνωση καταλήγει διαψεύδοντας ότι οι Ένοπλες Δυνάμεις της Τουρκίας κατέχουν την 3η θέση στην παγκόσμια κατάταξη από πλευράς αμυντικών δαπανών, αλλά υπογραμμίζοντας ότι βρίσκονται στην 6η θέση στην Ευρώπη και στην 17η σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ένα φλέγον στρατιωτικού περιεχομένου θέμα είναι ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών (arms race) μεταξύ των χωρών Ελλάδας – Τουρκίας, που μπορεί να εκφραστεί με τη χρήση των μαθηματικών, αν βασιστούμε στο υπόδειγμα που εισήγαγε ο φυσικομαθηματικός Lewis Fry Richardson, ο οποίος αναγνωρίστηκε επιστημονικά κυρίως μετά το 1957. Ειδικότερα, ο Richardson στο υπόδειγμά του

[242] Bozarslan, Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σελ. 116-117.
[243] Στο ίδιο, σελ. 117.
[244] http://www.mfa.gov.tr.

«ανήγαγε το ρυθμό μεταβολής στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς των αντίπαλων κρατών στις ακόλουθες εξισώσεις»:[245]

$$dx / dy = k*y – a*x + g$$

$$dy / dt = l*x – b*y + h$$

, όπου x = ο εξοπλισμός που διαθέτει η χώρα Α (π.χ. στην προκειμένη περίπτωση η Τουρκία).

t = ο χρόνος.

y = ο εξοπλισμός που διαθέτει η χώρα Β (π.χ. στην προκειμένη περίπτωση η Ελλάδα).

k = μια θετική σταθερά η οποία εκφράζει την αντίληψη της χώρας Α όσον αφορά στην έννοια της απειλής.

a = μια θετική σταθερά η οποία εκφράζει τις όποιες δυνατότητες υπάρχουν για την αύξηση των αμυντικών δαπανών καθώς και τη θωράκιση της άμυνας της χώρας.

g = μια σταθερά η οποία εκφράζει τα όποια παράπονα έχει η χώρα Α ως προς τη χώρα Β.

Επίσης, όπου y, l, b, και h είναι μεταβλητές και σταθερές για τη χώρα Β.[246]

Με τη μαθηματική αυτή προσέγγιση του Richardson είναι δυνατόν να ερμηνευτούν οι τρόποι και τα μέσα με τα οποία πραγματοποιείται η αλληλεπίδραση (interaction) των χωρών της Ελλάδας και της Τουρκίας, όσον αφορά στις στρατιωτικές τους δαπάνες. Η χώρα Α (Ελλάδα) αντιδρά στον εξοπλισμό της χώρας Β (Τουρκία), και έτσι αναλαμβάνει δράση η Τουρκία ως αποτέλεσμα της δράσης που έλαβε πρωτύτερα η Ελλάδα. Βέβαια κάθε χώρα περιορίζεται από τον προϋπολογισμό που διαθέτει για την αγορά από το εξωτερικό ή την εγχώρια κατασκευή οπλικών συστημάτων. Πρόκειται για ένα απλοποιημένο θεωρητικό υπόδειγμα (simplified theoretical model), όπου οι μοναδικές μεταβλητές είναι οι γεωστρατηγικές απαιτήσεις των δύο χωρών, η στρατιωτική τους προετοιμασία και η πρόθεσή τους για την ανάληψη επιθετικών ή αμυντικών πολιτικών. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο κρατών μπορεί να είναι είτε σταθερή είτε ασταθής και αυτό εξαρτάται από τον τρόπο συμπεριφοράς του ενός έναντι του άλλου.[247] Υπάρχουν λοιπόν δύο περιπτώσεις στο παρόν υπόδειγμα που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη στην ανάλυσή μας. Στην περίπτωση της Ελλάδας με την Τουρκία, επειδή ενυπάρχει

[245] Dougherty, Pfalttzgraff, Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, σελ. 48.
[246] Στο ίδιο, σελ. 48 – 50.
[247] Για περισσότερες λεπτομέρειες όσον αφορά σε αυτήν τη θεωρία του Richardson βλ. Dougherty, Pfalttzgraff, Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων, σελ. 48 – 50.

αμοιβαία καχυποψία και ενίοτε εχθρότητα μεταξύ τους, η παράμετρος της αντίδρασης λαμβάνει τιμές μεγαλύτερες της μονάδας (>1) και μετακινούμαστε ολοένα και πιο μακριά από το σημείο ισορροπίας των δύο αυτών δυνάμεων (disequilibrium). Αντίθετα σε περιόδους όπου παρατηρείται ύφεση και ομαλοποίηση των διμερών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών, τότε αποκλιμακώνεται η συσσώρευση των στρατιωτικών δυνάμεων και μειώνεται ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών (η παράμετρος της αντίδρασης λαμβάνει τιμές μικρότερες της μονάδας), γεγονός που έχει ευεργετικές επιδράσεις για τις οικονομίες και των δύο χωρών και συνεπάγεται τη σύγκλιση (convergence) προς μια ισορροπία (equilibrium) των δύο αντίπαλων δυνάμεων και την επικράτηση ενός σταθερού συστήματος (stabilized system), από το οποίο εκλίπουν οι ακραίες καταστάσεις και οι υπερβολές στην άσκηση αμυντικής και στρατιωτικής πολιτικής, που οδηγούν στην αυξανόμενη ένταση – διάμαχη (tension – conflict), στην κλιμάκωση (escalation) και τελικά στην κρίση (crisis).

Πάντως ο διεθνούς φήμης ιστορικός Edward Gibbon δηλώνει απερίφραστα κυνικά, πέρα και έξω από οποιαδήποτε μαθηματικά μοντέλα και επιστημονικές θεωρίες και δίχως ενδοιασμούς πως «οι Τούρκοι έχουν στα χείλη τους την ειρήνη και στην καρδιά τους τον πόλεμο».[248] Είναι γεγονός ότι σε αρκετές περιπτώσεις η φράση αυτή έχει αποδειχθεί να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα με τον πλέον ωμό και κατηγορηματικό τρόπο. Δυστυχώς η ιστορία της ευρύτερης περιοχής των Βαλκανίων και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης την επαληθεύει με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και καταστάσεις (π.χ. τα Σεπτεμβριανά στην Κωνσταντινούπολη το 1955, η εισβολή στη νήσο Κύπρο το 1974, το στρατιωτικό επεισόδιο στις βραχονησίδες Ίμια κ.ά.).

Ο παρακάτω πίνακας περιέχει μια περιεκτική αναφορά στην αναλογία (ratio) του ελληνικού προς το τουρκικό Α.Ε.Π. και στην αναλογία των ελληνικών προς τις τουρκικές στρατιωτικές δαπάνες για τα έτη 1980 έως 1995.

Πίνακας 9:

[248] Βλ. Μούρτος, Ελλάδα και Τουρκία: στη Μετα-ψυχροπολεμική Εποχή, Προϋποθέσεις για μια Ελληνική Realpolitik, Αθήνα, 1997.

ΑΝΑΛΟΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ - ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ Α.Ε.Π., ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ - ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ ΔΑΠΑΝΩΝ (1980 - 1995).

ΕΤΗ.	Αναλογία ελληνικού / τουρκικού Α.Ε.Π.	Αναλογία ελληνικών / τουρκικών στρατιωτικών δαπανών.
1980	0.77	1.01
1985	0.65	1.07
1986	0.62	0.85
1987	0.56	0.99
1988	0.58	1.07
1989	0.60	0.87
1990	0.54	0.75
1991	0.56	0.67
1992	0.53	0.66
1993	0.48	0.58
1994	0.52	0.61
1995	0.49	0.61

Πηγή: Δεδομένα από ΝΑΤΟ και Ο.Ο.Σ.Α. που παρατίθενται στο Σταυρινός Β. Συγκριτική Ανάλυση των Ελληνικών και Τουρκικών Στρατιωτικών Δαπανών. Yearbook 1997, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (Ι.ΔΙ.Σ.), Αθήνα, 1997.

Επιπλέον, μια χαρακτηριστική εικόνα της τουρκικής στρατιωτικής ανάπτυξης παρέχεται από τον Parlar S. στον παρακάτω πίνακα που περιγράφει τις εισαγωγές όπλων της Τουρκίας από το 1970 έως το 1975:

Πίνακας 10:

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΟΠΛΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ (1970 – 1975).

Είδος όπλου.	Μονάδες.
F-4 E Phantom 2 (ABDE / Mc Donnel Douglas)	40
F. 1045 (Ιταλία / Aeritalia)	36
F. 104 Starfighter (Ισπανία)	7
F.5 (Λιβύη με τη μεσολάβηση του ABD)	7
T. 42 Baran (ABD - Beech)	5
Agusto – Bell 205 (ABD - Bell)	3

Jaguar Savaş Uçakları (=πολεμικά αεροπλάνα)	
Uzaktan Kumandalı Silahlar (Αγγλία - BAC)	25
Britten Norman BN-2 (Αγγλία)	2
Transall C-160 (Γαλλία)	20
DO – 28 (Dornier)	2
M48 Άρματα μάχης (ΑΒΔ)	885
Leopard 1 Άρματα μάχης	70
209 Sınıfı Υποβρύχια (1000t)	4
209 Sınıfı Υποβρύχια (450+)	2
SAAR IV Rakenbest Hücumbotu (Ισραήλ)	3
Gabriet II Gemi Roketleri (=πύραυλοι πλοίου) (Ισραήλ)	150
Rafael – Shafrin Havadan Havaya Roketleri (=πύραυλοι αέρος-αέρος)	80[249]

Πηγή: Parlar S. Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği. Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 288-289.

Ο παρακάτω πίνακας αναφέρεται στις εισαγωγές όπλων από την Τουρκία κατά την περίοδο 1989 – 1993. Αντανακλά τις διαστάσεις του ανταγωνισμού των όπλων στον οποίο εισήλθε η Τουρκία με τις γειτονικές της χώρες:

Πίνακας 11:

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΟΠΛΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ (1989 – 1993).

Χώρα εισαγωγής.	Κόστος (σε εκατομμύρια $).
Ιράν	2.58
Ιράκ	3.95
Συρία	1.15
Βουλγαρία	1.12
Ρουμανία	0.89
Ελλάδα	6.26
Ισραήλ	3.13
Αίγυπτος	4.61
Σαουδική Αραβία	8.04
Τουρκία	7.73

Πηγή: Parlar S. Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği. Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 288-289.

[249] Parlar, Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 288-289.

Όπως διαπιστώνεται από τον προηγούμενο πίνακα τα ποσά που διατίθενται την για εισαγωγή οπλικών συστημάτων στην Τουρκία είναι μεγαλύτερα από το άθροισμα των αντίστοιχων κονδυλίων που δαπανούνε τα υπόλοιπα κράτη της Μέσης Ανατολής. Η Τουρκία αποτελεί τη χώρα του ΝΑΤΟ η οποία αναθέτει σε μεγαλύτερο ποσοστό από τις υπόλοιπες την παραγωγή όπλων στο εξωτερικό. Μεταξύ των ετών 1993 – 1996, εκτός των Η.Π.Α. και του Καναδά, η Τουρκία κατέχει το υψηλότερο ποσοστό (25%) στην εισαγωγή όπλων μεταξύ των χωρών – μελών του ΝΑΤΟ.[250]

Συμπερασματικά καταλήγουμε στα ακόλουθα δύο σημεία:

Α. Διαχρονικά διαμορφώνεται μια τάση (trend) μείωσης της αναλογίας του ελληνικού προς το τουρκικό Α.Ε.Π., η οποία δεν έχει μεταβληθεί αισθητά και κατά τα έτη 1995 έως 2003 σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα οικονομικά στοιχεία που έχουν δημοσιευθεί από το ΝΑΤΟ και τον Ο.Ο.Σ.Α. Εξαίρεση συνιστούν τα έτη 1988, 1989, 1991 και 1994, αλλά η γενικότερη τάση είναι καθοδική. Η άνοδος του Α.Ε.Π. της γείτονος είναι και αποτέλεσμα της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου που πραγματοποιείται σταθερά, μεθοδικά, με συστηματικό τρόπο και με οικονομικό και πολιτικό προγραμματισμό, ο οποίος έχει τις ευλογίες και καθοδηγείται από τους πανίσχυρους στρατιωτικούς ηγέτες.

Β. Διαχρονικά μειούμενη χαρακτηρίζεται και η τάση όσον αφορά στην αναλογία των ελληνικών προς τις τουρκικές στρατιωτικές δαπάνες, με εξαιρέσεις τα έτη 1985, 1987, 1988 και 1994, ενώ το 1995 η αναλογία παρέμεινε αμετάβλητη. Στα μετέπειτα χρόνια ως το 2003 η αναλογία έχει σταθεροποιηθεί, λόγω των αμοιβαίων περικοπών στα εξοπλιστικά προγράμματα που έχουν συμφωνηθεί από τις κυβερνήσεις εκατέρωθεν και τις ματαιώσεις στρατιωτικών ασκήσεων (συμφωνίες Γ. Παπανδρέου και Ι. Τζεμ το 1999 – 2000 κτλ.). Η εξέλιξη αυτή κρίνεται θετική και για τις δύο πλευρές, αφού εξοικονομούνται χρηματικά κονδύλια από τον ετήσιο κρατικό προϋπολογισμό που διοχετεύονται σε άλλες πιο γόνιμες δραστηριότητες και επενδύσεις. Πάντως η παγίωση της αναλογίας των στρατιωτικών δαπανών πλήττει περισσότερο την Ελλάδα, διότι η Τουρκία είχε εξασφαλίσει πριν την επίτευξη των διμερών συμφωνιών στρατιωτικού περιεχομένου την απόλυτη υπεροπλία δυνάμεων και στους τρεις κλάδους του στρατεύματος (στο στρατό ξηράς, στο ναυτικό και στην αεροπορία). Το στρατοκρατούμενο κράτος της Τουρκίας δίνει βαρύτητα στη στρατιωτική ισχύ, γεγονός που συνδέεται και με την πορεία συσσώρευσης του εθνικού κεφαλαίου και ιδιαίτατα του στρατιωτικού κεφαλαίου, όπως αυτό εκφράζεται από τις αμυντικές βιομηχανίες και τις συμμετοχές του στρατού και των ηγετών του σε τουρκικές επιχειρήσεις και μεγαλόπνοα επιχειρηματικά προγράμματα – σχέδια.

[250] Parlar, Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği, Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005, σελ. 288-308-310.

13. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1945.

1. ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.

Ο δυτικός προσανατολισμός της Τουρκίας, όπως καθορίστηκε μετά την εγκαθίδρυση της Πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923, με βάση τις 6 αρχές που διακήρυξε ο Κεμάλ Ατατούρκ αλλά κυρίως μετά το 1945 και την επίσημη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, συμβάδιζε σταδιακά με τη δημιουργία ενός πολυκομματικού συστήματος (multi – party) και με την αποδέσμευση του στατισμού (statism) και του κρατισμού (étatisme) στην οικονομική της πολιτική. Το κράτος ήταν ιδιαίτερα φτωχό και ανήμπορο για να χρηματοδοτήσει μια σταθερή οικονομική ανάπτυξη (economic development – economic growth), στην κλίμακα που επιδίωκε και προσδοκούσε η άρχουσα αστική τάξη (bourgeoisie). Μόνο η ξένη βοήθεια και οι ξένες επενδύσεις ήταν πραγματική πηγή για ταχεία ανάπτυξη. Έτσι σημαντική ήταν η οικονομική στήριξη που παρείχε το Σχέδιο Marshall (μεγάλα χρηματικά κεφάλαια από τις Η.Π.Α.), αλλά συνάμα και η εισχώρηση της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, αφού η ίδια πλέον θεωρούνταν ως οικονομική και στρατιωτική σύμμαχος – εταίρος.[251] Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η τουρκική οικονομία αναπτύχθηκε πολυδιάστατα αγγίζοντας ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης από 5% έως 8% μέχρι και το 1997. Τα αίτια ήταν η μαζική εισροή ξένων κεφαλαίων – εμβασμάτων και η πραγματοποίηση άμεσων ξένων επενδύσεων στην Τουρκία, η εσωτερική μετανάστευση από την ενδοχώρα προς τις μητροπόλεις και ειδικά προς την Κωνσταντινούπολη, η φιλελευθεροποίηση της αγοράς κατά τις δυτικές επιταγές, όπως υποστηρίζει ο καθηγητής Γεράσιμος Καραμπελιάς (2001).[252] Τη γενική ισορροπία (general equilibrium) της τουρκικής οικονομίας, σε όρους επενδύσεων και αποταμιεύσεων κατά τα έτη 1950 – 1975 παρουσιάζει ο Hiç Mükerrem, σκιαγραφώντας με ιδανικό τρόπο την πορεία της τουρκικής οικονομίας κατά τα συγκεκριμένα έτη και ειδικά για τα έτη 1976-1977.[253] Περισσότερη ανάλυση όμως για την κατανομή και τη χρησιμοποίηση των παραγωγικών συντελεστών της τουρκικής οικονομίας δε συνάδει με το θέμα της παρούσας μελέτης.

---

[251] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 224-225.

[252] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7, Αθήνα, 2001, σελ. 55-56.

[253] Mükerrem, Türkiye Ekonomisinin Analizi. Başlica Ekonomik Göstergelerle, Güryay Matbaacılık, Istanbul, 1980, σελ. 92-95.

Από τον πίνακα που ακολουθεί διαπιστώνεται ότι η εξωτερική βοήθεια που έλαβε η Τουρκία από τις Η.Π.Α. στα πλαίσια του σχεδίου Marshall δε συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας, αλλά λειτούργησε μόνο διορθωτικά ως προς τις δυσμενείς οικονομικές συνέπειες που απέφερε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (1940 – 1945).[254] Αυτό είναι πρόδηλο, αφού στα έτη που προηγήθηκαν του Πολέμου αλλά και κατά τη διάρκειά του το εμπορικό ισοζύγιο (trade balance) της Τουρκίας ήταν πλεονασματικό, ενώ μετά τον τερματισμό του το 1945 το εμπορικό ισοζύγιό της χειροτέρεψε και κατέστη ελλειμματικό.[255] Σε αντάλλαγμα οι Η.Π.Α. έδιναν τις κατευθυντήριες γραμμές για τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής της Τουρκίας και επιτηρούσαν διακριτικά παρέχοντας συστάσεις και οδηγίες για τη σωστή εφαρμογή τους.[256] Ακολουθεί ένας πίνακας που παραθέτονται δεδομένα για το εξωτερικό εμπόριο της Τουρκίας πριν και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Πίνακας 12:

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ.

ΕΤΗ.	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ.	ΕΞΑΓΩΓΕΣ.	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ / ΕΛΛΕΙΜΜΑ.
1940	50.035	80.904	+30.869
1943	155.300	196.700	+41.100
1945	97.000	168.300	+71.300
1948	275.100	196.800	-78.300
1950	285.664	263.424	-22.240

Πηγή: Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής.

[254] Σαρρής, Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950), σελ. 454-456.

[255] Για μια αναλυτικότερη αναφορά στην τουρκική οικονομία κατά την προπολεμική και μεταπολεμική περίοδο (Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) βλ. και The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 1958. Πρόκειται για μια πληρέστατη έκδοση των Ηνωμένων Εθνών, η οποία επικεντρώνεται στην ανάπτυξη του βιομηχανικού κλάδου της Τουρκίας κυρίως κατά τα έτη πριν και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθώς και μέχρι το 1956.

[256] Βλ. ακόμη και Hershlag, Introduction to the modern economic history of the middle east. Leiden E.J. Brill, Second, Revised Edition, 1980, σελ. 172-196 (Turkey). Επιπρόσθετα, βλ. Berberoglu B. Turkey in Crisis. Zed Press, London, 1982.

Επιχειρώντας μία σύντομη αναδρομή στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια αξίζει να αναφέρουμε το ρόλο που διαδραμάτισαν τα ποικίλα σταθεροποιητικά προγράμματα, κατά βάση κυρίως πενταετούς διάρκειας, που κατά καιρούς εφαρμόστηκαν από τις τουρκικές κυβερνήσεις. Με αυτά επιδιώχθηκε να σταθεροποιηθεί και να μετασχηματιστεί η τουρκική οικονομία σε μια καπιταλιστικού τύπου οικονομία, να απαλλαγεί οριστικά από τα ημιφεουδαρχικά γνωρίσματα που διέθετε, να αποκτήσει δυναμική για το μέλλον, ακμάζοντες κλάδους παραγωγής και προηγμένη βιομηχανία. Απώτερος σκοπός αυτών των προγραμμάτων υπήρξε η ενδυνάμωση της τουρκικής οικονομίας, ώστε σύμφωνα με την οικονομική «θεωρία της ατμομηχανής» («locomotive theory») να αποτελέσει τον κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου καθώς και ισχυρό πόλο έλξης ξένων επενδυτικών κεφαλαίων και να διευρύνει την παραγωγική της βάση. Με αυτόν τον τρόπο, κατά τη γνώμη των Τούρκων ιθυνόντων, θα καταλήξει η Τουρκία να συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των επιχειρηματιών διεθνώς και θα ενισχυθεί η γεωπολιτική και η γεωστρατηγική της θέση στην Ευρασία. Κατά τις δεκαετίες του ΄60, του ΄70 και του ΄80 παρατηρήθηκε συσσώρευση κεφαλαίου (capital accumulation) αλλά και καινούριων, δυναμικών επιχειρήσεων και άρχισε να πραγματοποιείται αύξηση των επενδύσεων τόσο με εγχώρια όσο και με ξένα χρηματικά κεφάλαια.[257] Συνέπεια αυτών των σημαντικών εξελίξεων ήταν η δημιουργία των πρώτων (holdings) αλλά και η ίδρυση της TUSIAD το 1971, του πανίσχυρου οργάνου αντιπροσώπευσης και εξυπηρέτησης των τουρκικών επιχειρηματικών συμφερόντων και επιδιώξεων.[258]

Η Τουρκία, όπως υπογραμμίζει και ο Oran B. (2001), άλλαξε ριζικά από το 1980 και μετά, αφού εισέρευσε άφθονο ξένο κεφάλαιο μέσω των άμεσων ξένων επενδύσεων, το εθνικό της νόμισμα επανήλθε σε ρεαλιστικά επίπεδα, η τουρκική οικονομία έγινε πιο ανταγωνιστική και απέκτησε χρηματοοικονομική σταθερότητα. Τότε άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα τουρκικά holdings, τα οποία ακολούθησαν μια επιθετική πολιτική όσον αφορά στην υπογραφή μεγάλων κατασκευαστικών συμβολαίων στο εξωτερικό αποκομίζοντας τεράστια κέρδη πρώτον λόγω του πολέμου μεταξύ Ιράν – Ιράκ και δεύτερον λόγω του σχηματισμού καινούριων κρατών στη Βαλκανική και στην Κεντρική Ασία. Εκείνη την εποχή ξεκίνησαν και τα πρώτα βήματα αποκρατικοποίησης τουρκικών δημόσιων επιχειρήσεων. Στον αντίποδα όλων των προαναφερθέντων βρίσκεται η άνοδος της ανεργίας και του πληθωρισμού σε πρωτοφανή για την εποχή ύψη καθώς και η διαρκώς ανερχόμενη διαφθορά (corruption) στην κεντρική και στην περιφερειακή διοίκηση του κράτους, στην ηθική των

[257] Βλ. επίσης και Herschlag, Introduction to the modern economic history of the Middle East, σελ. 172-196 (Turkey).
[258] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 57.

δημόσιων λειτουργών αλλά και στην ηθική της κοινωνίας γενικότερα.[259] Σκάνδαλα, οικονομικές δολοπλοκίες και ίντριγκες μεταξύ πολιτικών προσώπων, επιχειρηματιών και ανθρώπων του υποκόσμου και της μαφίας ταλανίζουν το δημόσιο βίο της χώρας, δυναμιτίζοντας την οικονομική της ανάπτυξη, τοποθετώντας ωρολογιακές βόμβες στα θεμέλιά της.

Ο Βαγγέλης Παπαευθυμίου (1982) αναφέρει ότι η μονεταριστική πολιτική του τσάρου της οικονομίας Τ. Οζάλ οδήγησε τους ιδιοκτήτες γης και ακινήτων να πουλήσουν τις περιουσίες τους για να καταθέσουν τα χρήματα που αποκόμιζαν στα τραπεζικά ιδρύματα που έδιναν υψηλότατα επιτόκια και στα χρηματιστηριακά γραφεία. Ακόμη και φτωχοί πουλούσαν κοσμήματα αξίας για να καταθέσουν ό,τι κέρδιζαν στις τράπεζες.[260] Επρόκειτο ουσιαστικά για μια φρενίτιδα που ακολουθήθηκε από μεγάλες απάτες και σκάνδαλα.

Μέχρι τις αρχές του '94, μέσω φιλελεύθερων λογαριασμών κίνησης κεφαλαίου και μιας υπερτιμημένης τουρκικής λίρας, η Τουρκία κατάφερε να προσελκύσει μεγάλα ξένα κεφάλαια από χώρες όπως οι Η.Π.Α., η Γερμανία, η Ιαπωνία κ.ά. Το γεγονός αυτό είχε ευεργετικές επιδράσεις στα οικονομικά μεγέθη της Τουρκίας. Δημιουργήθηκαν νέες θέσεις εργασίας, μειώνοντας έτσι το ποσοστό της ανεργίας, πραγματοποιήθηκαν σημαντικά δημόσια έργα σε διάφορους τομείς, αναβαθμίστηκε το επίπεδο των παρεχόμενων υπηρεσιών και η ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων, βελτιώθηκε αισθητά η ανταγωνιστικότητα των τουρκικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές, αυξήθηκε η παραγωγικότητα και η αποδοτικότητα των Τούρκων εργαζομένων και ως ένα βαθμό καλυτέρευσε το βιοτικό τους επίπεδο και η καθημερινή τους ζωή. Τα φθηνά τουρκικά εργατικά χέρια και το χαμηλό μέσο κόστος παραγωγής (average total cost of production) που αυτά συνεπάγονται για τις ξένες πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην Τουρκία (χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της τουρκικής αυτοκινητοβιομηχανίας), συνιστούν ένα πολύ ισχυρό κίνητρο για την ανάληψη επενδυτικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών από τις κεντρικές διοικήσεις τους.

Κατά τα τελευταία έτη και συγκεκριμένα το 1998 η τουρκική οικονομία συρρικνώθηκε ως προς τη συνολική παραγωγή κατά 5%, ενώ ο σεισμός το Σεπτέμβριο του 1999 και οι ανυπολόγιστες καταστροφές που απέφερε στην Τουρκία κόστισαν ακριβά στην πραγματική οικονομία της τα επόμενα χρόνια. Πάντως το πρώτο μισό του 2000 το πραγματικό Α.Ε.Π. αυξήθηκε κατά 5.7%. Η ιδιωτική κατανάλωση αυξήθηκε κατά 5.8% αυτήν την περίοδο, επωφελούμενη από μια οξεία πτώση των πραγματικών επιτοκίων. Η ιδιωτική και δημόσια επένδυση αυξήθηκε κατά 15% κατά την ίδια περίοδο και οι εισαγωγές αγαθών παρουσίασαν αύξηση κατά 30% το πρώτο μισό του 2000. Οι εξαγωγές αγαθών αυξήθηκαν κατά μόνο 4%, εξαιτίας της πραγματικής αποτελεσματικής υποτίμησης της τουρκικής λίρας. Οι δείκτες της βιομηχανικής παραγωγής και της

[259] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 29.
[260] Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, σελ. 99-100.

ικανότητας για παραγωγή σημείωσαν βελτίωση κυρίως στο τμήμα της οικονομίας που δεν ελέγχεται από το κράτος. Η βιομηχανία επεξεργασίας πετρελαίου, αν και είχε υποστεί μεγάλες ζημιές, ωστόσο αυτές αποκαταστάθηκαν πλήρως γρήγορα. Για μια πληρέστερη εικόνα των τουρκικών εισαγωγών και εξαγωγών παρατίθεται ένας πίνακας για το εξωτερικό εμπόριο της Τουρκίας σε επιλεγμένα χρόνια.

Πίνακας 13:

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΧΡΟΝΙΑ (1923 – 1996).

ΕΤΗ.	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ.	ΕΞΑΓΩΓΕΣ.	ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑ / ΕΛΛΕΙΜΜΑ.
1923	86.872*	50.790	-36.082
1930	69.540	71.380	+1.840
1940	50.035	80.904	+30.869
1950	285.664	263.424	-22.240
1963	687.616	368.087	-319.529
1968	763.659	496.419	-267.240
1975	4.738.558	1.401.075	-3.337.483
1980	7.909.443	2.910.122	-4.999.321
1987	14.157.805	10.190.047	-3.967.758
1990	22.302.126	12.959.288	-9.342.838
1991	21.047.014	13.593.462	-7.453.552
1992	22.871.055	14.714.629	-8.156.426
1993	29.428.370	15.345.067	-14.083.303
1994	23.270.019	18.106.872	-5.163.147
1995	35.709.011	21.637.041	-14.071.970
1996	42.453.586	23.082.143	-19.371.443

Τα ποσά είναι εκφρασμένα σε χιλιάδες δολάρια.
Πηγή: Kongar E., 1999, σελ. 408.

Ακολουθεί ένας παρόμοιος πίνακας για διαφορετικά έτη, στον οποίο περιλαμβάνεται και το εργατικό συνάλλαγμα εκφρασμένο σε εκατομμύρια δολάρια.

Πίνακας 14:

ΤΟ ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΕΣΟΔΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ (ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ $).

ΕΤΗ.	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ.	ΕΞΑΓΩΓΕΣ.	ΔΙΑΦΟΡΑ.	ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑ.
1968	764	496	-268	107
1969	801	537	-264	141
1970	948	588	-360	273
1971	1171	677	-494	471
1972	1563	885	-678	740
1973	2086	1317	-769	1183
1974	3777	1532	-2245	1426
1975	4739	1401	-3338	1312
1976	5129	1960	-3169	983
1977	5796	1753	-4043	982
1978	4599	2288	-2311	983

Πηγή: Εμπορικά Επιμελητήρια της Τουρκίας, Βιομηχανικά Επιμελητήρια και Σύλλογος Εμπορικών Χρηματιστηρίων, Οικονομική Αναφορά, 1977, στο Memduh Y., 1980, σελ. 104.[261]

Διαπιστώνεται ότι η αύξηση των εξαγωγών είναι μεγαλύτερη συγκριτικά από αυτήν των εισαγωγών, με αποτέλεσμα να χειροτερέψει το εμπορικό ισοζύγιο, παρότι το εργατικό συνάλλαγμα ήταν μια σημαντική πηγή συναλλάγματος. Τα νέα χρέη αναγκάζουν το 1977 την Τουρκία να αποτανθεί σε Διεθνείς Οικονομικούς Οργανισμούς και φυσικά αυτό είχε ως συνέπεια η ισοτιμία του

[261] Να επισημανθεί ότι τη διεύθυνση της επιμέλειας του εν λόγω βιβλίου είχε ο Καθηγητής Memduh Yaşa, ο οποίος υπήρξε ο διευθυντής της επιστημονικής ομάδας που συγκροτήθηκε από το τουρκικό τραπεζικό ίδρυμα Akbank με σκοπό τη συγγραφή του συγκεκριμένου βιβλίου.

δολαρίου από 9 τουρκικές λίρες τον Αύγουστο του 1970 να ανέλθει στις 15 λίρες και από 1η Μαρτίου του 1978 στις 25 λίρες.[262]

Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών χειροτέρεψε ταχύτατα το 2000, μετά από ένα ελαφρύ έλλειμμα το 1999, λόγω της ισχυρής αύξησης των εισαγωγών και του διαρκώς διευρυνόμενου ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου. Η ανεργία αυξήθηκε αισθητά αγγίζοντας το υψηλότερο επίπεδό της από τη χρηματοδοτική κρίση το 1994. Το συνολικό ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από 7.3% τον Απρίλιο του 1999 σε 8.3% το πρώτο τρίμηνο του 2000. Υπάρχουν τεράστιες διαφορές στους ρυθμούς της ανεργίας μεταξύ των αστικών περιοχών, στις οποίες ανέρχεται σε περισσότερο από 10% και των αγροτικών περιοχών με ρυθμούς ανεργίας της τάξης του 5%.

Η πιο αξιοσημείωτη μακροοικονομική εξέλιξη από την αρχή του 2000 ήταν η σημαντική υποχώρηση των επιτοκίων και η μείωση του πληθωρισμού. Μετά την αναγγελία του αποπληθωριστικού προγράμματος τα επιτόκια έπεσαν απότομα από περίπου 100% στο τέλος του 1999 σε 45% στα μέσα του Ιανουαρίου και σε 35% στα μέσα του 2000. Ωστόσο τα υψηλά πραγματικά επιτόκια που παρατηρήθηκαν μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 1999 ενθάρρυναν τις χρηματοοικονομικές επενδύσεις στον κυβερνητικό τομέα σε βάρος της πραγματικής επένδυσης και της κατανάλωσης.[263] Οι σεισμοί που προκάλεσαν τεράστιες ζημιές στην καρδιά της τουρκικής βιομηχανίας, μείωσαν κατά 0.5% με 1% το Α.Ε.Π. της Τουρκίας, ενώ ο τουρισμός επλήγη σε μεγάλο βαθμό. Ο πληθωρισμός τιμών καταναλωτή (Consumer Price Inflation, C.P.I.) αρχικά αυξήθηκε, αγγίζοντας έναν δωδεκάμηνο ρυθμό της τάξης του 69.7% το Φεβρουάριο του 2000, αντικατοπτρίζοντας αποτελέσματα τιμών που επέφερε η δεσμίδα μέτρων (π.χ. φορολογικά μέτρα) για την αντιμετώπιση των συνεπειών του καταστρεπτικού σεισμού του Σεπτεμβρίου του 1999 αλλά και οι υψηλότερες τιμές που επιβλήθηκαν στις κρατικές υπηρεσίες. Το Σεπτέμβριο του 2000 ο δωδεκάμηνος πληθωρισμός τιμών καταναλωτή (consumer price inflation) είχε υποχωρήσει στο 49%, τη χαμηλότερη τιμή από τις αρχές της δεκαετίας του ΄90, αντικατοπτρίζοντας μια καθοδική προσαρμογή στις πληθωριστικές προσδοκίες (inflationary expectations) και μια υποχώρηση των premia κινδύνου (risk premia).[264] Οι υποδείξεις από το Δ.Ν.Τ. και οι διαρθρωτικές αλλαγές έθεσαν τα θεμέλια για έναν αποτελεσματικότερο έλεγχο των δαπανών με θετικές ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν στους τομείς της κοινωνικής ασφάλισης, της αγροτικής – γεωργικής υποστήριξης και των κρατικά ελεγχόμενων τραπεζών, με συνέπεια να υποστηρίζεται ότι είναι εφικτή η μείωση του πληθωρισμού σε μονοψήφιο ποσοστό.[265] Αυτές οι υπεραισιόδοξες για την εποχή εκείνη προβλέψεις ευδοκίμησαν τελικά κατά τα τελευταία έτη προς όφελος κυριότατα του οικονομικά εξασθενημένου τουρκικού λαού. Η τουρκική κυβέρνηση χρησιμοποιεί

[262] Memduh Y. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi. 1923-1978. Istanbul, 1980, σελ. 104.
[263] O.E.C.D. Economic Outlook, No 67, June 2000, σελ. 139.
[264] O.E.C.D. Economic Outlook, No 67, σελ. 139.
[265] Στο ίδιο, σελ. 139-141.

το στόχο του πληθωρισμού ως μια κατευθυντήρια γραμμή για τον καθορισμό των μισθών και των τιμών. Επιπρόσθετα, η Κεντρική Τράπεζα εφαρμόζει την πολιτική του προαναγγελόμενου «φιδιού» («pre – announced crawling peg»), συνδεδεμένη με τις αυξήσεις στο Δείκτη Τιμών της Χονδρικής (Wholesale Price Index, W.P.I.) αντί αποκλειστικά να ενδιαφέρεται για τον πληθωρισμό. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα σταθεροποίησης της οικονομίας αποδείχθηκε τελικά επιτυχές, διότι επέβαλε μια πτωτική πορεία στις πληθωριστικές προσδοκίες. Για το 2000 το πρωταρχικό μέλημα του προγράμματος ήταν ο νομισματικός στόχος να μεταβληθεί το πρωτογενές έλλειμμα του δημοσίου τομέα (2.75% του Α.Ε.Π. το 1999) σε πλεόνασμα της τάξης του 3.75% του Α.Ε.Π. το 2000. Ορισμένα από τα μέτρα που ελήφθησαν το 2000 είχαν προσωρινό χαρακτήρα, ενώ κάποια άλλα αντικαταστάθηκαν το 2001 με μέτρα πιο μόνιμου χαρακτήρα.

Οι ιδιωτικοποιήσεις υπήρξαν επιτυχείς και αποτελεσματικές κατά το 2000. Για πρώτη φορά από την έναρξη του προγράμματος των ιδιωτικοποιήσεων στα μέσα της δεκαετίας του ΄80 η κυβέρνηση κατάφερε να πετύχει στους στόχους που είχε θέσει. Πωλήθηκαν αρκετές επιχειρήσεις που αποτελούσαν στόχους ιδιωτικοποίησης δημιουργώντας έσοδα σχεδόν 3% του Α.Ε.Π. κατά τη διάρκεια των πρώτων οκτώ μηνών του 2000. Το πιο αξιόλογο σχέδιο ιδιωτικοποίησης υπήρξε η πώληση του 51% των μετοχών της εταιρείας POAS (μεγάλος διανομέας πετρελαίου) καθώς και η δημόσια εγγραφή στο Χρηματιστήριο Αξιών της Κωνσταντινούπολης της εταιρείας TÜPRAŞ (διυλιστήριο πετρελαίου). Επιπλέον η πώληση μιας τρίτης άδειας GSM (αφορά στην κινητή τηλεφωνία) επέφερε υψηλότερα έσοδα από τα αναμενόμενα. Η πρόσφατη σχετικά αποτυχία πώλησης του 20% των μετοχών της εταιρείας Türk Telekom και οι ποικίλες χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες εμπόδισαν τελικά την κυβέρνηση να επιτύχει τους στόχους της για τα αναμενόμενα έσοδα ιδιωτικοποιήσεων το 2003 και 2004.

Στον τραπεζικό τομέα, για να επισπευστεί η ιδιωτικοποίηση τεσσάρων μεγάλων τραπεζικών ιδρυμάτων που ανήκουν στο δημόσιο τομέα, η κυβέρνηση είχε ετοιμάσει το αναγκαίο νομοθετικό – θεσμικό πλαίσιο. Το τραπεζικό δίκαιο, το οποίο υιοθετήθηκε τον Ιούνιο του 1999, είχε αναθεωρηθεί το Δεκέμβριο του 1999. Οι πιο σπουδαίες αλλαγές ήταν η καθιέρωση του Ανεξάρτητου Τραπεζικού Κανονιστικού και Εποπτικού Συμβουλίου – Σώματος, μια αναβάθμιση των υφιστάμενων κανόνων εχεμύθειας και τήρησης της εμπιστοσύνης, ώστε να τηρούνται τα όσα ορίζονται στις συμφωνίες της Βασιλείας (Basle Agreements), που αφορούν στις γενικές αρχές ως προς την οργάνωση και τη διοίκηση του τραπεζικού τομέα σε όλα τα κράτη του κόσμου. Ακόμη έγινε η εισαγωγή ενός χρονοδιαγράμματος – πλαισίου διάρκειας έξι χρόνων, ώστε να συμμορφωθεί πλήρως μέσα σε αυτό το χρονικό διάστημα η τουρκική τραπεζική πρακτική με τις αντίστοιχες που επικρατούν στις ευρωπαϊκές χώρες – μέλη της Ε.Ε. Συμπληρωματικές διευθετήσεις πραγματοποιήθηκαν όσον αφορά βελτιώσεις των λογιστικών προτύπων (accounting standards) και εναρμόνισή τους με τα διεθνή λογιστικά πρότυπα (International Accounting Standards, I.A.S.), τη διαφάνεια των τραπεζικών διαδικασιών, τους κανόνες για την κεφαλαιακή επάρκεια και τους κανονισμούς για το αλλοδαπό συνάλλαγμα και τα συναλλαγματικά διαθέσιμα. Το

Ανεξάρτητο Τραπεζικό Κανονιστικό και Εποπτικό Συμβούλιο – Σώμα τέθηκε σε ισχύ και πλήρη λειτουργία από την 1η Σεπτεμβρίου του 2000.

Η δυσχερής οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η τουρκική οικονομία μετά τη ραγδαία διολίσθηση και την υποτίμηση (devaluation) της τουρκικής λίρας, τις νομισματικές κρίσεις του 2001 αλλά και την άνοδο του πληθωρισμού και την πτώση του γενικού δείκτη του χρηματιστηρίου της Κωνσταντινούπολης, που αποτελεί πόλο έλξης των ξένων κεφαλαίων και σημείο αναφοράς για τις οικονομικές εξελίξεις στην Τουρκία, καταδεικνύεται από κάποια χαρακτηριστικά οικονομικά στοιχεία που δημοσίευσε το Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής της Τουρκίας. Ειδικότερα τα καταναλωτικά δάνεια που σύναψαν οι Τούρκοι πολίτες το 2000 έφτασαν τα 352.857, ενώ το 2001 μόλις τα 47.108 (μείωση κατά 86.64%) και τα στεγαστικά δάνεια από 58.615 το 2000 έπεσαν μόνο στα 2.911 κατά το 2001 (πτώση κατά 95.03%). Τα τραπεζικά δάνεια ανήλθαν στον αριθμό 2.399.188, αν και το έτος 2001 περιορίστηκαν στο ένα τρίτο και διαμορφώθηκαν στα 817.014 (μείωση ίση με 65.94%). Επιπλέον ο αριθμός εισαγόμενων αυτοκινήτων το 2001 μειώθηκε σε λιγότερο από το ένα τρίτο του αντίστοιχου αριθμού τους κατά το 2000 (από 601.811 σε 188.603, που ερμηνεύεται ως μείωση ίση με 68.66%). Το 2000 καταναλώθηκαν 1.094.000.000 κουτιά φαρμάκων και για το έτος 2001 ο αριθμός τους μειώθηκε σε 952.000.000 παρά τη συνεχή αύξηση του τουρκικού πληθυσμού (πτώση της τάξης του 12.97%). Επίσης το 2000 αγοράστηκαν 4 εκατομμύρια εφημερίδες στην Τουρκία, ενώ το 2001 3.3 εκατομμύρια (περιορισμός που σε ποσοστό μεταφράζεται σε 17.5%) και τέλος το 2000 ο αριθμός των διαζευγμένων ζευγαριών κυμάνθηκε στις 40.108 περιπτώσεις. Λόγω δε ποικίλων παραγόντων, μεταξύ των οποίων και οικονομικοί λόγοι (π.χ. αδυναμία να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις και στην αποπληρωμή των δανείων που έχουν συνάψει με τις τράπεζες, χαμηλοί μισθοί και ημερομίσθια, υψηλός πληθωρισμός, αυξημένες απαιτήσεις της καθημερινής ζωής κ.ά.), ο αριθμός αυτός κινήθηκε πολύ υψηλότερα το έτος 2001 σημειώνοντας αύξηση της τάξης του 139.74% στα 96.158 διαζύγια.

Το τουρκικό Α.Ε.Π. μετά την άνοδό του το 2003 κατά 5% ή ακόμη και 5.5% θα επιβραδυνθεί ελαφρά το 2004 ως αποτέλεσμα κάποιων προσαρμογών (adjustments) στη διάρθρωση των μετοχικών κεφαλαίων και των κεφαλαιοποιήσεων ορισμένων τουρκικών επιχειρήσεων, αλλά θα ανακάμψει το 2005,[266] αφού θετικές προσδοκίες έχουν ήδη καλλιεργηθεί και προεξοφληθεί σχετικά με το μέγεθος των έργων υποδομής που θα πραγματοποιηθούν άμεσα ή έμμεσα στην Τουρκία, την ανάληψη οικονομικών πρωτοβουλιών και την επέκταση των υπαρχόντων δικτύων (networks) τηλεπικοινωνιών, μεταφορών, ενέργειας κ.ά., την ισχυροποίηση της οικονομικής διπλωματίας, αλλά και την επικείμενη οικονομική ανάπτυξή της. Βέβαια όλες οι προαναφερθείσες εξελίξεις θα επιτευχθούν, αν δε διακοπεί η εξυγίανση του τουρκικού δημόσιου τομέα και η επίσπευση των ιδιωτικοποιήσεων, γεγονός που θα συντελέσει στον εκτροχιασμό της τουρκικής οικονομίας προς την πορεία της μειωμένης επενδυτικής

[266] O.E.C.D. Economic Outlook, No 74, December 2003, σελ. 115-116.

εμπιστοσύνης, στη στροφή σε υψηλότερα επιτόκια, χαμηλότερη ανάπτυξη του παραγόμενου προϊόντος (output growth) και στην αποσταθεροποίηση του δημόσιου χρέους (public debt) και της εφαρμοζόμενης δημοσιονομικής πολιτικής (fiscal policy).[267]

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μια αναφορά και στο βιομηχανικό προλεταριάτο το οποίο έχει δημιουργηθεί στις μεγαλουπόλεις της Τουρκίας (σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία αριθμητικά υπολογίζεται σε 4 περίπου εκατομμύρια άτομα) και διατρανώθηκε ουσιαστικά από τη φιλελεύθερη, δυτική οικονομική πολιτική που άσκησε ο Τ. Οζάλ στη δεκαετία του ΄80 επιτυγχάνοντας μέση ετήσια αύξηση των πραγματικών μισθών (real wages) του κατά περίπου 10%. Η καταναλωτική ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες τροφοδοτείται από την άρχουσα αστική τάξη που διαρκώς ανέρχεται κοινωνικά και οικονομικά αλλά και από κάποια ανώτερα κοινωνικά στρώματα εργατών και εργαζομένων του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας.[268] Οι ανώτερες αυτές κοινωνικές ομάδες αποκτούν οικονομική ανεξαρτησία και ευρωστία και ορισμένα από τα μέλη τους ανελίσσονται τελικά προς την άρχουσα τουρκική τάξη.

2. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ Α.Ε.Π.

Το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (Α.Ε.Π.) αποτελεί τον κινητήριο μοχλό μιας οικονομίας και συνάμα τον πιο σημαντικό δείκτη της ανάπτυξης και της ευημερίας της. Η παραγωγή του κάθε κλάδου ανά τομέα παραγωγής (πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή) και η συμβολή του στη διαμόρφωση του τουρκικού Α.Ε.Π. θα μπορούσε να αναφερθεί, αλλά ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης.[269] Η ατμομηχανή της τουρκικής οικονομίας έγκειται σε ορισμένους βιομηχανικούς τομείς (τριτογενής τομέας παραγωγής), όπως ο στρατιωτικός – αμυντικός κλάδος, η κλωστοϋφαντουργία και η ένδυση, η αυτοκινητοβιομηχανία, και ο τομέας των κατασκευών. Από τις υπηρεσίες υψίστης σημασίας θεωρείται ο κλάδος του τουρισμού αλλά και ο ανερχόμενος χρηματοπιστωτικός κλάδος, με την προϋπόθεση ότι θα επιλυθούν τα δυσβάσταχτα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο τραπεζικός κλάδος, ιδίως μετά την κρίση του 2001, και ότι θα περιοριστεί η κυριαρχία του κράτους στο τραπεζικό σύστημα, η οποία οδηγεί σε στρεβλώσεις και αυξημένη αναποτελεσματικότητα.[270] Η αρχική εκβιομηχάνιση της Τουρκίας καθοδηγήθηκε από το κράτος και ο ιδιωτικός τομέας ήταν

[267] Στο ίδιο, σελ. 115-116.

[268] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, σελ. 52.

[269] Για μια λεπτομερή αναφορά στη συνδρομή κάθε κλάδου παραγωγής στην οικονομική ανάπτυξη (Α.Ε.Π.) της Τουρκίας βλ. Memduh, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi. 1923-1978. Istanbul, 1980, σελ. 40-51.

[270] Για περισσότερη αναφορά στους ακμάζοντες τομείς της τουρκικής οικονομίας, στα προβλήματά τους κτλ., βλ. και *Economist Intelligence Unit (E.I.U.),* Country Report, January 2002, Turkey.

απομονωμένος. Όμως, από τη δεκαετία του ΄80 μεταβάλλεται η κατάσταση αυτή λόγω των επιδράσεων που ασκεί η εφαρμογή των αρχών και των κανόνων της ελεύθερης αγοράς και του οικονομικού φιλελευθερισμού στην τουρκική πραγματικότητα. Κάποιες κρατικές εταιρείες αναγκάστηκαν να τερματίσουν τη λειτουργία τους εξαιτίας των ελλειμμάτων που παρουσίασαν, και έτσι επισπεύστηκε η διείσδυση του ιδιωτικού τομέα στην εκβιομηχάνιση της χώρας.

Η τουρκική οικονομία επηρεάστηκε αρνητικά το 1991 από την κρίση στον Κόλπο του Περσικού καθώς και από την οικονομική ύφεση που υπέστησαν οι κύριοι εμπορικοί εταίροι της Τουρκίας: οι Η.Π.Α., η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία. Ιστορικά είναι γεγονός πως η τουρκική οικονομία δύναται να απορροφήσει εξωτερικές διαταραχές, προτού αυτές να προκαλέσουν μια σοβαρή και εκτεταμένη οικονομική κρίση. Αυτή η δυναμική της τουρκικής οικονομίας οφείλεται στις δομικού περιεχομένου μεταλλάξεις και στις διαρθρωτικές αλλαγές της οικονομίας της, ιδίως κατά την τελευταία δεκαετία. Φυσικά οικονομικές κρίσεις όπως η νομισματική και χρηματοοικονομική κατά το πρώτο εξάμηνο του 2001 στο τουρκικό τραπεζικό και χρηματοπιστωτικό σύστημα με τις αρνητικές επιδράσεις που άσκησε σε όλους τους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας της Τουρκίας οδηγώντας στην καταβαράθρωση της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής, στην καχεξία των κατώτερων και κατώτατων οικονομικών τάξεων, στην κοινωνική ένταση και στην πολιτική αναταραχή, είναι πολύ δύσκολο να ελεγχθούν και να αντιμετωπισθούν αποτελεσματικά. Την τεταμένη περίοδο των πετρελαϊκών κρίσεων (1973 – 1980) τέθηκε το ερώτημα αν η Τουρκία είχε τη δυναμική να μεταθέσει ή να απορροφήσει εσωτερικές ή εξωτερικές κρίσεις (shocks).[271] Ειδικότερα ο Kılıçbay A. υπογραμμίζει ότι την περίοδο 1963 – 1973 τα συναλλαγματικά αποθέματα άγγιξαν τα 2 δισεκατομμύρια δολάρια, γεγονός που δημιούργησε κατάπληξη και σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως από πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες. Το ερώτημα που δημιουργήθηκε άμεσα αφορούσε στο πώς θα χρησιμοποιηθεί το συσσωρευμένο αυτό συνάλλαγμα, το οποίο όμως συρρικνώνονταν επικίνδυνα λόγω του μεγέθους της οικονομίας της Τουρκίας, του όγκου του εξωτερικού της εμπορίου, του ιδιαίτερα αυξημένου μεγέθους των εισαγωγών της καθώς και των εξωτερικών της δανείων. Το συνολικό απόθεμα συναλλάγματος ήταν τελικά περιορισμένο με συνέπεια να καθίσταται η τουρκική οικονομία ευάλωτη σε εσωτερικές και εξωτερικές κρίσεις.[272] Διαπιστώνουμε ότι η Τουρκία δεν έχει διαχρονικά ισορροπημένη οικονομική ανάπτυξη, γεγονός που οφείλεται ως ένα βαθμό και στην περιορισμένη δυνατότητα απομόνωσης (insulation capacity) της οικονομίας της από εσωτερικές ή εξωτερικές κρίσεις και κυρίως από τις δεύτερες, που συνιστούν και τις περισσότερο ισχυρές και με τα αρνητικότερα αποτελέσματα σε μακροοικονομικό και μικροοικονομικό επίπεδο.

Η οικονομία της Τουρκίας παρουσίασε ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης (Α.Ε.Π.) που άγγιξαν το 6% μεταξύ των ετών 1930 και 1939 καθώς και μεταξύ των ετών

[271] Kılıçbay A. Türk Ekonomisi. Ankara, 1985, σελ. 165.
[272] Στο ίδιο, σελ. 165.

1950 και 1980 (μετά δηλαδή το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου).[273] Παρόμοιοι αναπτυξιακοί ρυθμοί είναι εφικτό να διαμορφωθούν και στη σημερινή εποχή, όσο και αν αυτό φαίνεται εκ πρώτης άποψης αδύνατο, με την προϋπόθεση όμως ότι τα δημόσια οικονομικά της θα διευθετηθούν ομαλά και η οικονομική της διοίκηση (economic management) θα βελτιωθεί αισθητά.[274] Από το 1980 και μετά έως τις μέρες μας το τουρκικό Α.Ε.Π. διακυμάνθηκε έντονα κυρίως με θετικούς ρυθμούς μεταβολής εκτός ελαχίστων ετών που μειώθηκε (π.χ. 1994, 1999, 2001). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι μεταξύ 1981 και 1985 η τουρκική οικονομία αναπτύχθηκε με ρυθμό 7.5% και κατά 6% μεταξύ των ετών 1985 και 1992,[275] το 1994 το τουρκικό Α.Ε.Π. μειώθηκε κατά 6.1%, το 1995 αυξήθηκε κατά 8%, το 1996 αυξήθηκε κατά 7.4%, το 1999 εμφάνισε μείωση της τάξης του 5% και το 2001 μειώθηκε κατά 7.4%. Παρατίθεται στη συνέχεια ένας κατατοπιστικός πίνακας της πορείας του τουρκικού Α.Ε.Π. από το 1924 έως το 1996.

Πίνακας 15:

ΤΑΧΥΤΗΤΑ ΕΤΗΣΙΑΣ ΑΥΞΗΣΗΣ ΤΡΙΩΝ ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΚΛΑΔΩΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ Α.Ε.Π. (ΣΕ ΤΙΜΕΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥ ΤΟΥ 1948).

ΕΤΗ.	Α.Ε.Π.	ΓΕΩΡΓΙΑ.	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ.	ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ.
1924	14.8*	27.2	-7.1	8.4
1925	12.9	5.6	17.9	19.7
1926	18.2	31.8	14.8	5.7
1927	-12.8	-30.9	19.4	2.2
1928	11.0	19.2	- 0.6	7.3
1929	21.6	42.6	3.8	6.6
1930	2.2	-3.9	12.7	7.2
1931	8.7	14.3	14.2	1.4
1932	-10.7	-28.8	17.8	3.9
1933	15.8	22.1	19.0	9.6
1934	6.0	2.7	13.8	6.6
1935	-3.0	-6.1	-0.1	-1.3
1936	23.2	54.1	-3.4	6.0
1937	1.5	-3.5	10.3	5.1
1938	9.5	5.4	15.7	12.1
1939	6.9	3.8	16.7	6.9

[273] Σχετικά με το εν λόγω θέμα βλ. και στο The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 1958.
[274] Mango A. Turkey. The challenge of a new role, The Washington Papers, 1994, σελ. 62-63.
[275] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 34.

1940	-4.9	-1.2	-10.2	-6.8
1941	-10.3	-16.5	-2.4	-6.4
1942	5.6	19.4	-2.5	-5.0
1943	-9.8	-12.5	-1.4	-9.6
1944	-5.1	-10.7	-6.1	2.2
1945	-15.3	-23.4	-16.6	-6.3
1946	31.9	54.2	26.1	14.8
1947	4.2	-11.7	5.8	21.8
1948	15.9	35.6	7.0	2.3
1949	-5	-13.5	-2.7	3.1
1950	9.4	10.9	9.3	8.1
1951	12.8	19.8	2.6	9.6
1952	11.9	9.5	10.9	14.5
1953	11.2	8.7	19.2	11.6
1954	-3.0	-13.9	9.2	3.6
1955	7.9	9.8	11.3	5.5
1956	3.2	5.0	9.6	-0.3
1957	7.8	6.5	10.7	7.9
1958	4.5	9.2	5.6	0.4
1959	4.1	0.3	3.6	7.6
1960	3.4	2.3	0.4	5.4
1961	2.0	-4.9	11.7	4.2
1962	6.2	5.0	3.5	8.0
1963	9.7	9.6	12.0	8.9
1964	4.1	-0.4	11.2	4.8
1965	3.1	-3.9	9.5	5.6
1966	12.0	10.7	15.2	11.5
1967	4.2	0.1	8.2	5.2
1968	6.7	1.5	11.1	7.9
1969	4.3	-1.4	12.0	5.4
1970	4.4	2.8	-0.5	7.3
1971	7.0	5.1	8.9	11.0
1972	9.2	1.0	10.6	9.9
1973	4.9	-8.1	12.0	9.2
1974	3.3	6.2	7.1	0.7
1975	6.1	3.0	9.1	6.4
1976	9.0	6.9	8.9	10.0
1977	3.0	-2.1	6.6	3.9
1978	1.2	2.7	3.1	-0.1
1979	–0.5	-0.2	-5.0	1.1
1980	0.0	1.3	-3.6	-4.1
1981	1.9	-1.8	9.9	5.8
1982	3.1	3.3	5.1	2.3
1983	4.2	-0.8	6.7	5.3

1984	7.1	0.6	10.5	8.2
1985	4.3	-0.3	6.5	5.0
1986	6.8	3.6	13.1	5.2
1987	9.8	0.4	9.2	13.2
1988	1.5	8.0	2.1	-0.8
1989	1.6	-7.7	4.9	3.2
1990	9.4	7.0	9.3	10.1
1991	0.3	-0.3	2.9	-0.6
1992	6.4	4.0	6.3	7.2
1993	8.1	-0.8	8.3	10.5
1994	-6.1	-0.6	-5.7	-7.6
1995	8.0	1.3	12.5	7.6
1996	7.4	5.6	6.7	8.3
1997	8.3			
1998	3.9			
1999	-6.4			
2000	6.3			
2001	-9.4			
2002	7.8			
2003	5.9			

* Οι αριθμοί εκφράζουν ποσοστά επί τοις εκατό (%).
Πηγή: Kongar E., 1999, σελ. 401-403 (για τα δεδομένα μέχρι το 1997).
Πηγή: Undersecretariat for Foreign Trade, State Institute of Statistics (για τα δεδομένα από το 1997 και μετά). Ειδικά για το 2003 ο ρυθμός του Α.Ε.Π. (5.9%) αντλήθηκε από τα στοιχεία που δημοσίευσε το τουρκικό Υπουργείο των Οικονομικών.

Παρατηρούμε ότι κατά τα έτη 1992 και 1993 ο ρυθμός ανάπτυξης αυξήθηκε πολύ λόγω επεκτατικών (expansionary) πολιτικών που υιοθετήθηκαν, αν και αυτό δημιούργησε μακροοικονομικές ανισορροπίες. Σε γενικές γραμμές, μέχρι το 1992 αφορμή για τις διακυμάνσεις της οικονομίας και τους επιχειρηματικούς κύκλους (business cycles) στην Τουρκία υπήρξαν ενδογενείς παράγοντες. Το 1995 την ανάπτυξη του 5% στήριξε η αυξημένη εσωτερική ζήτηση. Από το 1995 και μετά ο ρυθμός διατηρείται στο 7.2% μέχρι και το πρώτο τρίμηνο του 1998. Όπως το 2003 που προβλέφθηκε αρχικά αύξηση του τουρκικού Α.Ε.Π. κατά 5% και ανήλθε τελικά σε 5.9%, έτσι και το 2004 προϋπολογίστηκε αύξηση του Α.Ε.Π. κατά 5%, αλλά τελικά αναμένεται να ξεπεραστεί αυτό το ποσοστό και ο πληθωρισμός τείνει σε ρυθμό χαμηλότερο του 40% (το 2002 κυμάνθηκε στο 45%). Διαφαίνεται ότι ο βιομηχανικός τομέας κινείται παράλληλα με την πορεία που διαγράφει το τουρκικό Α.Ε.Π. και δεν παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις από τη γενική του τάση. Πρέπει να τονιστεί ότι τα οικονομικά στοιχεία διαφέρουν από πηγή σε πηγή. Ειδικότερα σύμφωνα με το

Κέντρο Προώθησης Εξαγωγών της Τουρκίας (Igeme)[276] το 1999 ο ρυθμός ανάπτυξης ήταν –5.7%, το 2000 κυμάνθηκε στο 5.7% και το 2001 διαμορφώθηκε στο –9.9%. Η Υπογραμματεία για το Εξωτερικό Εμπόριο και το Κρατικό Ινστιτούτο Στατιστικής (Undersecretariat for Foreign Trade, State Institute of Statistics) παραθέτουν τα εξής: -6.4% ρυθμό ανάπτυξης για το 1999, 6.3% για το 2000 και –9.4% για το 2001. Το κρίσιμο ζήτημα που τίθεται άμεσα είναι ποιον φορέα να πιστέψει ο εκάστοτε ενδιαφερόμενος ιδιώτης ή δυνητικός εγχώριος ή ξένος επενδυτής για να καταλήξει σε επενδυτικές ή επιχειρηματικές αποφάσεις και επιλογές;

Ο πίνακας που ακολουθεί περιέχει τον ετήσιο μέσο όρο των ρυθμών ανάπτυξης του τουρκικού Α.Ε.Π. κατά ομάδες ετών από το 1960 έως το 1994. Συγκεκριμένα:

Πίνακας 16:

ΕΤΗΣΙΟΣ ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΡΥΘΜΩΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ Α.Ε.Π. (1960 - 1994).

ΕΤΗ.	1960 – 1973	1973 - 1979	1979 – 1989	1989 – 1994
ΕΤΗΣΙΟΣ ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ Α.Ε.Π.	5.6	4.5	4.0	3.6

Πηγή: Undersecretariat for Foreign Trade, State Institute of Statistics.

Παρακάτω απεικονίζεται ένας πίνακας δεδομένων που σχετίζεται με τα μερίδια (shares) που καταλαμβάνουν οι επί μέρους τρεις βασικοί τομείς παραγωγής (γεωργία – βιομηχανία – υπηρεσίες) στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (Α.Ε.Π.) της τουρκικής οικονομίας. Συγκεκριμένα:

Πίνακας 17:

[276] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 60.

ΜΕΡΙΔΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΚΛΑΔΩΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΠΡΟΪΟΝ (Α.Ε.Π.). (1923 – 1996). (ΣΕ ΣΤΑΘΕΡΕΣ ΤΙΜΕΣ).

ΕΤΗ.	ΓΕΩΡΓΙΑ.	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ.	ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ.
1923	43.1*	10.6	46.3
1924	47.8	8.5	43.7
1925	44.7	8.9	46.4
1926	49.9	8.7	41.5
1928	39.5	11.9	48.6
1929	49.8	9.1	41.2
1930	46.8	10.0	43.2
1931	49.2	10.5	40.3
1932	39.3	13.9	46.9
1933	41.4	14.2	44.4
1934	40.1	15.3	44.6
1935	38.8	15.7	45.4
1936	48.6	12.3	39.1
1937	46.2	13.4	40.4
1938	44.4	14.2	41.4
1939	43.2	15.5	41.4
1940	44.8	14.6	40.6
1941	41.8	15.9	42.3
1942	47.2	14.7	38.1
1943	45.8	16.0	38.2
1944	43.1	15.9	42.3
1945	39.0	15.6	45.4
1946	45.5	14.9	39.5
1947	38.6	15.2	46.2
1948	44.3	12.8	42.8
1949	40.4	13.1	46.5
1950	40.9	13.1	45.9
1951	43.4	11.9	44.6
1952	42.5	11.8	45.7
1953	41.5	12.7	45.8
1954	36.8	14.3	48.9
1955	37.5	14.7	47.8
1956	38.2	15.6	46.2
1957	37.7	16.0	46.3
1958	39.3	16.2	44.4
1959	37.9	16.1	45.9
1960	37.5	15.7	46.8
1961	35.0	17.2	47.8

1962	34.6	16.7	48.7
1963	34.6	17.1	48.3
1964	33.1	18.2	48.6
1965	30.9	19.4	49.8
1966	30.5	19.9	49.6
1967	29.3	20.7	50.0
1968	33.0	17.1	49.8
1969	31.2	18.4	50.4
1970	30.7	17.5	51.7
1971	30.2	17.8	52.0
1972	27.9	18.1	54.0
1973	24.5	19.3	56.3
1974	25.2	20.0	54.8
1975	24.5	20.6	55.0
1976	24.0	20.5	55.5
1977	22.8	21.3	56.0
1978	23.1	21.7	55.2
1979	23.2	20.7	56.1
1980	24.2	20.5	55.4
1981	22.6	21.5	55.9
1982	22.7	21.9	55.4
1983	21.6	22.4	56.0
1984	20.3	23.1	56.6
1985	19.4	23.6	57.0
1986	18.8	25.0	56.2
1987	17.2	24.9	57.9
1988	18.3	25.1	56.7
1989	16.6	25.9	57.5
1990	16.3	25.9	57.9
1991	16.1	26.5	57.4
1992	15.8	26.5	57.8
1993	14.5	26.5	59.0
1994	15.3	26.6	58.1
1995	14.4	27.7	57.9
1996	14.1	27.6	58.3
1997	15.8	25.5	58.7
1998	16.1	21.8	62.1
1999	14.3	21.8	63.9
2000	15.4	20.0	64.6
2001	13.8	20.7	65.5
2002			
2003			

* Οι αριθμοί εκφράζουν ποσοστά επί τοις εκατό (%).

Πηγή: Kongar E., 1999, σελ. 404 (για τα δεδομένα μέχρι το 1997).
Πηγή: Undersecretariat for Foreign Trade, State Institute of Statistics (για τα δεδομένα από το 1997 και μετά).

Ακολουθεί ένας πίνακας που παρουσιάζει τα μερίδια (%) των γεωργικών και των βιομηχανικών προϊόντων στις τουρκικές εξαγωγές.

Πίνακας 18:

ΜΕΡΙΔΙΑ ΓΕΩΡΓΙΚΟΥ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ ΣΤΙΣ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΕ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΕΤΗ.

ΕΤΗ.	ΜΕΡΙΔΙΟ (%) ΓΕΩΡΓΙΑΣ.	ΜΕΡΙΔΙΟ (%) ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ.
1923	86.3	8.6
1939	88.2	4.8
1950	93.0	1.4
1960	85.3	9.6
1970	75.2	17.1
1976	64.0	30.4
1977	59.4	33.4
1978	67.4	27.1

Πηγή: Necdet Serin, Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923 – 1973, Ankara, 1975, σελ. 25, 30.[277]

Ο Παπαευθυμίου Β. (1982) αναφέρει ότι στις 13 Μαρτίου του 1980 ανακοινώθηκε ότι «το 15% των κατοίκων της Τουρκίας καρπούται το 85% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος και τα 85% το 15% περίπου», ενώ «το 70% του φόρου εισοδήματος προέρχεται από τους εργάτες και τους κρατικούς και ιδιωτικούς υπαλλήλους».[278] Σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *«Cumhuriyet»* (17/12/02), η οποία εκφράζει τους στρατιωτικούς κύκλους της Τουρκίας, η Τουρκία κατατάσσεται τελευταία σε όρους κατά κεφαλήν εισοδήματος (per capita income) ανάμεσα στις 25 χώρες – μέλη της Ε.Ε. αλλά και σε όλες τις υπό ένταξη χώρες, με 1ο στην κατάταξη το Λουξεμβούργο και 18η την Ελλάδα. Όσον αφορά στη σχετική φτώχεια της Τουρκίας, το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. της δεν υπερβαίνει το 1/3 του μέσου όρου των χωρών της Ε.Ε. πριν από την ένταξη των δέκα νέων κρατών - μελών της τον Μάϊο του 2004. Η οικονομική κατάστασή της συνεπώς μπορεί να χαρακτηριστεί ως στάσιμη ή και δεινή παρά το γεγονός ότι μενομωμένοι κλάδοι της οικονομίας (τουρισμός, κατασκευαστικός τομέας, παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων όπως π.χ. ρουχισμός, είδη διατροφής, ηλεκτρικά – ηλεκτρονικά είδη κτλ.) εμφανίζουν υψηλή

[277] Memduh, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi. 1923-1978. Istanbul, 1980, σελ. 337.
[278] Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, σελ. 103.

ανταγωνιστικότητα (competitiveness) και αναγνωρισιμότητα (brand recognition) στις διεθνείς αγορές, βελτιώνοντας έτσι το εμπορικό ισοζύγιο της Τουρκίας και καθιστώντας την έναν από τους σπουδαιότερους εμπορικούς εταίρους κάποιων ευρωπαϊκών και άλλων χωρών.

Παρακάτω γίνεται μια αναφορά στην τουρκική εταιρεία πετρελαίου και επεξεργασίας πετρελαϊκών προϊόντων και υποπροϊόντων TÜPRAŞ, η οποία παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην πετρελαϊκή αγορά της Τουρκίας και συνεισφέρει σημαντικά στο Α.Ε.Π. της.

Πίνακας 19:

ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ.

(ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑ TÜPRAŞ).

ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΗΣ TÜPRAŞ (1998 – 2001).

(ΣΕ ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΛΙΡΕΣ, TL).

ΕΤΗ	1998	1999	2000	2001
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ	94	57	758	551
ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΟ ΙΖΜΙΤ	3.928	4.363	15.358	80.897
ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΟ ΣΜΥΡΝΗΣ	4.417	12.419	60.910	87.137
ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΟ ΚΙΡΙΚΚΑΛΕ	2.019	1.407	1.374	3.283
ΔΙΥΛΙΣΤΗΡΙΟ ΜΠΑΤΜΑΝ	184	148	387	1.764
TOTAL	10.643	18.394	78.788	173.632

Πηγή: http://www.Tupras.com.tr.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΗΣ TÜPRAŞ (ΕΡΓΑ ΣΕ ΦΑΣΗ ΕΞΕΛΙΞΗΣ).

ΟΡΙΣΜΟΣ	Σμύρνη. Αφαίρεση Θειαφιού από το Ντίζελ (Diesel Desulphurization).	Νικομήδεια. Αφαίρεση Θειαφιού από το Ντίζελ & Μονάδα Τροποποίησης (Diesel Desulphurization & Reformer Unit).	Κιρίκαλε. Αφαίρεση Θειαφιού από το Ντίζελ & Εκσυγχρονισμός του Τροποποιητή (Diesel Desulphurization & Reformer Modernization).	Σμύρνη. Βελτίωση των Προδιαγραφών της Βενζίνης (Improvement Of Gasoline Specifications).
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΟΥ	121 Εκατ. $.	285 Εκατ. $.	175 Εκατ. $.	20 Εκατ. $.
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ (M^3 / ΗΜΕΡΑ)	9.600	8.500 (Diesel Des.) 4.500 (Reformer)	4.500 (Diesel Des.) 3.200 (Reformer)	3.900 (Reformate) 1.510 (WCN)
ΑΔΕΙΑ / ΚΥΡΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ	UOP	UOP	ABB AXENS – IFP	-
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ	1997	1998	1998	2001
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ	2005	2005	2004	2004
ΣΥΜΒΑΣΙΟΥΧΟΙ	LG Engineering	*		
ΤΙΜΗ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ				
ΑΛΛΟΔΑΠΟ ΝΟΜΙΣΜΑ	61.990.000 $.			
ΤΟΠΙΚΟ ΝΟΜΙΣΜΑ	33.700.000 $.			
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ	15.01.2002			
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ	21.08.2002			
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ	21.02.2002			

* Οι εμπορικές προσφορές ζητήθηκαν από τις κοινοπραξίες (consortiums).
Πηγή: http://www.Tupras.com.tr.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΗΣ TÜPRAŞ (ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΑ ΕΡΓΑ).

ΟΡΙΣΜΟΣ	Κιρίκαλε (Hydro-cracking).	Σμύρνη (Hydro-cracker & Affili. Units).	Νικομήδεια (Modernization).	Νικομήδεια (Hydro-cracking & CCR).	Κιρίκαλε (Isomerization).	Σμύρνη (CCR & Isomerization).	Νικομήδεια (Isomerization).
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ ΕΡΓΟΥ	157 Εκατ. $	296 Εκατ. $	81 Εκατ. $	377 Εκατ. $	45 Εκατ. $	199 Εκατ. $	78 Εκατ. $
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ (M^3 / ΗΜΕΡΑ)	---	---	---	3.650 (HC) 2.225 (CCR)	1435	3.180 (CCR) 1.900 (Isomerization)	2.628
ΑΔΕΙΑ / ΚΥΡΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ	UOP	UOP LUMMUS	PARSONS	Unocal / F. Wheeler UOP	UOP	UOP	UOP
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΕΝΔΥΣΗΣ	1986	1988	1990	1990 1990	1990	1994	1994
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ	20.09.1993	1993	1998	1997 1996	1998	2001	2002
ΣΥΜΒΑΣΙΟΥΧΟΙ	JGC / Kutlutaş	Snampro-getti / Tekfen	Litwin / Pakpaş Pak	Snampro-getti / Tekfen	Sofresid / Teknotes	Foster Wheeler / Gama	Tecnicas Reunidas / Entes
ΑΛΛΟΔΑΠΟ ΝΟΜΙΣΜΑ	2.739.977.000 JY	251.702.000 DM	5.884.413.838 JY	23.167.000.000 JY	2.386.631.000 JPY	101.428.000 $	36.550.000 $
ΤΟΠΙΚΟ ΝΟΜΙΣΜΑ	48.626.874.000 TL	178.407.616 TL	258.255.250.000 TL	910.000.000.000 $	332.085.000.000 TL	59.535.000 $	22.484.000 $
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ	12.03.1989	26.06.1990	29.11.1993	21.01.1993	19.11.1993	26.02.1998	09.12.1998
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΝΑΡΞΗΣ	14.06.1989	23.07.1990	16.01.1995	26.11.1993	27.01.1995	21.12.1998	28.09.1999
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗΣ	20.09.1993	19.07.1993	16.11.1996 20.06.1997	14.06.1996 16.09.1996	25.09.1997	21.06.2001	28.01.2002

Πηγή: http://www.Tupras.com.tr.

3. Ο ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Ο χρηματοπιστωτικός και ειδικά ο τραπεζικός τομέας της οικονομίας κάθε κράτους παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στο κρίσιμο θέμα των παρεχόμενων πιστώσεων (credits) προς διάφορους κλάδους της οικονομίας. Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τις ποικίλες πιστώσεις που πρόσφεραν τα τραπεζικά ιδρύματα της Τουρκίας σε συγκεκριμένα έτη της περιόδου 1950 – 1966.

Πίνακας 20:

ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΑ ΕΤΗ

(ΣΕ ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΛΙΡΕΣ).

ΕΤΗ.	1950	1960	1965	1966
ΕΙΔΟΣ ΠΙΣΤΩΣΗΣ.				
Εκπτώσεις γραμματίων	139	833	1595	1994
Εξαργύρωση γραμματίων πριν τη λήξη τους	14	150	1566	1607
Ανοικτή πίστωση	251	2997	3479	3823
Πιστώσεις έναντι εγγυήσεως	370	2080	3536	3944
Πιστώσεις μικροεμπόρων επαγγελματιών	3	120	312	397
Πιστώσεις έναντι υποθήκης	86	727	1813	1792
Γεωργικές πιστώσεις	412	2392	3206	3240
Βιομηχανικές πιστώσεις	---	223	593	759
Διατραπεζικές πιστώσεις	26	118	142	188
ΣΥΝΟΛΟ	1301	9640	16242	17744

Πηγή: Cillov H. Türkiye Ekonomisi Bünyesi. Istanbul, Özel Iktisadi ve Ticari Ilimler Yüksek Okulu, 1967, σελ. 296.

Από την παράθεση του παραπάνω πίνακα προκύπτει το συμπέρασμα ότι κατά τα έτη 1950 – 1965 πραγματοποιήθηκε μια ραγδαία αύξηση των τραπεζικών επενδύσεων. Ειδικότερα οι τραπεζικές πιστώσεις παρουσίασαν αύξηση της τάξης του 120%, ενώ από τις πιστώσεις που δόθηκαν το 1965 το 83% διοχετεύθηκε στον ιδιωτικό τομέα. Το 12% κάλυψε ανάγκες για ανέγερση κατοικιών, το 4% αποτέλεσε πιστώσεις για τη βιομηχανία και ποσοστό ίσο με 24% αφορούσε πιστώσεις για τον αγροτικό – γεωργικό τομέα της Τουρκίας.[279]

Η αναμόρφωση και η εξυγίανση του χρηματιστηριακού και χρηματοπιστωτικού τομέα της τουρκικής οικονομίας άρχισε το 1980 με σκοπό τη βελτίωση της αποτελεσματικότητάς του.[280] Καινούριοι Κανονισμοί (Regulations) υιοθετήθηκαν και ψηφίσθηκαν ποικίλες τροποποιήσεις στο Νόμο για τις Αγορές Κεφαλαίου (Capital Market Law).[281] Εξυγίανση παρατηρήθηκε και στον τραπεζικό τομέα μέσα στα πλαίσια που καθορίζονταν από τον ισχύοντα Τραπεζικό Νόμο. Η ραγδαία εξέλιξη των αγορών χρήματος και κεφαλαίου στην Τουρκία είχε ως έμμεσο συνακόλουθο την πτώση του μεριδίου του αγροτικού τομέα στο συνολικό μέγεθος των σταθερών επενδύσεων κεφαλαίου από 9% την περίοδο 1982 – 1984 στο 4% το 1994.

Τα επιτόκια (βραχυπρόθεσμα, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα) διατηρούνται σε υψηλά επίπεδα, παρ' όλες τις επίπονες προσπάθειες που καταβάλλονται από την εκάστοτε τουρκική κυβέρνηση για τη σταδιακή τους μείωση. Λόγω των διεθνών οικονομικών κρίσων και των ασύμμετρων διαταράξεων που υφίσταται η τουρκική οικονομία από τις εισαγόμενες χρηματοπιστωτικές κρίσεις, που πλήττουν τη ρευστότητα του οικονομικού συστήματος και το καθιστούν ολοένα και πιο ευάλωτο σε εξωτερικές καταστάσεις, η διακύμανση των επιτοκίων έχει συχνά οδηγήσει στην εγκατάλειψη των σταθεροποιητικών προγραμμάτων που υποστηρίζονται και από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.). Το γεγονός αυτό επέτεινε την αχαλίνωτη άνοδο των επιτοκίων (interest rates) με οδυνηρές συνέπειες για το βιοτικό επίπεδο του ταλαίπωρου τουρκικού λαού. Μια παρεμφερής συγκυρία παρατηρήθηκε το 2001, οπότε για να μην καταρρεύσει το σύστημα η συναλλαγματική ισοτιμία (exchange rate) της τουρκικής λίρας μειώθηκε κατά 45% και ως αντίβαρο επιλέχθηκαν δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές με σκοπό να περιοριστούν οι επιπτώσεις της υποτίμησης (devaluation) στο μέγεθος του πληθωρισμού.

Το τραπεζικό σύστημα χρειάζεται ασφαλώς μια μαζική και ριζική αναδιάρθρωση της δομής και της γενικής του αρνητικής κατάστασης, των διαφόρων πρακτικών που εφαρμόζει και των διαδικασιών του με τη μορφή επιθετικών κινήσεων (takeovers) εξαγορών και συγχωνεύσεων (mergers and acquisitions), πωλήσεων (sales), ρευστοποιήσεων ορισμένων χρεοκωπημένων τραπεζών (liquidations) και μέσω φυσικά ιδιωτικοποιήσεων (privatizations) των κρατικών τραπεζικών ιδρυμάτων που χαρακτηρίζονται ως τα πιο

[279] Cillov H. Türkiye Ekonomisi Bünyesi. Istanbul, Özel Iktisadi ve Ticari Ilimler Yüksek Okulu, 1967, σελ. 296-297.
[280] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 108.
[281] Στο ίδιο, σελ. 108-110.

αναποτελεσματικά και κοστοβόρα στην τραπεζική αγορά της Τουρκίας.[282] Η ανανεωμένη Bayındır Bank προέκυψε πρόσφατα ως αποτέλεσμα της συγχώνευσης των τραπεζών Kent Bank, Iktisat Bank, Eti Bank, Es Bank και EGS Bank, οι οποίες ενώθηκαν με τη Bayındır Bank. Απαιτείται να γίνουν σημαντικές περικοπές των δαπανών των τραπεζικών υποκαταστημάτων, ώστε να ισοσταθμιστεί η υψηλότερη εξυπηρέτηση του χρέους. Παράλληλα μια διευρυμένη εισοδηματική πολιτική πρέπει να ακολουθηθεί, για να εξασφαλιστεί η δυναμική της διαδικασίας προσαρμογής (adjustment process) και για να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας σπείρας μισθών και τιμών, η οποία θα επιβαρύνει τα ευρύτερα και κατώτερα λαϊκά στρώματα, που θα υποστούν μείωση του πραγματικού τους εισοδήματος εξαιτίας της μείωσης της πραγματικής τους αγοραστικής δύναμης.

Το υψηλό αποπληρωτέο δημόσιο χρέος (public debt) του τουρκικού κράτους επιβαρύνει τις οποιεσδήποτε προσπάθειες, για να κερδιθεί η εμπιστοσύνη τόσο των εγχώριων όσο και των ξένων επενδυτών. Η οικονομική βοήθεια που λαμβάνει η Τουρκία και κυρίως ο τραπεζικός της τομέας είναι αξιόλογη παρά τις διογκούμενες αντιξοότητες που αντιμετωπίζει στον οικονομικό τομέα. Όμως για το ζήτημα αυτό θα γίνει ειδική αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

Πάντως είναι γεγονός ότι σε ορισμένους επιμέρους τομείς του χρηματοπιστωτικού πεδίου η Τουρκία έχει σημειώσει αλματώδη πρόοδο, όπως, για παράδειγμα, οι διαδικασίες για τη λειτουργία των εταιρειών επενδύσεων ακινήτων. Ήδη έχουν δραστηριοποιηθεί στην Τουρκία οκτώ τέτοια funds ακινήτων και προετοιμάζονται και άλλα. Παράγοντες του ελληνικού κλάδου των επενδύσεων ακινήτων (real estate), που βρέθηκαν στην Κωνσταντινούπολη για να συμμετάσχουν στην «Τουρκική Σύνοδο για τις Επενδύσεις Ακινήτων» («Turkish Real Estate Forum»), εκφράστηκαν με θαυμασμό για τα όσα έχει επιτύχει η Τουρκία στο συγκεκριμένο τομέα της οικονομίας, την οργάνωση, το υψηλό επίπεδο, τη δυναμικότητα της αγοράς της και τις προοπτικές της παρά τις αντιξοότητες που αντιμετωπίζει σε μακροοικονομικό επίπεδο η οικονομία της. Το προσφερόμενο προϊόν δεν υπολείπεται από πλευράς ποιότητας του αντίστοιχου ελληνικού και ευρωπαϊκού και ασφαλώς οι Τούρκοι έχουν πιο οργανωμένο – τελειοποιημένο το θεσμικό τους πλαίσιο (regulatory / legal frame – environment), με συνέπεια να λειτουργεί πιο αποτελεσματικά και αποδοτικά προσφέροντας μεγαλύτερες προστιθέμενες αξίες και καθαρά κέρδη στους επενδυτές. Οι πρώτες επενδυτικές εταιρείες στον τομέα των ακινήτων άρχισαν να λειτουργούν το 1997. Σήμερα υπάρχουν στην Τουρκία περισσότερες από 10 τέτοιες εταιρείες και το ενεργητικό τους ξεπερνά τα 600 εκατομμύρια δολάρια.[283]

Το τραπεζικό σύστημα στην Τουρκία θεωρείται αρκετά ανεπτυγμένο και προσανατολισμένο στην τουρκική αναπτυξιακή πολιτική, αν και πολλές φορές

[282] Για μια πλήρη ανάλυση των εξελίξεων που σχετίζονται με τον τραπεζικό χώρο στην Τουρκία βλ. http://www.tbb.org.tr. Πρόκειται για την ιστοσελίδα της Ένωσης των τουρκικών Τραπεζών και περιλαμβάνει στοιχεία και πληροφορίες για όλα τα θέματα που άπτονται του τουρκικού τραπεζικού τομέα.

[283] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 112.

τίθενται ζητήματα διαφάνειας (transparency) καθώς και πιστοληπτικής ικανότητάς του (credibility). Κάποια τραπεζικά ιδρύματα έχουν πολύ μεγάλη ιστορία, αφού η ίδρυσή τους τοποθετείται αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της Πρώτης Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923 από τον Κεμάλ Ατατούρκ, όπως π.χ. η Emlak Bank που ιδρύθηκε το 1926 με τις οδηγίες του με σκοπό να υποστηρίξει τις κατασκευαστικές εταιρείες, να παρέχει δάνεια, όταν χρειάζονταν και να προστατεύει τα δικαιώματα των ορφανών παιδιών. Ορισμένα από αυτά έχουν εξελιχθεί σε ιδιαίτερα ισχυρά οικονομικά σχήματα μέσω αποδοτικών επιχειρηματικών συμφωνιών, όπως π.χ. η Koçbank, η οποία ιδρύθηκε το 1981 και αποτελεί θυγατρική του ομίλου εταιρειών Κοτς, ενός από τους μεγαλύτερους ομίλους της σημερινής Τουρκίας. Η Yapı Kredi Bank διαθέτει περί των 420 υποκαταστημάτων στην τουρκική επικράτεια και ποικίλες άλλες θυγατρικές εταιρείες, που δραστηριοποιούνται στη χρηματοδοτική μίσθωση (leasing) στο factoring, στην επενδυτική τραπεζική, στον ασφαλιστικό κλάδο, στη διαμεσολάβηση – μεσιτεία (brokerage) και στις επιχειρήσεις της νέας οικονομίας π.χ. πληροφορική, παροχή διαδυκτιακών υπηρεσιών, τεχνολογίες αιχμής κ.ά.[284] Το ιδρυτικό καταστατικό αρκετών τραπεζικών ιδρυμάτων υποδηλώνει ότι η συμβολή τους στη συσσώρευση κεφαλαίου και στην ανάπτυξη της τουρκικής οικονομίας είναι καίριας σημασίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κρατικών συμφερόντων Deniz Bank που συστάθηκε το 1938 για να χρηματοδοτήσει τη νεοσύστατη και αναδυόμενη τουρκική ναυτική βιομηχανία. Η κρατικής ιδιοκτησίας EximBank, ενεργεί ως ο επίσημος πιστωτικός φορέας της τουρκικής κυβερνητικής πολιτικής στο ζήτημα της εξαγωγικής στρατηγικής, ταγμένη στην υποστήριξη του εξωτερικού εμπορίου της Τουρκίας. Τέλος ειδική μνεία πρέπει να γίνει για την Pamukbank της οποίας η μετοχική ιδιοκτησία, η διοίκηση και η εποπτεία κατέχονται πλήρως από το «Savings Deposit Insurance Fund» (S.D.I.F.) με βάση την απόφαση που έλαβε στις 18/06/2002 το «Συμβούλιο του Τραπεζικού Κανονισμού και Εποπτείας της Τουρκίας» («Turkey' s Banking Regulation and Supervision Board»).

Η Garanti Bank άρχισε τη λειτουργία της με ένα υποκατάστημα στην Άγκυρα το 1946, ως μια ιδιωτική εμπορική τράπεζα, εξαγοράστηκε το 1983 από μεγάλη εταιρεία holding, η οποία κατέχει το 68.49% της τράπεζας και τελικά συγχωνεύθηκε με την Otoman Bank στις 14 Δεκεμβρίου του 2001.[285] Επελέγη ως μία από τις «καλύτερες μικρότερες τράπεζες στον κόσμο» από το έγκυρο περιοδικό *«Euromoney»*, ως «η καλύτερη τράπεζα της Τουρκίας» από το ίδιο περιοδικό, τα περιοδικά *«Global Finance»* και *«The Banker»*. Για το 2003 ως το καλύτερο τραπεζικό ίδρυμα της Τουρκίας κρίθηκε η Akbank και στην πρώτη θέση κατατάχθηκε η Garanti Bank, όσον αφορά την κηδεμονία (custody) και την αγορά των αμοιβαίων κεφαλαίων (mutual funds) από το περιοδικό *«Euromoney»*.[286] Η Garanti Bank κατατάχθηκε «8η όσον αφορά στην κερδοφορία μεταξύ των κορυφαίων χιλίων τραπεζών παγκοσμίως» από

[284] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.turkishbanks.com και http://www.tcmb.gov.tr, καθώς και στο Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 105-107.

[285] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.turkishbanks.com και http://www.tcmb.gov.tr.

[286] *Euromoney*, Vol. 34, No. 411, July 2003, σελ. 86-87.

το *«Banker»*, ενώ, οι *«Financial Times»* την κατέταξαν ως «μία εκ των πιο σεβαστών εταιρειών στην Ευρώπη».

Επίσης η Işbank συστάθηκε το 1924 ως η πρώτη ιδιωτική τράπεζα της χώρας με πρωτοβουλία του ίδιου του Κεμάλ Ατατούρκ και σήμερα συμμετέχουν σε αυτήν συμφέροντα του ομίλου Κοτς, του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος και του στρατού, ενώ η Akbank ιδρύθηκε το 1948 και αποτελεί τη μεγαλύτερη τράπεζα του ιδιωτικού τομέα στην Τουρκία σε όρους συνολικού ενεργητικού, δανείων και καταθέσεων. Η Diler Bank είναι ιδιοκτησία του ομώνυμου Diler Holding. Η Anadolubank συνδυάζει το δυναμισμό ενός νέου οργανισμού με τη ριζωμένη επιχειρηματική κουλτούρα που έχει κληρονομήσει από τον Όμιλο εταιρειών Habal. Η Tekstil Bank ιδρύθηκε το 1986 από τον Όμιλο εταιρειών Akün. Το 2002 το GSD Holding απέκτησε το μερίδιο του Ομίλου Akün στην εν λόγω τράπεζα και έγινε ο κύριος μέτοχός του με περίπου 75% συμμετοχή στο μετοχικό του κεφάλαιο. Στην Akbank συμμετέχουν συμφέροντα ιδιωτικά, όπως των ομίλων Σαμπάντσι, Σαμπάζ και Χαζ. Η ίδια προσφέρει μια τεράστια ποικιλία καταναλωτικών, εμπορικών και διεθνών εμπορικών χρηματοδοτικών προϊόντων και υπηρεσιών.[287] Διαθέτει σήμερα δίκτυο 837 υποκαταστημάτων στην Τουρκία, 79 θυγατρικές (affiliates) σε ποικίλους τομείς, όπως π.χ. τουριστικές επιχειρήσεις και εταιρείες επεξεργασίας γυαλιού και κατασκευής γυάλινων προϊόντων και αποτελεί τη μεγαλύτερη εταιρεία συσσωρευμένων δραστηριοτήτων (conglomerate) της Τουρκίας. Επίσης διαθέτει υποκατάστημα στο Λονδίνο και θυγατρικό του στη Φρανκφούρτη με 16 παραρτήματα διάσπαρτα στην Ευρώπη, εξασφαλίζοντας απρόσκοπτη και σε συνεχή χρόνο λειτουργία και άριστη – ποιοτική εξυπηρέτηση των πελατών της. Η Oyak Bank ιδρύθηκε το 1984 με την έναρξη της λειτουργίας του πρώτου Γραφείου Αντιπροσώπευσης στην Κωνσταντινούπολη της Τράπεζας της Βοστώνης. Η πώληση της Demir Bank στην πολυεθνική τράπεζα H.S.B.C. αύξησε σημαντικά το μερίδιο των ξένων τραπεζών στην τουρκική αγορά.[288] Η λειτουργία ενός πλήθους ξένων τραπεζών στην Τουρκία αλλά και η επιταχυνόμενη συγχώνευση και εξαγορά μεταξύ τουρκικών τραπεζικών ιδρυμάτων με γνώμονα τα διεθνή πρότυπα συγχωνεύσεων και εξαγορών αντικατοπτρίζουν τη σταδιακή διεθνοποίηση του τουρκικού χρηματοοικονομικού συστήματος στα πλαίσια βέβαια της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας. Αυτό το συμπέρασμα ενισχύεται και από το γεγονός ότι το 2001 (στοιχεία τελευταίου τριμήνου του 2001) 33 τουρκικές τράπεζες είχαν ιδιωτικές ή ομαδικές συμμετοχές σε 87 ξένες τράπεζες ή σε χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς σε κράτη όπως π.χ. η Ελβετία, η Αγγλία, η Γερμανία, η Γαλλία, η Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, η Ιρλανδία, η Ρωσία, η Ουγγαρία, η Βοσνία, η Μάλτα, η τουρκοκρατούμενη Κύπρος, το Μπαχρέιν κ.ά.

Το συγκρότημα Κοτς συνεργάστηκε με την Πιστωτική και Κατασκευαστική Τράπεζα, ενώ η Akbank συνδέθηκε περισσότερο με τον όμιλο του Σαμπάντσι και τελικά εξυπηρετούσε τα συμφέροντά του. Κάθε τουρκικό holding συνδέθηκε και με μία μεγάλη τράπεζα, με συνέπεια να εξαλείφεται σταδιακά το φαινόμενο της κερδοσκοπίας των τραπεζών σε βάρος των ομίλων

[287] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.turkishbanks.com και http://www.tcmb.gov.tr.

[288] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 105.

εταιρειών με την επιβολή υψηλών επιτοκίων δανεισμού και τη δημιουργία ανυπέρβλητων γραφειοκρατικών εμποδίων π.χ. για το άνοιγμα μιας εισαγωγικής πίστωσης.[289] Ένα άλλο χαρακτηριστικό της δεκαετίας του ΄60 που καθιερώθηκε όμως κατά τις επόμενες δεκαετίες είναι η διασύνδεση των συμφερόντων του κράτους με αυτά των επιχειρηματιών, γεγονός επιβεβλημένο από τις τρέχουσες συνθήκες, διότι ο ιδιωτικός τομέας έπρεπε να αντιμετωπίσει τον ανταγωνισμό του κρατικού τομέα της οικονομίας και επιδίωξε να τον αφομοιώσει εκ των ένδον. Για παράδειγμα η ιταλική πολυεθνική Fiat επένδυσε σημαντικά κεφάλαια στην Τουρκία μέσω της πολυμετοχικής εταιρείας TOFAS, στην οποία είχε τον έλεγχο κατά 41.5%, το κράτος συμμετείχε σε αυτήν με ένα ποσοστό 25% και ο όμιλος Κοτς κατά 33.5%.[290]

Ο όμιλος της Turkish Bank ξεκίνησε την παρουσία του το 1982 με την έναρξη της λειτουργίας ενός υποκαταστήματος στην Κωνσταντινούπολη. Ένα δεύτερο υποκατάστημα εγκαινιάσθηκε το 1988 στη Σμύρνη και τον επόμενο χρόνο άλλα δύο υποκαταστήματα στην Άγκυρα και στην Μερσίνη. Η Toprak Bank έγινε νομικά ανώνυμη εταιρεία στις 10 Μαρτίου του 1992 με μια αρχική κεφαλαιοποίηση της τάξης των 200 δισεκατομμυρίων τουρκικών λιρών και με κύριο κατάστημα αυτό που εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη. Η Dişbank ιδρύθηκε το 1964 ως μια συνδεδεμένη εταιρεία (joint enterprise), με τη σύμπραξη της Bank of America και με κεφάλαιο που ανέρχονταν σε 10 εκατομμύρια τουρκικές λίρες. Η Tekfen Bank δημιουργήθηκε ως συνέπεια της εξαγοράς της Bank Ekspres που ολοκληρώθηκε στις 26 Οκτωβρίου του 2001.[291]

Μέχρι τη δεκαετία του ΄80 μόνο 11 τράπεζες βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο και την ιδιοκτησία των ισχυρών οικονομικών συγκροτημάτων (holdings), ενώ αργότερα 18 τραπεζικά ιδρύματα τελούσαν κάτω από ιδιωτική ιδιοκτησία. Αυτές οι 18 τράπεζες έλεγχαν το 36% του συνόλου της τραπεζικής χρηματοδότησης προς τον ιδιωτικό τομέα της τουρκικής οικονομίας και τα holdings ίδρυσαν 7 χρηματομεσιτικές εταιρείες (brokerage companies) με στόχο την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη διεκπεραίωση των ποικίλων και σύνθετων τραπεζικών εργασιών.[292] Οι ισχυροί τραπεζικοί όμιλοι της Τουρκίας, όντας αναγνωρισμένοι σε περιφερειακό επίπεδο, διοργανώνουν έναν σημαντικό αριθμό διεθνών ομολογιακών και κοινοπρακτικών δανείων, συμμετέχοντας δυναμικά στην εξασφάλιση αναπτυξιακών κεφαλαίων μεγάλης μερίδας οργανισμών και εταιρειών και εκτός των τουρκικών συνόρων. Οι ίδιοι όμιλοι αντιπροσωπεύουν τα τουρκικά συμφέροντα διεθνώς και με το κύρος τους παρέχουν πρόσβαση (access) στην τουρκική οικονομία στις αγορές της Βαλκανικής, της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Η ευρύτητα των συνεργασιών που αναπτύσσουν τα τραπεζικά ιδρύματα της Τουρκίας με ξένα ομόλογά τους ιδρύματα ή χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς – επιχειρήσεις, διευρύνει τους ορίζοντες και την παρουσία της τουρκικής οικονομίας στις παγκόσμιες οικονομικές εξελίξεις και ενισχύει τη συμμετοχή

[289] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 61.
[290] Στο ίδιο, σελ. 62.
[291] Για περισσότερες πληροφορίες βλ. http://www.turkishbanks.com και http://www.tcmb.gov.tr.
[292] Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας, σελ. 70-71.

της στα παγκοσμιοποιημένα κέντρα των οικονομικών και πολιτικών αποφάσεων.

Παράλληλα αρχίζει την ίδια περίοδο να διαφοροποιείται και η κατεύθυνση της τραπεζικής χρηματοδότησης. Συγκεκριμένα διοχετεύονται τραπεζικά κεφάλαια (funds) προς τις εξαγωγές (exports) στα πλαίσια του εξαγωγικού προσανατολισμού της Τουρκίας κατά τη δεκαετία του ΄80, απελευθερώνεται μερικώς το εμπόριο και δρομολογούνται κάποιες νομοθετικές αλλαγές στον τραπεζικό και χρηματοδοτικό τομέα της τουρκικής οικονομίας, ώστε να ευθυγραμμιστεί η οικονομία της με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βάση τα όσα ορίζονται από τις κοινοτικές διατάξεις (αποφάσεις της Συνόδου του Ελσίνκι, διατάξεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ενταξιακή διαδικασία – πορεία της Τουρκίας κτλ.). Στην πρωτογενή αγορά το πολύ υψηλό μερίδιο των κυβερνητικών χρεωγράφων (government securities) φανερώνει τη σπουδαιότητα του κυβερνητικού δανεισμού (government borrowing) στην Τουρκία, καθώς στο τέλος του 2001 ο συνολικός όγκος των οφειλόμενων χρεογράφων ήταν της τάξης των 85 δισεκατομμυρίων δολαρίων).[293] Όμως και στη δευτερογενή αγορά ο δημόσιος τομέας κατέχει τη μερίδα του λέοντος στο σύνολο του εμπορικού όγκου που πραγματοποιείται ετησίως (το 2001 ο όγκος της δευτερογενούς αγοράς ήταν 816 δισεκατομμύρια δολάρια).[294]

Οι διάφορες κρίσεις του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος αλλά και οι εσωτερικές κεφαλαιακές κρίσεις στην Τουρκία απέδειξαν ότι η τουρκική οικονομία διαθέτει υψηλού βαθμού «απομόνωση» (insulation), ώστε να αντιμετωπίζει τις δυσμενείς επιδράσεις των χρηματοοικονομικών αναταραχών. Αυτό οφείλεται βασικά στο γεγονός ότι επιβάλλεται στην Τουρκία τα χρηματομεσιτικά γραφεία να δίνουν αναφορά για τους δείκτες της κεφαλαιακής τους επάρκειας (capital adequacy ratios) κάθε 15 ημέρες στην Κεντρική Τράπεζα της Τουρκίας.[295] Η αέναη εποπτεία (supervision), η επιτήρηση (surveillance), οι αυστηρές διαδικασίες ποινικών κυρώσεων (enforcement procedures), αν διαπιστωθεί παραβίαση των κανονισμών και των ισχυουσών νομοθετικών διατάξεων, έχουν θωρακίσει το κεφαλαιακό σύστημα κατά τις διεθνείς επιταγές, παρέχοντας επαρκείς δικλείδες ασφαλείας.

[293] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 111.
[294] Στο ίδιο, σελ. 111.
[295] Στο ίδιο, σελ. 110.

4. Ο ΓΕΩΡΓΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Ο γεωργικός τομέας της τουρκικής οικονομίας αποτέλεσε στο παρελθόν και συγκεκριμένα κατά την οθωμανική περίοδο και μετέπειτα κατά τον 20ο αιώνα, μέχρι τα μέσα του (1950 – 1955) το σημαντικότερο κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς συμμετείχε με ποσοστά της κλίμακας – εύρους του 49.9% το 1926 (ανώτερο ποσοστό κατά τα έτη 1923 – 1996) έως 36.8% το 1954 (κατώτερο ποσοστό κατά τα έτη 1923 – 1996) στο Α.Ε.Π. της Τουρκίας. Το ποσοστό αυτό ανέρχονταν σε 80% περίπου κατά τον 19ο αιώνα και προγενέστερα και η τουρκική οικονομία διακρίνονταν για τον αμιγώς γεωργικό προσανατολισμό της. Η συμμετοχή του γεωργικού κλάδου στο τουρκικό Α.Ε.Π. περιορίζεται σταδιακά από τη δεκαετία του ΄50 και μετά, για να καταλήξει στο κατώτερο ποσοστό της (minimum percentage) το 1996 ίσο με 14.1% σύμφωνα με τις τουρκικές στατιστικές πηγές[296]. Αυτά τα αριθμητικά δεδομένα αντλούνται από τον πίνακα που έχει παρουσιαστεί πρωτύτερα στο κεφάλαιο που αφορά στις οικονομικές εξελίξεις στην Τουρκία και ειδικότερα στις εξελίξεις στο Α.Ε.Π. της.

Η συρρίκνωση αυτή του ποσοστού συμμετοχής της γεωργίας στο τουρκικό Α.Ε.Π. συμβαδίζει με την ολοένα και αυξανόμενη τάση που παρουσιάζει το ποσοστό της συμμετοχής του τομέα των υπηρεσιών καθώς και του βιομηχανικού τομέα στο Α.Ε.Π. της Τουρκίας. Αυτό προκύπτει εύκολα, αν αντιπαραβάλλουμε τα αντίστοιχα ποσοστά που κατέχουν οι τρεις κλάδοι στο τουρκικό Α.Ε.Π. από το 1923 έως το 1996 (βλ. προηγούμενο πίνακα). Εξάγεται επομένως το συμπέρασμα ότι η πορεία των τριών τομέων της τουρκικής οικονομίας εμφανίζει, ιδίως μετά τη δεκαετία του ΄50, μια συγκεκριμένη τάση μεταστροφής της παραγωγικής ικανότητας (production capacity) της Τουρκίας από την παραγωγή γεωργικών προϊόντων στην παροχή υπηρεσιών και στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων. Πρόκειται για μια τάση που συνάδει με τα δυτικά οικονομικά πρότυπα της εκβιομηχάνισης και της ισχυροποίησης των κλάδων αιχμής όπως είναι οι τεχνολογίες αιχμής π.χ. τηλεπικοινωνίες, προηγμένα συστήματα, η βαριά βιομηχανία π.χ. αυτοκινητοβιομηχανία, βιομηχανία οχημάτων γενικότερα, αεροναυπηγική, αμυντικές βιομηχανίες κτλ. Η συμβολή αυτών των κλάδων κρίνεται μέγιστης σημασίας για τους ρυθμούς ανόδου του Α.Ε.Π. σε διαχρονική βάση για την οικονομία κάθε χώρας. Ο Kılıçbay αναφέρει ότι στην οικονομία της Τουρκίας μεταξύ των ετών 1927 – 1960 το μερίδιο της γεωργίας από 67% μειώθηκε στο 42%. Από την άλλη πλευρά, το μερίδιο της βιομηχανίας κατά την ίδια περίοδο από το 10% αυξήθηκε στο 16.5%.[297]

Η κλωστοϋφαντουργία συνιστά την πιο μεγάλη εξαγωγική βιομηχανία (export industry) της Τουρκίας, με ποσοστό εξαγώγιμων προϊόντων που

[296] Η τουρκική στατιστική υπηρεσία δεν παρέχει πάντοτε τις πιο αντικειμενικές πληροφορίες για τους οικονομικούς δείκτες και τα στοιχεία που αφορούν στην τουρκική οικονομία. Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει ο συγγραφέας της μελέτης από τη σύγκριση ποικίλων οικονομικών στοιχείων που διατίθενται από την τουρκική στατιστική υπηρεσία και από άλλες πηγές, όπως π.χ. Ο.Ο.Σ.Α., Δ.Ν.Τ., Παγκόσμια Τράπεζα, EUROSTAT κ.ά.

[297] Kılıçbay, Türk Ekonomisi. Ankara, Türkiye Iş Bankası Kültür Yayinları, 1985, σελ. 237.

αγγίζει το 63.5% της συνολικής παραγωγής και με τον κλάδο των ενδυμάτων (73% της ετήσιας παραγωγής εξάγεται) αποτελούν ισχυρό πλεονέκτημα της τουρκικής παραγωγής. Σημαίνοντα ρόλο όμως παίζει και ο ιματισμός, ο οποίος ανήκει πλέον αποκλειστικά στον ιδιωτικό τομέα και σε ισχυρά επιχειρηματικά σχήματα (Κοτς, Σαμπαντσί κ.ά.). Ένα ποσοστό της τάξης του 35% περίπου του ενεργού πληθυσμού της χώρας απασχολείται στο γεωργικό τομέα. Τα προηγούμενα πέντε έτη η συμμετοχή της γεωργίας στο τουρκικό Α.Ε.Π. για ορισμένα παραδοσιακά προϊόντα όπως είναι τα οπωροκηπευτικά και τα φρούτα έχει συρρικνωθεί, καθώς έχουν αρχίσει να παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις στη συμμετοχή τους στο Α.Ε.Π. τα λεγόμενα βιολογικά προϊόντα (biological products) και νέες, ποιοτικά ανώτερες καλλιέργειες που ευδοκιμούν στην τουρκική επικράτεια (μεταποιημένα αγροτικά προϊόντα). Στην Τουρκία η ετήσια παραγωγή βαμβακιού αναμενόταν να αγγίξει τους 750000 τόνους κατά την περίοδο 2000 – 2001 (επίπεδα παραγωγής πολύ υψηλά συγκρινόμενα και με άλλες βαμβακοπαραγωγικές χώρες), προβλέψεις που επαληθεύτηκαν χάρη στις αξιόλογες επιχειρηματικές κινήσεις της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ωστόσο πέντε τόνοι βαμβακιού πρέπει να εισαχθούν από χώρες του εξωτερικού, γιατί η Τουρκία καταναλώνει 1.3 περίπου εκατομμύρια τόνους, αφού αποτελεί έναν μεγάλο παραγωγό υφασμάτων (ιματισμός) σε διεθνές επίπεδο, με προοπτικές για μεγαλύτερη παραγωγική ικανότητα (production capacity) στο μέλλον.[298] Στην Τουρκία η παραγωγή ξηρών καρπών συνιστά το 70% της παγκόσμιας παραγωγής. Από το ποσοστό αυτό το 80% των εξαγωγών που πραγματοποιεί η Τουρκία προορίζεται προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.[299]

Οι αρμόδιες αρχές της Τουρκίας αποφάσισαν να προάγουν τη βιολογική καλλιέργεια (biological agriculture), για να καλύψουν την αυξημένη ζήτηση για βιολογικά προϊόντα που πρόερχεται από τις ευρωπαϊκές κυρίως αγορές. Επίσης, σύμφωνα με τα όσα έχει ανακοινώσει το τουρκικό Υπουργείο της Γεωργίας, έχουν θεσπιστεί αρκετοί μετασχηματισμοί – τροποποιήσεις στη νομοθεσία της βιολογικής γεωργίας, από την αρχή του 2000 και συνάμα έχουν υιοθετηθεί οι διεθνώς αναγνωρισμένες οικολογικές νόρμες – πρότυπα όπως είναι αυτά των Imo, Inac, Ecocert, Etko, Skal, B.C.S. και Bioagricoop, με τα οποία οφείλουν να κυκλοφορούν στην αγορά τα ποικίλα βιολογικά προϊόντα. Σε γενικές γραμμές, ο τομέας της βιολογικής καλλιέργειας θα αποφέρει μεγάλα κέρδη μελλοντικά (σε αυτό συνηγορούν και οι μελέτες που έχουν καταρτιστεί από ευρωπαϊκές αλλά και αμερικανικές αρμόδιες αρχές και γεωργικά ινστιτούτα) στο τουρκικό κράτος και σε όσους επιχειρηματίες επενδύουν σε αυτόν αναλαμβάνοντας πιθανούς επιχειρηματικούς κινδύνους.

Πάντως η τουρκική γεωργία διακρίνεται από έντονο κρατικό παρεμβατισμό (state intervention) παρά τις δεσμεύσεις που ανέλαβε η τουρκική κυβέρνηση μετά την υπογραφή της τελωνειακής ένωσης με την Ε.Ε. το 1996 για να απελευθερώσει την κυκλοφορία των γεωργικών της προϊόντων, στόχος που δεν έχει ακόμη επιτευχθεί και η ίδια οφείλει να λάβει πρόσθετα, αποτελεσματικά μέτρα για την προσαρμογή της γεωργικής της πολιτικής στην Κοινή Γεωργική Πολιτική (Κ.Α.Π.) της Ε.Ε.

[298] Για περισσότερες λεπτομέρειες για το θέμα αυτό βλ. http://www.intereg.gr/opport/opport.asp.

[299] Στο ίδιο.

Σημαντικά χρηματικά ποσά έχουν άμεσα καταβληθεί στους ενδιαφερόμενους για απαλλοτριώσεις γης (land expropriations), κυρίως στις περιοχές της Νοτιοανατολικής Τουρκίας, όπου εξελίσσεται το ομώνυμο Σχέδιο (G.A.P.). Έτσι η αξία της γης έχει αυξηθεί ως συνέπεια των εγγειοβελτιωτικών έργων που έγιναν, της άρδευσης μεγάλων εκτάσεων, των υποδομών που δημιουργήθηκαν και της αυξημένης οικονομικής δραστηριότητας. Τα κέρδη από τις καλλιέργειες και τις σοδειές αποτιμώνται πλέον σε υψηλά επίπεδα για τους Τούρκους γεωργούς και καλλιεργητές των νοτιοανατολικών επαρχιών και το εισόδημά τους αυξάνεται αισθητά από έτος σε έτος. Ωστόσο το εισόδημά τους είναι κατά πολύ χαμηλότερο συγκριτικά με τα εισοδήματα των γεωργών σε άλλες χώρες. Οι Τούρκοι κάτοικοι των περιοχών που αποκομίζουν οφέλη από τη συσσώρευση του κεφαλαίου που επισπεύδεται, καταναλώνουν περισσότερα διαρκή αγαθά π.χ. αυτοκίνητα κ.ά., αγοράζουν κατοικίες για ιδιωτική ή επαγγελματική χρήση, με αποτέλεσμα ο κλάδος των κατασκευαστικών εταιρειών να ευνοείται, τα τραπεζικά ιδρύματα και ο αριθμός των λογαριασμών που ανοίγονται σε αυτά αυξάνονται αλματωδώς, νέοι τρόποι επένδυσης αναζητούνται και επιλέγονται από Τούρκους επιχειρηματίες και ιδιώτες.[300]

Ο οικονομικός αυτός κύκλος κινείται αδιάκοπα και ενισχύει τις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις και διαδράσεις του κεφαλαίου που συσσωρεύεται και επαναδιοχετεύεται στις επαρχίες και στις μικρότερες και υπανάπτυκτες περιφέρειες της τουρκικής επικράτειας. Ένα μέρος όμως αυτού του αναπτυξιακού κεφαλαίου διαφεύγει προς τις μεγαλουπόλεις μέσω του χρηματοπιστωτικού συστήματος ή με παράνομες, μη οικονομικά δηλωμένες διαδικασίες, π.χ. ξέπλυμα χρήματος κ.ά., οι οποίες οργιάζουν στην Τουρκία. Σε αυτό το σημείο ανακύπτει το πρόβλημα του τουρκικού καπιταλισμού. Πρόκειται για έναν «ιδιόμορφο καπιταλισμό» που έχει εποικοδομηθεί και σε σαθρά θεμέλια, σε παράνομες δραστηριότητες, τις οποίες διενεργούν επιχειρηματικοί παράγοντες, ορισμένες φορές με την ανοχή και του κρατικού μηχανισμού ακόμη και βουλευτών ή αρχηγών πολιτικών κομμάτων. Παράλληλα με αυτόν τον καπιταλισμό συνοδοιπορεί και η «υγιής κεφαλαιοκρατία» (ο χαρακτηρισμός ανήκει στο συγγραφέα της παρούσας μελέτης). Πρόκειται για τον σχηματισμό κεφαλαίου που οφείλεται σε νόμιμες επιχειρηματικές δραστηριότητες Τούρκων και ξένων ιδιωτών και σε κεφάλαια που εισέρχονται στην Τουρκία με τη μορφή οικονομικής βοήθειας.[301]

[300] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 56.

[301] Περισσότερα για το ζήτημα της διμορφίας του τουρκικού καπιταλισμού βλ. σε προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας μελέτης και ειδικά στο κεφάλαιο 9 «Ιδιομορφίες της Ανάπτυξης του Καπιταλισμού στην Τουρκία» και στο κεφάλαιο 11 «Εξελίξεις στη Συσσώρευση Κεφαλαίου στην Τουρκία κατά τα Τελευταία Εικοσιπέντε Χρόνια (1980 - 2005)».

5. Ο ΤΟΜΕΑΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ.

Τα φυσικά πλεονεκτήματα που διαθέτει η Τουρκία και η γεωγραφική της θέση στην περιοχή της Μεσογείου, όπου συγκεντρώνεται το 70% του παγκόσμιου τουρισμού της προσδίδουν ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα και την ανάγουν σε τελικό προορισμό πολλών τουριστών. Το 1.4% των παγκόσμιων τουριστικών εσόδων καταλήγει στην Τουρκία (στοιχεία του 1994), οι ετήσιοι επισκέπτες ανέρχονται σε 7 εκατομμύρια (ο αριθμός αυτός αυξάνεται με την πάροδο των ετών, με εξαίρεση το 2002, που ακολούθησε την τρομοκρατική επίθεση στη Νέα Υόρκη το 2001), και ενδεικτικά οι τουριστικές εισπράξεις ανήλθαν στο ποσό των 4 δισεκατομμυρίων δολαρίων.[302] Η στήριξη των τουριστικών δραστηριοτήτων από την τουρκική κυβέρνηση υπήρξε μακροχρόνια και ορθολογικά οργανωμένη. Η χούντα του Εβρέν αποφάσισε να αξιοποιήσει τουριστικά τη χώρα και το καλοκαίρι του 1981 ο Υπουργός Τουρισμού Ιλχάν Εβλιγιάογλου ανέφερε πως «σε πέντε έτη ο τουρισμός θα αποτελεί τον πιο προσοδοφόρο και παραγωγικό τομέα στην Τουρκία». Επιτρέπεται νομοθετικά για πρώτη φορά σε ξένους επενδυτές να νοικιάσουν εδαφικές εκτάσεις για περίοδο 99 ετών[303] καθιστώντας την Τουρκία πιο προσφιλή προορισμό για επενδύσεις και τουρισμό.

Οι αφίξεις δέχονται πλήγματα από τις απειλές των Κούρδων ανταρτών, αφού στόχοι τους γίνονται παραθεριστικά θέρετρα και αστικά κέντρα. Προσδοκάται σταθερή αύξηση του αριθμού των τουριστών τα επόμενα χρόνια, αλλά τα έσοδα θα σημειώσουν άνοδο εξαιτίας της καλύτερης προβολής και προώθησης των θετικών στοιχείων που αναδεικνύουν την Τουρκία στο εξωτερικό (μάρκετινγκ) τόσο από τα ταξιδιωτικά της πρακτορεία όσο και από την κυβέρνηση και ειδικότερα το Υπουργείο Τουρισμού και τις αρμόδιες υπηρεσίες του. Ειδική μνεία πρέπει να γίνει και στα κονδύλια που δαπανά η Τουρκία στις πολυεθνικές εταιρείες δημοσίων σχέσεων[304] για τη διαμόρφωση της εικόνας της στο εξωτερικό ως πολιτισμένου και ανεπτυγμένου κράτους, στόχος που επιτυγχάνεται με τον προσφορότερο τρόπο και με ορατά αποτελέσματα, που διαφαίνονται και από την προβολή του τουριστικού της προϊόντος και την καταξίωση - αναγνώρισή του χρόνο με το χρόνο από τους ξένους επισκέπτες.

Η κυβέρνηση έχει καταστρώσει ένα πολύπλευρο σχέδιο για διαρθρωτικές αλλαγές στην υποδομή του τουρισμού, επιδιώκοντας να αναβαθμίσει την ποιότητα και την ποικιλία των θέρετρων, των τόπων διαμονής και των

---

[302] Βλ. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2001 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey. Για το ίδιο θέμα βλ. και Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2004 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No.: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey.

[303] Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, σελ. 70.

[304] Για τις εταιρείες δημοσίων σχέσεων που προσλαμβάνει η Τουρκία ώστε να αναβαθμίσει την εξωτερική της εικόνα και για την προώθηση της προβολής των θετικών της στοιχείων στους ξένους επισκέπτες και επιχειρηματικούς παράγοντες, βλ. κεφάλαιο 9 «Ιδιομορφίες της Ανάπτυξης του Καπιταλισμού στην Τουρκία» της παρούσας μελέτης.

υπηρεσιών. Ο Υπουργός Yucel είχε τονίσει ότι «οι ευέλικτες σχέσεις με τις γειτονικές χώρες είναι ένας ακόμη σπουδαίος στόχος. Επιθυμούμε να αναπτύξουμε συνεργασία με τους Έλληνες, ώστε να επιτραπεί στους ταξιδιώτες να οργανώνουν χωρίς περιττές δυσκολίες, εκδρομές σε άλλη χώρα», προσθέτοντας ότι «τα οικονομικά του τουρισμού είναι εξισορροπημένα για όλους στο Αιγαίο». Η Τουρκία πρωτοπορεί στον τουριστικό κλάδο, καθώς έχει προωθήσει και επενδύσει χρηματικά κεφάλαια στη λεγόμενη περιβαλλοντική πολιτική (environmental policy), που επιδιώκει τον υψηλό βαθμό καθαριότητας σε ακτές, θάλασσες, μαρίνες και θέρετρα, τη χωροταξική ανάπλαση τουριστικών περιοχών, κυρίως με την επέκταση του πράσινου, τη φύτευση δέντρων, λουλουδιών κ.ά., καλλιεργώντας έτσι την οικολογική συνείδηση που έχουν ήδη αποκτήσει και επιζητούν στις διακοπές τους οι Ευρωπαίοι και οι Αμερικανοί επισκέπτες της χώρας.[305] Επομένως η διαμονή των ξένων επισκεπτών στην Τουρκία γίνεται πιο ευχάριστη, άνετη και συμβαδίζει με τις προτιμήσεις και τις ιδιαιτερότητές τους, μετετρέποντάς τους σε πιστούς, επαναλαμβανόμενους επισκέπτες της, λάτρεις της τουρκικής φιλοξενίας και σημαντικό οικονομικό πόρο (συνάλλαγμα), ο οποίος συμβάλλει καθοριστικά στη συσσώρευση του τουρκικού εθνικού κεφαλαίου.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ο τουρισμός συνιστά έναν από τους πιο προσοδοφόρους κλάδους, ο οποίος αποφέρει κέρδη περίπου 3 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως[306] (αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το 2003 οι εισπράξεις από τον τουριστικό κλάδο ανήλθαν στα 11611.2 εκατομμύρια ευρώ, από 10579.9 εκατομμύρια ευρώ το 2002 με βάση τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας καταρρίπτοντας το μύθο που καθιστούσε την Τουρκία ως προορισμό για τουρίστες χαμηλής εισοδηματικής στάθμης). Το πιο αξιοπρόσεχτο όμως είναι ότι η ταχύτατη ανάπτυξη του τουρισμού συνέβαλε καθοριστικά στο μετασχηματισμό της τουρκικής κοινωνίας και οικονομίας προς μια πιο «ανοικτή» προσέγγιση των άλλων εθνικοτήτων, θρησκειών, πεποιθήσεων και νοοτροπιών, στην αυξημένη ανεκτικότητα της τουρκικής κοινωνίας και στη διεθνοποίηση της οικονομίας της. Συντέλεσε στην εξορθολογικοποίηση του οικονομικού κεφαλαίου, στη σταδιακή συσσώρευσή του, ώστε να διαμορφωθεί ένα ενιαίο εθνικό κεφάλαιο, το οποίο έχει απαγκιστρωθεί κατά ένα μεγάλο μέρος του από την εξάρτηση, την επιτήρηση και τον έλεγχο των στρατιωτικών ηγετών. Ξένοι ειδήμονες του τουρισμού π.χ. managers, ξενοδόχοι, σεφ, ξενοδοχειακοί υπάλληλοι κτλ. οι οποίοι κλήθηκαν από τις τουρκικές κυβερνήσεις και ειδικά από το αναβαθμισμένο Υπουργείο Τουρισμού της Τουρκίας, μύησαν και εμφύσησαν στους Τούρκους συναδέλφους τους τα «μυστικά» του επαγγέλματός τους, κατεύθυναν μεθοδικά προς το σωστό δρόμο την ανάπτυξη του τουρκικού τουρισμού, παρέχοντας την τεχνογνωσία και τις πολύτιμες εμπειρίες τους. Τέλος συνέβαλε και στη φιλελευθεροποίηση της ευρύτερης τουρκικής κοινωνίας, αφού ώθησε στην εισαγωγή καινούριων νοοτροπιών και απόψεων που παλιότερα θεωρούνταν ανατρεπτικές και πολύ ριζοσπαστικές για τα τουρκικά κοινωνικά δεδομένα, νέων συνηθειών στην

[305] Βλ. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2001. (CD – ROM), Mithatpaşa Cd. No: 60, Kizilay, Ankara. Για το ίδιο θέμα βλ. ακόμη και Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2004 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No.: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey.

[306] Στο ίδιο.

καθημερινή ζωή και νέων τάσεων π.χ. δημιουργία φεμινιστικών κινημάτων, αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, γυμνισμός σε παραλιακά θέρετρα κτλ.[307]

Η τουρκική κυβέρνηση υποστηρίζει έμπρακτα την ανάπτυξη του τουρισμού, μέσω του Νόμου 6224, που αφορά και στην προσέλκυση του εξειδικευμένου και έμπειρου ξένου τουριστικού κεφαλαίου. Ειδικότερα ορίζεται ότι όσοι επιχειρηματίες επιλέξουν να επενδύσουν τουριστικά στην Τουρκία πρέπει να προβούν σε επικερδείς και ωφέλιμες για τον τουρκικό τουρισμό επενδύσεις, οι οποίες θα αυξήσουν το τουριστικό δυναμικό (tourism potential) της.[308] Ο σχεδιασμός από νομικής πλευράς του τουριστικού μάρκετινγκ της Τουρκίας κρίνεται πολύ προσεγμένος και επαγγελματικά δομημένος, ώστε να αποφέρει μακροχρόνια θετικά αποτελέσματα από ποιοτικής και ποσοτικής πλευράς.

Ορισμένα στατιστικά στοιχεία που αφορούν στον κλάδο του τουρισμού κατά τα τελευταία χρόνια θεωρούνται αξιόλογα από το συγγραφέα της παρούσας μελέτης. Συγκεκριμένα, το 2001 την Τουρκία επισκέφτηκαν 11.6 εκατομμύρια τουρίστες, με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μια αύξηση της τάξης του 11.4% συγκριτικά με το 2000. Η Τουρκία βρέθηκε στην 21η θέση ανάμεσα στις κορυφαίες 40 χώρες με κριτήριο το τουριστικό εισόδημα το 1999. Το 25% όσων τουριστών την επισκέφθηκαν το 2001 την προτίμησαν λόγω των χαμηλών τιμών της σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη το 2001. Το 45% περίπου των τουριστών που επέλεξαν ως προορισμό τους την Τουρκία το 2001 προέρχονταν από τη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Ρωσία, την Ολλανδία και τη Βουλγαρία.[309] Στις 11 Φεβρουαρίου του 2002 το τουρκικό Υπουργείο Τουρισμού ανακοίνωσε την πρόθεσή του να αναπτύξει το χειμερινό τουρισμό (winter tourism) στην Τουρκία, αφού περισσότερο από το 5% της έκτασής της καλύπτεται από βουνά κατάλληλα για αθλητικές και άλλες συναφείς δραστηριότητες π.χ. σκι, τελεφερίκ κτλ. Ταυτόχρονα με την ανάπτυξη δεκατριών χειμερινών σταθμών, η ξενοδοχειακή υποδομή πρέπει να αυξηθεί από 1300 σε 28000 κλίνες σύμφωνα με τα όσα διατείνεται το Υπουργείο Τουρισμού.[310] Στο Ουλούνταχ, ένα από τα πιο γνωστά χιονοδρομικά κέντρα σε υψίμετρο 2500 μέτρων, ιδιώτες επενδυτές σκοπεύουν να επενδύσουν 110 εκατομμύρια δολάρια για την ανέγερση δώδεκα υπερπολυτελών ξενοδοχείων πέντε αστέρων με χωρητικότητα 300 κλινών έκαστο. Στην κατηγορία των ξενοδοχείων πέντε αστέρων, μετά από τις σοβαρές επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν ιδιαίτερα κατά τα τελευταία δέκα χρόνια, λειτουργούν στην Τουρκία 160 ξενοδοχεία, 94 είναι υπό κατασκευή, στην κατηγορία των τεσσάρων αστέρων 316 βρίσκονται εν λειτουργία, 154 ανεγείρονται, σε αυτήν των τριών αστέρων λειτουργούν 540, ενώ υπό κατασκευή είναι 262. Η συνολική υποδομή της χώρας (ξενοδοχεία, μοτέλ, πανδοχεία, ενοικιαζόμενα δωμάτια, κάμπινγκ, γήπεδα γκολφ κτλ.)

[307] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 222-223.

[308] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 102-103.

[309] Στο ίδιο, σελ. 103-104.

[310] Για περισσότερες λεπτομέρειες και στατιστικά στοιχεία όσον αφορά στα ταξίδια, στον τουρισμό, στα ξενοδοχεία, στα εστιατόρια και στις εκθέσεις στην Τουρκία, αλλά και στα κονδύλια που επενδύονται από ξένους επιχειρηματίες σε αυτούς τους τομείς βλ. http://www.interex.gr/opport/opport.asp.

αγγίζει τα 2240 καταλύματα εν λειτουργία και 1130 καταλύματα βρίσκονται σε φάση κατασκευής. Με βάση μια άλλη τουρκική πηγή[311] προσφέρονται συνολικά στην Τουρκία περίπου 750000 κλίνες σε νόμιμα και αναγνωρισμένα από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες καταλύματα, το 50% των ξενοδοχείων χαρακτηρίζονται τριών ή περισσότερων αστέρων, ενώ η χωρητικότητα των διαθέσιμων μαρίνων αγγίζει τα 8 εκατομμύρια σκάφη. Παράλληλα καλλιεργείται ο οικοτουρισμός (ecotourism) τόσο στον εσωτερικό όσο και στον εξωτερικό τουρισμό, μέσω οργανωμένων προωθητικών προγραμμάτων (Ecotourism Promotion Projects), με στόχο να διαφορροποιηθεί το τουρκικό τουριστικό προϊόν και να επεκταθεί η διάρκειά του σε δώδεκα μήνες το χρόνο.[312]

Το κρίσιμο θέμα όμως στο παρόν κεφάλαιο είναι το γεγονός ότι η Τουρκία έχει πλέον μετατραπεί σε σοβαρό ανταγωνιστή της Ελλάδας στον τομέα του τουρισμού. Συνδυάζοντας ποιότητα αλλά και χαμηλές – προσιτές τιμές στις τουριστικές υπηρεσίες που προσφέρει στους ξένους επισκέπτες της, πέτυχε την άφιξη περισσότερων από 14 εκατομμύρια τουριστών το 2003 (οι χώρες της Ε.Ε. συνεισφέρουν στη ραγδαία ανάπτυξη του τουρκικού τουρισμού κατά 55% και το υψηλό αυτό ποσοστό το διαμορφώνουν βασικά οι Άγγλοι και οι Γερμανοί τουρίστες). Ο αριθμός αυτός (14.029.558 αλλοδαποί τουρίστες για την ακρίβεια) είναι κατά 5.84% μεγαλύτερος από αυτόν του 2002 και 21% σε σύγκριση με το 2001. Συνολικά, μέσα σε τρία έτη (2001 – 2003) παρατηρήθηκε αύξηση της τάξης του 20% στις αφίξεις τουριστών στην Τουρκία. Το 2003 αποτέλεσε έτος σταθμό για τον τουρκικό τουρισμό, διότι ύστερα από 15 περίπου χρόνια αέναου αγώνα, δίχως περιστροφές και καθυστερήσεις, το τουρκικό τουριστικό προϊόν φαίνεται να υπερισχύει του ελληνικού, οι τουρίστες που επισκέφθηκαν την Τουρκία ξεπέρασαν αριθμητικά αυτούς που επέλεξαν την Ελλάδα ως τον τουριστικό τους προορισμό και το άρτια οργανωμένο σχέδιο αντεπίθεσης του τουρκικού Υπουργείου Τουρισμού (που κατέχει περίοπτη θέση δίπλα στον πρωθυπουργό) διέγνωσε έγκαιρα τις αδυναμίες και την έλλειψη σχεδιασμού των Ελλήνων ιθυνόντων, αλλά και τη δυναμική του τομέα του τουρισμού ως ακμάζουσα οικονομική δραστηριότητα και απέδωσε καρπούς. Χαρακτηρίζεται ως εντυπωσιακή η πορεία που διαγράφει και θα διαγράψει στα προσεχή έτη το νέο, αναμορφωμένο και ανανεωμένο τουρκικό τουριστικό προϊόν, του οποίου ο κύκλος ζωής (life cycle) έχει μόλις αρχίσει. Ο παρακάτω πίνακας είναι ενδεικτικός της κατάστασης και των μελλοντικών τάσεων στον τουρκικό τουριστικό τομέα:

[311] Βλ. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2001. (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No: 60, Kizilay, Ankara, Turkey. Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει και στο Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Turkish Export Directory 2004 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No.: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey.

[312] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 102.

Πίνακας 21:

ΟΙ ΑΦΙΞΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΧΩΡΕΣ ΤΡΟΦΟΔΟΤΗΣΗΣ.

ΕΤΗ.	2001	2002	Δ (%)*	2003	Δ (%)
Ε.Ε.	6.647.572	7.708.451	15.96	7.738.095	0.38
Υπόλοιπη Ευρώπη	459.280	504.681	-0.39	478.391	-0.34
Η.Π.Α.	429.563	247.629	-42.35	222.918	-9.98
Αφρική	179.553	185.582	3.36	181.653	-2.12
Ασία	1.042.041	1.160.204	11.34	1.335.742	15.13
ΣΥΝΟΛΟ	11.618.969	13.256.028	14.09	14.029.558	5.84

Το Δ (%) εκφράζει την ποσοστιαία μεταβολή των τουριστικών αφίξεων μεταξύ δύο συναπτών ετών (π.χ. 2001 – 2002, 2002 – 2003).
Πηγή: Οργανισμός Τουρισμού της Τουρκίας.

Ο τουρκικός τουριστικός κλάδος είναι άρτια οργανωμένος και πολύ λειτουργικός και αποδοτικός, καθώς ο Οργανισμός Τουρισμού της Τουρκίας (Tourism Organization of Turkey) διαθέτει δημοσιευμένα έγκαιρα τα στατιστικά στοιχεία για τις αφίξεις των τουριστών στην Τουρκία και χρονικά προηγείται πάντοτε της δημοσίευσης των αντίστοιχων ελληνικών δεδομένων για την τουριστική κίνηση στην Ελλάδα. Οι Τούρκοι φρόντισαν να εκμεταλλευθούν τουριστικά ακόμη και την Ολυμπιάδα της Αθήνας (2004), προβάλλοντας το εξής διαφημιστικό μήνυμα σε εκτεταμένες διαφημιστικές εκστρατείες, κυρίως στην αμερικανική αγορά: «Μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες σας περιμένει η φιλόξενη Τουρκία». Εντείνονται στο μεταξύ οι

προσπάθειες των Τούρκων ιθυνόντων για να διασκεδαστούν οι φόβοι – ενδοιασμοί των ταξιδιωτών να ταξιδέψουν στην Τουρκία, μετά από τρομοκρατικά χτυπήματα στην Κωνσταντινούπολη (π.χ. το Νοέμβριο του 2003 και πιο πρόσφατα στα μικρασιατικά παράλια) αλλά και από το ξέσπασμα του πολέμου στο Ιράκ. Οι τουρκικές αρχές μείωσαν το κόστος της βίζας που απαιτείται να διαθέτουν οι Αμερικανοί που επισκέπτονται την Τουρκία από 100 (φθινόπωρο του 2003) σε 20 μόνο δολάρια. Η «εξαγωγή» πολύτιμου τουριστικού συναλλάγματος προς την Τουρκία αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός για όλες τις μεσογειακές χώρες και πλήττει κυρίως την Ελλάδα, για την οποία ο τουρισμός συνιστά ίσως τον ισχυρότερο και πολλά υποσχόμενο βιομηχανικό κλάδο της. Η Τουρκία έχει προβλέψει και έχει επενδύσει και στις υποδομές για τις ειδικές μορφές του τουρισμού π.χ. αγροτουρισμός, χειμερινός τουρισμός κτλ., πραγματοποιώντας μια οργανωμένη ολομέτωπη επίθεση στα τουριστικά προϊόντα των ανταγωνιστών της στη Μεσόγειο π.χ. Ελλάδα, Κύπρο, Μάλτα, Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία. Στα ανταγωνιστικά της πλεονεκτήματα (competitive advantages) συγκαταλέγονται και τα δίκτυα διανομής (distribution networks) του τουριστικού της προϊόντος στις οργανωμένες αγορές του εξωτερικού π.χ. διαθέτει αξιόλογους μηχανισμούς διακίνησης τουριστών, αεροπορικές εταιρείες και ελεγχόμενα τουριστικά γραφεία σε αγορές που αποτελούν «δεξαμενές» άντλησης ξένων επισκεπτών όπως είναι οι Η.Π.Α., η Γερμανία, η Αγγλία κ.ά. Σύμφωνα με μια καινούρια, πρωτοποριακή τάση η Τουρκία δημιουργεί πόλους τουριστικής ανάπτυξης γύρω από κάποιες περιοχές. Προορισμός διακοπών που διαθέτει 30 περίπου ξενοδοχειακά συγκροτήματα και 30000 περίπου εμπορικά κέντρα, εστιατόρια, διάφορα μαγαζιά, πολυκινηματογράφους, πάρκα, πλατείες, χώρους αναψυχής, γήπεδα κτλ. εγκαινιάστηκε πρόσφατα από το τουρκικό Υπουργείο Τουρισμού στα νότια παράλιά της.

Ως τελικές επισημάνσεις θα αναφέρουμε ότι οι επενδύσεις στον τουρισμό και στην τουριστική οργάνωση και υποδομή της Τουρκίας, ο κατάλληλος προγραμματισμός, η χαμηλή τιμολόγηση (low pricing policy), το αποδοτικό επιθετικό μάρκετινγκ (aggressive marketing) και οι απαιτούμενες προωθητικές ενέργειες (promotional activities), όπως π.χ. η μείωση του κόστους της βίζας για τους αμερικανούς πολίτες ή οι ποικίλες χορηγίες που αναλαμβάνουν – στο εσωτερικό και στο εξωτερικό – τουρκικές επιχειρήσεις και επιχειρηματικά σχήματα, η μεταφορά χρήσιμης τεχνογνωσίας (know – how) στην Τουρκία, μέσω επιτυχημένων συνεργασιών και συμφωνιών με διεθνείς τουριστικούς παράγοντες και πρακτορεία τουρισμού (tour operators), οδήγησαν με γεωμετρική πρόοδο στην αποκομιδή σημαντικότατων και διαρκώς αυξανόμενων κερδών από την ακμάζουσα τουριστική βιομηχανία, η οποία χαρακτηρίζεται από αύξουσες αποδόσεις κλίμακας (increasing rates of return) και μεγάλες οικονομίες κλίμακας (economies of scale).

Σε γενικές γραμμές, η Τουρκία έχει καταφέρει να διαφορροποιήσει αισθητά την εξωτερική της εικόνα (image) σε όλα τα επίπεδα συγκριτικά με αυτήν που παρουσίαζε πριν από δεκαετίες. Το τουρκικό προϊόν και ειδικά το τουρκικό τουριστικό προϊόν προωθείται διεθνώς μέσα από ένα άρτια οργανωμένο επικοινωνιακό δίκτυο και ένα πλέγμα επιθετικών πολιτικών μάρκετινγκ που αλληλοσυνδέονται με ένα και μοναδικό στόχο: τη βελτίωση της εικόνας της Τουρκίας, ώστε να γίνει αποδεκτή ως πολιτισμένη,

ανεπτυγμένη, δυτική χώρα, να αποσπά ευνοϊκές κριτικές από τους ισχυρούς της υφηλίου, και έτσι να διευκολυνθεί χρονικά η είσοδός της στην Ε.Ε. Την ευθύνη για την κατάλληλη «τοποθέτηση» (positioning)[313] της Τουρκίας στο εξωτερικό την έχουν επιφορτισθεί διαφημιστικές εταιρείες (advertising companies) καθώς και εταιρείες δημοσίων σχέσεων (public relations companies) διεθνούς κύρους, που χρηματοδοτούνται αδρά από το τουρκικό κράτος, το οποίο εφαρμόζει απαρέγκλιτα αυτήν την πολιτική, αναξάρτητα από την εναλλαγή των κυβερνητικών σχηματισμών στην εξουσία.

Οι βασικές αρχές (principles) της τουρκικής πολιτικής τουρισμού συμπυκνώνονται στα τρία ακόλουθα σημεία:[314]

1. Δημιουργία ενός αποτελεσματικού τουριστικού τομέα με υψηλή διεθνή ανταγωνιστικότητα.
2. 100% κάλυψη όλων των τουριστικών αναγκών, ανάπτυξη των εγκαταστάσεων κοινωνικού τουρισμού, επέκταση των οικονομικών οφελημάτων του τουρισμού στον απλό Τούρκο πολίτη.
3. Διασφάλιση της συνέχειας των φυσικών και πολιτιστικών πλεονεκτημάτων που συγκεντρώνει η Τουρκία.

Ο πίνακας που ακολουθεί περιγράφει την πορεία του τουρισμού κατά τα έτη 1990 – 2001.[315] Διαπιστώνεται η αυξητική ροή στα τουριστικά έσοδα της Τουρκίας και η ανοδική τους τάση στο μέλλον ανάγοντάς τα σε καίριους συντελεστές του συσσωρευμένου τουρκικού κεφαλαίου.

Πίνακας 22:

Ο ΚΛΑΔΟΣ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ (1990 - 2001).

ΕΤΗ.	ΤΟΥΡΙΣΤΕΣ (x1000).	ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΑ ΕΣΟΔΑ. (ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ $).
1990	5389	2705
1991	5517	2654
1992	7076	3639
1993	6500	3959

[313] Στην προκειμένη περίπτωση ολόκληρη η Τουρκία αποτελεί το «διαφημιζόμενο προϊόν» το οποίο διαφημίζεται και προωθείται από πολυεθνικές διαφημιστικές εταιρείες και εταιρείες δημοσίων σχέσεων, με σκοπό να «πουλήσει» τα πλεονεκτήματά του – φυσικά και αναπτυχθέντα - στην παγκόσμια αγορά.

[314] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 101.

1994	6670	4321
1995	7726	4957
1996	8614	5650
1997	9689	7008
1998	9752	7177
1999	7464	5193
2000	10428	7636
2001	11619	8100

Πηγή: Υπουργείο Τουρισμού της Τουρκίας.

6. ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του ΄60 η Τουρκία έχει αρχίσει να πραγματοποιεί επενδύσεις και αναλήψεις έργων υποδομής στη Λιβύη, στην οποία λειτουργούν 98 τουρκικές εταιρείες με 50000 Τούρκους εργαζόμενους σύμφωνα με το τουρκικό *Diplomatic Pulse* (17 Ιουνίου 1985, σελ. 18),[316] αλλά και σε γειτονικές της χώρες που υστερούσαν σε δίκτυα χερσαίων και θαλάσσιων μεταφορών, τηλεπικοινωνιών, σε έργα υποδομής κ.ά. Η Τρίπολη συνεισέφερε στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο με στρατιωτική βοήθεια και επιχειρηματικά συμβόλαια σε τουρκικές εταιρείες.[317] Σταδιακά παρατηρήθηκε εντονότερη παρουσία των Τούρκων επιχειρηματιών στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής π.χ. στο Ιράν, στο Ιράκ, στη Σαουδική Αραβία, εξαιτίας των γενναιόδωρων κινήτρων που έδιναν οι τουρκικές κυβερνήσεις, αλλά και του ζήλου που επιδείκνυαν οι Τούρκοι επιχειρηματίες, οι οποίοι είχαν διαγνώσει σημαντικές επιχειρηματικές ευκαιρίες. Το 1978 συμβόλαια με κράτη του αραβικού κόσμου είχαν υπογράψει μόνο 22 τουρκικές εταιρείες. Ο αριθμός αυτός ανήλθε σε 210 το 1983 (η αξία των συμβολαίων για οικοδομικές δραστηριότητες έφτασε τα $13 δισεκατομμύρια).[318] Η συμμετοχή των Τούρκων επιχειρήσεων άλλοτε ήταν πλήρης και άλλοτε αφορούσε σε κάποιο ή κάποια από τα τμήματα του αναλαμβανόμενου έργου (μερική ανάληψη). Το ποσοστό συμμετοχής των τουρκικών εταιρειών διέφερε από περίπτωση σε περίπτωση. Από το 1990 οι περισσότερες εργοδοσίες με τη

[315] Στο ίδιο, σελ. 104.
[316] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 185.
[317] Στο ίδιο, σελ. 185.
[318] Αλεξανδρή Α. «Τα τουρκικά ανοίγματα στον ισλαμικό χώρο». *Τετράδια*, No. 11, Άνοιξη – Καλοκαίρι 1985, σελ. 53-55. Στο Βερέμης Θ., Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 185.

μορφή συμπράξεων (consortiums) έχουν αναληφθεί στη Ρωσία, στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Ε.Σ.Σ.Δ.), όπως π.χ. στο Καζακστάν, στη Λευκορωσία, στη Λετονία, στην Ουκρανία κ.ά., στη Λιβύη και στο Αζερμπαϊτζάν. Νέες πρωτοβουλίες προσανατολίζονται στη Νότια και Νοτιοανατολική Ασία. Στην ευρωπαϊκή αγορά το συνολικό ύψος σε αξία κατά την τελευταία δεκαετία των σχεδίων που έχουν αναληφθεί από Τούρκους συμβαλλόμενους αγγίζει τα 8 εκατομμύρια γερμανικά μάρκα.

Η Τουρκία έχει χαρακτηριστεί ως η πιο ανταγωνιστική χώρα στο σύνολο της οικονομικής της δραστηριότητας για το 1997, αλλά συνάμα και πιο η πιο διεφθαρμένη από οικονομικά σκάνδαλα, απάτες, δωροδοκίες, οικονομικά εγκλήματα και παραστρατήματα, τα οποία διογκώνονται καθημερινά και πλήττουν την εικόνα της ως οργανωμένη και αξιοκρατική οικονομία, που μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικά και αποτελεσματικά με στόχο την οικονομική ανάπτυξη και την πρόδο του λαού της, τουλάχιστον του οικονομικά ενεργού. Τυχαία και απρόβλεπτα γεγονότα επηρέασαν και επηρεάζουν τις πρωτοβουλίες των Τούρκων επιχειρηματιών κάποιες φορές θετικά και άλλοτε αρνητικά. Το 2000, ένα έτος μετά τον καταστροφικό σεισμό του 1999 στην Τουρκία, μειώθηκαν οι αναλαμβανόμενες εργολαβίες στο εξωτερικό ως συνέπεια της μειωμένης οικονομικής δραστηριότητας, αλλά και τα τουριστικά έσοδα – εισπράξεις. Ωστόσο παρατηρήθηκε 39% αύξηση της τουριστικής κίνησης, αφού 10.5 εκατομμύρια τουρίστες επισκέφθηκαν την Τουρκία το 2000, γεγονός που σηματοδότησε νέα επενδυτικά σχέδια στον τουριστικό τομέα της χώρας.

Έργα ενέργειας αναλαμβάνονται από Τούρκους επιχειρηματίες και στην επικράτεια του Ισραήλ κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η MUSIAD, καθώς άρχισε να ευθυγραμμίζεται με τις επιταγές του διεθνούς καπιταλισμού και να μεγενθύνεται σε όρους ενεργητικού (assets), αφού το ενεργητικό της ξεπερνάει κατά πολύ τα 40 δισεκατομμύρια δολάρια, εγκατέλειψε τη σκληρή ισλαμιστική – αντισημιτική της συμπεριφορά και από το 1996 το διοικητικό της συμβούλιο παρευρίσκεται στις επίσημες τελετές (π.χ. κοκταίηλ που δόθηκε στα πλαίσια της 50ης επετείου από την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ το Μάϊο του 1998) που οργανώνει το Γενικό Προξενείο του Ισραήλ στην Κωνσταντινούπολη. Ο λόγος είναι φυσικά τα στενότερα οικονομικά συμφέροντα που έχουν πλέον τα δύο κράτη (Τουρκία – Ισραήλ) μετά από τις διμερείς τους συμφωνίες το 1996 και η γενικότερη σύμπλευσή τους διαχρονικά σε ευαίσθητα ζητήματα άμυνας, διπλωματίας και κρίσιμων πολιτικών χειρισμών. Ειδικότερα οι Τούρκοι, όπως π.χ. ο όμιλος επιχειρήσεων (group of companies) των Zorlu, επενδύουν συνολικά περίπου 400 εκατομμύρια δολάρια σε έργα ενέργειας που πραγματοποιούνται στο Ισραήλ[319] και οι επιχειρηματικές αυτές πρωτοβουλίες λαμβάνουν χώρα σε μια περίοδο που η τουρκική οικονομία διέρχεται μια σημαντική κάμψη (σύμφωνα και με τα οικονομικά δεδομένα που ανακοίνωσε το τουρκικό Υπουργείο Οικονομικών)[320] και η αγοραστική δύναμη των Τούρκων αντιστοιχεί στο 1/5 της αγοραστικής δύναμης των Ευρωπαίων.

[319] http://www.enerji.gov.tr (Ιστοσελίδα του τουρκικού Υπουργείου Ενέργειας και Φυσικών Πόρων).

[320] http://www.maliye.gov.tr (Ιστοσελίδα του τουρκικού Υπουργείου Οικονομικών), αλλά και http://www.sanayi.gov.tr (Ιστοσελίδα του τουρκικού Υπουργείου Βιομηχανίας και Εμπορίου).

Οι αρμόδιοι και οι εμπειρογνώμονες του τουρκικού Υπουργείου της Ενέργειας επεξεργάζονται έργα που σχετίζονται με την κατασκευή πέντε πετρελαϊκών αγωγών που θα διασχίζουν μερικώς ή ολικώς την τουρκική επικράτεια, δύο ή ένα από τα οποία θα χρηματοδοτήσει ο γνωστός Τούρκος επιχειρηματίας Οκάν Ταπάν. Ο ίδιος υπέγραψε μνημόνιο συνεργασίας με τη μεγάλη ρωσική εταιρεία κατασκευής και διαχείρισης αγωγών, την Transneft αλλά και με την ρωσοβρετανικών συμφερόντων εταιρεία TNK – BP, η οποία δραστηριοποιείται στον κλάδο του πετρελαίου.

Οι συμβαλλόμενες δραστηριότητες των Τούρκων με επιχειρήσεις ξένων συμφερόντων, αναγνωρισμένες και καταξιωμένες στον τομέα της δραστηριότητάς τους, κρίνονται πραγματικά σημαντικές για τη μελλοντική πορεία της συσσώρευσης του εθνικού κεφαλαίου της Τουρκίας. Συνάμα κατευθύνουν ορισμένα από τα τουρκικά κεφάλαια προς επιχειρηματικές επιλογές και επενδύσεις που έχουν πολλαπλά οικονομικά ή αντισταθμιστικά οφέλη για την ίδια, ενώ ταυτόχρονα αναβαθμίζουν το ρόλο της ως περιφερειακή οικονομική υπερδύναμη των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής[321] συμβάλλοντας στην ομαλότερη ένταξή της στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Παγιώνεται έτσι σταδιακά η άποψη στους διεθνείς επιχειρηματικούς κύκλους ότι η Τουρκία χρηματοδοτεί, συμμετέχει έμπρακτα και ολοκληρώνει έργα υποδομής, ενεργειακά ή και άλλου τύπου με επιτυχία και αποτελεσματικότητα. Επομένως, ανεβαίνει το διεθνές κύρος της χώρας και η ίδια επωφελείται από νέες εταιρικές συνεργασίες ή συμπράξεις – συμπαραγωγές κ.ά., καθώς μεγάλα ξένα κεφάλαια επιδιώκουν την επιχειρηματική προσέγγιση με την Τουρκία αναθέτοντας έργα σε Τούρκους αναδόχους, σε κατασκευαστικές, ενεργειακές ή άλλου είδους τουρκικών συμφερόντων εταιρείες. Στις συνέργιες αυτές που συμφωνούνται διμερώς η Τουρκία προσφέρει κυρίως την τεχνογνωσία που διαθέτει σε κάποιους μεμονωμένους τομείς της οικονομικής δράσης στους οποίους έχει «ειδικευθεί» ύστερα από αρκετές δεκαετίες ανάληψης και περάτωσης τέτοιων έργων (π.χ. δημόσια έργα, έργα υποδομής, ενέργειας κτλ.) και φυσικά το συγκριτικά με άλλα κράτη χαμηλότερο εργατικό της κόστος (low labour cost).

Περιληπτικά η Τουρκία συγκαταλέγεται στις πέντε κορυφαίες χώρες οι οποίες εξάγουν υπηρεσίες στον τομέα των κατασκευών. Ενδεικτικά, στην περίοδο 1972 – 2002 η αξία των έργων που ανέλαβαν Τούρκοι συμβασιούχοι άγγιξε τα 45 δισεκατομμύρια σε 51 κράτη, ενώ, το μερίδιο των τουρκικών

[321] Για μια λεπτομερή ανάλυση του περιφερειακού ρόλου της οικονομίας της Τουρκίας κατά τα πρώτα χρόνια μετά από την ίδρυση της τουρκικής δημοκρατίας το 1923 βλ. και Keyder C. The definition of a peripheral economy: Turkey 1923-1929. Cambidge University Press, 1981. Επιπλέον, συνίσταται το Keyder C. Turkey in Transition. Oxford University Press, Oxford, 1987, για μια αναφορά στην πολιτική οικονομία της τουρκικής δημοκρατίας μέχρι το 1987.

συμβάσεων σε παγκόσμια κλίμακα ανέρχεται σε 3% περίπου.[322] Μέσα στο 2001 νέα επιχειρηματικά σχέδια δρομολογήθηκαν στην Ιρλανδία (αξίας 100

[322] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey Prime Ministry

εκατομμυρίων δολαρίων), στην Ινδία (αξίας 55 εκατομμυρίων δολαρίων), στο Μαρόκκο (αξίας 85 εκατομμυρίων δολαρίων), στη Ρουμανία, στη Ρωσία και

Undersecretariat for Trade, σελ. 89.[??323] Στο ίδιο, σελ. 90. Οι ενδιαφερόμενοι παραπέμπονται

στο Ιράν. Παρατίθεται πίνακας που κατανέμει ποσοστιαία τις τουρκικές κατασκευαστικές υπηρεσίες κατά δραστηριότητα για τα έτη 1972 – 2000[323]:

Πίνακας 23:

ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ (1972 - 2000).

Δραστηριότητα.	Μερίδιο (%).
Οικιακά	32
Οδοποιία / Γέφυρες / Τούνελ	10
Αστική Υποδομή	9
Βιομηχανικά Συγκροτήματα	7
Εμπορικά Κέντρα	6
Κοινωνικές / Πολιτιστικές Εγκαταστάσεις	4
Εγκαταστάσεις Υγείας	4
Άρδευση	4
Λιμάνια	4
Κτήρια Διοίκησης	4
Ενεργειακές Εγκαταστάσεις	3
Ξενοδοχεία	3
Πετροχημικές Εγκαταστάσεις	2
Λοιπά	8
ΣΥΝΟΛΟ	100

Πηγή: Τουρκικός Σύλλογος Συμβασιούχων (Turkish Contractor's Association).

Να επισημανθεί ότι οι Τούρκοι συμβασιούχοι (contractors) σε οποιαδήποτε μορφή επένδυσης και αν δραστηριοποιούνται (π.χ. κατασκευές, ενεργειακά έργα κτλ.), σε οποιαδήποτε χώρα υποδοχής από τις συνολικά πενήντα μία και με οποιαδήποτε νομική μορφή και αν συμμετέχουν (π.χ. κοινοπραξίες, εργολαβίες α΄, β΄ ή γ΄ τάξης κτλ.), χρησιμοποιούν τα πιο προηγμένα χρηματοδοτικά, διοικητικά και τεχνολογικά μέσα, όπως αυτά καθορίζονται από τα διεθνή πρότυπα για τις εργολαβίες – συμβάσεις.

14. ΙΔΙΩΤΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ: ΠΟΡΕΙΑ, ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ.

Στις 20 Ιουνίου του 1980 ο Υπουργός της Βιομηχανίας και Τεχνολογίας, ο Σαχάπ Κοτζάτοπτσου, ανακοινώνει ότι άρχισε η κίνηση για τη μεταβίβαση μέρους των Κρατικών Επιχειρήσεων (μόνιμα παθητικών) στον ιδιωτικό τομέα.[324] Ο Ατατούρκ είχε υποστηρίξει το 1933 ότι «αν ο ιδιωτικός κλάδος υπερτερεί, τότε πρέπει να δοθεί ο δημόσιος τομέας στον ιδιωτικό». Επομένως η τάση για ιδιωτικοποιήσεις συνάδει και με τις οικονομικές αρχές που διατύπωσε αυτός. Το 1945 δραστηριοποιούνταν στην Τουρκία 124 ξένες επιχειρήσεις, αριθμός που παρέμεινε αμετάβλητος ως το 1980. Οι επενδυτές δε διακινδύνευαν τα κεφάλαιά τους. Το επενδυτικό ρίσκο ήταν μεγάλο εξαιτίας της πολιτικής και οικονομικής αβεβαιότητας, της απειλής τυφλών τρομοκρατικών χτυπημάτων, των γενναίων κρατικών επιχορηγήσεων (state subsidies) σε χρεωμένες και αναποτελεσματικές κρατικές εταιρείες κ.ά. Ο κρατικός τομέας είχε ως το 1980 κυριαρχικό ρόλο και το μέγεθός του «κατάπινε» όποιες προσπάθειες για εξορθολογισμό του. Η έννοια της ιδιωτικοποίησης ή της αποκρατικοποίησης (μερικής ή ολικής) ήταν ακόμη άγνωστη.

Παρ' όλες τις δυσοίωνες προβλέψεις για το μέλλον της τουρκικής οικονομίας και τις εκτιμήσεις για μια επικείμενη οικονομική κρίση στους κόλπους της εξαιτίας των πολυσύνθετων πολιτικοοικονομικών και κυρίως των διευρυμένων κοινωνικών προβλημάτων που επιφέρουν κοινωνικό αποκλεισμό, φτώχεια και εξαθλίωση στα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, που συναποτελούν τον κεντρικό πυρήνα του κοινωνικού ιστού της τουρκικής κοινωνίας, δημοσιεύσεις έγκυρων περιοδικών περιγράφουν την Τουρκία ως έναν «γίγαντα που μόλις ξυπνάει» και ως «μία χώρα με δυναμική και κρυφό πλούτο» (*«Newsweek»*, 2 Δεκεμβρίου 1996)[325].

Οι κύριοι στόχοι των ιδιωτικοποιήσεων αφορούν στην ελαχιστοποίηση της κρατικής παρέμβασης στις βιομηχανικές και εμπορικές δραστηριότητες, στην παροχή νόμιμου περιβάλλοντος για τις ελεύθερες επιχειρήσεις, στην απαλλαγή του κρατικού προϋπολογισμού από τις κρατικής ιδιοκτησίας επιχειρήσεις, στη μεταβίβαση εσόδων από την ιδιωτικοποίηση στα μεγάλα έργα υποδομής, στην εμβάθυνση και επέκταση των ήδη υπαρχόντων αγορών κεφαλαίου και τέλος στην αποτελεσματική κατανομή των παραγωγικών πόρων. Κατά το Κέντρο

[324] Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, σελ. 128. ??[325] *Newsweek*, 2 Δεκεμβρίου 1996.

Προώθησης Εξαγωγών της Τουρκίας (Igeme)[326] οι σκοποί των

[326] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey. Prime Ministry

ιδιωτικοποιήσεων στην Τουρκία αφορούν στην ανακούφιση από την κρατική παρέμβαση στις Κρατικές Οικονομικές Επιχειρήσεις (Κ.Ο.Ε.), στον εθνικό προϋπολογισμό και στην ανάπτυξη των αγορών κεφαλαίου και στον επαναπροσανατολισμό των διαθέσιμων πηγών (resources) προς νέες πιο συμφέρουσες επενδύσεις. Οι αρχές, οι διαδικασίες και όλα τα συναφή θέματα για τις τουρκικές ιδιωτικοποιήσεις ενσωματώνονται στο Νόμο των Ιδιωτικοποιήσεων No. 4046 του 1994.[327]

Παρά το εμπόδιο της κρατικής γραφειοκρατίας, το οποίο δεσπόζει απροσπέλαστο σε ορισμένες περιπτώσεις καθώς και τις διαμαρτυρίες για παραγκωνισμό του κράτους πρόνοιας και αδιαφορία της τουρκικής πολιτικής και οικονομικής ελίτ για την οικονομική δυσπραγία και το μαρασμό που υφίστανται οι πλατιές μάζες, το επιχειρηματικό ενδιαφέρον – περιβάλλον στην Τουρκία συνεχώς βελτιώνεται αποτελώντας πλατφόρμα, ικανή για περαιτέρω θετικές εξελίξεις για της ιδιωτικές επιχειρήσεις. Αυτό οφείλεται στις πολιτικές ελευθέρου εμπορίου που ακολουθούνται, στο φιλελεύθερο νόμο των ξένων επενδύσεων, στο δυναμισμό που επιδεικνύει η χρηματιστηριακή αγορά, στα κίνητρα που δίνονται σε εξαγωγείς και επενδυτές και γενικότερα στον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της Τουρκίας, όπως αποσαφηνίζεται τουλάχιστον από τις επίσημες δηλώσεις των Τούρκων ηγετών και υπευθύνων για τα οικονομικά και τα τεχνοκρατικής υφής θέματα.

Τα εμπόδια που εμφανίζονται στον κρίσιμο τομέα των ιδιωτικοποιήσεων φανερώνουν ξεκάθαρα ένα παράδοξο που εντοπίζεται στην Τουρκία. Το γεγονός ότι συνυπάρχουν μια προσπάθεια και ένας προγραμματισμός φιλελεύθερου περιεχομένου και παράλληλα ένας έντονος κρατισμός και μια κηδεμονία του κράτους σε όλες τις εκφάνσεις και τις δραστηριότητες της οικονομικής ζωής. Έτσι, παρά την αρχική επιτυχία που είχε το πρόγραμμα των ιδιωτικοποιήσεων κατά τη δεκαετία του ΄80, μόνο ένα 10% των στόχων του προγράμματος επετεύχθη τελικά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του ΄90.[328] Σε μια αναφορά της Παγκόσμιας Τράπεζας το 1996 η Τουρκία κατατάχθηκε μέσα στις τρεις τελευταίες χώρες του κόσμου όσον αφορά το βαθμό που έχουν πραγματοποιηθεί οι εξαγγελθείσες ιδιωτικοποιήσεις. Μεταξύ του 1987 και του 1997 τα συνολικά έσοδα από ιδιωτικοποιήσεις δεν υπερέβαιναν τα $3 δισεκατομμύρια. Από το 1985 ως το τέλος του 2001 τα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις ανήλθαν στα 9.9 δισεκατομμύρια δολάρια και τα έξοδα σε 9.7

Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 39.[??327] Στο ίδιο, σελ. 39 – 40.[??328] Rubin and Kirisci, Turkey in World Politics. An Emerging Multiregional Power, σελ. 204-205. [??329] Turkey. Igeme.

δισεκατομμύρια δολάρια.[329] Το ότι οι ιδιωτικοποιήσεις συνδέονται με διαπλεκόμενα συμφέροντα και με κρατικές παρασκηνιακές διαβουλεύσεις και ραδιουργίες, γίνεται εύκολα αντιληπτό από το παράδειγμα της ιδιωτικοποίησης της τράπεζας Türkbank στα τέλη του 1998. Η φανερή προσπάθεια της κυβέρνησης του Μ. Γιλμάζ να παρέμβει στις πλειστηριακές διαδικασίες (auction procedures) και στους πλειοδοτικούς διαγωνισμούς (bidding competitions) για τη συγκεκριμένη τράπεζα αποκαλύπτει τους δεσμούς μεταξύ της κυβέρνησης και της «ευνοημένης» επιχειρηματικής κοινότητας και ειδικότερα κάποιων επιχειρηματιών που διαθέτουν ισχυρές διασυνδέσεις με παράγοντες και ανθρώπους της κυβέρνησης ή με πολλές γνωριμίες και οδήγησε στην κατάρρευση της κυβέρνησης μειοψηφίας. Η αποτυχία του μετασχηματισμού – αναδιάρθρωσης του ευρύτερου δημόσιου τομέα αποκάλυψε το επίμονο πρόβλημα της δίκαιης και ορθολογικής διανομής του εισοδήματος και του συνολικά παραγόμενου τουρκικού προϊόντος καθώς και τα αληθινά ερείσματα των λαϊκών, δημοφιλών στρατηγικών – πολιτικών που έχουν επιλέξει κατά καιρούς οι αλλεπάλληλες τουρκικές κυβερνήσεις.

Σύμφωνα με τα όσα υποστήριζε ο Ο.Ο.Σ.Α.[330] το 1996 «οι αιτίες για τη μικρή πρόοδο των αλλαγών είναι σύνθετες, αλλά σίγουρα αντανακλούν τη βούληση ειδικών ομάδων συμφερόντων, μέσα σε ένα πολυδιασπασμένο και υψηλά ανταγωνιστικό πολιτικό σύστημα, να εμποδίσουν τις αλλαγές. Χάρη στην απουσία ισχυρού ανταγωνισμού ή εξωτερικής κρίσης η κατάσταση αυτή συχνά οδηγεί σε πολιτικό πλέγμα, με αποτέλεσμα την αδυναμία εξεύρεσης συναινετικών λύσεων που θα ωφελούσαν την κοινωνία στο σύνολό της». Αυτή η άποψη που εξέφρασε ο Ο.Ο.Σ.Α. θεωρεί ως πρωταρχική αιτία της κωλυσιεργίας των μεταρρυθμίσεων στο οικονομικό επίπεδο και πρωτίστως της επιβράδυνσης των προγραμμάτων ιδιωτικοποιήσεων των κρατικών τουρκικών εταιρειών, τις σχέσεις διαπλοκής (encounter) μεταξύ των στρατογραφειοκρατών και των πολιτικών από τη μια πλευρά και των επιχειρηματιών από την άλλη. Βέβαια εκτός από τους εσωτερικούς (internal) ακόμη και τυχαίοι, εξωτερικοί παράγοντες (external factors) επηρέασαν την ταχύτητα πραγματοποίησης των αλλαγών – θεσμικών και μη – που έγιναν στην Τουρκία στον ευαίσθητο τομέα των ιδιωτικοποιήσεων – αποκρατικοποιήσεων (privatizations) όπως π.χ. είναι η τραπεζική κρίση στη Ρωσία το 1998. Οι τουρκικές εμπορικές τράπεζες (κυρίως οι ιδιωτικές) είχαν επενδύσει σημαντικά κεφάλαια υψηλού κινδύνου (venture capital investments) στην αγορά της Ρωσίας καθώς και στις χώρες της Κοινοπολιτείας των Ανεξάρτητων Κρατών, με συνέπεια να επωμιστούν τα όποια αρνητικά αποτελέσματα απέφερε η μεγάλης κλίμακας ρωσική χρηματοπιστωτική κρίση του 1998, η οποία οδήγησε σε περαιτέρω καθυστέρηση της πραγμάτωσης των προγραμμάτων ιδιωτικοποιήσεων των προβληματικών και ζημιογόνων κρατικών τουρκικών εταιρειών του δημοσίου τομέα (Κ.Ο.Ε.). Ένα ολόκληρο και πολυσύνθετο πλέγμα σχέσεων και αρνητικών οικονομικών καταστάσεων και συγκυριών συνέβαλε στην αποδιοργάνωση, στην κακοδιαχείριση και στην παραβίαση – παρεκτροπή των χρονικών οριζόντων που έθεταν τα χρονοδιαγράμματα (deadlines) για την εκπλήρωση συγκεκριμένων οικονομικών και επιχειρηματικών στόχων όσον αφορά στις ιδιωτικοποιήσεις.

[330] O.E.C.D., Economic Surveys: Turkey - 1996, σελ. 55.

Εάν η Τουρκία επιθυμεί να λάβει το καθυστερημένο (λόγω των συνεχών αναβολών) ποσό των 1.6 δισεκατομμυρίων δολαρίων από το Δ.Ν.Τ., πρέπει να μειώσει δραστικά τον αριθμό των εργαζομένων στις κρατικές επιχειρήσεις, να επαναθεωρήσει και να επαναξιολογήσει τον κρατικό προϋπολογισμό του 2003, να υποβάλει προς ψήφιση στο Κοινοβούλιο τη φορολογική μεταρρύθμιση και να εγκριθεί η στρατηγική της ιδιωτικοποίησης της εταιρείας TEKEL, που συνιστά μονοπώλιο στον τομέα του καπνού και του λικέρ.[331] Οι χρηματοοικονομικοί «παίκτες» στην τουρκική αγορά παρακολουθούν στενά την απόδοση της κυβέρνησης, η οποία έχει πλέον πολύ περιορισμένα περιθώρια για άστοχες κινήσεις και αποφάσεις· πόσο μάλλον για σοβαρά λάθη στην οικονομική της πολιτική.

Η ανακοίνωση του νέου και φιλόδοξου προγράμματος ιδιωτικοποιήσεων τον Ιανουάριο του 2003 αποτελεί ένα πολύ θετικό βήμα για την τουρκική οικονομία, με το οποίο διαπιστώνεται η αποφασιστικότητα της τουρκικής κυβέρνησης να επιδιώξει να συγκεντρώσει ροές κεφαλαίων που δε θα δημιουργούν πρόσθετο χρέος, αλλά θα οδηγούν σε οικονομική ανάπτυξη και σταδιακή απαγκίστρωση από τη διεθνή χρηματοοικονομική βοήθεια. Στόχο αποτέλεσε η συγκομιδή εσόδων αξίας 4 δισεκατομμυρίων δολαρίων από την πώληση μεριδίων σε είκοσι έξι επιχειρήσεις κατά το 2003, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν οι εταιρείες TEKEL, η THY (πρόκειται για τον τουρκικό εθνικό αερομεταφορέα), η TÜPRAŞ (μεγάλο διυλιστήριο), η POAS (διανομέας πετρελαίου), η PETKIM (πετροχημικά), τα χρηματιστήρια χρυσού και μετοχών κ.ά.[332] Αν κρίνει κανείς από το χρονοδιάγραμμα του προγράμματος των τουρκικών ιδιωτικοποιήσεων, θα αντιληφθεί ότι πρόκειται για ένα ιδιαίτερα φιλόδοξο σχέδιο, του οποίου η επίτευξη κρίνεται αρκετά δύσκολη, δεδομένου των οικονομικών δυσκαμψιών που παρουσιάζει η τουρκική οικονομία στο σύνολό της. Η ιδιωτικοποίηση της Türk Telekom έχει αναληφθεί από μια ανεξάρτητη Επιτροπή (Tender Committee), ενώ των κρατικών τραπεζικών ιδρυμάτων από την Υπηρεσία του Τραπεζικού Κανονισμού και Εποπτείας (Banking Regulation and Supervision Agency). Η ιδιωτικοποίηση περισσότερου από το 49% των εταιρειών Türk Hava Yollari (Τουρκικές Αερογραμμές), Türkiye Ziraat Bankasι (Τράπεζα Ziraat), Türkiye Halk Bankasι (Τράπεζα Halk), T.M.O. Alkaloid Müessesesi (Εργοστάσιο Παραγωγής Εδαφικών Προϊόντων), Türkiye Petrolleri A.O. (Εταιρεία Τουρκικού Πετρελαίου) θα οδηγήσει στην έκδοση προνομιούχων μετοχών για τις προαναφερθείσες επιχειρήσεις, λόγω της στρατηγικής τους σημασίας. Από το 1985 έχουν ιδιωτικοποιηθεί 219 εταιρείες, 4 σταθμοί ενέργειας, 22 μη ολοκληρωμένα βιομηχανικά συγκροτήματα και 5 εταιρείες που δραστηριοποιούνται στο χώρο του real estate.[333]

Η Τουρκία είχε αποκομίσει περίπου 8 δισεκατομμύρια δολάρια από τις ιδιωτικοποιήσεις κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια και με το παρόν πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων επιθυμεί να επιτύχει το ½ αυτού του ποσού μόνο κατά τη

[331] National Bank of Greece S.A. Country Updates. South Eastern Europe & Mediterranean Emerging Market Economies Bulletin. Volume 4, Issue 4, March 2003, σελ. 5.
[332] Στο ίδιο, σελ. 5.
[333] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 40-41.

διάρκεια του 2003, στόχος που θεωρείται από το συγγραφέα της μελέτης αυτής εξωπραγματικός και υπέρμετρα φιλόδοξος, αφού η ιστορία αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα ότι συνήθως το τουρκικό οικονομικό επιτελείο υπερεκτιμά τις πραγματικές δυνατότητες της οικονομίας της και οι όποιες ελπίδες εξανεμίζονται εύκολα. Απαιτείται σοβαρότητα και μετριοφροσύνη πριν τεθούν και δημοσιευθούν τέτοιοι μεγαλόπνοοι στόχοι, διότι, όταν διαψεύδονται αυτοί, η πικρία που αισθάνονται οι άμεσα και έμμεσα εμπλεκόμενοι και ενδιαφερόμενοι είναι μεγάλη και άλλωστε μια οικονομία όπως η τουρκική δεν μπορεί να στηρίζεται σε ψεύτικες ή αβάσιμες προβλέψεις και εκτιμήσεις, γιατί έτσι υπογράφεται η παρατεινόμενη κρίση της και παγιώνεται μια μη αναστρέψιμη αρνητική κατάσταση. Οι προθέσεις μπορεί να είναι αγαθές. Αυτό όμως δεν αρκεί. Χρειάζεται και πολιτικό σθένος, πυγμή ακόμη και σφοδρή σύγκρουση με τα μεγάλα συμφέροντα, τη διαπλοκή, το στρατογραφειοκρατικό κατεστημένο και τις διαιωνίζουσες οπισθοδρομικές και αναχρονιστικές νοοτροπίες από τις οποίες διακατέχονται κάποιοι πολιτικοί, στρατιωτικοί και οικονομικοί παράγοντες της σημερινής Τουρκίας (για ορισμένους μελετητές αυτό αφορά στην πλειοψηφία των δημόσιων προσώπων και των ατόμων με πολιτική, στρατιωτική και οικονομική επιρροή της Τουρκίας), ανεξάρτητα από το πολιτικό κόστος (political cost) που θα έχουν οι ενέργειες – αποφάσεις οι οποίες θα ληφθούν για να ευοδώσουν οι ιδιωτικοποιήσεις και να ευημερήσει η κοινωνία.

Το τουρκικό δημόσιο κρατικοποίησε όλες τις εταιρείες που χρεοκόπησαν στην κρίση του 2001. Στις μέρες μας οι δημόσιες επιχειρήσεις πουλούνται σε διεθνείς και εγχώριους επενδυτές, αν και παρουσιάζονται αντιδράσεις από την πλευρά των εργαζομένων και των συνδικάτων.[334] Κρίσιμη θεωρείται η διαδικασία της πώλησης των εννέα εργοστασίων παραγωγής τσιμέντου, που στην πλειονότητά τους ανήκουν στον όμιλο Uzan. Για το διαγωνισμό που προκηρύχθηκε δήλωσαν ενδιαφέρον δεκάδες εταιρείες για τα εργοστάσια στο Bartin, στο Lalapasa, στην Sanliurfa, στο Gaziantep, στην Trabzon, στην Ergani, στο Van, στο Standard και στο Ladik. Στα σχέδια της κυβέρνησης εμπλέκεται και η πώληση της Telsim, της δεύτερης σε μέγεθος εταιρείας κινητής τηλεφωνίας στην Τουρκία με πελατειακή βάση περίπου 9 εκατομμυρίων συνδρομητών.

15. Η ΤΟΥΡΚΙΑ ΣΗΜΕΡΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ «ΘΑΥΜΑ» Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ;

Σε γενικές γραμμές, η Τουρκία δεν αποτελεί έναν σημαντικότατο παίκτη στον οικονομικό τομέα στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων αλλά και της Μέσης Ανατολής, αν και η θέση της στην τελευταία έχει αρκετά αναβαθμιστεί μετά τον Πόλεμο του Κόλπου και τη βοήθεια που αυτή παρείχε στις Η.Π.Α. για τη διευκόλυνση των στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον του Ιράκ (παραχώρηση της βάσης του Ιντζιρλίκ σε αμερικανικά μαχητικά αεροσκάφη

[334] Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με το θέμα των δημόσιων εταιρειών στην Τουρκία βλ. και Conskun – Can – Aktan. Public Enterprises in Turkey, T Yayınlama, Bornova, Izmir 1996, σελ. 117 – 129.

κτλ). Το «δόγμα Wohlstetter», με βάση το οποίο τα τουρκικά εδάφη δύνανται να χρησιμοποιηθούν για την αμυντική προστασία του Περσικού Κόλπου[335], έχει γίνει αποδεκτό από την τουρκική στρατιωτική ηγεσία. Ως αντίδοτο η Τουρκία έχει επιδοθεί από τη δεκαετία του ΄80, με τις ριζικές μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Τ. Οζάλ, σε μια σταδιακή προσπάθεια ανοίγματος της εσωτερικής της αγοράς. Αυτή η στρατηγική οικονομική επιλογή αποτελεί μέρος της γενικότερης αναπτυξιακής πολιτικής που εφαρμόζει η Τουρκία αλλά όχι βέβαια και ένα υποκατάστατό της. Όμως η κίνηση των χονδρεμπόρων να στραφούν προς τις εξαγωγές (εξαγωγικός προσανατολισμός της Τουρκίας τη δεκαετία του ΄80), κυρίως εξαιτίας της κρίσης του χρέους που εκδηλώθηκε και των συνεπειών της, έχει αυξήσει τις παγκόσμιες ανταγωνιστικές πιέσεις στις αγορές των εξαγωγών κατά την τελευταία δεκαετία που διανύθηκε.

Αξίζει να γίνει μια σύντομη αναφορά στα πενταετή σταθεροποιητικά προγράμματα που θέσπισε η Τουρκία σε συνεργασία βέβαια και με κριτήριο τις κατευθυντήριες γραμμές και την καθοδήγηση που είχε από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς όπως είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα καθώς και στους στόχους και στα αποτελέσματά τους. Ειδικότερα σε χρονολογική σειρά τα πενταετή αυτά προγράμματα είναι τα εξής:

- Πρώτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1963 – 1967. Βασική του ιδιότητα ήταν η πίστη στη μικτή (mixed) οικονομία και ο δημοκρατικός προγραμματισμός.

- Δεύτερο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1968 – 1972. Βάση δίνονταν κυρίως στην υποστήριξη του ιδιωτικού τομέα (private sector).

- Τρίτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1973 – 1977. Συνεχίζεται η ύπαρξη και η καθιέρωση των κυρίαρχων σχέσεων μεταξύ των ισχυρών οικονομικών παραγόντων και του τουρκικού κράτους.

- Τέταρτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1979 – 1983. Αποτελεί ένα δείγμα καλής θέλησης από την πλευρά της τουρκικής πολιτικής και οικονομικής ηγεσίας, αλλά σε μια περίοδο θολή και ιδιαίτερα δύσκολη για την Τουρκία λόγω της πολιτικής αναστάτωσης που επέφερε το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980.

- Πέμπτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1985 – 1989. Βασικό του γνώρισμα ήταν η μετάβαση από την τουρκική οικονομία που εξαρτόνταν σημαντικά από τις εισαγωγές σε μια ανοιχτή οικονομία της Τουρκίας με εξαγωγικό προσανατολισμό.

- Έκτο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1990 – 1994. Αποτελεί «εγκώμιο» στην οικονομική πολιτική με τα φιλελεύθερα πρότυπα και αρχές που εισήγαγε πρώτος ο Τ. Οζάλ κατά τη δεκαετία του ΄80 στην Τουρκία.

[335] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 203-204.

- Έβδομο Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα 1996 – 2000. Πρόκειται για ένα οικονομικό πρόγραμμα που έμεινε μόνο στα χαρτιά, δηλαδή στην ουσία δεν εφαρμόστηκε ποτέ στην πράξη.[336]

Πίνακας 24:

ΚΛΑΔΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΩΝ* ΚΑΙ ΜΗ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ, 1948-1955, 1963-1967, 1968-1972.

Κλάδοι. Περίοδοι:	1948-1955.		1963-1967.		1968-1972.	
	Εκατ. Τ.Λ.**	%	Εκατ. Τ.Λ.	%	Εκατ. Τ.Λ.	%
Γεωργία	1462.4	11.4	10014	15.3	16900	15.2
Βιομηχανία	1601.1	12.9	12721	19.6	25000	22.4
Ορυχεία-ενέργεια	826.8	6.6	7584	11.7	13000	11.7
Μεταφορές	3018.1	24.2	9629	14.8	18000	16.1
Κατασκευές	3530.9	28.3	13384	20.6	20000	17.9
Υπηρεσίες	2075.8	16.6	11661	17.9	18600	16.7
ΣΥΝΟΛΟ:	12479.1	100%	64993	100%	111500	
100%						

* Σχεδιασμένη ορίζεται η περίοδος κατά την οποία σχεδιάστηκε σταθεροποιητικό πρόγραμμα, ενώ μη σχεδιασμένη αυτή κατά την οποία δε σχεδιάστηκε σταθεροποιητικό πρόγραμμα από τις αρμόδιες οικονομικές υπηρεσίες της Τουρκίας. Μη σχεδιασμένη περίοδος ανάπτυξης 1948-1955 (σε τιμές έτους 1948) και σχεδιασμένες περίοδοι ανάπτυξης 1963-1967, 1968-1972 (σε τιμές έτους 1965).

[336] Kongar, Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı, σελ. 362-400.

** Σε εκατομμύρια τουρκικές λίρες.

Πηγή: Mükerrem H. Türkiye Ekonomisinin Analizi. Başlica Ekonomik Göstergelerle, Güryay Matbaacılık, Istanbul, 1980, σελ. 108-109 (βλ. Gürtan Kenan. *«Sectoral Breakdown of Investments and Related Problems»*, στο Mükerrem H. Problems of Turkey's Economic Development, Vol. 1, Istanbul, 1972.).

Το πρωταρχικής σημασίας ερώτημα που πρέπει άμεσα να απαντηθεί είναι εάν τελικά η αντιμετώπιση της πρόκλησης της παγκοσμιοποίησης μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματικά μόνο με την προώθηση της φιλελευθεροποίησης (liberalization) της αγοράς. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι φυσικά αρνητική. Αντίθετα απαιτείται επιπλέον αύξηση της ιδιωτικής επένδυσης και της οικονομικής απάπτυξης. Όπως και στην περίπτωση των περισσότερων αναπτυσσόμενων χωρών (π.χ. στην περίπτωση της Ελλάδας), η φιλελευθεροποίηση δε συνιστά από μόνη της πανάκεια για την επίλυση των αναπτυξιακών προβλημάτων της Τουρκίας.[337] Εξάλλου σύμφωνα με την οικονομική θεωρία η διαφορά Συνολικών Επενδύσεων (I) και Συνολικών Αποσβέσεων (D) ισούται με τον Καθαρό Σχηματισμό Κεφαλαίου (Net Capital Formulation). Ο σχηματισμός κεφαλαίου επομένως σε μια σύγχρονη οικονομία δίνεται απλοϊκά από τη σχέση:

I – D = N.C.F.

Investments – Depreciation = Net Capital Formulation

Εννοείται βέβαια ότι, αν το αποτέλεσμα της διαφοράς είναι αρνητικό (< 0), τότε δεν παρατηρείται δημιουργία αλλά απώλεια κεφαλαίου, η οποία πρέπει να αντισταθμιστεί από αυξημένες εξαγωγές (exports), που θα επιτευχθούν μόνο με βελτίωση της ανταγωνιστικότητας (competitiveness) των εγχωρίως παραγόμενων τουρκικών προϊόντων. Η υποκατάσταση των εισαγωγών (import substitution) που εφάρμοσε ο Τ. Οζάλ τη δεκαετία του ΄80 ήταν αποτελεσματική ως προς αυτό το σημείο.

Ένας λόγος για τη χαμηλή αποδοτικότητα των εξαγωγών της Τουρκίας είναι ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες είχαν αρχίσει να απελευθερώνουν το εμπόριό τους την ίδια χρονική στιγμή που το έπραξε και η Τουρκία. Ο συγχρονισμός αυτός τελικά επέφερε αρνητικά αποτελέσματα στην εξαγωγική προσπάθεια και πολιτική της Τουρκίας και λειτούργησε δυστυχώς ως τροχοπέδη. Σήμερα περίπου 70 χώρες και μερικά ευρωπαϊκά κράτη έχουν οικονομίες στις οποίες οι εξαγωγές συμμετέχουν κατά το ένα τρίτο στο Α.Ε.Π. τους.

Το «εξαγωγικό θαύμα» επετεύχθη λόγω της υποτίμησης της τουρκικής λίρας και ο εξωτερικός τομέας ανέκαμψε αισθητά. Όμως εξαιτίας των μέτρων που επιβλήθηκαν η εγχώρια ζήτηση παρουσιάστηκε μειωμένη, στοιχείο

[337] Rubin and Kirisci, Turkey in World Politics. An Emerging Multiregional Power, σελ. 206.

αρνητικό για την πολυπόθητη οικονομική ανάπτυξη. Αδιαμφισβήτητα όμως η Τουρκία έχει να επιδείξει σπουδαία οικονομική ανάπτυξη, όπως επισημαίνουν ο Βασίλης Νότης (1995)[338] και ο Γεράσιμος Καραμπελιάς (2001)[339]. Παρ' όλα αυτά οι περιφερειακές – διατοπικές ανισότητες (regional inequalities) είναι εμφανέστατες και η τουρκική πραγματικότητα διακρίνεται από οικονομικό και κοινωνικό δυϊσμό.[340] Αυτά υποστηρίζονται και από τον Νότη Β. (1986, 1995)[341], αλλά προκύπτουν και από εμπεριστατωμένες μελέτες του Ο.Η.Ε. (U.N.) που έχουν καταδείξει ότι η Τουρκία κατατάσσεται 74η σε παγκόσμια κλίμακα με βάση το δείκτη της ανθρώπινης ανάπτυξης (Human Development Index)[342] και συνεχίζει να βρίσκεται σε χαμηλή θέση ακόμη και σήμερα. Το τουρκικό μοντέλο ανάπτυξης βασίστηκε στα φθηνά τουρκικά εργατικά χέρια, στο φθηνό εργατικό κόστος της εργασίας, άποψη που διατυπώνεται και από τον Νότη Β. (1995).[343] Ωστόσο, αν και οι εξαγωγές της Τουρκίας αυξήθηκαν κατακόρυφα μετά το 1980, οι κοινωνικές συνθήκες υποβαθμίστηκαν με τη γιγάντωση της κατώτατης εισοδηματικής τάξης – «τάξη των μη εχόντων», τη συρρίκνωση της μεσαίας τάξης και την οικονομική επικράτηση της άρχουσας, καθεστυκυίας κοινωνικής τάξης, που την αντιπροσωπεύουν οι κεμαλιστές, οι στρατιωτικοί, το οικονομικοκοινωνικό κατεστημένο, οι βιομήχανοι, οι γραφειοκράτες του κράτους.

Σε μια έκθεσή της η Κεντρική Τράπεζα της Τουρκίας τονίζει ότι ο πληθωρισμός μείωσε την πραγματική αγοραστική ικανότητα του τουρκικού λαού κατά 30% κατά το διάστημα 1993 – 1998 συρρικνώνοντας απειλητικά τα κέρδη των επιχειρηματιών, αυξάνοντας την ανεργία και επιβαρύνοντας τους φτωχούς και τη μεσαία τάξη με μία άδικη, έμμεση «φορολογία». Όσο αυξάνεται η τιμή του δολαρίου, αυξάνει και το χρέος σε λίρες, το έλλειμμα του προϋπολογισμού, τα επιτόκια του εξωτερικού δανεισμού, χωλαίνουν οι επενδύσεις, αυξάνεται η ανεργία με συνέπεια να ελλοχεύει κίνδυνος κοινωνικών εκρήξεων και διενέξεων. Γεγονός όμως είναι ότι η τουρκική οικονομία διαρκώς βρίσκεται στο χείλος της καταστροφής, αλλά συνεχίζει να επιβιώνει με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, αλλά πάντοτε με την έμπρακτη – σε χρηματικούς όρους βοήθεια των Διεθνών Οργανισμών (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα κτλ.).

Η ανάπτυξη της Τουρκίας δεν μπορεί να είναι στο διηνεκές πληθωριστική, ούτε όμως το έλλειμμα των τρεχουσών της συναλλαγών (current accounts deficit) να αυξάνεται συνεχώς. Ο έλεγχος των κυβερνητικών ελλειμμάτων προϋποθέτει εξαναγκασμό των τουρκικών δημοσίων επιχειρήσεων, ώστε να

---

[338] Βλ. για αναλυτικότερη παρουσίαση Νότης Β. (1995). Η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας και η Ενωμένη Ευρώπη, στο Βερέμης Θ. Η Τουρκία Σήμερα, Αθήνα.

[339] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7, Αθήνα, 2001, σελ. 59-60.

[340] Στο ίδιο, σελ. 247.

[341] Βλ. Νότης Β. (1995). Η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας και η Ενωμένη Ευρώπη, στο Βερέμης Θ. Η Τουρκία Σήμερα, Αθήνα.

[342] Για πιο λεπτομερή ανάλυση και παράθεση όλων των σχετικών οικονομικών δεδομένων και πορισμάτων της έρευνας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) για την ανθρώπινη ανάπτυξη στην Τουρκία βλ. U.N. Human Development Report 1997.

[343] Βλ. Νότης Β. (1995). Η οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας και η Ενωμένη Ευρώπη, στο Βερέμης Θ. Η Τουρκία Σήμερα, Αθήνα.

είναι δημοσιονομικά ανεξάρτητες και αυτοκαθοριζόμενες, μέτρο που θα προκαλέσει μια υποχώρηση στο επίπεδο διαβίωσης της εργατικής τάξης, αφού οι κρατικές επιχειρήσεις της παρέχουν πολλά βασικά καταναλωτικά αγαθά, όπως π.χ. υφάσματα, δερμάτινα, ζάχαρη κτλ. σε χαμηλό κόστος.[344] Επιπλέον σε μια χώρα όπου η ανεργία και η υποαπασχόληση είναι χρόνια πολύ υψηλές, οι κρατικές οικονομικές μονάδες προσφέρουν εργασία σε χιλιάδες Τούρκων εργαζομένων, που δύσκολα θα θυσιαστούν στο βωμό της παραγωγικότητας και της κερδοφορίας. Τελικά, εφόσον το επίπεδο των δαπανών της κοινωνικής πρόνοιας βρίσκεται πολύ χαμηλότερα από αυτό των βιομηχανοποιημένων χωρών, η περαιτέρω περιστολή τους θα επέφερε περισσότερες αρνητικές κοινωνικές συνέπειες.[345] Ο καθηγητής Καραμπελιάς Γ. αναφέρει πως η τελωνειακή σύνδεση με την Ε.Ε. θα επιφέρει παρενέργειες στους τομείς που χαρακτηρίζονται από ένταση κεφαλαίου και παράλληλα τονίζει ότι η περαιτέρω αύξηση της παραγωγικότητας του αγροτικού κλάδου της οικονομίας είναι ανέφικτη.[346] Για να κριθεί ως επιτυχής η τελωνειακή σύνδεση με την Ε.Ε. και να αποδώσει όσον αφορά στις εξαγωγές, πρέπει να περιοριστεί το εσωτερικό κόστος της εργασίας (cost of labour) και οι εισοδηματικές ανισότητες (income inequalities), οι οποίες υποσκάπτουν τις όποιες δυνατότητες για το άνοιγμα της τουρκικής εσωτερικής αγοράς (internal market).[347]

Η υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της τουρκικής λίρας κρίνεται επιτυχημένη, σύμφωνα με τους Schick Irvin και Tonak Ahmet (1987), μόνον όταν συνοδεύεται και από ισχυρή και αυστηρά προσηλωμένη οικονομική πολιτική (π.χ. συμπληρωματικά μέτρα κτλ.). Μια αποτυχία στην ενδεδειγμένη οικονομική πολιτική που πρέπει να εφαρμοστεί, ειδικά εάν παρασχεθεί στη χώρα ξένη οικονομική βοήθεια, όπως συνήθως γίνεται, οδηγεί σε αντίθετα αποτελέσματα, ακόμη και σε αύξηση των εισαγωγών. Στην πραγματικότητα, αντί να περιοριστεί το εμπορικό έλλειμμα της Τουρκίας, έχει συστηματικά αυξηθεί ύστερα από την επιβολή σταθεροποιητικών μέτρων.[348]

Το «κλειδί» στη βελτίωση του ισοζυγίου πληρωμών της Τουρκίας είναι η αύξηση των ξένων συναλλαγματικών εσόδων. Τα σταθεροποιητικά μέτρα υποστηρίζουν μια ροπή από την εκβιομηχάνιση που βασίζεται στην υποκατάσταση των εισαγωγών προς αυτήν που στηρίζεται στην προώθηση των εξαγωγών, μια οικονομική επιλογή που έχει κερδίσει αρκετούς υποστηρικτές στην Τουρκία. Ο εξαγωγικός προσανατολισμός υπαγορεύει μια εξειδίκευση στην παγκόσμια αγορά, μια προσαρμογή στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Έτσι γεννιέται αναγκαστικά η ανάγκη για σχεδιασμό – προγραμματισμό της οικονομίας και ορθολογική κατανομή των παραγωγικών πόρων της τουρκικής οικονομίας, ώστε να αμβλύνονται οι οποιεσδήποτε κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις π.χ. χάσμα πλούσιων – φτωχών, εχόντων και μη εχόντων κτλ.[349] Για να προωθηθούν οι εξαγωγές, πρέπει να μειωθεί το

[344] Schick I., Tonak A. Turkey in Transition, 1987, σελ. 353.
[345] Στο ίδιο, σελ. 353.
[346] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, σελ. 56.
[347] Στο ίδιο, σελ. 57-58.
[348] Schick, Tonak. Turkey in Transition, σελ. 353.
[349] Στο ίδιο, σελ. 353.

κόστος των εξαγώγιμων αγαθών, αλλά από τη στιγμή που οι περισσότερες από τις εισροές των μη – παραδοσιακών εξαγώγιμων προϊόντων εισάγονται αυτός ο στόχος δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί.

Επειδή ο ευκολότερος παράγοντας που ρυθμίζεται στις τιμές των εξαγωγών είναι το κόστος της εργασίας, ο εξαγωγικός προσανατολισμός χρειάζεται απαραίτητα τη συνδρομή του ελέγχου των μισθών, γεγονός που μπορεί να συνεπάγεται την απαγόρευση των απεργιακών κινητοποιήσεων ή ίσως ακόμη και την αναστολή της ύπαρξης και της λειτουργίας των εργατικών συνδικάτων και ενώσεων. Φυσικά τέτοιες ενέργειες της κυβέρνησης επιφέρουν κοινωνικές εκρήξεις και προστριβές με οξύτατο πολιτικό και οικονομικό αντίκτυπο, που υποσκάπτει την οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας.

Ο προσανατολισμός – προσήλωση προς τον ιδιωτικό τομέα των προηγούμενων πολιτικών κατευθύνει τις αναπτυσσόμενες χώρες προς τη διείσδυση στο διεθνές κεφάλαιο. Τα μέτρα σταθεροποίησης αναπαράγουν και ενδυναμώνουν τη δομή των κοινωνικών τάξεων προς όφελος των μοντέρνων καπιταλιστικών τάξεων – ελίτ, που εντάσσονται – ενσωματώνονται στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα.[350]

Απαιτείται πλέον άνοιγμα της τουρκικής οικονομίας, αν και αυτή η προσπάθεια παραπαίει μεταξύ των ισχυρών επιχειρηματικών συμφερόντων από τη μία πλευρά και του στρατοκρατικού κατεστημένου από την άλλη. Το πολιτικοστρατιωτικό κατεστημένο και όσοι το συντηρούν και το διαιωνίζουν αποφεύγει συστηματικά και αντιστρατεύεται πλήρως στην αλλαγή του πολιτικοοικονομικού σκηνικού της Τουρκίας, καθώς θεωρεί ότι με αυτόν τον τρόπο θίγονται καίρια, ζωτικά του συμφέροντα. Αυτό γίνεται αντιληπτό με τον πλέον φανερό τρόπο από τα όσα διαδραματίστηκαν μετά το πέρας της Συνόδου της Κοπεγχάγης (Δεκέμβρης του 2002). Ειδικότερα υπήρξε σφοδρή σύγκρουση μεταξύ των μεταρρυθμιστών, που εκφράζονται από τη νέα κυβέρνηση της Τουρκίας, και του στρατιωτικού κατεστημένου, το οποίο εκφράζεται από τους πανίσχυρους στρατηγούς, τη γραφειοκρατία, το «βαθύ κράτος» και τους διάφορους ιδεολόγους κεμαλικούς, που δηλώνουν πιστή υποταγή στα πιστεύω και στα ιδεώδη τα οποία εισήγαγε ο Κεμάλ Ατατούρκ στην Τουρκία, ο ιδρυτής του σημερινού τουρκικού κράτους και ο θεμελιωτής της σύγχρονης τουρκικής δημοκρατίας, όπως έχει επικρατήσει να θεωρείται από τον πολιτικό και οικονομικό κόσμο της Τουρκίας. Η σύγκρουση αυτή μαίνεται ως τις μέρες μας ανεξέλεγκτη και κανένας δε γνωρίζει την τελική της έκβαση.

Η Τουρκία συνιστά σαφώς ένα σημαντικό γεωπολιτικό κόμβο, σπουδαίο γεωστρατηγικό παράγοντα στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, της Ευρώπης και της Ασίας και τέλος πέρασμα για το φυσικό αέριο και τα πετρέλαια της Κασπίας Θάλασσας, για τα οποία γίνεται ιδιαίτερος λόγος τελευταία. Ο βασικός εμπορικός εταίρος της είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση (18 δισεκατομμύρια δολάρια το ύψος των εμπορικών τους συναλλαγών το 1999), ενώ ακολουθούν δεύτερες οι Η.Π.Α. (6 δισεκατομμύρια δολάρια η τελική αξία των εμπορικών τους συναλλαγών με την Τουρκία το 1999). Ενδεικτικά επίσης

[350] Στο ίδιο, σελ. 354.

αναφέρεται ότι ο πληθωρισμός διαμορφώθηκε για το 1999 στο επίπεδο του 69%, ενώ οι προβλέψεις για το 2001 εκτιμούσαν το ύψος του στο χαμηλό και αρκετά αισιόδοξο επίπεδο του 10%. Τέλος όσον αφορά το Α.Ε.Π., αυτό παρουσίασε ποσοστιαία άνοδο κατά 4.7% το 1999 και για το έτος 2001 οι προβλέψεις του τουρκικού οικονομικού επιτελείου το εκτιμούσαν να ανέρχεται στο 7%. Για να πραγματοποιηθούν οι προαναφερθείσες προβλέψεις, πέρα από τη συνεχή βελτίωση των μακροοικονομικών μεγεθών της τουρκικής οικονομίας, γεγονός που σταδιακά διαφαίνεται στην πράξη, χρειάζεται και αλλαγή του θεσμικού πλαισίου και της νομοθεσίας που διέπει τις επενδύσεις, τα επενδυτικά κίνητρα, αλλά και την επιχειρηματική κίνηση γενικότερα και τη μεταχείριση του ξένου κεφαλαίου και των ξένων επιχειρήσεων – επιχειρηματιών ειδικότερα.

Ο δρόμος που πρέπει να διανύσει η Τουρκία, για να αποτελέσει τελικά ενεργό μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κρίνεται ιδιαίτερα δύσβατος και μακρύς. Οι σύγχρονες τάσεις και προοπτικές που διαγράφονται στον ορίζοντα στο άμεσο μέλλον δε γίνεται να αφήσουν αμέτοχη την Τουρκία, τη στιγμή που τόσο η Νέα Οικονομία όσο και η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας αναμοχλεύουν τις υπάρχουσες δομές, μεταβάλλουν άρδην το κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι και απαιτούν την εγρήγορση και επαγρύπνηση όλων ανεξαιρέτως των κρατών και ειδικά όλων όσων ευθύνονται για τη χάραξη πολιτικής και τη λήψη αποφάσεων σε εθνικό, υπερεθνικό ή διακρατικό επίπεδο. Οι Τούρκοι στρατηγοί και όλοι όσοι τους στηρίζουν αμέριστα από τον πολιτικό και όχι μόνο χώρο, οφείλουν να συνειδητοποιήσουν τα πλεονεκτήματα που θα προκύψουν από την ένταξη της χώρας τους στην Ε.Ε. και να δραστηριοποιηθούν ορθολογικά και με πλήρη επίγνωση των πράξεών τους προς αυτήν την κατεύθυνση, απεμπολώντας φυσικά αν αυτό παραστεί ανάγκη ακόμη και κεκτημένα τους δικαιώματα, εξουσίες και συμφέροντα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η παγκοσμιοποίηση έχει εισάγει καθοριστικούς περιορισμούς στην πολιτική της Τουρκίας, μετασχηματίζοντας την πολιτική της οικονομία από μια προστατευόμενη και κλειστή οικονομία (protected and closed economy) σε μία φιλελεύθερη με εξαγωγικό προσανατολισμό (export oriented economy). Ωστόσο η απόδοση της Τουρκίας στη δεκαετία του ΄90 σε σύγκριση με αυτήν της προηγούμενης δεκαετίας ή με την απόδοση των άλλων αναδυόμενων αγορών κρίνεται απογοητευτική. Οι ταχύτατες τεχνολογικές αλλαγές και ο ρυθμός της χρηματοοικονομικής ολοκλήρωσης δεν άσκησαν αξιόλογες επιδράσεις στην οικονομική πρόοδό της. Οι στρατηγικές απελευθέρωσης που υιοθετήθηκαν δεν ήταν επαρκείς για να αποκομίσουν τα οφέλη μιας υψηλά αλληλοεξαρτόμενης παγκόσμιας οικονομίας.[351]

Ο βαθμός ανοίγματος (openness) δεν ήταν αρκετός για να στηρίξει την οικονομική απόδοση της Τουρκίας. Οι διαδοχικές τουρκικές κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν τα κονδύλια για τη χρηματοδότηση του ελλείμματος για να καλύψουν τους πολιτικούς τους σκοπούς. Έτσι η Τουρκία ζημιώθηκε, αφού, αν και έγινε μια φιλελεύθερη οικονομία, δε δρομολόγησε την αναδιάρθρωση του δημοσίου τομέα της (public sector), δεν κατάφερε να περιορίσει τις

[351] Για περισσότερη αναφορά στα προβλήματα της παγκοσμιοποίησης στην τουρκική οικονομία, καθώς και στις δυσκολίες προσαρμογής που αντιμετωπίζει μια επεκτεινόμενη οικονομία όπως είναι η τουρκική βλ. και World Bank. Turkey: Prospects and Problems of an Expanding Economy, Washington D.C., 1973.

πελατειακές σχέσεις μεταξύ των κομμάτων εξουσίας και των πολιτών, απελευθέρωσε την οικονομία της δίχως τη λήψη συμπληρωματικών μέτρων και επενδυτικών στρατηγικών και χωρίς να διαμορφώσει το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για να επιλύσει τα προβλήματα διανομής (distribution) που θα προέκυπταν από το άνοιγμα της οικονομίας και τη φιλελευθεροποίηση. Αντιθέτως παρατηρήθηκε ακραία διασπάθιση και σπατάλη του δημόσιου χρήματος από τις κυβερνήσεις για τις ποικίλες φιλολαϊκές πολιτικές τους και τα δημόσια ελλείμματα παρουσίασαν έναν ατελείωτο φαύλο κύκλο (spiraling), γεγονότα που συνέτειναν στη στάσιμη οικονομική απόδοση της Τουρκίας. Οι αναγκαίοι μετασχηματισμοί που πρέπει να γίνουν πιθανόν να μη χρειάζονται τις νεοφιλελεύθερες «συνταγές» – κατευθύνσεις που παρέχουν στην Τουρκία το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) και η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) με τα οικονομικής υφής προγράμματα που καταρτίζουν και τις λύσεις που προσφέρουν στο οικονομικό αδιέξοδο της Τουρκίας. Στην πραγματικότητα ίσως τα διαρθρωτικά προβλήματα της τουρκικής οικονομίας ή ένα τμήμα τους να οφείλονται σε αυτά ακριβώς τα προγράμματα. Όπως κάθε χώρα, έτσι και η Τουρκία οφείλει να προβάλει και να εφαρμόσει τις δικές της θεσμικές λύσεις και αναπτυξιακές στρατηγικές.

Για να αποτελέσει η φιλελευθεροποίηση της τουρκικής οικονομικής δραστηριότητας παράγοντα προόδου και ανάπτυξης, απαιτείται αέναος συντονισμός των εχγώριων βιομηχανικών στρατηγικών, των τεχνολογικών πολιτικών και των μηχανισμών παροχής κινήτρων με των αντίστοιχων ξένων. Με αυτόν τον τρόπο μόνο είναι εφικτό για την Τουρκία να αποβεί καταλυτική η συμβολή της στη σύγχρονη, παγκοσμιοποιημένη οικονομία (globalized economy).[352] Εξάλλου, ακόμη και αν η παγκοσμιοποίηση θέτει σημαντικούς περιορισμούς (constraints) στις εθνικές κυβερνήσεις καθώς και στις επιλογές τους, ωστόσο συνιστά το εθνικό πλαίσιο χάραξης πολιτικής που διαμορφώνει και θα συνεχίσει να διαμορφώνει τις προοπτικές της ανάπτυξης οποιουδήποτε κράτους και ιδιαίτερα των αναπτυσσόμενων κρατών.

Λόγω της κρίσης του Νοεμβρίου του 2000, οι Τούρκοι καταναλωτές αγοράζουν με την ίδια ποσότητα χρήματος μόνο τα 3/4 των αγαθών που αποκτούσαν πριν από τη de facto υποτίμηση της τουρκικής λίρας (μείωση της αγοραστικής αξίας του χρήματος). Πάντως ήδη ο διεθνής οίκος αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας και αξιοπιστίας Standard & Poor's προχώρησε σε υποβάθμιση του αξιόχρεου της χώρας. Ο οίκος ενέταξε την πιστοληπτική ικανότητα του μακροπρόθεσμου ορίζοντα της Τουρκίας στην κατηγορία Β από Β+, ενώ το αξιόχρεο της χώρας σε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα υποβιβάστηκε από το επίπεδο Β στο C.

Η σύγκρουση που ήταν συνέπεια της ρήξης μεταξύ των Σεζέρ και Ετζεβίτ, πυροδότησε την πολιτική και οικονομική κρίση στη χώρα και οδήγησε στην υποτίμηση της λίρας πάνω από 35%. Η τουρκική κυβέρνηση δήλωνε ότι θα διατηρήσει σταθερό το στόχο της για μείωση του πληθωρισμού από το 30% που βρισκόταν, ο στόχος όμως που είχε τεθεί για υποχώρηση στο 10% έως 12% μέχρι το τέλος του έτους του 2001 δεν ήταν πλέον εφικτός και θα

[352] Όσον αφορά στην αλληλεπίδραση μεταξύ του Ισλάμ και της Παγκοσμιοποίησης ως θεωρία αλλά και ως πράξη βλ. και Akbar S. and Hastings D. Islam, Globalization and Postmodernity, 1994.

έπρεπε να αναθεωρηθεί. Στο μεταξύ εν όψει της έναρξης των συνομιλιών για την έξοδο από την κρίση οι τιμές των μετοχών στο Χρηματιστήριο της Κωνσταντινούπολης σημείωναν άνοδο της τάξης του 7.35%, με το δείκτη να ανέρχεται στις 8.958 μονάδες από τις 8.344 λίγες μόνο ημέρες πριν.

Το τουρκικό Α.Ε.Π. συρρικνώθηκε κατά 4.2% το πρώτο τρίμηνο, καθώς οι επιπτώσεις των δύο πρόσφατων χρηματοοικονομικών κρίσεων είχαν αρχίσει να κάνουν αισθητή την επίδρασή τους στην πραγματική οικονομία, γεγονός που προκάλεσε ανησυχία στους Τούρκους στρατηγούς. Υπενθυμίζεται ότι το αντίστοιχο διάστημα του 2000 ο ρυθμός αύξησης του Α.Ε.Π. είχε αγγίξει το 4.2%. Όπως μετέδιδε το *«Reuters»,* τα στοιχεία τα οποία καταδεικνύουν ότι η τουρκική οικονομία αντιμετωπίζει το φάσμα της ύφεσης δημοσιεύονται τη στιγμή που ο Τύπος της Τουρκίας αναφέρει ότι οι στρατηγοί και το στρατογραφειοκρατικό κατεστήμενο ανησυχούν για τις κοινωνικές αντιδράσεις που μπορεί να πυροδοτήσει η οικονομική κρίση.

Η οικονομία «υποφέρει» από τις επιπτώσεις των κρίσεων που ξέσπασαν το Νοέμβριο του 2000 καθώς και το Φεβρουάριο του 2001, όταν η κυβέρνηση εξαναγκάστηκε να προχωρήσει στη de facto υποτίμηση της λίρας, γεγονός το οποίο ανέτρεψε το αντιπληθωριστικό πρόγραμμα υπό την εποπτεία του Δ.Ν.Τ.[353] Έκτοτε χιλιάδες εργαζόμενοι έχουν απολυθεί, καθώς πολλές επιχειρήσεις κλείσανε, ανίκανες να αντιμετωπίσουν τη διολίσθηση της λίρας κατά 40% έναντι του δολαρίου, ενώ ο πληθωρισμός εκτοξεύθηκε το Μάϊο στο 52.4%. Οι Τούρκοι πολίτες αντιμετώπισαν τις υπέρογκες αυξήσεις στις τιμές του πετρελαίου και συνεπώς στο κόστος θέρμανσης και στα καύσιμα, όπως επίσης και τις αυξήσεις στο Φ.Π.Α. και σε άλλους φόρους στις οποίες προχώρησε η κυβέρνηση προκειμένου να ενισχύσει τα δημόσια έσοδα.

Όπως ανέφεραν δημοσιεύματα του τουρκικού Τύπου, το πανίσχυρο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας (Σ.Ε.Α.) ασχολήθηκε με τον κίνδυνο της κοινωνικής έκρηξης, που εγκυμονούσε η δυσμενής πορεία της οικονομίας και το κύμα των ανατιμήσεων σε βασικά αγαθά (πρώτης ανάγκης). «Μία έκθεση του Σ.Ε.Α., που δημοσιεύτηκε το Μάρτιο του 2001, ανέφερε ότι τα μέτρα που λήφθησαν μετά την οικονομική κρίση, έχουν οδηγήσει πολλούς Τούρκους πολίτες χαμηλού εισοδήματος (low income) σε μεγάλη απόγνωση και εξέφραζε την ανησυχία ότι αυτή θα μπορούσε να προκαλέσει κοινωνική έκρηξη», σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *«Hurriyet»*.

Από την πλευρά του ο Τούρκος Πρωθυπουργός Ετζεβίτ, προσπάθησε να υποβαθμίσει τα δημοσιεύματα, λέγοντας ότι δε μπορεί να συζητήσει δημοσίως τα τεκταινόμενα του Συμβουλίου. Σε μια σπασμωδική κίνηση η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε το διορισμό δύο νέων μελών στο Διοικητικό Συμβούλιο της κρατικής εταιρείας τηλεπικοινωνιών, την Türk Telekom, στην προσπάθειά της να πείσει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο να αποδεσμεύσει βοήθεια ύψους 1.56 δισεκατομμυρίων δολαρίων, απαραίτητη για τη διάσωση της οικονομίας.

Όπως είχε μεταδώσει το διεθνές ειδησεογραφικό πρακτορείο *«Reuters»,* (Μάρτιος 2001) δεν είχε γίνει σαφές ακόμα, εάν η κίνηση της Άγκυρας είχε

[353] Σχετικά με τις αναταράξεις και τους «εκτροχιασμούς» στα προγράμματα του Δ.Ν.Τ. για την τουρκική οικονομία από ποικίλους εσωτερικούς χειρισμούς και πολιτικές ή οικονομικές αποφάσεις όπως είναι π.χ. η υποτίμηση της τουρκικής λίρας, βλ. και *Economist Intelligence Unit (E.I.U.),* Country Report, January 2002, Turkey.

προκαλέσει την ικανοποίηση του Δ.Ν.Τ., το οποίο είχε ζητήσει με ιδιαίτερη επιμονή το διορισμό στο Διοικητικό Συμβούλιο στελεχών με εμπειρία στον ιδιωτικό τομέα, προκειμένου να οδηγήσουν το κρατικό μονοπώλιο (state monopoly) με επιτυχία στο δρόμο της ιδιωτικοποίησης. Η ανακοίνωση του τουρκικού Υπουργείου Οικονομικών ανέφερε ότι τα δύο στελέχη έχουν εμπειρία στον ιδιωτικό τομέα, ιδίως στον τομέα των Μ.Μ.Ε., των τηλεπικοινωνιών και των αμυντικών προγραμμάτων. Η αγορά πάντως αντέδρασε αρνητικά, καθώς οι ανησυχίες για τις σχέσεις της χώρας με το Δ.Ν.Τ. υπερέβησαν τους τριγμούς που είχε προκαλέσει το «πάγωμα» της δόσης ύψους 1.56 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Οι ανησυχίες και η αβεβαιότητα της αγοράς έγινε αντιληπτή στη δημοπρασία των οκτάμηνων εντόκων γραμματίων, όπου το επιτόκιο «σκαρφάλωσε» στο 95%, πολύ υψηλότερα από τα συνηθισμένα επίπεδα.

Ως αποτέλεσμα των εκλογών του Νοεμβρίου του 2003 στην Τουρκία, παρατηρήθηκε μια υπέρμετρη δημοσιονομική διαταραχή στο τελευταίο τρίμηνο του 2002. Το πρωτογενές πλεόνασμα του δημόσιου τομέα το 2002 υπερέβη το στόχο του 6.5% του Α.Ε.Π. κατά 2.7%. Το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι οι συντάξεις θα αυξηθούν κατά 1.5% του Α.Ε.Π. Για να αντιστραφεί το αρνητικό οικονομικό κλίμα και να ικανοποιηθεί ο στόχος του Δ.Ν.Τ. για το πρωτογενές έλλειμμα του 2003, η τουρκική ηγεσία έπρεπε να λάβει «θεραπευτικά» μέτρα που να ισοδυναμούν με το απωλεσθέν ποσοστό της τάξης του 4.2% του τουρκικού Α.Ε.Π.[354] Στις αρχές του Μαρτίου του 2003 η κυβέρνηση ανακοίνωσε μια δεσμίδα χρηματοδοτικών μέτρων όπως είναι η περικοπή δαπανών ίση με 2.6% του Α.Ε.Π. και η αύξηση των εσόδων κατά 1.6% του Α.Ε.Π. Το πακέτο των μέτρων εγκρίθηκε και από το Δ.Ν.Τ., παρόλο που κρίθηκε πολύ δύσκολη η πιστή εφαρμογή του από τους Τούρκους ιθύνοντες.[355]

Η αυξημένη αβεβαιότητα για την πορεία της τουρκικής οικονομίας γίνεται αντιληπτή και πιο πρόσφατα με τις εξελίξεις του Μαρτίου του 2003 και την έναρξη του Πολέμου στο Ιράκ, γεγονός το οποίο έθεσε σε αμφιβολία την εμμονή της τουρκικής κυβέρνησης στις μεταρρυθμίσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.). Η χρηματαγορά και η κεφαλαιαγορά της Τουρκίας επηρεάστηκαν αρνητικά από τον Πόλεμο στο Ιράκ, η τουρκική λίρα αποδυναμώθηκε περισσότερο από 8% έναντι του αμερικανικού δολαρίου (USD), οι αποδόσεις των εγχώριων ομολόγων (domestic benchmark bond yields) αυξήθηκαν κατά 10%. Ο δείκτης του Χρηματιστηρίου της Κωνσταντινούπολης (Istanbul Stock Exchange, I.S.E.) μειώθηκε κατά 13% σε όρους εθνικού νομίσματος (TL) και κατά 20% σε όρους αμερικανικού δολαρίου, ενώ το άνοιγμα (spread) των ευρωομολόγων (eurobonds) διευρύνθηκε κατά 100 έως 200 μονάδες βάσης (basis points).[356]

[354] National Bank of Greece S.A. Country Updates. South Eastern Europe & Mediterranean Emerging Market Economies Bulletin, Volume 4, Issue 4, March 2003, σελ. 2.
[355] Στο ίδιο, σελ. 2.
[356] Στο ίδιο, σελ. 1.

16. ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ (Ε.Ε.) – ΔΑΝΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ, ΑΠΟ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ Η.Π.Α.

Οι σχέσεις μεταξύ της Ε.Ε. και της Τουρκίας χρονολογούνται επίσημα από το 1963 και συγκεκριμένα από την υπογραφή της σχετικής Συμφωνίας Σύνδεσης (συμφωνία της Άγκυρας). Η Συμφωνία Σύνδεσης τέθηκε σε ισχύ το 1964. Βέβαια η ενταξιακή της προσπάθεια ξεκίνησε το 1959, όταν υποβλήθηκε η αίτηση σύνδεσής της με την Κοινότητα.[357] Το στρατιωτικό πραξικόπημα του Μεντερές το 1960 διέκοψε τις διμερείς τους διαπραγματεύσεις, οι οποίες επεναλήφθηκαν δύο χρόνια μετά.[358] Η αίτηση προσχώρησης της χώρας αυτής χρονολογείται από τον Απρίλιο του 1987. Η πρώτη γνώμη της Επιτροπής, η οποία εκδόθηκε το Δεκέμβριο του 1989, δεν υπήρξε ευνοϊκή για άμεση έναρξη των διαπραγματεύσεων με την Τουρκία. Το 1997 η Επιτροπή στο έγγραφό της «Πρόγραμμα Δράσης 2000» διαπιστώνει την ικανοποιητική λειτουργία της τελωνειακής ένωσης, αλλά συγχρόνως και τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετώπισε όσον αφορά στη συνέχιση της χρηματοδοτικής συνεργασίας και του πολιτικού διαλόγου με τη χώρα αυτή. Επίσης προτείνει την παροχή ευρωπαϊκής βοήθειας με στόχο τη βελτίωση της κατάστασης στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου (Δεκέμβριος 1997) επιβεβαίωσε την επιλεξιμότητα της χώρας αυτής για την προσχώρηση στην Ένωση. Ως εκ τούτου στις 4 Μαρτίου 1998 η Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση

[357] Για περισσότερη αναφορά στις σχέσεις της Τουρκίας με την Ε.Ε., το ιστορικό της ενταξιακής προσπάθειας της Τουρκίας, τις διαπραγματεύσεις, τις πρωτοβουλίες εκατέρωθεν κτλ. βλ. και Canan B., Williams A. Turkey and Europe, Pinter Publishers, 1993. Επίσης, βλ. και Council of the European Communities. E.E.C. - Turkey Association Agreement and Protocols and Other Basic Texts, 1992.

[358] Να σημειωθεί ότι, όποτε παρενέβαιναν οι στρατιωτικοί ηγέτες της Τουρκίας πραξικοπηματικά, πάντα διακόπτονταν οι διμερείς διαπραγματεύσεις Τουρκίας – Ε.Ε. και επαναλαμβάνονταν μετά την επιστροφή της χώρας στον «ομαλό» δημοκρατικό βίο – διακυβέρνηση. Η επάνοδος στην «ομαλοποίηση» γίνονταν όταν και όποτε το έκριναν οι στρατιωτικοί αρχηγοί.

σχετικά με την εφαρμογή της ευρωπαϊκής στρατηγικής με στόχο την προετοιμασία της Τουρκίας για την προσχώρηση. Αυτό το πρόγραμμα δράσης επικεντρώνεται στην εμβάθυνση της τελωνειακής ένωσης (που άρχισε να ισχύει την 31η Δεκεμβρίου 1995 ή επίσημα στις 01 / 01 / 1996) και στην επέκτασή της στον τομέα των υπηρεσιών και της γεωργίας καθώς και στην ενίσχυση της συνεργασίας σε ορισμένους τομείς. Καθεστώς υποψήφιας προς ένταξη χώρας επιδόθηκε στην Τουρκία στη Συνάντηση Κορυφής του Ελσίνκι (Δεκέμβριος 1999) με βάση τις αποφάσεις της οποίας η Τουρκία θα ενταχθεί στην Ε.Ε. με τα ίδια κριτήρια που εντάχθηκαν και οι υπόλοιπες χώρες.[359]

Η τελωνειακή ένωση που έβαλε τα θεμέλια για τον εκμοντερνισμό της οικονομίας της Τουρκίας θεωρείται και ορόσημο στην ενσωμάτωσή της στο διεθνές εμπόριο, ενώ καλύπτει μόνο βιομηχανικά και κατεργασμένα γεωργικά προϊόντα (τα παραδοσιακά αγροτικά προϊόντα δεν περιλαμβάνονται στις διατάξεις της τελωνειακής ένωσης).[360] Η Επιτροπή (Commission) στην έκθεσή της του μηνός Νοεμβρίου 1998 επιβεβαιώνει την ανάλυση την οποία περιλαμβάνει το «Πρόγραμμα Δράσης 2000». Η ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς συνοδεύεται από ορισμένες ανωμαλίες στο πολιτικό σύστημα και ιδίως στην άσκηση των κρατικών εξουσιών, στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στο χειρισμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (European Council) του Ελσίνκι υπογράμμισε την πλήρη υποψηφιότητα της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με την προϋπόθεση ότι θα επιτευχθούν τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Εξάλλου αποφάσισε ότι η Τουρκία θα επωφεληθεί μιας προενταξιακής στρατηγικής όπως όλες οι υποψήφιες χώρες, για τη στήριξη των μεταρρυθμίσεων που έχουν ήδη αρχίσει. Στις 8 Μαρτίου 2001 εγκρίθηκε η εταιρική σχέση για τη προσχώρηση της Τουρκίας στην Ε.Ε. Η τουρκική κοινή γνώμη πάντως σε ποσοστό 68% τοποθετείται θετικά – υπέρ ως προς την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε., σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη από το Τουρκο – Ευρωπαϊκό Ίδρυμα (Turkish – European Foundation).[361] Ο συγγραφέας της παρούσας μελέτης θεωρεί πως το ποσοστό αυτό θα αυξηθεί με την πάροδο των ετών, ιδίως μετά την κατοχύρωση της ημερονηνίας έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων στην ευρωπαϊκή Σύνοδο Κορυφής στις 3 Οκτωβρίου του 2005,[362] γεγονός που πιθανότατα να αποτελέσει την απαρχή μιας έντονης φιλοευρωπαϊκής πολιτικής στάσης της Τουρκίας προς τις χώρες – μέλη της Ε.Ε., χωρίς όμως να θίγονται και οι κοινές επιδιώξεις – συμφέροντά της με τις Η.Π.Α., αλλά και μιας σκληρής προσπάθειας της Τουρκίας για να εξασφαλίσει την επίτευξη των οικονομικών και πολιτικών κριτηρίων της πλήρους ένταξής της στην Ε.Ε. Η φιλοευρωπαϊκή στάση της Τουρκίας έχει προ πολλού βέβαια αρχίσει να διαφαίνεται και να μετουσιώνεται σταδιακά σε κάποια θετικά σχόλια

[359] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, σελ. 38.
[360] Στο ίδιο, σελ. 37.
[361] Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 2002 από το Τουρκο-Ευρωπαϊκό Ίδρυμα (Turkish-European Foundation) με την υποστήριξη του Taylor Nelson Sofres – PIAR Research Institute και συμμετείχαν σε αυτήν 1886 άτομα (δείγμα) σε 17 επιλεγμένες πόλεις της Τουρκίας. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. http://www.flash-bulletin.de/2002/eFebruar21.htm.
[362] Η ημερομηνία αυτή θεωρήθηκε από πολλούς πολιτικούς, θρησκευτικούς και οικονομικούς παράγοντες της Τουρκίας ως η πιο σπουδαία ημερομηνία στη νεώτερη - σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας.

από ευρωπαίους ηγέτες, όσον αφορά στην πρόοδο που έχει επιτευχθεί σε μια σειρά από απαραίτητες δράσεις και μέτρα που πρέπει να αναλάβει η τουρκική κυβέρνηση, ώστε να ενταχθεί στην Ε.Ε. ως πλήρες μέλος της.

Ενδεικτικά πάντως αναφέρεται ότι το 2005 η Τουρκία υπέγραψε με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) Πρόγραμμα ύψους 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων, το οποίο θα λήξει το Μάϊο του 2008, ενώ αναμένεται η έγκριση νέας χρηματοδοτικής συμφωνίας ύψους 1.9 δισεκατομμυρίων δολαρίων ως τμήμα του τριετούς Προγράμματος που τέθηκε παλιότερα σε ισχύ για την ανόρθωση της τουρκικής οικονομίας.[363]

16.1. ΕΤΑΙΡΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΧΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι (Δεκέμβριος 1999) τόνισε ότι η Τουρκία ήταν υποψήφια προς προσχώρηση χώρα βάσει των ίδιων κριτηρίων με αυτά που ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη και ότι θα ισχύσει και για αυτήν μία προενταξιακή στρατηγική. Η στρατηγική αυτή έχει ως κύριο στόχο να παράσχει ένα συνεκτικό πρόγραμμα προετοιμασίας των χωρών αυτών για την προσχώρησή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση και ειδικότερα:

- Να συγκεντρώσει τις διάφορες μορφές συνδρομής που παρέχει η Ευρωπαϊκή Ένωση σε ενιαίο πλαίσιο, την εταιρική σχέση προσχώρησης.
- Να εξοικειώσει την Τουρκία με τις διαδικασίες και τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρέχοντάς της τη δυνατότητα να συμμετάσχει σε κοινοτικά προγράμματα.

16.2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ.

Α. ΣΤΟΧΟΣ.

Η εταιρική σχέση για την προσχώρηση έχει ως στόχο να εντάξει σε ένα νομικό πλαίσιο τους κατά προτεραιότητα τομείς εργασίας, οι οποίοι προσδιορίζονται στην έκθεση της Επιτροπής (Commission) για το 2000 σχετικά με την πρόοδο της Τουρκίας προς την προσχώρηση, τα χρηματοδοτικά μέσα που διατίθενται για την υλοποίηση των προτεραιοτήτων αυτών καθώς και τους όρους που ισχύουν για τη χορήγηση της βοήθειας αυτής. Η εν λόγω εταιρική σχέση συνίσταται σε μία σειρά μέσων που στοχεύουν στη στήριξη των προσπαθειών που καταβάλλει η χώρα στο πλαίσιο της διαδικασίας προσχώρησης. Στα μέσα αυτά συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, ένα εθνικό πρόγραμμα για την υιοθέτηση του κοινοτικού κεκτημένου (ΕΠΥΚΚ) που εγκρίθηκε από την τουρκική Εθνοσυνέλευση, η κοινή αξιολόγηση των μεσοπρόθεσμων προτεραιοτήτων της οικονομικής πολιτικής, το σχέδιο εθνικής ανάπτυξης καθώς και άλλα τομεακά προγράμματα. Τα μέσα

[363] http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=50014.

αυτά δε θα αποτελέσουν αναπόσπαστα μέρη της παρούσας εταιρικής σχέσης, αλλά οι προτεραιότητές τους θα είναι συμβατές με αυτήν. Η παρακολούθηση της υλοποίησης της εταιρικής σχέσης για την προσχώρηση θα εξασφαλίζεται στο πλαίσιο της συμφωνίας σύνδεσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Τουρκίας.

Εκτός από τις απαραίτητες κοινωνικές προσαρμογές που επείγουν π.χ. εκδημοκρατισμός, ανθρώπινα δικαιώματα, οργάνωση κράτους δικαίου, ελευθεροτυπία κτλ., απαιτείται εντατικοποίηση της σύνδεσης της οικονομικής με την κοινωνική ανάπτυξη της Τουρκίας με στόχο την εργασιακή και κοινωνική ειρήνη. Πρωτεύοντα ζητήματα, όπως αυτό της επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο (human capital), σε κινητές ή ακίνητες αξίες, η οργάνωση της αγοράς εργασίας (labour market) και η αντιμετώπιση των προβλημάτων της, οι συλλογικές εθνικές συμβάσεις εργασίας, η λειτουργία της κοινωνικής ασφάλισης, η διασύνδεση μεταξύ των Πανεπιστημίων και των επιχειρήσεων κ.ά., ανάγονται σε θέματα του κοινωνικού διαλόγου που πρέπει να επιλυθούν με κατάλληλες πολιτικές αποφάσεις στα πλαίσια βέβαια του ευρωπαϊκού κεκτημένου.[364]

Β. ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ.

Οι προτεραιότητες κατανέμονται σε δύο κατηγορίες:

Α. Στις βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες και
Β. Στις μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες.

Τα θέματα προτεραιότητας της πρώτης κατηγορίας είναι αυτά που η Τουρκία επρόκειτο να ρυθμίσει ή να προωθήσει εντός του 2001. Η ρύθμιση των θεμάτων προτεραιότητας της δεύτερης κατηγορίας αναμενόταν να διαρκέσει πάνω από ένα έτος, αν και έπρεπε να αντιμετωπιστεί από το 2001. Γενικά η ευθυγράμμιση της Τουρκίας με το κοινοτικό κεκτημένο είναι πολύ ικανοποιητική στους τομείς που καλύπτονται από την τελωνειακή ένωση. Όσον αφορά την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, την ενέργεια, τις τηλεπικοινωνίες και τα τελωνεία, οι βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες έχουν εν μέρει υλοποιηθεί. Συμπληρωματικές προσπάθειες είναι αναγκαίες όσον αφορά στις υπόλοιπες βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες. Όσον αφορά στις μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες αυτές βρίσκονται ακόμη σε προκαταρκτικό στάδιο ολοκλήρωσης και χρειάζονται ρηξικέλευθες αποφάσεις και μέτρα από την τουρκική κυβέρνηση για να περατωθούν.

Οι τομείς προτεραιότητας είναι οι εξής:

- Οικονομική μεταρρύθμιση
- Ενίσχυση των θεσμικών και διοικητικών ικανοτήτων
- Εσωτερική αγορά

[364] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 252-253.

- Δικαιοσύνη και εσωτερικές υποθέσεις
- Περιβάλλον
- Ενέργεια
- Πολιτικά κριτήρια
- Οικονομική πολιτική
- Γεωργία και Αλιεία
- Μεταφορές
- Απασχόληση και κοινωνικές υποθέσεις
- Περιφερειακή πολιτική και συνοχή

Γ. ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.

α. ΠΡΟΕΝΤΑΞΙΑΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ.

Την περίοδο 1996 – 1999, η Τουρκία έλαβε μη επιστρεπτέες ενισχύσεις ύψους 376 εκατομμυρίων ευρώ, δηλαδή ποσό κατά τι υψηλότερο των 90 εκατομμυρίων ευρώ ετησίως. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων θα χορηγήσει στην Τουρκία για το διάστημα 2000 – 2007 συνολική ενίσχυση 6.425 δισεκατομμυρίων ευρώ.[365] Ο κανονισμός (Ε.Κ.) αριθμού 2500 / 2001 που δημοσιεύτηκε το Δεκέμβριο του 2001 αποβλέπει στο να επικεντρώσει εκ νέου την κοινοτική χρηματοδοτική ενίσχυση που χορηγείται στην Τουρκία στις προτεραιότητες που καθορίζονται στην εταιρική σχέση για την προσχώρηση της χώρας. Οι προσπάθειες επικεντρώνονται επίσης στη διασυνοριακή συνεργασία της Τουρκίας και στη συμμετοχή της χώρας σε ορισμένα κοινοτικά προγράμματα.[366] Οι δράσεις που θα μπορούν να ενταχθούν στη χρηματοδότηση είναι: η βελτίωση των υποδομών, η προστασία του περιβάλλοντος, η γεωργική και αγροτική ανάπτυξη, η ενίσχυση των δικτύων μεταφορών και ενέργειας καθώς και η άρση των εμποδίων μεταξύ των παραμεθόριων περιοχών. Ο κανονισμός αυτός αποτελεί τη νομική βάση ενός νέου κονδυλίου του προϋπολογισμού για την Τουρκία. Οι προσκλήσεις υποβολής προσφορών στο πλαίσιο των προγραμμάτων Phare, ISPA και SAPARD είναι πλέον ανοικτές για τη συμμετοχή τουρκικών επιχειρήσεων.

β. ΒΡΑΧΥΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ.

Οι βραχυπρόθεσμες προτεραιότητες είναι οι ακόλουθες:[367]

- Να τεθεί σε εφαρμογή το πρόγραμμα αποπληθωρισμού και διαρθρωτικής μεταρρύθμισης που συμφωνήθηκε με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) και την Παγκόσμια Τράπεζα.
- Να εφαρμοστεί η μεταρρύθμιση του χρηματοοικονομικού τομέα για να εξασφαλιστεί η διαφάνεια (transparency) και η εποπτεία (supervision) του.

[365] http://www.europa.eu.int. (Επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης).
[366] Στο ίδιο.
[367] Στο ίδιο.

- Να εκπονηθεί δημοσιονομική εποπτεία για την πριν την ένταξη χρονική περίοδο, η οποία θα συνίσταται σε ετήσια κοινοποίηση της δημοσιονομικής κατάστασης και σε υποβολή προενταξιακού οικονομικού προγράμματος (Π.Ο.Π.).
- Να εφαρμοστούν οι γεωργικές μεταρρυθμίσεις.
- Να επιταχυνθεί η ιδιωτικοποίηση των δημόσιων επιχειρήσεων.

Σύμφωνα με την αξιολόγηση των οργάνων της Ε.Ε. που έγινε το Νοέμβριο του 2001 για την πρόοδο της Τουρκίας στον οικονομικό τομέα, ένα οικονομικό και δημοσιονομικό πρόγραμμα που προβλέπει διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις καθώς και δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές, τελεί υπό εφαρμογή. Ο τραπεζικός τομέας ενισχύθηκε. Με νέο νόμο αυξήθηκε η ανεξαρτησία της Κεντρικής Τράπεζας της Τουρκίας. Σε εξέλιξη βρίσκεται ένα πρόγραμμα αναδιάρθρωσης του γεωργικού τομέα. Η χώρα συμμετέχει στη διαδικασία δημοσιονομικής εποπτείας (fiscal supervision process) για την προενταξιακή περίοδο. Τέλος αναφέρεται ότι συνεχίστηκε η διαδικασία των ιδιωτικοποιήσεων, αλλά παραμένει το μονοπώλιο οινοπνευματωδών ποτών και καπνού.

γ. ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ.

Οι μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες έχουν ως εξής:[368]

- Ολοκλήρωση της διαδικασίας ιδιωτικοποίησης.
- Ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης του γεωργικού και χρηματοοικονομικού τομέα.
- Εγγύηση της βιωσιμότητας (viability) των συστημάτων συνταξιοδότησης και κοινωνικής ασφάλισης.
- Βελτίωση του γενικού επιπέδου της παιδείας και της υγείας, με ιδιαίτερη προσοχή στους νέους και τις μειονεκτούσες περιοχές.

16.3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.

Α. ΜΕΣΟΠΡΟΘΕΣΜΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ.

Οι μεσοπρόθεσμες προτεραιότητες αφορούν στα ακόλουθα σημεία:

- Τροποποίηση της νομοθεσίας της Κεντρικής Τράπεζας για να μπορέσει να συμμετάσχει η Τουρκία στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Κεντρικών Τραπεζών (Ε.Σ.Κ.Τ.).
- Καθιέρωση πλήρους ανεξαρτησίας της Κεντρικής Τράπεζας σε σχέση με την κυβέρνηση.

[368] http://www.europa.eu.int. (Επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης).

Η συμφωνία της τελωνειακής ένωσης της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση το 1996 σημάδεψε το ρόλο της Τουρκίας όσον αφορά το διεθνές εμπόριο. Αρχικά η συμφωνία μείωσε από 10.22% το ονομαστικό επιτόκιο προστασίας που είχε η Τουρκία με τις χώρες της Ε.Ε. σε 1.40% και το επιτόκιο προς τις τρίτες χώρες σε 6.92%. Περισσότερο από το μισό του εμπορίου της Τουρκίας σχετίζεται με την Ε.Ε. και περίπου ο μισός όγκος του εμπορίου διεξάγεται με τη Γερμανία. Ωστόσο η Τουρκία μόλις που αντιπροσωπεύει το 2.5% των εξαγωγών της Ε.Ε. Οι εισαγωγές της Τουρκίας από την Ε.Ε. το 1998 έφτασαν τα $24 δισεκατομμύρια, αντιπροσωπεύοντας μόνο το 3% των συνολικών εισαγωγών της Ε.Ε.[369] Η τελωνειακή ένωση απέφερε αλλαγές στο εμπόριο της Τουρκίας με τρίτες χώρες. Στα πλαίσια της εναρμόνισης της εμπορικής της πολιτικής με τις χώρες – μέλη της Ε.Ε., η Τουρκία έπρεπε να υπογράψει Συμφωνίες Ελεύθερου Εμπορίου (Free Trade Agreements, F.T.A.) με χώρες που ήδη είχαν υπογράψει τέτοιες Συμφωνίες με την Ε.Ε., όπως π.χ. το Ισραήλ, η Ουγγαρία, η Ρουμανία, η Δημοκρατία της Τσεχίας και της Σλοβακίας, η Σλοβενία, η Λετονία, η Βουλγαρία. Η πιο πολλά υποσχόμενα ήταν αυτή με το Ισραήλ, η οποία είχε σημαντικές συνέπειες για τη στρατιωτική ισορροπία (strategic balance) στη Μέση Ανατολή. Παρά τα θετικά σημεία της τελωνειακής ένωσης της Τουρκίας με την Ε.Ε. και τις ποικίλες ευκαιρίες που δημιούργησε, η ίδια απέφερε αρνητικές επιπτώσεις στην τουρκική κοινωνία, ιδιαίτερα στις κατώτερες εισοδηματικές τάξεις[370] των μισθωτών, των εργαζομένων, των εργατών και των γεωργών, μειώνοντας το πραγματικό τους εισόδημα και την αγοραστική τους δύναμη (purchasing power) και χαμηλώνοντας έτσι το βιοτικό τους επίπεδο.

Η Τουρκία θα αποτελεί έναν επιθυμητό συνεργάτη και εταίρο των Ευρωπαίων ανεξάρτητα από το κατά πόσο και σε τί βαθμό θα αλλάξουν τα παγκόσμια δεδομένα. Τόσο η γεωστρατηγική όσο και η γεωπολιτική της θέση επιτρέπουν αναμφισβήτητα μια τέτοια παραδοχή. Είναι κοινό μυστικό άλλωστε ότι μετά το πέρας του Ψυχρού Πολέμου οι εξωτερικές επιλογές της Τουρκίας αυξήθηκαν με γεωμετρική πρόοδο. Πάντως η πορεία της Τουρκίας εξαρτάται από το πώς η Ευρώπη τη μεταχειρίζεται και κατά πόσο την υπολογίζει στα μελλοντικά της σχέδια και στις πολιτικές της επιλογές. Μέχρι σήμερα η απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) προς την αίτηση της Τουρκίας για προσχώρηση στην Ε.Ε. ήταν αρνητική. Η πάγια αυτή στάση άλλαξε με την αποδοχή της έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας με την Ε.Ε. που συμφωνήθηκε στις 3 Οκτωβρίου του 2005 στο Λουξεμβούργο.

Το 1987 η αίτηση της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε. απορρίφθηκε, αφού δεν πληρούσε βασικά κριτήρια – πολιτικά και οικονομικά – και επειδή υπήρχε πιο έντονο ενδιαφέρον από πλευράς χωρών – μελών της Ε.Ε. για την ενσωμάτωση των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης στη σφαίρα επιρροής της Ε.Ε. Η Τουρκία λαμβάνονταν ως δεδομένη και ειδικότερα θεωρούνταν πελάτης και όχι πιθανός μελλοντικός εταίρος.[371] Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Γκαίτεμποργκ στη Σουηδία (15 – 21 Ιουνίου του 2001), αποφάνθηκε μεν ότι η προενταξιακή στρατηγική της Τουρκίας βρίσκεται στο σωστό δρόμο και έχει

[369] Rubin and Kirisci, Turkey in World Politics. An Emerging Multiregional Power, σελ. 193.
[370] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 250.
[371] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 226.

επιτευχθεί πρόοδος, αλλά υπογράμμισε ότι η χώρα πρέπει να προσπαθήσει περισσότερο στους τομείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ριζικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων.[372]

Η απόρριψη της Τουρκίας από την Ε.Ε. το 1987 απομόνωσε την Τουρκία και την έστρεψε προς την Ουάσιγκτον. Στην ίδια κατεύθυνση έστρεψαν την Τουρκία και οι επόμενες σχετικές αποφάσεις των Ευρωπαίων για τη δυνατότητά της να ενταχθεί στην Ε.Ε., με βάση τις απαραίτητες διαδικασίες και τα κριτήρια που οφείλει να πληρεί. Η Αμερική, αποφασισμένη να δημιουργήσει ένα σύστημα το οποίο θα της παράσχει τη δυνατότητα να παίξει έναν ηγεμονικό ρόλο στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή, έχει ενδυναμώσει τις σχέσεις της με την Άγκυρα αλλά με κόστος για την Άγκυρα. Η βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με το Ισραήλ και την Αίγυπτο συνιστά σημάδι ότι η Τουρκία ευθυγραμμίζεται με την πολιτική γραμμή που ακολουθούν οι Η.Π.Α., και έτσι προωθείται η εγκαθίδρυση μιας Pax Americana στην περιοχή που αποτελεί πρωταρχικό σκοπό των διπλωματικών αρχών των Η.Π.Α. Μια εξέχουσα σχέση με το Ισραήλ παρέχει στην Τουρκία ένα σημαντικό αντίβαρο, ώστε η ίδια να μπορεί να χρησιμοποιεί το εβραϊκό λόμπυ των Η.Π.Α. ενάντια στην ελληνική και αρμενική επιρροή στο Αμερικανικό Κογκρέσσο.[373]

Οι δύο κύριες επιλογές της Άγκυρας έχουν αποκρυσταλλωθεί τα τελευταία χρόνια και περιλαμβάνουν την Ευρώπη και την Αμερική. Εντούτοις, ο ισχυρός Τούρκος επιχειρηματίας Κοτς έχει εκφράσει τις επιφυλάξεις του σχετικά με τις ωφέλειες που θα αποκομίσει η πατρίδα του από την είσοδό της στην Ε.Ε. Οι πρώτες αρνητικές επιδράσεις, μετά την υπογραφή της τελωνειακής ένωσης το 1996, στους δείκτες της τουρκικής οικονομίας ταρακούνησαν Τουρκία και Ε.Ε., και έτσι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις κινητοποιήθηκαν, για να χρηματοδοτήσουν την Άγκυρα με τα κονδύλια που όριζαν τα χρηματοδοτικά πρωτόκολλα που είχαν συναφθεί.[374] Εάν τελικά κατορθώσει να ενωθεί με την Ευρώπη με τη μορφή ενός μόνιμου ή ημιμόνιμου ή μη προνομιακού ενταξιακού καθεστώτος (στο οποίο θα στερείται κάποια προνόμια – δικαιώματα που απολαμβάνουν τα πλήρη κράτη – μέλη της Ε.Ε.) η Τουρκία θα έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει ένα φιλελεύθερο, δημοκρατικό καθεστώς, το οποίο θα σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα και την υπάρχουσα εθνική της νομοθεσία. Η Ευρώπη ενισχύει μια τέτοια πορεία· υποβόσκουν όμως μερικά καίρια ζητήματα:

Α.) Η είσοδος της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα αλλοιώσει τον τρόπο λήψης των αποφάσεων στα κοινοτικά όργανα λόγω του πληθυσμιακού της μεγέθους.

Β.) Η μουσουλμανική θρησκεία και παράδοση της Τουρκίας αντιπαρατίθεται στη χριστιανική Ευρώπη. Η προοπτική της διεύρυνσης της Ε.Ε. εξαιτίας της ένταξης περισσότερων μουσουλμανικών κρατών στην Ε.Ε. μετά την Τουρκία προβληματίζει τους Ευρωπαίους ηγέτες. Κερδίζει ολοένα συμμάχους η άποψη ότι η Τουρκία θα παίξει το ρόλο του «δούρειου ίππου»

[372] http://www.ee.gr.
[373] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 226.
[374] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 168-169.

του Ισλάμ στην Ε.Ε. Το Ισλάμ είναι από τη φύση του ένα σκληρό, μη προσαρμοστικό, πολιτειακό σύστημα στο οποίο ο ηγέτης του αποτελεί τον έναν και μοναδικό, αναντικατάστατο αρχηγό σε όλα τα θέματα της ζωής των πιστών του. Αντιτίθεται στις παραδοσιακές αρχές και πεποιθήσεις που διέπουν τη χριστιανική θρησκεία, ανεξαρτήτως θρησκευτικών δογμάτων και αποχρώσεων π.χ. χριστιανοί ορθόδοξοι, καθολικοί, προτεστάντες, διαμαρτυρόμενοι κτλ.

Γ.) Είναι αμφίβολη η συμμόρφωση της Τουρκίας με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου ακόμη και μετά την είσοδό της στην Ε.Ε. Η ενίσχυση του γεωστρατηγικού της ρόλου και της στρατιωτικής της ισχύος, αλλά και η αυτόνομη και δυναμική ανάπτυξη της εθνικής της κεφαλαιοκρατίας, της καπιταλιστικής της οργάνωσης, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης της διεθνούς οικονομίας, αναδεικνύονται σε παράγοντες περιφερειακής ισχυροποίησής της και την ωθούν να διαταράζει περιοδικά την ειρήνη και την ευημερία της ευρύτερής της περιοχής, με την πρόκληση τετελεσμένων γεγονότων (faits accomplis), κυρίως σε βάρος της Ελλάδας.

Η Αμερική, από την άλλη πλευρά, φαίνεται πρόθυμη να διατηρήσει τη σκληρή δικτατορία των στρατηγών προς όφελος της κυνικά χαρακτηριζόμενης από την αμερικανική πολιτική και διπλωματική ηγεσία σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής. Ορισμένοι Τούρκοι στρατηγοί στηρίζουν την οικονομική συνεργασία στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας μεταξύ της Τουρκίας, της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας, της Ουκρανίας και της Γεωργίας και όλων των κομμάτων, τα οποία θα επωφεληθούν ιδιαίτερα από μια τέτοια προσέγγιση και συνεργασία. Η τουρκική κοσμική (secular) και ελεύθερη αγορά σε αντίθεση με το ιρανικό ισλαμιστικό και κρατικό μοντέλο έχει επίσης μεγάλη σπουδαιότητα για τις ισλαμικές δημοκρατίες, οι οποίες σηματοδοτούν πόλους έλξης και πλεονεκτήματος για την Άγκυρα και τις μελλοντικές τις βλέψεις και επιδιώξεις. Μια ουδέτερη Τουρκία θα έπαιζε έναν δημιουργικό ρόλο στη Μέση Ανατολή, έναν ρόλο πρωτόγνωρο, εξαιτίας των δυτικών της υποχρεώσεων και εξαρτήσεων. Οι ισλαμιστές έχουν υποστηρίξει μια Μουσουλμανική Κοινή Αγορά και μια παρεμφερής περιφερειακή – διατοπική ενσωμάτωση – συγκέντρωση θα μπορούσε να καταστεί ακόμη και αναγκαιότητα σε έναν τόσο εύκολα και ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο όπως ο σημερινός.[375] Οι Τούρκοι έχουν αποδείξει σε δύο τουλάχιστον περιστάσεις ότι έχουν την ικανότητα να αντιμετωπίζουν δημιουργικά τις ποικίλες μεταβαλλόμενες καταστάσεις και συνθήκες στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Πρώτον, όταν μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο έδειξαν ευελιξία στην εύρεση λύσεων στα προβλήματα που τους ταλάνιζαν. Δεύτερον, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, που κατάφεραν για μια ακόμη φορά, με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο, διατηρώντας μέχρι την τελευταία στιγμή το ρόλο του «επιτήδειου ουδέτερου»[376] στην έκβαση του πολέμου (μόλις το 1945 τάχθηκαν με το

[375] Ahmad, The Making of Modern Turkey, σελ. 226-227.

[376] Για μια εκτεταμένη αναφορά στην πολιτική στάση της Τουρκίας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και για όλες τις παρασκηνιακές ραδιουργίες που έγιναν έκείνη την περίοδο

μέρος των Συμμάχων, αφού διαφαίνονταν η νίκη τους έναντι των δυνάμεων του Άξονα) να ορθοποδήσουν πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά.

Ο συγγραφέας της παρούσας μελέτης πιστεύει ακράδαντα ότι, δεδομένου της πλούσιας εμπειρίας που έχουν αποκτήσει οι Τούρκοι μέσα από την μακραίωνη και πολυτάραχη ιστορία τους ως έθνος, είναι ικανοί να αντεπεξέλθουν και στις σημερινές αντίξοες συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί στο διεθνές στερέωμα – πολιτικό και οικονομικό -, ώστε να δημιουργήσουν, υφιστάμενοι ποικίλες έντονες αλλαγές στο εσωτερικό της χώρας τους και υιοθετώντας πρότυπα και κανόνες οργάνωσης και διοίκησης της κοινωνίας τους που να συμβαδίζουν με τα πρότυπα που επικρατούν στις σύγχρονες δυτικές, πολιτισμένες κοινωνίες (σύμφωνα φυσικά με τα όσα ορίζει και το ευρωπαϊκό – κοινοτικό κεκτημένο), μια Τουρκία για την οποία θα είναι εθνικά υπερήφανοι. Η συνδρομή της καθεστυκυίας τάξης θεωρείται καθοριστική στο σημείο αυτό, επειδή επιβάλλεται η ίδια αυτοδιαχειριζόμενη να απεμπολήσει και να παραιτηθεί από προνόμια και διευκολύνσεις που απολαμβάνει, παραχωρώντας δικαιώματα και ελαφρύνσεις παντός τύπου στις αποκομμένες – απομονωμένες ευρείες λαϊκές μάζες, ειδικά της Ανατολίας και της νοτιοανατολικής Τουρκίας, για να επισπευστεί ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας. Η σύγκρουση με βαθιά ριζωμένες ιδεολογίες και αρχές φαίνεται αναπόφευκτη και με απρόβλεπτα αποτελέσματα για το πολιτικό και κοινωνικό της γίγνεσθαι. Αν δεν επιταχυνθούν οι ρήξεις με το παρελθόν και τις αναχρονιστικές αντιλήψεις και ιδεοληψίες, η Τουρκία θα «κινείται δορυφορικά γύρω από την Ε.Ε. σε κατάσταση ημιμόνιμου προενταξιακού καθεστώτος».[377]

Ο Jeffrey Sachs, καθηγητής Οικονομικών και διευθυντής του Earth Institute στο αμερικανικό Πανεπιστήμιο του Columbia, σε μια ομιλία του υπογράμμισε ότι «κάθε υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. τα τελευταία 25 χρόνια, όπως της Πορτογαλίας και της Ισπανίας πριν από το 1986, αλλά και πρόσφατα των πρώην κομμουνιστικών χωρών, έδειξε ότι μπορεί να επιτευχθεί ο εκσυγχρονισμός, τουλάχιστον στην πολιτική ζωή. Η Ε.Ε. πρέπει να αναλάβει ενεργό δράση, προσανατολιζόμενη στην έκφραση καλής πίστης προς την Τουρκία, σε αυτήν την ιστορική στιγμή για την Τουρκία και τη μοναδική ευκαιρία που της παρουσιάζεται για να ενταχθεί στους κόλπους της». Στα πλαίσια αυτά και βάσει αυτού του σκεπτικού η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων χορήγησε διάφορα δάνεια κατά καιρούς στην Τουρκία, όπως π.χ. δάνειο ύψους 125 εκατομμυρίων ευρώ (42.6 δισεκατομμύρια δραχμές) προς τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις της Τουρκίας που είχαν δεχτεί πλήγμα απο την οικονομική κρίση του 2001. Το δάνειο στόχευε στην προώθηση των επενδύσεων σε μια σειρά από τομείς που εκτείνονταν από τη βιομηχανία αγροτικών προιόντων και τροφίμων έως ακόμη και τον τουρισμό.

Σημαντικές αποφάσεις για τη σύνδεση της Τουρκιας με την Ε.Ε. λήφθησαν στο Συμβούλιο Σύνδεσης που συνεδρίασε στο Λουξεμβούργο στις 11 Απριλίου του 2000. Συμφωνήθηκε η έναρξη των διαπραγματεύσεων για την απελευθέρωση (liberalization) των υπηρεσιών (services) και του δημόσιου

(1940 - 1945), κυρίως από την τουρκική ηγεσία βλ. Weber F. Ο Επιτήδειος Ουδέτερος: Η Τουρκική Πολιτική κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αθήνα: Γενικό Επιτελείο Στρατού, 1985.

[377] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7, Αθήνα, 2001, σελ. 250-251.

εφοδιασμού – υλικού (public procurement).[378] Ακόμη αποφασίστηκε ότι σε βάθος χρόνου επτά ετών η Τουρκία θα απορροφήσει το ποσό των 889 εκατομμυρίων ευρώ (επιχορηγήσεις του προγράμματος MEDA-||) καθώς και πιστώσεις συνολικής αξίας 1.470 δισεκατομμυρίων ευρώ από την Ευρωπαϊκή Επενδυτική Τράπεζα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει αποφασίσει να διανείμει 150 εκατομμύρια ευρώ από το πρόγραμμα MEDA-|| (επιχορηγήσεις) για να υποβοηθήσει τις διαρθρωτικές (structural) και τομεακές (sectoral) μεταρρυθμίσεις που έχουν δρομολογηθεί στην Τουρκία με τις συμβουλευτικές υπηρεσίες (consultation) τις οποίες παρέχει το Δ.Ν.Τ. και η Παγκόσμια Τράπεζα. Το ποσό αυτό αποδεσμεύτηκε και προσφέρθηκε στην Τουρκία το 2001. Τα αποτελέσματα των προσπαθειών και της αποτελεσματικής – ορθολογικής χρήσης των παρεχόμενων χρηματικών κονδυλίων θα αποδειχθούν στην πράξη.[379] Επιπλέον, βήματα προόδου έχουν γίνει και για να διατεθούν 450 εκατομμύρια ευρώ (από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων) ως τμήμα της δέσμευσης που έχει αναλάβει η Ε.Ε. για την παροχή 750 εκατομμυρίων ευρώ, με βάση τη Συμφωνία της Τελωνειακής Ένωσης (Custom´s Union Agreement) που έχει υπογραφεί μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε. Το Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων ενέκρινε στις 4 Δεκεμβρίου του 2000 τη σχετική απόφαση του Συμβουλίου για τη διάθεση των 450 εκατομμυρίων ευρώ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συνέταξε δύο Κανονισμούς (Regulations) για να διανέμει μέρος από τις επιχορηγήσεις 375 εκατομμυρίων ευρώ, μια άλλη δέσμευση που απορρέει από την Τελωνειακή Σύνδεση. Επιπρόσθετα η Τουρκία επωφελήθηκε από κάποια Προενταξιακά κονδύλια, τα οποία είχαν έναν προϋπολογισμό της τάξης των 8.5 δισεκατομμυρίων ευρώ για όλες τις υποψήφιες χώρες, κατά την περίοδο 2000 – 2003. Τα κονδύλια αυτά διοχετεύθηκαν τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα των υποψήφιων μελών της Ε.Ε.

Οι αμοιβαίες επισκέψεις σε πολιτικό και τεχνικό – οικονομικό επίπεδο μεταξύ των χωρών μελών της Ε.Ε. από τη μια πλευρά και των υποψήφιων προς ένταξη κρατών έχουν εντατικοποιηθεί μετά από τη Συνάντηση Κορυφής του Ελσίνκι, ενώ οι ανταλλαγές επισκέψεων από εκπροσώπους του Προγράμματος Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Denelopment Programme, U.N.D.P.) και του Διεθνούς Οργανισμού της Εργασίας (International Labour Organisation, I.L.O.) αυξήθηκαν αισθητά στην Τουρκία με στόχο να προωθήσουν την ετοιμότητά της για προσχώρηση στην Ε.Ε. και την ενταξιακή της στρατηγική (accession strategy). Η άποψη του Γάλλου Προέδρου Ζακ Σιράκ για τη μελλοντική ένταξη ή μη της Τουρκίας στην Ε.Ε. ενώπιον του γαλλικού και διεθνούς Τύπου χαίρει ιδιαίτερης προσοχής στο σημείο αυτό. Ο Γάλλος Πρόεδρος και πολύπειρος, διεθνούς κύρους πολιτικός υπογράμμισε ότι «η είσοδος της Τουρκίας στην Ε.Ε. σίγουρα δεν είναι επιθυμητή βραχυπρόθεσμα. Πεποίθησή μου όμως είναι ότι είναι εφικτή μακροπρόθεσμα» και κατέληξε: «Η πεποίθησή μου είναι ότι η Τουρκία έχει ευρωπαϊκό μέλλον. Η ένταξή της όμως εξαρτάται από προϋποθέσεις τις οποίες δεν πληροί σήμερα».[380] Πρόκειται σαφώς για μια εξομολογητική, ξεκάθαρη

[378] http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/adc/latest.htm.
[379] Στο ίδιο.
[380] *Έθνος*, Παρασκευή 30 Απριλίου 2004.

δήλωση που αποδίδει ορθά τον οξύτατο προβληματισμό και σκεπτικισμό από τον οποίο διακατέχεται ο πολιτικός κόσμος της Ενωμένης Ευρώπης αναφορικά με την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Σε αντίθεση με τους πολιτικούς αναλυτές οι αγορές χαρακτηρίζονται από απαισιοδοξία και διαβλέπουν κωλύμματα στη διαδικασία των διαπραγματεύσεων ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. Ο Τούρκος Πρωθυπουργός Ταγίπ Ερντογάν έχει καταφέρει να μετριάσει την επιρροή που ασκούσαν μέχρι πρότινος οι στρατιωτικοί και το «βαθύ κράτος». Με την καταψήφιση δε του Σχεδίου Ανάν από τους ελληνοκύπριους και με την υπερψήφισή του από τους τουρκοκύπριους αυξήθηκε η αξιοπιστία της Τουρκίας διεθνώς. Αυτό υποστηρίζει ο Γιαρκίν Τσεμπετσί, στέλεχος της JP Morgan, θεωρώντας «διπλωματική νίκη της Τουρκίας» το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων που διεξήχθησαν στις 24 Απριλίου του 2004. Ωστόσο αυτή η θετική εξέλιξη για την Τουρκία δεν κεφαλαιοποιήθηκε από τις διεθνείς χρηματοπιστωτικές αγορές. Αντιθέτως τόσο τα τουρκικά ομόλογα (bonds) όσο και οι μετοχές (stocks) τουρκικών εταιρειών εμφάνισαν υποχώρηση των τιμών τους αμέσως μετά τα δύο δημοψηφίσματα στην Κύπρο σε σύγκριση με τις αγορές και τα χρηματιστήρια των αναδυόμενων αγορών εξαιτίας των ρευστοποιήσεων Αμοιβαίων Κεφαλαίων (A/K) και Κεφαλαίων Αντιστάθμισης Κινδύνου (Hedge Funds).[381]

Η έκθεση της Morgan Stanley με τίτλο «Αμετάκλητη», που δημοσιεύθηκε στις 27 Απριλίου του 2004 περιέχει την άποψη του Σερχάν Τσεβίκ που πιστεύει ότι «η εκλεξιμότητα της Τουρκίας στην Ε.Ε. είναι αναμφισβήτητη. Είναι αδύνατο να υπάρξουν ερωτήματα από την πλευρά των Ευρωπαίων ηγετών για την αποδοχή της τουρκικής υποψηφιότητας» την οποία προβλέπει στο πρώτο εξάμηνο του 2005. Σε έκθεση που δημοσιεύθηκε στις 26 Απριλίου του 2004 ο τουρκικής καταγωγής αναλυτής της Merrill Lynch, Μεχμέτ Σιμσέκ αναφέρει ότι «μετά τις εξελίξεις στην Κύπρο στις 24 Απριλίου του 2004 η υποψηφιότητα της Τουρκίας θα γίνει αποδεκτή από την Ε.Ε. προς τα τέλη του 2004», γνώμη που τη διακρίνει βέβαια μια υπέρμετρη αισιοδοξία. Μόνο από τα διαθέσιμα στοιχεία για το εξωτερικό χρέος της Τουρκίας που το ανεβάζουν στα 140 δισεκατομμύρια δολάρια στα τέλη του 2003, η Τουρκία κατατάσσεται μεταξύ των πιο χρεωμένων χωρών σε παγκόσμιο επίπεδο παρά τη σταδιακή μείωση του δημόσιου χρέους της, το οποίο σε απόλυτο μέγεθος και ως ποσοστό του Α.Ε.Π. είναι ακόμη ιδιαίτερα υψηλό. Συνήγορος της ένταξης της Τουρκίας είναι η διεθνής επιχειρηματική κοινότητα, η διάσημη «International Business Community» και κυρίως ο μεγαλοεπενδυτής George Soros, που βλέπει την Τουρκία ως μια δυναμική οικονομία με σημαντικές προοπτικές μεγέθυνσης. Η επιστολή του αυστριακού κοινοτικού επιτρόπου Φίσλερ αναφορικά με τους κινδύνους που ελλοχεύουν από την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. επέφερε πτώση των τιμών των μετοχών του Χρηματιστηρίου της Κωνσταντινούπολης.

Παρά την ύπαρξη παραοικονομίας στα επίπεδα του 30% (!) στην τουρκική οικονομία, αν και με βάση την έκθεση της Συνομοσπονδίας Εργοδοτικών Ενώσεων της Τουρκίας (T.I.S.K.) το μέγεθος της παραοικονομίας

[381] http://www.imkb.gov.tr, http://www.tmcb.gov.tr.

στην Τουρκία ανέρχεται στο 40% (!) του τουρκικού Α.Ε.Π.,[382] με το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. να κυμαίνεται στα 2500 δολάρια και την επίσημη καταγεγραμμένη ανεργία στο 10.5% του εργατικού δυναμικού, οι Τούρκοι επιχειρηματίες, αλλά και αρκετοί ξένοι ομόλογοί τους υποστηρίζουν ότι με την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων θα αυξηθούν οι εμπορικές συναλλαγές και οι άμεσες ξένες επενδύσεις στην Τουρκία (το 2002 ανήλθαν σε 586 εκατομμύρια δολάρια), ενώ θα αυξηθεί και ο αριθμός των Τούρκων εργαζομένων που ανήκουν σε εργατικά σωματεία και συνδικάτα από το απελπιστικά χαμηλό σημερινό ποσοστό του 5% περίπου. Οι υπόλοιπες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. παρουσιάζουν μειωμένα ποσοστά παραοικονομίας σε σύγκριση με την Τουρκία, τα οποία δεν ξεπερνούν το 15% κατά μέσο όρο περίπου. Ιδιαίτερη αύξηση εμφανίζει η παραοικονομία στην Τουρκία στον πρωτογενή και στον τριτογενή τομέα της.[383]

Πάντως η τελωνειακή ένωση που υπεγράφη το 1996 άνοιξε τους τομείς της τουρκικής οικονομίας στο διεθνή ανταγωνισμό και συντέλεσε αποφασιστικά στην εγκαθίδρυση ενός κατάλληλου θεσμικού πλαισίου που βελτίωσε την ικανότητα της χώρας να αντιμετωπίζει τις παρενέργειες της παγκοσμιοποίησης και να βελτιστοποιεί τα οφέλη που προκύπτουν από αυτήν.[384] Σε όρους οικονομικών προσδοκιών (economic expectations) η τελωνειακή ένωση επηρέασε κατά τέσσερις τρόπους την τουρκική οικονομική πραγματικότητα:

1. Αυξημένες άμεσες επενδύσεις.
2. Βελτίωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας (competitiveness) και ιδιαίτερα της τουρκικής ανταγωνιστικότητας (σε αυτό καταλήγουν και επιστημονικές μελέτες που έχει συντάξει το Ι.Ο.Β.Ε.).

6. Σταθεροποίηση, εδραίωση της ευρωπαϊκής αγοράς.
7. Εκσυγχρονισμός της τουρκικής οικονομικής νομοθεσίας.

Τόσο οι δασμοί (tariffs) όσο και τα λοιπά μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος έχουν από το 1999 πλήρως καταργηθεί στην Τουρκία. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα προϊόντα σιδήρου και χάλυβα, τα γεωργικά και τα φαρμακευτικά προϊόντα αποτέλεσαν εξαίρεση στη Συμφωνία της Τελωνειακής Ένωσης. Για τα αγροτικά προϊόντα θεωρήθηκε αναγκαία μία περίοδος δεκαετίας, ώστε να επιτευχθούν οι συνθήκες ελεύθερης διακίνησης.

Τα βιομηχανοποιημένα γεωργικά προϊόντα αναλύονται σε δύο συνιστώσες. Η μία αφορά στο καθεαυτό γεωργικό τμήμα (agricultural component) και το άλλο στο βιομηχανικό (industrial component). Οι δασμοί για το βιομηχανικό τμήμα από χώρες της Ε.Ε. καταργήθηκαν ήδη από το 1999. Συνεχίζεται όμως να είναι υψηλή η προστασία του αγροτικού τμήματος.

[382] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Έκθεση έτους 2000 για την τουρκική οικονομία και τις ελληνοτουρκικές οικονομικές σχέσεις. Γενικό Προξενείο της Ελλάδος. Γραφείο Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων, Έκθεση Έτους 2000 για την Τουρκική Οικονομία και τις Ελληνοτουρκικές Οικονομικές Σχέσεις, Κωνσταντινούπολη, 2001.
[383] Στο ίδιο, σελ. 13.
[384] Ulgen S. (2002). «The Turkey – E.U. Customs Union as the Catalyst of Globalization», *Turkish Policy Quarterly*, σελ. 89.

Τα προϊόντα άνθρακα και χάλυβα εισάγονται στην Τουρκία πλέον ελεύθερα από τις χώρες της Ε.Ε. και αντίστροφα. Η Τουρκία είχε την υποχρέωση να εναρμονιστεί με το προτιμησιακό καθεστώς της Ε.Ε. προς τις τρίτες χώρες μέχρι το 2001. Η Τουρκία υπέγραφε συμφωνίες ελευθέρου εμπορίου (free trade agreements) με χώρες της Κεντροανατολικής Ευρώπης, της Β. Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Με την Τελωνειακή Ένωση του 1996 οι αυτοπεριορισμοί εξαγωγών των κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων έπαψαν να ισχύουν και η Τουρκία μπορεί να εξάγει προς την Ε.Ε. απεριόριστες ποσότητες κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων.

Η κατάργηση της δασμολογικής προστασίας (tariff protection) οδήγησε στην αναδιάρθρωση ορισμένων τομέων της τουρκικής βιομηχανίας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της αυτοκινητοβιομηχανίας, όπου οι τουρκικές επιχειρήσεις ενσωματώθηκαν περισσότερο στον παγκόσμιο παραγωγικό ιστό. Ωστόσο παρατηρώντας τα εμπορικά μεγέθη της Τουρκίας διαπιστώνουμε διαχρονικά ένα μεταβλητό εμπορικό έλλειμμα ως προς την Ε.Ε.[385] Το πιο αξιοθαύμαστο όμως είναι το γεγονός ότι η τελωνειακή ένωση της Τουρκίας με την Ε.Ε. έθεσε τις βάσεις για την προετοιμασία της Τουρκίας για τους κινδύνους και τις αντιξοότητες του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης καθιστώντας την πιο ισχυρή σε νομοθετικό και πολιτικό επίπεδο. Νέες ρυθμιστικές κρατικές αρχές δημιουργήθηκαν για να ελέγχουν τις κρατικές επιδοτήσεις και συνδρομές, και έτσι η εναρμόνιση της τουρκικής νομοθεσίας επισπεύδεται τα τελευταία έτη, ακολουθώντας τις συστάσεις των νομοθετικών και εκτελεστικών οργάνων της Ε.Ε.[386]

Μετά από το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης στην Τουρκία, το Φεβρουάριο του 2001, εκλήθη εσπευσμένως ο Κεμάλ Ντερβίς από την Ουάσιγκτον στην Άγκυρα να αναλάβει την καταρρέουσα τουρκική οικονομία (π.χ. τεράστια ελλείμματα, μακροοικονομικές ανισορροπίες, υψηλό δημόσιο χρέος, τριψήφιος ρυθμός πληθωρισμού καθώς και αναποφασιστικότητα της τουρκικής κυβέρνησης για τη λήψη κατάλληλων μέτρων που θα έθιγαν ακόμη και τα ισχυρά οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα κ.ά.). Από τους αντιπροέδρους της Παγκόσμιας Τράπεζας και ένα πρόσωπο με κύρος στους διεθνείς οικονομικούς κύκλους, ο Ντερβίς έθεσε τους όρους του που έγιναν δεκτοί από την κυβέρνηση του Ετζεβίτ και οι οποίοι αφορούσαν στην πλήρη ανεξαρτησία των κινήσεών του και στην απουσία παρέμβασης στο έργο του.

Επισείοντας διαρκώς την απειλή ότι θα παραιτηθεί, ο Ντερβίς αναμετρήθηκε με το διεφθαρμένο σύστημα που έχει δημιουργήσει συγκοινωνούντα δοχεία μεταξύ των κρατικών επιχειρήσεων και των πολιτικών κομμάτων και τόλμησε να θίξει τα κακώς κείμενα της τουρκικής οικονομικής πραγματικότητας. Είναι φυσικά παρακινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς ότι ο Τούρκος Υπουργός εκσυγχρόνισε την τουρκική οικονομία, αλλά το πολιτικοστρατιωτικό κατεστημένο του έδινε το δικαίωμα να προχωρεί ελεύθερα στις επιλογές του. Κατόρθωσε να απαγκιστρώσει την τουρκική

[385] Στο ίδιο, σελ. 91.

[386] Στα θετικά αποτελέσματα της τελωνειακής ένωσης της Τουρκίας με την Ε.Ε. στον τομέα της παγκοσμιοποίησης αναφέρεται διεξοδικά ο Ulgen, «The Turkey – E.U. Customs Union as the Catalyst of Globalization», *Turkish Policy Quarterly*, 89-96 και κυρίως στις σελίδες 93-96. Μια συνοπτική αναφορά – περίληψη γίνεται στη σελίδα 96, που αποτελεί και το τελικό συμπέρασμα του άρθρου του Ulgen S.

οικονομία από ορισμένες πρακτικές και μηχανισμούς που οδηγούσαν σε αποεπενδύσεις, αυξημένο κόστος συναλλαγών και οξύτατες κοινωνικές προστριβές. Ο Ντερβίς κέρδισε το δύσκολο στοίχημα της ενεργοποίησης των υγιών οικονομικών δυνάμεων της χώρας του, οι οποίες είχαν αποδυναμωθεί και απενεργοποιηθεί για πολλά χρόνια και τελικά επετεύχθη σταδιακά η περικοπή των δημοσίων δαπανών, επισπεύστηκαν οι ιδιωτικοποιήσεις, σταθεροποιήθηκε το εθνικό νόμισμα, βελτιώθηκαν τα οικονομικά αποτελέσματα των ιδωτικών και δημόσιων επιχειρήσεων, αναβαθμίστηκε η πιστοληπτική ικανότητα και η φερεγγυότητα της Τουρκίας στις διεθνείς χρηματαγορές και στους διεθνείς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, όπως π.χ. η Παγκόσμια Τράπεζα, το Δ.Ν.Τ. κ.ά.[387] Έτσι παραχωρήθηκαν δάνεια στην Τουρκία με μεγαλύτερη περίοδο αποπληρωμής, αφού το κύρος της στους διεθνείς οργανισμούς αυξήθηκε αισθητά.

Το 2001 ήταν το χειρότερο έτος για την τουρκική οικονομία από το 1945 και ύστερα. Το Α.Ε.Π. της συρρικνώθηκε κατά 8%, περισσότερες από 1 εκατομμύριο θέσεις εργασίας απολέθηκαν και 27000 επιχειρήσεις δεν άντεξαν στις οικονομικές πιέσεις και τελικά διέκοψαν οριστικά τη λειτουργία τους. Η τουρκική λίρα έχασε περισσότερη από τη μισή της αξία έναντι του δολαρίου, ο πληθωρισμός και τα επιτόκια εκτινάχθηκαν στα ύψη. Οι χρεοκοπημένες κρατικές τράπεζες δε μπόρεσαν να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των πελατών τους και οι χρηματοδοτήσεις άγγιξαν το ναδίρ. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που ο Ντερβίς εισηγήθηκε για την τουρκική οικονομία βασίστηκε σε τρεις άξονες. Ο πρώτος άξονας ήταν η ελεύθερη διακύμανση της τουρκικής λίρας σε σχέση με τα ξένα νομίσματα, γεγονός που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας των τουρκικών προϊόντων. Μέσα στο 2001 οι τουρκικές εξαγωγές αυξήθηκαν κατά 14% και αυτό συνέβη μέσα σε μια εξαιρετικά αρνητική συγκυρία που επιδεινώθηκε από το τρομοκρατικό χτύπημα στις Η.Π.Α. στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001. Ο δεύτερος άξονας ήταν η επιβολή μιας αυστηρής δημοσιονομικής πολιτικής που η τήρησή της ικανοποίησε τους αρμόδιους του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Ο τρίτος άξονας σχετίζεται με τη διάρθρωση των εξουσιών και με τους δεσμούς ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και στις μεγάλες εταιρείες.

Με νόμους που ψηφίστηκαν την προηγούμενη χρονιά μπήκαν οι βάσεις για την ανεξαρτησία της Κεντρικής Τράπεζας της Τουρκίας και για την απελευθέρωση των αγορών της ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών και του καπνού. Τα κρατικά μονοπώλια στους τομείς αυτούς αποτελούν την κύρια αιτία για την πελατειακή σχέση πολιτικών κομμάτων και κρατικών επιχειρήσεων. Οι ιδιωτικοποιήσεις θα καθυστερήσουν, αφού η κατάσταση της διεθνούς οικονομίας δεν επιτρέπει την ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλίων από την τουρκική κυβέρνηση. Η αναβολή αυτή αφορά πρωτίστως στην Türk Telekom και στην Turkish Airlines, οι οποίες θα παραμείνουν κρατικές όσο διάστημα επιτρέψει η διεθνής συγκυρία. Ο ίδιος ο Ντερβίς πάντως τόνισε ότι οι μεγάλες ιδιωτικοποιήσεις θα ξεκινήσουν μετά το 2003.

[387] Για μια εκτενή αναφορά στην εισροή εξωτερικού κεφαλαίου με τη μορφή χρηματοδοτήσεων στην Τουρκία από το Δ.Ν.Τ., ο ενδιαφερόμενος παροτρύνεται να αποτανθεί και στο Kılıçbay, Türk Ekonomisi. Ankara, Türkiye Iş Bankası Kültür Yayinları, 1985, σελ. 337-343.

Ο πιο πρόσφορος τρόπος για να επισπευστούν οι αναγκαίες αλλαγές στο οικονομικό πεδίο στην Τουρκία και να αντέξει η οικονομία της στις ισχυρές κρίσεις που διαρκώς υφίσταται, κρίνεται η παροχή εξωτερικής βοήθειας με τη μορφή δανείων (loans), χρηματοδοτήσεων (financing) και ποικίλων άλλων πιστώσεων (credits), που εγκρίνονται σε ευρώ ή σε δολάρια. Στις 14 Μαρτίου του 1980 η Τουρκία αποσπά διεθνές δάνειο ύψους 500 εκατομμυρίων δολαρίων (προκαταβολή) βάζοντας υποθήκη τα αποθέματά της σε χρυσό στην Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, γεγονός που χαρακτηρίστηκε ως υποτιμητικό για το γόητρο της χώρας διεθνώς από μερίδα τουρκικών εφημερίδων.[388]

Η Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) τον Ιούνιο του 1999 ενέκρινε ένα δάνειο ύψους $155 εκατομμυρίων στην Τουρκία για ένα Βιομηχανικό Τεχνολογικό Σχέδιο (Industrial Technology Project). Το σχέδιο αυτό θα βοηθούσε τις τουρκικές επιχειρήσεις να αναβαθμίσουν τις τεχνολογικές τους δυνατότητες και την Τουρκία να εναρμονίσει την τεχνολογική της υποδομή με αυτήν της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το σχέδιο θα συνεισφέρει στην αυξημένη ανταγωνιστικότητα της τουρκικής βιομηχανίας, τόσο στην εγχώρια όσο και στις ξένες αγορές.[389] Το συνολικό έργο θα διακρίνονταν σε τέσσερα επιμέρους τμήματα:

- Ενδυνάμωση των Υπηρεσιών για τα Βιομηχανικά Δικαιώματα Ιδιοκτησίας (προϋπολογισμός: 19 εκατομμύρια δολάρια).
- Ενδυνάμωση των Υπηρεσιών Μετρολογίας (προϋπολογισμός: 43 εκατομμύρια δολάρια).
- Αναδιάρθρωση των Οργανισμών Έρευνας και Ανάπτυξης (προϋπολογισμός: 42 εκατομμύρια δολάρια).
- Υποστήριξη της Αναβάθμισης της Τεχνολογίας των Επιχειρήσεων (προϋπολογισμός: 265 εκατομμύρια δολάρια).

Το συνολικό κόστος ανέρχεται σε 387 εκατομμύρια δολάρια. Το δάνειο λήγει σε 17 χρόνια, συμπεριλαμβανομένου μιας πενταετούς περιόδου χάριτος και το δάνειο είναι εκφρασμένο σε δολάρια Η.Π.Α. με βάση το καθορισμένο επιτόκιο της Παγκόσμιας Τράπεζας για τα δάνεια ενός νομίσματος που εκδίδονται σε LIBOR.[390]

Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τα έτη 1991 έως 2002 η συνολική χρηματοδοτική βοήθεια της Παγκόσμιας Τράπεζας προς την Τουρκία ανέρχονταν στο ποσό των 9954 εκατομμυρίων δολαρίων. Σήμερα 21 εγκεκριμένα σχέδια από το Διεθνή αυτό Οργανισμό βρίσκονται σε φάση εξέλιξης στην Τουρκία και η περάτωσή τους προχωράει με ταχείς ρυθμούς.[391] Επιπλέον η Παγκόσμια Τράπεζα έχει προβεί σε δύο δωρεές προς την Τουρκία:

---

[388] Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, σελ. 103.

[389] http://www.worldbank.com.

[390] Στο ίδιο.

[391] Βλ. και http://www.worldbank.com, όπου αναφέρονται διεξοδικά όλες οι οικονομικές ενισχύσεις που παρείχε στο παρελθόν και παρέχει η Παγκόσμια Τράπεζα στην Τουρκία, καθώς και τα μελλοντικά προγράμματα που έχουν καταρτιστεί και με τα οποία η Τουρκία θα εισπράξει σημαντικά χρηματικά ποσά για την εξυγίανση του δημόσιου τομέα της, την ανάπτυξή της κ.ά.

η πρώτη αφορά σε ένα Σχέδιο Βιοποικιλότητας (Biodiversity Project) το οποίο χρηματοδοτείται από την Παγκόσμια Περιβαλλοντική Αρχή (Global Environment Facility) και ισοδυναμεί με 8.2 εκατομμύρια δολάρια και η δεύτερη δωρεά σχετίζεται με ένα Σχέδιο Αξιοποίησης του εξαντλημένου όζοντος (Second Ozone - Depleting Substance Phase - Out Project), το οποίο υποστηρίζεται από τα κεφάλαια του Πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ και ισοδυναμεί με συνολική αξία 14 εκατομμυρίων δολαρίων. Παρατίθεται ένας πίνακας στον οποίο φαίνεται η πορεία των υποχρεώσεων και των πληρωμών της Τουρκίας ως προς την Παγκόσμια Τράπεζα.

Πίνακας 25:

ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΩΜΕΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ.

ΕΤΗ έως το	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	ΣΥΝΟΛΟ
♦ Υποχρεώσεις	2143*	312	20	603	528	1770	1028	3550	9954
♦ Πληρωμές – δαπάνες	1900	611	328	259	249	958	820	1679	6804

* Τα ποσά είναι εκφρασμένα σε εκατομμύρια δολάρια.
Πηγή: http://www.worldbank.com (Ιστοσελίδα της Παγκόσμιας Τράπεζας).

Μια γραφική απεικόνιση σε κυκλικό διάγραμμα (pie chart) είναι ένα χρήσιμο εργαλείο μελέτης των τομέων της οικονομίας στους οποίους κατευθύνονται τα χρηματικά κονδύλια που εισπράττει η Τουρκία από το 1991 έως τις μέρες μας από τη Παγκόσμια Τράπεζα. Συγκεκριμένα:

Πίνακας 26:

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΟΝΔΥΛΙΩΝ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΜΕΙΣ ΑΠΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ.

ΤΟΜΕΑΣ.	ΧΡΗΜΑΤΙΚΑ ΠΟΣΑ (εκατομμύρια $).
♦ Δίκαιο και Δημόσια Διοίκηση	2.344
♦ Χρηματοδοτική	1.911
♦ Βιομηχανία και Εμπόριο	1.616
♦ Ενέργεια και Μεταλλεία	1.032
♦ Υγεία και Κοινωνικές Υπηρεσίες	833
♦ Γεωργία	762
♦ Μεταφορές	588
♦ Νερό και Υγιεινή	373
♦ Εκπαίδευση	342
♦ Πληροφορία και Επικοινωνία	152

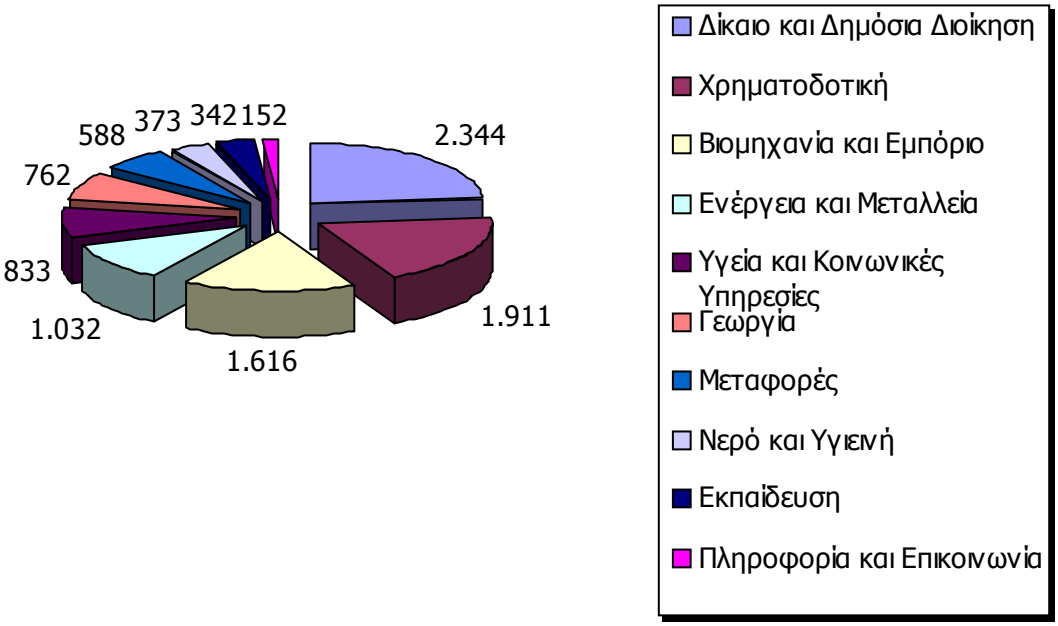

Πηγή: http://www.worldbank.com (Ιστοσελίδα της Παγκόσμιας Τράπεζας).

Το νέο δάνειο της Τουρκίας από το Δ.Ν.Τ. προβλέπει τη χορήγηση 12 δισεκατομμυρίων δολαρίων σε νέα κονδύλια και άλλων 4 δισεκατομμυρίων δολαρίων από το προϋπάρχον δάνειο του αστρονομικού ποσού των 19 δισεκατομμυρίων δολαρίων (!), που χορηγήθηκε από το Δ.Ν.Τ. για να αντιμετωπιστεί το πρωτοφανές κραχ του 2001 (μείωση του Α.Ε.Π. κατά 9.4%). Από αυτά τα ποσά τα 6 δισεκατομμύρια δολάρια είναι δεσμευμένα για την αποπληρωμή προηγούμενων οφειλών της Τουρκίας. Τα 9 δισεκατομμύρια δολάρια θα αποδεσμευθούν άμεσα και άλλα 5 δισεκατομμύρια δολάρια έως το τέλος του 2002, υπό την προϋπόθεση ότι η Τουρκία θα επιτύχει θετικά αποτελέσματα στις τακτικές εξετάσεις που της υποβάλλει το Δ.Ν.Τ. (εμπειρογνώμονες του Δ.Ν.Τ. μεταβαίνουν τακτικά στην Τουρκία και ελέγχουν

την οικονομική της κατάσταση, επισημαίνουν προβλήματα, δυνατότητες, μελλοντικές προοπτικές και συστήνουν προτάσεις και λύσεις για βελτίωση).

Τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα της τουρκικής οικονομίας συνίστανται στην υψηλή αναλογία του δημοσίου χρέους προς το Α.Ε.Π., στη βραδεία ανάκαμψη των εξαγωγών και στην έλλειψη μεγάλων επενδύσεων. Επομένως ο στόχος για οικονομική ανάπτυξη για το 2002 της τάξης του 6% ή και 7% αποδείχθηκε ανέφικτος και ίσως τελικά να επιτευχθεί αυτό το υψηλό ποσοστό στο μέλλον. Όσον αφορά στον πληθωρισμό τα στοιχεία για την ελεύθερη διακύμανση της τουρκικής λίρας είναι απογοητευτικά. Ο στόχος του οικονομικού επιτελείου για το 2002 βρίσκονταν στο 35%, αν και ιδιαίτερα αισιόδοξος, καθώς τα βραχυπρόθεσμα επιτόκια κυμαίνονταν στα επίπεδα του 80%. Το Δ.Ν.Τ. υποβοήθησε χρηματικά μέσω ειδικών διευθετήσεων (stand – by arrangements, S.B.A.) το Πρόγραμμα αποπληθωρισμού και δημοσιονομικής προσαρμογής που εφαρμόστηκε από τις 22 Δεκεμβρίου του 1999.[392]

Στο μεγαλύτερο μέρος της περιόδου μετά το 1980 οι νομισματικές αρχές υιοθέτησαν μια πολιτική ελεγχόμενης συναλλαγματικής ισοτιμίας σύμφωνα με την οποία οι στόχοι για την εξέλιξη της ονομαστικής ισοτιμίας συνδέονται με τον προβλεπόμενο πληθωρισμό. Παρά τις επανειλημμένες τους προσπάθειες να συγκρατήσουν τον πληθωρισμό ακολουθώντας μια πιο περιοριστική νομισματική πολιτική οι αρχές συναντούσαν δυσχέρειες λόγω της ανάγκης να καλυφθούν τα υπερβολικά δημοσιονομικά ελλείμματα. Μέχρι το 1998 οι δημόσιες δαπάνες, κυρίως ορισμένες που ήταν εκτός του προϋπολογισμού, καλύπτονταν με χρηματοδότηση από τις νομισματικές αρχές. Ακόμη και μετά το 1998 οι νομισματικές αρχές εξακολούθησαν να παρέχουν ρευστότητα για να διευκολύνουν τη χρηματοδότηση των ελλειμμάτων. Κατά την εικοσαετία 1980 – 2000 η υποτίμηση της τουρκικής λίρας ήταν περίπου 30% κατά μέσο όρο ετησίως, ενώ ο πληθωρισμός παρέμενε σε επίπεδα υψηλότερα του 30%, υπερβαίνοντας και το 100% το 1994. Η Τουρκία είναι από τις λίγες χώρες που, αν και είχαν υψηλό πληθωρισμό επί μια εικοσαετία και πλέον, ωστόσο δεν αντιμετώπισαν υπερπληθωρισμό.

Προς το τέλος του 1999 σε μια προσπάθεια να δοθεί ένα τέλος στα υψηλά επίπεδα του πληθωρισμού οι τουρκικές αρχές με την υποστήριξη του Δ.Ν.Τ. εισήγαγαν ένα καθεστώς ελεγχόμενης διακύμανσης, παρόμοιο με ένα οριακό καθεστώς επιτροπής συναλλάγματος. Τα αρχικά αποτελέσματα ήταν ενθαρρυντικά: τα επιτόκια και ο πληθωρισμός μειώθηκαν κατά τα αναμενόμενα ή και με ακόμη ταχύτερους ρυθμούς. Στη συνέχεια όμως εκδηλώθηκαν δύο κρίσεις, μία στα τέλη του 2000 και μία στις αρχές του 2001, οι οποίες κατέστησαν αναγκαία την εγκατάλειψη της ελεγχόμενης διακύμανσης και έτσι η λίρα αφέθηκε να διακυμαίνεται ελεύθερα. Αμέσως μετά τις κρίσεις στα τέλη του 2000 και στις αρχές του 2001 η τουρκική λίρα έχασε γύρω στο 50% της αξίας της, ενώ αργότερα κάλυψε ένα μέρος από αυτές τις απώλειες, πριν αρχίσει η ανάκαμψή της στα τέλη του 2001. Την άνοιξη του 2001 η τουρκική κυβέρνηση ανακοίνωσε ένα πρόγραμμα οικονομικής μεταρρύθμισης που αποσκοπούσε στην προσέλκυση ξένου δανεισμού ύψους 12 δισεκατομμυρίων δολαρίων για να στηριχθεί η τουρκική

[392] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, σελ. 36.

λίρα και να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη του επιχειρηματικού κόσμου. Ένα νέο Πρόγραμμα μεσοπρόθεσμης οικονομικής ενδυνάμωσης υιοθετήθηκε τον Ιανουάριο του 2002 από την τουρκική κυβέρνηση και επιδόθηκε στο Δ.Ν.Τ. Γράμμα Προθέσεων (Letter of Intent), στο οποίο ζητούνταν μια καινούρια ειδική συμφωνία (Stand – by Agreement) για τα έτη 2002 – 2004.[393]

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) είχε συμφωνήσει να διαθέσει 6.25 δισεκατομμύρια δολάρια, τα οποία αποτελούσαν τμήμα της αποτυχημένης συμφωνίας μεταρρύθμισης του 2000, ενώ είχε ζητηθεί και η παροχή πρόσθετης βοήθειας από τους πιστωτές που ανήκουν στον όμιλο των επτά χωρών που αντιπροσωπεύει τις μεγαλύτερες οικονομίες του κόσμου. Η Παγκόσμια Τράπεζα είχε αποκαλύψει ότι θα έθετε στη διάθεση της Τουρκίας πιστώσεις ύψους 5 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Από το Φεβρουάριο όμως του συγκεκριμένου έτους μια πολιτική κρίση προκάλεσε αναταραχή στις χρηματοοικονομικές αγορές και η απορρέουσα κρίση ρευστότητας ανάγκασε την Κεντρική Τράπεζα της Τουρκίας να εγκαταλείψει τη βραδέως διολισθαίνουσα σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία και αποτέλεσε το έναυσμα για την κατάρρευση της προηγούμενης συμφωνίας με το Δ.Ν.Τ.

Αναλύοντας τις οικονομικές σχέσεις με τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες και τους διεθνείς χρηματοοικονομικούς οργανισμούς οι Schick και Tonak (1987), αναφέρουν ότι στην Τουρκία έχει διαμορφωθεί ένα υπόδειγμα κυκλικών κρίσεων, το οποίο εναλλάσσεται με τα επιβαλλόμενα από το Δ.Ν.Τ. σταθεροποιητικά προγράμματα. Όμως πέρα από την περιοδική αυτή διαδικασία εμφάνισης αρνητικών οικονομικών συμπτωμάτων και βραχυχρόνιων θεραπειών διακρίνεται ένα ολοένα και πιο διογκωμένο δημόσιο χρέος, που συντείνει σε πολιτική εξάρτηση, οικονομικό αυτοκαθορισμό – αυτοπροσδιορισμό και μακροχρόνιο κοινωνικό σχεδιασμό.[394] Τα τεχνοκρατικά μέτρα που εμπεριέχονταν στα σταθεροποιητικά προγράμματα του Δ.Ν.Τ. στόχευαν στην τιθάσευση του πληθωρισμού, στην προώθηση των επενδύσεων, στη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου και στον περιορισμό του οικονομικού ρόλου του κράτους. Οι βασικές συστάσεις του Δ.Ν.Τ. προς την Τουρκία αφορούν:

- Κατάργηση ή απελευθέρωση του ξένου συναλλάγματος και των εμπορικών περιορισμών και ελέγχων.
- Υποτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας.
- Έλεγχος των τραπεζικών πιστώσεων, υψηλότερα επιτόκια και συναλλαγματικά αποθέματα.
- Έλεγχος των κυβερνητικών ελλειμμάτων, μέσω της μείωσης των δαπανών, κυρίως όσων σχετίζονται με την κοινωνική πρόνοια, της αύξησης των φόρων και της μείωσης των επιδοτήσεων που διοχετεύονται στις κρατικές οικονομικές επιχειρήσεις και στους καταναλωτές.
- Έλεγχος των μισθών.
- Κατάργηση των ελέγχων των τιμών.
- Χαλιναγώγηση της νομισματικής επέκτασης.

[393] Στο ίδιο, σελ. 37.
[394] Schick, Tonak. Turkey in Transition, New Perspectives, σελ. 352.

- Υποστήριξη της επιχειρηματικής εμπιστοσύνης.
- Μεγαλύτερη φιλοξενία – υποδοχή των ξένων επενδύσεων.

Το Δεκέμβριο του 2004 η Τουρκία υπέγραψε συμφωνία με το Δ.Ν.Τ. για ένα καινούριο τριετές οικονομικό πρόγραμμα ύψους 10 δισεκατομμυρίων δολαρίων, το οποίο θα συνδράμει την Τουρκία, ώστε να μειωθεί ο πληθωρισμός της προσεγγίζοντας τα ευρωπαϊκά επίπεδα και παράλληλα να ενισχυθεί η ανθεκτικότητα της οικονομίας της. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ρυθμός του πληθωρισμού υποχώρησε και κατέληξε τελικά σε μονοψήφιο ποσοστό για πρώτη φορά μετά από το 1972, γεγονός που αποδεικνύει έμπρακτα την προσήλωση του τουρκικού επιτελείου στην πολιτική της τιθάσευσης του πληθωρισμού. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η απόφαση της τουρκικής κυβέρνησης να αφαιρεθούν έξι μηδενικά από την ονομαστική αξία (nominal value) της τουρκικής λίρας (TL), ώστε μία μονάδα του εχγώριου νομίσματος να αξίζει πλέον όσο το 1 εκατομμύριο λίρες, δηλαδή περίπου 0.53 ευρώ. Το Γ΄ τρίμηνο του 2005 το Α.Ε.Π. ενισχύθηκε κατά 7%, γεγονός που υποβοηθήθηκε από την έγκριση του Δ.Ν.Τ. το Δεκέμβρη του ίδιου έτους για τη χορήγηση στην Τουρκία του ποσού των 1.6 δισεκατομμυρίων δολαρίων, σύμφωνα με τη δεύτερη και την τρίτη αναθεώρηση της σχετικής συμφωνίας.

Ένα από τα νομοθετήματα που έπρεπε να εγκριθούν από την τουρκική Εθνοσυνέλευση για να εξασφαλιστεί η στήριξη των διεθνών πιστωτών, αφορούσε σε έναν νόμο σχετικά με την αναδιάρθρωση του τραπεζικού τομέα της Τουρκίας. Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της κυβέρνησης συνασπισμού των τριών κομμάτων καθυστέρησαν τελικά την υιοθέτηση αυτών των μεταρρυθμίσεων. Ριζική αναδιάρθρωση απαιτούνταν για τρεις μεγάλες κρατικές τράπεζες που επιδοτούσαν ζημιογόνες επιχειρήσεις του αγροτικού τομέα παρέχοντας πιστώσεις με βάση πολιτικά κριτήρια. Πολλές από τις 80 ιδιωτικές τράπεζες της χώρας, οι οποίες επέζησαν χάρη στις αγοραπωλησίες ομολόγων του δημοσίου αντιμετωπίζουν μεγάλες ζημιές. Το Δ.Ν.Τ. είχε επίσης ζητήσει απο την τουρκική κυβέρνηση να παγώσει τις προσλήψεις στις δημόσιες υπηρεσίες, να μειώσει τις θέσεις εργασίας στις ζημιογόνες κρατικές επιχειρήσεις και να προβεί σε περικοπές των στρατιωτικών δαπανών, ώστε να ενισχυθεί με δάνεια μερικών δισεκατομμυρίων δολαρίων η πολύπαθη τουρκική οικονομία.

Πρέπει να τονιστεί ότι και σε πρωτύτερες χρονικές στιγμές η Τουρκία έχαιρε της οικονομικής βοήθειας των Η.Π.Α., όποτε την χρειαζόταν για να ορθοποδήσει η οικονομία της έπειτα από μια εσωτερική ή μια διεθνή οικονομική – συμμετρική ή ασύμμετρη – κρίση. Μετά την εισβολή στην Κύπρο το 1974, το εμπάργκο όπλων στην Τουρκία που επιβλήθηκε από τις Η.Π.Α. και την τήρηση της αναλογίας 7 προς 10 (7 : 10), δηλαδή την αναλογία παροχής στρατιωτικής βοήθειας από τις Η.Π.Α. προς την Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα, οι Η.Π.Α. προσέφεραν στην Τουρκία δωρεάν οικονομική βοήθεια καθώς και χαμηλότοκες πιστώσεις (low interest credits). Αυτό το γεγονός έμελε να δώσει ώθηση στην οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη της Τουρκίας, αφού σημαντικά χρηματικά ποσά από όσα έλαβε η Τουρκία διοχετεύθηκαν προς την εκβιομηχάνισή της και την προώθηση των εξαγωγών της προς τις χώρες της Ε.Ε. αλλά και του υπόλοιπου κόσμου στα πλαίσια του

στρατηγικού της στόχου για υποκατάσταση των εισαγωγών και ενίσχυση της νηπιακής βιομηχανίας, αλλά και για την παροχή επιδοτήσεων προς τη γεωργική παραγωγή, που είχε δεινοπαθήσει κατά τα προηγούμενα έτη και κυρίως μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου εξαιτίας του γενικότερου οικονομικού μαρασμού, της καχεξίας που προκλήθηκε και της υποχώρησης του συνόλου των οικονομικών δεικτών σε παγκόσμιο επίπεδο.[395]

Το αμερικανικό Κογκρέσσο διατήρησε την αναλογία 7 : 10 στη στρατιωτική βοήθεια, για να μη διαφορροποιηθεί η ισορροπία δυνάμεων (balance of power) ανάμεσα στις δύο χώρες. Η έννοια της ισορροπίας ίσχυσε μόνο στα χαρτιά. Με παρασκηνιακές διαβουλεύσεις οι Η.Π.Α. πρόσφεραν πιο ενισχυμένη ποιοτικά βοήθεια στην Τουρκία, η οποία συσσώρευσε δανειοδοτικές πιστώσεις, Ξένες Στρατιωτικές Πωλήσεις (Foreign Military Sales, F.M.S.) για την αγορά τελειότερου από την Ελλάδα στρατιωτικού εξοπλισμού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1995 η Τουρκία έλαβε από τις Η.Π.Α. πίστωση ύψους 400 εκατομμυρίων δολαρίων, ενώ η Ελλάδα μόλις 275 εκατομμύρια δολάρια.[396] Στο σημείο αυτό ο συγγραφέας θέλει να τονίσει ότι ανέκαθεν οι Η.Π.Α. πριμοδοτούσαν την Τουρκία και επιδίωκαν πάση θυσία τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Έτσι επισπεύστηκε η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου στην Τουρκία, σε βάρος της Ελλάδας και γιγαντώθηκε η τουρκική αμυντική βιομηχανία μέσω της αμερικανικής τεχνογνωσίας, το casus belli αποτέλεσε τον μόνιμο φόβο των ελληνικών κυβερνήσεων και η τάξη των επιχειρηματιών και των στρατογραφειοκρατών που τους στήριζαν πολιτικά διατρανώθηκε τόσο στο εσωτερικό όσο και στο διεθνές στερέωμα αποκτώντας διεθνή πολιτικά και οικονομικά ερείσματα. Η βοήθεια σε στρατιωτικό υλικό που λαμβάνει η Τουρκία από τις Η.Π.Α. κατατάσσεται τρίτη σε μέγεθος μετά από αυτήν που δέχονται το Ισραήλ και η Αίγυπτος. Παραταύτα, περιορισμένης εμβέλειας είναι η συνεισφορά του δεύτερου σε αριθμητικό μέγεθος μετά τον αμερικανικό, τουρκικού στρατού (περίπου 600000 άντρες) στη στοχοθεσία και στους στρατιωτικούς χειρισμούς του ΝΑΤΟ.[397] Το βάρος όμως που επωμίζεται ο κρατικός προϋπολογισμός της Τουρκίας κρίνεται γιγαντιαίο και κονδύλια «αιχμαλωτίζονται», καθώς αναλώνονται στις τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες απόκτησης, συντήρησης και αντικατάστασης του εγχωρίως παραγόμενου ή εισαγόμενου πολεμικού εξοπλισμού. Η διαδικασία συσσώρευσης του τουρκικού εθνικού κεφαλαίου διέρχεται αναγκαστικά και μέσα από τις συμπληγάδες του στρατιωτικού κατεστημένου και της καθεστηκυίας τάξης που έχει αυτό δημιουργήσει. Η αύρα της παγκοσμιοποίησης των τηλεπικοινωνιών, των χρηματοπιστωτικών αγορών, των οικονομιών, στην Τουρκία διέρχεται και μέσα από το βλοσυρό βλέμμα των στρατιωτικών ηγετών των Ενόπλων Δυνάμεων και των επιτελείων τους, οι οποίοι, αν χρειαστεί, θα επέμβουν δυναμικά για να διαφυλάξουν τα κεκτημένα συμφέροντα του τουρκικού έθνους κατά το κεμαλικό πρότυπο οργάνωσης και διοίκησης του κράτους και να καταδείξουν την αδιαμφισβήτητη, απόλυτη και

[395] Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Μούτσογλου Β. Η Τουρκία στο μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις: Από τη συνάντηση στο Lancaster House, στην απόφαση του Ελσίνκι: Ελληνική μειονότητα, Κυπριακό, Αιγαίο, 2000, σελ. 103-108.
[396] Βερέμης, Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, σελ. 151-152.
[397] Στο ίδιο, σελ. 193.

επικαλούμενη από το λαό κυριαρχία τους και τον ρυθμιστικό τους ρόλο. Τα χρηματικά κεφάλαια που δεσμεύονται από τους στρατιωτικούς φορείς – ιδρύματα – ταμεία θα μπορούσαν να αποδεσμευθούν, κατευθυνόμενα σε έργα υποδομής, κοινωφελή έργα κ.ά., βελτιώνοντας το βιοτικό επίπεδο των πολιτών και επιταχύνοντας σε μακροχρόνια βάση το ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης της Τουρκίας. Βέβαια η απολεσθείσα οικονομική ανάπτυξη αντισταθμίζεται ως ένα σημείο από τα μεγάλα αντισταθμιστικά οφέλη που αποσπά η Τουρκία από κάθε συμφωνία στρατιωτικού περιεχομένου (π.χ. αγορά αρμάτων μάχης, ελικοπτέρων, μαχητικών αεροσκαφών, εξοπλιστικών μηχανισμών, ραντάρ κ.ά., συμμετοχές, συμπράξεις, συμπαραγωγές κτλ.) που υπογράφει με τους εμπορικούς εταίρους της.

Στην αναθέρμανση του Ψυχρού Πολέμου η Τουρκία έμελλε να διαδραματίσει ρόλο στρατηγικής σημασίας. Αξιωματούχοι της κυβέρνησης Ρήγκαν άρχιζαν να εφαρμόζουν προγράμματα που αναβάθμιζαν την περιοχή της Ανατολικής Τουρκίας ως βάση για να εφορμούν τα μαχητικά αεροσκαφη της Δύναμης Ταχείας Ανάπτυξης (Rapid Development Force) και να υποστηρίζουν ένα πρόγραμμα νέων εξοπλισμών ύψους 18 δισεκατομμυρίων δολαρίων για τα επόμενα 13 χρόνια. Η Τουρκία από την πλευρά της ήταν πρόθυμη να συμπορευθεί με τα αμερικανικά σχέδια, καθώς από τις 12 Σεπτεμβρίου του 1980 είχε εγκαθιδρυθεί ένα στρατιωτικό καθεστώς. Η επιβολή της χούντας των στρατηγών έγινε αποδεκτή από τις Η.Π.Α. δίχως αντιδράσεις. Κάποιοι πολιτικοί και οικονομικοί κύκλοι αντιμετώπισαν θετικά αυτήν την κίνηση, διότι πίστευαν ότι έτσι μόνο θα γλίτωνε η Τουρκία από την αυξημένη αβεβαιότητα που την ταλάνιζε, ενώ παράλληλα θα δρομολογούνταν ευκολότερα και τα στρατηγικά σχέδια και οι επιλογές των Η.Π.Α. και ειδικότερα του Πενταγώνου που επιδίωκε να μετατρέψει – καταστήσει την Τουρκία «δεκανίκι» της εφαρμοζόμενης πολιτικής του, ώστε να ελέγχει την ευρύτερη περιοχή και να ασκεί διπλωματικές πιέσεις, όταν και όποτε αυτό κρίνεται αναγκαίο για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του.

Αποτέλεσμα όλων των προαναφερθέντων ήταν το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του ΄80 οι τουρκοαμερικανικές σχέσεις ήταν ιδιαίτερα αρμονικές κυρίως στο στρατιωτικό τομέα. Το Μάρτη του 1980 υπογράφτηκε μια πενταετής Συμφωνία Άμυνας και Οικονομικής Συνεργασίας (Defence and Economic Cooperarion Agreement) μεταξύ των δύο κρατών. Επιπλέον, παρατηρήθηκε μια ραγδαία αύξηση των δανείων και των παροχών για στρατιωτικούς σκοπούς προς την Τουρκία και συνάμα οι Η.Π.Α. ηγήθηκαν μιας διεθνούς οικονομικής προσπάθειας για να διασωθεί η ταλαίπωρη τουρκική οικονομία. Μια συμφωνία για τις βάσεις υπογράφτηκε μεταξύ των δύο χωρών, η οποία καθιστούσε την Ανατολική Τουρκία ως βάση στρατιωτικής εφόρμησης των Η.Π.Α. Από την πλευρά της η Τουρκία άρχισε να θέτει σε εφαρμογή το νέο πρόγραμμα για τους εξοπλισμούς αποφασίζοντας να αγοράσει 160 μαχητικά αεροσκάφη F – 16 με κόστος που άγγιζε τα 4 δισεκατομμύρια δολάρια. Η ευνοϊκή προς την Τουρκία στάση των Η.Π.Α. διαφαίνεται και στη δεκαετία του ΄90 (π.χ. Κρίση στον Περσικό Κόλπο το 1991 κ.ά.), αφού συνεχίστηκε απαρέγκλιτα η ενίσχυσή της με εξοπλισμούς και τεχνολογικές καινοτομίες που εισήχθησαν από τις Η.Π.Α. ή κατασκευάστηκαν μερικώς ή ολοκληρωτικά στην Τουρκία από τουρκικές επιχειρησιακές μονάδες που εξειδικεύονται στην παραγωγή στρατιωτικού υλικού ακόμη και υψηλής

ποιότητας προηγμένου πολεμικού εξοπλισμού (βλ. και ανάλυση που προηγήθηκε στο κεφάλαιο για το ρόλο του στρατού στην Τουρκία).

Οι Η.Π.Α. δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία στις εκκλήσεις της Τουρκίας για οικονομική βοήθεια. Μετά από αίτησή της για οικονομική ενίσχυση με βάση το Άρθρο 4 της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (Ν.Α.Τ.Ο.), οι Η.Π.Α. συμφώνησαν να της παραχωρήσουν άμεσα δανειοδοτήσεις ύψους 6 δισεκατομμυρίων δολαρίων (2 δισεκατομμύρια δολάρια σε στρατιωτική βοήθεια και 4 δισεκατομμύρια δολάρια σε οικονομική ενίσχυση), ώστε να αντιμετωπίσει την οικονομική κρίση του 2001.[398] Οι Η.Π.Α. διευκολύνουν επίσης με κάθε τρόπο τη δανειοδότηση της Τουρκίας από το Δ.Ν.Τ. και την Παγκόσμια Τράπεζα, οργανισμοί που είναι φίλα προσκείμενοι προς την Τουρκία. Επιπλέον η κυβέρνηση του Τζορτζ Μπους μέσω του Αμερικανικού Κογκρέσσου ενέκρινε ένα πακέτο βοήθειας προς την Τουρκία το 2003 ύψους 1 δισεκατομμυρίων δολαρίων, το οποίο θα άνοιγε το δρόμο για δανειακές εγγυήσεις ύψους 8 δισεκατομμυρίων δολαρίων από τις Η.Π.Α., για να σωθεί η τουρκική οικονομία. Η στρατηγική συνεργασία μεταξύ των Η.Π.Α. και της Τουρκίας μετά τις εξελίξεις στον πόλεμο του Ιράκ έχει πλέον εισέλθει σε μια φάση επανεξέτασης (reassessment) και επαναπροσδιορισμού των ρόλων των δύο κρατών, παρά την ύπαρξη αμοιβαίων συμφερόντων και στοχοθεσίας.[399]

Τέλος ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στο ρόλο που επιτελεί το Ν.Α.Τ.Ο. στη σημερινή τουρκική οικονομία. Χάρη σε αυτό, όπως αναφέρουν οι Καραμπελιάς Γ., Αγγελετόπουλος Γ. και Φουρνατζοπούλου Ε., «αυξήθηκε όχι μόνο η στρατιωτική μας ισχύς αλλά και η πολιτική προοπτική μας. Με χρήματα του Ν.Α.Τ.Ο., αεροδρόμια, τηλεπικοινωνιακοί σταθμοί, αγωγοί καυσίμων και άλλα πράγματα κατασκευάσθηκαν στη χώρα μας. Αυτά αποτελούσαν πάγιο ενεργητικό στον εθνικό μας πλούτο, ένα ενεργητικό που δεν θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε από μόνοι μας […] Εμείς [από την πλευρά μας] τους παραχωρήσαμε ολόκληρο το στρατό μας, προσαρμόσαμε την εξωτερική μας πολιτική στην ιδιότητά μας ως μέλους [της συμμαχίας], δεσμευτήκαμε στενά με αυτό [αλλά] το ισοζύγιο ήταν υπέρ της Τουρκίας».[400]

Την απόφαση για τη χορήγηση ενός δανείου ύψους 350 εκατομμυρίων ευρώ στην Τουρκία ανακοίνωσε στις 2 Απριλίου του 2003 η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (European Investment Bank, Ε.Ι.Β.) που εδρεύει στο Λουξεμβούργο. Ως στόχος του δανείου αυτού έχει οριστεί η ενίσχυση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων σε όλη την τουρκική επικράτεια και η υποστήριξη της προσπάθειας ανοικοδόμησης των περιοχών που επλήγησαν από τον καταστροφικό σεισμό στο τέλος του Αυγούστου του 1999. Πιο συγκεκριμένα τα 200 εκατομμύρια ευρώ θα διατεθούν μέσω των εταίρων της Ε.Τ.Ε. (της Τράπεζας βιομηχανικής ανάπτυξης της Τουρκίας και της Vakıfbank) σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις (small – medium enterprises) στους τομείς της βιομηχανίας, των υπηρεσιών καθώς και του τουρισμού. Τα υπόλοιπα 150 εκατομμύρια ευρώ θα παραχωρηθούν στην τουρκική κυβέρνηση προκειμένου να ενισχυθούν οι ποικίλες εργασίες προτεραιότητας για την επανεγκατάσταση

[398] Kuniholm, «Turkey and the World in Twenty-Five Years: Thinking about the Future», *The South Atlantic Quarterly,* 102:2/3, σελ. 485-486.
[399] Στο ίδιο, σελ. 487-488.
[400] Kuneralp Z., Sadece Diplomat, Istanbul, Haritat, 1981, σελ. 96-97 (στο Καραμπελιάς, Αγγελετόπουλος, Φουρνατζοπούλου, Θέματα Τουρκίας, Αθήνα, 1999, σελ. 67).

και την ανοικοδόμηση στις περιοχές που επλήγησαν από τους ισχυρούς σεισμούς που συγκλόνισαν την Τουρκία κατά το 1999.[401]

17. ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΤΟΥ 2001.

Στην ανατολή του το 2001 είχε ξεκινήσει με τους καλύτερους οιωνούς για την Τουρκία και τα φιλόδοξα σχέδια της ετερόκλιτης τρικομματικής κυβέρνησης της Άγκυρας για την πορεία της οικονομίας. Ο στόχος για μείωση του πληθωρισμού στο 12% μέχρι το τέλος της χρονιάς έμοιαζε πλέον εφικτός και εκεί που η κυβέρνηση του Μπουλέντ Ετζεβίτ θεωρούνταν μια από τις πιο επιτυχημένες κυβερνήσεις στον οικονομικό τομέα, το οικονομικό της οικοδόμημα κατέρρευσε σε μία νύχτα.
Η αξία της λίρας κατακρημνίστηκε και από περίπου 600.000 τουρκικές λίρες ανά δολάριο στις αρχές του έτους, η αξία της βρέθηκε στις 1.600.000 τουρκικές λίρες ανά δολάριο. Ο Τούρκος πολίτης έβλεπε τις οικονομίες του να συρρικνώνονται και όλα τα προγράμματα ανόρθωσης της οικονομίας παρέμεναν μόνο στα λόγια. Επιπλέον, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, μεγάλο κύμα ανεργίας μάστιζε τα μεσαία και χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα εν μέσω χιλιάδων απολύσεων. Ο Κεμάλ Ντερβίς, ο τσάρος της τουρκικής οικονομίας όπως αποκαλούνταν, δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες, αν και ήταν γνωστό από την αρχή ότι ελάχιστα περιθώρια επιτυχίας του προσφέρονταν, για να κατορθώσει να αντεπεξέλθει στις αντιξοότητες της τουρκικής οικονομίας και να την οδηγήσει στην ανάπτυξη.

Η κρίση του Φεβρουαρίου του 2001 μόνο κεραυνός εν αιθρία δεν ήταν. Ηδη από το φθινόπωρο του 2000 είχε διαφανεί η προβληματική του τραπεζικού και γενικότερα του οικονομικού συστήματος, όμως σίγουρα και ο πιο απαισιόδοξος αναλυτής δε θα μπορούσε να φανταστεί τις ραγδαίες εξελίξεις που θα ακολουθούσαν.[402] Οι κύριες αιτίες της κρίσης υπήρξαν:

[401] http://www.in.gr, 02/04/2003.
[402] Για μια πλήρη ανάλυση των χρηματοοικονομικών κρίσεων του Νοεμβρίου του 2000 και του Φεβρουαρίου του 2001 στην Τουρκία ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στο Caroline Van Rijckeghem, Üçer M. Chronicle of the Turkish Financial Crises of 2000 – 2001, Bogaziçi University Press, 2005, σελ.49-68 και 69–86 αντίστοιχα για κάθε περίοδο.

Α.) Ο αδύναμος τουρκικός τραπεζικός τομέας.
Β.) Τα επιθετικά μέτρα που λήφθησαν για να εξυγιανθεί ο τραπεζικός τομέας και η έντονη αρνητική φημολογία που επικράτησε.
Γ.) Η έλλειψη πολιτικής ισχύος και πλήρους κατανόησης της κατάστασης από την πολιτική ηγεσία εκείνης της περιόδου.[403]

Σαφέστατα αιτία δεν υπήρξε η κόντρα που ξέσπασε στη συνεδρίαση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας (Σ.Ε.Α.) μεταξύ του πρωθυπουργού Μπουλέντ Ετζεβίτ και του προέδρου της χώρας Αχμέτ Νετζντέτ Σεζέρ, όπου θα συζητούνταν το εθνικό πρόγραμμα της Τουρκίας για την Ε.Ε., το πρόγραμμα για την τιθάσευση του πληθωρισμού και η διεξαγωγή έρευνας για το σκάνδαλο των τουρκικών τραπεζών. Ο Σεζέρ στις 19 Φεβρουαρίου στη συνεδρίαση του Σ.Ε.Α. εξαπέλυσε βέλη κατά της κυβέρνησης για ολιγωρία στην υπόθεση των σκανδάλων, για προβολή εμποδίων στους μηχανισμούς ελέγχου, για παρεμβολές στο ρόλο της δικαιοσύνης και για συμπεριφορά αντίθετη προς το τουρκικό Σύνταγμα. Το σύστημα ήταν σαθρό και απλώς άνοιξε μια «κερκόπορτα». Μέσα σε ένα βράδυ εξαφανίστηκαν περίπου 20 δισεκατομμύρια δολάρια. Η λύση που δίνεται είναι η εξής: το τεράστιο έλλειμμα των τεσσάρων μεγαλύτερων εμπορικών τραπεζών απλώς μετακυλύεται στον κρατικό προϋπολογισμό. Πρόκειται για λύση αποσπασματική και τελεσίδικη δίχως μακροχρόνια ευεργετικά αποτελέσματα για την εξυγίανση του τραπεζικού συστήματος της χώρας.

Στις αρχές του Μαρτίου του 2001 ο Κεμάλ Ντερβίς ύστερα από πρόσκληση του Μπουλέντ Ετζεβίτ, ουσιαστικά κατ΄ επιταγή των διεθνών οικονομικών κέντρων, καλείται να αναλάβει το τιμόνι της τουρκικής οικονομίας και εγκαταλείπει τη θέση του αντιπροέδρου στη Παγκόσμια Τράπεζα. Ωστόσο παρά τις αρχικές διαβεβαιώσεις τόσο από κυβερνητικής πλευράς όσο και από τον Κεμάλ Ντερβίς ότι δεν θα μετακυλιστεί το βάρος στον λαό οι περισσότερο πληγέντες, τα χαμηλά οικονομικά στρώματα και η μικρομεσαία τάξη βλέπουν το εισόδημά τους καθημερινά να συρρικνώνεται.

Η κυβέρνηση του Μπουλέντ Ετζεβίτ βρίσκεται αντιμέτωπη από τη μια με τη συνεχώς διογκούμενη αντίδραση του λαού και από την άλλη με τις επιταγές του Δ.Ν.Τ. που δεν αφήνουν περιθώρια ελιγμών. Η αντίδραση και η δυσαρέσκεια απηχείται σε δημοσκοπήσεις που δε δίνουν σε κανένα από τα κόμματα το αναγκαίο ποσοστό του 10% για να εισέλθει στη Βουλή. Στο μεταξύ στις 22 Ιουνίου του ίδιου έτους το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφασίζει την απαγόρευση του ισλαμικού κόμματος (αξιωματική αντιπολίτευση) της Αρετής ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για τη διάσπαση του πολιτικού ισλάμ στην Τουρκία, μια κατάσταση που θα βυθίσει ακόμη περισσότερο την Τουρκία και θα οδηγήσει σε νέα πολιτικά αδιέξοδα και κομματικές αντιπαλότητες, οι οποίες πλήτουν το δημοκρατικό της εποικοδόμημα.

Το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου στη Νέα Υόρκη αποκαλύπτει μία ακόμη διάσταση. Από τη μια η κυβέρνηση συμπαρατάσσεται στο πλευρό των Η.Π.Α., ενώ ο λαός προβάλλει τα ισλαμικά αντανακλαστικά του. Η Άγκυρα προσδοκά αναβαθμισμένο περιφερειακό ρόλο, ωστόσο

[403] Στο ίδιο, σελ. 125-126.

διατηρεί ενστάσεις και ζητά διαβεβαιώσεις σε ένα ενδεχόμενο χτύπημα στο Ιράκ, που θα άνοιγε το δρόμο για τη δημιουργία ενός παντελώς ανεπιθύμητου κουρδικού κράτους στα νοτιοανατολικά σύνορά της.
Από την άλλη πλευρά η Ε.Ε. στις αρχές του Δεκεμβρίου του 2001 κάτω από τις πιέσεις των Η.Π.Α. και τις ευλογίες της Βρετανίας φέρεται να αντιμετωπίζει ευνοϊκά τα αιτήματα της Άγκυρας σχετικά με την Ευρωπαϊκή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας τουλάχιστον σε πρώτη φάση. Παράλληλα γίνονται κάποια βήματα προς την κατεύθυνση της Ε.Ε. με κατάργηση της ποινής του θανάτου, όχι όμως για εγκλήματα που συνδέονται με την τρομοκρατία, αλλά και κάποιες τροποποιήσεις, όπως στον αστικό κώδικα και στη θέση της γυναίκας στο οικογενειακό δίκαιο.

Το 2002 οι επενδυτές φοβούνται μήπως η πολιτική αβεβαιότητα οδηγήσει την Τουρκία στην ύφεση και περιορίσει τις δυνατότητές της να εξυπηρετήσει τα χρέη της, που αγγίζουν τα 195 δισεκατομμύρια δολάρια. Μια ακόμα εστία ανησυχίας αποτελεί το γεγονός ότι το ισλαμιστικό Κόμμα της Δικαιοσύνης και της Ανάπτυξης προηγείται στις δημοσκοπήσεις και κατά συνέπεια αποκτά αυξημένες πιθανότητες συμμετοχής στη νέα κυβέρνηση που θα προκύψει από τις εκλογές του Νοεμβρίου. Με 23 πολιτικά κόμματα να διεκδικούν τις 550 έδρες του κοινοβουλίου και με δεδομένη την αναλογικότητα του εκλογικού νόμου, οι πολιτικοί αναλυτές αποκλείουν μετά βεβαιότητας το σχηματισμό αυτοδύναμης κυβέρνησης στην Τουρκία. Όμως δύο δυνάμεις που ασκούν μεγάλη πολιτική επιρροή στην Τουρκία είναι επιφυλακτικές ως προς τους ισλαμιστές. Πρόκειται για το στρατιωτικό κατεστημένο, το οποίο ανέτρεψε τέσσερις κυβερνήσεις τα τελευταία 40 χρόνια και για τις Η.Π.Α., το στενότερο στρατιωτικό και οικονομικό σύμμαχο και εταίρο της Τουρκίας, οι οποίες διατηρούν καχύποπτη στάση προς τις ισλαμιστικές κυβερνήσεις, ιδιαίτερα μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 στη Νέα Υόρκη.

Στα τέλη του 2001 το έλλειμμα της κυβέρνησης ισοδυναμούσε με το 78% του τουρκικού Α.Ε.Π., ένα ποσοστό που διπλασιάστηκε τα τελευταία επτά χρόνια. Η Τουρκία υποχρεώνεται να δανείζεται με επιτόκια επαυξημένα κατά 30%, γεγονός που σημαίνει ότι κάθε έτος τα χρέη της προσαυξάνονται κατά το ένα τρίτο. Το τουρκικό Α.Ε.Π. αυξήθηκε μόλις κατά 0.7% το πρώτο τρίμηνο του 2002, μετά από μια συρρίκνωση κατά 9.4% που είχε παρουσιάσει το 2001. Από το 1999 το Δ.Ν.Τ. έχει δανείσει στην Τουρκία 32 δισεκατομμύρια δολάρια και υπογραμμίζει ότι θα συνεχίσει να συνεργάζεται με την κυβέρνηση που θα προκύψει από τις εκλογές του Νοεμβρίου, αν οι ηγέτες της σεβαστούν τους όρους της συμφωνίας του δανεισμού. Οι αναλυτές θεωρούν ότι η Τουρκία θα χρειαστεί απαραίτητα και τη χρονιά του 2003 την οικονομική βοήθεια του Δ.Ν.Τ., για να περιορίσει το δημόσιο χρέος της κάτω από το 70% ως ποσοστό του Α.Ε.Π. με βάση τα όσα προβλέπει η συμφωνία που υπέγραψε η τουρκική κυβέρνηση με το συγκεκριμένο διεθνή χρηματοπιστωτικό οργανισμό το 2001. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις στην Τουρκία την περίοδο 1995 – 2000 δεν αυξήθηκαν περισσότερο από 767 εκατομμύρια δολάρια ετησίως κατά μέσο όρο σύμφωνα με τα στοιχεία που

ανακοίνωσε η Παγκόσμια Τράπεζα, τα οποία κατατάσσουν την Τουρκία στην 81η θέση της σχετικής κατάταξης μεταξύ 91 αναπτυσσόμενων κρατών.[404]

Διαπιστώνεται επομένως πως κάθε φορά που υπάρχει μια αχτίδα αισιοδοξίας για το μέλλον της Τουρκίας, οι προσπάθειες που καταβάλλονται για να αποκτήσει η ίδια μια δυτικού τύπου οικονομία εκτροχιάζονται από ποικίλα γεγονότα. Το 1999 ένας ισχυρός, καταστρεπτικός σεισμός έπληξε μια μεγάλη βιομηχανική περιοχή της Τουρκίας. Το 2000 ο τραπεζικός τομέας της χώρας στέρεψε από ρευστότητα και η Κεντρική Τράπεζα αναγκάστηκε να προβεί σε αύξηση των επιτοκίων στα επίπεδα του 1900%. Την επόμενη χρονιά ο Πρόεδρος Αχμέτ Σεζέρ και ο Πρωθυπουργός Μπουλέντ Ετζεβίτ διαφώνησαν έντονα για τις μεθόδους που έπρεπε να ακολουθηθούν, ώστε να παταχθεί η διαφθορά στη χώρα. Το αποτέλεσμα της προστριβής αυτής ήταν η υποτίμηση της τουρκικής λίρας κατά 52% έναντι του δολαρίου. Το 2002, μόλις η τουρκική οικονομία άρχισε να ανακάμπτει από τη χειρότερη ύφεση στην οποία είχε περιέλθει από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σοβαρά προβλήματα υγείας ανάγκασαν τον ηλικίας 77 ετών Πρωθυπουργό Μπουλέντ Ετζεβίτ να απουσίασει από τα καθήκοντά του για διάστημα δέκα εβδομάδων. Κατά τη διάρκεια αυτής της απουσίας του ξέσπασαν πολιτικές διαμάχες μεταξύ των κομμάτων του κυβερνητικού συνασπισμού, οι οποίες προκάλεσαν αποσκιρτήσεις από το Κόμμα της Δημοκρατικής Αριστεράς, ηγέτης του οποίου ήταν ο ίδιος ο Ετζεβίτ, με συνέπεια να απολέσει η κυβέρνηση την πλειοψηφία στο Κοινοβούλιο. Οι πιέσεις της αντιπολίτευσης για την προκήρυξη πρόωρων εκλογών απέδωσαν καρπούς, και έτσι οι κάλπες στήθηκαν το Νοέμβριο του 2002, 18 ολόκληρους μήνες πριν από τη λήξη της βουλευτικής περιόδου. Έτσι η Τουρκία βρέθηκε για μια ακόμη φορά αντιμέτωπη με μια έντονη πολιτική αναταραχή, που ελλοχεύει κινδύνους για την οικονομική της ανάκαμψη και την πιθανή της οικονομική ανάπτυξη στο μέλλον.

Από το 1999 η Τουρκία βρίσκεται στη δίνη μιας οικονομικής κρίσης, που κορυφώθηκε με τη ραγδαία πτώση του Χρηματιστηρίου της Κωνσταντινούπολης το φθινόπωρο του 1999 και τη δραματική επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου της μικρομεσαίας κοινωνικής τάξης. Δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά που συμβαίνει αυτό. Μέσα στα τελευταία τριάντα χρόνια οι εμπειρογνώμονες της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου έχουν κληθεί πέντε φορές με ισάριθμα σταθεροποιητικά προγράμματα να αποτρέψουν το ενδεχόμενο της καθολικής χρεωκοπίας της τουρκικής οικονομίας.[405] Τις προηγούμενες τέσσερις φορές (η τελευταία συνέβη το 1994 με τη μεγάλη υποτίμηση της τουρκικής λίρας) οι προσπάθειες σταθεροποίησης και ανασυγκρότησης της οικονομίας απέτυχαν. Το μόνο όφελος των σταθεροποιητικών αυτών επεμβάσεων ήταν η πίστωση χρόνου μέχρι την εμφάνιση της επόμενης κρίσης. Οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης (η εκτίμηση για το 2000 ήταν 7%) διαμορφώνουν μια παραπλανητική εικόνα των επιδόσεων της τουρκικής οικονομίας. Πίσω από την εντυπωσιακή αύξηση του Α.Ε.Π. κρύβεται ένας επιταχυνόμενος πληθωρισμός, που φτάνει μέχρι και 60% ετησίως και ένας ασφυκτικός

[404] Βλ. για περισσότερη ανάλυση *Regular Report on Turkey´s Progress Towards Accession,* Commission of the European Communities, 2001.

[405] Βλ. και World Bank. External Debt, Fiscal Policy and Sustainable Growth in Turkey, John Hopkins University Press, 1992.

κρατικός έλεγχος κάθε οικονομικής δραστηριότητας. Η εικόνα της αναδυόμενης οικονομίας με την οποία η Τουρκία προσπαθεί να εισέλθει στην Ενωμένη Ευρώπη δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Η Τουρκία πάντα αποτελούσε το «μεγάλο ασθενή» του δυτικού κόσμου. Τους τελευταίους δύο μήνες του 2001 η «ασθένεια» φαινόταν να υποτροπιάζει. Η χώρα βυθίστηκε στη δίνη ενός καλπάζοντος πληθωρισμού, της ραγδαίας επιδείνωσης του βιοτικού επιπέδου μεγάλου τμήματος του τουρκικού πληθυσμού, της χρεωκοπίας της τάξης των μικροεμπόρων και μικροεπιχειρηματιών, της ανεργίας και της γενικευμένης φτώχειας.[406]

Ο Ο.Ο.Σ.Α. στην ετήσια έκθεση που εξέδωσε το 2001 αναφέρεται στην τουρκική οικονομία υποστηρίζοντας ότι οι κρίσεις του Νοεμβρίου 2000 και του Φεβρουαρίου του 2001 οδήγησαν στην υποτίμηση (depreciation) της τουρκικής λίρας, στην αύξηση του πληθωρισμού, ενώ η ανάκαμψη της τουρκικής οικονομίας αναμένεται να ξεκινήσει μετά από δύο χρόνια, καθώς η αξιοπιστία (credibility) του τραπεζικού τομέα βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα, αλλά και η δυναμική του χρέους (debt dynamics) εγείρει αμφιβολίες για τη βιωσιμότητα (sustainability) της οικονομικής ανάπτυξης (economic growth). Ο βαθμός ανάπτυξης της τουρκικής οικονομίας με βάση τον Ο.Ο.Σ.Α. συναρτάται από τους διεθνείς δωρητές (international donors) και τις δωρεές – παροχές τους προς την τουρκική παραπαίουσα οικονομία και από την πολιτική αποδοχή και στήριξη που θα έχει η εφαρμογή του σταθεροποιητικού οικονομικού προγράμματος.[407] Ο Ο.Ο.Σ.Α. θεωρεί πως το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που εγκρίθηκε από το Δ.Ν.Τ. το Μάϊο του 2001 ενδυναμώνει τον τραπεζικό τομέα μεταφέροντας κόστος και κινδύνους στον κρατικό προϋπολογισμό. Επισημαίνεται ότι απαιτείται περιοριστική δημοσιονομική πολιτική για να σταθεροποιηθεί το δημόσιο χρέος, ενώ οι εισοδηματικές και οι νομισματικές πολιτικές πρέπει να στοχεύουν στον αποπληθωρισμό (disinflation).[408] Επιπρόσθετα τονίζεται ότι ως συνέπεια των προαναφερθέντων μέτρων πολιτικής θα επέλθει βαθιά οικονομική συστολή (economic contraction) και συνάμα αργή οικονομική ανάκαμψη (recovery), ενώ το δημόσιο χρέος θα αποτελέσει το κύριο στοιχείο του εγχώριου κινδύνου (domestic risk).

Η οικονομική κρίση αποτυπώνεται με τον πιο βίαιο τρόπο στη λαϊκή δυσαρέσκεια που εκδηλώνεται με καθημερινές διαδηλώσεις αναγκάζοντας για άλλη μια φορά τους στρατιωτικούς να επέμβουν κηρύσσοντας τον στρατιωτικό νόμο. Η βαθιά οικονομική κρίση προκαλεί βαθύτατη πολιτική κρίση, διότι αποκαλύπτει την αδυναμία του υπαρκτού κεμαλισμού να αντιμετωπίσει και να προσαρμοστεί στις νέες προκλήσεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και του έντονου ανταγωνισμού σηματοδοτώντας την κατάρρευσή του. Με την εμφάνιση του κεμαλικού κράτους στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αιώνα το μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης που ακολούθησε η Τουρκία βασίστηκε στον κρατικό καπιταλισμό. Στρατός και κράτος δημιούργησαν τη μεσαία τουρκική αστική τάξη. Έλεγχαν την παραγωγή και την απασχόληση (σε ποσοστά μεγαλύτερα

[406] Βλ. *Regular Report on Turkey´s Progress Towards Accession.* Commission of the European Communities, 2001.
[407] O.E.C.D. Economic Outlook No 70, December 2001, σελ. 122.
[408] Στο ίδιο, σελ. 123.

του 50%), κατάστρωναν πενταετή οικονομικά προγράμματα κατά το πρότυπο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ελάμβαναν μέτρα προστασίας της εσωτερικής αγοράς. Η ιδιωτική πρωτοβουλία ήταν από ανύπαρκτη έως ασθενική.[409]

Ο εκδημοκρατισμός της Τουρκίας αποτελεί απαραίτητη εγγύηση για την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε., προϋποθέτει όμως την εξυγίανση της οικονομίας, ώστε να καταστεί ανταγωνιστική. Οι αναγκαίες διαρθρωτικές παρεμβάσεις, ωστόσο, καταδικάζουν σε παραίτηση από το μοντέλο του υπαρκτού κεμαλισμού και μετάβαση στην οικονομία της αγοράς (free market economy) προκαλώντας βαθύτατη κοινωνική και πολιτική κρίση. Υπήρχε έντονη αμφιβολία κατά πόσο το Δ.Ν.Τ. και η Παγκόσμια Τράπεζα καθώς και ο διορισθείς υπερυπουργός Κεμάλ Ντερβίς, πρώην αντιπρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας και ειδικός σε θέματα φτώχειας, θα πετύχαιναν μέσα από ένα φιλελεύθερο πρόγραμμα λιτότητας, εκτεταμένων ιδιωτικοποιήσεων και γενναίων διαρθρωτικών αλλαγών, τη σταθεροποίηση της τουρκικής οικονομίας, γιατί το τουρκικό στρατογραφειοκρατικό κατεστημένο παρά την κρίση του καθεστώτος εξακολουθούσε να διατηρεί αλώβητη την οικονομική και πολιτική ισχύ του. Ωστόσο ο Υπουργός Χρηματοοικονομικών Σουμέρ Οράλ είχε υποσχεθεί ότι στο τέλος του 2001 θα περιόριζε τον πληθωρισμό σε μονοψήφιο ποσοστό. Οι υποσχέσεις του αποδείχθηκαν φρούδες ελπίδες, όπως είχε σωστά προβλέψει το έγκριτο, διεθνές περιοδικό *«Economist»* (2001), καθώς αποκαλύφθηκαν οξύτατα προβλήματα στον τραπεζικό τομέα και η δημόσια εμπιστοσύνη στα κυβερνητικά σχέδια κλονίστηκε ανεπανόρθωτα, παρ᾽ όλη την οικονομική βοήθεια που προσέφερε στην Τουρκία η Παγκόσμια Τράπεζα με τη μορφή δανείων για την αναδιάρθρωση των τραπεζικών ιδρυμάτων.[410]

18. ΑΜΕΣΕΣ ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ (Α.Ξ.Ε.) ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ.

Η παγκοσμιοποίηση της διεθνούς οικονομίας προωθείται σημαντικά μέσω των διεθνών επενδύσεων και κυρίως των άμεσων ξένων επενδύσεων. Με την πάροδο του χρόνου και κυρίως κατά τη δεκαετία του ΄80 υιοθετήθηκε ένα φιλελεύθερο και ευέλικτο σχήμα για τις άμεσες ξένες επενδύσεις (Foreign Direct Investments, F.D.I.), με τη δημιουργία ενός εποικοδομητικού κλίματος για τις επενδύσεις στην Τουρκία. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις γίνονται κυρίως στην Τουρκία από την Αγγλία, τη Γερμανία, τις Η.Π.Α., τη Γαλλία και τον Καναδά και η γεωγραφική κατανομή (geographical distribution) των αποθεμάτων των άμεσων ξένων επενδύσεων εστιάζεται πρωτίστως στην Κωνσταντινούπολη (Istanbul) και στο Κοτζαέλι (Kocaeli) και τα γεωγραφικά διευρυμένα της προάστια, στην Άγκυρα αλλά και στις υπόλοιπες αστικές μεγαλουπόλεις, όπως π.χ. Σμύρνη, Προύσα, Άδανα, Αντάλεια. Ο Νόμος 6224 και οι Συνθήκες για την Αμοιβαία Προστασία και

[409] Βλ. *Regular Report on Turkey´s Progress Towards Accession.* Commission of the European Communities, 2001.

την Προώθηση των Επενδύσεων εγγυώνται την ίση μεταχείριση των ντόπιων και αλλοδαπών επενδυτών. Τα επενδυτικά κίνητρα οριοθετήθηκαν με το διάταγμα της 18ης Ιανουαρίου του 2001 και διαμορφώνονται ανάλογα με την τοποθεσία, την κλίμακα και τον κλάδο της εκάστοτε επένδυσης.[411]

Οι κορυφαίοι τομείς των Α.Ξ.Ε. στην Τουρκία στον κλάδο της μεταποίησης – βιομηχανίας, που αντιπροσωπεύει το 35-40% του αποθέματος Α.Ξ.Ε., είναι οι εξής: αυτοκινητοβιομηχανία, μεταφορικός εξοπλισμός, τρόφιμα, ποτά, καπνοβιομηχανία, χημικά και πετρελαϊκά προϊόντα, ηλεκτρικά και ηλεκτρονικά μηχανήματα. Στις υπηρεσίες, οι οποίες εκπροσωπούν το 50-55% των Α.Ξ.Ε., οι σπουδαιότεροι κλάδοι είναι: τραπεζικός, τουριστικός, τηλεπικοινωνίες και εμπόριο λιανικής και χονδρικής σε καταστήματα με τη μορφή «αλυσίδας» ή με παραχώρηση δικαιώματος (franchise). Δύο παράγοντες θα επηρεάσουν τη ροή των άμεσων ξένων επενδύσεων μελλοντικά:

Α.) Η πορεία της τελωνειακής ένωσης με την Ε.Ε. και ίσως η προσχώρηση τελικά της Τουρκίας στους κόλπους της Ε.Ε. και
Β.) Οι ιδιωτικοποιήσεις (privatizations).

Σε γενικές γραμμές, η Τουρκία δεν αποτελεί έναν σημαντικό πρωταγωνιστή σε διεθνές επίπεδο, όσον αφορά στις εισροές των Α.Ξ.Ε. Ειδικότερα, από τα 166 δισεκατομμύρια δολάρια αξία Α.Ξ.Ε. το 1998, η Τουρκία απεκόμισε 1 δισεκατομμύριο δολάρια. Η αντίθεση φαίνεται πιο έντονα στην περίπτωση της Κίνας και της Βραζιλίας, οι οποίες έλαβαν αντίστοιχα $40 και $20 δισεκατομμύρια σε ετήσιες εισροές Α.Ξ.Ε. Αν και υπήρξε μια αισθητή βελτίωση των Α.Ξ.Ε. στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του ΄80, ωστόσο αυτή δε διατηρήθηκε στην επόμενη δεκαετία. Οι πραγματικές εισροές Α.Ξ.Ε. αυξήθηκαν από έναν ετήσιο μέσο όρο $128 εκατομμυρίων την περίοδο 1980 – 1987 σε $488 εκατομμύρια το 1989 και $1.05 δισεκατομμύρια το 1990. Από το 1990 οι Α.Ξ.Ε. σταθεροποιήθηκαν γύρω στο $1 δισεκατομμύριο. Ενώ το απόθεμα των Α.Ξ.Ε. αντιπροσώπευε το 16% του Α.Ε.Π. για τις ανεπτυγμένες χώρες το 1997, αυτό το ποσοστό ήταν μόλις 3.5% για την Τουρκία.[412] Η Τουρκία είναι ακόμα απομονωμένη από τις επιδράσεις των διεθνών ροών κεφαλαίου και των άμεσων ξένων επενδύσεων. Αν και η οικονομική φιλελευθεροποίηση που έθεσε σε προτεραιότητα η Τουρκία από το 1980 ώθησε αισθητά το άνοιγμα της οικονομίας της, η απουσία της αναδιάρθρωσης του δημόσιου τομέα σήμαινε ότι οι φιλολαϊκές πολιτικές θα μπορούσαν εύκολα να χρησιμοποιηθούν για εκλογικά κέρδη. Εν συντομία οι εξωτερικές πιέσεις δεν έχουν ακόμη τελεσφορήσει, ώστε να αντιστραφεί το κλίμα πολιτικής κηδεμονίας και έντονων πελατειακών σχέσεων στην Τουρκία.[413] Η χρονική στιγμή και η φύση της τουρκικής οικονομικής φιλελευθεροποίησης ενίσχυσαν τα διαρθρωτικά – θεμελιώδη προβλήματά της. Η πρώιμη φιλελευθεροποίηση δίχως την ύπαρξη

[410] The Economist Publications. Europe, The World in 2001, σελ. 46.
[411] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, σελ. 138-139.

[412] Rubin and Kirisci, Turkey in World Politics. An Emerging Multiregional Power, 2001, σελ. 196-197.
[413] Στο ίδιο, σελ. 189.

θεσμών ικανών να αντιμετωπίσουν τις αντιτιθέμενες διανεμητικές συνέπειες που προέκυψαν από αυτήν είχε ως αποτέλεσμα να οξυνθούν οι λαϊκίστικες πιέσεις στο πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας. Έτσι το νέο διεθνές οικονομικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε κατά την τελευταία δεκαετία, κυρίως εξαιτίας της έλευσης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και της συνένωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών με την παράλληλη αμοιβαία εξάρτησή τους, δεν απέφερε τελικά καρπούς στην Τουρκία.

Ο πίνακας που παρατίθεται παρακάτω αποτελεί μια πολύ αξιόλογη πηγή για να γίνει κατανοητή η πορεία των άμεσων ξένων επενδύσεων (Α.Ξ.Ε.) στην Τουρκία κατά τα έτη 1980 έως 1999. Ειδικότερα:

Πίνακας 27:

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ Α.Ξ.Ε. ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.

ΕΤΗ.	ΞΕΝΕΣ ΕΤΑΙΡΙΕΣ ΕΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ.	ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΙΣΡΟΗ (ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ $).
1954 – 1979	Ν / Α*	228
1980	78	35
1981	109	141
1982	147	103
1983	166	87
1984	235	162
1985	408	158
1986	619	170
1987	836	239
1988	1172	488

1989	1525	855
1990	1856	1055
1991	2123	1041
1992	2330	1242
1993	2554	1016
1994	2830	830
1995	3161	1127
1996	3582	964
1997	4068	1032
1998	4053	976
1999	4817	414
ΣΥΝΟΛΟ	4533	12085

* Μη διαθέσιμα στοιχεία.
Πηγή: Σύνδεσμος Ξένων Επενδυτών της Τουρκίας (YASED).

Το 2001 οι εγκρίσεις για άμεσες ξένες επενδύσεις άγγιξαν τα 2.7 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ οι πραγματικές εισροές τα 3 δισεκατομμύρια δολάρια. Οι κύριοι ξένοι επενδυτές είναι η Γαλλία, η Ολλανδία, η Γερμανία, οι Η.Π.Α., η Μεγάλη Βρετανία, η Ελβετία, η Ιταλία και η Ιαπωνία, με βάση το Κέντρο Προώθησης Εξαγωγών της Τουρκίας (Igeme).[414] Οι χώρες μέλη της Ε.Ε. αντιπροσωπεύουν το 68% του συνολικού αποθέματος ξένων επενδύσεων. Οι χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. αναλογούν στο 87% και το υπόλοιπο 13% κατανέμεται ως εξής: 2% από τα ισλαμικά κράτη, 1% από τις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες και 10% από τις λοιπές χώρες. Σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία τα επενδυτικά κίνητρα αφορούν σε έκπτωση από τους τελωνειακούς δασμούς και από τη φορολογία κεφαλαίων, επίδομα επένδυσης (investment allowance), έκπτωση από το Φ.Π.Α. (V.A.T.) για τα εισαγόμενα και εγχωρίως αγοραζόμενα μηχανήματα και παντός τύπου εξοπλισμό και γενικά εκπτώσεις από διάφορους φόρους, πληρωμές κτλ. Οι πρώτες υλες και τα ενδιάμεσα αγαθά δεν εισάγονται. Ο Νόμος 4325 παρέχει ελεύθερη κατανομή της γης για τις επενδύσεις που γίνονται σε περιοχές προτεραιότητας.[415] Για να καρπωθεί ο ενδιαφερόμενος επιχειρηματίας τα προσφερόμενα επενδυτικά κίνητρα από τη νομοθεσία, πρέπει να στοχεύει σε ελάχιστο ποσό πάγιας επένδυσης 600 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες για τις αναπτυγμένες περιοχές, 400 δισεκατομμύρια λίρες Τουρκίας για τις κανονικές περιοχές και 200 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες για τις περιοχές προτεραιότητας.

[414] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, σελ. 138.
[415] Στο ίδιο, σελ. 139.

Τα πρωταρχικά σημεία της νομοθεσίας για τις ξένες επενδύσεις συνοψίζονται στα εξής:

- Αρχή της Εθνικής Μεταχείρισης (National Treatment Principle).
- Πεδίο δραστηριότητας.
- Είδος κεφαλαίου:

Τα κεφάλαια που εισέρχονται στην Τουρκία μπορούν να είναι ρευστό (cash) σε μορφή μετατρέψιμου ξένου νομίσματος, το οποίο αποτελεί αντίκειμενο αγοραπωλησίας της Κεντρικής Τράπεζας της Τουρκίας. Δεύτερον, επιτρέπεται να εισαχθούν μηχανήματα, εξοπλισμός, εργαλεία και παρεμφερή αγαθά που εγκρίνονται από το U.V. (Undersecretariat of Treasury) και τη Γενική Διεύθυνση των Ξένων Επενδύσεων (G.D.F.I.). Τρίτον, γίνονται δεκτά αλλοδαπά στοιχεία ενεργητικού (assets) και εισπρακτέα χρεόγραφα (receivables) που εγκρίνονται από τη Γενική Διεύθυνση των Ξένων Επενδύσεων. Τέταρτον, τα πνευματικά δικαιώματα (intellectual property) π.χ. δικαιώματα ευρεσιτεχνίας (patent rights) και λογότυπα (trade marks) τα οποία εγκρίνονται από το G.D.F.I.

- Ελάχιστες κεφαλαιακές απαιτήσεις:

Για τα φυσικά και νομικά πρόσωπα που κατοικούν μόνιμα στο εξωτερικό απαιτείται να επενδύσουν τουλάχιστον το ποσό των 50000 δολαρίων για την ίδρυση ανωνύμων εταιρειών, για να συμμετάσχουν σε ήδη υπάρχουσες εταιρείες, ή για να λειτουργήσουν υποκαταστήματα. Αν οι ενδιαφερόμενοι επενδυτές είναι περισσότεροι από ένας, τότε τα ποσά συμμετοχής τους στην προγραμματιζόμενη επένδυσή τους καθορίζονται ελεύθερα.

- Αναλογίες συμμετοχής.
- Είδος εταιρειών.
- Συμμετοχές.
- Επενδύσεις χαρτοφυλακίου (Portfolio Investments).
- Συμφωνίες άδειας, τεχνογνωσίας, τεχνικής βοήθειας, διοίκησης και δικαιοχρήσης (Franchising).
- Αυξήσεις κεφαλαίου (Capital Increases).
- Μεταφορά κερδών, μερίσματα και κεφαλαιακά μερίδια (Transfer of Profits, Dividends and Capital Shares).[416]

Η τουρκική λοιπόν νομοθεσία που διέπει τις ξένες επενδύσεις στο σύνολό της χαρακτηρίζεται ως φιλικότατη προς τους ξένους επιχειρηματίες και δυνητικούς επενδυτές. Όλα τα πεδία δραστηριότητας προσφέρονται για επιχειρηματικές ενέργειες τόσο για τις τουρκικές όσο και για τις ξένων συμφερόντων εταιρείες. Οι ελεύθερες ζώνες της Τουρκίας (περαιτέρω αναφορά σε αυτές ξεφεύγει από τη θεματική της διατριβής) διασφαλίζουν ελκυστικά κίνητρα, όπως π.χ. 100% επαναπατρισμό του επενδεδυμένου κεφαλαίου, 100% ξένη επιχειρηματική ιδιοκτησία και δεν υφίσταται διάκριση μεταξύ τουρκικών και αλλοδαπών εταιρειών αναφορικά με τα πλεονεκτήματα που τους παρέχονται στις ελεύθερες ζώνες της Τουρκίας (Turkish Free Zones).[417]

[416] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 136-137.

[417] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, σελ. 142. Για μια πληρέστερη αναφορά στα προνόμια που προσφέρονται από τις τουρκικές ελεύθερες ζώνες (Τ.Ε.Ζ.), τη διαδικασία που προβλέπεται για τη λειτουργία των εταιρειών στα πλαίσια των

Ένα γενικότερου ενδιαφέροντος και σαφώς μεγαλύτερης έκτασης επενδυτικό πρόγραμμα αποτελεί το Πρόγραμμα της Νοτιοανατολικής Ανατολίας (G.A.P.). Οι στόχοι του προγράμματος αφορούν: α) στην ανάπτυξη όλων των πόρων νερού (water resources) και γης, ώστε να επιτευχθεί επιταχυνόμενη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, β) στην εξομάλυνση της ανομοιότητας μεταξύ της συγκεκριμένης περιοχής και των υπολοίπων αυξάνοντας την παραγωγή και βελτιώνοντας την κοινωνική πρόνοια που παρέχεται σε εργαζόμενους, μισθωτούς και συνταξιούχους, γ) στην αύξηση της παραγωγικότητας και της εργασίας, ώστε να μειωθεί η ανεργία που πλήττει βαρύτατα τους νέους ηλικίας 20 έως 30 ετών, δ) στην εξυπηρέτηση των αυξημένων για υποδομή αναγκών λόγω της πληθυσμιακής έκρηξης και της έντονης αστικοποίησης που παρατηρείται, ε) στην οργάνωση της οικονομικής και φυσικής υποδομής στις αγροτικές περιοχές, στ) στην ανάπτυξη προς ορισμένες κατευθύνσεις και στη συνεισφορά στους εθνικούς στόχους της συγκρατημένης οικονομικής ανάπτυξης και της προώθησης των εξαγωγών μέσω της αποτελεσματικής χρησιμοποίησης των παραγωγικών πόρων που διαθέτει η περιοχή.

Στα πλαίσια αυτού του προγράμματος θα κατασκευαστούν 22 φράγματα, μεταξύ των οποίων και το φράγμα του Ατατούρκ (6ο μεγαλύτερο σε όγκο παγκοσμίως), 19 υδροηλεκτρικοί σταθμοί, θα υδροδοτηθούν 1.7 εκατομμύρια εκτάρια γης και θα παραχθούν 27 δισεκατομμύρια KWH υδροηλεκτρικής ενέργειας, κυρίως από την αξιοποίηση των υδάτινων πόρων που διαθέτουν οι ποταμοί Τίγρης και Ευφράτης, οι οποίοι αποτελούν άμεσα ή έμμεσα εκμεταλλεύσιμες φυσικές πηγές πλούτου για τα συνορεύοντα με αυτούς κράτη. Σε βάθος χρόνου μιας δεκαετίας θα δημιουργηθούν 3.8 εκατομμύρια νέες θέσεις απασχόλησης, θα διπλασιαστεί η υδροηλεκτρική παραγωγή της Τουρκίας, θα υπερδιπλασιαστεί το κατά κεφαλήν εισόδημα των κατοίκων της Νοτιοανατολικής Τουρκίας και θα τετραπλασιαστεί το Α.Ε.Π. της εν λόγω περιοχής.[418] Στην πραγματοποίηση αυτών των επίπονων και πολυδάπανων έργων υποδομής συνέβαλαν και ξένα κεφάλαια που εισέρευσαν στην Τουρκία. Για παράδειγμα το 180 MW φράγμα του Karkamiş ολοκληρώθηκε με Αυστριακή χρηματοδότηση.[419] Ένα καινούριο αεροδρόμιο με τη μεγαλύτερη ικανότητα μεταφορικού φορτίου από τα υπόλοιπα αεροδρόμια θα ολοκληρωθεί έως το 2010 στην Σανλιούρφα, ενώ ένας αυτοκινητόδρομος με έξι λωρίδες κυκλοφορίας κατασκευάζεται για να συνδέσει την Τουρκία με τη Συρία και το Ιράκ. Τέλος στη νοτιοανατολική Τουρκία έχουν δημιουργηθεί 6 βιομηχανικές περιοχές και θα τεθούν σε λειτουργία άλλες 10, ενώ υπάρχουν ήδη 2 ελεύθερες εμπορικές ζώνες (free trade zones).[420] Η συμμετοχή πολυεθνικών εταιρειών όπως π.χ. είναι η Siemens κ.ά. κρίνεται ουσιαστική για την επιτυχή ολοκλήρωση του τιτάνιου αυτού επενδυτικού προγράμματος στην Τουρκία, το οποίο μεταμορφώνει την Τουρκία σε «τίγρη της Ευρασίας» και τη Νοτιοανατολική Τουρκία ειδικότερα σε πόλο έλξης ξένων

Τ.Ε.Ζ., μια περιεκτική ανάλυση έκαστης ελεύθερης ζώνης, παράθεση σχετικών στατιστικών στοιχείων καθώς και ολόκληρου του Νόμου για τις ελεύθερες ζώνες, βλ. Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, σελ. 143-157.

[418] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 54-55.

[419] Στο ίδιο, σελ. 55.

[420] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade.

επενδύσεων σε μια περιοχή που διαθέτει προηγμένες υλικοτεχνικές και τεχνολογικές υποδομές, συμβατές με τα διεθνή πρότυπα και προδιαγραφές.

Φιλόδοξα προγράμματα αποτελούν η μεταφορά νερού μέσα στα επόμενα δέκα έτη στην τουρκοκρατούμενη Κύπρο, κόστους 44,6 εκατομμυρίων δολαρίων σύμφωνα με τους πρώτους πρόχειρους υπολογισμούς, ενώ ο «αγωγός νερού ειρήνης» που θα προμηθεύσει τη Μέση Ανατολή δε γίνεται να ευοδωθεί αν δε διασφαλιστεί η ειρήνη στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής (εντεινόμενη κρίση στις σχέσεις Ισραήλ – Παλαιστίνης, επίθεση των Η.Π.Α. και των συμμάχων τους στο Ιράκ εναντίον του Σαντάμ Χουσείν, Κουρδικό ζήτημα κτλ). Στα σχέδια που σχετίζονται με τα αποθέματα του νερού πρωτεύοντα ρόλο παίζει το ίδρυμα των Κρατικών Υδραυλικών Έργων (State Hydraulic Works, D.S.I.). Σήμερα μόνο το 40% περίπου των οικονομικά εκμεταλλεύσιμων τουρκικών υδάτινων πόρων καταναλώνεται (στοιχεία του 2002), από το οποίο το 75% χρησιμεύει για αρδευτικές ανάγκες, το 16% για οικιακή χρήση και το υπόλοιπο 9% για σκοπούς που εξυπηρετούν το βιομηχανικό κλάδο.[421]

Οι προβλέψεις για τα μελλοντικά χρόνια κρίνονται θετικότατες, καθώς θα παρουσιαστεί σύμφωνα με τις οικονομετρικές εκτιμήσεις και προβλέψεις ισχυρότερη εγχώρια (domestic) και εξωτερική (external) ζήτηση, διότι θα αυξάνεται διαρκώς ο πληθυσμός της Τουρκίας, γεγονός που πιθανότατα θα έχει και αρνητικές συνέπειες για την οικονομική ανάπτυξή της, αφού θα διευρύνεται διαρκώς το χάσμα μεταξύ των κοινωνικά και οικονομικά ασθενέστερων και ισχυρότερων κοινωνικών τάξεων. Επιπρόσθετα θα εμβαθύνεται ολοένα και περισσότερο η εκβιομηχάνισή (industrialization) της με την παράλληλη εξορθολογικοποίηση της εγχώριας παραγωγής και με την εφαρμογή μιας αποτελεσματικής βιομηχανικής και ενεργειακής πολιτικής, που θα σέβεται το περιβάλλον, θα τηρεί τις περιβαλλοντικές αρχές, όπως αυτές αποφασίστηκαν στη Σύνοδο του Κιότο και θα επιδίδεται σε πολιτικές που θα αποσκοπούν στην αειφόρο ανάπτυξη (sustainable growth). Για να προωθηθούν οι τεχνολογίες ανανεώσιμης ενέργειας (renewable energy technologies), που η σπουδαιότητά τους στην προστασία του περιβάλλοντος κρίνεται μεγάλη, απαιτείται υποστηρικτική κυβερνητική πολιτική με την έννοια ότι επιβάλλεται η επαρκής χρηματοδότησή τους από την τουρκική Εθνοσυνέλευση για την ανάπτυξή τους στα πλαίσια βέβαια στρατηγικών που βασίζονται στους κανόνες της αγοράς (market based strategies).[422]

Η ενεργειακή πολιτική (energy policy) προβάλλει ως δεσπόζουσας σημασίας πολιτική για την επιβίωση της σημερινής Τουρκίας. Η ίδια συνορεύει με το 70% των παγκόσμιων ενεργειακών αποθεμάτων.[423] Η πληθυσμιακή ανάπτυξη και η ταχύτατη αστικοποίηση έχουν επηρεάσει αισθητά την ενεργειακή κατανάλωση στην Τουρκία, η οποία παρουσίασε έναν ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης της τάξης του 4.1% κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια. Οι ενεργειακές της εισαγωγές αγγίζουν τα

[421] Kaygusuz K., Ocak M., Ocak Z., Bilgen S., Keles S. (2003). «Energy utilization, environment pollution and renewable energy sources in Turkey». *Energy Conversion & Management,* 45, σελ. 850.
[422] Στο ίδιο, σελ. 862-863.
[423] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 25.

2/3 των ενεργειακών της αναγκών[424] και οι Τούρκοι ιθύνοντες προσπαθούν να εξασφαλίζουν επαρκείς και ασφαλείς ενεργειακές προμήθειες, καθώς η χώρα τους είναι ιδιαίτερα επιρρεπής στις ενεργειακές διακυμάνσεις που οφείλονται σε διεθνείς ή εγχώριες οικονομικές κρίσεις, όπως π.χ. αυτές του 1994, 2000 και 2001.[425] Η ενεργειακή κατανάλωση στην Τουρκία εξαρτάται από τον πληθυσμό της, το Α.Ε.Π. της και τις επιδόσεις της στον τομέα των εισαγωγών και των εξαγωγών (εμπορικό ισοζύγιο). Στον τουρκικό ενεργειακό τομέα δεσπόζουν οι δημόσιες επιχειρήσεις και τα κρατικά μονοπώλια, ενώ ο ίδιος ελέγχεται από το Υπουργείο Ενέργειας και Φυσικών Πηγών (M.E.N.R.), το οποίο σχεδιάζει να καλύψει με αύξηση της ηλεκτρικής παραγωγικής ικανότητας τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες σε ηλεκτρική ενέργεια της Τουρκίας σε βάθος χρόνου 20 ετών.[426] Λόγω της αυξανόμενης κατανάλωσης ενέργειας στην Τουρκία, που οφείλεται και στη μακροοικονομική και νομισματική της αστάθεια, επιτείνεται η μόλυνση του περιβάλλοντός της, και έτσι τα αποθέματα της ανανεώσιμης ενέργειας και η βελτίωση της ενεργειακής αποτελεσματικότητας ανάγονται σε λύση ανάγκης για μια βιώσιμη ενεργειακή ανάπτυξη και για περιορισμό των παρενεργειών της στο περιβάλλον.[427]

Η ίδια εξαρτάται πολύ από τα ενεργειακά της αποθέματα (energy reserves) και τις δυνατότητες που διαθέτει για να καλύψει τις πετρελαϊκές της ανάγκες καθώς και τις ιδιαίτερα αυξημένες ανάγκες της σε ηλεκτρική, υδροηλεκτρική ενέργεια αλλά και σε φυσικό αέριο. Οι εκτιμήσεις του Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας (Δ.Ο.Ε.) για την ενεργειακή εξάρτηση των 24 μελών του Ο.Ο.Σ.Α. ανά τύπο καυσίμου για το 2005, υπολογίζουν την πετρελαϊκή εξάρτηση της Τουρκίας σε 38%, την εξάρτησή της σε φυσικό αέριο σε 29.5% και σε λοιπές εναλλακτικές πηγές ενέργειας σε 9.8%. Οι πρόσφατες εξερευνήσεις έχουν επιβεβαιώσει ότι η Κασπία Θάλασσα δεσπόζει ως η νέα πρωταρχική πηγή ενέργειας, όσον αφορά στα αποθέματα πετρελαίου. Η πρόκληση ενυπάρχει στον τρόπο μεταφοράς των αποθεμάτων του «μαύρου χρυσού» με ασφάλεια και αποτελεσματικότητα προς τη Δύση. Έχουν προταθεί για το σκοπό αυτό ποικίλοι δρόμοι μεταφοράς του πετρελαίου (π.χ. Μπακού – Τμπίλισι – Τσεϊχάν, Μπουργκάς – Αλεξανδρούπολη κ.ά.), ορισμένοι από τους οποίους διέρχονται μέσα από την επικράτεια της Τουρκίας, ενώ άλλοι την παρακάμπτουν γεωγραφικά ολοσχερώς, και έτσι προσκρούουν στα οργανωμένα τουρκικά συμφέροντα και προκαλούν τις αντιδράσεις της τουρκικής πολιτικής και επιχειρηματικής ηγεσίας. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς των Τούρκων ιθυνόντων το α΄ τρίμηνο του 2005 θα εφοδιαστούν με φυσικό αέριο τα πρώτα τάνκερ από το λιμάνι του Τσεϊχάν με προορισμό άλλες ευρωπαϊκές χώρες ή Μεσογειακές.[428] Η Τουρκία αναδύεται σε

[424] Οι Kaygusuz, Ocak, Ocak, Bilgen, Keles, «Energy utilization, environment pollution and renewable energy sources in Turkey». *Energy Conversion & Management,* 45, σελ. 845, αναφέρουν ότι πάνω από το 50% των ενεργαικών αναγκών της Τουρκίας καλύπτονται από εισαγωγές.

[425] Ceylan H., Ozturk H. (2004). «Estimating energy demand of Turkey based on economic indicators using genetic algorithm approach». *Energy Conversion and Management,* Vol. 45, Issues 15-16, 2525-2537, σελ. 2525-2526.

[426] Kaygusuz, Ocak, Ocak, Bilgen, Keles, «Energy utilization, environment pollution and renewable energy sources in Turkey». *Energy Conversion & Management,* 45, σελ. 846-847.

[427] Στο ίδιο, σελ. 845.

[428] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 25.

έναν κόμβο των δρομολογίων ανεφοδιασμού της Δύσης με πετρέλαιο καθώς διασχίζεται από τον πετρελαιαγωγό αμερικανικών συμφερόντων Μπακού – Τσεϊχάν και τον ρωσικό αγωγό φυσικού αερίου Blue Stream, που διέρχεται σε βάθος μεγαλύτερο των δύο χιλιομέτρων από τον Εύξεινο Πόντο.

Η τουρκική ηγεσία παρέχει απλόχερα κίνητρα ποικίλης μορφής στους αλλοδαπούς επενδυτές για την ανάληψη ερευνητικών προγραμμάτων, ώστε να εντοπιστούν πηγές πετρελαίου στην επικράτεια της Τουρκίας. Εκτός από τις φορολογικές ελαφρύνσεις και τις δασμολογικές ευκολίες με διατάγματα του 1983 παραχωρήθηκε το δικαίωμα στις ξένες εταιρείες να εξάγουν ως και το 35% των χερσαίων και το 45% των θαλάσσιων αποθεμάτων πετρελαίου που θα ανακάλυπταν με τις γεωτρήσεις τους.[429] Το προβλεπόμενο ποσό επενδύσεων για παραγωγικές εγκαταστάσεις μέχρι το 2010 προσεγγίζει τα 45 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ οι εγκαταστάσεις μετάδοσης και μεταφοράς θα απαιτήσουν επιπλέον 10 δισεκατομμύρια δολάρια. Η τουρκική κυβέρνηση έχει λάβει μέτρα για να προσελκύσει νέες εγχώριες και ξένες ιδιωτικές επενδύσεις και να ιδιωτικοποιήσει τις υπάρχουσες μονάδες παραγωγής και εκμετάλλευσης της ενέργειας.[430]

Η στρατηγική τοποθεσία της Τουρκίας την καθιστά μια «ενεργειακή γέφυρα» μεταξύ των κύριων πετρελαιοπαραγωγικών χωρών στη Μέση Ανατολή και στην Κασπία Θάλασσα από τη μια πλευρά και στις ανεπτυγμένες καταναλωτικές αγορές της Ευρώπης από την άλλη. Το πετρέλαιο συνιστά το σημαντικότερο ενεργειακό πόρο της Τουρκίας συνεισφέροντας κατά 43% στις συνολικές ενεργειακές ανάγκες της.[431] Η κατανάλωση πετρελαίου έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια στην Τουρκία και οι προβλέψεις δείχνουν ανοδική τάση με ετήσια ανάπτυξη κατά 2-3% κατά τα επόμενα έτη. Η κατανάλωση πετρελαίου κυμαίνεται στα 31.3 εκατομμύρια τόνους, ενώ το 83% από αυτήν την ποσότητα καλύπτεται από εισαγωγές και το υπόλοιπο 17% από την ενδογενή παραγωγή. Σύμφωνα με άλλες πηγές η Τουρκία εισάγει το 85% των πετρελαϊκών αναγκών της και το εμπορικό της ισοζύγιο πλήττεται σοβαρά, αφού οι εισαγωγές πετρελαίου ισοδυναμούν με το 40% των τουρκικών εισαγωγών.[432] Σε σπουδαιότητα ακολουθεί το κάρβουνο (καλύπτει περίπου 30% των ενεργειακών αναγκών) και κατόπιν το φυσικό αέριο (με συνεισφορά που κυμαίνεται στο 11.8% περίπου).[433]

Όσον αφορά το φυσικό αέριο τα αποθέματα της Τουρκίας κρίνονται περιορισμένα και η τρέχουσα παραγωγή φυσικού αερίου ικανοποιεί μόνο το 2.8% των υπαρχόντων αναγκών της χώρας. Η ετήσια κατανάλωση κυμαίνεται σε 14.7

---

[429] Κίτσου Π. «Κυνήγι πετρελαίου στην Τουρκία». *Το Βήμα.* (1 Μαρτίου 1985). Βερέμης Θ. Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 1999, σελ. 189.

[430] Kaygusuz, Ocak, Ocak, Bilgen, Keles, «Energy utilization, environment pollution and renewable energy sources in Turkey». *Energy Conversion & Management,* 45, σελ. 846.

[431] Ceylan, Ozturk, «Estimating energy demand of Turkey based on economic indicators using genetic algorithm approach». *Energy Conversion and Management,* Vol. 45, Issues 15-16, σελ. 2529.

[432] Κίτσου Π. «Κυνήγι πετρελαίου στην Τουρκία». *Το Βήμα*. (1 Μαρτίου 1985). Στο Βερέμης Θ. Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., σελ. 189.

[433] Ceylan, Ozturk, «Estimating energy demand of Turkey based on economic indicators using genetic algorithm approach». *Energy Conversion and Management,* Vol. 45, Issues 15-16, σελ. 2529.

δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα και προβλέπεται να αυξηθεί κατά 12% ανά έτος.[434] Γι΄αυτόν το λόγο οι ενεργειακές αρχές της χώρας πρόσφατα υπέγραψαν δύο κύριες συμφωνίες αξίας πολλών δισεκατομμυρίων δολαρίων με τη Ρωσία και το Ιράν για τη μεταφορά φυσικού αερίου στην Τουρκία.[435] Το έργο της κατασκευής του αγωγού φυσικού αερίου Μπακού – Τμπίλισι – Έρζουρουμ θα μεταφέρει το φυσικό αέριο από το Αζέρι (Azeri) στην Τουρκία μέσω της Γεωργίας. Το νομικό πλαίσιο έχει ολοκληρωθεί. Η διασύνδεση των ενεργειακών δικτύων για τη μεταφορά του πετρελαίου της Κασπίας, αλλά και του δικτύου των αγωγών αερίου μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, ανάγονται σε προτεραιότητες της ενεργειακής πολιτικής της δεύτερης, ώστε να διαφοροποιήσει και να διασφαλίσει τις ενεργειακές της προμήθειες.[436] Η ενεργειακή κατανάλωση είναι εξίσου σημαντική όσο και η απασχόληση στην Τουρκία. Αυτό προκύπτει από την οικονομετρική μελέτη που διεξήγαγαν οι Ramazan S. και Soytas U. (2004)[437]. Οι ίδιοι συνιστούν προς τους Τούρκους πολιτικούς ιθύνοντες να ενδιαφέρονται για τον εντοπισμό των ενεργειακών παραγόντων που επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη, όταν κατανέμουν τον προϋπολογισμό των ενεργειακών επενδύσεων. Τα τελικά συμπεράσματα του άρθρου των δύο αυτών ερευνητών δικαιολογούν τα επιθετικά επενδυτικά σχέδια ενέργειας που αναπτύσσουν οι τουρκικές κυβερνήσεις, ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες, με στόχο να προσελκύσουν ξένα κεφάλαια, να αυξηθούν οι ξένες επενδύσεις και να προωθηθεί η συσσώρευση του εθνικού κεφαλαίου της Τουρκίας.

Ο τομέας της ενέργειας θα πρωταγωνιστήσει στις διακρατικές και διπλωματικές σχέσεις στο μέλλον και αυτό το γνωρίζει η τουρκική ηγεσία. Η ανάπτυξη της τουρκικής οικονομίας θα οδηγήσει στο μέλλον σε αυξημένη ζήτηση για ηλεκτρισμό και φυσικό αέριο, όπως αναφέρουν οι Ceylan H. και Ozturk H. (2004), ενεργειακές πηγές στις οποίες υστερεί ποσοτικά η Τουρκία και αναγκάζεται να τις εισάγει από το εξωτερικό[438] με συνέπεια τεράστιες διαρροές συναλλάγματος, μακροοικονομικές ανισορροπίες και «βαρίδια» που επιβαρύνουν τελικά τον τουρκικό λαό. Επομένως καταβάλλει αδιάκοπες προσπάθειες, για να ισχυροποιήσει τη θέση της στον ενεργειακό τομέα με τη χρηματοδότηση μεγαλεπίβολων ενεργειακών έργων, την προώθηση ενεργειακών σχεδίων που θα ευνοούν τα τουρκικά οικονομικά συμφέροντα (π.χ. σχέδια κατασκευής πυρηνικού εργοστασίου στο Ακούγιου, υδροηλεκτρικών φραγμάτων κτλ.), ώστε να απεξαρτηθεί από τις αυξημένες εισαγωγές ενεργειακών προϊόντων, να καλύψει τις τρέχουσες ανάγκες της σε πετρέλαιο και φυσικό αέριο, να αναδειχθεί σε βασικό στρατηγικό «παίκτη» στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μεσογείου και να καθορίζει έτσι, κατά το μέγιστο δυνατό, τις γεωπολιτικές εξελίξεις προς όφελός της. Άλλωστε η εγχώρια παραγωγή σχεδιάζεται να διπλασιαστεί μέχρι το

[434] Kaygusuz K. «Energy Sources. Oil and Gas Market Developments in Turkey». March 2003, Vol. 25, No. 3, pp. 229-240 (12).
[435] Kuniholm, «Turkey and the World in Twenty-Five Years: Thinking about the Future». *The South Atlantic Quarterly,* 102:2/3, σελ. 489.
[436] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 25.
[437] Ramazan S., Soytas U. (2004). «Dissaggregate Energy Consumption, Employment and Income in Turkey». *Energy Economics. (Article in Press)*, σελ. 9.
[438] Ceylan, Ozturk, «Estimating energy demand of Turkey based on economic indicators using genetic algorithm approach». *Energy Conversion and Management,* Vol. 45, Issues 15-16, σελ. 2529.

2010, κυρίως στο κάρβουνο, το οποίο αναλογεί στο ½ της συνολικής παραγωγής ενέργειας.[439]

Ένα σημείο που πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα είναι και αυτό των επενδύσεων οι οποίες πραγματοποιούνται με τη μέθοδο B.O.T. (build – operate – transfer)[440], δηλαδή με τη μέθοδο «χτίζω – λειτουργώ – μεταφέρω». Η μέθοδος αυτή έχει ευρεία αποδοχή στις αναδυόμενες αγορές (emerging markets). Σκοπός της η πραγμάτωση επενδύσεων κολοσσιαίας αξίας, οι οποίες απαιτούν άριστο σχεδιασμό (planning), ακριβείς και ενδελεχείς μελέτες πριν από την έναρξη των διαδικασιών για την εργολαβία και την ανάθεση του έργου σε μεμονωμένες εταιρείες ή συνηθέστερα σε κοινοπρακτικά σχήματα (consortiums), επίγνωση των νομοθετικών διατάξεων και ρυθμίσεων που αφορούν στα μεγάλα έργα, άρτια οργάνωση και τεχνοκρατικά κριτήρια στη διοίκηση του έργου (management), ορθολογιστικές τεχνικές μεθόδους αποτίμησης της αξίας της συνολικής επένδυσης, εξεύρεση πηγών που θα χρηματοδοτήσουν το έργο (fund raising), ανάληψη μεγάλου επενδυτικού κινδύνου (investment risk), λεπτομερή καθορισμό αρμοδιοτήτων μεταξύ των συμμετεχόντων στην υλοποίηση του προγράμματος κτλ. Οι προδιαγραφές που τηρούνται στην Τουρκία για την ολοκλήρωση έργων με τη χρήση της μεθοδου B.O.T. κρίνονται ως πολύ αυστηρές και ευθυγραμμίζονται με τα διεθνή πρότυπα (international standards), όπως οριοθετούνται από τις διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις (international treaties and conventions).

Σημαντικά έργα υποδομής (infrastructure projects), όπως σταθμοί ενέργειας, γέφυρες (π.χ. οι δύο γέφυρες του Βοσπόρου), δρόμοι και ειδικά εθνικοί οδοί, υδροηλεκτρικά φράγματα (π.χ. το Φράγμα του Ατατούρκ και το αξίας 1.5 δισεκατομμύρια δολάρια φράγμα του Μπιρετσίκ, το οποίο περάτωσε μια ευρωπαϊκή κοινοπραξία[441]), αεροδρόμια, λιμάνια, τηλεπικοινωνιακές εγκαταστάσεις γίνονται με την εφαρμογή της μεθόδου B.O.T., η οποία αποφέρει διόλου ευκαταφρόνητα κέρδη στους επενδυτές, που με τα ίδια κεφάλαιά τους (equity capital) συνδράμουν στην περάτωση του εκάστοτε έργου (project) και φυσικά στην αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, του βιοτικού επιπέδου των Τούρκων πολιτών αλλά και στην επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.[442] Οι ανάδοχες εταιρείες (project companies) αναλαμβάνουν σε πρώτη φάση να κατασκευάσουν το έργο υποδομής (build), κατόπιν, μετά την πάροδο 20 ή 30 ετών και, αφού στο διάστημα αυτό καρπώνονται τα συνολικά έσοδα από τη λειτουργία του (operate), τελικά σε μια τρίτη φάση αποδίδουν – μεταφέρουν το νομικό τίτλο (legal title) του εκάστοτε έργου στην τουρκική κυβέρνηση (transfer).[443] Το Υπουργείο Ενέργειας και Φυσικών Πηγών (M.E.N.R.) σκοπεύει η πλειονότητα των καινούριων ενεργειακών συγκροτημάτων να κατασκευαστεί από

[439] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 87.

[440] Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη μέθοδο B.O.T., τα πλεονεκτήματά της και τις διαδικασίες που αυτή απαιτεί για να καρποφορήσει βλ. Finnerty J. Project Financing, Asset – Based Financial Engineering, New York, 1996, κεφάλαια 2-5.

[441] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 55.

[442] Campbell D. International Project Finance. International Business Law Practice, New York, 2000, σελ. 135.

[443] Finnerty, Project Financing, Asset – Based Financial Engineering, New York, 1996, κεφάλαιο 1 και Campbell, International Project Finance. International Business Law Practice, New York, 2000, σελ. 135-136.

τους αλλοδαπούς επενδυτές στα πλαίσια της μεθόδου Β.Ο.Τ., αφού με αυτόν τον τρόπο θα αποκομίσει μεγαλύτερα κέρδη το τουρκικό κράτος σε μακροχρόνια βάση.[444]

Παρακάτω παρατίθεται ένα σχεδιάγραμμα που απεικονίζει παραστατικά τη μορφή οργάνωσης ενός Β.Ο.Τ. σχεδίου και όλους τους πιθανούς «παίκτες» που συμμετέχουν ενεργά σε αυτό.

Πίνακας 28:

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΕΡΓΩΝ ΥΠΟΔΟΜΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΕ ΤΗ ΜΕΘΟΔΟ Β.Ο.Τ. (BUILD – OPERATE – TRANSFER).

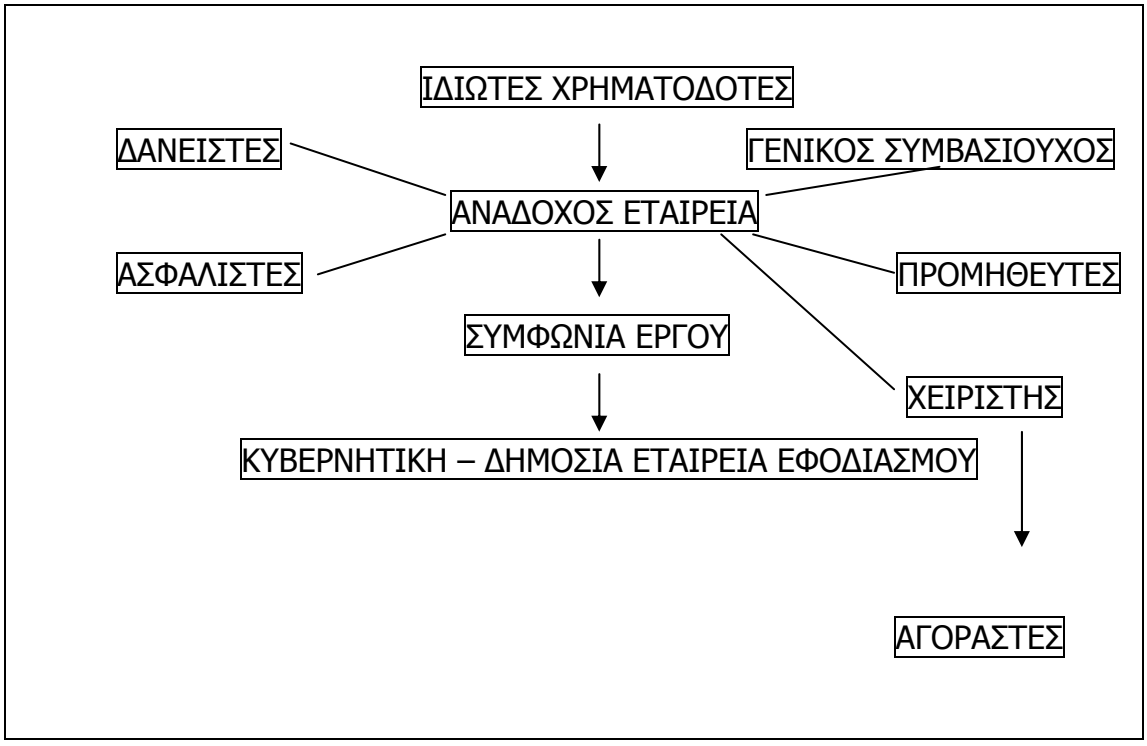

[444] Kaygusuz, Ocak, Ocak, Bilgen, Keles, «Energy utilization, environment pollution and renewable energy sources in Turkey». *Energy Conversion & Management,* 45, σελ. 847.

Πηγή: Finnerty J. Project Financing, Asset – Based Financial Engineering, New York, 1996, σελ. 137.

Η ύπαρξη περισσότερων από 5000 ξένων επιχειρήσεων στη σημερινή Τουρκία συνιστά το αποτέλεσμα μιας συντονισμένης και άρτια οργανωμένης νομοθετικής και πολιτικής προσπάθειας που ξεκίνησε τη δεκαετία του ΄80 και επιβεβαιώνει περίτρανα τη διασφάλιση ενός σταθερού και αξιόπιστου επενδυτικού περιβάλλοντος στην Τουρκία, το οποίο οδηγεί στην επενδυτική της ενδυνάμωση και στην αυξημένη επιχειρηματική κινητικότητα από κράτη – μέλη της Ε.Ε., από τις Η.Π.Α., την Ιαπωνία κ.ά.[445] Η αρχή έγινε με την υιοθέτηση μιας δέσμης φιλελεύθερων και ευέλικτων μέτρων και αποφάσεων για την επενδυτική πολιτική που έλαβε η κυβέρνηση του Τ. Οζάλ. Οι Τούρκοι ιθύνοντες έχουν αποκρυσταλλωμένη άποψη για την προσέλκυση και τη μεταχείριση των ξένων επενδυτών, που εκφράζεται με πολύ συγκεκριμένο τρόπο και με συνεχείς βελτιωτικές ρυθμίσεις (διατάγματα, τροποποιήσεις άρθρων της νομοθεσίας κτλ.). Οι προοπτικές διαφαίνονται θετικές για τη μελλοντική πορεία των Α.Ξ.Ε. στην Τουρκία.

19. ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.

Παρόλο που η Τουρκία αποτελεί το μοναδικό λαϊκιστικό (laicist)[446] κράτος στο σημερινό μουσουλμανικό κόσμο[447], η τουρκική οικονομία εντάσσεται σταδιακά στη διεθνή οικονομία (international economy) μέσω της επιτάχυνσης των εξαγωγών της, που επισπεύδεται με την παροχή κινήτρων από τη δεκαετία του ’80 (μεταρρυθμίσεις του Τ. Οζάλ). Ίδιες απόψεις εκφράζει και ο Oran B. (2001) σε άρθρο του που αφορά στην παγκοσμιοποίηση και τις επιδράσεις – διαδράσεις της στην Τουρκία.[448] Ο ίδιος προχωρεί και ένα βήμα επιπλέον, θεωρώντας ότι το άνοιγμα και η φιλελευθεροποίηση της τουρκικής οικονομίας υπήρξαν «ξαφνικά» και «ριζοσπαστικά» κάτω από την επίβλεψη του Δ.Ν.Τ. και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Οι εξαγωγές και οι εισαγωγές για το 1994 υπήρξαν $18.1 δισεκατομμύρια και $23.2 δισεκατομμύρια αντίστοιχα, ενώ, η αύξηση κατά 42% στις εισαγωγές το 1990 προκλήθηκε από την κατακόρυφη άνοδο της τιμής του πετρελαίου. Ο βιομηχανικός τομέας το 1997 – 1998 παρουσίασε τη μεγαλύτερη αύξηση εξαγωγών (14.5%), ενώ ο αγροτικός αποτέλεσε το 20.8% των συνολικών εξαγωγών. Η τάση αυτή για τους δύο αυτούς τομείς

[445] Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey, Republic of Turkey, Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade, σελ. 135.
[446] Η έννοια του όρου «λαϊκού» (laic) προέρχεται από το «laicus» που σημαίνει μη κληρικός (non - clerical) και είναι ένα από τα χαρακτηριστικά του κράτους, ενώ, η έννοια του όρου «κοσμικού» (secular) προέρχεται από το «seculum» που ερμηνεύεται ως σύγχρονος και είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας.
[447] Oran, «Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey», σελ. 24.
[448] Στο ίδιο, σελ. 29.

συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια των τελευταίων τριών ετών σύμφωνα με πρόσφατα στατιστικά στοιχεία του Ο.Ο.Σ.Α.[449]

Οι εξαγωγές της Τουρκίας αυξήθηκαν κατά 14% το 1997 (στα 27.15 δισεκατομμύρια δολάρια από 23.73 δισεκατομμύρια δολάρια το 1996) και οι εισαγωγές της από 43 δισεκατομμύρια δολάρια το 1996 σε 48.5 δισεκατομμύρια δολάρια το 1997. Το 1998 αυξήθηκαν τόσο οι εισαγωγές όσο και οι εξαγωγές, και έτσι ο όγκος εμπορίου ανήλθε σε 74.8 δισεκατομμύρια δολάρια. Παρόμοια τάση παρουσιάστηκε και για τη χρονική περίοδο 1999 – 2001. Ο ιδιωτικός τομέας συνέβαλε στις εξαγωγές με ποσοστό 94% από 85% παλαιότερα και στις εισαγωγές με 75% από 38%, εξαιτίας των πολιτικών απελευθέρωσης των εισαγωγών. Η δομή (structure) των εισαγωγών έχει παραμείνει διαχρονικά αναλλοίωτη σε αντίθεση με αυτή των εξαγωγών που έχει διαφοροποιηθεί αισθητά με τα βιομηχανικά προϊόντα να συνιστούν το 80% περίπου των εξαγωγών και των εξαγωγικών κερδών.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι η Τουρκία εξελίχθηκε σταδιακά από μια χώρα παραγωγής σε μια χώρα διεθνούς εμπορίου. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά και το μεγάλο δίκτυο διακίνησης εμπορευμάτων και προσώπων μεταξύ της Τουρκίας και των δυτικών κρατών, το οποίο οφείλει τη σύστασή του στις ευρωπαϊκές τουρκικές κοινότητες που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της πολύ αυξημένης ζήτησης ξένου εργατικού δυναμικού που παρατηρήθηκε κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Με αυτόν τον τρόπο διακινήθηκαν τεράστιες ποσότητες οπίου και άλλων ναρκωτικών ουσιών (π.χ. «καφέ σκόνης» ή «καφέ ηρωίνης»), οι οποίες διοχετεύθηκαν στις δυτικές χώρες μέσω της βαλκανικής οδού.[450]

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει για τις άμεσες ξένες επενδύσεις (Α.Ξ.Ε.) στην Τουρκία. Γίνονται διαχρονικά κυρίως από τη Γερμανία, τις Η.Π.Α., την Ολλανδία, την Αγγλία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ιαπωνία και την Ελβετία. Το μέγεθός τους κρίνεται σχετικά περιορισμένο, αν ληφθεί υπόψη ότι και το 1993 – μια χρονιά άνθισης για την τουρκική οικονομία – κυμάνθηκαν στο 0.4% του Α.Ε.Π. Ο λόγος για το χαμηλό μέγεθός τους οφείλεται στις πολιτικές αβεβαιότητες, στην κυβερνητική γραφειοκρατία, στην αστάθεια των συναλλαγματικών ισοτιμιών και στις τοπικές προστριβές π.χ. κρίση του Περσικού Κόλπου το 1991. Δύο παράγοντες που θα τις επηρεάσουν μελλοντικά είναι η πορεία της τελωνειακής ένωσης με την Ε.Ε. και οι ιδιωτικοποιήσεις ειδικά στον τομέα των τηλεπικοινωνιών και της βιομηχανίας του ατσαλιού. Με κυβερνητικά διατάγματα (No. 6224, No. 95 / 6990) απλοποιήθηκαν διάφορες χρονοβόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες σχετιζόμενες με το ξένο κεφάλαιο. Από το 1995 οι ξένες επενδύσεις σημειώνουν αλματώδη άνοδο, ενώ για το άμεσο μέλλον οι οικονομικοτεχνικές προβλέψεις κρίνονται θετικές.

Ο Ο.Ο.Σ.Α. καταλήγει ότι η Τουρκία είναι η πιο γοργά αναπτυσσόμενη χώρα μεταξύ των 29 πλούσιων μελών του και ότι το 2020 η κατά κεφαλήν αγοραστική δύναμη (per capita purchasing power) στην Τουρκία θα ισούται με $30000 αγγίζοντας το μέσο όρο της Δυτικής Ευρώπης. Η εγγύτητα της

[449] O.E.C.D. in Figures - Διάφορες αναφορές στην Τουρκία – τουρκική οικονομία,καθώς και O.E.C.D. Economic Outlook, No 67, June 2000.
[450] Bovenkerk F., Y. Yesilgoz. Η τουρκική μαφία. Αθήνα, 1999, σελ. 80.

Τουρκίας προς τη δυτική Ευρώπη διευκολύνει στη διέλευση και αμβλύνει τα μεταφορικά κόστη των εξαγόμενων προϊόντων της καθιστώντας την τον έβδομο μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο της Ε.Ε. και την τέταρτη μεγαλύτερη αγορά στον κόσμο. Η ίδια έχει επωφεληθεί εμπορικά μετά από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, διότι διεύρυνε τις εμπορικές συναλλαγές της με τις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. Έτσι αποζημιώθηκε εν μέρει από τις εμπορικές απώλειες που είχε στη Μέση Ανατολή με την κρίση του Κόλπου το 1991. Με την ασκούμενη πολιτική εμπορίου επιδιώκεται η Τουρκία ν' αναδειχθεί σε χρηματιστηριακό κέντρο της Μέσης Ανατολής, των Βαλκανίων και του Καυκάσου. Η ίδια έχει χαρακτηριστεί από οικονομικούς φορείς των Η.Π.Α. και ειδικότερα από το αμερικανικό Υπουργείο Εμπορίου το 1995 ως μία από τις δέκα «μεγάλες αναδυόμενες αγορές» για την επόμενη δεκαετία με δυναμική για εσωτερική οικονομική μεγέθυνση, ρόλο πρωταγωνιστικό στην ευρύτερη περιοχή και με έντονες επιδράσεις διάχυσης (spillover effects) της ανάπτυξής της προς τις γειτονικές της αγορές.[451]

Κατά πόσο ο χαρακτηρισμός αυτό θα αποβεί ουτοπία ή πραγματικότητα συναρτάται από: α) Την πορεία του Προγράμματος Σταθεροποίησης που εφαρμόζεται κάθε φορά από την τουρκική κυβέρνηση και ειδικά από την οικονομική της ηγεσία (Υπουργείο Οικονομικών, ισχυροί οικονομικοί παράγοντες κτλ), με σκοπό την αναδιάρθρωση της οικονομίας (μείωση δημοσίων υπαλλήλων, δανειακών αναγκών του δημοσίου τομέα, κρατικού παρεμβατισμού), β) Το βαθμό διολίσθησης ή υποτίμησης του εγχώριου νομίσματος που θα οδηγήσει σε αύξηση των εξαγωγών, γ) Από την έκταση που θα εφαρμοστεί η νομοθεσία για το σύστημα κοινωνικής προστασίας, δ) Από τις πολιτικές στήριξης των γεωργικών τιμών και την ευθυγράμμισή τους με τις διεθνείς τιμές, ε) Την αύξηση των άμεσων ξένων επενδύσεων (foreign direct investments), στ) Την επίσπευση των διαδικασιών για την πλήρη ένταξη (accession – integration) της Τουρκίας στην Ε.Ε., με τις αναγκαίες αλλαγές που οφείλει να υποστεί η τουρκική νομοθεσία και ζ) Τη διασφάλιση της ειρήνης και της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας (stabilization) στην περιοχή και την απεμπόληση πολιτικών αβεβαιοτήτων.

Αξίζει να γίνει μια έστω και σύντομη και περιεκτική αναφορά στο ιδιαίτερης σημασίας ζήτημα των υδάτινων διαθέσιμων πηγών (water resources) και στον τρόπο κατανομής τους μεταξύ των χωρών της Τουρκίας (διαθέτει περίπου 186 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα νερό συνολικά και 1800 κυβικά μέτρα νερό κατά κεφαλή), της Συρίας (διαθέτει περίπου 2360 κυβικά μέτρα νερό κατά κεφαλή) και του Ιράκ (διαθετει περίπου 5190 κυβικά μέτρα νερό κατά κεφαλή). Από τα 186 δισεκατομμύρια κυβικά μέτρα νερού η Τουρκία καταναλώνει τα 110 δισεκατομμύρια και αξιοποιεί μόνο το 30% περίπου από αυτά. Γίνεται αντιληπτό ότι η Τουρκία θα αντιμετωπίσει σοβαρό πρόβλημα στο μέλλον για την κάλυψη των υδάτινων αναγκών της, ενώ η ίδια δεν εκμεταλλεύεται ένα ποσοστό της τάξης του 70% των υδάτινων πόρων της που υφίστανται επεξεργασία και τελικά καταναλώνονται λόγω δυσκολίας κατανομής των πόρων αυτών στις αυξημένες ανάγκες της.[452] Η «ισοδύναμη

[451] Για μια πληρέστερη αναφορά στην αναδυόμενη τουρκική οικονομία βλ. και Ögütcü, «Turkey΄s New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 36-39.

[452] Βλ. για περισσότερη ανάλυση: http://www.mfa.gov.tr.

εκμετάλλευση» των διασυνοριακών υδάτινων πηγών αποτελεί πιθανόν την πιο αποδεκτή αρχή με βάση το διεθνές δίκαιο για τη βιώσιμη και δίκαια κατανομή τους. Για να επιτευχθεί αυτή η αρχή, πρέπει οι ενδιαφερόμενες χωρές να λάβουν υπόψη τους επιπρόσθετους παράγοντες οικονομικούς, υδραυλικούς ή γεωπολιτικούς.

Για να χρησιμοποιήσουν τους υδάτινους πόρους με έναν ισομερή τρόπο, η Τουρκία έχει ετοιμάσει ένα σχέδιο το οποίο αποκαλεί «Σχέδιο Τριών Τμημάτων» («Three Staged Plan») και το έχει προτείνει στη Συρία και στο Ιράκ. Όμως το Ιράκ το έχει απορρίψει με τον ισχυρισμό ότι θα εμποδίσει τη ζήτηση νερού από τον Ευφράτη, γεγονός οικονομικά επιζήμιο για το Ιράκ. Άλλο ένα θέμα που επιβάλλεται να ληφθεί σοβαρά υπόψη είναι και αυτό της «ορθολογικής τιμολόγησης των αποθεμάτων νερού» («rational pricing of water resources»). Η τιμή αυτή θα καθοριστεί σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι τα αποθέματα νερού εξαντλούνται καθημερινά, με συνέπεια να αυξάνεται διαρκώς η τιμή τους σύμφωνα με τους νόμους της ζήτησης και της προσφοράς (law of demand and law of supply), έτσι ώστε ορισμένοι ειδικευμένοι ερευνητές με διεθνές κύρος να ισχυρίζονται ότι ο «Τρίτος Παγκόσμιος Πόλεμος θα πραγματοποιηθεί για τα αποθέματα νερού». Ένα ακόμη κρίσιμο ζήτημα συνιστά και η μεταχείριση καθώς και η επαναχρησιμοποίηση – ανακύκλωση των αποβλήτων – λυμάτων του νερού, μέθοδος που εφαρμόζεται ευρύτατα στις χώρες που διαθέτουν αποθέματα πετρελαίου και στο Ισραήλ, αλλά δεν είναι διαδεδομένη στις χώρες της Μέσης Ανατολής εξαιτίας οικονομικών και άλλων αντιξοοτήτων. Τέλος σε ιδιαίτερης σπουδαιότητας θέμα ανάγεται και η χρησιμοποίηση της πιο προηγμένης τεχνολογίας για την αποδοτικότερη άρδευση των γεωργικών εκτάσεων. Τα αρδευτικά συστήματα που υπάρχουν σε αρκετές χώρες της Μέσης Ανατολής κρίνονται απαρχαιωμένα, μη αποδοτικά και αντιπαραγωγικά (non – productive), γεγονός προβληματικό ειδικά για τις άγονες – ξερές ή τις ημιάγονες περιοχές, που υποφέρουν από σπανιότητα υδάτινων πόρων.[453]

Η Τουρκία έχει τη μοναδική δυνατότητα να παίξει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαχείριση των υδάτινων πόρων και στις ποικίλες, πολύπλοκες διαπραγματεύσεις που θα διεξαχθούν στο μέλλον για ένα τόσο ζωτικής σημασίας θέμα. Οι κινήσεις σε πολιτικό, διπλωματικό και οικονομικό επίπεδο θα κρίνουν και το τελικό αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων, που κατά πάσα πιθανότητα – και με τη σύμπραξη και την υποστήριξη των Η.Π.Α. και του Ισραήλ προς την Τουρκία – θα έχουν θετική έκβαση για τα συμφέροντά της. Έτσι η ίδια θα αυξήσει τη γεωπολιτική και την οικονομική της ισχύ και θα ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στα γειτονικά κράτη πετυχαίνοντας έναν από τους γεωστρατηγικούς στόχους της, που συνίσταται στον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής της Μέσης Ανατολής και στην πολιτική και οικονομική της κυριαρχία, η οποία θα την καταστήσει τον απόλυτο ρυθμιστή των εξελίξεων και διαμεσολαβητή των διενέξεων και των τυχόν προβλημάτων που θα ανακύψουν στη συγκεκριμένη περιοχή. Η ολοκλήρωση του Σχεδίου της Νοτιοανατολικής Τουρκίας (G.A.P.) θα προκαλέσει επανάσταση στην οικονομία της περιοχής και θα ενδυναμώσει τη θέση της Τουρκίας, γιατί οι

---

[453] Στο ίδιο.

οικονομίες τόσο της Συρίας όσο και του Ιράκ θα ενδώσουν στις πιέσεις για συγχρονισμό τους σε διμερή ή πολυμερή βάση με την Τουρκία.[454] Η «διπλωματία του νερού» μπορεί με σωστούς χειρισμούς να αποτελέσει το θεμέλιο λίθο για μια μελλοντική οικονομική συνεργασία μεταξύ των τριών αυτών κρατών, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και των πολυποίκιλων συνεργασιών που αυτή συνεπάγεται.

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η πορεία της Τουρκίας προς την Ε.Ε. με τελικό προορισμό την ένταξή της ως πλήρες μέλος στην Ε.Ε. διέρχεται από τη διαδικασία εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού της. Με τις δύο αυτές αλληλένδετες και αλληλοσυμπληρούμενες έννοιες αναφερόμαστε στην εγκαθίδρυση δημοκρατικών θεσμών, στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών, στην ανανέωση και στον εκσυγχρονισμό του κρατικού τομέα και κυρίως των κρατικών επιχειρήσεων, στον περιορισμό του ισλαμικού φονταμενταλισμού (islamic fundamentalism), στην προώθηση ακόμα πιο φιλελεύθερων πολιτικών τόσο για την κοινωνία όσο και για την οικονομική αναδιάρθρωση της Τουρκίας, στην υιοθέτηση δημοκρατικών ηθών και πρακτικών από την πολιτική της ηγεσία, στον περιορισμό της στρατογραφειοκρατικής δομής που παρουσιάζει το σημερινό τουρκικό κράτος και της τεράστιας επιρροής που ασκούν οι κρατικές ελίτ στην οικονομία και στην πολιτική. Η τελευταία αυτή παράμετρος κρίνεται από πολλούς διεθνούς φήμης πολιτικούς και κοινωνικούς ερευνητές εντός και εκτός της Τουρκίας και από ποικίλους φορείς της τουρκικής οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής ως πρωταρχικός ανασταλτικός παράγοντας και τροχοπέδη στη δρομολόγηση και επικράτηση δημοκρατικών αντιλήψεων και ιδεών καθώς και στον εκσυγχρονισμό της Τουρκίας.[455]

Απαιτείται μια ριζική αλλαγή στον τρόπο άσκησης της εξουσίας στη σύγχρονη Τουρκία, ώστε να διαφοροποιηθεί η διαδικασία λήψης των αποφάσεων στα πλαίσια του τρίπτυχου νομοθετική – εκτελεστική – δικαστική λειτουργία, για να απαλλαγεί από τη σκιά του στρατοκρατικού κατεστημένου, το οποίο αποφαίνεται (μέσω του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας, Σ.Ε.Α.) για τα πιο βαρύνουσας σημασίας θέματα της χώρας και το οποίο έθετε ανέκαθεν και συνεχίζει να θέτει τους όρους του πολιτικοοικονομικού παιχνιδιού στο εσωτερικό της Τουρκίας. Η τεράστια επιρροή που ασκούν οι στρατιωτικοί ηγέτες της Τουρκίας στα πολιτικά της τεκταινόμενα επιφέρει σοβαρές αγκυλώσεις, στρεβλώσεις και δυσλειτουργίες στους δημοκρατικούς θεσμούς, στο βαθμό που αυτοί υπάρχουν, εφαρμόζονται και γίνονται σεβαστοί στην Τουρκία (βλ. π.χ. εκδιώξεις και φυλακίσεις έγκριτων δημοσιογράφων, λευκά κελιά στις τουρκικές φυλακές και απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων, κυρίως των πολιτικών και των αντιφρονούντων, ποικίλες πράξεις εκφοβισμού – απειλές εναντίον μεμονωμένων ατόμων, μειονοτήτων όπως είναι η ελληνική μειονότητα ή ακόμη και ολόκληρων κοινωνικών ομαδων, συνεχή προπαγάνδα για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων, γκρίζα προπαγάνδα, άσκηση ψυχολογικής πίεσης κτλ).

---

[454] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 35-36.

[455] Για περισσότερη ανάλυση βλ. Καραμπελιάς, Αγγελετόπουλος, Φουρνατζοπούλου, Θέματα Τουρκίας, Αθήνα, 1999, σελ. 62-68.

Η Δύση αποτελούσε πάντοτε το οικονομικό και πολιτικό μοντέλο – πρότυπο για τις τουρκικές κοινωνικές ελίτ και τις προσπάθειές τους να εκσυγχρονίσουν τη χώρα τους παρά το γεγονός ότι ιστορικά ενυπάρχει ένα κλίμα καχυποψίας προς τα δυτικά κράτη, στα οποία και στον Δυτικό ιμπεριαλισμό αποδίδεται η παρακμή και η πτώση της Οσμανικής Αυτοκρατορίας.[456] Αυτό το αρνητικό συναίσθημα απεμπολήθηκε σταδιακά, καθώς η Τουρκία σύναψε εμπορικές σχέσεις με την Ε.Ε. και αργότερα υπέγραψε τη Συμφωνία της Τελωνειακής Ένωσης με την Ε.Ε. το 1995 (η Συμφωνία αυτή τέθηκε σε ισχύ το 1996). Κατά τη γνώμη του γράφοντος η υποψηφιότητα για την ένταξή της στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα θα επιφέρει σε βραχυχρόνια κλίμακα οικονομικές «απώλειες» για την Τουρκία, αλλά αυτές θα δεχθεί να τις υποστεί ο τουρκικός λαός για χάρη των πολιτικών και πολιτιστικών κερδών που θα αποκομιστούν μακροχρόνια με βασικότερο όφελος την εγκαθίδρυση μιας δημοκρατίας που δε θα στηρίζεται σε επίπλαστες επιταγές, αλλά σε ισχυρά θεμέλια και αρχές και ιδανικά απολύτως δημοκρατικά και φιλελεύθερα αφού πρέπει η Τουρκία να ευθυγραμμιστεί με τα ισχύοντα ευρωπαϊκά πρότυπα και το κοινοτικό κεκτημένο. Κατά τη γνώμη των Heper Metin, Oncil Ayse και Kramer Heinz (1993) οι Τούρκοι δημοσιογράφοι (εννοείται ότι πρόκειται για τους προοδευτικούς και συζητήσιμους για οποιοδήποτε θέμα) «θα πρωταγωνιστήσουν στον εκδημοκρατισμό της Τουρκίας και τελικά στην ενσωμάτωσή της στους κόλπους της Ε.Ε.»[457] Η δημοκρατικοποίηση των θεσμών και των κανόνων δικαίου της Τουρκίας συνεπάγεται φιλελεύθερες πολιτικές επιλογές και στον ευαίσθητο σε κρίσεις τομέα της οικονομίας προκειμένου αυτός να εναρμονιστεί με το ευρωπαϊκό κεκτημένο και τις υπογραφείσες ως τις μέρες μας συνθήκες.

Καίριας σημασίας κρίνεται η οικοδόμηση μιας διεθνούς ανταγωνιστικής τουρκικής οικονομίας, μέσω περισσότερων επενδεδυμένων κεφαλαίων στην καλλιέργεια του ανθρώπινου κεφαλαίου (human capital development) και πιο συγκεκριμένα στην παροχή εξειδικευμένης πανεπιστημιακής μόρφωσης – γνώσης, στη διοργάνωση επιμορφωτικών σεμιναρίων, στην εκπαίδευση εξ΄ αποστάσεως, στη συνεχιζόμενη κατάρτιση μέσω άρτια οργανωμένων μεταπτυχιακών και διδακτορικών προγραμμάτων σπουδών σε τουρκικά πανεπιστήμια, όπως στο Πανεπιστήμιο του Βοσπόρου, της Άγκυρας, της Πολυτεχνικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης, της Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής της Κωνσταντινούπολης κ.ά. Επικεντρώνοντας στους αναδυόμενους στρατηγικούς τομείς της οικονομίας αλλά και στις τεχνολογίες αιχμής (high technologies) όπως είναι οι τηλεπικοινωνίες, η βαριά βιομηχανία, οι αμυντικές βιομηχανίες κ.ά. προβάλει εφικτή η διαμόρφωση μιας αποδοτικής τουρκικής οικονομικής διπλωματίας, η οποία απαιτείται στην παγκοσμιοποιημένη εποχή μας να βρίσκεται στο επίκεντρο της εξωτερικής πολιτικής. Η ενσωμάτωση της Τουρκίας στη διεθνή οικονομία χρειάζεται την ενεργό συμμετοχή του κυβερνητικού και του ιδιωτικού τομέα με την παράλληλη «δημιουργία συνεργιών (synergies) στους τομείς της πολιτικής, δημόσιας, στρατιωτικής

[456] Heper M., A. Oncil, and H. Kramer. Turkey and the West – Changing Political and Cultural Identities, I.B. Tauris & Co. Ltd. Publishers, London, New York, 1993, σελ. 89.
[457] Στο ίδιο, σελ. 90-91.

εμπορικής, ενεργειακής, περιβαλλοντικής, υδάτινης και πολιτιστικής διπλωματίας» (Ögütcü M., 2002).[458]

Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Τουρκίας στη σημερινή παγκοσμιοποιημένη εποχή αφορούν στα εξής:

1. Εγγύτητα στις αναδυόμενες αγορές της Μέσης Ανατολής και της Κεντρικής Ασίας, η οποία δημιουργεί μοναδικές επιχειρηματικές ευκαιρίες.
2. Η παρουσία περισσότερων από 4000 ξένων επιχειρήσεων στην Τουρκία, συμπεριλαμβανομένων 104 από τις 500 κορυφαίες σύμφωνα με το έγκυρο περιοδικό «*Fortune»,* την καθιστά μια πολύ ελκυστική επενδυτική τοποθεσία.
3. Μέσος ρυθμός ανάπτυξης υψηλότερος από πολλές χώρες – μέλη του Ο.Ο.Σ.Α. και επίσημες αναφορές του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (World Trade Organization, W.T.O.) που κατατάσσουν την Τουρκία ανάμεσα στα δυναμικότερα είκοσι κράτη στον τομέα του παγκόσμιου εμπορίου.
4. Με πληθυσμό που αγγίζει τα 70 εκατομμύρια και με αυξανόμενη την αγοραστική δύναμη του μέσου Τούρκου καταναλωτή, η Τουρκία αναδεικνύεται σε πόλο έλξης πολυεθνικών εταιρειών και ιδιωτών επενδυτών.
5. Το τουρκικό εργατικό δυναμικό διακρίνεται για τον υψηλό βαθμό εξειδίκευσής του, τις ικανότητές του και την ανταγωνιστικότητά του, που αποτελεί αιχμή του δόρατος για τις βιομηχανίες. Το κόστος εργασίας στην Τουρκία ανέρχεται μόνο στο 15% περίπου του αντίστοιχου μέσου ευρωπαϊκού. Η ύπαρξη σοβαρών περιορισμών στις εργασιακές σχέσεις εκμηδενίζει τη διαπραγματευτική ισχύ των εργατικών συνδικάτων και την πιθανότητα οργάνωσης απεργιακών κινητοποιήσεων, γεγονός που καθιστά την Τουρκία ελκυστικό προορισμό για ξένες επενδύσεις.
6. Υψηλά πρότυπα ποιότητας (high quality standards) στους τομείς της μεταποίησης – βιομηχανίας και των υπηρεσιών. Οι τουρκικές εταιρείες Brisa και Netas κέρδισαν το Βραβείο Ευρωπαϊκής Ποιότητας το 1996 και το 1997 και η Beksa κέρδισε το αντίστοιχο Βραβείο για τις Μικρού και Μεσαίου Μεγέθους Επιχειρήσεις.
7. Δίοδος για τα ενεργειακά διαθέσιμα, καθώς η Τουρκία εκτείνεται στην είσοδο της Μέσης Ανατολής, των πετρελαίων της Κασπίας και του φυσικού αερίου της Κεντρικής Ασίας, που θεωρείται «ο μη μαύρος χρυσός» του μέλλοντος.
8. Άρτιο, τεχνολογικά προηγμένο τηλεπικοινωνιακό δίκτυο και δίκτυο μεταφορών, ανταγωνιστικά των αντίστοιχων ξένων δικτύων.
9. Οικονομικοί και εμπορικοί δεσμοί με την Καυκασία και την Κεντρική Ασία ιδίως με τις Τουρκικές Δημοκρατίες καθώς η Τουρκία συνιστά τον ηγετικό επενδυτή στις περιοχές αυτές. Οι ομαλές σχέσεις γειτνίασης και πολλαπλών εμπορικών συναλλαγών αποτελούν

[458] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 46.

πλατφόρμα για την ανάπτυξη επιχειρηματικών σχεδίων που προσφέρει η Τουρκία σε επίδοξους εγχώριους και ξένους επενδυτές και επιχειρηματίες.

10. Επιχειρήσεις που ιδρύονται στην Τουρκία από ξένους συνεργάτες είτε συμμετέχουν σε αυτές Τούρκοι είτε όχι, αντιμετωπίζονται ως τουρκικές εταιρείες και απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα που παραχωρούνται στις εταιρείες τουρκικών συμφερόντων σύμφωνα με τον τουρκικό εμπορικό κώδικα.[459]

20. ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Η σημερινή Τουρκία διαθέτει, κατά την άποψη αρκετών επιστημόνων, μεταξύ των οποίων ο Ευάγγελος Καραφωτάκης[460] και ο Ögütcü M. (2002), τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας πολύ δυναμικής και αναδυόμενης οικονομίας:

- Ανάπτυξη.
- Μεγάλος και γρήγορα αυξανόμενος πληθυσμός.
- Ανοικτή οικονομία.
- Επιχειρηματική τάξη.
- Τεράστιες υποανάπτυκτες αγορές, ώριμες για εμβάθυνση και ανάπτυξη.[461]

Επιπρόσθετα, κατά τη γνώμη του γράφοντος, η Τουρκία έχει επισπεύσει και προωθεί ολοένα και εντονότερα, μέσω των εφαρμοζόμενων οικονομικών πολιτικών, τη διάχυση της τεχνολογίας (technology spillover), της τεχνογνωσίας (know – how spillover) και της ανάπτυξης (growth spillover) σε κλάδους της βαριάς βιομηχανίας π.χ. αυτοκινητοβιομηχανία, μηχανολογικός εξοπλισμός, ηλεκτρονική και μικροηλεκτρονική κ.ά., τη συγκέντρωση και συγκεντρωποίηση του εθνικού και αλλοδαπού κεφαλαίου. Παρέχει κίνητρα για

[459] Οι ξένοι επενδυτές μπορούν να δραστηριοποιηθούν στην Τουρκία είτε ιδρύοντας μια Εταιρεία Περιορισμένης Ευθύνης (Ε.Π.Ε.) είτε μια Ανώνυμη Εταιρεία (Α.Ε.) με βάση τον τουρκικό εμπορικό κώδικα (Turkish Commercial Code). Αυτές οι εταιρείες λειτουργούν ως ανεξάρτητες νομικές οντότητες και προσφέρουν στους μετόχους τους περιορισμένη ευθύνη. Η πλειοψηφία των ξένων επενδυτών ιδρύουν Ανώνυμες Εταιρείες (Joint Stock Companies) για να υλοποιήσουν τα επιχειρηματικά τους σχέδια στην Τουρκία. Το ελάχιστο ποσό κεφαλαίου που πρέπει να καταβληθεί για τη σύσταση μιας Ανώνυμης Εταιρείας στην Τουρκία ανέρχεται σε 5 δισεκατομμύρια τουρκικές λίρες, ενώ η ελάχιστη κεφαλαιακή συνεισφορά από κάθε ξένο εταίρο είναι 50000 δολάρια. Αντίστοιχα, για μια Ε.Π.Ε. απαιτείται η καταβολή ποσού ίσο με 500 εκατομμύρια τουρκικές λίρες και από κάθε ξένο εταίρο χρειάζεται κατ΄ ελάχιστο κεφαλαιακή συνεισφορά ίση με 50000 δολάρια. Βέβαια οι ξένες εταιρείες μπορούν να λειτουργήσουν και μέσω Γραφείων Αντιπροσώπευσης ή Υποκαταστημάτων, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία που τα διέπει.

[460] Για μια εμπεριστατωμένη μελέτη της εξέλιξης της τουρκικής οικονομίας από το 1923 έως το 2000 βλ. Καραφωτάκης, Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας. Κέντρο Πολιτικής Έρευνας και Επικοινωνίας, Αθήνα, 2000, σελ. 93-100.

[461] Ögütcü, «Turkey΄s New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 37.

την επιτάχυνση της συσσώρευσης κεφαλαίου τόσο στα οικονομικά ανεπτυγμένα αστικά κέντρα όσο και στην ενδοχώρα, στην Ανατολία, όπου οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας χαρακτηρίζονται προβληματικές έως και πολύ αντίξοες, καθώς εκατομμύρια πολίτες διαβιούν στο εσωτερικό της αχανούς Ανατολίας π.χ. στις νοτιοανατολικές επαρχίες κάτω από το όριο της φτώχειας (poverty line). Χαρακτηριστική είναι η βιομηχανική ανάπτυξη της περιοχής Gaziantep, η οποία κυμαίνεται υψηλότερα από αυτήν του εθνικού μέσου όρου. Λόγω της εξειδικευμένης εργασίας που διαθέτει, κυρίως στους κλάδους της μεταλλουργίας και της μηχανουργίας, η περιοχή αυτή πρόκειται να εξελιχθεί στο «κέντρο των τεχνικών υπηρεσιών» της ευρύτερης περιοχής. Η Παγκόσμια Τράπεζα κατέταξε την Τουρκία στην 20η θέση το 2004 με κριτήριο το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, παρόλο που το κατά κεφαλήν εισόδημα ανά κάτοικο κυμαίνεται μόνο στα 5900 ευρώ σε ετήσια βάση.

Τα χρηματοδοτικά προγράμματα του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου επέφεραν δομικές αλλαγές στην Τουρκία και μπορούν να εγγυηθούν τη μακροχρόνια οικονομική απόδοσή της καθώς η ίδια κατατάσσεται ως η 17η μεγαλύτερη οικονομία σε παγκόσμια κλίμακα με συνολικό Α.Ε.Π. περίπου 400 δισεκατομμύρια δολάρια (η παραοικονομία υπολογίζεται ότι ανέρχεται στο μέγεθος της επίσημα δηλωμένης οικονομικής δραστηριότητας!).[462] Η τουρκική ηγεσία πρέπει να ασχοληθεί άμεσα με αυτό το φλέγον ζήτημα, επειδή υπάρχουν διαφυγόντα κεφάλαια, τα οποία αντί να επενδυθούν στο εσωτερικό της χώρας για έργα υποδομής, κοινωφελή έργα κτλ. χρησιμοποιούνται για το εμπόριο των ναρκωτικών, της λευκής σάρκας, των όπλων, για ξέπλυμα χρήματος από παράνομες δραστηριότητες κ.ά. Το φαινόμενο έχει λάβει ογκώδεις διαστάσεις στη Βόρεια Κύπρο, όπου ο Ρ. Ντενκτάς έχει ιδρύσει με την ανοχή του επίσημου τουρκικού κράτους παρατράπεζες με πυραμιδοειδή μορφή, που χρησιμοποιούνται για το ξέπλυμα χρήματος και προσφέρει χαμηλή φορολογία κεφαλαίων και εισοδήματος σε όσους επενδύσουν στην Τουρκοκυπριακή επικράτεια.

Μία σημαντική πτυχή των μελλοντικών προοπτικών της Τουρκίας συνιστά φυσικά η ευρωπαϊκή της προοπτική. Κατά την άποψη των Τούρκων ιθυνόντων η αίτηση για πλήρη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. δεν είναι τόσο μία πρόκληση, όσο μία πλούσια δυνατότητα για την Ευρώπη που επείγει να αξιοποιηθεί, διότι η Τουρκία αποτελεί σταυροδρόμι τριών ηπείρων και εμπορικό κόμβο της Ευρασίας, της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. «Η Τουρκία δεν είναι ένα ισλαμικό κράτος, αλλά μία δημοκρατική χώρα με μια πλειοψηφία μουσουλμάνων κατοίκων», δηλώνει ο Τούρκος πρωθυπουργός Ταγίπ Ερντογάν, σημειώνοντας ότι «δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα συνύπαρξης ανάμεσα στους χριστιανούς και στους μουσουλμάνους στη χώρα του». «Κανείς δεν μου έχει διαμαρτυρηθεί ότι έπεσε θύμα μιας οποιασδήποτε προκατάληψης» υπογραμμίζει, τονίζοντας πως «γεωγραφικά και πολιτιστικά η Τουρκία ανήκει φυσικά στην Ευρώπη». Ο ίδιος επιπρόσθετα αναφέρει πως θα ήταν «πάρα πολύ άδικο» αν η Ε.Ε. αποφαινόταν στις 17 Δεκεμβρίου του 2004 κατά των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της χώρας του. «Δεν θέλουμε να ενταχθούμε επειδή ελπίζουμε να κερδίσουμε χρήματα. Θέλουμε να

[462] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 37.

ενταχθούμε, γιατί ανήκουμε στην ευρωπαϊκή οικογένεια» καταλήγει ο Τούρκος πρωθυπουργός σε πρόσφατες δηλώσεις του στη γερμανική εφημερίδα *«Bild»*.

Η υποψηφιότητα για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. μπορεί να αποτελέσει ένα «βραβείο» για την ίδια, καθώς θα τη βοηθήσει να ενισχύσει τους θεσμούς της, να εγκαθιδρύσει ένα καθεστώς πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο, που να σέβεται τα κυριαρχικά ανθρώπινα δικαιώματα και την ίδια την ανθρώπινη υπόσταση και αξιοπρέπεια. Βέβαια ενυπάρχει μια γενικότερη ανησυχία που αφορά στο αν η Ευρώπη θα αποδεχθεί την Τουρκία, μια ισλαμική χώρα, κάτω από τη «σκεπή» της, κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες και προϋποθέσεις. Στην Ευρώπη υπάρχει ένας ισχυρός αντιισλαμισμός που αντικατοπτρίζει χίλια χρόνια αντιπαλότητας, πολέμου και πολιτισμικών συγκρούσεων. Πρόκειται για μια σχέση που οι απαρχές – καταβολές της χάνονται στα βάθη των αιώνων και αναρίθμητα, θετικά ή αρνητικά γεγονότα έχουν σημαδέψει τις σχέσεις των δύο αυτών διαφορετικών κόσμων, έχουν επισύρει μια θεώρηση έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ του δυτικού – πολιτισμένου από τη μια πλευρά και του ανατολικού – απολίτιστου κόσμου, οδηγώντας κάποιες φορές σε εκρηκτικές καταστάσεις και οδυνηρούς πολέμους και συρράξεις με βαρύτατο κόστος τόσο ανθρώπινο όσο και οικονομικό. Ο Τ. Οζάλ εξέφρασε τη γνώμη σε συγγραφικό έργο του το 1988[463] ότι «η Τουρκία ανήκει στη Δύση και είναι συμφέρον της Ευρώπης να την αναγνωρίσει ως γνήσιο τέκνο της και να τη δεχτεί στους κόλπους της». Κατά τον Τ. Οζάλ οι ιστορικές ανακρίβειες περιττεύουν και επιβάλλεται να προβληθεί η τουρκική προσφορά στη Δύση και η αγορά των 70 εκατομμυρίων πρέπει να μαγνητίσει τα δυτικά προϊόντα, τους Ευρωπαίους και τους Αμερικανούς επιχειρηματίες.

Στο πολιτικό και στο οικονομικό επίπεδο η υποψηφιότητα της Τουρκίας και η ένταξή της θα είχε τεράστιες συνέπειες. Αρχικά η θεωρία των φανατικών ισλαμιστών ότι η Δύση είναι προκατειλημμένη αρνητικά και στρέφεται εναντίον του ισλαμισμού θα αποδεικνύονταν τελείως λαθεμένη. Μια συνένωση των πολιτισμών με στόχο έναν παγκόσμιο πολιτισμό ή έναν «υπερπολιτισμό όλων των εθνών» θα ήταν ορατή και στον πιο απαισιόδοξο μελετητή – αναλυτή των διεθνών σχέσεων. Η Τουρκία θα ήταν εφικτό να αποτελέσει τη «γέφυρα» για τις ασταθείς κοινωνίες και οικονομίες της Κεντρικής Ασίας, χώρες που κινδυνεύουν να αποσταθεροποιηθούν εξαιτίας του πολέμου ενάντια στην τρομοκρατία και της διαμάχης για τον έλεγχο του πετρελαίου και των άλλων φυσικών πόρων, πλουτοπαραγωγικών πηγών, πηγών ενέργειας κ.ά. Η τουρκική οικονομία θα θωρακίζονταν επιπρόσθετα με την εφαρμογή της ευρωπαϊκής νομοθεσίας και την πιστή τήρηση των οδηγιών – κανονισμών της Ε.Ε. Η φιλελευθεροποίησή της και η δρομολόγηση όλων των αναγκαίων οικονομικών μέτρων για την επίσπευση των διαρθρωτικών αλλαγών (ιδιωτικοποιήσεις κρατικών εταιρειών, περιστολή του διογκωμένου δημόσιου τομέα, ευελιξία και αποτελεσματικότητα του τραπεζικού και του χρηματοπιστωτικού συστήματος, προώθηση εταιρικής κουλτούρας και υγιούς επιχειρηματικού πνεύματος κτλ.) με στόχο να επιταχυνθεί η αναδιάταξη της τουρκικής οικονομίας και κοινωνίας ανάγονται σε μέτρα που επιβάλλεται να

[463] Özal T. La Turquie en Europe, Paris, Plon, 1988, σελ. 270. Στο Βερέμης Θ. Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998, ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., σελ. 247-249.

υιοθετηθούν και να εφαρμοστούν στην πράξη το ταχύτερο δυνατόν, ώστε τα πρώτα θετικά αποτελέσματα να διαφανούν τουλάχιστον μεσοπρόθεσμα, αν όχι βραχυπρόθεσμα. Φυσικά τα προαναφερθέντα μέτρα και ενέργειες δε θα ευοδώσουν, εάν δεν καρποφορήσει η προσπάθεια που καταβάλλει η Τουρκία για να εκδημοκρατιστεί και να εκσυγχρονίσει τους πολιτικούς της θεσμούς (π.χ. περιορισμός της επιρροής των στρατιωτικών και των δικαστών στους πολιτικούς και δραστική μείωση της παρέμβασής τους στα εσωτερικά της Τουρκίας, θέσπιση δημοκρατικών θεσμών και κανόνων δικαίου κατά τα δυτικά – ευρωπαϊκά πρότυπα, θωράκιση των ιδανικών της ελευθερίας της έκφρασης και του τύπου, με παράλληλη κατάργηση της λογοκρισίας και της καταδυνάστευσης των αντιφρονούντων – αριστερών πολιτικών κομμάτων και πολιτών που ενστερνίζονται αριστερές πολιτικές ιδέες και απόψεις, σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κ.ά.). Σε αντίθετη περίπτωση η Τουρκία κινδυνεύει να μην επιβιβαστεί στο «άρμα» της παγκοσμιοποίησης, γεγονός που εγκυμονεί ανησυχητικές συνέπειες για την ίδια αλλά και για την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Τα πολιτικά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας (Αιγαίο – επέκταση χωρικών υδάτων Ελλάδας σε 12 μίλια και συνεκμετάλλευση των πετρελαίων που διαθέτει – θεωρία «γκρίζων ζωνών», αλλεπάλληλες προκλήσεις της Τουρκίας με στόχο την απεμπόληση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας, με τις παραβιάσεις του εθνικού εναέριου χώρου μας και του FIR Αθηνών, το δισεπίλυτο ζήτημα του Κυπριακού, οι απροκάλυπτα κυνικές δηλώσεις Τούρκων υπευθύνων και κυρίως πολιτικών που πυροδοτούν τα εθνικά αισθήματα των δύο λαών και εντείνουν τις σχέσεις τους καθώς και το κουρδικό πρόβλημα και η ασύστολη παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο εσωτερικό της Τουρκίας) συνηγορούν στην ανετοιμότητά της για πλήρη προσχώρηση στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Ε.Ε.).[464]

Η προσπάθεια βελτίωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων δια μέσου της επιχειρηματικής οδού, η οποία έχει ουσιαστικά αρχίσει μετά τους καταστροφικούς σεισμούς του 1999 στην Κωνσταντινούπολη και στην Αθήνα, προλειαίνει το έδαφος για τη διαμόρφωση προς το εξωτερικό της εικόνας μιας Τουρκίας που παραμερίζει τις προαιώνιες αντιπαλότητες με την Ελλάδα, δημιουργεί αισθήματα ασφάλειας και βεβαιότητας για αμοιβαίες υποχωρήσεις και συνεργασίες στο μέλλον – στο πολιτικό και οικονομικό επίπεδο – και συνιστά εχέγγυο για την αλλαγή πλεύσης της Τουρκίας και την προσαρμογή, τη συμπόρευσή της με το ευρωπαϊκό κεκτημένο και με τα διεθνή πρότυπα και κανόνες, τους οποίους καταπάτησε ασύστολα στο παρελθόν, δίνοντας δείγματα γραφής της αξιοπιστίας των λόγων των πολιτικών ηγετών της, όπως για παράδειγμα συνέβη με τη στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974.

Η πρόσφατη (2004) επίσκεψη του Ερντογάν στην Αθήνα και στη Θράκη επιβεβαιώνει τη «μεταμφίεση» της Τουρκίας σε ένα πολιτισμένο κράτος που δεν απειλεί τους γείτονές του, δεν προβάλλει εδαφικές διεκδικήσεις – αξιώσεις σε βάρος τους και έχει την ικανότητα να συνεργάζεται αρμονικά στον

[464] Για μια λεπτομερή ανάλυση του Κουρδικού ζητήματος βλ. 1999 Country Reports on Human Rights Practices, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, U.S. Department of State, February 25, 2000.

επιχειρηματικό τομέα και όχι μόνον με σκοπό την κοινή ευημερία και προκοπή. Οι αισιόδοξες δηλώσεις σπουδαίων παραγόντων της τουρκικής οικονομικής ζωής, όπως αυτές του Μεχμέτ Γκιουνάλ, Προέδρου του τηλεοπτικού δικτύου MGN για οικονομική συνεργασία και επιχειρηματικές συμφωνίες μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων αποτελούν το θεμέλιο για την καλλιέργεια μεγαλύτερης εμπιστοσύνης στις σχέσεις των δύο λαών κατά τα επόμενα χρόνια. Η κατάσταση αυτή ευνοεί την Τουρκία και υποβοηθά τη στρατηγική της επιδίωξη για προσχώρησή της στην Ε.Ε., αφού αναβαθμίζεται η εικόνα που εκφράζει η ίδια προς τα υπόλοιπα κράτη – μέλη της Ε.Ε. εκτός της Ελλάδας. Η ταραχοποιός της περιοχής Τουρκία μεταλλάσσεται σε μια χώρα με αδιαφιλονίκητη θέληση για αλλαγή, η οποία καταβάλλει συνεχή προσπάθεια για την πραγματική της προσαρμογή στις επιταγές της Ε.Ε. και στο κοινοτικό κεκτημένο. Οι λόγοι αυτής της μετάλαξης είναι προφανείς. Η Τουρκία επιδιώκει στα πλαίσια ενός ριζοσπαστικού νεωτερισμού ή εκσυγχρονισμού (modernization) να προβάλει τα θετικά της γνωρίσματα – πτυχές και να αποκρύψει οτιδήποτε αρνητικό που θα μπορούσε να βλάψει την εξωτερική της εικόνα και προβολή, ώστε να επιτύχει τους στρατηγικούς της στόχους και να μεγιστοποιήσει την ισχύ της.

Η προσπάθειά της για την οριστική και αμετάκλητη ένταξή της στην Ε.Ε., ιδίως μετά την αποδοχή της στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι το 1999 ως ένα υποψήφιο προς προσχώρηση στην ευρωπαϊκή οικογένεια κράτος, θα καταλήξει σε σοβαρές διαπραγματεύσεις μόνο στο βαθμό που η Τουρκία θα πληροί τα κριτήρια που έχει θέσει η Ε.Ε. όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Υψηλής προτεραιότητας κριτήρια κρίνονται η παροχή μεγαλύτερων ελευθεριών στην κουρδική μειονότητα και η κατάργηση της θανατικής ποινής.[465] Αυτό βέβαια θα σημαίνει και τη μη εκτέλεση της θανατικής ποινής που αποφάσισε το Ανώτατο Δικαστήριο της Τουρκίας για την αντικαθεστωτική και αντιδημοκρατική δράση του ηγέτη του Κουρδικού Απελευθερωτικού Κινήματος (Ρ.Κ.Κ.), Αμπντουλάχ Οτσαλάν.

Τα οφέλη – πολιτικά και οικονομικά – της Τουρκίας από την πλήρη ένταξή της ως μέλος της Ε.Ε. σχετίζονται με την αύξηση των επενδύσεων και τη μεταφορά τεχνολογίας (technology transfer) από την Ε.Ε. στην Τουρκία καθώς και με την ανακατανομή των παραγωγικών πόρων (reallocation of resources) και τη βελτίωση του κατά κεφαλήν της εισοδήματος, εφόσον η ίδια θα αποκτήσει καινούρια πορεία πλεύσης. Από την άλλη πλευρά η Ε.Ε. θα διεισδύσει στη δυναμική και μεγάλη αγορά της Τουρκίας και ιδιαιτέρως της Κωνσταντινούπολης, η αύξηση των τουρκικών εισοδημάτων θα πολλαπλασιάσει τα έσοδα από το εμπόριο, θα διασφαλιστεί η σταθερότητα και η ασφάλεια στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, ενώ τέλος θα ελαττωθεί η πόλωση μεταξύ Ισλαμισμού και Χριστιανισμού και θα προαχθεί παράλληλα η κοινωνική ευημερία και η οικονομική ανάπτυξη στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Οικονομικές μελέτες στην Ελλάδα και σε άλλα κράτη διαπιστώνουν ότι η Τουρκία με την Τελωνειακή Ένωση (1996) ωφελήθηκε και θα ωφεληθεί περαιτέρω από την απελευθέρωση του εμπορίου είτε και όποτε γίνει τελικά πλήρες μέλος της Ε.Ε. είτε όχι. Ειδικότερα από την ολοκλήρωση της

[465] The Economist Publications. Europe. The World in 2001, σελ. 46.

Τελωνειακής Ένωσης προβλέπεται αύξηση της παραγωγής των προϊόντων της κλωστοϋφαντουργίας κατά 18% περίπου και του κλάδου της ένδυσης κατά 15% περίπου με χρονικό ορίζοντα έως το έτος 2025. Η είσοδός της στην Ε.Ε. θα ισοδυναμούσε σε όρους αντίστοιχου μεγέθους με τη διεύρυνση των δέκα νέων κρατών – μελών που πραγματοποιήθηκε το 2004.

Αυτό που μέλλει να αποδειχθεί στην πράξη είναι κατά πόσο οι ευοίωνες εκτιμήσεις για την πορεία της τουρκικής οικονομίας υπό το πρίσμα της ένταξής της στην Ε.Ε. θα πραγματοποιηθούν. Οι μελλοντικές εξελίξεις βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το βαθμό που θα πετύχει η Τουρκία συγκερασμό των αντικρουόμενων προβλημάτων – εσωτερικών και εξωτερικών – που αντιμετωπίζει και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου του λαού της, ώστε να ενσωματωθεί μεν στη διεθνή οικονομία, να προσαρμοστεί δε και στις επιταγές που επιβάλλει η προσχώρησή της στην Ε.Ε. Το φλέγον ερώτημα αν θα εισέλθει κάποτε η Τουρκία στην Ε.Ε. ως πλήρως μέλος της δεν μπορεί να απαντηθεί αβασάνιστα και με προχειρότητα σκέψης. Με τους αναγκαίους πολιτικούς, διπλωματικούς και οικονομικούς χειρισμούς η Τουρκία θα ενταχθεί στους κόλπους της Ε.Ε. σε χρονικό βάθος δέκα το πολύ έτη, σύμφωνα με τη γνώμη του γράφοντος, γιατί αφενός οι εξελίξεις είναι ταχύτατες και αφετέρου η γεωπολιτική, γεωστρατηγική και οικονομική σημασία της Τουρκίας στη διεθνή σκηνή θα αυξηθεί σημαντικά. Μια τέτοια ροή των γεγονότων εξυπηρετεί τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων και ιδίως αυτά του Ισραήλ, των Η.Π.Α. και της Αγγλίας, οι οποίες επιδιώκουν κατά βάθος τη σταδιακή αποδυνάμωση και απογύμνωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, η καθεμία τους έχοντας ξεχωριστούς λόγους και κίνητρα. Βέβαια, αν οι Η.Π.Α. εφαρμόσουν μια πολιτική διασποράς των στηριγμάτων τους στην περιοχή της Μεσογείου και της Γηραιάς Ηπείρου και στα πλαίσια αυτής της πολιτικής προκύψει μια αμερικανορωσική συμφωνία, τότε ο ρόλος της Τουρκίας θα υποβαθμιστεί.[466] Αυτή η εξέλιξη κρίνεται ως μη πιθανολογούμενη, γιατί θα παρεμποδιστεί εύλογα και με κάθε τρόπο – θεμιτό ή αθέμιτο – από το τουρκικό και το εβραϊκό λόμπυ, των οποίων τα οικονομικοπολιτικά συμφέροντα συμπλέουν σε μεγάλο βαθμό, όπως διαπιστώθηκε και σε προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας.

Η Τουρκία βρίσκεται αναμφισβήτητα σήμερα σε ένα κρίσιμο σημείο της ιστορίας της. Απαιτείται ισχυροποίηση και ένθερμη υποστήριξη τόσο από το εσωτερικό της Τουρκίας όσο και από το εξωτερικό των δημοκρατικών δυνάμεων και θεσμών που διαθέτει, ώστε να αντιπαρέλθει τις επιδιώξεις του στρατιωτικού κατεστημένου και των στρατογραφειοκρατών της, που ταλανίζουν την πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας και παρεμποδίζουν την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και των κανόνων δικαίου. Χρειάζεται εγρήγορση και κινητοποίηση – δραστηριοποίηση όλων των διαθέσιμων δυνάμεων που ενστερνίζονται δημοκρατικές απόψεις και αρχές στην Τουρκία, για να υπερπηδηθεί το εμπόδιο των στρατιωτικών ηγετών και των αυλικών τους. Τα κρίσιμα θέματα όμως που εγείρονται είναι εάν και κατά πόσο η τουρκική κοινωνία έχει προετοιμαστεί, βρίσκεται σε ετοιμότητα και

[466] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7. Αθήνα, 2001, σελ. 55.

διαθέτει την ωριμότητα να υποστεί μια μεγάλης κλίμακας αλλαγή στην καθημερινή της ζωή και δράση με την υιοθέτηση δημοκρατικών κανόνων και αρχών και από την άλλη πλευρά, εάν η διαπλοκή – διαπλεκόμενα συμφέροντα μεταξύ των ισχυρών επιχειρηματιών και της στρατογραφειοκρατίας έχουν προχωρήσει – διεισδύσει τόσο βαθιά στις δομές του τουρκικού κράτους, που καθίσταται πλεόν απαγορευτικό και ίσως ασύμφορο για την Τουρκία και την ανάπτυξη της οικονομίας της να εισέλθει σε μια καινούρια και τόσο διαφορετική κατάσταση, στην οποία η διαπλοκή και οι ατασθαλίες στο δημόσιο βίο θα συνιστούν την εξαίρεση και όχι, όπως στη σημερινή εποχή, τον κανόνα στην καθημερινή πρακτική.

Η Τουρκία ακροβατεί επιτυχώς σήμερα, όπως συνήθιζε διαχρονικά να κάνει, αφήνοντας άναυδους ακόμη και τους πιο απαισιόδοξους μελετητές της τουρκικής πολιτικής και οικονομικής ιστορίας. Βρίσκεται στις μέρες μας σε μια διελκυστίνδα μεταξύ της διατήρησης του ηγεμονικού της ρόλου και της στρατηγικής – στρατιωτικής της ισχύος στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων, της Νοτιοανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής από τη μια πλευρά και της προσπάθειάς της να εισέλθει ως πλήρες μέλος στην Ε.Ε. από την άλλη δίχως φυσικά να απεμπολήσει το ειδικό, προνομιακό καθεστώς μεταχείρισής της από τις Η.Π.Α. και το Ισραήλ. Επιδιώκει να ισορροπήσει ανάμεσα σε αντικρουόμενα συμφέροντα και δυνάμεις ζητώντας με άκρως διπλωματικό τρόπο να αποσπάσει όσο το δυνατόν περισσότερα οφελήματα και βάσιμες υποσχέσεις. Ακολουθεί πιστά και χωρίς περιστολές και αμφιταλαντεύσεις μια ρεαλιστική αλλά ταυτόχρονα και παρελκυστική πολιτική που αποδίδει καρπούς. Οι πολιτικοί της αρχηγοί και κυρίως η στρατιωτική της ηγεσία ασπάζονται και ανήκουν στη ρεαλιστική σχολή (political realism) της πολιτικής σκέψης χωρίς παρεκκλίσεις και αναστολές. Όποτε παρουσιαστούν τέτοια ανησυχητικά φαινόμενα για το εθνικό συμφέρον της Τουρκίας, τότε η άμεση ή η παρασκηνιακή παρέμβαση του στρατιωτικού κατεστημένου κρίνεται σχεδόν προεξοφλημένη ακόμη και από την πλειοψηφία του λαού και τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Οι πολιτικές και οικονομικές συνέργιες πρέπει να δρομολογηθούν άμεσα με μακροχρόνια προοπτική (για τις επόμενες δεκαετίες ως το 2020) μεταξύ του στόχου της Τουρκίας αφενός για την ένταξή της στην Ε.Ε. και αφετέρου για τη διατήρηση της στρατηγικής της σχέσης με τις Η.Π.Α., τη μοναδική υπερδύναμη παγκοσμίως, δίχως να παραμερίζονται όμως και τα δυναμικά της συμφέροντα στην Ευρασία και στη Λατινική Αμερική.[467]

Σχηματικά, όλα όσα αναφέρθηκαν για τα διλήμματα πολιτικής που αντιμετωπίζει η Τουρκία στη σημερινή, παγκοσμιοποιημένη εποχή μπορούν να απεικονιστούν ως εξής:

[467] Ögütcü, «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 46.

Πίνακας 29:

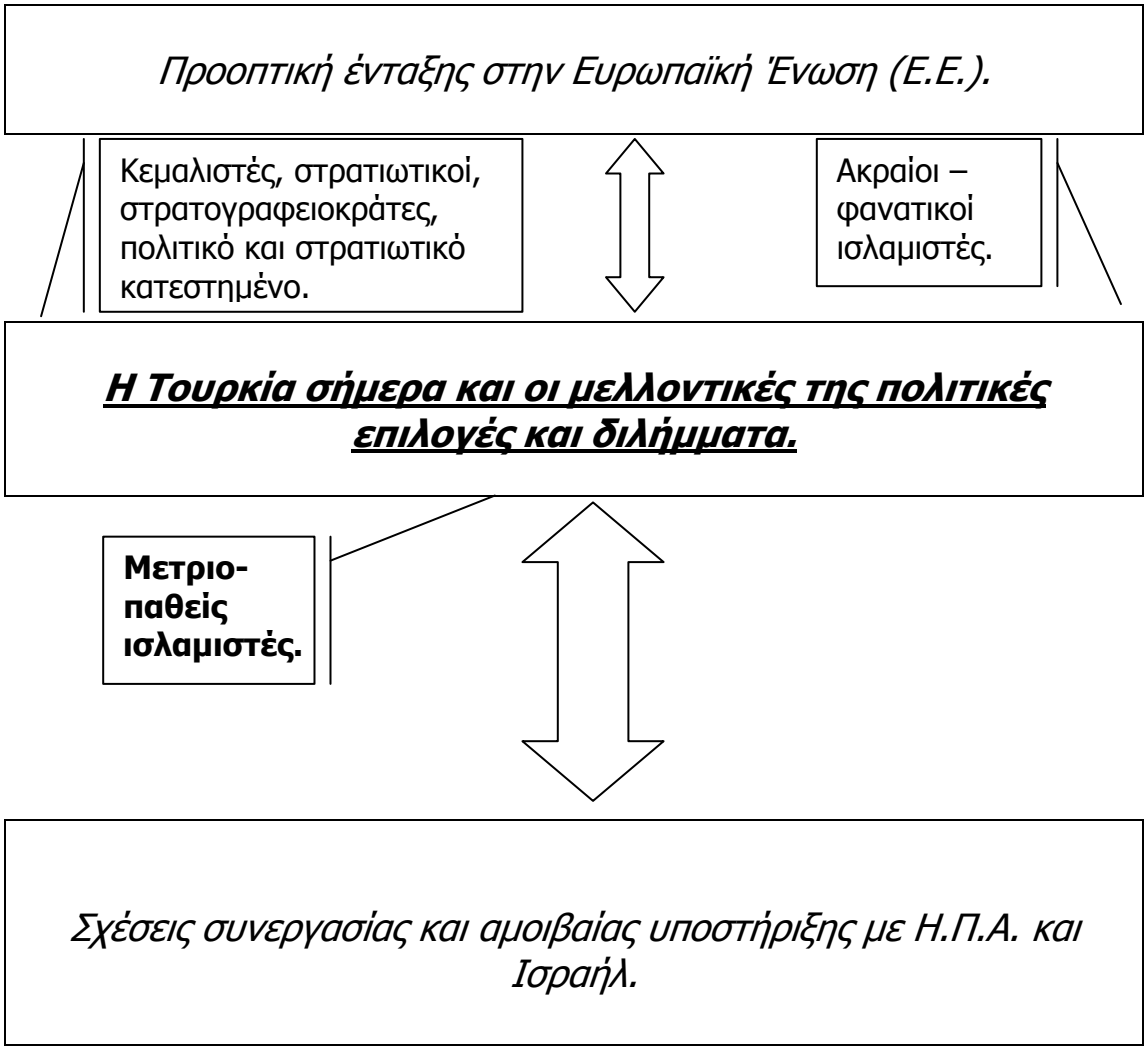
Προοπτική ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.).
Κεμαλιστές, στρατιωτικοί, στρατογραφειοκράτες, πολιτικό και στρατιωτικό κατεστημένο.
Ακραίοι – φανατικοί ισλαμιστές.
Η Τουρκία σήμερα και οι μελλοντικές της πολιτικές επιλογές και διλήμματα.
Μετριο-παθείς ισλαμιστές.
Σχέσεις συνεργασίας και αμοιβαίας υποστήριξης με Η.Π.Α. και Ισραήλ.

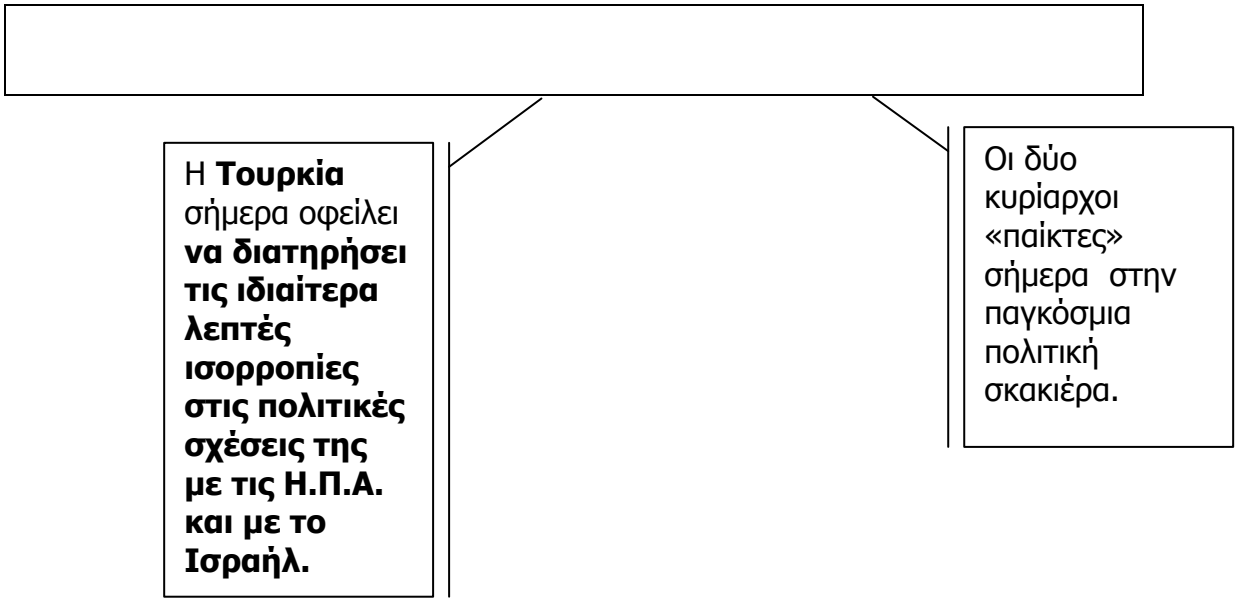

Σημείωση: Η «διάσταση» που έχουν τα βέλη με τις δύο κατευθύνσεις στις άκρες τους υποδηλώνει το μέγεθος (ποσότητα) της πολιτικής πίεσης που ασκείται στην Τουρκία αλλά και που ασκεί η Τουρκία από τη μια πλευρά στην Ε.Ε. και από την άλλη στις Η.Π.Α. και στο Ισραήλ.

Τα ποικίλα αντικρουόμενα συμφέροντα (opposing interests) που πρέπει να συγκεράσει η Τουρκία στις μέρες μας αποτελούν κρίσιμης μάζας ζήτημα για την εξωτερική πολιτική της ίδιας αλλά και για τις οικονομικές της επιλογές – αποφάσεις. Η στοχοθεσία των Η.Π.Α. και του Ισραήλ τείνουν ουσιαστικά να συγκλίνουν όπως αποδεικνύεται καθημερινά στην πράξη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστά το αντίπαλο δέος, μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989 και τη διάλυση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (Ε.Σ.Σ.Δ.), αλλά η πολιτική πίεση που ασκεί η Ε.Ε. καθώς και οι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνει διαπιστώνεται ότι είναι περιορισμένης εμβέλειας και δυναμικής (π.χ. πρωτοβουλίες για τερματισμό του πολέμου στην πρώην Γιουγκοσλαβία, στον Περσικό Κόλπο κτλ.). Οι ετήσιες και οι περιοδικές αναφορές της Ε.Ε. για την πρόοδο που πραγματοποιεί η Τουρκία, όσον αφορά τα κριτήρια – προϋποθέσεις ένταξής της, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην προσπάθειά της για ένταξη στην Ε.Ε. Επομένως οι αποφάσεις των Ευρωπαίων και κυρίως της Γερμανίας και της Γαλλίας αφορούν και προβληματίζουν τους Τούρκους ιθύνοντες, οι οποίοι προσαρμόζουν ανάλογα την πολιτική και τη διπλωματία τους με γνώμονα το εθνικό συμφέρον της Τουρκίας και διατηρώντας αμετάβλητη τη στοχοθεσία τους και τις βασικές γραμμές των στρατηγικών τους επιλογών ανεξάρτητα από την οποιαδήποτε εναλλαγή κυβερνήσεων μετά από τη νόμιμη εκλογική διαδικασία.

Η εκσυγχρονισμένη μορφή του ισλαμισμού, την οποία πρεσβεύει ο Ταγίπ Ερντογάν και η κυβέρνησή του αναδύεται στη σημερινή Τουρκία και προβάλλεται ως το αντίδοτο για την επίλυση των αντιξοοτήτων που αντιμετωπίζει η ίδια στα εσωτερικά και στα εξωτερικά μέτωπα. Οι μετριοπαθείς ισλαμιστές οι οποίοι στηρίζουν τον Ερντογάν συναποτελούν το

μοντέλο διακυβέρνησης που επιθυμούν να επικρατήσει στην Τουρκία και οι Η.Π.Α., ώστε αυτή να ενταχθεί ομαλά στο ενιαίο, παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον. Μετά την Τουρκία θα ακολουθήσουν και οι υπόλοιπες μουσουλμανικές χώρες της Ανατολής, στις οποίες θα προβληθεί αυτό το μοντέλο διακυβέρνησης από τις Η.Π.Α. ως σωτήριο – σανίδα σωτηρίας, δηλαδή ως το πλέον κατάλληλο και ικανό να τις βοηθήσει να ξεπεράσουν τα όποια προβλήματά τους.

Αντίστοιχα, η σχηματική παρουσίαση των οικονομικών διλημμάτων που οφείλει να αντιμετωπίσει στις μέρες μας η Τουρκία στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης διεθνούς οικονομίας, ώστε να επιτύχει ταχεία οικονομική ανάπτυξη (economic development) και μεγέθυνση (growth), είναι η εξής:

Πίνακας 30:

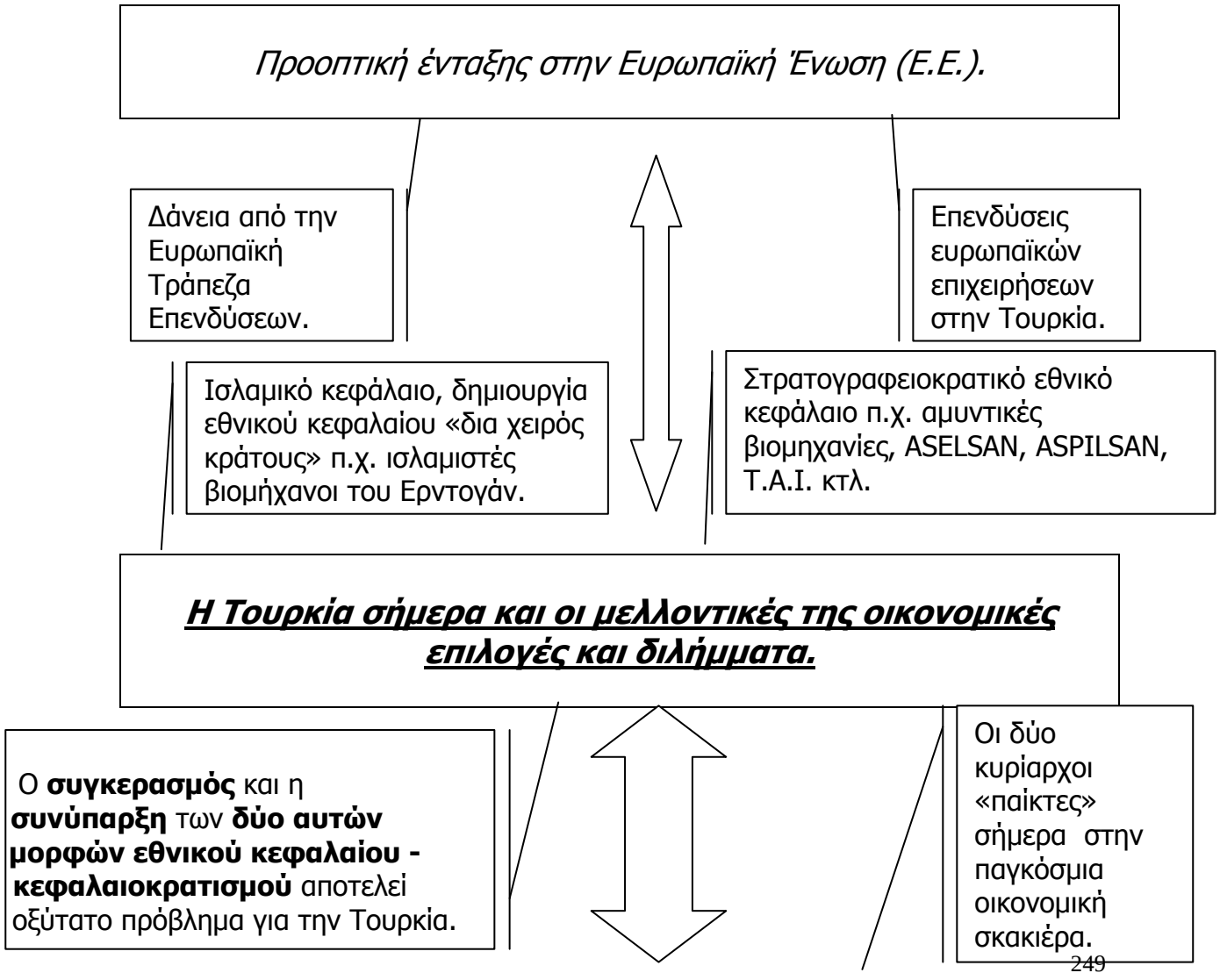

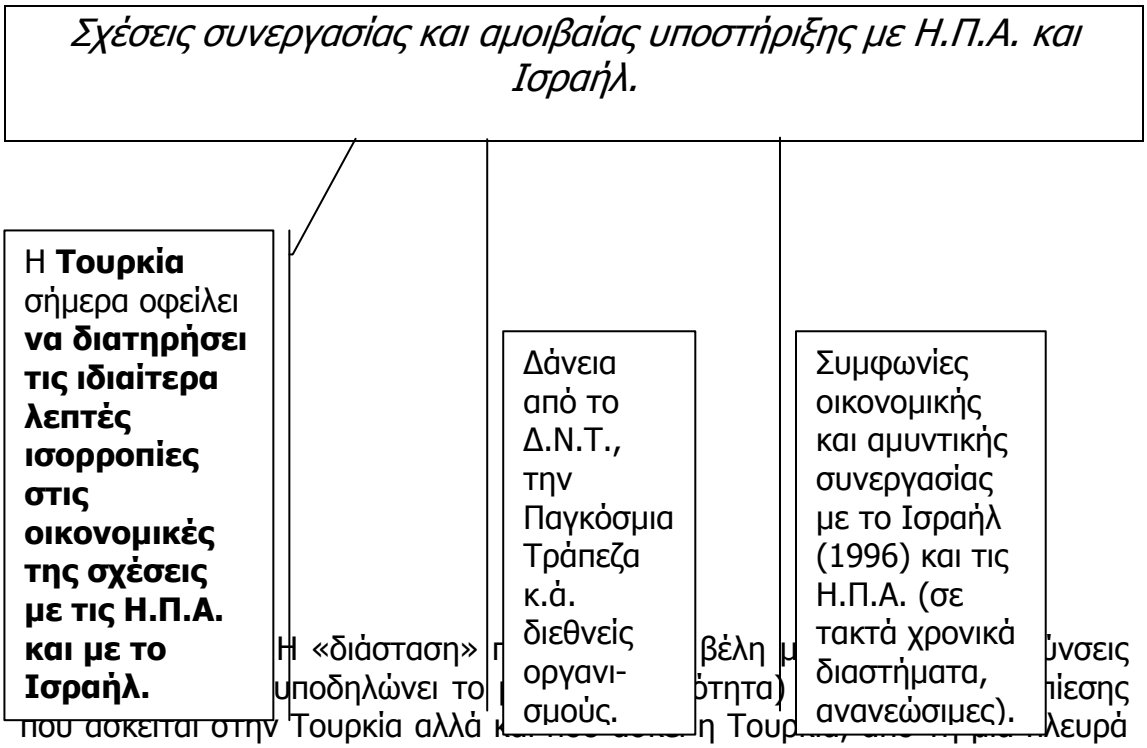

Η «διάσταση» π βέλη μ ύνσεις υποδηλώνει το ρ ότητα) πίεσης που ασκείται στην Τουρκία αλλά κ η Τουρκία, από τη μια πλευρά στην Ε.Ε. και από την άλλη στις Η.Π.Α. και στο Ισραήλ.

Η δέσμη των αντιτιθέμενων οικονομικών συμφερόντων που εκφράζουν αφενός οι ισλαμιστές μουσουλμάνοι οικονομικοί παράγοντες της Τουρκίας και αφετέρου οι προσκολλημένοι στις αρχές του κεμαλισμού στρατογραφειοκράτες και το κατεστημένο, το οποίο εκπροσωπεί την άρχουσα – ανώτερη οικονομική και κοινωνική τάξη της Τουρκίας, συνιστά πρόβλημα με πολλές προεκτάσεις και αλληλεπιδράσεις στο εσωτερικό της. Χρειάζονται ρηξικέλευθες δράσεις και αποφάσεις για να απεγκλωβιστεί η Τουρκία και να προσαρμοστεί κατάλληλα στις επιταγές της παγκοσμιοποίησης. «Η επιτάχυνση του οικονομικού μετασχηματισμού στις οικονομικά καθυστερημένες χώρες οδηγεί σε ένταση των κοινωνικών προβλημάτων και σε ένταση των εξωτερικών προβλημάτων», όπως αναφέρει και ο Καραμπελιάς Γ.[468] Η διαπίστωση αυτή ισχύει και για την περίπτωση της Τουρκίας, γι΄ αυτό το λόγο απαιτείται μεγάλη προσοχή και λεπτοί χειρισμοί στη διαδικασία μετασχηματισμού της οικονομίας της, ώστε να αποφευχθούν δυσμενείς εξελίξεις στο εσωτερικό της, που μπορεί να κλιμακωθούν σε αρνητικές καταστάσεις και για τον περίγυρό της, όπως έχει συμβεί επανειλημμένα στο παρελθόν (πολιτική της «εξαγωγής των εσωτερικών προβλημάτων» της προς την Ελλάδα ή άλλες γειτονικές χώρες).

Απομένει να διαπιστώσουμε αν τελικά οι μετριοπαθείς ισλαμιστές θα καταφέρουν να συγκεράσουν και να ενώσουν σε μια κοινή, δυνατή

[468] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7. Αθήνα, 2001, σελ. 60.

συνισταμένη το σύνολο των οικονομικών δυνάμεων της Τουρκίας, για να εξασφαλίσουν από τη μια πλευρά την ισχυροποίηση της τουρκικής οικονομίας με την ένταξή της στην ευρωπαϊκή οικογένεια και από την άλλη τη διατήρηση των υψηλών ρυθμών ανάπτυξής της, ώστε να παγιωθεί η εικόνα της Τουρκίας ως η ηγέτιδα πολιτική και οικονομική δύναμη της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής, γεγονός που συνίσταται σε έναν από τους πρωταρχικούς οικονομικούς στόχους της γενικότερης τουρκικής στοχοθεσίας και στρατηγικής. Να τονιστεί ότι με βάση την ισλαμική θρησκεία εχθροί του Ισλάμ είναι όλοι οι αλλόθρησκοι και ειδικά:

Α. Ο «διεφθαρμένος καπιταλισμός»
Β. Ο «άθεος κουμμουνισμός» και
Γ. Ο «σατανικός σιωνισμός»[469]

Δεν είναι λίγοι αυτοί που ασπάζονται τέτοιες απόψεις στην Τουρκία. Εκκολάπτεται λοιπόν μια σφοδρή συγκρουσιακή κατάσταση μεταξύ των Ισλαμιστών (κυρίως των ακραίων – φονταμενταλιστών) από τη μια πλευρά και των προοδευτικών, εκσυγχρονιστών κεμαλιστών, εκπροσώπων της ισχυρής αστικής τάξης από την άλλη για την ανάδειξη της ταυτότητας της σημερινής Τουρκίας. Οι σχέσεις με τις Η.Π.Α. και το Ισραήλ βρίσκονται σε τεντωμένο σχοινί, καθώς ασκούνται πιέσεις από τη βάση της τουρκικής κοινωνίας και τους ισλαμιστές για απαλλαγή από τον δυτικό καπιταλισμό (ευρωπαϊκό και αμερικανικό) και την παγκοσμιοποίηση, ενώ υποβόσκει και ο ακήρυκτος ιερός πόλεμος των ισλαμιστών με το σιωνισμό. Η ιδέα της «Οικογένειας των Αδελφών Μουσουλμάνων» και του παντουρκισμού – παντουρανισμού (panturkism) ενυπάρχει και σήμερα σε μερίδα Τούρκων πολιτών και πολιτικών. Άλλωστε ο εθνικισμός ως έννοια και πρακτική συνιστά βασικό συστατικό στοιχείο του κράματος της τουρκικής πολιτικής και πρωταρχική αρχή όλων των τουρκικών κομμάτων, ακόμη και αυτών που ενστερνίζονται την αριστερή ή την αριστερίζουσα ιδεολογία.[470] Η τιθάσευση του εθνικισμού είναι μονόδρομος στη σημερινή Τουρκία, για να ενσωματωθεί ομαλά στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία και στην Ε.Ε. Απαιτείται η μείωση ή η πλήρης καταστολή των τουρκικών επιθέσεων στις κουρδικές περιοχές, όπου διαβιούν κυρίως Κούρδοι και όπου, κατά την επίσημη τουρκική γνώμη δραστηριοποιούνται οι Κούρδοι επαναστάτες – αντάρτες και ύστερα η οριστική λύση του Κουρδικού ζητήματος που ταλανίζει την Τουρκία για δεκαετίες. Η θετική κατάληξη του Κουρδικού προβλήματος θα απελευθερώσει σημαντικά χρηματικά κεφάλαια από τις αμυντικές – στρατιωτικές δαπάνες

[469] Παπαευθυμίου, Τουρκία. Μύθοι και Αλήθειες, σελ. 71.

[470] Για μια εκτενή αναφορά στην ιδέα και στην πρακτική του τουρκικού εθνικισμού οι ενδιαφερόμενοι παραπέμπονται στο Gokalp, Berkes, Turkish Nationalism and Western Civilization. Selected Essays of Ziya Gokalp – Niyazi Berkes, Columbia University Press, New York, 1959.
Το θέμα του τουρκικού εθνικισμού ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας επιστημονικής μελέτης, αν και ως ιδεολογία ο εθνικισμός ενυπάρχει ακόμα και στην οικονομική δραστηριότητα του τουρκικού κράτους και εκφράζει Τούρκους επιχειρηματίες και οικονομικούς παράγοντες, κυρίως όσους βρίσκονται σε κυβερνητικές θέσεις και είναι επιρρεπείς και δεκτικοί - ενδοτικοί στις υποδείξεις και επιδιώξεις των Τούρκων στρατηγών και στρατογραφειοκρατών.

προς τις δημόσιες δαπάνες για αύξηση του βιοτικού επιπέδου των Τούρκων πολιτών. Έτσι η διοχέτευση αυτών των κονδυλίων τόσο στην αντιμετώπιση θεμάτων κοινωνικής πρόνοιας, εκπαίδευσης – κατάρτισης, εργασιακών, φαινομένων κοινωνικής παθογένειας, όπως π.χ. εγκληματικότητα, εμπόριο ναρκωτικών, μαφιόζικες οργανώσεις που λυμαίνονται το δημόσιο πλούτο και κρατούν δέσμια την εθνική οικονομία κ.ά., όσο και σε ιδιωτικά συμφέροντα μέσω ιδιωτικοποιήσεων, δημόσιων διαγωνισμών κτλ., θα συνδράμει στην αύξηση της ανάπτυξης, του καπιταλιστικού κεφαλαίου και της συσσώρευσης του εθνικού κεφαλαίου. Με το ίδιο σκεπτικό πρέπει να διευθετηθεί στα πλαίσια των διεθνών συνθηκών με υποχωρήσεις και από την πλευρά της Τουρκίας η δέσμη των ελληνοτουρκικών θεμάτων, ώστε να αποδεσμευθούν κονδύλια για να χρηματοδοτηθούν παρεμφερείς με τις προαναφερθείσες δραστηριότητες και να επιταχυνθεί ο στόχος της οικονομικής ανάπτυξης και εθνικής ευημερίας μέσω της επίσπευσης του καπιταλιστικού μετασχηματισμού.

Από οικονομικής καθαρά απόψεως σύμφωνα με την κεϋνσιανή και νεοκεϋνσιανή οικονομική θεωρία (Keynesian Economics)[471] ο ρυθμός αύξησης της ζήτησης για τα τουρκικά προϊόντα μεγαλώνει σημαντικά, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια λόγω των συγκριτικά φθηνότερων και ποιοτικά αναβαθμισμένων προϊόντων που παράγονται στην Τουρκία. Το χαμηλό κόστος παραγωγής (cost of production) εξαιτίας του μειωμένου εργατικού κόστους (φθηνά εργατικά χέρια) και της αντιεργατικής σε αρκετά σημεία πολιτικής της απασχόλησης (π.χ. περιορισμός της δύναμης των εργατικών συνδικάτων και των συνομοσπονδιών, αντίκρουση των απεργιακών κινητοποιήσεων από τις εκάστοτε τουρκικές κυβερνήσεις κτλ.) έχει ως άμεση συνέπεια τη συρρίκνωση του κόστους των παραχθέντων προϊόντων. Η αύξηση της ζητούμενης ποσότητας για τα τουρκικά προϊόντα λόγω της χαμηλής τους τιμολόγησης (pricing) επιφέρει αδιάκοπη αύξηση και της προσφερόμενης ποσότητάς τους από την πλευρά των Τούρκων παραγωγών (βιομηχάνων και βιοτεχνών), με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας βιώσιμος επιχειρηματικός κύκλος συνεχούς ανάπτυξης της τουρκικής οικονομίας, γεγονός που οδηγεί στη συσσώρευση του τουρκικού κεφαλαίου και στην άνοδο του κεφαλαιοκρατισμού και του καπιταλισμού, με την παράλληλη επικράτηση των νόμων της αγοράς και των τεχνοκρατικών αντιλήψεων. Είναι προφανές ότι οι μαρξιστικές και οι νεομαρξιστικές οικονομικές θεωρίες της κεντρικά προγραμματισμένης οικονομίας και του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού δε γίνεται να εφαρμοστούν στη σημερινή τουρκική οικονομική πραγματικότητα, αν και όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, η μαρξιστική οικονομική θεωρία άσκησε έντονη επιρροή στην οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, αλλά και μετέπειτα, όταν οι Νεότουρκοι εμφανίστηκαν στο προσκήνιο και ανέλαβαν την εξουσία και την τύχη της. Σαφέστατα οι σύγχρονες τεχνοκρατικές αντιλήψεις δυτικού τύπου και η προσήλωση στις καπιταλιστικές αρχές, στις οικονομικές αξίες και πρακτικές που έχουν επικρατήσει στη σημερινή Τουρκία (π.χ. πανίσχυροι οικονομικοί όμιλοι, κοινοπραξίες, εξαγορές, συγχωνεύσεις, απορροφήσεις εταιρειών, πλήρης λειτουργία του νόμου της ζήτησης και της

[471] Για μια πληρέστερη αναφορά στα κεϋνσιανά οικονομικά βλ. Dornbusch R., Fischer S. Μακροοικονομική, Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 1993.

προσφοράς, απελευθέρωση αγορών ενέργειας, τηλεπικοινωνιών, εφαρμογή κοινοτικών οδηγιών και αποφάσεων της Ε.Ε. κτλ.) δε συνάδουν με τη μαρξιστική θεωρία και πρακτική.

Αν τα χρονοδιαγράμματα που έχουν καταστρώσει οι ιθύνοντες της Τουρκίας τηρηθούν, αυτό θα εξαρτηθεί και από την εξομάλυνση των οποιωνδήποτε διχογνωμιών υπάρχουν ή ανακύψουν στις σχέσεις της ίδιας με τις Η.Π.Α., το Ισραήλ και τις άλλες γειτονικές μουσουλμανικές χώρες, όπως π.χ. Συρία, Ιράκ κτλ. Άλυτα και δυσεπίλυτα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα μεταξύ της Τουρκίας και των υπόλοιπων μουσουλμανικών κρατών της περιοχής, όπως π.χ. το θέμα των υδάτινων πόρων που αναφέρθηκε πρωτύτερα, αλλά και ο καθορισμός της πολιτικής χροιάς και κατεύθυνσης της Τουρκίας ως προς την αμερικανική πολιτική διείσδυση στη Μέση Ανατολή, απαιτείται να επιλυθούν αποτελεσματικά. Με αυτόν τον τρόπο θα ομαλοποιηθούν οι ήδη τεταμένες σχέσεις τους, κυρίως μετά το 1996, χρονιά της υπογραφής των οικονομικών και αμυντικών συμφωνιών μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ, γεγονός που είχε αρνητική απήχηση στις μουσουλμανικές και αραβικές χώρες και σχολιάστηκε ποικιλοτρόπως από επιστήμονες, ερευνητές, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες.

21. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Σκοπός αυτής της διδακτορικής διατριβής δεν είναι η ωραιοποίηση και η προβολή των θετικών γνωρισμάτων της τουρκικής οικονομίας, αλλά η σφαιρική και αντικειμενική παρουσίαση της αλήθειας για τη σημερινή οικονομική κατάσταση στην Τουρκία, όσον αφορά τη συσσώρευση του εθνικού της κεφαλαίου, τις μελλοντικές προοπτικές που διανοίγονται στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και της αλληλοσυσχέτισης των διεθνών αγορών χρήματος και κεφαλαίου.

Αυτό που προέχει με βάση τις σημερινές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες για την Τουρκία είναι η απόκτηση ευρωπαϊκού πολιτικού πολιτισμού, γεγονός που αποτέλεσε στόχο και όραμα ακόμη και των πνευματικών ηγετών των Νεοτούρκων κατά το 19ο αιώνα σύμφωνα με τα όσα υποστηρίζει και ο Γιαλλουρίδης Χ. (1999).[472] Αυτός ο ευρωπαϊκός πολιτικός πολιτισμός προϋποθέτει εκδημοκρατισμό και αποδοχή – εφαρμογή στην Τουρκία του δυτικού συστήματος αξιών και θεσμικών αρχών πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής υφής. Βέβαια αυτό που αποτελεί αναπάντητο ερώτημα και δε δύναται να προβλεφθεί από κανέναν πολιτικό αναλυτή – μελετητή είναι σε ποιο βαθμό θα εδραιωθεί το δημοκρατικό πολίτευμα και το δυτικό – ευρωπαϊκό δημοκρατικό κεκτημένο στην Τουρκία, αφού ο ίδιος ο Σ. Ντεμιρέλ είχε δηλώσει στους δημοσιογράφους ότι «εάν εφαρμόσουμε τη δημοκρατία,

[472] Γιαλλουρίδης, Η Τουρκία σε Μετάβαση, 1999, σελ. 158-159.

όπως μας ζητούν οι Ευρωπαίοι, τότε θα διαλυθούμε και αυτό δεν πρόκειται να συμβεί ποτέ».[473]

Ο συγγραφέας της παρούσας μελέτης πιστεύει ακράδαντα ότι, εάν εισαχθούν κάποτε στο μέλλον δημοκρατικοί, φιλελεύθεροι και πραγματικά διαφανείς θεσμοί και τρόποι λήψης των οικονομικών αποφάσεων στην οικονομική ζωή της Τουρκίας, αλλά και ειδικότερα στον κρίσιμο τομέα της τουρκικής βαριάς βιομηχανίας και δη της πολεμικής, τότε και μόνο τότε θα απαγκιστρωθεί η τουρκική οικονομία από την επιρροή της στρατογραφειοκρατικής ελίτ και του στρατιωτικού κατεστημένου στις ζωτικής σημασίας οικονομικές αποφάσεις που λαμβάνονται και σκιαγραφούν ως ένα βαθμό τις επιδιώξεις, την πορεία και το μέλλον της Τουρκίας. Η ίδια διέρχεται πολλαπλή κρίση η οποία γεννά αναμφίβολα καθημερινά το ερώτημα: εξευρωπαϊσμός και εκδημοκρατικοποίηση της Τουρκίας ή ισλαμικός αναχρονισμός και οπισθοδρόμηση; Η αμφιταλάντευση του πολιτικού συστήματος της Τουρκίας μεταξύ της ευρωπαϊκής της πορείας από τη μια πλευρά και του ισλαμισμού και των φανατικών του οπαδών από την άλλη, έχει σαφώς αρνητικό αντίκτυπο και στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, η οποία τελεί υπό καθεστώς ομηρείας και αβεβαιότητας, γεγονός που ελλοχεύει επιπρόσθετους κινδύνους για την εξέλιξη και τις κατευθυντήριες γραμμές της τουρκικής οικονομίας στο μέλλον. Η απεξάρτηση της τουρκικής οικονομίας από πολιτικά παιχνίδια και ραδιουργίες χρειάζεται να επιτευχθεί, ώστε να απελευθερωθούν οικονομικοί πόροι, απαραίτητοι για την εξυγίανση του δημόσιου τομέα, την ιδιωτικοποίηση – αποκρατικοποίηση των μεγάλων δημόσιων επιχειρήσεων, τη διοχέτευση χρηματικών κονδυλίων προς οικονομικά και τεχνικά αποτελεσματικές και προσοδοφόρες επενδύσεις. Η κρατική οργάνωση του τουρκικού κράτους που θεμελιώθηκε από τον Κεμάλ Ατατούρκ βρίσκεται σε αποσύνθεση τις τελευταίες δεκαετίες και πρέπει να αναδιοργανωθεί η δημόσια διοίκηση και οι δημόσιες υπηρεσίες, να αυξηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας και να ενισχυθεί η ανταγωνιστικότητα των τουρκικών προϊόντων, ώστε να μπορούν επί ίσοις όροις να ανταγωνιστούν τα αντίστοιχα ξένα στις διεθνείς αγορές.

Το τεχνοκρατικό μόρφωμα που έχει επικρατήσει στην τουρκική οικονομία στα πλαίσια του παγκοσμιοποιημένου διεθνούς οικονομικού συστήματος έχει επιφέρει την οικονομική ανάδυση κοινωνικών ομάδων που βρίσκονταν μέχρι πρότινως στο περιθώριο και πλέον ανέρχονται στην κοινωνική ιεραρχία, αλλάζουν σταδιακά οι κοινωνικές αναπαραστάσεις τους, αποκτούν πρόσβαση στα μέσα παραγωγής κυρίως στον δευτερογενή (μεταποίηση, βιομηχανία) και στον τριτογενή (υπηρεσίες) τομέα παραγωγής (ο πρωτογενής τομέας παραγωγής συρρικνώνεται π.χ. γεωργία, κτηνοτροφία κτλ.) και εντάσσονται με βραδύ ρυθμό στην ιθύνουσα τάξη της Τουρκίας. Το γεγονός αυτό εξαλείφει σταδιακά τον κοινωνικό αποκλεισμό (social exclusion) και τον εκλεκτικισμό (eclecticism, selectivity) που εμπεριέχει ο κεμαλισμός και οδηγεί στη συμμετοχή ολοένα και περισσότερων κοινωνικών τάξεων στην παραγωγική διαδικασία και τελικά στη συσσώρευση του τουρκικού εθνικού κεφαλαίου το οποίο έχει δύο συνιστώσες.

[473] Στο ίδιο, σελ. 159.

Από τη μια πλευρά υπάρχει το μεγάλο ισλαμικό κεφάλαιο (islamic capital) με τις προεκτάσεις που αυτό έχει στη Γερμανία, τη Μεγάλη Βρετανία αλλά και σε άλλες χώρες, όπου διαβιούν πολυάριθμοι Τούρκοι μετανάστες και το οποίο δημιουργήθηκε λόγω της οικονομικής ανόδου πολιτών του αχανούς τουρκικού κράτους, κατοίκων των αναρίθμητων κωμοπόλεων και χωριών κυρίως της τουρκικής εδαφικής επικράτειας, οι οποίοι, αν και ήταν απομονωμένοι και ξεκομμένοι από τις μεγαλουπόλεις και τη σύγχρονη οικονομική δραστηριότητα, βγήκαν στην επιφάνεια, δραστηριοποιήθηκαν οικονομικά, ανέλαβαν πρωτοβουλίες στον ιδιωτικό ή στο δημόσιο τομέα της Τουρκίας, κατευθύνθηκαν στις μεγάλες πόλεις, π.χ. Κωνσταντινούπολη και Άγκυρα, για αναζήτηση απασχόλησης και για ιδανικότερες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας και διαμόρφωσαν τη νέα, ανερχόμενη και πολλά υποσχόμενη τουρκική ιθύνουσα τάξη, η οποία επιβάλλεται να αφεθεί ελεύθερη να δράσει δίχως υποδείξεις, στρεβλώσεις και αναίτιες παρεμποδίσεις από την ανώτατη κοινωνική τάξη των στρατογραφειοκρατών, των πολιτικών και των επιχειρηματιών.

Από την άλλη πλευρά παρατηρούμε την άριστα οργανωμένη, πανίσχυρη τάξη των Τούρκων επιχειρηματιών (turkish businessmen class), όπως π.χ. οι Κοτς και Σαμπαντσί, οι οποίοι αφαίμαξαν κατά το παρελθόν τις ελληνικές και τις αρμενικές εταιρείες που δραστηριοποιούνταν δυναμικά, με θετικά οικονομικά αποτελέσματα στην Τουρκία και ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, π.χ. Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη κ.ά. και ίδρυσαν μεγάλους ομίλους εταιρειών (holdings) με την υποστήριξη και του τουρκικού κράτους. Πρόκειται με άλλα λόγια για τους σύγχρονους τεχνοκράτες της Τουρκίας, οι οποίοι είναι πολύ μορφωμένοι και δεκτικοί σε καινοτομίες και σε προηγμένες μεθόδους παραγωγής, χαρακτηρίζονται από προοδευτικές και εκσυγχρονιστικές αντιλήψεις για την οικονομία και την κοινωνία, επιδιώκοντας με κάθε τρόπο την προσχώρηση της πατρίδας τους στην Ε.Ε., όσο το δυνατόν πιο άμεσα και αποτελεσματικά, γνωρίζοντας φυσικά τα τεράστια οικονομικά οφέλη που θα αποκομίσουν από μια τέτοια εξέλιξη.

Οι Τούρκοι στρατηγοί και το πανίσχυρο στρατιωτικοδιπλωματικό κατεστημένο που κινεί τα νήματα στην Τουρκία ιδιαίτερα σε κρίσιμες στιγμές ή αποφάσεις που πρέπει να ληφθούν την κατάλληλη χρονική στιγμή (timing) δείχνουν να αντιλαμβάνονται την εξουσία μόνο κάθετα (vertically defined power) και όχι οριζόντια (horizontically defined power), να σκέφτονται, να ενεργούν και να αποφασίζουν μόνο με γνώμονα το «δίκαιο της ισχύος» («law of power»). Οι παρωχημένοι – αναχρονιστικοί ιδεολογικοί μηχανισμοί του τουρκικού κράτους, που υποσκάπτουν την οικονομική φιλελευθεροποίηση και την προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων και των διαρθρωτικών αλλαγών, επιβάλλεται να διαφοροποιηθούν αισθητά, εάν πραγματικά επιθυμεί η τουρκική κυβέρνηση να επισπεύσει τις διαδικασίες για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. και τη διεθνοποίηση – παγκοσμιοποίηση της εθνικής της οικονομίας. Αυτοί ακριβώς οι μηχανισμοί παρεισφρέουν στις οικονομικές αποφάσεις – επιλογές των Τούρκων ιθυνόντων για την επιτάχυνση των αναγκαίων ριζικών μεταβολών στην οικονομία της Τουρκίας, ώστε αυτή να παρακολουθεί τις νεότερες διεθνείς εξελίξεις στα οικονομικά θέματα, να ενσωματωθεί όσο γίνεται πιο απρόσκοπτα στη διεθνή οικονομία και να ευθυγραμμιστεί με τα διεθνή οικονομικά πρότυπα.

Με βάση τα όσα έχουν αναφερθεί κατά τη ροή της παρούσας μελέτης διαπιστώνεται η ισχυρότατη πολιτικοοικονομική διασύνδεση μεταξύ Η.Π.Α. – Ισραήλ – Τουρκίας και επιπρόσθετα κρίνεται ως πιθανή η διαμόρφωση στο μέλλον ενός «Τριγώνου Η.Π.Α. – Ισραήλ – Τουρκίας», οικονομικού, εμπορικού και στρατιωτικού χαρακτήρα και περιεχομένου, που θα στηρίζεται και από τη Μεγάλη Βρετανία.[474] Το σχήμα αυτό θα κινεί τα νήματα των οικονομικών και πολιτικών εξελίξεων στην περιοχή της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής, με την Τουρκία να διαδραματίζει έμπρακτα το ρόλο της περιφερειακής υπερδύναμης και να αναδεικνύεται σε περιφερειακό, οικονομικό και εμπορικό κέντρο.

Για να απεικονιστούν πιο παραστατικά όσα αναφέρθηκαν, η σχηματική τους παρουσίαση μπορεί να γίνει ως εξής:

Πίνακας 31:

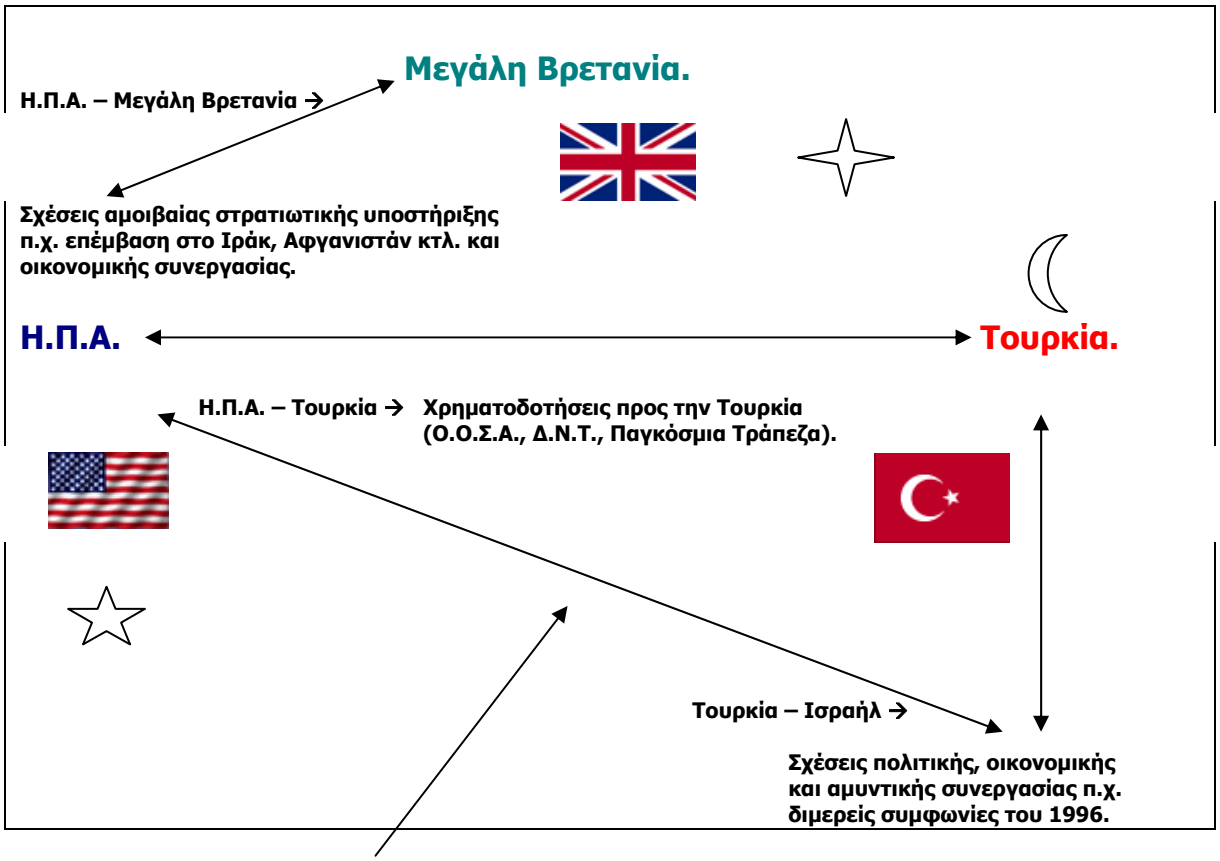

[474] Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ και γενικότερα για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας βλ. και Macovsky, The New Activism in Turkish Foreign Policy, SAIS Review 19.1, 1999, σελ. 88-119.

Το «Τρίγωνο Η.Π.Α. – Ισραήλ – Τουρκίας».

Ισραήλ.

Άρρηκτες σχέσεις Η.Π.Α. - Ισραήλ σε όλα τα επίπεδα (εβραϊκό λόμπι των Η.Π.Α.).

Η πραγμάτωση αυτού του εγχειρήματος θα αποβεί αληθινή για την Τουρκία, αν και μόνο αν αντιμετωπίσει άμεσα, αποτελεσματικά, με οξυδέρκεια, σύνεση και σωφροσύνη το καίριο πρόβλημα καθορισμού της ταυτότητάς της. Αν τελικά η αστική τάξη (μπουρζουαζία), που στελεχώνεται και από ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες, επιβληθεί στο στρατιωτικό κατεστημένο και ειδικά στους Τούρκους στρατηγούς και εκδηλωθεί σθεναρή βούληση για τη σταθεροποίηση της τουρκικής οικονομίας, που θα έχει ως εχέγγυα π.χ. το χαμηλό κόστος εργασίας, την πληθώρα πρώτων υλών και πλουτοπαραγωγικών πηγών, τις παραγωγικές δυνατότητες, την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητα των επενδεδυμένων κεφαλαίων κτλ., και παράλληλα επιτευχθεί περιορισμός της τακτικής της χρηματοδότησης και της εξάρτησής της από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς, διαφάνεια και πάταξη της οικονομικής διαπλοκής. Τότε είναι εφικτή η επίλυση των οικονομικών αντιξοοτήτων και η καταπολέμηση της οικονομικής αφαίμαξης, που ταλανίζει τα πλατιά κοινωνικά στρώματα της Τουρκίας και επιτείνει το οικονομικό χάσμα όσον αφορά στην κοινωνική διαστρωμάτωση καθώς και το χάσμα που παρατηρείται μεταξύ πόλεων και χωριών, γεγονός που φαίνεται κυρίως στις κωμοπόλεις και στα χωριά της αχανούς τουρκικής ενδοχώρας (Ανατολία).

Η εφαρμογή του λεγόμενου ιρλανδικού μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης με την κατάργηση οποιωνδήποτε εμποδίων (γραφειοκρατικών μηχανισμών, χρονοβόρων διαδικασιών κτλ.) στην ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών και στην επίσπευση των ιδιωτικοποιήσεων, την παροχή κινήτρων για την αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων (private investment incentives), την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων και τη συνακόλουθη αύξηση του Α.Ε.Π., θα συνιστούσε μια ενδεχόμενη λύση στα οικονομικά αδιέξοδα της Τουρκίας, αν και στην παρούσα δυσχερή οικονομική συγκυρία κρίνεται απίθανη η εφαρμογή του. Σε μακροοικονομικό επίπεδο χρειάζεται η στοχοθέτηση ενός ρυθμού ανάπτυξης (growth rate) πάνω από 5% ετησίως, που θα επιτευχθεί και με τη βελτίωση των όρων του διεθνούς εμπορίου (terms of international trade), με την επικέντρωση της οικονομικής πολιτικής στην πλήρη και αποδοτική εκμετάλλευση των ανταγωνιστικών και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων (competitive and comparative advantages) που διαθέτει η Τουρκία, την εφαρμογή περιοριστικών – συσταλτικών δημοσιονομικών και νομισματικών οικονομικών πολιτικών π.χ. περικοπές των

δαπανών του δημόσιου τομέα, μείωση δημόσιων ελλειμμάτων και δημοσίου χρέους κτλ., ακόμη και αν οι προαναφερθείσες πολιτικές ενέχουν πολύ αυξημένο πολιτικό κόστος για τους κυβερνώντες.

Η Τουρκία διαθέτει τεράστια αγορά και ισχυρή βιομηχανική βάση, με αποτέλεσμα να κρίνεται άκρως ελκυστική για τους ευρωπαίους επιχειρηματίες. Δικαιολογείται λοιπόν το γεγονός ότι το 50% περίπου του όγκου των εμπορικών συναλλαγών της πραγματοποιείται με τις χώρες - μέλη της Ε.Ε.[475] Το φθηνό κόστος παραγωγής και εμπορίας των τουρκικών προϊόντων, η αυξημένη ανταγωνιστικότητα της τουρκικής οικονομίας και η γεωγραφική της εγγύτητα προς τις ευρωπαϊκές χώρες της προσδίδουν συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών της σε εμπορικό και γενικότερα σε οικονομικό επίπεδο. Παράλληλα διευρύνεται και η διείσδυση της Τουρκίας προς τις αγορές των κρατών της Μαύρης Θάλασσας και της ευρύτερης περιοχής του Καυκάσου, με τις οποίες διατηρεί στενές οικονομικές επαφές.[476] Το γεγονός ότι η τουρκική οικονομία εμβολιάζεται σποραδικά οικονομικά από διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς όπως είναι ο Ο.Ο.Σ.Α., το Δ.Ν.Τ. και η Παγκόσμια Τράπεζα, αποτελεί το κρηπίδωμα πάνω στο οποίο στηρίζεται η συσσώρευση κεφαλαίου της Τουρκίας μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι τεράστιοι οικονομικοί όμιλοι (group of companies), τα ευέλικτα επιχειρηματικά σχήματα, η βιομηχανική παραγωγή, η άνοδος της τουρκικής παραγωγικότητας καθώς και της ανταγωνιστικότητας και οι ακμάζουσες αμυντικές – στρατιωτικές βιομηχανίες, συνδράμουν καθοριστικά στην ταχύτατη οικονομική ανάπτυξη της Τουρκίας, η οποία έχει επιτύχει τα τελευταία έτη από τους υψηλότερους ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης (περισσότερο από 8%) ανάμεσα στα υπόλοιπα κράτη – μέλη του Ο.Ο.Σ.Α.

Οι Τούρκοι διαμορφωτές της πολιτικής (policy makers) έχουν άπταιστα αντιληφθεί ότι η αυξημένη οικονομική δραστηριότητα (με ξένους επιχειρηματίες, με τη μορφή επιχειρηματικών συνεργασιών, συνεργιών ή οικονομικές συνεργασίες σε διακρατικό επίπεδο με γειτονικά κράτη) θα οδηγήσει αναπόφευκτα στην αυξημένη αλληλεξάρτηση (interdependence) και στη μείωση των περιφερειακών (regional) πολιτικών προβλημάτων και πως δε μπορούν να μεταχειριστούν τα εγχώρια ζητήματα χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους το διεθνές οικονομικό περιβάλλον και τις πραγματικές συγκυρίες.[477]

Αξίζει να επισημανθεί ότι η τουρκική πολιτική σε κάποιους πρωταρχικής σημασίας τομείς δράσης για το μέλλον της χώρας (π.χ. εξωτερική πολιτική, οικονομική και ειδικά βιομηχανική ανάπτυξη, παιδεία, τουρισμός κτλ.) έχει αποκρυσταλλωθεί σε πολύ συγκεκριμένες κατευθυντήριες γραμμές και αποφάσεις που τηρούνται κατά γράμμα από όλους τους πολιτικούς, στρατιωτικούς, οικονομικούς και θρησκευτικούς ηγέτες της γείτονος. Όλες οι συνισταμένες δυνάμεις που διαθέτει η Τουρκία κινητοποιούνται, ενεργοποιούνται για να διοχετευθούν και να αξιοποιηθούν με αυστηρά, τις

[475] Έκθεση έτους 2000 για την τουρκική οικονομία και τις ελληνοτουρκικές οικονομικές σχέσεις. Γενικό Προξενείο της Ελλάδας. Γραφείο Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων, Έκθεση Έτους 2000 για την Τουρκική Οικονομία και τις Ελληνοτουρκικές Οικονομικές Σχέσεις, Κωνσταντινούπολη, 2001, σελ. 29.

[476] Στο ίδιο, σελ. 29.

[477] Ögütcü M. (2002). «Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals». *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, σελ. 41.

περισσότερες φορές, αξιοκρατικά κριτήρια, ώστε να εξυπηρετηθούν και να εκπληρωθούν, όσο το δυνατό πιο αποτελεσματικά και αποδοτικά, τα τουρκικά συμφέροντα – στρατηγικοί στόχοι. Αυτή η σταθερότητα προσδίδει αυξημένο κύρος και σεβασμό στην τουρκική ηγεσία στα διεθνή φόρα και στην παγκόσμια σκακιέρα της πολιτικής και της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, καθιστώντας την σταδιακά μία από τις πλέον αναδυόμενες αγορές με σταθερή οικονομική ανάπτυξη σε παγκόσμια κλίμακα και περιφερειακή υπερδύναμη. Κρίσιμο ρόλο διαδραματίζει στο σημείο αυτό και η οικονομική διπλωματία της Τουρκίας που χαρακτηρίζεται από ακεραιότητα, ζηλευτό δυναμισμό και αποτελεσματικότητα. Αυτά άλλωστε τα καίριας σημαντικότητας ζητήματα εκφράζουν τους στρατηγικούς στόχους του πανίσχυρου στρατιωτικού κατεστημένου της.

Οι μελλοντικοί μελετητές που θα ενασχοληθούν με τα ζητήματα της οικονομίας της Τουρκίας και της προοπτικές της στο παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον παροτρύνονται να ανατρέξουν στο ιστορικό παρελθόν της Τουρκίας και ειδικότερα στην περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, για να αντιληφθούν ότι η ιδιομορφία του οθωμανικού και του σημερινού τουρκικού κράτους έγκειται στο γεγονός ότι δεν αξιώθηκε να μετεξελιχθεί σε κράτος – έθνος, ούτε και σε κράτος – πρόνοιας, αλλά αποτέλεσε κράτος στρατιωτικά οργανωμένο, διοικούμενο με στρατιωτικές μεθόδους και αρχές και με την απόλυτη μονοκρατορία και θεοποίηση των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων.[478] Η αυστηρή, στρατιωτική, κοινωνική ιεραρχία που επιβλήθηκε άνωθεν στον τουρκικό λαό συντηρείται σταθερά και αμετάβλητα από το κράτος και τους φορείς του (στρατογραφειοκρατία, κεμαλιστές κτλ.). Το κρίσιμο ζήτημα είναι εάν και σε ποιο βαθμό θα μεταμορφωθεί αυτή η κοινωνική – πολιτική δομή σε μια πιο ελαφριά (light) μορφή της, ώστε να ευθυγραμμιστεί με τα κελεύσματα των Η.Π.Α. από τη μια πλευρά και της Ε.Ε. από την άλλη. Άγνωστες παραμένουν όμως και οι παρενέργειες που θα επιφέρει αυτή η «μεταμφίεση», αναμόρφωση και αναδόμηση στο εσωτερικό της Τουρκίας, στις κοινωνικοπολιτικές ισορροπίες, στην οικονομική της πορεία, στα χρηστά ήθη και στις παραδόσεις του τουρκικού λαού καθώς και στις εξωτερικές πολιτικές επιλογές αυτής της χώρας.

Πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί και προσεκτικοί ως προς τις πραγματικές προθέσεις των Τούρκων ιθυνόντων και κυβερνώντων, καθώς αυτές καθορίζονται κυριότατα από τα συμφέροντα της Τουρκίας και τις απώτερες στρατηγικές επιδιώξεις της. Τα οικονομικά τεκταινόμενα στην Τουρκία αλληλοσυνδέονται με πολιτικές αποφάσεις και γεγονότα, με συνέπεια να κρίνεται ως σημαντικό το πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας στις οικονομικές εξελίξεις που πραγματοποιούνται σε αυτήν. Τα ισχυρά οικονομικά κέντρα, όπως αυτά των Σαμπαντσί και Κοτς, δημιουργήθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες με τις ευλογίες των τουρκικών κυβερνήσεων, οι οποίες επωφελούνταν από την αυξανόμενη συγκέντρωση του τουρκικού κεφαλαίου και τις προεκτάσεις που είχε αυτή η θετική εξέλιξη στο επίπεδο διαβίωσης των κοινωνικών στρωμάτων και ειδικά των χαμηλότερων εισοδηματικά, αφού έτσι

[478] Μούρτος, Τουρκία. Το Ένστολο Κράτος. Στρατός και κράτος από τους Οθωμανούς έως σήμερα, Αθήνα, 2002, σελ. 325-326.

δημιουργούνταν θέσεις απασχόλησης, μειώνονταν η ανεργία, αυξάνονταν η παραγωγικότητα της εργασίας και οι εξαγωγές ως ποσοστό του τουρκικού Α.Ε.Π.

Η παγκοσμιοποιημένη οικονομία επιτάσσει το πλήρες άνοιγμα της τουρκικής οικονομίας, αλλά η επίτευξη αυτού του στόχου διέρχεται μέσα από τα «γρανάζια» της τουρκικής στρατογραφειοκρατίας και της κοινωνικής ελίτ. Στη συσσώρευση του τουρκικού πλούτου σπουδαίο ρόλο έχει παίξει και διαδραματίζει στις μέρες μας το πανίσχυρο εβραϊκό λόμπι των Η.Π.Α. και γενικά η πολιτική που εφαρμόζει το Ισραήλ από το 1948 και μετά (έτος δημιουργίας του ανεξάρτητου κράτους του Ισραήλ). Οι Η.Π.Α. στηρίζουν ανέκαθεν την οποιαδήποτε προσπάθεια οικονομικής παλινόρθωσης της Τουρκίας με τη μορφή χρηματοδοτικών ενισχύσεων, δανείων, προγραμμάτων σταθερότητας πενταετούς διάρκειας κ.ά. Η σύναψη αυτών των συμφωνιών γίνεται με ιδιαίτερη ευκολία από την Τουρκία, που χαίρει ειδικής, ευνοϊκής μεταχείρισης από ανώτερους αξιωματούχους των Η.Π.Α., της Παγκόσμιας Τράπεζας, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και άλλων παρεμφερών οργανισμών. «Συμπερασματικά, η Τουρκία βρίσκεται ακόμα στο μεταίχμιο της μεταβολής της από μια χώρα, γεωπολιτικό σταθμό του δυτικού ιμπεριαλισμού σε μια αναδυόμενη οικονομία, μια «νέα βιομηχανική χώρα» που θέλει να μεταβληθεί σε μεγάλη δύναμη – γέφυρα Ευρώπης – Ασίας, σύμφωνα με το στόχο των τουρκικών ελίτ και της αμερικανικής πολιτικής».[479]

Ο συγγραφέας της παρούσας μελέτης διαπιστώνει πως αν συνεχιστεί ακάθεκτα η εισροή των ξένων κεφαλαίων στην Τουρκία, βελτιωθούν οι εμπορικές της σχέσεις με τα κράτη – μέλη της Ε.Ε., τις Η.Π.Α., την Ιαπωνία, τη Ρωσία και τις υπόλοιπες ανερχόμενες οικονομικές δυνάμεις της Ασίας (Κίνα, Ινδία κ.ά.), σημειωθεί άνοδος σε μακροπρόθεσμη βάση στις τιμές των μετοχών που είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο της Κωνσταντινούπολης, επιμηκυνθεί χρονικά η μακροοικονομική σταθερότητα (περιορισμός του δημόσιου χρέους και ελλείμματος, αύξηση των εξαγωγών, μείωση των εισαγωγών, που όντως συγκρατούνται σε χαμηλότερα επίπεδα από τις εξαγωγές κτλ.) και διατηρηθεί η μείωση του ρυθμού του πληθωρισμού και της ανεργίας σε μονοψήφια ποσοστά, επιτευχθούν ομαλά οι εξαγγελθείσες ιδιωτικοποιήσεις – αποκρατικοποιήσεις των μεγάλων κρατικών επιχειρήσεων και, αν έστω και ελάχιστα συρρικνωθεί η επιρροή που ασκούν οι στρατογραφειοκράτες της Άγκυρας στο σύνολο της οικονομικοπολιτικής ζωής της Τουρκίας, τότε και μόνο τότε κρίνεται εφικτή η ένταξη της Τουρκίας στην ενιαία, παγκοσμιοποιημένη αγορά και οικονομία, χωρίς παρενέργειες και επιπρόσθετα προβλήματα για τη μελλοντική της πορεία και ανάπτυξη.

Επιβάλλεται λοιπόν η μετάβαση από τις κομμουνιστικές καταβολές του κεμαλισμού, π.χ. κρατισμός κ.ά., στις σύγχρονες δομές του καπιταλισμού – φιλελευθερισμού, του καπιταλιστικού μετασχηματισμού και του οικονομικού εκσυγχρονισμού, με βάση το κεϋνσιανό και νεοκεϋνσιανό πρότυπο (οικονομικές θεωρίες οργάνωσης και λειτουργίας της τουρκικής οικονομίας). Διαπιστώνεται ότι αυτή η μετάβαση θα γίνει κάτω από αντίξοες συνθήκες,

[479] Αγιάλα, Ασκάρ, Γιεγκέν, Γκεκάλπ, Ζουμπάιντα, Σαρρής, Καραμπελιάς, Κέλσεϋ, Κοπώ, Κουρτσού, Μπρούινεσεν, Χαλικιάς, Κόλλιας, Χοβαννεσιάν, Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7, Αθήνα, 2001, σελ. 59.

λόγω:

Α.) Της πανίσχυρης τουρκικής στρατογραφειοκρατίας και
Β.) Του ισλαμικού κεφαλαίου.

Οι δύο προαναφερθέντες οικονομικοί και κοινωνικοί φορείς «σαμποτάρουν» τις προσπάθειες εγκαθίδρυσης στη σημερινή Τουρκία ενός υγιούς, κατά τα δυτικά πρότυπα καπιταλισμού, διότι επιδιώκουν να διατηρήσουν αφενός τα κεκτημένα τους, αφετέρου τα ηνία της εξουσίας που διαθέτουν. Οι δε ισλαμιστές επιθυμούν ακράδαντα να μην αλλοιωθεί ο ισλαμικός χαρακτήρας της Τουρκίας, τον οποίο, κατά την άποψή τους, έχει ήδη πολύ διαφθείρει ο «οδοστρωτήρας» του άκρατου καπιταλισμού. Χρειάζεται απαραίτητα συγκερασμός και τιθάσευση των δύο αυτών πρωταγωνιστικών δυνάμεων, για να πραγματοποιηθεί το ομαλό «πέρασμα» στον υγιή φιλελευθερισμό, στόχος που μπορεί να επιτευχθεί μόνο αν σε πρώτο στάδιο αφυπνιστούν και κατόπιν ενεργοποιηθούν κατάλληλα σε μια «κοινή συνισταμένη γραμμή» όλες οι υγιείς και δημοκρατικές δυνάμεις (οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές) που διαθέτει η σημερινή Τουρκία.

22. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Ahmad F. The Making of Modern Turkey. Rootledge, London, 1993.

Ahmad F. La Turquie au seuil de l΄ Europe / contributions de Feroz Ahmad … [et al.] sous la direction de Paul Dumont et Francois Georgeon. Paris, L΄ Harmattan, 1991.

Ahmad F. The Turkish Experiment in Democracy. 1950 – 1975. Published for the Royal Intsitute of International Affairs. Hurst & Company, London, 1977.

Akbar S. A., D. Hastings. Islam, Globalization and Postmodernity, Routledge, London, New York, 1994.

Aktar O. C. L΄ Occidentalisation de la Turquie. Essai Critique. Editions L΄ Harmattan, Paris, 1985.

Alforc J. Greece and Turkey. Adversity in Alliance. The International Institute for Strategic Studies, Gower, 1984.

Altan M. Darbelerin Ekonomisi. Hemen Kitap, Istanbul, 2006.

Anderson M. S. The Eastern Question. 1774-1923. A Study in International Relations. The McMillan Press Ltd., London, 1966.

Aresvik O. The Agricultural Development of Turkey. Praeger Publishers, Special Studies in International Economics and Development, New York, U.S.A., 1975.

Aricanli T., D. Rodrik. The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Mcmillan, 1990.

Aydin M., K. Ifantis. Turkish – Greek Relations. The Security Dilemma in the Aegean. Routledge, London, New York, 2004.

Bahcheli T. Greek – Turkish Relations since 1955. Boulder, Colo, 1990.

Balim C., E. Kalaycioglu, C. Karataş. Turkey Political, Social and Economic Challenges in the 1990s, Leiden – NY, E. J. Brill, 1995.

Ball N. Security and Economy in the Third World. Princeton: Princeton University Press, 1988.

Barkey K. Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization. Ithaca Cornell University Press, 1997.

Barlas D. Etatism and Diplomacy in Turkey. Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World. 1929-1939. Leiden, The Netherlands Brill, 1998.

Basgil A. F. La Révolution Militaire de 1960 en Turquie (ses Origines). Contribution a l´Etude de l´ Histoire Politique Intérieure de la Turquie Contemporaine. Editions Perret – Gentil, 1963.

Baylis J. – Smith S. The Globalization of World Politics, New York, Oxford University Press, 1997.

Bent H. The Political Economy of Equity, Poverty and Growth. Egypt and Turkey. A World Bank Comparative Study. Published for the World Bank. Oxford University Press. 1991.

Berberoglu B. Η Τουρκία σε Κρίση. Από τον Κρατικό Καπιταλισμό στον Νεοαποικισμό. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2000.

Berberoglu B. Turkey in Crisis. Zed Press, London, Great Britain, 1982.

Birand M. A. Shirts of Steel: an anatomy of the Turkish Army. I.B. Tauris, London, 1991.

Blitzer C. B. A Perspective Planning Model for Turkey. International Bank for Reconstruction and Development, 1972.

Bovenkerk F., Y. Yesilgoz. Η τουρκική μαφία. Καστανιώτη, Αθήνα, 1999.

Bozarslan H. Ιστορία της Σύγχρονης Τουρκίας. Σαββάλας, Αθήνα, 2004.

Bugra A. State and Business in Modern Turkey. New York Press, New York, 1994.

Business Monitor International Ltd. Turkey 1995 – 1997. Annual Report on government, economy, the business environment and industry with forecasts. London, 1995.

Caglar K. The Political Economy of Turkish Democracy in Transition, Oxford, Oxford University Press, London, 1987.

Caglar K. The definition of a peripheral economy: Turkey 1923-1929. Cambidge University Press, 1981.

Campbell D. International Project Finance. International Business Law Practice. Transnational Publishers Inc., New York, 2000.

Canan B., A. M. Williams. Turkey and Europe. Pinter Publishers Ltd., 1993.

Caroline Van Rijckeghem, M. Üçer. Chronicle of the Turkish Financial Crises of 2000 – 2001. Bogaziçi University Press, 2005.

Cillov H. Türkiye Ekonomisi Bünyesi. Özel Iktisadi ve Ticari Ilimler Yüksek Okulu, Istanbul, 1967.

Conskun – Can – Aktan. Public Enterprises in Turkey, T Yayınlama, Bornova, Izmir, 1996.

Couloumbis T. A., T. P. Dokos. Arms Control and Security in the Middle East and the C.I.S. Republics. Hellenic Foundation for European Foreign Policy, Athens, Greece, 1995.

Council of the European Communities. E.E.C. – Turkey Association Agreement and Protocols and Other Basic Texts. 1992.

Cuisinier J. Economie et Parente. Leurs Affinites de Structure dans le Domaine Turc et dans le Domaine Arabe. Mouton, Paris, 1975.

Darwin C. On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life. D. Appleton and company, New York, 1860.

Del Valle A. L' Islamisme et les Etats-Unis: Une alliance contre l' Europe, Lausanne, L' Age d' Homme, 1997.

Directorate General of Press and Information of the Republic of Turkey. Turkey 1998. Ankara, 1998.

Directorate General of Economic Research. Turkish Economy. Ankara, 1996.

Dodd C. H. Turkish Foreign Policy. New Prospects. SOAS, School of Oriental and African Studies, Eothen Press, England, 1992.

Dodd C. H. The Crisis of Turkish Democracy. Eothen Press, England, 1990.

Dodd C. H. The Middle East. By Facts on File Publications, U.S.A., 1988.

Dornbusch R., S. Fischer. Μακροοικονομική, Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993.

Dougherty J. E., R. L., J. Pfalttzgraff. Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων. Α΄ Τόμος. Παπαζήση, Αθήνα, 1992.

Dougherty J. E., R. L., J. Pfalttzgraff. Ανταγωνιστικές Θεωρίες Διεθνών Σχέσεων. Β΄ Τόμος. Παπαζήση, Αθήνα, 1992.

Driault E. Το Ανατολικό Ζήτημα από τις Αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών. Κάτοπτρο, Αθήνα, 1997.

Dumont P., F. Georgeon. La Turquie au Seuil de l΄ Europe, L' Harmattan, Paris, 1991.

Dumont P. Κεμάλ. Ο δημιουργός της νέας Τουρκίας. Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα, 1998.

Economist Intelligence Unit. Country Report. Turkey. 2nd – 3rd – 4th quarter 1997 – 2002, London, U.K.

Economist Intelligence Unit. Country Profile. London, U.K., 1995 – 1996.

Energy Policies of International Energy Agency. Countries – Turkey. I.E.A., 1997.

Export Promotion Center of Turkey (Igeme). Turkish Export Directory 2006 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No.: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey.

Export Promotion Center of Turkey (Igeme). Turkish Export Directory 2004 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No.: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey.

Export Promotion Center of Turkey (Igeme). Turkish Export Directory 2001 (CD – ROM). Mithatpaşa Cd. No.: 60, 06420 Kizilay, Ankara, Turkey.

Faltas S., Sander J. Governance and the Military: Perspectives for Change in Turkey. Centre for European Security Studies (C.E.S.S.), 2006.

Finkel A., N. Sirman. Turkish State, Turkish Society. SOAS (A Publication of the SOAS Centre of Near and Middle Eastern Studies). London – New York, 1990.

Finnerty J. D. Project Financing, Asset – Based Financial Engineering. John Wiley & Sons, Inc., New York, 1996.

Fuller G. E., I. O. Lesser. Turkey's New Geopolitics. U.S.A., 1993.

Gianaris N. V. Greece & Turkey. Economic and Geopolitical Perspectives. Praeger Publishers, New York, Westport, Connecticut, London, 1988.

Gocek F. M. Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire Ottoman. Westernization and Social Change. Oxford University Press, New York, 1996.

Gokalp Z., N. Berkes. Turkish Nationalism and Western Civilization. Selected Essays of Ziya Gokalp – Niyazi Berkes. Columbia University Press, New York, 1959.

Hale W. Turkish Politics and the Military. Routledge, London, 1994.

Hale W. The Political and Economic Development of Modern Turkey. New York Press, New York, 1981.

Hanioglu S. M. Preparation for a Revolution. The Young Turks, 1902 – 1908. Oxford University Press, London, 2001.

Haynes J. Religion in Global Politics. Longman, United Kingdom, 1998.

Heper M. The State Tradition in Turkey. Eothen Press, 1985.

Heper M., A. Evin. Politics in the Third Turkish Republic. Boulder, CO, Westview, 1994.

Heper M., A. Evin. State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980s. Walter de Gruyter, Berlin - NY, 1988.

Heper M., A. Oncil, H. Kramer. Turkey and the West – Changing Political and Cultural Identities. I.B. Tauris & Co. Ltd. Publishers, London, New York, 1993.

Hershlag Z. Y. Introduction to the modern economic history of the Middle East. Leiden E. J. Brill, Second Revised Edition, 1980.

Hershlag Z. Y. Turkey: an Economy in Transition. The Hague, 1960.

Hershlag Z. Y. Turkey: Achievements and Failures in the Policy of Economic Development during the Inter-War Period. 1919-1939. Kyklos, 1954.

Hotham D. The Turks. J. Murray, London, 1972.

Inalcik H., Quataert D. An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300 – 1914, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1994.

Intermedia. Turkey and European Integration. Istanbul, April 1997.

Ismihan M., M. – O. Kivilcim, A. Tansel. Macroeconomic Instability, Capital Accumulation and Growth: The Case of Turkey 1963 – 1999. ERF Working Paper Series (Working Paper 0209), 1998.

Issawi C. P. The Economic History of Turkey, 1800 – 1914. Chicago University, Chicago Press, 1980.

Jevakhoff A. Κεμάλ Ατατούρκ. Τραυλός, Αθήνα, 2002.

Kafaoğlu A. B. Türkiye Ekonomisi. Kaynak Yayınları, Beyoglu, Istanbul, 2004.

Karpat K. H. Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays. Brill Academic Publishers Inc., August 2002.

Kedourie S. Seventy – Five Years of the Turkish Republic. Frank Cass, London, Portland, 2000.

Kedourie S. Turkey Before and After Ataturk. Internal and External Affairs. Frank Cass, London, 1999.

Kedourie S. Turkey. Identity, Democracy, Politics. Great Britain, Frank Cass & Co. Publishers, London, 1998.

Keyder C. The definition of a peripheral economy: Turkey 1923-1929. Cambidge University Press, Cambridge, 1981.

Keyder C. Turkey in Transition. Oxford University Press, Oxford, 1987.

Keyman E. F. «Globalization, Civil Society and Islam: The Question of Democracy in Turkey», (στο Jenson J., De Sousa Santos, B., Eds, Globalizing Institutions. Case Studies in Regulation and Innovation, Aldershot, Ashgate, 2002).

Kılıçbay A. Türk Ekonomisi. Ankara, Türkiye Iş Bankası Kültür Yayinları, 1985.

Kinross L. Ataturk. William Morrow and Company, New York, U.S.A., 1964.

Kongar E. Yüzyılda Türkiye. 2000´li Yıllarda Türkiye´nin Toplumsal Yapısı. Remzi Kitabevi, 1999.

Koprulu M. F. Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παπαζήση, Αθήνα, 2001.

Kuneralp Z. Sadece Diplomat, Istanbul, Haritat, 1981.

Landau J. M. Ataturk and the Modernization of Turkey. Westview Press, Inc., U.S.A., 1984.

Landau J. M. Παντουρκισμός. Το Δόγμα του Τουρκικού Επεκτατισμού. Θετίλη, 2η Έκδοση, Αθήνα, 1981.

Lewis B. Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας. (Τόμος 1ος – Τα στάδια της ανάδυσης). Παπαζήση, Αθήνα, 2001.

Lewis B. Le retour de l' Islam, Gallimard, Paris, 1985.

Lewis B. The Emergence of Modern Turkey. Oxford University Press, London, 1961.

Macfie A. L. Profiles in Power: Ataturk. Longman, London and New York, 1994.

Macfie A. L. The End of the Ottoman Empire 1908 – 1923. Turning Points. Wesley Longman, 1998.

Mango A. The Turks Today. Overlook Press, 2004.

Mango A. Turkey. The Challenge of a New Role. The Washington Papers. Published with the Center for Strategic and International Studies, Praeger Publishers, Washington D.C., 1994.

Mardin S. The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, U.S.A., 1962.

Maxwell F. J. Finance and Development in Turkey. Leiden, E. J. Brill, 1972.

McCarthy J. The Ottoman Turks: An Introductory History to 1923. Longman, New York, 1996.

Memduh Y. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi. 1923-1978. Akbank Kültür Yayını, Istanbul, 1980.

Merton R. K. Social theory and social structure. Part 1. On Theoretical Sociology. New York, Free Press, 1967.

Miller W. Η Τουρκία Καταρρέουσα. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από του έτους 1801 μέχρι του 1913. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1914.

Minestère de l΄ Intérieur. La Turquie Contemporaine. Publié par la direction générale de la Presse, Ankara, 1935.

Muntz T. G. A. O.B.E. Turkey. Economic and Commercial Conditions in Turkey. Commercial Relations and Exports Department by his Majesty's Office Stationery, Published by the Board of Trade, April 1950.

Mükerrem H. Türkiye Ekonomisinin Analizi. Başlica Ekonomik Göstergelerle, Güryay Matbaacılık, Istanbul, 1980.

Nagata Y. Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire. Academi Kitabevi, Izmir, 1995.

Nas T. F., M. Odekon. Liberalization and the Turkish Economy. Greenwood Press, New York, 1988.

NATO΄s Sixteen Nations. Defense Industry Policy of Turkey. Special Edition, Ankara, 1989.
O.E.C.D. Economic Outlook. No. 74, December 2003.

O.E.C.D. Economic Outlook. No. 70, December 2001.

O.E.C.D. Economic Outlook. No. 67, June 2000.

O.E.C.D. Economic Surveys. Turkey – 1997. Paris, 1997.

O.E.C.D. Economic Surveys. Turkey – 1996. Paris, 1996.

O.E.C.D. in Figures – Διάφορες αναφορές στην Τουρκία – Τουρκική Οικονομία.

O.E.C.D. Observer No. 200, June – July 1996.

O.E.C.D. Reviews of Regulatory Reform. Turkey. Crucial Support for Economic Recovery. November 2002.

Okte F. The Tragedy of the Turkish Capital Tax. Translated by Geoffrey Cox. Institute for Political Research and Studies Croom Helm Ltd., Australia, 1987.

Özbek S. E. La Sumer Banc et l΄ Industrialisation de la Turquie sous la République. Université de Lausanne. Ecole des Hautes Etudes Commerciales. Lyon, France, 1938.

Parker J., C. Smith. Modern Turkey, Routledge, London, 1940.

Parlar S. Silahlı Bürokrasi' nin Ekonomi Politiği. Mephisto Basım Yay, Istanbul, 2005.

Peters R. F. Histoire des Turcs. De l´ émpire a la démocratie. Payot, Paris, 1966.

Pettifer J. The Turkish Labyrinth. Ataturk and the New Islam. Penguin Books, Viking, London, 1997.

Pitman P. M. Turkey: A Country Study. Library of Congress, Federal Research Division, United States Government, Secretary of the Army, 3rd edition, 1988.

Pope N., H. Pope. Turkey Unveiled: Ataturk and After. John Murray, London, 1997.

Quataert D. Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution. Cambridge University, Cambridge University Press, 1993.

Ramazanoglu H. Turkey in the World Capitalist System. A Study of Industrialization, Power and Class. Aldershot Hants, Gower, England, 1985.

Raptopoulos N. Politique étrangère et intérêt national. La Turquie et le sud-est européen, entre Islam et Europe occidentale. La quête du rôle national turc (1991-2001). Université catholique de Louvain. Faculté des sciences économiques, sociales et politiques. Département des sciences politiques et sociales. Louvain – la – Neuve, 2006. (travail présenté en vue de l' obtention du grade de Docteur en sciences politiques. Orientation: Relations Internationales).

Republic of Turkey. Prime Ministry State Planning Organization. 1965. Annual Programme. Development Plan. First Five Year (1963 – 1967). Ankara, December 1964.

Risks Associated with the Construction of a Nuclear Power Plant in Akkuyu Turkey. Hellenic Republic Ministry of the Aegean, 1998.

Robins P. Turkey and the Middle East. Royal Institute of International Affairs, Chatham House Papers, London, 1991.

Romer D. Advanced Macroeconomics, The McGraw – Hill Companies, Inc., U.S.A., 1996.

Rubin B., K. Kirisci. Turkey in World Politics. An Emerging Multinational Power. Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 2001.

Rugman A. The End of Globalization: Why Global Strategy is a Myth & How to Profit from the Realities of Regional Markets. American Management Association, 2001a.

Rugman A. The End of Globalization: What it means for Business. Gardners Books, 2001b.

Schick I. C., A. E. Tonak. Turkey in Transition. New Perspectives, Oxford University Press, London, 1987.

Selahattin C. Το Κράτος Συμμορία. Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα, 1998.

Shabon A. M., I. U. Zeytinoglu. Multinational Industries Relations Series No. 9. Middle East and North African Studies (9b-Turkey). The Political, Economic and Labor Climate in Turkey. Industrial Research Unit, The Wharton School, Vance Hall / CS, University of Pennsylvania, Philadelphia, Pennsylvania, U.S.A., 1985.

Singer M. The Economic Advance of Turkey, 1938 – 1960. Turkish Economic Society, Ankara, 1977.

Sir Eliot C. Turkey in Europe. Frank Cass & Co. Ltd., London, 1965.

The Central Bank of the Republic of Turkey. Recent Developments in Turkish Economy. The Central Bank, Ankara, 1994.

Stanford S. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume 1. Empire of the Gazis. The rise and Decline of the Ottoman Empire. 1280 – 1808. Cambridge University Press, 1976.

Stiglitz J. E. Globalization and its Discontents. W. W. Norton & Company, Inc., New York, 2002.

Tapper R. Islam in Modern Turkey. Religion, Politics and Literature in a Secular State. I.B. Tauris & Co Ltd, London – New York, 1993.

The American Academy of Political and Social Science. The Turkey of Ataturk. Social Prospects in the Turkish Reformation. U.S.A., Philadelphia, 1939.

The Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. U.S. Department of State. 1999 Country Reports on Human Rights Practices, February 25, 2000.

The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, New York, 1958.

The Economist Publications. Europe. The world in 2001, 2001.

The International Legal Status of the Aegean, Athens, Ministry of Press and Mass Media Secretariat General of Information, 1998.

The Mediterranean Route, An Environmental Alternative. Woodhans Associates, 1996.

Thornburg M. W. Turkey, an Economic Appraisal. Twentieth Century Fund, New York, 1949.

Thornburg M. W., Spry G., Soule G. Turkey, an Economic Appraisal. Greenwood Press, New York, 1968.

Todorov N. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών (15ος – 19ος αιώνας), Ασδραχάς Σ., Αθήνα, 1979.

Todorov N. Society, the City and Industry in the Balkans, 15th – 19th Centuries. Ashgate Variorum Collected Studies Series. Studies in East - Central Europe 1500 – 1900, 1998.

Togan S. Turkey and European Union. In towards a New Medium Term Stabilization Program for Turkey. TUSIAD, Istanbul, 1995.

Toprak B. Islam and Political Development in Turkey. Leiden, E. J. Brill 1981.
Töre G., B. Sentürk. The Banks Association of Turkey. No. 38. Banks in Turkey 1992 May, 1993.

Turkey. Igeme. Export Promotion Center of Turkey. Republic of Turkey. Prime Ministry Undersecretariat for Foreign Trade. Ankara, 2002.

Turkey and the European Community, a Forum Europe Conference, Palais des Congrės – Brussels, 1992.

United Nations. Human Development Report. 1997.

U. S. Dpt. of Commerce. Investment in Turkey. Washington, 1956.

Ugur M. The European Union and Turkey. An Anchor / Credibility Dilemma. Aldershot Hants, Ashgate, England, 1999.

United States Government (Secretary of Army). Turkey – A Country Study. Library of Congress, 1988.

Vojtech M., R. C. Nation. Turkey between East and West, New Challenges for a Rising Regional Power. Boulder, Colo, Westview Press, 1996.

Volkan V. D., N. Itzkowitz. The Immortal Ataturk. A Psychobiography. The University of Chicago Press, U.S.A., 1984.

Walstedt B. State Manufacturing Enterprise in a Mixed Economy. The Turkish case. A World Bank Research Publication. The John Hopkins University Press, Baltimore, U.S.A., 1980.

Walstedt B. State manufacturing Enterprise in a Mixed Economy. World Bank, Washington D.C., 1980.

Weber F. Ο Επιτήδειος Ουδέτερος: Η Τουρκική Πολιτική κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Θετίλη, Αθήνα, 1983.

Wheatcroft A. Οι Οθωμανοί. Νέα Σύνορα, Λιβάνη, Αθήνα, 1994.

Zürcher E. J. Turkey – A Modern History. Tauris I. B., London, 1998.

Αγιάλα Σ., Α. Ασκάρ, Μ. Γιεγκέν, Α. Γκεκάλπ, Σ. Ζουμπάιντα, Ν. Σαρρής, Γ. Καραμπελιάς, Τ. Κέλσεϋ, Ε. Κοπώ, Ε. Κουρτσού, Μ. Β. Μπρούινεσεν, Σ. Χαλικιάς, Χ. Κόλλιας, Χ. Χοβαννεσιάν. Τουρκία. Ισλάμ και κρίση του κεμαλισμού. Εναλλακτικές εκδόσεις / Άτροπος 7, Αθήνα, 2001.

Αλεξανδρής Α. Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: 1923 – 1987. Γνώση, Αθήνα, 1991.

Αναγνωστοπούλου Σ. Τουρκικός Εκσυγχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Δαιδαλώδη Πορεία του Κεμαλισμού. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2004.

Βερέμης Θ., Θ. Π. Ντόκος. Η Σύγχρονη Τουρκία: Πολιτικό Σύστημα, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική. ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π. Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

Βερέμης Θ. Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453 – 1998. ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., Σιδέρης, Αθήνα, 1999.

Βερέμης Θ. Η Τουρκία σήμερα. Παπαζήση, Αθήνα, 1995.

Βερέμης Θ. Ελληνοτουρκικές Σχέσεις. Παπαζήση, Αθήνα, 1986.

Βρυώνης Σ. Το Τουρκικό Κράτος και η ιστορία: Η Κλειώ συναντά το γκρίζο λύκο. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1993.

Γιαλλουρίδης Χ. Κ. Η Τουρκία σε Μετάβαση. Σιδέρης, Αθήνα, 1999.

Γιαλλουρίδης Χ. Κ., Π. Ι. Τσάκωνας. Ελλάδα και Τουρκία μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου, Σιδέρης, Αθήνα, 1999.

Γιόκαρης Α., Α. Δημητρακόπουλος, Χ. Δίπλας. Σημεία Τριβής στις Ελληνοτουρκικές Σχέσεις. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Σιδέρης, Αθήνα, 1994.

Γκίνης Χ. Γ. Τουρκία. Το γειτονικό ηφαίστειο. Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Ι.Δ. Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα, 199-;.

Δήμου Α. Λ. Turkish – Israeli Alliance Attitudes. Responses and Impact. Athens Defense Analyses Institute, Αθήνα, 2002.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ: http://www.turkey.com, http://www.turkey.org, http://www.turkex.com, http://www.turkishdailynews.com, http://www.gap.gov.tr, http://www.igeme.org, http://www.enerji.gov.tr, http://www.msb.gov.tr, http://www.maliye.gov.tr, http://www.menr.gov.tr, http://www.mfa.gov.tr, http://www.imkb.gov.tr, http://www.sanayi.gov.tr, http://www.treasury.gov.tr, http://www.tim.org.tr, http://www.oib.gov.tr, http://www.iso.org.tr/index.asp, http://www.foreigntrade.gov.tr, http://www.tcmb.gov.tr, http://www.tobb.org.tr, http://www.die.gov.tr, http://www.exploreturkey.com, http://www.tusiad.org, http://www.musiad.org.tr, http://www.tbb.org.tr, http://www.ise.org, http://kosgeb.gov.tr, http://www.eximbank.gov.tr, http://www.europa.eu.int, http://europa.eu.int/scadplus/leg/el/lvb/e12113.htm, http://www.europarl.eu.int/enlargement_new, http://www.ee.gr, http://www.interex.gr, http://www.in.gr, http://www.ethniki.gr, http://www.eiu.com, http://www.worldbank.com, http://www.imf.org, http://www.ft.com, http://www.bis.org, http://www.ecb.org, http://www.flash-bulletin.de/2002/eFebruar21.htm.
Διακήρυξη του Βοσπόρου. Ζώνη Οικονομικής Συνεργασίας της Μαύρης Θάλασσας, Κωνσταντινούπολη, 25 Ιουνίου 1992.

Δίπλα Χ. Η Ελληνοτουρκική Διαφορά για την Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου: Εναλλακτικές Λύσεις και Προτάσεις. ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., Αθήνα, 1992.

Δούση Ε. Οι τουρκικές αμφισβητήσεις στο Αιγαίο: νομικές και πολιτικές πτυχές. Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2001.

Εθνική Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Εμπορικού Επιμελητηρίου. Η Τουρκία από Οικονομικής Απόψεως. Αθήνα, 1959.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Έκθεση της Επιτροπής για την Εξέλιξη των Σχέσεων με την Τουρκία μετά τη Θέση σε Ισχύ της Τελωνειακής Ένωσης. COM (998) 147 Τελικό, Βρυξέλλες, 04.03.1998.

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Πρόταση Κανονισμού (ΕΚ) του Συμβουλίου σχετικά με την Εφαρμογή Ειδικής Δράσης Χρηματοδοτικής Συνεργασίας υπέρ της Τουρκίας. COM (95) 389 Τελικό, Βρυξέλλες, 26.07.1995.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή: Γενική Έκθεση επί της Δραστηριότητας της Ε.Ε., 1997.

Ήφαιστος Π., Α. Πλατιάς. Ελληνική Αποτρεπτική Στρατηγική. Παπαζήση, Αθήνα, 1992.

Θεοδωρόπουλος Β. Οι Τούρκοι και Εμείς. Φυτράκης ο Τύπος Α. Ε., Αθήνα, 1988.

Θεοφανίδης Σ. Μεθοδολογία Επιστημονικής Σκέψης και Έρευνας. Μπένου, Αθήνα, 2002.

Θεοφανίδης Σ. Θεωρία και τεχνική της κοινωνικής λογιστικής. Παπαζήση, Αθήνα, 1985.

Ι.ΔΙ.Σ. Επετηρίδα – Πάντειο Πανεπιστήμιο. Αθήνα, 1996.

Ιωαννίδης Χ. Π. Νέο – Οθωμανικός Ιμπεριαλισμός: Ιδεολογία και Πολιτική του Τουρκικού Επεκτατισμού. Τροχαλία, Αθήνα, 1995.

Καζάκος Π., Π. Λιαργκόβας, Ν. Μαριάς, Κ. Μπότσιου, Κ. Πολυχρονάκη. Η Ελλάδα και το Ευρωπαϊκό Μέλλον της Τουρκίας. Σιδέρης, Αθήνα, 2001.

Καζάκος Π., Π. Λιαργκόβας. Η Ελληνοτουρκική Οικονομική Συνεργασία: Δυνατότητες και Περιορισμοί στο Νέο Ευρωπαϊκό Πλαίσιο (Τελωνειακή Ένωση – Μεσογειακή Συνεργασία), Παπαζήση, Αθήνα, 1997.

Καραμπελιάς Γ. Η Πολιτική ηγεμονία των ενόπλων δυνάμεων στην Τουρκία. Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2000.

Καραμπελιάς Γ., Γ. Αγγελετόπουλος, Ε. Φουρνατζοπούλου. Θέματα Τουρκίας. Γόρδιος, Αθήνα, 1999.

Καραφωτάκης Ε. Η Διαμόρφωση της Τουρκικής Οικονομίας. Κέντρο Πολιτικής Έρευνας και Επικοινωνίας, Αθήνα, 2000.

Καψής Γ. Οι Τρεις Μέρες του Μάρτη: Απόρρητος Φάκελος. Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1990.

Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικής Έρευνας (Κ.Ε.Π.Ε.). Τελωνειακή Ένωση της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση: Επιπτώσεις για την Ελληνική Οικονομία. Αθήνα, 2000.

Κερίδης Δ., Δ. Τριανταφύλλου. The Greek – Turkish relations in the era of Globalization. Virginia, Brassey´s, U.S.A., 2001.

Κηπάς Μ. Ι. Η Οικονομική δραστηριότητα των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια στην περίοδο μετάβασης 1990-1999. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2000.

Κόλλιας Χ. Γ. Ελλάδα - Τουρκία. Άμυνα, Οικονομία και Εθνική Στρατηγική. Πατάκη, Αθήνα, 2001.

Κυριαζής Ν. Κ., Λ. Λ. Σωμάκος. Ελλάδα – Τουρκία: Άμυνα και Οικονομία. Εστία, Αθήνα, 1999.

Κυριαζής Ν. Κ. Για μια Νέα Ισορροπία Δυνάμεων Ελλάδος – Τουρκίας: Επαναπροσδιορίζοντας το Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα. Εστία, Ι.Δ. Κολλάρος, Αθήνα, 1997.

Κύρρης Π. Κ. Τουρκία και Βαλκάνια. Ιστορικό Δοκίμιο. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 1986.

Kunt I. M. Οι υπηρέτες του Σουλτάνου. Ο μετασχηματισμός της οθωμανικής επαρχιακής διακυβέρνησης. 1550 – 1650. Παπαζήση, Αθήνα, 2001.

Λυμπέρης Χ. Ελληνική Σύγχρονη Αμυντική Στρατηγική και Δομή Δυνάμεων. Αθήνα, 1992.

Μελάς Κ. Παγκοσμιοποίηση. Νέα Φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας. Μύθοι και Πραγματικότητα. Έξαντας, Αθήνα, 1999.

Μήλλας Η. Τι Πρέπει τι δεν Πρέπει. Οδηγός συμπεριφοράς για καλύτερες ελληνοτουρκικές σχέσεις. Παπαζήση, Αθήνα, 2002.

Μούρτος Α. Γ. Τουρκία. Το Ένστολο Κράτος. Στρατός και κράτος από τους Οθωμανούς έως σήμερα. Επικοινωνίες Α.Ε., Αθήνα, 2002.

Μούρτος Α. Γ. Τουρκία – Ισραήλ και η έκλειψη της Ελλάδας από το φυσικό της χώρο. Επικοινωνίες Α. Ε., Αθήνα, 1999.

Μούρτος Α. Γ. Ελλάδα και Τουρκία: στη Μετα-ψυχροπολεμική Εποχή, Προϋποθέσεις για μια Ελληνική Realpolitik. Τροχαλία, Αθήνα, 1997.

Μούρτος Α. Γ. Η Τουρκία Σήμερα. Αθήνα, _____ , 1994 (ανέκδοτη μελέτη).

Μούρτος Α. Γ. Τουρκία: Μεταξύ Ανατολής και Δύσης με Μεταλλασόμενη Στρατηγική Βαρύτητα. Αθήνα, _____ , 1990 (ανέκδοτη μελέτη).

Μούσης Ν. Ευρωπαϊκή Ένωση (δίκαιο, οικονομία, πολιτική). Παπαζήση, Αθήνα, 2001.

Μούτσογλου Β. Β. Η Τουρκία στο μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις: Από τη συνάντηση στο Lancaster House, στην απόφαση του Ελσίνκι: Ελληνική μειονότητα, Κυπριακό, Αιγαίο. Παπαζήση, Αθήνα, 2000.

Μυλωνάς Π. Α. Αυτή είναι η Τουρκία. Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1992.

Μυστακίδου Λ. Οι Αλεβίδες στη Σύγχρονη Τουρκία. Γόρδιος, Αθήνα, 1997.

Νότης Β. Εκβιομηχάνιση και Οικονομική Ανάπτυξη στην Τουρκία. Ιδιομορφίες και Συγκρίσεις με την Ελλάδα. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1986.

Ντόκος Θ., Ν. Πρωτονοτάριος. ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π. Η Στρατιωτική Ισχύς της Τουρκίας – Πρόκληση για την Ελληνική Ασφάλεια. Τουρίκη, Αθήνα, 1994.

Παπαευθυμίου Β. Τουρκία Μύθοι και Αλήθειες. Φιλιππότη, Αθήνα, 1982.

Παππάς Τ. Ελλάδα – Τουρκία: μια προαιώνια διαμάχη. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.

Παρατηρητήριο Βαλκανίων: Τουρκία. Ινστιτούτο Στρατηγικών και Αναπτυξιακών Μελετών Ανδρέας Παπανδρέου (Ι.ΣΤ.Α.ΜΕ.), Αθήνα, 1999.

Πουλάκος Δ. Η σύγχρονος Τουρκία. Κοινωνικά και Οικονομικά Θέματα. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, Αθήνα, 1957.

Ροζάκης Χ. Η Αποστρατικοποίηση των Ελληνοτουρκικών Συνόρων. Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 1977.

Σακελλαρόπουλος Θ. Νομισματικές Κρίσεις και η Κρατική Διαχείρισή τους στην Ελλάδα. 1880 – 1930. Θεμέλιο, Αθήνα, 1991.

Σακελλαρόπουλος Θ. Οι Κρίσεις στην Ελλάδα. 1830 – 1857. Οικονομικές, Κοινωνικές και Πολιτικές Όψεις. Τόμος Α΄. Κριτική, Αθήνα, 1994.

Σακελλαρόπουλος Θ. Οικονομία Κοινωνία Κράτος στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Πληροφόρηση, Αθήνα, 1991.

Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας). Μέρος Πρώτο. Αρσενίδη & Σία, Αθήνα, 1997.

Σαρρής Ν. Οσμανική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Κοινωνία |||. Όψεις Κοινωνίας και Οικονομίας (Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής) (14ος – 19ος Αιώνας). Μέρος Δεύτερο. Αρσενίδη & Σία, Αθήνα, 1997.

Σαρρής Ν. Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η Άνοδος και η Πτώση της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950). Γόρδιος, Αθήνα, 1992.

Σαρρής Ν. Κοινωνική και Πολιτική Φιλοσοφία και Σκέψη του Οσμανοκρατούμενου Ελληνισμού. Αθήνα, 1991.

Σαρρής Ν. Εξωτερική Πολιτική & Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία (1924-1961). Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1984.

Σίντου Ι., Α. Στραβοσκούφης. Σχέσεις διαφθοράς και διαπλοκής μέσα στο σύγχρονο τουρκικό κράτος. Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, Αθήνα, 2001.

Σονμέζογλου Φ. (επιμ.). Ανάλυση της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής. Μύθος και Πραγματικότητα. Τόμοι Α΄ και Β΄. 22 Ακαδημαϊκοί Αναλύουν την Τουρκική Εξωτερική Πολιτική. Infογνώμων, Αθήνα, 1998.

Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Τουρκίας (1971). Άγκυρα, Başbakanlık Basımevi, 1978.

Τσάκωνας Ι. Π. Στρατηγική Ασφάλεια στα Βαλκάνια. Μελέτη για τη Στρατηγική Συμπεριφορά της Τουρκίας. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα, 1997.

Φάκελος Τουρκία. Το Πείραμα της Κοινοβουλευτικής Δικτατορίας. Έκδοση της Τουρκικής Δημοκρατικής Αντίστασης. Σειρά Δημοκρατική Επαγρύπνηση. Πλειάς, Αθήνα, 1974.

Φουντεδάκη Π. Ν. Το Τουρκικό Πολίτευμα. Το χωλό δημοκρατικό πρότυπο και οι θεσπισμένες παρεκκλίσεις του. Σάκκουλα, Αθήνα, 2002.

Φουντεδάκη Π. Ν., Ν. Α. Κανελλοπούλου. Το Τουρκικό Σύνταγμα του 1982. Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, 2001.

Χαραλαμπίδης Μ. Αναζητώντας έναν Ειλικρινή Φίλο στην Τουρκία. Ελληνοτουρκική Φιλία: Ανώμαλοι Διεθνιστές ή Ανώμαλος Διεθνισμός. Αλή Κ., Ξάνθη, 1987.

Χιδίρογλου Π. Χαρακτηριστικά Γνωρίσματα της Τουρκικής Διπλωματικής Συμπεριφοράς έναντι της Ελλάδος. Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Αθήνα, 1996.

Χιδίρογλου Π. Η Σχέση της Τουρκίας με τη Βαλκανική Κρίση. Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν, Αθήνα, 1993.

23. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.

Bailey B. Turkey: An Awakening Giant. A country of potential and hidden wealth. *Newsweek*, 2/12/96, 53 – 61.

Bird M. Turkey on the Brink. *Time*, 12/2/98, Vol. 151, No. 2., 14 – 19.

Ceylan H., H. K. Ozturk (2004). Estimating energy demand of Turkey based on economic indicators using genetic algorithm approach. *Energy Conversion and Management,* Vol. 45, Issues 15-16, 2525-2537.

Coskun R. (2001). Determinants of Direct Foreign Investment in Turkey. *European Business Review,* 13, 221-227.

Dibooglu S., A. Kibritcioglu (2004). Inflation, output growth and stabilization in Turkey, 1980-2002. *Journal of Economics and Business,* 56 (1), 43-61.

Economist Intelligence Unit (E.I.U.). Country Profile. Turkey. 1990 – 2002.

Economist Intelligence Unit. Country Report. January 1999, Turkey.

Economist Intelligence Unit. Country Report. January 2000, Turkey.

Economist Intelligence Unit. Country Report. January 2001, Turkey.

Economist Intelligence Unit. Country Report, January 2002, Turkey.

Economist Intelligence Unit. Country Report. January 2003, Turkey.

Etkin L. P., M. M. Helms, U. Turkkan, D. J. Morris (2000). The Economic Emergence of Turkey. *European Business Review,* 12 (2), 64-75.
Euromoney. Δημοσιεύσεις: Vol. 34, No. 411, July 2003.

Evriviades M. Alliances and Alignments in the Middle East: The Turkish - Israeli Axis. *Orient,* December 1998, Vol. 39, No. 4.

European Investment Bank. Activities of the European Investment Bank in Turkey (1965 – 1974). 1975.

Evcimen G., M. Kaytaz, M. E. Cinar (1991). Subcontracting, Growth and Capital Accumulation in Small-Scale Firms in the Textile Industry in Turkey. *The Journal of Development Studies,* Vol. 28, No. 1, 130-149.

General Directorate of Press and Information of the Republic of Turkey. Turkey, Ankara, 1988.

Global Studies. the Middle East. Seventh Edition, Dushkin / McGraw-Hill, Guilford, Connecticut, U.S.A., 1998.

Global Studies. the Middle East. Eighth Edition, Dushkin / McGraw-Hill, Guilford, Connecticut, U.S.A., 1998.

Gresh A. La Turkuie ebranlée par mutations regionales. *Le Monde Diplomatique*, Ιούλιος 1991.

Gresh A. Turkish – Israeli – Syrian Relations and their Impact on the Middle East. *The Middle East Journal,* Vol. 52, No 2, Spring 1998, 188-204.

Hunter S.T. Turkey at the Crossroads: Islamic Past or European Future? CEPS, Paper No. 63, Brussels, 1995.

International Bank for Reconstruction and Development. The Economy of Turkey. Baltimore, 1951.

International Monetary Fund. Various Publications – Editions about Turkey.

Isiksal H. (2003). Security, Globalization and Problems within the Euro-Mediterranean Partnership in the Post Cold War Era*. Journal of Economic and Social Research,* 4 (2), 139-152.

Jane's Intelligence Review. Tensions Riding High in the Aegean. March 1996.

Kaygusuz K., M. Ocak, Z. Ocak, S. Bilgen, S. Keles (2003). Energy utilization, environment pollution and renewable energy sources in Turkey. *Energy Conversion & Management,* 45, 845-864.

Kaygusuz K. (2003). Oil and Gas Market Developments in Turkey. *Energy Sources*, 25 (3), 229-240.

Kuniholm B. (2003). Turkey and the World in Twenty-Five Years: Thinking about the Future. *The South Atlantic Quarterly,* 102:2/3.

Macovsky A. The New Activism in Turkish Foreign Policy. SAIS Review 19.1, 1999.

Mazrui A. A. Islamic and Western Values. *Foreign Affairs*, Sept. – Oct. 1997.

Naim A. A. A new Islamic Politics. *Foreign Affairs*, May – June 1996, 122 – 126.

National Bank of Greece S.A. Country Updates. South Eastern Europe & Mediterranean Emerging Market Economies Bulletin. Vol. 4, Issue 4, March 2003.

Nations Unies. L´ Evolution Economique au Moyen – Orient. Supplement a l´ Etude sur l´ Economie Mondiale. New York, 1959.

Nations Unies. L´ Evolution Economique au Moyen – Orient. Supplement a l´ Etude sur l´ Economie Mondiale. New York, 1955.

Naval War College Review. Turkish Dispute. XLIX:III, 1996.

Ögütcü M. (2002). Turkey's New Economic Diplomacy. Balancing Commercial Interests with Geopolitical Goals. *Turkish Policy Quarterly,* Vol. 1, No. 1, 33-46.

Oran B. (2001). Kemalism, Islamism and Globalization: A Study on the Focus of Supreme Loyalty in Globalizing Turkey. *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 1, No. 3, 20-50.

Papacosmo S. V. More than Rocks: The Aegean's Discordant Legacy. *Mediterranean Quarterly,* 7:4, Fall 1996.

Ramazan S., U. Soytas (2004). Disaggregate Energy Consumption, Employment and Income in Turkey. *Energy Economics. (Article in Press).*

Raptopoulos N. (2006). La Turquie face à la globalisation. Convergence d' intérêts entre les acteurs religieux particularistes: Le cas du sud-est européen dans les années 1990. *Recherches sociologiques et anthropologiques*, 2, 2006.

Regular Report on Turkey´s Progress Towards Accession. Commission of the European Communities, 2001.

Sitilides J. Dividing the Aegean Sea: A Plan in Progress? *The Greek American*. May 10, 1997.

The Journalists' Union of the Athens Daily Newspapers. Threat in the Aegean*,* 1991.

The energy factor in Turkey's Economy and Politics. Ι.ΔΙ.Σ. – Πάντειο Πανεπιστήμιο. *COSMOS Newsletter*, Vol. 2, No. 4, Nov. – Dec. 1997.

Theofanides, S. M. (2002). A New Growth Theory: The synergic efficiency of the Factors of Production, The Taiwan Journal of Political Economy, Vol. 4, No. 1.

Theofanides, S. M. (2000). The Theory of the Synergic Integrability of the Factors of Production in International Integration. A New Contribution, presented at the 51st International Atlantic Economic Conference, Athens, September 2000.

Ulgen S. (2002). The Turkey – E.U. Customs Union as the Catalyst of Globalization. *Turkish Policy Quarterly*, 89-96.

Vaner S. Le jeu regional de la Turkuie. *Le Monde diplomatique*, Απρίλιος 1991.

White B. J. Islam and Democracy: The Turkish Experience. *Current History,* Janvier 1995, pp. 7-12.

World Bank. Economic Crisis and Long – Term in Turkey. 1993.

World Bank. Turkey: Informatics and Economic Modernization. 1993.

World Bank. External Debt, Fiscal Policy and Sustainable Growth in Turkey. John Hopkins University Press, 1992.

World Bank. Turkey: Industrialization and Trade Strategy. World Bank, Washington, 1982.

World Bank. Turkey: Prospects and Problems of an Expanding Economy. Washington D.C., 1973.

International Herald Tribune. Δημοσιεύσεις: 12/12/2003.

Newsweek. Δημοσιεύσεις: 2 Δεκεμβρίου 1996.

Sabah. Δημοσιεύσεις: 12, 18/1/1998, 9, 11, 23, 30/11/1997.

The Economist. Δημοσιεύσεις: 14/12/1991 («Star of Islam: A Survey of Turkey»), 29/12/1995, 16/10/1996.

Άμυνα και Διπλωματία. Δημοσιεύσεις: Μάϊος 1996, Νοέμβριος 1997, Δεκέμβριος 1997.
Γενικό Προξενείο της Ελλάδος. Γραφείο Οικονομικών & Εμπορικών Υποθέσεων. Έκθεση Έτους 2000 για την Τουρκική Οικονομία και τις Ελληνοτουρκικές Οικονομικές Σχέσεις. Κωνσταντινούπολη, 2001.

Έθνος. Δημοσιεύσεις: 30/04/2004.

Ελληνοτουρκικές Σχέσεις: Εκτιμήσεις – Προτάσεις – Αντιμετώπιση (Συνέδριο Απριλίου 1986), ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π., 1987.

Επενδυτής. Δημοσιεύσεις: 17/02/2001.

Η Καθημερινή Οικονομική. Δημοσιεύσεις: 29/02/2004.

Καθημερινή. Δημοσιεύσεις: 12/01/1997, 11/12/1997.

Ο Ισλαμικός Φανατισμός και οι Κίνδυνοι για την Ελλάδα: Μονογραφία. 1989.

Τα Νέα. Δημοσιεύσεις: 10/02/1999, 31/12/1997, 31/1/1996, 25/1/1996, 6, 8/6/1996.

24. Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α.

(ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ).

ΒΑΣΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ – ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ.							
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ.		**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΡΥΘΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ Α.Ε.Π.	%	2.8	-5.0	7.4	-7.4	2.3	2002, 1ο ΤΡΙΜΗΝΟ.
ΡΥΘΜΟΣ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΥ[1]. ΕΤΗΣΙΟΣ ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ.	% %	84.6 69.7	64.9 68.8	54.9 39.0	54.4 68.5	42.6	ΙΟΥΝΙΟΣ 2002. ΙΟΥΝΙΟΣ 2002.
ΡΥΘΜΟΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ.	% ΕΡΓΑ-ΤΙΚΟΥ ΔΥΝΑ-ΜΙΚΟΥ	6.4	7.6	6.6	8.5	11.8	2002, 1ο ΤΡΙΜΗΝΟ.
ΓΕΝΙΚΟΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ.	% Α.Ε.Π.	-11.9	-18.7	-6.0	-28.4		
ΙΣΟΖΥΓΙΟ ΤΡΕΧΟΥΣΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ.	% Α.Ε.Π.	1.0 1.766	-0.7 -1.276	-4.8 -10.574	2.3 3700	-0.6 -250	2002, 1ο ΤΡΙΜΗΝΟ. 2002, 1ο ΤΡΙΜΗΝΟ.
ΛΟΓΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΧΡΕΟΥΣ – ΕΞΑΓΩΓΩΝ. ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΧΡΕΟΣ.	% %	119 66.6	156 87.3	195 117.9	177 128.5		ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2001. ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2001.
ΑΜΕΣΕΣ ΞΕΝΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ (ΕΙΣΡΟΕΣ).	% Α.Ε.Π.	0.5 837	0.4 735	0.5 1054	2.2 3647	0.2 62	2002, 1ο ΤΡΙΜΗΝΟ. 2002, 1ο ΤΡΙΜΗΝΟ.

Πηγές: Εθνικές πηγές της Τουρκίας, στατιστικές του Ο.Ο.Σ.Α. για το εξωτερικό χρέος, στατιστικές του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.) για τα χρηματοοικονομικά της κυβέρνησης της Τουρκίας.

[1] Εθνικά στοιχεία, μη εναρμονισμένος δείκτης.

ΕΙΣΡΟΕΣ ΑΜΕΣΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (Α.Ξ.Ε.) ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.					
	ΕΓΚΕΚΡΙΜΕ-ΝΕΣ Α.Ξ.Ε.	ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΠΟΣΟ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ		ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟ-ΠΟΙΗΣΕΩΝ
ΕΤΗ	(ΕΚΑΤΟΜ-ΜΥΡΙΑ $)	ΑΔΕΙΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΛΙΡΕΣ)	ΑΡΙΘΜΟΣ ΞΕΝΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ	ΞΕΝΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ (ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥ-ΡΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΛΙΡΕΣ)	(ΕΚΑΤΟΜ-ΜΥΡΙΑ $)
1980	97.00	76.87	78	28,390	35
1981	330.51	72.16	109	47,400	141
1982	160.00	218.14	147	100,196	103
1983	98.74	199.22	166	147,109	87
1984	241.36	312.28	235	254,775	162
1985	214.49	1,168.16	408	464,981	158
1986	363.00	3,099.74	619	707,164	170
1987	655.24	3,179.53	836	960,035	239
1988	820.52	5,468.27	1,172	1,597,103	488
1989	1,511.94	9,507.35	1,525	4,847,832	855
1990	1,861.16	18,249.28	1,856	7,943,775	1005
1991	1,967.26	15,893.98	2,123	13,101,036	1041
1992	1,819.96	17,976.36	2,330	23,441,214	1242
1993	2,125.00	70,136.27	2,554	36,737,050	1016
1994	1,485.61	37,202.36	2,830	62,449,964	830
1995	2,938.32	328,447.82	3,161	113,013,790	1127
1996	3,836.97	1,250,652.13	3,582	235,971,182	964
1997	1,678.20	624,461.10	4,068	458,968,459	1032
1998	1,645.02	1,016,653.54	4,533	823,560,554	976
1999	1,690.07	1,599,520.36	4,950	1,446,503	817
2000*	521.22	913,456.39	5,024	1,753,476	
ΣΥΝΟ-ΛΟ	**26,061.59**	**5,915,951**	**---**	**---**	**12,488**
(*) ΕΩΣ ΤΟ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2000.					

Πηγή: http://www.treasury.gov.tr.

ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΩΝ ΑΜΕΣΩΝ ΞΕΝΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ (Α.Ξ.Ε.) ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ.

(ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ $)

ΕΤΗ	ΜΕΤΑΠΟΙ-ΗΣΗ	%	ΓΕΩΡ-ΓΙΑ	%	ΟΡΥ-ΧΕΙΑ	%	ΥΠΗΡΕ-ΣΙΕΣ	%	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟ-ΠΟΙΗΣΕΩΝ
1980	88.76	91.51	0.00	0.00	0.00	0.00	8.24	8.49	97.00	35
1981	246.54	73.05	0.86	0.25	0.98	0.29	89.13	26.41	337.51	141
1982	98.54	59.01	1.06	0.63	1.97	1.18	65.43	39.18	167.00	103
1983	88.93	86.56	0.03	0.03	0.02	0.02	13.76	13.39	102.74	87
1984	185.92	68.51	5.93	2.19	0.25	0.09	79.26	29.21	271.36	162
1985	142.89	60.94	6.37	2.72	4.26	1.82	80.97	34.53	234.49	158
1986	193.47	53.15	16.86	4.63	0.86	0.24	152.81	41.98	364.00	170
1987	293.91	44.86	13.00	1.98	1.25	0.19	347.08	52.97	655.24	239
1988	490.68	59.80	27.35	3.33	5.62	0.68	296.87	36.18	820.52	488
1989	950.13	62.84	9.36	0.62	11.86	0.78	540.59	35.75	1,511.94	855
1990	1214.06	65.23	65.56	3.52	47.09	2.53	534.45	28.72	1,861.16	1,005
1991	1095.48	55.69	22.41	1.14	39.82	2.02	809.55	41.15	1,967.26	1,041
1992	1274.28	70.02	33.59	1.85	18.96	1.04	493.13	27.10	1,819.96	1,242
1993	1568.59	76.02	21.05	1.02	11.37	0.55	462.38	22.41	2,063.39	1,016
1994	1107.29	74.94	28.27	1.91	6.20	0.42	335.85	22.73	1,477.61	830
1995	1,996.48	67.95	31.74	1.08	60.62	2.06	849.48	28.91	2,938.32	1,127
1996	640.59	16.70	64.10	1.67	8.54	0.22	3,123.74	81.41	3,836.97	964
1997	871.81	51.95	12.22	0.73	26.70	1.59	767.48	45.73	1,678.21	1032
1998	1,016.29	61.76	5.75	0.35	13.73	0.83	609.67	37.05	1,645.44	976
1999	1,116.22	66.05	16.69	0.99	6.76	0.40	550.40	32.57	1,690.07	817
2000*	95.02	18.23	3.02	0.58	0.39	0.07	422.79	81.12	521.22	
ΣΥΝΟ-ΛΟ	**14,775.88**	**56.70**	**385.22**	**1.48**	**267.25**	**1.03**	**10,633.06**	**40.80**	**26,061.41**	**12,488**

* ΕΩΣ ΤΟ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2000.

Πηγή: http://www.treasury.gov.tr.